

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

१४६५

क्रम संख्या

२२३

काल नं०

मेहता

खण्ड

INDIANS OF TO-DAY.

We have already quoted a short account from the Bombay papers of Shrimad Rājchandra Ravjibhai, a rising Jain reformer, who died on April 9th, 1901, in Rajkot, Kathiawar, at the premature age of 33. Shrimad had the reputation of being the only *Shatavadhani* poet of India, when he was only nineteen. *Avadhana* means attention. *Shatavadhana* means attention to a hundred things at a time. A poet is styled *Shatavadhani*, when he stores up a hundred things in his memory,—be they verses in different languages whose words are recited to him at random, or some games such as chess, cards, etc., or any other things, and reproduces them in their proper order from memory. During the performance the strokes of a bell are counted and arithmetical problems are solved by the poet. This feat of memory power, coupled with poetic gifts,—for the *Shatavadhani* poet has also to compose poetry *extempore*,—can be realised better by sight than description.

Shrimad Rājchandra was a living psychological instance of how far memory can be developed. He was considered by his admirers to be one of the greatest moral teachers of our time and country, and the enlightened portion of the Jain community regarded him as its youngest great philosopher in this *Pancham Kal* (the fifth *yuga*). He was born in Vavunya, Kathiawar, 1867, of *Vanika* parentage. As a boy at school he showed extraordinary powers of memory. He finished within two years the vernacular course of his studies, which generally requires six years to complete. His teachers regarded him as a prodigy of intellect and memory. At a very early age he showed a predilection for poetry. At the age of nine, he wrote small *Ramayana* and *Mahabharata* in *Padya* (poetry). At the age of twelve he wrote three hundred stanzas on a clock in three days. This shows that Shrimad was a born poet. He also began to contribute to several monthly magazines and newspapers, and wrote an essay on the importance of female education. When he was thirteen he went to Rajkot to study English. At the age of fourteen or fifteen he went to Morvi, and performed an *Ashtavadhana* (in which eight things are attended to at a time) feat before a circle of friends. He then increased the *Avadhanas* from eight to twelve, and gave a public performance of the same. He gradually increased his powers of memory to such an extent that from twelve *Avadhanas* he began to perform sixteen and from sixteen to fifty-two and lastly, one hundred, and thus at the age of nineteen he became a *Shatavadhani* poet. He went to Bombay and gave a public performance of his *Shatavadhans*, in the Framji Cowasji Institute and other places. For these wonderful feats of memory he was awarded a gold medal by the Bombay public, and was given the name of *Sakshat Saraswati*. (साक्षात् सरस्वति) Mr. Malabari, the well-known social reformer, after witnessing the performance wrote in his paper, the *Indian Spectator*, a very admirable article calling Shrimad, “a prodigy of intellect and memory.”

Shortly after this, at the instance of the late Sir Charles Sargeant, the then Chief Justice of Bombay, Dr. Peterson, Mr. Yajnik, and such other well-known citizens, a big public meeting was arranged to witness Shrimad's *Shatavadhana*. The public and the Press expressed their high appreciation and admiration of the young prodigy. Sir Charles advised him to visit Europe and exhibit his powers there, but he could not do so, as he thought, he could not live in Europe as a pure Jain ought to live.

After such public recognition a sudden change seemed to come over him. At the age of twenty, he completely disappeared from the public gaze. He determined to use his powers and abilities for the instruction and enlightenment of his community and the people at large. From his very early age he was a voracious reader. He studied the six schools of religions (षड्दर्शन) and other systems of Oriental and Western philosophy. Strange though it might seem it was a fact that a book was required to be read only once in order to be digested, and without any regular study of Sanskrit and Prakrit, he could accurately understand works in those languages and explain them to others, as only learned scholars could be expected to do. Shrimad now began to inculcate his taste for knowledge in others, his taste for knowledge in others and soon attracted a large number of disciples, whom he guided to the proper study of the Jain philosophy. He found that the *Acharayas* (religious teachers) of the time held narrow and sectarian views, and did not appreciate the change of times. Again those who renounced the world were generally lacking in some of the good things of the world, and had some reason or other to be dissatisfied with their lot in the world. Such men could not impress their congregations by their example. He believed that if a man of wealth, and social position renounced the world, he could work real good by his example, convinced of his sincerity and disinterestedness, the people would more readily follow his guidance and profit by his preaching. Holding such views, he had believed that he had not sufficiently qualified himself to appear before the public as an ascetic and a spiritual guide, and he continued steadily as a man of the world, though his inclinations were all the other way.

When he was twenty-one he took to business and in a very short time gained the credit of being a capable jeweller. The cares of a flourishing business however, did not keep him from his favourite study of religion and philosophy. In the midst of his busy life he was quietly extending his studies and was always found surrounded by his books. Again for some months of the year, he would leave Bombay with instructions to the members of the firm not to correspond with him, unless he wrote to them. He used to retire into the forests of Gujerat and there pass days and weeks in meditation and *yoga*. He always tried to conceal his identity and whereabouts and, in spite of that, he was often found out followed by a large number of people eager to listen to his preaching and advice.

After ten years of business life, he felt that he had accomplished the object with which he had entered the business. He expressed his desire to sever his connection with it. Knowledge, possession of wealth, social position, the enjoyment of

family happiness (for Shrimad had parents, one married brother, four married sisters, a wife, two sons and two daughters, all living), he was preparing to renounce the world and lead the life of an ascetic. In the mean time, in his 32nd year, his health gave way. He was treated by a number of medical men. Dr. Mehta, one of his followers who received his medical education in England, came all the way from Rangoon, and under his treatment there was a change for the better. A relapse however, followed, and after an illness of more than a year, in spite of competent medical treatment and good nursing by devoted disciples, he quietly passed away on the 9th ultimo, at Rajkot. During his long and painful illness he never uttered a sigh or a groan. He was cheerful while all others around him were despondent.

Besides scattered poems he has written several works. His *Moksha Mala* has already been published. This work is the key note of Jainism. This, he had written at the age of seventeen. Among his unpublished works there are *Atma-Siddhi-Upaya* and *Panchastikaya*, and several essays on the *Atmā* or soul. The corner-stone of the Jain religion and philosophy is the theory of Karma, in which he strongly believed. He thought of writing a convincing treatise on this theory, and a series of works on the principles taught by the Great Mahavira, but unfortunately he was prevented from doing so by his long illness. He had also solved several difficult problems of religion. After careful study of the Jain and Buddhist literature, he had come to the conclusion that both Mahavira and Buddha were different personages, their principles were quite different and the belief of European scholars that Jainism was the offspring of Buddhism was not well founded. He said that in the Jain manuscripts, of more than two thousand years old, it was clearly stated that the Great Mahavira and the Great Buddha were hard religious competitors.

Shrimad had also maintained that the two chief sects of Jainism,—the Digambara and Svetambara—were the outcome of irregular condition of the country.

The above short sketch of his life is sufficient to show that Shrimad Ráj-chandra was in every way a remarkable man. His mental powers were extraordinary. At the same time the moral elevation of his character was equally striking. His regard for truth, his adherence to the strictest moral principles in business, his determination to do what he believed to be right, in spite of all opposition, and his lofty ideal of duty, inspired and elevated those who came in contact with him. His exterior was not imposing, but he had a serenity and gravity all his own. On account of his vast and accurate knowledge of religions and philosophy, his wonderful powers of exposition and his lucid delivery, his discourses were listened with the utmost attention. His self-control under irritating circumstances was so complete, his persuasive powers so great, and his presence so inspiring that those who come to discuss with him in a defiant and combative frame of mind returned quite humiliated and full of admiration.

Shrimad Rájchandra deplored the present condition of India, and was always solicitous for its amelioration. His views on the social and political questions of the day were liberal. He said that there ought not to be anything like caste distinction amongst the Jains, as those who were Jains were all ordered to lead similar life. Among all the agencies for reform, he assigned the highest place to the religious reformer, working with the purest of motives and without ostentation. He found fault with the religious teachers of the present day because they preached sectarianism, did not realise the change of the times, and often forgot their real sphere in the desire to proclaim themselves as *avatars* of God, and arrogated to themselves powers which they do not possess. In his latter years, it was clear that he was preparing to fulfil his life's mission in that capacity. But unfortunately death intervened and the mission remained unfulfilled. Shrimad had, however, succeeded in creating a new spirit among the Jains in the Bombay Presidency. It is generally believed that had he lived long, he would have revolutionised the whole system of the present Jain religion, and would have taught the people what the Great Mahavira had actually taught. He wanted to do away with the numerous sects of the Jain religion in order to establish one common religion, founded by Mahavira. That such an useful life should have been cut short at this premature age was a distinct loss to the country.

His admirers have already collected about Rs 11,000 to perpetuate his memory. A movement is still going on to increase the fund. It is expected that either an institution to collect old manuscripts and to publish the works of the Jain religion, which remain unpublished, in several *Bhandaras*, will be started, or a complete library of the Jain philosophy and literature will be established bearing his honoured name.

It is hoped that some one of his numerous disciples may give the public a comprehensive account of his life and work — *Pioneer*, 22nd May 1901.

श्रीमद् राजचंद्र.

जन्म.-ववार्णाभा.

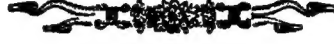
देहविलय.-राजकोट.

कार्तिक पूर्णिमा वि. स. का. पू. रवि.

चैत्र वद पंचमा, वि. सं. १९५७ चैत्र वद मंगल

श्रीमद् राजचंद्र.

(द्वितीयावृत्ति. संशोधित वर्धित.)

“जेणे आत्मा जाण्यो तेणे सर्व जाण्युं.”

(निर्ग्रंथ प्रवचन.)

“अनंत कालाशी जे ज्ञान भवहेतु धतुं हतुं ते ज्ञानने एक समयमात्रमां
जाल्यंतर करी जेणे भवनिवृत्तिरूप कर्युं ते कल्याण-
-मूर्ति सम्यग् दर्शनने नमस्कार.”

—श्रीमद् रा० अ० ७६४. पृ० ६९८.

संशोधक :—मनसुखलाल किरतचंद मेहता. मोरबी.

प्रकाशक :—रेवाशंकर जगजीवन झवेरी.

व्य० श्री प० श्रुत प्र० मंडळ—मुंबई.

वि० सं० १९८२. दीपोत्सवी.

“विज्ञाळ बुद्धि, मध्यस्थता, सरळता अने जीर्णोद्धारणुं आटला गुणो जे आत्मांमां होय ते तत्त्व पामवानुं उत्तम पात्र छे.” (अं. २०. पृ. १४०.)

“बंध मोक्षनी यथार्थ व्यवस्था जे दर्शनने विषे यथार्थपणे कहेवामां आवी छे ते दर्शन निकट मुक्तपणानुं कारण छे अने ए यथार्थ व्यवस्था कहेवाने जोग्य जो कोई अमे विशेषपणे मानता होईए तो ते श्री तीर्थकर देव छे.

अने ए जे श्री तीर्थकरदेवनो अंतर् आशय ते प्राये मुख्यपणे अत्यारे कोईने विषे आ क्षेत्रे होय तो ते अमे होईशुं एम अमने दृढ करीने भासे छे.

कारण के अमारुं अनुभवज्ञान तेनुं फळ वीतरागपणुं छे, अने वीतरागनुं कहेलुं जे श्रुतज्ञान ते पण ते ज परिणामनुं कारण लागे छे; माटे अमे तेना अनुयायी खरेखरा छईए, साचा छईए.” (अं. २७० (२). पृ. २६९-७०.)

“ते आत्मस्वरूपी महत् एवुं कई नथी. एवो आ सृष्टिने विषे कोई प्रभावजोग उत्पन्न थयो नथी, छे नहीं अने थवानो नथी के जे प्रभावजोग पूर्ण आत्मस्वरूपने पण प्राप्त न होय.” (अं. ३३७ (१) पृ. ३०९.)

“भ्रातिनुं कारण एवुं असत्दर्शन आराधवाची पूर्वे आ जीवे पोतानुं स्वरूप ते जेम छे तेम जाणुं नथी. असत्संग, निजेच्छापणुं, अने मिथ्यादर्शननुं परिणाम ते ज्यांसुधी मटे नहीं त्यांसुधी आ जीव क्लेशरहित एवो शुद्ध असंख्यप्रदेशात्मक मुक्त थवो घटतो नथी, अने ते असत्संगादि टळवाने अर्थे सत्संग, ज्ञानीनी आज्ञानुं अत्यंत अंगीकृतपणुं अने परमार्थस्वरूप एवुं जे आत्मापणुं ते जाणवायोग्य छे.” (अं. ३५८ (१). पृ. ३२५.)

“जेने आत्मस्वरूप प्राप्त छे, प्रगट छे ते पुरुषविना बीजो कोई ते आत्मस्वरूप यथार्थ कहेवा योग्य नथी; अने ते पुरुषी आत्मा जाण्या विना बीजो कोई कल्याणनो उपाय नथी. ते पुरुषी आत्मा जाण्या विना आत्मा जाण्यो छे एवी करुपना मुमुक्षुजीवे सर्वथा त्याग करवी घटे छे. (अं. ३६८. पृ. ३३०.)

“जे तीर्थकरे ज्ञाननुं फळ विरति कछुं छे ते तीर्थकरने अत्यंत भक्ति नमस्कार हो.” (अं. ५१७. पृ. ४३२.)

५ आ ग्रंथना सर्व हक्क प्रकाशके स्वाधीन राखेल छे. माटे तेमांशी बंधो के कई पण भाग पर्यायांतर के आषांतर करी के छुटक छपाववानुं के तेमांना चित्रपटना उपयोग करवानुं प्रकाशकनी परवानगी विना कोईए करवुं नहीं.

परमपद प्राप्तिनी भावना.

(अंतर्गत)

गुणश्रेणी स्वरूप.

सुंवाई. १९५१.

१. अपूर्व अवसर एवो क्यारे आवये ?
क्यारे अहंछुं वाक्तांतर निर्मय जो ?
सर्व संबंधतु बधन तिष्ठण छेदीने,
विचरतु कय महत्पुरुषने पंच जो ? अपूर्व०
२. सर्व भावशी औदासीन्य वृत्ति करी,
मात्र देह ते संयमहेतु होव जो,
अन्य कारणे अन्य कष्ट कल्पे वही,
देहे पण किंचित् मूर्छा नव जोय जो. अपूर्व०
३. दर्शनमोह व्यतीत बह उपण्यो बोध जे,
देह भिन्न केवल चैतन्यतु ज्ञान जो,
तैथी प्रक्षीण चारितमोह बिकोकिथे,
वर्ते एतुं शुद्धस्वरूपतुं ध्यान जो. अपूर्व०
४. आत्मस्थिरता नृण सक्षित योगी,
सुखपणे तो वर्ते देहपर्यंत जो;
घोर परिग्रह के उपसर्गनये करी,
आवी शकै नहीं ते स्थिरताओ अत जो. अपूर्व०
५. संयमना हेतुनी योगप्रवर्तना,
स्वरूपकछे जिनआज्ञा आधीन जो,
ते पण क्षण क्षण बटती जाती स्थितिमां,
अते भाये निजस्वरूपमां जीन जो. अपूर्व०
६. पंच विषयमां रागद्वेष विरहितता,
पंच प्रमादे न मळे मननी क्षोभ जो,
द्रव्य, क्षेत्र ने काळ भाव प्रतिबंधवण,
विचरतु उदयाश्रीग पण वीतलोन जो. अपूर्व०
७. क्रोधमयले तो वर्ते क्रोधस्वभावता,
मानमयले तो दीनपणातुं मान जो;
मायामयले माया साक्षी भावनी,
लोभमयले नहीं लोभ समान जो. अपूर्व०
८. बहु उपसर्गकर्तामले पण क्रोध वही,
वंदे कफि तथापि न मळे मान जो;
देह जाय पण माया भाव न रोममां,
लोभ नहीं जो प्रबळ सिद्धि निदान जो. अपूर्व०
९. नम्रभाव, मुदभाव सहअज्ञानता,
अदतधोवन आदि परम प्रसिद्ध जो,
केय, रोम, नल, के अंगे शृंगार नहीं,
द्रव्यभाव संयममय निर्मय सिद्ध जो. अपूर्व०
१०. शत्रुमित्रमले वर्ते समदर्शिता,
मान अमाने वर्ते ते न स्वभाव जो,
जीवित, के मरणे नहीं न्यूनाधिकता,
नव मोक्षे पण शुद्ध वर्ते समभाव जो. अपूर्व०
११. एकाकी विचरतो बळी स्वभावमां,
बळी पर्यंतमा वाच सिंह उपयोग जो,

- अडोळ आसन ने मनमां नहीं क्षोभता,
परम भिननो जाणे पाभ्या बोग जो. अपूर्व०
१२. घोर तपश्चर्यामा पण मनने ताप नहीं,
सरस अने नहीं मनने प्रमत्त भाव जो;
रजकण के रिद्धि वैमानिक देवनी,
सर्वे मान्या पुत्रक एक स्वभाव जो. अपूर्व०
१३. एत पराजय करीने चारितमोहनो,
आहुं त्यां क्या करण अपूर्व भाव जो;
श्रेणी क्षपकतणी करीने आरुढता,
अनन्य चिन्तन अतिशय शुद्ध स्वभाव जो. अपूर्व०
१४. मोह स्वयंभूरमण ससुद्ध तरी करी,
स्थिति त्यां क्या क्षीणमोह गुणस्थान जो;
अंत समय त्या पूर्णस्वरूप वीतराग बह,
प्रगटानु निज केवलज्ञाननिधान जो. अपूर्व०
१५. चार कर्म वनघाती ते व्यवच्छेद क्यां,
भवनां बीजतणो आत्यंतिक नाश जो,
सर्वभाव ज्ञाता दृष्टा सह शुद्धता,
कृतकृत्य प्रभु वीर्य अनंत प्रकाश जो. अपूर्व०
१६. वेदनीयादि चार कर्म वर्ते जहां,
बळी सीदरीवत् आकृति मात्र जो;
ते देहायुष आधीन जेनी स्थिति के,
आयुष पूर्ण, मटिषे वैदिकपात्र जो. अपूर्व०
१७. मन, वचन, काया ने कर्मनी वर्णना,
कूटे जहां सकळ पुत्रक संबंध जो,
एतुं अयोगिशुणस्थानका त्या वर्तनुं,
महामाया सुखदायक पूर्ण अवध जो. अपूर्व०
१८. एक परमाशु मात्रनी मळे न स्पर्शता,
पूर्णकलंकरहित अडोळस्वरूप जो,
शुद्ध निरजन चैतन्यमूर्ति अनन्वयमय,
अशुद्धलघु, अमूर्त सहजपदरूप जो. अपूर्व०
१९. पूर्व प्रयोगादि कारणना योगशी,
ऊर्ध्वगमन सिद्धाकष मात सुरिधत जो;
सादि अनेन अनंत समाधिमुखमां,
अनंत दर्शन, ज्ञान, अनंत सहित जो. अपूर्व०
२०. जे पद श्री सर्वज्ञे वीठुं ज्ञानमां,
कही शक्या नहीं पण ते श्रीभगवान जो;
तेह स्वरूपने अन्य वाणी ते शु कहे ?
अनुभवगोचर मात्र रंजुं ते ज्ञान जो. अपूर्व०
२१. यह परमपदप्राप्तिनुं कर्तुं ध्यान में,
गन्धर्वगरने हाक मनोरथरूप जो,
तोपण निश्चय राजकाद मनने रक्षो,
प्रभुआज्ञाए आहुं ते ज स्वरूप जो. अपूर्व०

અંતિમ વચનો.

ઘણી સરાશી પ્રવાસ પૂરો કરવાનો હતો; ત્યાં વધે સદરાતું રણ સંપ્રાપ્ત થયું. માથે ઘણો ઓજો રણો હતો તે આત્મવીર્ય કરી જેમ અત્પકાઢે વેઠી લેવાય તેમ પ્રવટના કરતાં પગે નિકાશિત ઉદયમાન થાક પ્રહણ કર્યો.

જે સ્વરૂપ છે તે અવ્યાયા થતું નથી એ જ અદ્ભુત આશ્ચર્ય છે. અવ્યાયાધ સ્થિરતા છે.

પ્રકૃતિ ઉદયાનુસાર કંદક અસાતા મુશ્યત્વે વેઠી સાતા પ્રલે.

અંતિમ સંદેશો.

રાજકોટ. ચૈત્ર સુદ ૧. ૧૯૫૭.

પરમાર્થમાર્ગ અથવા શુદ્ધઆત્મપદ પ્રકાશ.

ૐ શ્રીજિન પરમાત્મને નમઃ.

૧. ઇચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુલ્લસ્વરૂપ;
મૂલ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ. ૧
- આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર;
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨.
- જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહીં કાંઈ;
લક્ષ થવાને તેહનો, કશાં શાસ્ત્ર સુલ્લદાઈ. ૩.
- જિન પ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન:
અવલંબન શ્રીસદ્ગુરુ, સુગમ અને સુલ્લ સ્થાન. ૪.
- ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય ભક્તિમહીત;
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટીત. ૫.
- શુભપ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુલ્લ યોગ;
પ્રાપ્તિ થી સદ્ગુરુવે, જિન દર્શન અનુયોગ. ૬.
- પ્રવચન સમુદ્ર વિદુર્મા, ઠલટી આવે એમ;
પૂર્વ ચૌદની લલ્લિધનું, ઉદાહરણ પળ તેમ. ૭.
- વિષય વિકાર સહીત જે, રણા મતિના યોગ;
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ. ૮.
- મંદ વિષય ને સરલતા, સહ આજ્ઞા મુલ્લિચાર;
કરુણા કોમલતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર. ૯.
- રોક્યા શાસ્ત્રાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ;
જગત ઇષ્ટ નહીં આત્મશી, મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય. ૧૦.
- નહીં તૃષ્ણા જીવ્યાતણી, મરણ યોગ નહીં ક્ષોભ;
મહાપાત્ર તે માર્ગના, પરમ યોગ જિતલોભ. ૧૧.
૨. આવ્યે બહુ રામ દેશમાં, છાયા જાય સમાઈ;
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પળ જાઈ. ૧.
- ઉપજે મોહવિકલ્પશી, સમસ્ય આ સંસાર;
અંતર્મુલ્લ અલોકતાં, વિલગ થતાં નહીં બાર. ૨.
૩. સુલ્લધામ અનંત સુસંત જહિ, દિન રાત્ર રહે તદ્ધ્યાનમેહિ,
પરણતિ અનંત સુધામય જે, પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે. ૧.

શુદ્ધિપત્રક.

(શરૂઆતમાં જ અશુદ્ધ સુધારી બાંચવાથી લાભકારી અને ઉપકારી થશે.)

પૃ૦	લા૦	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પૃ૦	લા૦	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૫	૧૨	પરમાત્માનો	પરાત્માનો	૩૧૧	૧૩	અધારે	આધારે
૧૬	૨૦	સત્થાજ્ઞ	સત્ શાજ્ઞ	૩૧૨	૧૧	સ્થાપના	સ્થાપન
૧૬	૨૪	રાધવું	રાધવું	૩૧૨	૩૨	કણો છે	કણા છે
૫૩	૧૫	નિરુપાધિ	નિરુપાધિક	૩૧૭	૨૨	સદ્ગુનો	સદ્ગુનનો
૫૪	૧૬	છંદાય	છંદાય	૩૧૬	૧૬	ગુણો	ગુણો
૬૭	૯	મોર	મારે	૩૧૬	૨૫	બાત મુલ્કા	બાત મુલ્કા
૬૮	૧૫	બહુધા. કરીને	બહુધા કરીને	૩૨૮	૪	તીર્થકર જેવા	તીર્થકર કે
૭૪	૧૧	સાંમળી	સાંમળી			તીર્થકર જેવા	
૭૬	૨૪	અવૈરાગ્ય	અવૈરાગ્યે	૩૩૩	૧૬	વ્યવહારપ્રાયે	વ્યવહાર પ્રાયે
૮૦	૯	સહનાર	સહનાર	૩૫૨	૧૩	તેના, અપરિચયથી	તેના અપરિચયથી
૯૨	૬	મ છે.	મળે છે.	૩૬૦	૨૧	રક્ષણકારી છે,	રક્ષણકારી છે.
૯૬	૧૬	મુલ થઈ હશે !	મુલ થઈ ! હશે !	૩૭૩	૧૪	તેમા	તેમાં
૧૬૩	૪	પ્રજ્ઞાપનીયતા ઇ	પ્રજ્ઞાપનીયતાઇ	૩૯૧	૨૩	અજ્ઞાન ભાવમાં.	અજ્ઞાનભાવમાં
૧૯૮	૨૦	સ્યાદ્વાદ	સ્યાદ્વાદ	૩૯૩	૩૨	જળયા છે.	જળાય છે.
૧૯૮	૩૦	કહું છું.	કહું છું.	૩૯૪	૨	ધર્મસંસાર પરીક્ષીળ	ધર્મ સંસારપરિક્ષીળ
૨૦૫	૨૭	સાધાણ	સાધારણ	૪૦૧	૩૩	નિરંતરાય	નિરંતરાય
૨૦૮	૫	કથ્યું	કથ્યું	૪૧૭	૨૪	યાય છે.	યાય છે.
૨૨૭	૨૮	અનુભવ	અનુભવ	૪૨૦		સંબંધી નિવૃત્તિ	સંબંધીની વૃત્તિ
૨૩૫	૧૪	પકારે	પ્રકારે	૪૨૬	૩	ઘટે છે.	ઘટે છે.
૨૩૫	૧૬	પારબ્ધ	પ્રારબ્ધ	૪૩૪	૨૦	જ્ઞાન છે.	જ્ઞાન છે,
૨૫૮	૨૬	યથાયોગ્ય	યથાયોગ્ય	૪૪૩	૨૩	સાક્ષેપ	સાપેક્ષ
૨૬૦	૨૦	સ્વરૂપસ્થિત	સ્વરૂપસ્થિત	૪૪૪	૯	જાણતા	જાણતાં
૨૬૬	૧૬	પ્રતિજ્ઞામા	પ્રતિજ્ઞામાં	૪૪૬	૧૪	દુગંછા	દુગંછા,
૨૬૬	૧૭	ચિંતાં	ચિંતા	૪૪૭	૫	બોલી	લોક
૨૬૬	૧૬	કોઈ કાલ	કોઈ કાલે	૪૪૮	૫	સ્વરૂમાં	સ્વરૂપમાં
૨૭૧	૨૮	છે. તેમ	છે, તેમ	૪૭૦	૩૧	માટે,	માટે.
૨૭૨	૬	સ્વરૂપસ્થિત	સ્વરૂપસ્થિતિ	૪૭૨	૨૫	એક	એમ
૨૭૭	૨	જ્ઞાને વિષે	જ્ઞાન વિષે	૪૮૭	૩૧	વર્તે છે.	વર્તે છે,
૨૭૬	૨૧	ઋણભાદિ	ઋણભાદિ	૪૮૮	૬	રાખવો. બને	રાખવો બને,
૨૮૦	૬	વિશેષ	વિશેષ	૪૮૮	૨૭	આજીવકા	આજીવિકા
૨૮૩	૪	થકી.	થકી	૪૯૨	૫	વિચાર	સદ્ભૂતપદાર્થ વિચાર
૨૮૬	૩૦	છે. તે	છે, તે	૪૯૨	૬	ઘણાજીવોને પ્રાપ્તિ.	બારવ્રતની ઘણા
૨૯૮	૯	લક્ષ્યું છે. તે	લક્ષ્યું છે તે			જીવોને પ્રાપ્તિ.	
૩૧૦	૨૪	યથાતથ્ય	યથાતથ્ય	૫૪૧	૧૦	કહીવાનો હેતુ.	કહી

પૃ૦	લા૦	અનુચ.	શુચ.	પૃ૦	લા૦	અનુચ.	શુચ.
૫૭૧	૫	પ્રાણી માત્રાપર	પ્રાણી માત્ર પર	૭૨૯	૧૪	વંને	વંને
૫૭૩	૧૨	આત્મવિના	આત્માવિના	૭૩૧	૯	કરી.	કરી,
૫૭૫	૨૫	મોઢામાં	મોઢામાં	૭૩૩	૨૪	મુખ્યતું	મુખ્ય
૫૭૭	૩૨	૬૫૬	૫૫૬	૭૩૬	૧૪	આશ્ચર્ય	આશ્ચર્ય
૫૮૩	૮	પળા	પળ	૭૩૭	૧૫	કુંદકુંદા આર્ય	કુંદકુંદાચાર્ય
૫૯૪	૩	નિશ્ચય	નિશ્ચય	૭૩૯	૧૮	સરૂપ	રૂપ
૬૨૦	૯	પલ્લવ	પલ્લવ	૭૪૨	૧૯	ત્યાગ	ત્યાગ.
૬૫૪	૩૦	સંબંધ	સંબંધ	૭૪૮	૧૬	અસંજ્ઞી	અસંજ્ઞી એ
૬૫૫	૨૧	રહિત શકે છે	રહિ શકે છે	૭૪૮	૨૮	વાલપણું	વાલપણું
૬૫૮	૮	શુદ્ધજ્ઞાન	શુદ્ધજ્ઞાન	૭૫૨	૧૩	અયુષ્	આયુષ્
૬૬૦	૧૧	પાલટણ	પાટણ	૭૫૮	૩૦	ઘર વિનાના	ઘર વિનાના
૬૬૮	૨૧	સામાયિક	સામાયિક	૭૮૪	૧૫	} માં + વગેરે છે	તે અનુક્રમે ૧૬, ૧૭ લાઈનમાં સમજવું.
૬૭૩	૨૧	વગલી	વગલી		૧૬		
૬૭૬	૨૮	અમોહ=	અ=	૭૯૯	૫	જામ	જાય
૬૭૬	૨૯	મોહ.	મોહ	૭૯૯	૬	જીવા	જીવ
૭૦૭	૯	જાવ	જાય.	૮૦૮	૧	હાત	હાથ
૭૨૪	૭	} ૧૯૫૫	૧૯૫૬	૮૦૮	૨૮	તહા	તહા
૭૨૫	૬						

“ જે જ્ઞાન મહાનિર્જરાનો હેતુ ધાય છે, તે જ્ઞાન અનધિકારી
જીવના હાથમાં જવાશી તેને અહિતકારી થઈ ઘણુંકરી
પરિણમે છે.” (અં ૬૬૫. પૃ ૫૯૭.)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

વર્ષ ૧૬ મા પહેલાં.

૧.

પુષ્પમાળા.

ૐ સત્

૧. રાત્રિ વ્યતિક્રમી ગઈ, પ્રભાત થયો; નિદ્રાથી મુક્ત થયા. ભાવનિદ્રા ટઠવાનો પ્રયત્ન કરજો.
૨. વ્યતીત રાત્રિ અને ગઈ જીંદગી પર દૃષ્ટિ ફેરવી જાઓ.
૩. સફળ થયેલા વસ્તુને માટે આનંદ માનો, અને આજનો દિવસ પણ સફળ કરો.
નિષ્ફળ થયેલા દિવસને માટે પશ્ચાત્તાપ કરી નિષ્ફળતા વિમ્મૃત કરો.
૪. ક્ષણ ક્ષણ જતાં અનંતકાલ વ્યતીત થયો છતાં સિદ્ધિ થઈ નહીં.
૫. સફળજન્ય એકે બનાવ તારાથી જો ન બન્યો હોય તો ફરી ફરીને શરમા.
૬. અઘટિત કૃત્યો થયાં હોય તો શરમાઈને મન, વચન, કાયાના યોગથી તે ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે.
૭. જો તું સ્વતંત્ર હોય તો સંસાર-સમાગમે તારા આજના દિવસના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડ.

૧ પ્રહર — ભક્તિકર્ત્તવ્ય.

૧ પ્રહર — ધર્મકર્ત્તવ્ય.

૧ પ્રહર — આહારપ્રયોજન.

૧ પ્રહર — વિદ્યાપ્રયોજન.

૨ પ્રહર — નિદ્રા.

૨ પ્રહર — સંસારપ્રયોજન.

૮

૮. જો તું ત્યાગી હોય તો ત્વચા વગરની વનિતાનું સ્વરૂપ વિચારીને સંસાર મળી દૃષ્ટિ કરજે.
૯. જો તને ધર્મનું અસ્તિત્વ અનુકૂળ ન આવતું હોય તો નીચે કહું છું તે વિચારી જજે.

તું જે સ્થિતિ ભોગવે છે, તે શા પ્રમાણથી !
 આવતી કાલની વાત શામાટે જાણી શકતો નથી !
 તું જે ઇચ્છે છે તે શામાટે મળતું નથી !
 ચિત્રવિચિત્રતાનું પ્રયોજન શું છે ?

૧૦. જો તને અસ્તિત્વ પ્રમાણભૂત લાગતું હોય અને તેના મૂલતત્ત્વની આશંકા હોય તો નીચે કહું છું.
૧૧. સર્વ પ્રાણીમાં સમદ્રષ્ટિ,—
૧૨. કિંવા કોઈ પ્રાણીને જીવિતવ્યરહિત કરવાં નહીં, ગજા ઉપરાંત તેનાથી કામ લેવું નહીં.
૧૩. કિંવા મૃતપુરુષો જે રસ્તે ચાલ્યા તે.
૧૪. મૂલતત્ત્વમાં ક્યાંય ભેદ નથી, માત્ર દૃષ્ટિમાં ભેદ છે એમ ગણી આશય સમજી પવિત્ર ધર્મમાં પ્રવર્તન કરજે.
૧૫. તું ગમે તે ધર્મ માનતો હોય તેનો મને પક્ષપાત નથી, માત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય કે જે રાહથી સંસારમલ્લ નાશ થાય તે ભક્તિ, તે ધર્મ અને તે સદાચારને તું સેવજે.
૧૬. ગમે તેટલો પરતંત્ર હો તોપણ મનથી પવિત્રતાને વિસ્મરણ કર્યા વગર આજનો દિવસ રમણીય કરજે.
૧૭. આજે જો તું દુષ્કૃતમાં દોરાનો હો તો મરણને સ્મર.
૧૮. તારા દુઃખ સુખના બનાવોની નોંધ આજે કોઈને દુઃખ આપવા તત્પર થાય તો સંભારી જા.
૧૯. રાજા હો કે રંક હો—ગમે તે હો, પરંતુ આ વિચાર વિચારી સદાચાર મળી આવજો કે માત્ર આ કાયાનાં પુદ્ગલ થોડા વસ્તને માટે સાડાત્રણ હાથ ભૂમિ માંગનાર છે.
૨૦. તું રાજા હો તો ફીકર નહીં, પણ પ્રમાદ ન કર. કારણ નીચમાં નીચ, અધમમાં અધમ, વ્યભિચારનો, ગર્ભપાતનો, નિર્વેશનો, ચંડાલનો, કસાઈનો અને વેશ્યાનો એવો કળ તું સ્વાય છે. તો પછી ?
૨૧. પ્રજાનાં દુઃખ, અન્યાય, કર અને તપાસી જઈ આજે ઓછાં કર. તું પણ હૈ રાજા ! કાલને ઘેર આવેલો પરોળો છે.
૨૨. વકીલ હો તો ઈથી અર્ધા વિચારને મનન કરી જજે.
૨૩. શ્રીમંત હો તો પૈસાના ઉપયોગને વિચારજે. રલ્લવાનું કારણ આજે શોષીને કહેજે.
૨૪. ધાન્યાદિકમાં વ્યાપારથી થતી અસંખ્ય હિંસા સંભારી ન્યાયસંપન્ન વ્યાપારમાં આજે તારું ચિત્ત સ્વેચ.
૨૫. જો તું કસાઈ હોય તો તારા જીવના સુખનો વિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૨૬. જો તું સમજળો બાલક હોય તો વિદ્યા મળી અને આજ્ઞા મળી દૃષ્ટિ કર.

૨૭. જો તું યુવાન હોય તો ઉદ્યમ અને વ્રજચર્ય મળી દૃષ્ટિ કર.
૨૮. જો તું વૃદ્ધ હોય તો મોત મળી દૃષ્ટિ કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૨૯. જો તું સ્ત્રી હોય તો તારા પતિ પ્રત્યેની ધર્મકરણીને સંભાર;—દોષ થયા હોય તેની ક્ષમા યાચ અને કુટુંબ મળી દૃષ્ટિ કર.
૩૦. જો તું કવિ હોય તો અસંભવિત પ્રશંસાને સંભારી જઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૧. જો તું કૃપણ હોય તો,—
૩૨. જો તું અમલમસ્ત હોય તો નેપોલિયન બોનાપાર્ટને બન્ને સ્થિતિથી સ્મરણ કર.
૩૩. ગઈ કાલે કોઈ કૃત્ય અપૂર્ણ રહ્યું હોય તો પૂર્ણ કરવાનો સુવિચાર કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૪. આજે કોઈ કૃત્યનો આરંભ કરવા ધારતો હો તો વિવેકથી સમય, શક્તિ અને પરિણામને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૫. પગ મૂકતાં પાપ છે, જોતાં શ્વેર છે, અને માથે મરણ રહ્યું છે; એ વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૩૬. અધોર કર્મ કરવામાં આજે તારે પડવું હોય તો રાજપુત્ર હો તોપણ મિક્ષાચરી માન્ય કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૩૭. ભાગ્યશાલી હો તો તેના આનંદમાં બીજાને ભાગ્યશાલી કરજે પરંતુ દુર્ભાગ્યશાલી હો તો અન્યનું બુરું કરતાં રોકાઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૩૮. ધર્માચાર્ય હો તો તારા અનાચાર મળી કટાક્ષ દૃષ્ટિ કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૩૯. અનુચર હો તો પ્રિયમાં પ્રિય એવાં શરીરના નિભાવનાર તારા અધિરાજની નિમકહલાલી ઇચ્છી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૪૦. દુરાચારી હો તો તારી આરોગ્યતા, ભય, પરતંત્રતા, સ્થિતિ અને સુખ એને વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૪૧. દુઃખી હો તો આજીવિકા (આજની) જેટલી આશા રાખી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૪૨. ધર્મકરણીનો અવશ્ય વસ્ત્ર મેઢવી આજની વ્યવહારસિદ્ધિમાં તું પ્રવેશ કરજે.
૪૩. કદાપિ પ્રથમ પ્રવેશે અનુકૂળતા ન હોય તોપણ રોજ જતા દિવસનું સ્વરૂપ વિચારી આજે ગમે ત્યારે પણ તે પવિત્ર વસ્તુનું મનન કરજે.
૪૪. આહાર, વિહાર, નિહાર એ સંબંધીની તારી પ્રક્રિયા તપાસી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૪૫. તું કારીગર હો તો આઠસ અને શક્તિના ગેરઉપયોગનો વિચાર કરી જઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૪૬. તું ગમે તે ધંધાર્થી હો, પરંતુ આજીવિકાર્થે અન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરીશ નહીં.

૪૭. એ સ્મૃતિ ગ્રહણ કર્યા પછી શૌચક્રિયાયુક્ત થઈ ભગવદ્ભક્તિમાં લીન થઈ ક્ષમાપના યાચ.
૪૮. સંસારપ્રયોજનમાં જો તું તારા હિતને અર્થે અમુક સમુદાયનું અહિત કરી નાશતો હો તો અટકજે.
૪૯. જુલમીને, કામીને, અનાડીને ઉત્તેજન આપતો હો તો અટકજે.
૫૦. ઓછામાં ઓછો પળ અર્ધ પ્રહર ધર્મકર્ત્તવ્ય અને વિદ્યાસંપત્તિમાં ગ્રાહ્ય કરજે.
૫૧. જીંદગી ટૂંકી છે, અને લાંબી જંજાલ છે. માટે જંજાલ ટૂંકી કર તો સુખરૂપે જીંદગી લાંબી લાગશે.
૫૨. સ્ત્રી, પુત્ર કુટુંબ, લક્ષ્મી इत्यादि વધાં સુખ તારે ઘેર હોય તોપણ એ સુખમાં ગૌણતા-એ દુઃખ રહ્યું છે એમ ગણી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર.
૫૩. પવિત્રતાનું મૂલ્ય સદાચાર છે.
૫૪. મન દોરંગી થઈ જતું જાઝબવાને,—
૫૫. વચન શાંત, મધુર, કોમલ, સત્ય અને શૌચ બોલવાની સામાન્ય પ્રતિજ્ઞા લઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે.
૫૬. કાયા મલમૂત્રનું અસ્તિત્વ છે તે માટે હું આ શું અયોગ્ય પ્રયોજન કરી આનંદ માનું છું? એમ આજે વિચારજે.
૫૭. તારે હાથે કોઈની આજીવિકા આજે તૂટવાની હોય તો,—
૫૮. આહારક્રિયામાં હવે તે પ્રવેશ કર્યો. મિતાહારી અકબર સર્વોત્તમ બાદશાહ ગણાયો.
૫૯. જો આજે દિવસે તને સુવાનું મન થાય તો તે વચ્ચે ઈશ્વરભક્તિપરાયણ કે સત્-શાસ્ત્રનો લાભ લઈ લેજે.—
૬૦. હું સમજું છું કે એમ થવું દુર્વટ છે તોપણ અભ્યાસ સર્વનો ઉપાય છે.
૬૧. ચાલ્યું આવતું વૈર આજે નિર્મૂલ્ય કરાય તો ઉત્તમ નહીં તો તેની સાવચેતી રાખજે.
૬૨. તેમ નવું વૈર વધારીશ નહીં કારણ વૈર કરી કેટલા કાઠનું સુખ ભોગવવું છે! એ વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કરેછે.
૬૩. મહારંભી—હિંસાયુક્ત—વ્યાપારમાં આજે પડવું પડવું હોય તો અટકજે.
૬૪. બહોલી લક્ષ્મી મલતાં છતાં આજે અન્યાયથી કોઈનો જીવ જતો હોય તો અટકજે.
૬૫. વચ્ચે અમૂલ્ય છે, એ વાત વિચારી આજના દિવસની ૨૧૬૦૦૦ વિપત્તિનો ઉપયોગ કરજે.
૬૬. વાસ્તવિક સુખ માત્ર વિરાગમાં છે માટે જંજાલમોહિનીથી આજે અભ્યંતરમોહિની વધારીશ નહીં.
૬૭. નવરાશનો દિવસ હોય તો આગળ કહેલી સ્વતંત્રતા પ્રમાણે ચાલજે.
૬૮. કોઈ પ્રકારની નિષ્પાપી ગમ્મત કિંવા અન્ય કંઈ નિષ્પાપી સાધન આજની આનંદનીય-તાને માટે શોધજે.

૬૯. સુયોજક કૃત્ય કરવામાં દોરાતું હોય તો વિલંબ કરવાનો આજનો દિવસ નથી, કારણ આજ જેવો મંગલદાયક દિવસ બીજો નથી.
૭૦. અધિકારી હો તોપણ પ્રજાહિત મૂલીશ નહીં, કારણ જેનું (રાજાનું) તું હુણ સ્વાય છે તે પણ પ્રજાના માનીતા નોકર છે.
૭૧. વ્યવહારિક પ્રયોજનમાં પણ ઉપયોગપૂર્વક વિવેકી રહેવાની સત્પ્રતિજ્ઞા માની આજના દિવસમાં વર્તજે.
૭૨. સાયંકાલ થયા પછી વિશેષ શાન્તિ લેજે.
૭૩. આજના દિવસમાં આટલી વસ્તુને બાધ ન અણાય તોજ વાસ્તવિક વિચક્ષણતા ગણાય:
 ૧ આરોગ્યતા. ૨ મહત્તા.
 ૩ પવિત્રતા. ૪ ફરજ.
૭૪. જો આજે તારાથી કોઈ મહાન્ કામ થતું હોય તો તારાં સર્વ સુખનો ભોગ પણ આપી દેજે.
૭૫. કરજ એ નીચ રજ (ક+રજ) છે; કરજ એ યમના હાથથી નીપજેલી વસ્તુ છે; (કર+જ) કર એ રાક્ષસી રાજાનો જુલમી કર ઉઘરાવનાર છે. એ હોય તો આજે ઉતારજે, અને નવું કરતાં અટકજે.
૭૬. દિવસ સંબંધી કૃત્યનો ગણિત ભાવ હવે જોઈ જા.
૭૭. સવારે સ્મૃતિ આપી છે છતાં કંદ અયોગ્ય થયું હોય તો પશ્ચાત્તાપ કર અને શિક્ષા લે.
૭૮. કંદ પરોપકાર, દાન, લાભ કે અન્યનું હિત કરીને આવ્યો હો તો આનંદ માની નિર-ભિમાની રહે.
૭૯. જાણતાં અજાણતાં પણ વિપરીત થયું હોય તો હવે તે માટે અટકજે.
૮૦. વ્યવહારનો નિયમ રાખજે અને નવરાશે સંસારની નિવૃત્તિ શોધજે.
૮૧. આજ જેવો ઉત્તમ દિવસ ભોગવ્યો, તેવી તારી જીદગી ભોગવવાને માટે તું આનંદિત થા તો જ આ.
૮૨. આજ જે પળે તું મારી કથા મનન કરે છે, તે જ તારું આયુષ્ય સમજી સદ્વૃત્તિમાં દોરાજે.
૮૩. સત્પુરુષ વિદૂરના કક્ષા પ્રમાણે આજે એવું કૃત્ય કરજે કે રાત્રે સુખે સુવાય.
૮૪. આજનો દિવસ સોનેરી છે, પવિત્ર છે-કૃતકૃત્ય થવારૂપ છે, એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે; માટે માન્ય કર.
૮૫. જેમ બને તેમ આજના દિવસ સંબંધી, સ્વપત્ની સંબંધી વિષયાસક્ત પણ ઓછો રહેજે.
૮૬. આત્મિક અને શારીરિક શક્તિની દિવ્યતાનું તે મૂલ છે, એ જ્ઞાનીઓનું અનુભવસિદ્ધ વચન છે.
૮૭. તમાકુ સુંઘવા જેવું નાનું વ્યસન પણ હોય તો આજે પૂર્ણ કર.—(૦) નબિન વ્યસન કરતાં અટક.

८८. देशकाल, मित्र ए सबळानो विचार सर्व मनुष्योए आ प्रभातमां स्वशक्तिसमान करवो उचित छे.
८९. आजे केटला सत्पुरुषोनो समागम थयो, आजे वास्तविक आनंदस्वरूप शुं थयुं ? ए चितवन विरला पुरुषो करे छे.
९०. आजे तुं गमे तेवा मयंकर पण उत्तम कृत्यमां तत्पर हो तो नाहिम्मत थईश नहीं.
९१. शुद्ध सच्चिदानंद, करुणामय परमेश्वरनी भक्ति ए आजनां तारां सत्कृत्यनुं जीवन छे.
९२. तारुं, तारा कुटुंबनुं, मित्रनुं, पुत्रनुं, पत्नीनुं, मातापितानुं, गुरुनुं, विद्वाननुं, सत्पुरुषनुं यथाशक्ति हित, सम्मान, विनय, लाभनुं कर्तव्य थयुं होय तो आजना दिवसनी ते सुगंध छे.
९३. जेने घेर आ दिवस क्लेश वगारनो, स्वच्छताथी, शौचताथी, संपथी, संतोषथी, सौम्यताथी, जेहथी, सम्यताथी, सुखथी जशे तेने घेर पवित्रतानो वास छे.
९४. कुशल अने कष्टागरा पुत्रो, आज्ञाबलंबनी धर्मयुक्त अनुचरो. सदगुणी सुंदरी, संपीळुं कुटुंब, सत्पुरुष जेवी पोतानी दशा जे पुरुषनी हशे तेनो आजनो दिवस आपणे सष-ळाने बंदनीय छे.
९५. ए सर्व लक्षणसंयुक्त थवा जे पुरुष विचक्षणताथी प्रयत्न करे छे तेनो दिवस आप-णने माननीय छे.
९६. एथी प्रतिभाववाळुं वर्तन ज्यां मची रह्युं छे ते घर आपणी कटाक्ष दृष्टिनी रेखा छे.
९७. भले तारी आजीविका जेटलं तुं प्राप्त करतो हो परंतु निरुपाधिमय होय तो उपा-धिमय पेळुं राजसुख इच्छी तारो आजनो दिवस अपवित्र करीश नहीं.
९८. कोईए तने कडतुं कथन कष्टुं होय ते वखतमां सहनशीलता — निरुपयोगी पण,
९९. दिवसनी मूलने माटे रात्रे हसजे, परंतु तेवुं हसतुं फरीथी न थाय ते लक्षमां राखजे.
१००. आजे कई बुद्धिप्रभाव वधार्यो होय, आत्मिक शक्ति उजवाळी होय, पवित्र कृत्यनी वृद्धि करी होय तो ते,—
१०१. अयोग्य रीते आजे तारी कोई शक्तिनो उपयोग करीश नहीं;—मर्यादलोपनथी करवो पडे तो पापमीरु रहेजे.
१०२. सरळता ए धर्मनुं बीजस्वरूप छे. प्रज्ञाए करी सरळता सेवाई होय तो आजनो दिवस सर्वोत्तम छे.
१०३. बाई, राजपत्नी हो के दीनजनपत्नी हो, परंतु मने तेनी कई दरकार नथी. मर्यादाथी वर्तती मने तो शुं पण पवित्र ज्ञानीओए प्रशंसी छे.
१०४. सदगुणथी करीने जो तमारा उपर जगतनो प्रशस्त मोह हशे तो हे बाई ! तमने हुं वंदन करुं छुं.

૧૦૫. બહુમાન, નમ્રભાવ, વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી પરમાત્માના ગુણસંબંધી ચિંતવન-શ્રવણ-મનન, કીર્તન, પૂજા-અર્ચા એ જ્ઞાની પુરુષોએ વસ્તાપ્ત્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભાવજો.
૧૦૬. સત્શીલવાન સુખી છે. દુરાચારી દુઃખી છે. એ વાત જો માન્ય ન હોય તો અત્યારથી તમે લક્ષ રાખી તે વાત વિચારી જુઓ.
૧૦૭. આ સઘડાંનો સહેલો ઉપાય આજે કહી દઉં છું કે દોષને ઓઢસી દોષને ટાલવા.
૧૦૮. લાંબી ટૂંકી કે ક્રમાનુક્રમ ગમે તે સ્વરૂપે આ મારી કહેલી, પવિત્રતાનાં પુષ્પોથી છવાયેલી માઠા પ્રભાતના વસ્ત્રતામાં, સાયંકાળે અને અન્ય અનુકૂળ નિવૃત્તિએ વિચારવાથી મંગલદાયક થશે. વિશેષ શું કહું !

૨.

કાઠ કોઈને નહિ મૂકે.

હરિગીત.

- મોતી તળી માઠા ગઠામાં મૂલ્યવંતી મલકતી,
હીરા તળા શુભ હારથી બહુ કંઠકાંતિ જાલકતી;
આમૂષણોથી ઓપતા મામ્યા મરણને જોઈને,
જન જાણીએ મન માર્નોએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને. ૧.
- મણિમય મુગટ માથે ધરીને કર્ણ કુંડલ નાસતા,
કાંચન કડાં કરમાં ધરી કર્ણીએ કચાશ ન રાસતા;
પઠમાં પઢ્યા પૃથ્વીપતિ એ ભાન મૂતલ સોઈને,
જન જાણીએ મન માર્નોએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને. ૨.
- દશ આંગઠીમાં માંગલિક મુદ્રા જડિત માણિક્યથી,
જે પરમ પ્રેમે પેરતા પોંચી કઠા બારીકથી;
એ વેદ વીંટી સર્વ છોડી ચાલિયા મુખ ધોઈને,
જન જાણીએ મન માર્નોએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને. ૩.
- મુઠ વાંકડી કરી પાંકડા થઈ લીંબુ ધરતા તે પરે,
કાપેલ રાસી કાતરા હરકોઈનાં હૈયાં હરે;
એ સાંકડીમાં આવિયા છટક્યા તજી સહુ સોઈને,
જન જાણીએ મન માર્નોએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને. ૪.
- છો સંકડના અધિરાજ જે ચંદે કરીને નીપજ્યા,
બ્રહ્માંડમાં બલવાન થઈને મૂપ મારે ઝપજ્યા;

૫. એ ચતુર ચક્રી ચાલિયા હોતા નહોતા હોઈને,
 જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને.
 જે રાજનીતિનિપુણતામાં ન્યાયવંતા નીવડ્યા,
 અવળા કર્યે જેના વધા સવળા સદા પાસા પડ્યા;
 ૬. એ ભાગ્યશાઝી ભાગિયા તે સ્વટપટો સૌ સોઈને,
 જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને.
 તરવાર બહાદુર ટેક ધારી પૂર્ણતામાં પેશિયા,
 હાથી હળે હાથે કરી એ કેસરી સમ દેશિયા;
 ૭. એવા ભલા મહાવીર તે અંતે રહેલા રોઈને,
 જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાઠ મૂકે કોઈને.

૩.

ધર્મ વિશે.

કવિત.

૧. દિનકર વિના જેવો, દિનનો દેસ્વાવ દીસે,
 શશિ વિના જેવી રીતે, શર્વરી સુહાય છે;
 પ્રજાપતિ વિના જેવી, પ્રજા પુરતણી પેસો,
 સુરસ વિનાની જેવી, કવિતા કહાય છે;
 સલિલ વિહીન જેવી, સરીતાની શોભા અને,
 ભર્તાર વિહીન જેવી. ભામિની મળાય છે;
 વદે રાયચંદ વીર, સદ્ધર્મને ધાર્યા વિના,
 માનવી મહાન તેમ, કુકર્મી કઝાય છે.
 ૨. ધર્મ વિના ધન ધામ. ધાન્ય ધુલધાણી ધારો,
 ધર્મ વિના ધરણીમાં, ધિક્કના ધરાય છે;
 ધર્મ વિના ધીમંતની, ધારણાઓ ધોસ્વો ધરે,
 ધર્મ વિના ધયું ધૈર્ય, ધુમ્ર થૈ ધમાય છે;
 ધર્મ વિના ધરાધર, ધુતાશે, ન ધામધુમે,
 ધર્મ વિના ધ્યાની ધ્યાન, ઢોંગ ઢંગે ધાય છે;
 ધારો ધારો ધવલ, મધર્મની ધુરંધરતા,
 ધન્ય ધન્ય ધામે ધામે, ધર્મથી ધરાય છે.
 મોહ માન મોહવાને, ફેલપણું ફોહવાને,
 જાઠપંદ તોહવાને, હેતે નિજ હાથથી;

कुमतिने कापवाने, सुमतिने स्थापवाने,
 ममत्त्वने मापवाने, सकल सिद्धांतथी ;
 महा मोक्ष माणवाने, जगदीश जाणवाने,
 अजन्मता आणवाने, बळी भली मातथी ;
 अलौकिक अनुपम, सुख अनुभववाने.
 धर्म धारणाने धारो, स्वरेखरी खांतथी. ३.
 धर्म विना प्रीत नहीं. धर्म विना रीत नहीं,
 धर्म विना हित नहीं. कथुं जन कामनुं ;
 धर्म विना टेक नहीं. धर्म विना नेक नहीं.
 धर्म विना ऐक्य नहीं. धर्म धाम रामनुं ;
 धर्म विना ध्यान नहीं. धर्म विना ज्ञान नहीं.
 धर्म विना भान नहीं. जीव्युं कोना कामनुं !
 धर्म विना तान नहीं. धर्म विना सान नहीं.
 धर्म विना गान नहीं. वचन तमामनुं. ४.
 साखत्री मुखद होय, मानतणो मद होय,
 खमा खमा खुद होय, ते ते कशा कामनुं ;
 जुवानीनुं जोर होय, एशनो अंकोर होय.
 दोलतनो दोर होय, ए ते मुख नामनुं ;
 वनिता विलास होय, प्रौढता प्रकाश होय,
 दक्ष जेवा दास होय, होय सुख धामनुं ;
 वदे रायचंद एम, सद्धर्मने धार्या विना,
 जाणीं लेजे सुख एतो, बेएज वदामनुं ! ५.
 चातुरो चोंपेथी चाही चिंतामणी चित्त गणे,
 पंडितो प्रमाणे छे पारसमणी प्रेमथी ;
 कवियो कल्याणकारी कल्पतरु कथे जेने,
 सुधानो सागर कथे, साधु शुभ क्षेमथी ;
 आत्मना उद्धारने उमंगथी अनुसरो जो,
 निर्मळ थवाने काजे, नमो नीति नेमथी ;
 वदे रायचंद वीर, एवुं धर्मरूप जाणी,
 “ धर्मवृत्ति ध्यान धरो, विलखो न वे'मथी.” ६.

શ્રીમોક્ષમાળા.

“જેને આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું.”

(નિર્ગ્રંથપ્રવચન.)

૧ વાંચનારને ભલામણ.

વાંચનાર ! આ પુસ્તક આજે તમારા હસ્તકમળમાં આવે છે. તેને લક્ષ્યપૂર્વક વાંચજો, તેમાં કહેલા વિષયોને વિવેકથી વિચારજો, અને પરમાર્થને હૃદયમાં ધારણ કરજો. એમ કરશો તો તમે નીતિ, વિવેક, ધ્યાન, જ્ઞાન, સદ્ગુણ અને આત્મજ્ઞાંતિ પામી શકશો.

તમે જાણતા હશો કે, કેટલાંક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહીં વાંચવાયોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને અમૂલ્ય વસ્તુ વૃથા खોइ દે છે; જેથી તેઓ અવલે રસ્તે ચડી જાય છે. આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે; અને પરલોકમાં નીચ ગતિ પામે છે.

ભાષાજ્ઞાનનાં પુસ્તકોની પેઠે આ પુસ્તક પઠન કરવાનું નથી, પણ મનન કરવાનું છે. તેથી આ ભવ અને પરભવ વચ્ચેનાં તમારું હિત થશે. ભગવાનનાં કહેલાં વચનોનો એમાં ઉપદેશ કર્યો છે.

તમે આ પુસ્તકનો વિનય અને વિવેકથી ઉપયોગ કરજો. વિનય અને વિવેક એ ધર્મના મૂળ હેતુઓ છે.

તમને બીજી એક આ પણ ભલામણ છે કે, જેઓને વાંચતાં આવડતું ન હોય, અને તેઓની ઇચ્છા હોય, તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેમને વાંચી સંભળાવવું.

તમને આ પુસ્તકમાંથી જે કંઈ ન સમજાય તે સુવિચક્ષણ પુરુષ પામેથી સમજી લેવું યોગ્ય છે.

તમારા આત્માનું આર્થી હિત થાય; તમને જ્ઞાન, શાંતિ અને આનંદ મળે; તમે પરોપકારી, દયાલુ, ક્ષમાવાન, વિવેકી અને બુદ્ધિશાળી થાઓ; ઈર્ષ્યા ગુણ યાચના અર્હત્ ભગવાન પાસે કરી આ પાઠ પૂર્ણ કરું છું.

૨ સર્વમાન્ય ધર્મ.

ચોપાઈ.

ધર્મતત્ત્વ જો પૂછ્યું મને, તો સંભળાવું ક્ષેત્રે તને;
જે સિદ્ધાંત સકલનો સાર, સર્વ માન્ય સહુને હિતકાર.
માર્યું માષણમાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દયા સમાન,
અમયદાન સાથે સંતોષ, ઘો પ્રાણીને, દલવા દોષ.
સત્ય, શીઠ ને સઘડાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ;
દયા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહીં દેશ.

૧.

૨.

૩.

- પુષ્પપાંચડી જ્યાં દૂમાય, જિનવરની ત્યાં નહીં આજ્ઞાય;
 સર્વે જીવનું ઈચ્છો સુસ્વ, મહાવીરની શિક્ષા મુસ્ય. ૪.
- સર્વે દર્શને એ ઉપદેશ; એ એકાંતે, નહીં વિશેષ;
 સર્વે પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્મલ અવિરોધ! ૫.
- એ ભવતારક સુંદર રાહ, ધરિયે તરિયે કરી ઉત્સાહ;
 ધર્મ સકલનું એ શુભ મૂલ, એ વળ ધર્મ સદા પ્રતિકૂલ. ૬.
- તત્ત્વરૂપથી એ ઓઝલે, તે જન પ્હોચે શાશ્વત સુલે;
 શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ. ૭.

૩ કર્મના ચમત્કાર.

હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જાઉં છું; એ ઉપર વિચાર કરશો, તો તમને પરમવની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટલ ગોદડી પણ મળતી નથી. એક ભાત ભાતનાં મોજનોથી તૃપ્ત રહે છે. એકને કાઠી જારના પણ સાંશ પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીનો ઉપભોગ લે છે. એક ફૂટી બદામ માટે થઈને ઘેર ઘેર ભટકે છે. એક મધુરાં વચનોથી મનુષ્યનાં મન હરે છે. એક અવાચક જેવો થઈને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિમૂષિત થઈ ફરે છે. એકને સ્વરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે, એક પ્રબલ છે. એક બુદ્ધિશાળી છે, એક જડભરત છે. એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધ છે. એક લૂલો કે પાંગળો છે, એકના પગ ને હાથ રમણીય છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે. એક લાલ્લો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, અને એક તેટલાના જ ટુંબા સહન કરે છે. એકને જોઈને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતાં વમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળો છે, અને એક અપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોવાળો છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશમાન નથી, ને એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનમાં આવતાં જ મરણ પામે છે. એક જન્મ્યો કે તરત મરણ પામે છે. એક મુલોહો અવતરે છે; અને એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઈને મરે છે.

કોઈના મુલ, ભાષા અને સ્થિતિ સરસાં નથી. મૂર્ત્વ રાજ્યગાદી પર સ્વાસ્થ્યમાથી વધાવાય છે, અને સમર્થ વિદ્વાનો ઘણા સ્વાય છે!

આમ આજ્ઞા જગત્ની વિચિત્રતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઈ વિચાર આવે છે? મેં કહ્યું છે તે ઉપરથી તમને વિચાર આવતો હોય તો કહો કે, તે શાબડે થાય છે!

પોતાનાં બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે. કર્મવડે આલ્ખો સંસાર ભમવો પડેછે. પરભવ નહીં માનનાર પોતે એ વિચારો શાવડે કરે છે તે ઉપર યથાર્થ વિચાર કરે, તો તે પળ આ સિદ્ધાંત માન્ય રાખે.

૪ માનવદેહ.

આગળ કહ્યું છે તે પ્રમાણે વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતાં ઉત્તમ કહે છે. ઉત્તમ કહેવાનાં કેટલાંક કારણો અત્રે કહીશું.

આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે. એમાંથી જ્ઞાનીઓ તરીને પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઈ દેહથી મળતો નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નરક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી; માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે કહેશો કે, સઘળાં માનવિયોનો મોક્ષ કેમ થતો નથી? તેનો ઉત્તર: જેઓ માનવ-પણું સમજે છે, તેઓ સંસારશોકને તરી જાય છે. જેનામાં વિવેકવુદ્ધિ ઉદય પામી હોય, અને તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજી, પરમ તત્ત્વજ્ઞાન તથા ઉત્તમ ચારિત્રરૂપ સદ્ધર્મનું સેવન કરી જેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે, તેના દેહધારીપણાને વિદ્વાનો માનવપણું કહે છે. મનુષ્યના શરીરના દેહાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને એક નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવો એમ આપણે સમજવું નહીં. જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ. એણે પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે. વિશેષમાં એક પૂંછડું પણ છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? ના. નહીં. માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, એ ભવ બહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે એથી ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું. અયમંતકુમાર. ગજસુકુમાર જેવાં નાનાં બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે. તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાનાં મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે, તો કેટલું કલ્યાણ થાય!

કોઈ પણ અન્ય દેહમાં પૂર્ણ સદ્વિવેકનો ઉદય થતો નથી. અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ અશકતો નથી, એથી આપણને મળેલો આ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો એ અવશ્યનું છે. કેટલાક મૂર્ખોં દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમાં, અને અનેક પ્રકારના મદમાં આવો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે; અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. આ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપ જ છે.

મોતની પલ, નિશ્ચય, આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાક્ષાત્ત્વ અર્જવું.

५ अनाथी मुनि.

(१)

अनेक प्रकारनी रिद्धिवाळो मगधदेशनो श्रेणिक नामे राजा अश्वक्रीडाने माटे मंडिकुक्ष नामनां वनमां नीकळी पळ्यो. वननी विचित्रता मनोहारिणी हती. नाना प्रकारनां वृक्षो त्यां आवी रक्षां हतां; नाना प्रकारनी कोमळ वेलीओ घटाटोप थड रही हती; नाना प्रकारनां पंखीओ आनंदथी तेनुं सेवन करतां हतां; नाना प्रकारनां पक्षियोनां मधुरां गायन त्यां संभळातां हतां; नाना प्रकारनां फूलथी ते वन छवाइ रळुं हतुं; नाना प्रकारनां जळनां झरण त्यां वहेतां हतां. टुंकामां ए वन नंदनवन जेवु लागतुं हतुं. ते वनमां एक झाड तळे महा समाधिवंत पण सुकुमार अने सुखोचित मुनिने ते श्रेणिके बेठलो दीठो. एनुं रूप जोइने ते राजा अत्यंत आनंद पांम्यो. उपमारहित रूपथी विस्मित थडने मनमां तेंनी प्रशंसा करवा लाग्यो. आ मुनिनो केवो अद्भुत वर्ण छे! एनुं केवुं मनोहर रूप छे! एनी केवी अद्भुत सौम्यता छे! आ केवी विस्मयकारक क्षमानो धरनार छे! आना अंगथी वैराग्यनो केवो उत्तम प्रकाश छे! आनी केवी निर्लेभता जणाय छे! आ संयति केवुं निर्भय नम्रपणुं धरावे छे! ए भोगथी केवो विरक्त छे! एम चिंतवतो चिंतवतो, मुदित थतो थतो, स्तुति करतो करतो, धामेथी चालतो चालतो, प्रदक्षिणा दइ ते मुनिने वंदन करी अति समीप नहीं तेम अति दूर नहीं, एम ते श्रेणिक बेठो. पछी बे हाथनी अजली करीने विनयथी तेणें ते मुनिने पूछयुं: “हे आर्य! तमे प्रशंसा करवायोग्य एवा तरुण छो! भोगविलासने माटे तमारुं वय अनुकूल छे; संसारमां नाना प्रकारनां सुख रक्षां छे. ऋतु ऋतुना कामभोग, जळ संबंधीना विलास, तेम ज मनोहारिणी स्त्रीओनां मुखवचननुं मधुरुं श्रवण छतां ए सघळांनो त्याग करीने मुनित्वमां तमे महा उद्यम करो छो एनुं शुं कारण? ते मने अनुग्रहथी कहो.” राजानां आवां वचन सांभळीने मुनि ए कळुं: “हे राजा! हुं अनाथ हतो. मने अपूर्व वस्तुनो प्राप्त करावनार. तथा योगक्षेमनो करनार, मारापर अनुकंपा आणनार, करुणाथी करीने परम मुखनो देनार एवो मारो कोइ मित्र थयो नहीं. ए कारण मारा अनाथीपणानुं हतुं.”

६ अनाथी मुनि.

(२)

श्रेणिक, मुनिनां भाषणथी सित हसीने बोल्यो: “तमारे महा रिद्धिवंतने नाथ केम न होय? जो कोइ नाथ नथी तो हुं थउं छउं. हे भयत्राण! तमे भोग भोगवो. हे संयति! मित्र, ज्ञाति ए करीने दुर्लभ एवो आ तमारो मनुष्यभव सुलभ करो.” अनाथी ए कळुं: “अरे श्रेणिक राजा! पण तुं पोते अनाथ छो तो मारो नाथ शुं थइश! निर्धन ते धनाढ्य क्यांथी बनावे?

અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે ? અજ તે વિદ્વત્તા ક્યાંથી દે ? બંધ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે ? જ્યારે તું પોતે અનાથ છે ; ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ ?” મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુઠ અને અતિ વિસિત થયો. કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી તે વચનનું યતિ-મુલ્કથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકિત થયો, અને બોલ્યો : “હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો મોગી છું ; અનેક પ્રકારના મદોન્મત્ત હાથીઓનો ધણી છું ; અનેક પ્રકારની સેના મને આધીન છે ; નગર, ગ્રામ, અંતઃપુર અને ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી ; મનુષ્ય સંબંધી સઘડા પ્રકારના મોગ હું પામ્યો છું ; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે ; એમ રાજાને છાજતી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ મારે ઘેર છે ; અનેક મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે. આવો હું મહાન્ છતાં અનાથ કેમ હોઉં ? રહે હે મગવન્ ! તમે મૃષા બોલતા હો.” મુનિએ કહ્યું : “રાજા ! મારું કહેવું તું ન્યાયપૂર્વક સમજ્યો નથી. હવે હું જેમ અનાથ થયો ; અને જેમ મેં સંસાર ત્યાગ્યો તેમ તને કહું છું ; તે એકાગ્ર અને સાવધાન ચિત્તથી સાંભળ ; સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યા-સત્ય નિર્ણય કરજે :—

“કૌશાંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારના મલ્લતાથી ભરેલી એક સુંદર નગરી છે ; ત્યાં રિદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો. હે મહારાજા ! યૌવનવયના પ્રથમ ભાગમાં મારી આંખો અતિ વેદનાથી ઘેરાઈ ; આંખે શરીર અગ્નિ બઠવા મંડ્યો. શસ્ત્રથી પણ અતિશય તીક્ષ્ણ તે રોગ વૈરીની પેઠે મારાપર કોપાયમાન થયો. મારું મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુઃખવા લાગ્યું. વજ્રના પ્રહાર જેવી, બીજાને પણ રૌદ્ર મય ઉપજાવનારી એવી તે દારુણ વેદનાથી હું અત્યંત શોકમાં હતો. સંસ્લ્યાબંધ વૈદ્યકશાસ્ત્રનિપૂણ વૈદ્યરાજો મારી તે વેદનાનો નાશ કરવા માટે આવ્યા, અને તેમણે અનેક ઔષધ ઉપચાર કર્યા પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપૂણ ગણાતા વૈદ્યરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં. એ જ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટાઢવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડ્યું પણ તેથી કરીને મારી તે વેદના ટઢી નહીં, હે રાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત થઈ, પરંતુ તે પણ મને દરદથી મૂકાવી શકી નહીં, એ જ હે રાજા ! મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલા મારા જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી તે વેદના ટઢી નહીં, હે રાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. એક પેટથી જન્મેલી મારી જ્યેષ્ઠા અને કનિષ્ઠા ભગિનીઓથી મારું તે દુઃખ ટઢ્યું નહીં, હે મહારાજા ! એ જ મારું અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રી જે પતિવ્રત્તા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમવંતી હતી, તે આંસુ ભરી મારું હૈયું પલાઝતી હતી તેણે અન્ન પાણી આપ્યા છતાં, અને નાના પ્રકારનાં અંધોલણ. તુવાદિક સુગંધી પદાર્થ, તેમ જ અનેક પ્રકારનાં ફુલ ચંદનાદિકનાં જાણિતા અજાણિતા વિલેપન કર્યા છતાં, હું તે વિલેપનથી મારો રોગ શમાવી ન શક્યો ; ક્ષણ

पण अळगी रहेती नहोती एवी ते स्त्री पण मारा रोगने टाळी न शकी, ए ज हे महाराजा ! मारुं अनाथपणुं. हतुं. एम कोइना प्रेमथी, कोइना औषधथी, कोइना विलापथी के कोइना परिश्रमथी ए रोग उपशम्यो नहीं. ए वेळा पुनः पुनः में असह्य वेदना भोगवी; पछी हुं प्रपंची संसारथी खेद पाम्यो. एकवार जो आ महा विटंबनामय वेदनाथी मुक्त थउं तो खंती, दंती अने निरारंभी प्रवर्ज्याने धारण करुं, एम चिंतवीने शयन करी गयो. ज्यारे रात्रि व्यतिक्रमी गई त्यारे हे महाराजा ! मारी ते वेदना क्षय थइ गई; अने हुं निरोगी थयो. मात, तात, स्वजन. बंधवादिकने पूछीने प्रभाते में महा क्षमावंत इंद्रियने निग्रह करवावाळुं, अने आरंभोपाधिथी रहित एवं अणगारत्व धारण कयुं.

७ अनाथी मुनि.

(३)

हे श्रेणिक राजा ! त्यार पछी हुं आत्मा परमात्मानो नाथ थयो. हवे हुं सर्व प्रकारना जीवनो नाथ छउं. तुं जे शंका पाम्यो हतो ते हवे टळी गइ हशे. एम आखुं जगत्-चक्रवर्ती पर्यंत अशरण अने अनाथ छे. ज्यां उपाधि छे त्यां अनाथता छे : माटे हुं कहुं छउं ते कथन तुं मनन करी जजे. निश्चय मानजे के, आपणो आत्मा ज दुःखनी भरेली वैतरणीनो करनार छे; आपणो आत्मा ज क्रूर साल्मलि वृक्षनां दुःखनो उपजावनार छे; आपणो आत्मा ज बंछित वस्तुरूपी दुधनी देवावाळी कामधेनु मुखनो उपजावनार छे; आपणो आत्मा ज नंदनवननी पेटे आनंदकारी छे; आपणो आत्मा ज कर्मनो करनार छे; आपणो आत्मा ज ते कर्मनो टाळनार छे; आपणो आत्मा ज दुःखोपार्जन करनार छे, अने आपणो आत्मा ज सुखोपार्जन करनार छे; आपणो आत्मा ज मित्र. ने आपणो आत्मा ज बैरी छे; आपणो आत्मा ज कनिष्ठ आचारे स्थित अने आपणो आत्मा ज निर्मळ आचारे स्थित रहे छे.

एम आत्मप्रकाशक बोध श्रेणिकने ते अनाथी मुनिए आप्यो. श्रेणिकराजा बहु संतोष पाम्यो. बे हाथनी अंजलि करीने ते एम बोल्हो : “हे भगवन् ! तमे मने भली रीते उपदेश्यो; तमे जेम हतुं तेम अनाथपणुं कही बताव्युं. महर्षि ! तमे सनाथ, तमे संबंधव अने तमे सधर्म छो. तमे सर्व अनाथना नाथ छो. हे पवित्र संयति ! हुं तमने क्षमावुंछुं. तमारी ज्ञानी शिक्षाथी लाभ पाम्यो छुं. धर्मध्यानमां विघ्न करवावाळुं भोग भोगववा संबंधीनुं में तमने हे महा भाग्यवंत ! जे आमंत्रण दीधुं ते संबंधीनो मारो अपराध मस्तक नमावीने क्षमावुंछुं.” एवा प्रकारथी स्तुति उच्चारिने राजपुरुषकेसरी श्रेणिक विनयथी प्रदक्षिणा करी स्वस्थानके गयो.

महा तपोधन, महा मुनि, महा प्रज्ञावंत, महा यशवंत, महा निर्ग्रन्थ अने महा श्रुत अनाथी मुनिए मगध देशना श्रेणिक राजाने पोतानां वितक चरित्रथी जे बोध आप्यो छे

તે સ્વરે ! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહા મુનિ અનાથીએ મોગવેલી વેદના જેવી કે
 ણથી અતિ વિશેષ વેદના અનંત આત્માઓને મોગવતા જોઈએ છીએ એ કેવું વિચારવા લાયક
 છે ! સંસારમાં અશરણતા અને અનંત અનાથતા છવાઈ રહી છે. તેનો ત્યાગ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન
 અને પરમ શીલને સેવવાથી જ થાય છે. એ જ મુક્તિનાં કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા
 અનાથી અનાથ હતા તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથ જ છે.
 સનાથ થવા સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુને જાણવા અને ઓઠાવવા એ અવશ્યનું છે.

૮ સદ્દેવ તત્ત્વ.

ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વો સંબંધી અજ્ઞાનતા હોય
 છે ત્યાંસુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વો સદ્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્ગુરુ છે. આ પાઠમાં
 સદ્દેવનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહીશું.

ચક્રવર્તી રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને
 તેનો ત્યાગ કરે છે; પૂર્ણ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો
 લય કરે છે; મહા ઉમ્મ તપોપધ્યાનવડે વિશોધન કરીને જેઓ કર્મના સમૂહને બાઝી નાંચે છે;
 ચંદ્ર તથા શંખથી અત્યંત ઉજ્જ્વલ એવું શુદ્ધ ધ્યાન જેઓને પ્રાપ્ત થાય છે; સર્વ પ્રકારની
 નિદ્રાનો જેઓ ક્ષય કરે છે; સંસારમાં મુશ્કેલતા મોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, નિર્દોષાવરણીય, મોહનીય
 અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભક્ષીભૂત કરી જેઓ કેવલજ્ઞાન કેવલ દર્શનમહિન સ્વસ્વરૂપથી
 વિહાર કરે છે; જેઓ ચાર અઘાતિ કર્મ રહ્યા મુર્ખા યથાગ્યાતચારિત્રરૂપ ઉત્તમ શીલનું
 સેવન કરે છે; કર્મગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મઠવા જેઓ શુદ્ધ
 બોધબીજનો નિષ્કારણ કરુણાથી મેઘધારાવાણીવડે ઉપદેશ કરે છે; કોઈ પણ સમયે કિંચિત્
 માત્ર પણ સંસારી વૈભવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી; ઘનઘાતિ કર્મ ક્ષય કર્યા
 પહેલાં, પોતાની છદ્મસ્થતા ગણી જેઓ શ્રીમુક્તવાણીથી ઉપદેશ કરતા નથી; પાંચ પ્રકારના
 અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, મય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાસ્યાન, રાગ,
 દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી જે રહિત છે; સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન
 છે, મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણો જેઓને પ્રગટે છે; જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો
 ગયો છે તેને નિર્ગ્રંથના આગમમાં સદ્દેવ કહ્યા છે. એ દોષરહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા
 હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાયોગ્ય છે. ઉપર કહ્યા તે અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ
 હોય ત્યાં સદ્દેવનું સ્વરૂપ ઘટતું નથી. આ પરમ તત્ત્વ મહત્પુરુષોથી વિશેષ જાણવું
 અવશ્યનું છે.

૯ સદ્ધર્મતત્ત્વ.

અનાદિ કાલથી કર્મજાળના બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રક્ષાકર કરે છે. સમય માત્ર પળ તેને સ્વરૂપ નથી. અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે; અને અધોગતિમાં પડતા આત્માને ધરી રાખનાર સદ્ગતિ આપનાર વસ્તુ તેનું નામ ‘ધર્મ’ કહેવાય છે, અને એ જ સત્ય સુખનો ઉપાય છે. તે ધર્મતત્ત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન મેદ કહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે: ૧. વ્યવહારધર્મ. ૨. નિશ્ચયધર્મ.

“વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે. સત્યાદિ બાકીનાં ચાર મહાવ્રતો તે પળ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે. દયાના આઠ મેદ છે: ૧. દ્રવ્યદયા ૨. ભાવદયા ૩. સ્વદયા ૪. પરદયા ૫. સ્વરૂપદયા ૬. અનુબંધદયા ૭. વ્યવહારદયા ૮. નિશ્ચયદયા.

પ્રથમ દ્રવ્યદયા—કોઈ પળ કામ કરવું તે યત્નપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરવું તે ‘દ્રવ્યદયા’.

બીજી ભાવદયા—બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપાબુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ‘ભાવદયા’.

ત્રીજી સ્વદયા—આ આત્મા અનાદિ કાલથી મિથ્યાત્વથી પ્રહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાજ્ઞા પાઠી શકતો નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે ‘સ્વદયા’.

ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે ‘પરદયા’.

પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા કરવી તે ‘સ્વરૂપદયા’.

છઠ્ઠી અનુબંધદયા—સદ્ગુરુ કે સુશિક્ષક શિષ્યને કડવાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે; પરંતુ પરિણામે કરુણાનું કારણ છે—આનું નામ ‘અનુબંધદયા’.

સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપૂર્વક તથા વિધિપૂર્વક જે દયા પાઠવી તેનું નામ ‘વ્યવહારદયા’.

આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતા ભાવ અને અમેદ ઉપયોગ તે ‘નિશ્ચયદયા’.

એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનાં સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘટ્ટાં વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે.

બીજો નિશ્ચયધર્મ.—પોતાના સ્વરૂપની ઋમણા ટાલવી, આત્માને આત્મભાવે ઓઠાવવો; ‘આ સંસાર તે મારો નથી, હું એથી ભિન્ન, પરમ અસંગ સિદ્ધસદૃશ શુદ્ધ આત્મા છું’ એવી આત્મસ્વભાવવર્તના તે ‘નિશ્ચયધર્મ’ છે.

જેમાં કોઈ પ્રાણીનું દુઃખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યાં છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્હત્ ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી સર્વ પ્રાણી અભય થાય છે.

૧૦ સદ્ગુરુતત્ત્વ.

(૧)

પિતા—પુત્ર, તું જે શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે તે શાળાના શિક્ષક કોણ છે ?

પુત્ર—પિતાજી, એક વિદ્વાન અને સમજુ બ્રાહ્મણ છે.

પિતા—તેની વાણી, ચાલચલગત વગેરે કેવાં છે ?

પુત્ર—દની વાણી બહુ મધુરી છે. એ કોઈને અવિવેકથી બોલાવતા નથી, અને બહુ મંદીર છે; બોલે છે ત્યારે જાણે મુલમાંથી ફુલ ફરે છે. કોઈનું અપમાન કરતા નથી; અને અમને યોગ્ય નીતિ સમજાવ તેવી શિક્ષા આપે છે.

પિતા—તું ત્યાં જા કારણે જાય છે તે મને કહે જોડે.

પુત્ર—આપ એમ કેમ કહો છો, પિતાજી ! સંસારમાં વિચક્ષણ થવાને માટે પદ્ધતિઓ સમજું, વ્યવહારની નીતિ શીલું દટલા માટે થઈને આપ મને ત્યાં મોકલો છો.

પિતા—તારા એ શિક્ષક દુરાચારી કે દવા હોત તો ?

પુત્ર—તો તો બહુ માડું થાત; અમને અવિવેક અને કુવચન બોલતાં આવડત; વ્યવહારનીતિ તો પછી શીલ્લવે પણ કોણ ?

પિતા—જો પુત્ર, એ ઉપરથી હું હવે તને એક ઉત્તમ શિક્ષા કહું : જેમ સંસારમાં પડવા માટે વ્યવહારનીતિ શીલ્લવાનું પ્રયોજન છે, તેમ ધર્મતત્ત્વ અને ધર્મનીતિમાં પ્રવેશ કરવાનું પરમવને માટે પ્રયોજન છે. જેમ તે વ્યવહારનીતિ સદાચારી શિક્ષકથી ઉત્તમ મઠી શકે છે; તેમ પરમવશ્રેયસ્કર ધર્મનીતિ ઉત્તમ ગુરુથી મઠી શકે છે. વ્યવહારનીતિના શિક્ષક અને ધર્મનીતિના શિક્ષકમાં બહુ મેદ છે. બીલોરીના કટકા જેમ વ્યવહારશિક્ષક અને અમૂલ્ય કૌસ્તુભ જેમ આત્મધર્મ શિક્ષક છે.

પુત્ર—શીલ્લવ ! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે. ધર્મના શિક્ષકની સંપૂર્ણ અવશ્ય છે. આપે વારંવાર સંસારનાં અન્ત દુઃલ્લ સંબંધી મને કહ્યું છે; એથી પાર પામવા ધર્મ જ સહાયમૂત છે ત્યારે ધર્મ કેવા ગુરુથી પામીએ તો શ્રેયસ્કર મીલે તે મને કૃપા કરીને કહો.

૧૧ સદ્ગુરુતત્ત્વ.

(૨)

પિતા—પુત્ર ! ગુરુ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે : ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ. ૨. કાગલસ્વરૂપ. ૩. પથ્થર-સ્વરૂપ. ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ઠસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે, અને તારી શકે છે. ૨. કાગલસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસારસમુદ્રને પોતે તરી શકે નહીં; પરંતુ કંઈ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહીં. ૩. પથ્થર-સ્વરૂપ તે પોતે બુદ્ધે અને પરને પણ બુડાવે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણની વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને યાહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મઠી શકે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઈ સદ્ધર્મ નાવમાં બેસાડી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના મેલ, સ્વસ્વરૂપમેલ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુ વિના મઠી શકે નહીં;

ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે એવા ગુરુનાં લક્ષણ કયાં કયાં? તે કહું છું. જિનેશ્વર મગવાનની માલેલી આજ્ઞા જાણે, તેને યથાતથ્ય પાઠે, અને બીજાને બોધે, કંચન, કામિનીથી સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધ આહારજલ લેતા હોય, અઘીશ પ્રકારના પરિવહ સહન કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંત, નિરાંત્રી અને જિતેન્દ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમાં નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઈને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્ગ્રંથપંથ પાઠતાં કાયર ન હોય, સઠી માત્ર પળ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્ત્વોપદેશક હોય. ટુંકામાં તેઓને કાષ્ઠસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા. પુત્ર! ગુરુના આચાર, જ્ઞાન એ સમ્બંધી આગમમાં મહુ વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. જેમ તું આગળ વિચાર કરતાં શીખતો જઈશ, તેમ પછી હું તને એ વિશેષ તત્ત્વો બોધતો જઈશ.

પુત્ર—પિતાજી, આપે મને ટુંકામાં પણ મહુ ઉપયોગી, અને કલ્યાણમય કથું; હું નિરંતર તે મનન કરતો રહીશ.

૧૨ ઉત્તમ ગૃહસ્થ.

સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વસ્ત્રનાય છે.

તે ઉત્તમ પુરુષ સામાયિક, ક્ષમાપના, ચોવિહારપ્રત્યાસ્યાન ૬૦ યમ નિયમને સેવે છે. પરપત્ની મળી મા મહેનતી દૃષ્ટિ રાખે છે.

સત્પાત્રે યથાશક્તિ દાન દે છે.

શાંત, મધુરી અને કોમલ ભાષા બોલે છે.

સત્કાસ્રનું મનન કરે છે.

બને ત્યાંસુધી ઉપજીવિકામાં પણ માયા, કપટ, ૬૦ કરતો નથી.

સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાને યથાયોગ્ય સન્માન આપે છે.

માબાપને ધર્મનો બોધ આપે છે.

યત્નથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાધવું, સીંધવું, શયન ૬૦ રાખાવે છે.

પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તી સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે.

કુટુંબમાં સંપત્તિ વૃદ્ધિ કરે છે.

આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે.

ચાકરને ક્રુધાતુર રાખતો નથી.

સત્પુરુષોનો સમાગમ, અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે.

સમર્યાદ અને સંતોષયુક્ત નિરંતર વર્તે છે.

જે યશશક્તિ શાસ્ત્રસંચય ધરમાં રાखે છે.

અદ્વય આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે.

આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ થાય એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧૩ જિનેશ્વરની ભક્તિ.

(૧)

જિજ્ઞાસુ—વિચક્ષણ સત્ય ! કોઈ શંકરની, કોઈ બ્રહ્માની, કોઈ વિષ્ણુની, કોઈ સૂર્યની, કોઈ અગ્નિની, કોઈ ભવાનીની, કોઈ પેગમ્બરની અને કોઈ ક્રાઈસ્ટની ભક્તિ કરે છે. એઓ ભક્તિ કરીને શું આશા રાखતા હશે ?

સત્ય—પ્રિય જિજ્ઞાસુ, તે ભાવિક મોક્ષ મેળવવાની પરમ આશાથી એ દેવોને ભજે છે.

જિજ્ઞાસુ—કહો ત્યારે, એથી તેઓ ઉત્તમ ગતિ પામે એમ તમારું મત છે ?

સત્ય—એઓની ભક્તિવડે તેઓ મોક્ષ પામે એમ હું કહી શકતો નથી. જેઓને તે પરમેશ્વર કહે છે તેઓ કંઈ મોક્ષને પામ્યા નથી; તો પછી ઉપાસકને એ મોક્ષ ક્યાંથી આપે ? શંકર વગેરે કર્મક્ષય કરી શક્યા નથી અને દૂષણસહિત છે એથી તે પૂજવાયોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ—એ દૂષણો કિયાં કિયાં તે કહો ?

સત્ય—અજ્ઞાન, નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, અવિરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, વીર્યાંતરાય, મોગાંતરાય, ઉપમોગાંતરાય, કામ, હાસ્ય, રતિ, અને અરતિ એ અઢાર દૂષણમાનું એક દૂષણ હોય તોપણ તે અપૂજ્ય છે. એક સમર્થ પંડિતે પણ કહ્યું છે કે, ‘પરમેશ્વર છડે’ એમ મિથ્યા રીતે મનાવનારા પુરુષો પોતે પોતાને ઠગે છે, કારણ પડખામાં લી હોવાથી તેઓ વિષયી ઠરે છે; શસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી દ્વેષી ઠરે છે; જપમાળા ધારણ કર્યાથી તેઓનું ચિત્ત વ્યગ્ર છે એમ સૂચવે છે, ‘મારે શરણે આવ, હું સર્વ પાપ હરી લઉં’ એમ કહેનારા અમિમાની અને નાસ્તિક ઠરે છે. આમ છે તો પછી બીજાને તેઓ કેમ તારી શકે ? વઢી કેટલાક અવતાર લેવારૂપે પરમેશ્વર કહેવરાવે છે તો ત્યાં તેઓને અમુક કર્મનું મોગવડું બાકી છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મારૂં, ત્યારે પૂજ્ય કોણ ? અને ભક્તિ કોની કરવી કે જેવડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે ?

સત્ય—શુદ્ધ સંચિદાનંદસ્વરૂપ જીવનસિદ્ધ ભગવાન તેમ જ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, વીતરાગ, સકલ ભયરહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું સ્વભૂત ?

સત્ય—માફ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની ભગવાન્ તો નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કંઈ ફલ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા અજ્ઞાની અને મોહાંધ્ર અહીંને જે કર્મદલથી ઘેરાયેલો છે તે કર્મદલ ટાલવા અનુપમ પુરુષાર્થનું અવશ્ય છે. સર્વ કર્મદલ ક્ષય કરી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્ય, અને સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ આત્માની નિશ્ચયનયે રિદ્ધિ હોવાથી તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતવન, ધ્યાન અને ભક્તિ એ પુરુષાર્થતા આપે છે; વિકારથી આત્માને વિરક્ત કરે છે; શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. જેમ તરવાર હાથમાં લેવાથી શૌર્યવૃત્તિ અને ભાંગ પીવાથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણચિંતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ જોતાં જેમ મુક્તાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

૧૪ જિનેશ્વરની ભક્તિ.

(૨)

જિજ્ઞાસુ—આર્ય સત્ય! સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઈ જરૂર છે?

સત્ય—હા, અવશ્ય છે, અનંત સિદ્ધસ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય; પરંતુ એ જેવડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કિયું? એ વિચારતાં ઉગ્ર તપ, મહાન્ વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન્ ધ્યાન એ સઘળાનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત્ તીર્થકર-પદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહા લાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? ક્યારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા? એ આદિ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે; અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક इत्यादિકનો ઉદય પામીએ.

જિજ્ઞાસુ—પણ “લોગસ્સમાં” તો ચોવીશ જિનેશ્વરનાં નામોનું સૂચવન કર્યું છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

સત્ય—આ કાલમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ જિનેશ્વરો થયા એમનાં નામોનું અને ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. વૈરાગીનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીનાં અનંત નામ સિદ્ધસ્વરૂપમાં સમગ્રે આવી જાય છે. વર્તમાનકાલના ચોવીશ તીર્થકરનાં નામ આ કાલે લેવાથી કાલની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓનાં નામ આ કાલમાં લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીનાં નામ કાલ અને ચોવીશી ફરતાં લેવાતાં જાય છે; એટલે અમુક નામ લેવાં એમ કંઈ હેતુ નથી. પરંતુ તેઓના ગુણના પુરુષાર્થની સ્મૃતિ માટે વર્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓનાં જન્મ,

વિહાર, ઉપદેશ એ સઘળું નામનિક્ષેપે જાણી શકાયછે. એ વડે આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રિદ્ધિ સાંભळતાં તે મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ કહ્યું. જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફલદાયક નથી એમ આધુનિક કેલ્વણીથી મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ એ હું માન્ય રાખું છું.

સત્ય—જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એનાં કારણો મહાન્ છે. તેમના પરમ ઉપકારને લીધે પણ તેઓની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. વઢી તેઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થતાં પણ શુભ વૃત્તિઓનો ઉદય થાય છે. જેમ જેમ શ્રી જિનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ લય પામે છે, તેમ તેમ પરમ શાંતિ પ્રવહે છે. એમ જિનભક્તિનાં કારણો અત્રે સંક્ષેપમાં કહ્યાંછે તે આત્માર્થીઓએ વિશેષપણે મનન કરવાયોગ્ય છે.

૧૫ ભક્તિનો ઉપદેશ.

તોટક છંદ.

શુભ શીતઠતામય છાંય રહી, મનવાંછિત જ્યાં ફલપંક્તિ કહી;	
જિન ભક્તિ પ્રહો તરુ કલ્પ અહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો.	૧.
નિજ આત્મસ્વરૂપ મુદા પ્રગટે, મન તાપ ઉતાપ તમામ મટે;	
અતિ નિર્જરતા વળ દામ પ્રહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો.	૨.
સમભાવિ સદા પરિણામ થશે, જહમંદ અધોગતિ જન્મ જશે;	
શુભ મંગલ આ પરિપૂર્ણ ચહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો.	૩.
શુભ ભાવવડે મન શુદ્ધ કરો, નવકાર મહા પદને સમરો;	
નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો.	૪.
કરશો ક્ષય કેવલ રાગ કથા, ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા;	
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો, ભજિને ભગવંત ભવંત લહો.	૫.

૧૬ સ્ત્રી મહત્તા.

કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મઠે છે એમ માને છે; કેટલાક મહાન્ કુટુંબથી મહત્તા મઠે છે એમ માને છે; કેટલાક પુત્ર વડે કરીને મહત્તા મઠે છે એમ માને છે; કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મઠે છે એમ માને છે; પણ એ એમનું માનવું વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે. લક્ષ્મીથી સંસારમાં

સ્નાન, પાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ એ સઘળું મળે છે, અને એ મહત્તા છે, એમ તમે માનતા હશો; પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઈતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેમાનતા, અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેઢવણ માટે તેનું પાલનપોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃસ્થ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કંઈ શાશ્વત નામ રહેતું નથી; એને માટે પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેઠવાં પડે છે; છતાં એથી આપણું મંગલ શું થાય છે? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ આવે છે, અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ તેમ જ અન્યાય કરવા પડે છે; કે થાય છે. કહો ત્યારે એમાં મહત્તા શાની છે? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મ વડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યાં મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે. લક્ષ્મી ૬૦ તો કર્મમહત્તા છે. આમ છતાં લક્ષ્મીથી શાળા પુરુષો દાન દે છે, ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃસ્થર્મજન થાય છે. એક પરણેલી સ્ત્રીમાં જ માત્ર વૃત્તિ રોકી પરણી તરફ પુત્રી-ભાવથી જુએ છે. કુટુંબ વડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિતકામ કરે છે. પુત્ર વડે તેને સંસારમાં ભાર આપી પોતે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણ વડે આચરણ કરી રાજા, પ્રજા બંનેનું હિત કરી, ધર્મનીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક મહત્તા પમાય સ્ત્રી. છતાં એ મહત્તા ચોકસ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે; ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વચ્ચે હૃદયમાંથી જતાં રહે એવો સંસારમોહ છે. એથી આપણે એમ નિઃસંશય સમજવું કે, સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મમહત્તા કોઈ સ્થળે નથી. શુદ્ધ પંચમહાવ્રતધારી મિશ્નુકે જે રિદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે, તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તીએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી, એમ મારું માનવું છે!

૧૭ બાહુબલ.

બાહુબલ એટલે પોતાની ઝુજાનું બલ એમ અહીં અર્થ કરવાનો નથી, કારણ કે, બાહુબલ નામના મહાપુરુષનું આ એક નાનું પણ અદ્ભુત ચરિત્ર છે.

સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી ભગવાન્ ઋષભદેવજી ભરત અને બાહુબલ નામના પોતાના બે પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિહાર કરતા હતા ત્યારે ભરતેશ્વર ચક્રવર્તી થયો. આયુષશાળામાં ચક્રની ઉત્પત્તિ થવા પછી પ્રત્યેક રાજ્યપર તેણે પોતાની આજ્ઞા બેસાડી અને છલ્લંડની પ્રમુતા મેળવી. માત્ર બાહુબલે જ એ પ્રમુતા અંગીકાર ન કરી. આથી પરિણામમાં ભરતેશ્વર અને બાહુબલને શુદ્ધ મંદાકિં. પ્રજા વચ્ચે સુધી ભરતેશ્વર કે બાહુબલ એ બંનેમાંથી એકે હઠ્યા નહીં, ત્યારે

ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ ભરતેશ્વરે બાહુબલ પર ચક્ર મૂક્યું. એક વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા માથે પર ચક્ર પ્રભાવ ન કરી શકે. આ નિયમને લીધે તે ચક્ર ફરીને પાછું ભરતેશ્વરના હાથમાં આવ્યું. ભરતે ચક્ર મૂકવાથી બાહુબલને બહુ ક્રોધ આવ્યો. તેણે મહા બલવત્તર મુદ્ધિ ઉપાડી. તત્કાલ ત્યાં તેની ભાવનાનું સ્વરૂપ ફર્યું. તે વિચારી ગયો કે, હું આ બહુ નિંદનીય કહું છું; આનું પરિણામ કેવું દુઃખદાયક છે! મહે ભરતેશ્વર રાજ્ય ભોગવો. મિથ્યા પરસ્પરનો નાશ શામાટે કરવો? આ મુદ્ધિ મારવી યોગ્ય નથી; તેમ ઉગામી તે હવે પાછી વાલવી પણ યોગ્ય નથી. એમ વિચારી તેણે પંચમુદ્ધિ કેશલુંચન કર્યું; અને ત્યાંથી મુનિભાવે ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન્ આદીશ્વર જ્યાં અઠાણુ દીક્ષિત પુત્રોથી તેમ જ આર્ય, આર્યાથી વિહાર કરતા હતા ત્યાં જવા ઇચ્છા કરી; પણ મનમાં માન આવ્યું કે ત્યાં હું જઈશ તો મારાથી નાના અઠાણુ માથેને વંદન કરવું પડશે; માટે ત્યાં તો જવું યોગ્ય નથી. એમ માનવૃત્તિથી બનમાં તે એકાગ્ર ધ્યાને રહ્યા. હઠવે હઠવે બાર માસ થઈ ગયા. મહા તપથી કાયા હાડ-કાંનો માલો થઈ ગઈ; તે સુકાં જાડ જેવા દેખાવા લાગ્યા; પરંતુ જ્યાંસુધી માનનો અંકુર તેનાં અંતઃકરણથી સ્વસો નહોતો ત્યાંસુધી તે સિદ્ધિ ન પામ્યા. બ્રાહ્મી અને સુંદરીએ આવીને તેને ઉપદેશ કર્યો. “આર્ય વીર! હવે મદોન્મત્ત હાથીપરથી ઉતરો, એનાથી તો બહુ શોષ્યું.” એઓનાં આ વચનોથી બાહુબલ વિચારમાં પડ્યા. વિચારતાં વિચારતાં તેને માન થયું કે “સત્ય છે, હું માનરૂપી મદોન્મત્ત હાથીપરથી હજુ ક્યાં ઉતર્યો છું? હવે એથી ઉતરવું એ જ મંગલકારક છે,” આમ વિચારી તેણે વંદન કરવાને માટે પગલું મૂક્યું કે તે અનુપમ દિવ્ય કૈવલ્ય કમલાને પામ્યા.

વાંચનાર, જુઓ, માન એ કેવી દુરિત વસ્તુ છે!!

૧૮ ચાર ગતિ.

જીવ શાતાવેદનીય, અશાતાવેદનીય વેદતો શુભાશુભ કર્મનાં ફલ ભોગવવા આ સંસાર-બનમાં ચાર ગતિને વિષે ભગ્ય કરેછે; તો એ ચાર ગતિ સ્વચિત જાણવી જોઈએ.

૧. નરકગતિ—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસમક્ષણ, ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અધોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન સહન કરવું પડે છે, અગ્નિમાં બઢવું પડે છે, અને છરપલાની ધાર જેવું જાળ પીવું પડે છે. અનંત દુઃખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીમૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિલ-વિલાટ સહન કરવા પડે છે. આવા જે દુઃખ તેને કેવલજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો!! તે દુઃખ અનંતવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૨. તિર્યચ્ગતિ—છલ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય,

एक तरुण सुकुमारने रोमे रोमे लालचोळ सुया घोंचवाथी जे असद्य वेदना उपजे छे ते करतां आठगुणी वेदना गर्भस्थानमां जीव ज्यारे रहे छे त्यारे पामे छे. लगभग नव महिना मळ, मूत्र, लोही, परु आदिमां अहोरात्र मूर्छागत स्थितिमां वेदना भोगवी भोगवीने जन्म पामेछे. गर्भस्थाननी वेदनाथी अनंतगुणी वेदना जन्मसमये उत्पन्न थाय छे. तयार पछी बाळावस्था पमाय छे. मळ, मूत्र, धूळ अने नग्नावस्थांमां अणसमजथी रझळी रडीने ते बाळावस्था पूर्ण थाय छे; अने युवावस्था आवे छे. धन उपार्जन करवा माटे नाना प्रकारनां पापमां पडवुं पडे छे. ज्यांथी उत्पन्न थयो छे त्यां एटले विषय विकारमां वृत्ति जाय छे. उन्माद, आळस, अभिमान, निंद्यदृष्टि, संयोग, वियोग एम घटमाळमां युवावय चाल्युं जाय छे; त्यां वृद्धावस्था आवे छे. शरीर कंपे छे, मुखे लाळ शरे छे; त्वचापर करोचली पडी जाय छे; मुंघवुं, सांभळवुं अने देखवुं ए शक्तिओ केवळ मंद थइ जाय छे; केश धवळ थइ खरवा मंडे छे; चालवानी आय रहेती नथी; हाथमां लाकडी लइ लडथडीआं खातां चालवुं पडे छे; कां तो जीवन पर्यंत खाटले पड्यां रहेवुं पडे छे; श्वास, खांसी इत्यादिक रोग आवीने वळगे छे; अने थोडा काळमां काळ आवीने कोळीओ करी जाय छे. आ देहमांथी जीव चाली नीकळे छे. काया हती नहती थइ जाय छे. मरणसमये पण केटली बधी वेदना छे? चतुर्गतिनां दुःखमां जे मनुष्यदेह श्रेष्ठ तेमां पण केटलां बधां दुःख रक्षां छे! तेम छतां उपर जणाव्या प्रमाणे अनुक्रमे काळ आवे छे एम पण नथी. गमे ते वखते ते आवीने लइ जाय छे. माटे ज विचक्षण पुरुषो प्रमाद विना आत्मकल्याणने आराधे छे.

૧૯ સંસારને ચાર ઉપમા.

(૧)

૧. સંસારને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એક મહાસમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે. સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. અહો લોકો! એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!! આમ એમનાં સ્થળે સ્થળે વચનો છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજાંની છોલો ઉછળ્યા કરે છે, તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાંઓ ઉછળે છે. જલનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે, તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ ક્યાંક બહુ ડુંડો છે, અને ક્યાંક ભમરીઓ સ્વરાવે છે, તેમ સંસાર કામવિષય પ્રપંચાદિકમાં બહુ ડુંડો છે. તે મોહરૂપી ભમરીઓ સ્વરાવે છે. થોડું જલ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઉભા રહેવાથી કાદવમાં ગુચી જડાઈ છીંદ, તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ઘુંચવી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના સ્વરાવા. અને તોફાનથી નાવ કે બહાણને જોશ્વમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી સ્વરાવા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોશ્વમ પહોંચાડે છે. સમુદ્ર જેમ અગાધ જલથી શીતલ દેખાતો છતાં વડવાનલ નામના અગ્નિનો તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યાજ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જલ પામીને ડુંડો ઉતરે છે, તેમ પાપરૂપી જલ પામીને સંસાર ડુંડો ઉતરે છે, ઘટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે.

૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહા તાપની ઉત્પત્તિ છે. તેમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બઢેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે, તેમ સંસારથી બઢેલો જીવ અનંત દુઃસ્વરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે. અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુક્ષમાં પડેલાંનો તે ભક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને દંધન હોમાય છે, તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે; તેવી જ રીતે સંસારરૂપ અગ્નિમાં તીવ્ર મોહરૂપ ઘી, અને વિષયરૂપ દંધન હોમાતાં તે વૃદ્ધિ પામે છે.

૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી, સર્પનું ભાન કરાવે છે, તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અંધકારમાં જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે, તેમ સંસારમાં બેભાન થઈને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી, તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમાં પ્રાણીઓ છતી આંસે અંધ બની જાય છે, તેમ છતી શક્તિ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમાં જેમ ધુવડ ફૂંટાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે, તેમ સંસારમાં લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક મેદે જોતાં સંસાર તે અંધકારરૂપ જ જણાય છે.

૨૦ સંસારને ચાર ઉપમા.

(૨)

૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની ઇટલે ગાઢાંના પૈડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે, તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરવારૂપે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરીવિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શકટચક્ર જેમ આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સંસાર શકટ પ્રમાદાદિક આરાથી ટક્યો છે. એમ અનેક પ્રકારથી શકટચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે.

એવી રીતે સંસારને જેટલી અઘો ઉપમા આપો ઇટલી થોડી છે. મુખ્યપણે એ ચાર ઉપમા આપણે જાણી. હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છે:—

૧. સાગર જેમ મજબૂત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે, તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ, અને સદ્ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસારસાગર પાર પામી શકાય છે. સાગરમાં જેમ ઢાઢ્યા પુરુષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢ્યો હોય છે, તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નિર્વિઘ્ન ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે.

૨. અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે; તેમ વૈરાગ્ય-જઙ્ઘથી સંસારઅગ્નિ બુઝવી શકાય છે.

૩. અંધકારમાં જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થતાં, જોઈ શકાય છે; તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુજ દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે.

૪. શકટચક્ર જેમ બઢ્ઢદ વિના ચાલી શકતું નથી, તેમ સંસારચક્ર રાગદ્વેષવિના ચાલી શકતું નથી.

એમ એ સંસારદરદનું નિવારણ ઉપમાવડે અનુપાનાદિ પ્રતિકાર સાથે કહ્યું. તે આત્મહિતૈષીએ નિરંતર મનન કરવું; અને બીજાને બોધવું.

૨૧ બાર ભાવના.

વૈરાગ્યની અને તેવા આત્મહિતૈષિ વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવના ચિંતવવાનું તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૧. શરીર, વૈમવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે. જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે; એમ ચિંતવવું તે પહેલી ‘અનિત્યભાવના.’

૨. સંસારમાં મરણસમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી ‘અશરણભાવના.’

૩. “આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે, એ સંસાર-

જંજીરથી હું ક્યારે છુટીશ? એ સંસાર મારો નથી. હું મોક્ષમયી છું;” એમ ચિંતવવું તે ત્રીજી ‘સંસારભાવના.’

૪. “આ મારો આત્મા એકલો છે; તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે; પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે” એમ ચિંતવવું તે ચોથી ‘એકત્વભાવના.’

૫. આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી ‘અન્યત્વભાવના.’

૬. “આ શરીર અપવિત્ર છે, મઠમૂત્રની સ્વાળ છે, રોગ જરાને રહેવાનું ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું” એમ ચિંતવવું તે છઠી ‘અશુચિભાવના.’

૭. રાગ. દ્વેષ, અજ્ઞાન. મિથ્યાત્વ इत्यादિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી ‘આશ્રવભાવના.’

૮. જ્ઞાન, ધ્યાનમાં जीव પ્રવર્તમાન થઈને નવાં કર્મ બાંધે નહીં એવી ચિંતવના કરવી તે આઠમી ‘સમ્વરભાવના.’

૯. જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી ‘નિર્જરાભાવના.’

૧૦. લોકસ્વરૂપનું ઉત્પત્તિ સ્થિતિ વિનાશસ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી ‘લોકસ્વરૂપભાવના.’

૧૧. સંસારમાં ભ્રમતાં આત્માને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; બા સમ્યગ્જ્ઞાન પામ્યો, તો ચારિત્ર સર્વ વિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે; એવી ચિંતવના તે અગ્યારમી ‘બોધદુર્લભભાવના.’

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એનું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે એવી ચિંતવના તે બારમી ‘ધર્મદુર્લભભાવના.’

આ બાર ભાવનાઓ મનનપૂર્વક નિરંતર વિચારવાથી સત્પુરુષો ઉત્તમ પદને પામ્યા છે. પામે છે, અને પામશે.

૨૨ કામદેવ શ્રાવક.

મહાવીર ભગવાન્ના સમયમાં દ્વાદશવૃત્તને વિમલ ભાવથી ધારણ કરનાર, વિવેકી અને નિર્ગ્રંથ-વચનાનુરક્ત કામદેવ નામના એક શ્રાવક તેઓના શિષ્ય હતા. મુષર્મા સભામાં ઈંદ્રે એક વેળા કામદેવની ધર્મઅચલતાની પ્રશંસા કરી. એવામાં ત્યાં એક તુચ્છ બુદ્ધિવાન દેવ બેઠો હતો તેણે એવી સુદૃઢતાનો અવિશ્વાસ બતાવ્યો. અને કહ્યું કે જ્યાંસુધી પરિષદ પહોંચ્યા ન હોય ત્યાંસુધી વધાય સહનશીલ અને ધર્મદૃઢ જણાય. આ મારી વાત હું એને ચઢાવી આપીને સત્ય કરી દેત્તાહું. ધર્મદૃઢ કામદેવ તે વેળા કાયોત્સર્ગમાં લીન હતા. દેવતાએ પ્રથમ હાથીનું રૂપ વૈક્રિય કર્યું; અને પછી કામદેવને ખુબ ગુંધા તોપણ તે અચળ રહ્યા, ઇટલે મુશઠ જેવું અંગ કરીને કાઠાવર્ણનો સર્પ થઈને મયંકર ફુંકાર કર્યા તોય કામદેવ કાયોત્સર્ગથી લેશ ચળ્યા

નહીં; પછી અટકાસ્ય કરતા રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના પરિવ્રજ કર્યા, તોપણ કામદેવ કાયોત્સર્ગથી ચઢ્યા નહીં. સિંહ વગેરેનાં અનેક ભયંકર રૂપ કર્યા તોપણ કાયોત્સર્ગમાં લેશ હીનતા કામદેવે આળી નહીં. એમ રાત્રિના ચારે પહોર દેવતાએ કર્યા કર્યું; પણ તે પોતાની ધારણામાં ફાવ્યો નહીં. પછી તે દેવે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગવડે જોયું તો કામદેવને મેરુના શિસ્તરની પેરે અડોલ રહ્યા દીઠા. કામદેવની અદ્ભુત નિશ્ચલતા જાળી તેને વિનયભાવથી પ્રણામ કરી પોતાનો દોષ ક્ષમાવીને તે દેવતા સ્વસ્થાનકે ગયો.

કામદેવ શ્રાવકની ધર્મદૃઢતા એવો બોધ કરે છે કે, સત્યધર્મ અને સત્ય પ્રતિજ્ઞામાં પરમ દૃઢ રહેવું; અને કાયોત્સર્ગ આદિ જેમ બને તેમ એકાગ્ર ચિત્તથી અને સુદૃઢતાથી નિર્દોષ કરવાં. ચલવિચલ ભાવથી કાયોત્સર્ગાદિ બહુ દોષયુક્ત થાયછે. પાઈ જેવા દ્રવ્યલાભ માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાદનારથી ધર્મમાં દૃઢતા ક્યાંથી રહી શકે? અને રહી શકે તો કેવી રહે! એ વિચારતાં શ્વેદ થાય છે.

૨૩ સત્ય.

સામાન્ય કથનમાં પણ કહેવાય છે કે, સત્ય એ આ જગત્નું ધારણ છે; અથવા સત્યને આધારે આ જગત્ રહ્યું છે. એ કથનમાંથી એવી શિક્ષા મળે છે કે, ધર્મ, નીતિ, રાજ, અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે; અને એ ચારે નહોય તો જગત્નું રૂપ કેવું ભયંકર હોય? એ માટે સત્ય એ જગત્નું ધારણ છે એમ કહેવું એ કંઈ અતિશયોક્તિ જેવું, કે નહીં માનવા જેવું નથી.

વસુરાજાનું એક શબ્દનું અસત્ય બોલવું કેટલું દુઃસ્વદાયક થયું હતું તે પ્રસંગ વિચાર કરવા માટે અહીં કહીશું:

વસુરાજા, નારદ અને પર્વત એ ત્રણે એક ગુરુ પાસેથી વિદ્યા મળ્યા હતા. પર્વત અધ્યાપકનો પુત્ર હતો; અધ્યાપકે કાલ કર્યો. એથી પર્વત તેની મા સહિત વસુરાજાના દરબારમાં આવી રહ્યો હતો. એક રાત્રે તેની મા પાસે બેઠી છે; અને પર્વત તથા નારદ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે. એમાં એક વચન પર્વત એવું બોલ્યો કે, ‘અજાહોતવ્યં.’ ત્યારે નારદે પૂછ્યું: “અજ તે શું પર્વત?” પર્વતે કહ્યું: “અજ તે બોકડો.” નારદ બોલ્યો: “આપણે ત્રણે જણ તારા પિતા કને મળતા હતા ત્યારે, તારા પિતાએ તો ‘અજ’ તે ત્રણ વર્ષની ‘બ્રીહિ’ કહી છે; અને તું અવલું શામાટે કહે છે? એમ પરસ્પર વચનવિવાદ વધ્યો. ત્યારે પર્વતે કહ્યું: “આપણને વસુરાજા કહે તે સ્વરં.” એ વાતની નારદે હા કહી; અને જીતે તેને માટે અમુક સરત કરી. પર્વતની મા જે પાસે બેઠી હતી તેણે આ સાંભળ્યું. ‘અજ’ એટલે ‘બ્રીહિ’ એમ તેને પણ યાદ હતું; સરતમાં પોતાનો પુત્ર હારશે એવા ભયથી પર્વતની મા રાત્રે રાજા પાસે ગઈ અને પૂછ્યું: “રાજા! ‘અજ’ એટલે શું?” વસુરાજાએ સંબંધપૂર્વક કહ્યું: “અજ એટલે ‘બ્રીહિ.’” ત્યારે પર્વતની માએ રાજાને કહ્યું: “મારા

પુત્રથી 'બોકડો' કહેવાયો છે માટે, તેનો પક્ષ કરવો પડશે; તમને પૂછવા માટે તેઓ આવશે." વસુરાજા બોલ્યો: "હું અસત્ય કેમ કહું? મારાથી એ બની શકે નહીં." પર્વતની માથે કહ્યું: "પણ જો તમે મારા પુત્રનો પક્ષ નહીં કરો તો તમને હું હત્યા આપીશ." રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે, સત્યવડે કરીને હું મણિમય સિંહાસનપર અદ્ધર બેસું છઉં. લોકસમુદાયને ન્યાય આપું છઉં. લોક પણ એમ જાણેછે કે, રાજા સત્યગુણે કરીને સિંહાસનપર અંતરિક્ષ બેસેછે. હવે કેમ કરવું? જો પર્વતનો પક્ષ ન કરું તો બ્રાહ્મણી મરે છે; એ વઢી મારા ગુરુની સ્ત્રી છે. ન ચાલતાં છેવટે રાજાએ બ્રાહ્મણીને કહ્યું: "તમે મળે જાઓ, હું પર્વતનો પક્ષ કરીશ." આવો નિશ્ચય કરાવીને પર્વતની મા ઘેર આવી. પ્રમાતે નારદ, પર્વત અને તેની મા વિવાદ કરતાં રાજા પાસે આવ્યાં. રાજા અજાણ થઈ પૂછવા લામ્યો કે શું છે પર્વત? પર્વતે કહ્યું: "રાજાધિરાજ! અજ તે શું? તે કહો." રાજાએ નારદને પૂછ્યું: "તમે શું કહો છો?" નારદે કહ્યું: 'અજ' તે ત્રણ વર્ષની 'ત્રીહિ' તમને ક્યાં નથી સાંભરતું? વસુરાજા બોલ્યો: 'અજ' એટલે 'બોકડો,' પણ 'ત્રીહિ' નહીં. તે જ વેઢા દેવતાએ સિંહાસનથી ઉઠાઢી હેઠો નાંચ્યો; વસુ કાઢ પરિણામ પામી નરકે ગયો.

આ ઉપરથી સામાન્ય મનુષ્યોએ સત્ય, તેમ જ રાજાએ ન્યાયમાં અપક્ષપાત, અને સત્ય બંને પ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એ મુલ્ય બોધ મળે છે.

જે પાંચ મહાવૃત્ત મગવાને પ્રણીત કર્યાં છે; તેમાંનાં પ્રથમ મહાવૃત્તની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વૃત્ત વાઢરૂપે છે; અને તેમાં પણ પહેલી વાઢ તે સત્ય મહાવૃત્ત છે. એ સત્યના અનેક મેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

૨૪ સત્સંગ.

સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે; સત્સંગનો લાભ મલ્યો કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે; સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોટ્યવધિ વર્ષ પણ લાભ ન દર્શ શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમ જ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો છે કે, ઉત્તમનો સહવાસ. જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંઠાઢીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આઢું દહાઈ છીએ, તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે; સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમ જ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જેવડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી. ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે; સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મલિન

વચ્ચને જેમ સાબુ તથા જાળ સ્વચ્છ કરે છે તેમ શાસ્ત્ર બોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, આત્માની મલિનતા ટાળીને શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિદ્ર્ય ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી, પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાની-ઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પૂણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું જ છે, પરંતુ સમસ્તભાવિનો સમાગમ જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એકજ રૂપ હોવાથી ઘણાં માણસો છતાં, અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપ જ છે; અને તેવી એકાંત માત્ર સંત-સમાગમમાં રહી છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે, વિષયમંડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ અને સરસ્વીવૃત્તિ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવી? તેનું સમાધાન તત્કાલ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી. તેમાં પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે; અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે ત્યાં એક સ્વભાવ કે નિર્દોષતા હોતાં નથી. નિર્દોષ અને સમસ્તભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનીશ્વરોનો છે; તેમ જ ધર્મધ્યાન પ્રશસ્ત અલ્પારંભી પુરુષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્તભાવતા નથી; અને તે સત્સંગ પણ નથી. સત્સંગથી જે સુખ અને આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યાં શાસ્ત્રોનાં સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય, જ્યાં સત્પુરુષોનાં ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરલ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષ-જન્ય કથનપર પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે, સત્સંગ-મંડળમાં કોઈ માયાવી નહિ હોય? તો તેનું સમાધાન આ છે: જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં, સત્સંગ જ હોતો નથી. રાજહંસની સમાનો કાગ દેસાવે કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે; મૌન રહ્યો તો મુલમુદ્રાએ કળાશે. પણ તે અંધકારમાં જાય નહીં. તેમ જ માયાવિયો સત્સંગમાં સ્વાર્થે જહને શું કરે? ત્યાં પેટ મર્યાની વાત તો હોય નહીં. બે ઘડી ત્યાં જઈ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો મળે લે કે, જેથી રંગ લાગે, નહીં તો બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહીં; જેમ પૃથ્વીપર તરાય નહીં, તેમ સત્સંગથી વૂઢાય નહીં; આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લહને આવે પણ કોણ? કોઈજ દુર્ભાગી; અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમ હિતકારિ ઔષધ છે.

૨૫ પરિગ્રહને સંકોચવો.

જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી, તે પ્રાણી સુખી નથી : તેને જે મળ્યું તે ઓછું છે. કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રબળતામાં જે કંઈ મળ્યું હોય તેનું સુખ તો ભોગવાતું નથી પરંતુ હોય તે પણ વસતે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચઢવિચઢ પરિણામ અને પાપભાવના રહે છે; અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઈ પડે. કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે; પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાંત પરિગ્રહની ઉપપત્તિ નથી; અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી; અને વઢી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પૃથા પડેછે; એથી સુખમાં કાઢ જાયછે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહીછે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાયછે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે; ધર્મ સંબંધી કેટલું જ્ઞાન છતાં, ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાશમાં પડેલો પુરુષ કોઈક જ છૂટી શકે છે; વૃત્તિ એમાં જ લટકી રહેછે; પરંતુ એ વૃત્તિ કોઈ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષી થઈ નથી. જેણે એની ટુંકી મર્યાદા કરી નહીં, તે બહોળા દુઃખના ભાગી થયા છે.

છ સ્વંડ સાધી આજ્ઞા મનાવનાર રાજાધિરાજ. ચક્રવર્તી કહેવાય છે. એ સમર્થ ચક્રવર્તીમાં સુભુમ નામે એક ચક્રવર્તી થઈ ગયો છે. એણે છ સ્વંડ સાધી લીધા એટલે ચક્રવર્તી—પદથી તે મનાયો; પણ એટલેથી એની મનોવાંછ્છા તૃપ્ત ન થઈ; હજુ તે તરસ્યો રહ્યો. એટલે ધાતકી સ્વંડના છ સ્વંડ સાધવા એણે નિશ્ચય કર્યો. બધા ચક્રવર્તી છ સ્વંડ સાધે છે; અને હું પણ એટલા જ સાધું, તેમાં મહત્તા શાની? બાર સ્વંડ સાધવાથી ચિરંકાલ હું નામાંકિત થઈશ; સમર્થ આજ્ઞા જીવન-પર્યંત એ સ્વંડોપર મનાવી શકીશ; એવા વિચારથી સમુદ્રમાં ચર્મરત્ન મૂક્યું; તે ઉપર સર્વ સૈન્યાદિકનો આધાર રહ્યો હતો. ચર્મરત્નના એક હજાર દેવતા સેવક કહેવાય છે; તેમાં પ્રથમ એકે વિચાર્યું કે કોણ જાણે કેટલાંય વર્ષે આમાંથી છૂટકો થશે? માટે દેવાંગનાને તો મઢી આવું એમ ધારી તે ચાલ્યો ગયો; એવા જ વિચારે બીજો ગયો; પછી ત્રીજો ગયો; અને એમ કરતાં કરતાં હજારે ચાલ્યા ગયા; ત્યારે ચર્મરત્ન બૂઢ્યું; અશ્વ, ગજ અને સર્વ સૈન્યસહિત સુભુમ નામનો તે ચક્રવર્તી બૂઢ્યો; પાપભાવનામાં ને પાપભાવનામાં મરીને તે અનંત દુઃસ્વથી મરેલી સાતમી તમનમપ્રમા નર્કને વિષે જઈને પચ્યો. જુઓ! છ સ્વંડનું આધિપત્ય તો ભોગવવું રહ્યું; પરંતુ અકસ્માત્ અને મયંકર રીતે પરિગ્રહની પ્રીતિથી એ ચક્રવર્તીનું મૃત્યુ થયું, તો પછી બીજા માટે તો કહેવું જ શું? પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે; પાપનો પિતા છે; અન્ય એકાદશવૃત્તને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે અહીં આત્મહિતૈષિએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદા પૂર્વક વર્તન કરવું.

૨૬ તત્ત્વ સમજવું.

શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુલ પાઠે હોય એવા પુરુષો ઘણા મઠી શકે; પરંતુ જેણે ઘોડાં વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલું જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મઠવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઈ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓઢંગી જવો છે.

અર્થ એટલે લક્ષ્મી, અર્થ એટલે તત્ત્વ અને અર્થ એટલે શબ્દનું બીજું નામ. આવા અર્થશબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે. પણ ‘અર્થ’ એટલે ‘તત્ત્વ’ એ વિષયપર અહીં આગઢ કહેવાનું છે. જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુલપાઠે કરે છે, તે તેઓનાં ઉત્સાહબઢે સત્કઢ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યા હોય તો ધથી એ સુલ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ભૂત પઢ પામે છે. અમળપુરુષ સુંદર અક્ષર અને તાળેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે, તેટલું જ મુલપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનને ભેદ રૂપ માને છે, કારણ તેણે અર્થ પૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યા નથી; તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વ-વિચાર કર્યો નથી. જો કે તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિપ્રભાવ જોડે છીએ; તોપણ કંઈ વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગઢે નહીં તોપણ પાળીથી પલઢે. તેમ જ જે વચનામૃતો મુલપાઠે કર્યા હોય તે અર્થ સહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડે; નહીં તો પોપટવાઢું રામ નામ. પોપટને કોઈ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીલ્ડાવે; પરંતુ પોપટની બઢા જાણે કે રામ તે ઢાડમ કે ઢાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે. કચ્છી વૈશ્યોનું ઢટ્ટાંત એક કહેવાય છે તે કંઈક હાસ્યયુક્ત છે સ્વરં, પરંતુ એમાંથી ઉત્તમ શિક્ષા મઠી શકે તેમ છે; એટલે અહીં કહી જડં છડં. કચ્છના કોઈ ગામમાં શ્રાવકધર્મ પાઢતા રાયશી, ઢેવશી અને સ્વેતશી એમ ત્રણ નામ-ધારી ઓશવાઢ રહેતા હતા. નિયમિત રીતે તેઓ સંધ્યાકાઢે, અને પરોઢિયે પ્રતિક્રમણ કરતા હતા. પરોઢિયે રાયશી અને સંધ્યાકાઢે ઢેવશી પ્રતિક્રમણ કરાવતા હતા. રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ રાયશી કરાવતો; એને સંબંધે ‘રાયશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ,’ એમ તેને બોલાવવું પડતું; તેમ જ ઢેવશીને ‘ઢેવશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ એમ સંબંધ હોવાથી બોલાવવું પડતું. યોગાનુયોગે ઘણાના આગ્રહથી એક ઢિવસ સંધ્યાકાઢે સ્વેતશીને બોલાવવા બેસાર્યો. સ્વેતશીએ જ્યાં ‘ઢેવશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ એમ આવ્યું, ત્યાં ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ,’ એ વાક્યો લગાવી ઢીધાં! એ સાંભઢી બધા હાસ્યગ્રસ્ત થયા અને પૂછ્યું આમ કાં? સ્વેતશી બોલ્યો: વઢી આમ તે કેમ? ત્યાં ઉત્તર મલ્યો કે, ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ એમ તમે કેમ બોલો છો? સ્વેતશીએ કહ્યું, હું ગરીબ છડં એટલે મારં નામ આવ્યું ત્યાં પાધરી તકરાર લહ બેઠા, પણ રાયશી અને ઢેવશી માટે તો કોઈ ઢિવસ કોઈ બોલતા પણ નથી. એ બંને કેમ ‘રાયશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ અને ‘ઢેવશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ એમ કહે છે? તો પછી હું ‘સ્વેતશી પઢિક્રમણું ઠાયંમિ’ એમ કાં ન કહું? ધની ભઢિકતાએ તો બધાને વિનોદ ઉપજાવ્યો; પછી અર્થની કારણ સહિત સમજણ પાડી એટલે સ્વેતશી પોતાના મુલપાઠી પ્રતિક્રમણથી શરમાયો.

આ તો એક સામાન્ય વાત છે; પરંતુ અર્થની ખુબી ન્યારી છે. તત્ત્વજ્ઞ તેપર બહુ વિચાર કરી શકે. બાકી તો ગોઠ ગઢ્યો જ લાગે તેમ નિર્ગ્રંથવચનામૃતો પણ સરખા જ આપે. અહો! પણ મર્મ પામવાની વાતની તો બલિહારી જ છે!

૨૭ યતના.

જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે, તેમ યતના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મ તત્ત્વ પ્રહણ કરાય છે; તથા યતનાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે, અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરી શકાય છે. પાંચ સમિતિરૂપ યતના તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ માટે પાઠી શકાતી નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાઠી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ સાવધાનીથી પાઠી શકતા નથી. જિનેશ્વર ભગવંતે બોધેલી સ્થૂઠ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યાં બેદરકારી છે, ત્યાં તે બહુ દોષથી પાઠી શકાય છે. એ યતનાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગમરી ચાલ, પાળી ગઢી તેનો સંસ્વાળો રાક્ષવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ઠાદિક ઇંધનનો વગર સ્વંચેર્યે, વગર જોયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુંજ્યા પ્રમાજ્યા વગર રહેવાં દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાક્ષેલા ઓરડા, આંગણામાં પાળીનું ઢોઢવું, ઇઠનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધસધસતી થાઢી નીચે મૂકવી, ઇથી પોતાને આ લોકમાં અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફઢરૂપ થાય છે; અને પરલોકમાં દુઃસ્વદાયિ મહાપાપનાં કારણ પણ થઈ પડે છે, એ માટે થઈને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, જમવામાં અને બીજા હરેક પ્રકારમાં યતનાનો ઉપયોગ કરવો. ઇથી દ્રવ્યે અને માટે બન્ને પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાક્ષવી, ઘર સ્વચ્છ રાક્ષવાં, પાળી વિધિસહિત ગઢાવવું, કાષ્ઠાદિક ઇંધન સ્વંચેરી વાપરવાં એ કંઈ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વસ્ત જતો નથી. ઇવા નિયમો ઢાસલ કરી દીધા પછી પાઢવા મુશ્કેલ નથી. ઇથી વિચારા અસંખ્યાત નિરપરાધી જંતુઓ બંધે છે.

પ્રત્યેક કામ યતના પૂર્વક જ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે.

૨૮ રાત્રિભોજન.

અહિંસાદિક પંચમહાવૃત્ત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજનત્યાગવૃત્ત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અમશ્કરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિના તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાત્રિભોજનમાં એ શિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઈને માટે અમિ સઢગાવવો પડે છે; ત્યારે સમીપની મીંતપર રહેલા નિરપરાધી સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે. ઇંધનને માટે આળેલાં કાષ્ઠાદિકમાં રહેલાં જંતુઓ રાત્રિએ નહીં દેસાવાથી નાશ પામે છે; તેમ જ સર્પના ઝેરનો, કરોઢિયાની લાઢનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ મય રહે છે; વસ્તે એ કુટુંબાદિકને મયંકર રોગનું કારણ પણ થઈ પડે છે.

રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને સ્વાતર ત્યાગ કર્યો છે, છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢિયે કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયું છે. પણ એ નિવેધક તો છે જ.

શરીરની અંદર બે પ્રકારનાં કમલ છે. તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય છે; એથી કરીને રાત્રિભોજનમાં સૂક્ષ્મજીવમક્ષણરૂપ અહિત થાય છે; જે મહા રોગનું કારણ છે. એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે.

સત્પુરુષો તો બે ઘડી દિવસ રહે ત્યારે વાલુ કરે; અને બે ઘડી દિવસ ચઢ્યાં પહેલાં ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો. એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ મેદો જાણવા અવશ્યના છે.

ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ફલ છે. આ જિનવચન છે.

૨૧ જીવની રક્ષા.

(૧)

દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતીતલમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડ્યા છે કે, જેઓ એમ કહે છે કે જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી; બહુ તો મનુષ્યદેહની રક્ષા કરો. તેમ એ ધર્મમતવાળા સ્ત્રીઓ, અને મહાંશ છે, અને દયાનું લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવશ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન સ્વાતર કે લાભ સ્વાતર એવા અસંખ્યાતા જીવોને બેધડક હણું છું. એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃસ્વનું કારણ થઈ પડશે? તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી તેઓ આવો સાત્વિક વિચાર કરી શક્તા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મગ્ન છે. વેદ, અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઈ વિચાર જોવામાં આવતો નથી. તોપણ એઓ કેવલ દયાને નહીં સમજનાર કરતાં ઘણા ઉત્તમ છે. સ્થૂલ જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુણ્યપાંસડી દૂભાય ત્યાં પાપ છે એ સ્વરૂપ તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞયાગાદિક હિંસાથી તો કેવલ વિરક્ત રહ્યા છીએ! બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, વઠી ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અમક્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ મૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલા પરમતત્ત્વ-બોધના યોગબલથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર પામે છે, બહોલો કુટુંબપરિવાર પામે છે, માનપ્રતિષ્ઠા તેમ જ અધિકાર પામે છે, અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ સ્વરૂપ ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો ઓડો અંશ પણ પામવો મહા

દુર્લભ છે. એ રીદ્ધિ इत्यादિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઈ અનંત દુઃખમાં ભૂંડે જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધા-ભાવના પણ ઉત્તમ પદ્ધિ પહોંચાડે છે. આમ દયાનું સત્પરિણામ છે, આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુલમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમલ દયામય વર્તનમાં આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાखવું કે, સર્વ જીવની રક્ષા કરવી. બીજાને પણ એવો જ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. સર્વ જીવની રક્ષા કરવા માટે એક બોધદાયક ઉત્તમ યુક્તિ બુદ્ધિશાળી અમયકુમારે કરી હતી તે આવતા પાઠમાં હું કહું છું; એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યૌક્તિક ન્યાયથી અનાય જોવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વસ્તુ મળે તો આપણે કેવા મામ્યશાળી!

૩૦ સર્વ જીવની રક્ષા.

(૨)

મગધ દેશની રાજગૃહી નગરીનો અધિરાજ શ્રેણિક એક વચ્ચે સભા ભરીને બેઠો હતો. પ્રસંગોપાત વાતચિતના પ્રસંગમાં માંસલુબ્ધ સામંતો હતા તે બોલ્યા કે, હમણા માંસની વિશેષ સસ્તાઈ છે. આ વાત અમયકુમારે સાંભળી. એ ઉપરથી એ હિંસક સામંતોને બોધ દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સાંજે સભા વિસર્જન થઈ અને રાજા અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાર પછી ક્રયવિક્રય માટે જેણે જેણે માંસની વાત ઉચ્ચારી હતી તેને તેને ઘેર અમયકુમાર ગયા. જેને ઘેર જાય ત્યાં સત્કાર કર્યા પછી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે, આપણું પરિશ્રમ ભૂંડે અમારે ઘેર કેમ પધારવું થયું છે? અમયકુમારે કહ્યું: “મહારાજા શ્રેણિકને અકસ્માત્ મહા રોગ ઉત્પન્ન થયો છે. વૈદ્ય મેઝા કરવાથી તેણે કહ્યું કે, કોમલ મનુષ્યના કાઠજાનું સવા ટાંકભાર માંસ હોય તો આ રોગ મટે. તમે રાજાના પ્રિયમાન્ય છો માટે તમારે ત્યાં એ માંસ લેવા આવ્યો છું.” પ્રત્યેક સામંતે વિચાર્યું કે કાઠજાનું માંસ હું મુલાવિના શી રીતે આપી શકું? એથી અમયકુમારને પૂછ્યું: મહારાજ, એ તો કેમ થઈ શકે? એમ કહી પછી અમયકુમારને કેટલુંક દ્રવ્ય પોતાની વાત રાજા આગળ નહીં પ્રસિદ્ધ કરવા તે પ્રત્યેક સામંત આપતા ગયા અને તે અમયકુમાર લેતા ગયા. એમ સઘળા સામંતોને ઘેર અમયકુમાર ફરી આવ્યા. સઘળા માંસ ન આપી શક્યા, અને આમ તેમણે પોતાની વાત છુપાવવા દ્રવ્ય આપ્યું. પછી બીજે દિવસે જ્યારે સભા મેઝી થઈ ત્યારે સઘળા સામંતો પોતાને આસને આવીને બેઠા. રાજા પણ સિંહાસનપર બિરાજ્યા હતા. સામંતો આવી આવીને ગઈ કાલનું કુશળ પૂછવા લાગ્યા. રાજા એ વાતથી વિસીત થયા. અમયકુમાર મળી જોયું એટલે અમયકુમાર બોલ્યા: “મહારાજ! કાલે આપના સામંતો સભામાં બોલ્યા હતા કે હમણા માંસ સસ્તું મળે છે. જેથી હું તેઓને ત્યાં લેવા ગયો હતો, ત્યારે સઘળાએ મને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું; પરંતુ કાઠજાનું સવા પૈસામાર માંસ ન આપ્યું. ત્યારે એ માંસ સસ્તું કે મોંઘું?” બધા સામંતો સાંભળી શરમથી નીચું જોઈ રહ્યા. કોઈથી કંઈ બોલી શકાયું નહીં. પછી અમયકુમારે કહ્યું;

“આ કંઈ મેં તમને દુઃખ આપવા કર્યું નથી; પરંતુ બોધ આપવા કર્યું છે. આપણને આપણા સ્થરીરનું માંસ આપવું પડે તો અનંતભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે, તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે વિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઈએ. આપણે સમજણવાઝાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છીએ. તે વિચારાં અવાચક અને નિરાધાર પ્રાણી છે. તેમને મોતરૂપ દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રવલ્લ કારણ છે? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે, “સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકે ધર્મ નથી.” અમયકુમારના ભાષણથી શ્રેણિક મહારાજા સંતોષાયા. સઘઠા સામંતો પણ બોધ પામ્યા. તેઓએ તે દિવસથી માંસ સ્વાદની પ્રતિજ્ઞા કરી, કારણ એક તો તે અમક્ય છે, અને કોઈ જીવ હણાયા વિના તે આવતું નથી એ મોટો અધર્મ છે; માટે અમય પ્રધાનનું કથન સાંભળીને તેઓએ અમયદાનમાં લક્ષ આપ્યું.

અમયદાન આત્માના પરમ સુખનું કારણ છે.

૩૧ પ્રત્યાસ્યાન.

‘પંચસાળ’ નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામાં આવ્યો છે. એનો મૂલ શબ્દ ‘પ્રત્યા-સ્યાન’ છે; અને તે (શબ્દ) અમુક વસ્તુ મળી ચિત્ત ન કરવું એમ તત્ત્વથી સમજી હેતુપૂર્વક નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાસ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાસ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન સ્વાઓ કે ન મોગવો તોપણ તેથી સંવરણું નથી, કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે મોજન ન કરતા હોઈએ; પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાસ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફલ ન આપે; કારણ આપણી ઇચ્છા સુલી રહી. જેમ ઘરનું ચારણું ઉઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું આવે તેમ ઇચ્છાનાં દ્વાર સુલાં હોય તો તેમાં કર્મ પ્રવેશ કરે છે. ઇટલે કે એ મળી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મબંધનનું કારણ છે, અને જો પ્રત્યાસ્યાન હોય તો પછી એ મળી દૃષ્ટી કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકાતો નથી, માટે એ મળી આપણે દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી, તેમ પ્રત્યાસ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ સ્વાય કે મોગવાય તેમ નથી ઇટલે એ મળી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી, એ કર્મ આવવાને આડો કોટ થઈ પડે છે. પ્રત્યાસ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઈ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તનિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યાં છે.

પ્રત્યાસ્યાનથી એક બીજો પણ મોટો લાભ છે; તે એકે અમુક વસ્તુઓમાં જ આપણું લક્ષ રહે છે, બાકી વધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઈ જાય છે; જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સંબંધી

પછી વિશેષ વિચાર, પ્રહવું, મૂકવું કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી. એવડે મન બહુ બહોલતાને પામી નિયમરૂપી સડકમાં ચાલ્યું જાયછે. અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે, તો પછી ગમે તેવો પ્રવલ્લ છતાં તેને ધારેલે રસ્તે જેમ લઈ જવાય છે તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઈ જવાય છે; અને તેમાં વારંવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાયછે. મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. અમક્ય, અનંત-કાય, પરસ્ત્રિયાદિકના નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માદક પદાર્થો મનને અવલે રસ્તે દોરેછે, પણ પ્રત્યાસ્થાનથી મન ત્યાં જતું અટકે છે; એથી તે વિમલ થાય છે.

પ્રત્યાસ્થાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાઠવાની પ્રતિજ્ઞા છે, તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો. વિશેષ સદ્ગુરુ મુસ્તથી અને શાસ્ત્રાવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરું છું.

૩૨ વિનયવડે તત્ત્વની સિદ્ધિ છે.

રાજગૃહી નગરીનાં રાજ્યાસનપર જ્યારે શ્રેણિક રાજા બિરાજમાન હતા, ત્યારે તે નગરીમાં એક ચંડાલ રહેતો હતો. એક વસ્તે એ ચંડાલની સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, ત્યારે તેને કેરી સ્વાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે તે લાવી આપવા ચંડાલને કહ્યું. ચંડાલે કહ્યું, આ કેરીનો વસ્ત નથી, ઇટલે મારો ઉપાય નથી. નહીં તો હું ગમે તેટલે ઝંઘે હોય ત્યાંથી મારી વિદ્યાનાં બઝવડે લાવી તારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરું. ચંડાલણીએ કહ્યું, રાજાની મહારાણીના બાગમાં એક અકાલે કેરી દેનાર આંબો છે. તે પર અત્યારે કેરીઓ લૂચી રહી હશે, માટે ત્યાં જઈને એ કેરી લાવો. પોતાની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરી પાડવા ચંડાલ તે બાગમાં ગયો. ગુપ્ત રીતે આંબા સમીપ જઈ મંત્ર ભળીને તેને નમાવ્યો; અને કેરી લીધી. બીજા મંત્રવડે કરીને તેને હતો એમ કરી દીધો. પછી તે ઘેર આવ્યો અને તેની સ્ત્રીની ઇચ્છા માટે નિરંતર તે ચંડાલ વિદ્યાબઝે ત્યાંથી કેરી લાવવા લાગ્યો. એક દિવસે ફરતાં ફરતાં માઠીની દ્રષ્ટિ આંબા ભળી ગઈ. કેરીઓની ચોરી થયેલી જોઈને તેણે જઈને શ્રેણિકરાજા આગળ નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું. શ્રેણિકની આજ્ઞાથી અમયકુમાર નામના બુદ્ધિશાળી પ્રધાને શુક્તિવડે તે ચંડાલને શોધી કાઢ્યો. તેને પોતા આગળ તેડાવી પૂછ્યું, ઇટલાં બધાં માણસો બાગમાં રહેછે છતાં તું કેવી રીતે ચઢીને એ કેરી લઈ ગયો કે એ વાત કઠવામાં પણ ન આવી? ચંડાલે કહ્યું, આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું સાચું બોલી જઉં છું કે મારી પાસે એક વિદ્યા છે; તેના યોગથી હું એ કેરીઓ લઈ શક્યો. અમયકુમારે કહ્યું, મારાથી ક્ષમા ન થઈ શકે; પરંતુ મહારાજા શ્રેણિકને એ વિદ્યા તું આપ તો તેઓને એવી વિદ્યા લેવાનો અમિલાષ હોવાથી તારા ઉપકારના બદલામાં હું અપરાધ ક્ષમા કરાવી શકું. ચંડાલે એમ કરવાની હા કહી. પછી અમયકુમારે ચંડાલને શ્રેણિકરાજા જ્યાં સિંહાસનપર બેઠા હતા ત્યાં લાવીને સામો ડમો રાસ્યો; અને સઘળી વાત રાજાને કહી બતાવી. એ વાતની રાજાએ હા કહી. ચંડાલે પછી

સામા ઉભા રહી થરથરતે પગે શ્રેણિકને તે વિદ્યાનો બોધ આપવા માંડ્યો; પણ તે બોધ લાગ્યો નહીં. ઝડપથી ઉભા થઈ અમયકુમાર બોલ્યા: મહારાજ! આપને જો એ વિદ્યા અવશ્ય શીખવી હોય તો સામા આવી ઉભા રહો; અને એને સિંહાસન આપો. રાજાએ વિદ્યા લેવા સ્વાતર એમ કહ્યું તો તત્કાલ વિદ્યા સિદ્ધ થઈ.

આ વાત માત્ર બોધ લેવાને માટે છે. એક ચંડાળનો પણ વિનય કર્યા વગર શ્રેણિક જેવા રાજાને વિદ્યા સિદ્ધ ન થઈ, તો તેમાંથી તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે, સદ્વિદ્યાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો અવશ્યનો છે. આત્મવિદ્યા પામવા નિર્ગ્રંથગુરુનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગલદાયક થાય !

વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ભગવાને વિનયને ધર્મનું મૂલ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરુનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનું કારણ છે.

૩૩ સુદર્શન શેઠ.

પ્રાચીન કાળમાં શુદ્ધ એક પત્નીવૃત્તને પાઠનારા અસંખ્ય પુરુષો થઈ ગયા છે; એમાંથી સંકટ સહી નામાંકિત થયેલો સુદર્શન નામનો એક સત્પુરુષ પણ છે. એ ધનાઢ્ય સુંદર સુખમુદ્રાવાળો કાંતિમાન અને મધ્ય વયમાં હતો. જે નગરમાં તે રહેતો હતો, તે નગરના રાજ્યદરબાર આગઢથી કંઈ કામ પ્રસંગને લીધે તેને નીકળવું પડ્યું. તે વેળા રાજાની અમયા નામની રાણી પોતાના આવાસના ગોસ્તમાં બેઠી હતી. ત્યાંથી સુદર્શન મળી તેની દ્રષ્ટિ ગઈ. તેનું ઉત્તમ રૂપ અને કાયા જોઈને તેનું મન લલચાયું. એક અનુચરી મોકલીને કપટભાવથી નિર્મળ કારણ બતાવીને સુદર્શનને ઉપર બોલાવ્યો. કેટલાક પ્રકારની વાતચિત કર્યા પછી અમયાએ સુદર્શનને ભોગ ભોગવવા સંબંધીનું આમંત્રણ કર્યું. સુદર્શને કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો તોપણ તેનું મન શાંત થયું નહીં. છેવટે કંટાળીને સુદર્શને યુક્તિથી કહ્યું, બહેન, હું પુરુષત્વમાં નથી! તોપણ રાણીએ અનેક પ્રકારના હાવ-ભાવ કર્યા. એ સઘળી કામચેષ્ટાથી સુદર્શન ચલ્યો નહીં; એથી કંટાળી જઈને રાણીએ તેને જતો કર્યો.

એક વાર એ નગરમાં ઝાણી હતી; તેથી નગર બહાર નગરજનો આનંદથી આમ તેમ ભમતા હતા. ધામધુમ મચી રહી હતી. સુદર્શન શેઠના છ દેવ કુમાર જેવા પુત્રો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. અમયા રાણી કપિલા નામની દાસી સાથે ઠાઠમાઠથી ત્યાં આવી હતી. સુદર્શનના દેવપૂતલાં જેવા છ પુત્રો તેના જોવામાં આવ્યા, કપિલાને તેણે પૂછ્યું: આવા રમ્ય પુત્રો કોના છે? કપિલાએ સુદર્શન શેઠનું નામ આપ્યું. નામ સાંભળીને રાણીની છાતીમાં કટાર ધોકાઈ; તેને કારી ધા વામ્યો. સઘળી ધામધુમ વીતી ગયા પછી માયાકથન ગોઠવીને અમયાએ અને તેની દાસીએ મઢી રાજાને કહ્યું: “તમે માનતા હશો કે, મારા રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ વર્તે છે; દુર્જનોથી મારી

મજા દુઃખી નથી; પરંતુ તે સઘણું મિથ્યા છે. અંતઃપુરમાં પણ દુર્જનો પ્રવેશ કરે ત્યાંસુધી હજુ અંધેર છે! તો પછી બીજાં સ્થળ માટે પૂછવું પણ શું? તમારા નગરના સુદર્શન નામના શેઠે મારી કને ભોગનું આમંત્રણ કર્યું. નહીં કહેવાયોમ્ય કથનો મારે સાંભળવાં પડ્યાં; પણ મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો. આથી વિશેષ અંધારું કયું કહેવાય?" ઘણા રાજા મૂઠે કાનના કાન્ધા હોય છે એ વાત જાણે બહુ માન્ય છે, તેમાં વઢી સ્ત્રીનાં માયાવિ મધુરાં વચન શું અસર ન કરે! તાતા તેલમાં ટાઢાં જ઼લ જેવાં વચનથી રાજા ક્રોધાયમાન થયા. સુદર્શનને શૂઢીએ ચઢાવી દેવાની તત્કાલ તેણે આજ્ઞા કરી દીધી, અને તે પ્રમાણે સઘણું થઈ પણ ગયું. માત્ર શૂઢીએ સુદર્શન બેસે ઇટલી વાર હતી.

ગમે તેમ હો, પણ સૃષ્ટિના દિવ્ય મંડારમાં અજવાળું છે. સત્યનો પ્રભાવ ઢાંક્યો રહેતો નથી. સુદર્શનને શૂઢીએ બેસાર્યો, કે શૂઢી ફીટીને તેનું ઝ઼લ઼લતું સોનાનું સિંહાસન થયું; અને દેવ, દુંદુંભીના નાદ થયા; સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી ગયો. સુદર્શનનું સત્યશી઼લ વિશ્વમંડલમાં ઝ઼લકી ડ઼ટયું. સત્યશી઼લનો સદા જય છે.

શીયલ અને સુદર્શનની ઉત્તમ દૃઢતા એ બન્ને આત્માને પવિત્ર શ્રેણિએ ચઢાવે છે!

૩૪ બ્રહ્મચર્યવિષે સુભાષિત.

દોહરા.

નિરસ્ત્રીને નવયૌવના. લેશ ન વિષયનિદાન;	
ગણે કાષ્ઠની પૂતઢી, તે ભગવાનસમાન.	૧.
આ સઘઢા સંસારની, રમણી નાયકરૂપ;	
એ ત્યાગી, ત્યાગ્યું વધું, કેવલ શોકસ્વરૂપ.	૨.
એક વિષયને જીતતાં, જીત્યો સૌ સંસાર;	
નૃપતિ જીતતાં જીતિયે, દલ, પુર, ને અધિકાર.	૩.
વિષયરૂપ અંકૂરથી, ઢલે જ્ઞાન ને ધ્યાન;	
લેશ મદીરાપાનથી, છાકે જ્યમ અજ્ઞાન.	૪.
જે નવવાડ વિશુદ્ધથી, ધરે શિયલ સુખદાઈ;	
ભવ તેનો લવ પછી રહે, નત્તવવચન એ માઈ.	૫.
સુંદર શીયલસુરતરૂ, મન વાળી ને દેહ;	
જે નરનારી સેવશે, અનુપમ ફલ લે તેહ.	૬.
પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;	
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય મતિમાન!	૭.

३५ नमस्कार मंत्र.

नमो अरिहंताणं; नमो सिद्धाणं; नमो आयरियाणं; नमो उवङ्गसायाणं; नमो लोए सव्वसाहुणं.

आ पवित्र वाक्योने निर्ग्रन्थप्रवचनमां नवकार (नमस्कार) मंत्र के पंचपरमेष्ठिमंत्र कहे छे.

अहंत भगवंतना बार गुण, सिद्ध भगवंतना आठ गुण, आचार्यना छत्रीश गुण, उपाध्यायना पंचवीश गुण, अने साधुना सत्तावीश गुण मळीने एकसो आठ गुण थया. अंगुठा बिना बाकीनी चार आंगळीओनां बार टेरवां थाय छे; अने एथी ए गुणोनं चितवन करवानी योजना होवाथी बारने नवे गुणतां १०८ थाय छे. एटले नवकार एम कहेवामां साथे एवुं सूचवन रखुं जणाय छे के हे भव्य! तारां ए आंगळीनां टेरवांथी (नवकार) मंत्र नव बार गण-कार एटले करनार एम पण थाय छे. बारने नवे गुणतां जेटला थाय एटला गुणनो भरेलो मंत्र एम नवकार मंत्र तरीके एनो अर्थ थई शके छे. पंच परमेष्ठि एटले आ सकळ जगत्मां पांच वस्तुओ परमोत्कृष्ट छे ते. ते कयि कयि?—तो कही बतावी के अरिहंत, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय अने साधु. एने नमस्कार करवानो जे मंत्र ते परमेष्ठि मंत्र; अने पांच परमेष्ठिने साथे नमस्कार होवाथी पंचपरमेष्ठि मंत्र एवो शब्द थयो. आ मंत्र अनादि सिद्ध मनाय छे; कारण पंचपरमेष्ठि अनादि सिद्ध छे. एटले ए पांचे पात्रो आद्यरूप नथी, प्रवाहथी अनादि छे, अने तेना जपनार पण अनादि सिद्ध छे. एथी ए जाप पण अनादि सिद्ध ठरे छे.

प्र०—ए पंचपरमेष्ठि मंत्र परिपूर्ण जाणवाथी मनुष्य उत्तम गतिने पामे छे एम सत्पुरुषो कहे छे ए माटे तमारुं शुं मत छे?

उ०—ए कहेवुं न्यायपूर्वक छे, एम हुं मानुं छउं.

प्र०—एने कयां कारणथी न्यायपूर्वक कही शकाय?

उ०—हा. ए तमने हुं समजावुं; मननी निर्ग्रहता अर्थे एक तो सर्वोत्तम जगद्भूषणना सत्य गुणनुं ए चितवन छे. तत्त्वथी जोतां वळी अहंतस्वरूप, सिद्धस्वरूप, आचार्यस्वरूप, उपाध्याय-स्वरूप अने साधुस्वरूप एनो विवेकथी विचार करवानुं पण ए सूचवन छे. कारण के तेओ पूजवा योग्य शाथी छे? एम विचारतां एओनां स्वरूप, गुण इत्यादि माटे विचार करवानी सत्पुरुषने तो खरी अगत्य छे. हवे कहो के ए मंत्र केटलो कल्याणकारक छे?

प्रश्नकार—सत्पुरुषो नमस्कार मंत्रने मोक्षनुं कारण कहे छे ए आ व्याख्यानथी हुं पण मान्य राखुं छउं.

अहंत भगवंत, सिद्ध भगवंत, आचार्य, उपाध्याय अने साधु एओनो अकेको प्रथम अक्षर लेतां “असिआउसा” एवुं महद् वाक्य नीकळे छे. जेनुं ॐ एवुं योगबिंदुनुं स्वरूप थाय छे; माटे आपणे ए मंत्रनो अवश्य करीने बिमळ भावथी जाप करवो.

૩૬ અનુપૂર્વી.

નર્કાનુપૂર્વી, તિર્યંચાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી, અને દેવાનુપૂર્વી એ અનુપૂર્વીઓ વિષેનો આ માઢ નથી, પરંતુ “અનુપૂર્વી” એ નામના ઁક અવધાની ઢઘુ પુસ્તકનાં મંત્ર સ્મરણ માટે છે.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

પિતા—આવી જાતનાં કોષ્ઠકથી મરેલું ઁક નાનું પુસ્તક છે તે તેં જોયું છે?

પુત્ર—હા પિતાજી.

પિતા—ઁમાં આઢા અવઢા અંક મૂક્યા છે, તેનું કાંઈ પળ કારણ તારા સમજવામાં છે?

પુત્ર—નહીં પિતાજી.—મારા સમજવામાં નથી માટે આપ તે કારણ કહો.

પિતા—પુત્ર! પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ ઁક બહુ ચંચલ ઢીજ છે; ઁને ઁકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે; તે જ્યાંસુધી ઁકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી, પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ ઁકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન સાધનો મગવાને કહ્યાં છે. મનની ઁકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ઢઢવા માટે અને તેને કેટલાક પ્રકારથી નિર્મલ કરવા માટે સત્પુરુષોએ આ ઁક સાધનરૂપ કોષ્ઠકાવલી કરી છે. પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્રના પાંચ અંક ઁમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમાં લક્ષબંધ ઁના એ પાંચ અંક મૂકીને મિત્ર મિત્ર પ્રકારે કોષ્ઠકો કર્યા છે. ઁમ કરવાનું કારણ પળ મનની ઁકાગ્રતા થઈને નિર્જરા કરી શકાય, એ છે.

પુત્ર—પિતાજી! અનુક્રમે લેવાથી ઁમ શામાટે ન થઈ શકે?

પિતા—લોમવિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પઢે અને નામ સંમારતાં જવું પઢે. પાંચનો અંક મૂક્યા પછી બેનો આંકઢો આવે કે ‘નમો લોએ સન્વસાહુળં’ પછી—‘નમોઅરિહંતાળં’ એ વાક્ય મૂકીઢઈને ‘નમો સિઢ્ઢાળં’ એ વાક્ય સંમારવું પઢે. ઁમ પુનઃ પુનઃ લક્ષની ઢઢતા રાસ્તતાં મન ઁકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઈ શકતું નથી; કારણકે વિચાર કરવો પઢતો નથી. એ સૂક્ષ્મ વસ્તુમાં મન પરમેષ્ઠિમંત્રમાંથી નીકઢીને સંસારતંત્રની સ્વટપટમાં જઈ પઢે

છે; અને વસ્તુને ધર્મ કરતાં ઘાડ પળ કરી નાચે છે, જેથી સત્પુરુષોએ અનુપૂર્વીની યોજના કરી છે, તે બહુ સુંદર છે અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

૩૭ સામાયિકવિચાર.

(૧)

આત્મશક્તિનો પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવૃત્ત છે. સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ સમ+આય+ઇક એ શબ્દોથી થાય છે. ‘સમ’ એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, ‘આય’ એટલે તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગનો લાભ, અને ‘ઇક’ કહેતાં ભાવ એમ અર્થ થાય છે. એટલે જેવડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક. આર્ત, અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી મનુષ્યો સામાયિક કરે છે.

મનના પુદ્ગલ તરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડ્યા કરે છે. તેમજ મૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ इत्याદિથી વચન-કાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમાં દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઈને ત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને ચાર કાયાના એમ ત્રીશ દોષ જાળવા અવશ્યના છે. જે જાળવાથી મન સાવધાન રહે છે.

મનના દશ દોષ કહું છું.

૧. અવિવેકદોષ—સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતું? આથી તે કોણ તર્યું હશે? એવા વિકલ્પનું નામ અવિવેકદોષ.

૨. યશોવાંછાદોષ—પોતે સામાયિક કરે છે એમ બીજા મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે એવી ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે યશોવાંછાદોષ.

૩. ધનવાંછાદોષ—ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે ધનવાંછાદોષ.

૪. ગર્વદોષ—મને લોકો ધર્મી કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવુંજ કરું છું? એવો અધ્યવસાય તે ગર્વદોષ.

૫. મયદોષ—હું શ્રાવકકુલમાં જન્મ્યો છું; મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જો સામાયિક નહીં કરું તો કહેશે કે આટલી ક્રિયા પણ નથી કરતો; એમ નિંદાના મયથી સામાયિક કરે તે મયદોષ.

૬. નિદાનદોષ—સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મળવાનું ઇચ્છે તે નિદાનદોષ.

७. संशयदोष—सामायिकनुं फळ हशे के नहीं होय? एवो विकल्प करे ते संशयदोष.

८. कषायदोष—सामायिक क्रोधादिकथी करवा बेसी जाय, किंवा पछी क्रोध, मान, माया, लोभमां वृत्ति घरे ते कषायदोष.

९. अविनयदोष—विनय बगर सामायिक करे ते अविनयदोष.

१०. अबहुमानदोष—भक्तिभाव अने उमंग पूर्वक सामायिक न करे ते अबहुमानदोष.

३८ सामायिकविचार.

(२)

मनना दश दोष कळा हवे वचनना दश दोष कहुं छउं.

१. कुबोलदोष—सामायिकमां कुवचन बोलवुं ते कुबोलदोष.

२. सहसात्कारदोष—सामायिकमां साहसथी अविचारपूर्वक वाक्य बोलवुं ते सहसात्कारदोष.

३. असदारोपणदोष—बीजाने खोटो बोध आपे, ते असदारोपणदोष.

४. निरपेक्षदोष—सामायिकमां शास्त्रनी दरकार विना वाक्य बोले ते निरपेक्षदोष.

५. संक्षेपदोष—सूत्रना पाठ इत्यादिक टुंकामां बोली नाखे; अने यथार्थ भाखे नहीं ते संक्षेपदोष.

६. क्लेशदोष—कोईथी कंकाश करे ते क्लेशदोष.

७. विकथादोष—चार प्रकारनी विकथा मांडी बेसे ते विकथादोष.

८. हास्यदोष—सामायिकमां कोईनी हांसी मश्करी करे ते हास्यदोष.

९. अशुद्धदोष—सामायिकमां सूत्रपाठ न्यूनाधिक अने अशुद्ध बोले ते अशुद्धदोष.

१०. मुणमुणदोष—गडबडगोटाथी सामायिकमां सूत्रपाठ बोले जे पोते पण पूरुं मांड समजी शके ते मुणमुणदोष.

ए वचनना दश दोष कळा; हवे कायाना बार दोष कहुं छउं.

१. अयोग्यआसनदोष—सामायिकमां पगपर पग चढावी बेसे, ते श्रीगुरु आदि प्रत्ये अविनयरूपआसन ते पहलो अयोग्यआसनदोष.

२. चलासनदोष—डगडगते आसने बेसी सामायिक करे, अथवा बारंवार ज्यांथी उठवुं पडे तेवे आसने बेसे ते चलासनदोष.

३. चलदृष्टिदोष—कायोत्सर्गमां आंखो चंचळ ए चलदृष्टिदोष.

४. सावधक्रियादोष—सामायिकमां कई पाप क्रिया के तेनी संज्ञा करे ते सावधक्रियादोष.

५. आलंबनदोष—भींतादिकने ओठीगण दई बेसे एथी त्यां बेठेला जंतु आदिकनो नाश थाय के तेने पीडा थाय, तेमज पोताने प्रमादनी प्रवृत्ति थाय, ते आलंबनदोष.

६. आकुंचनप्रसारणदोष—हाथ पग संकोचे, लांबा करे ए आदि ते आकुंचनप्रसारणदोष.

૭. આલસદોષ—અંગ મરડે, ટચાકા વગાડે એ આદિ તે આલસદોષ.
 ૮. મોટનદોષ—આંગઠી વગેરે વાંકી કરે, ટચાકા વગાડે તે મોટનદોષ.
 ૯. મલ્લદોષ—ઘરડા ઘરડ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ સ્વંચેરે તે મલ્લદોષ.
 ૧૦. વિમાસણદોષ—ગઠામાં હાથ નાચી બેસે ક્યાદિ તે વિમાસણદોષ.
 ૧૧. નિદ્રાદોષ—સામાયિકમાં ઁંચ આવે તે નિદ્રાદોષ.
 ૧૨. વસ્ત્રસંકોચન—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુલ્લીની મીતિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે વસ્ત્રસંકોચનદોષ.
- * એ બત્રીશ દૂષણરહિત સામાયિક કરવું. પાંચ અતિચાર ટાલવાં.

૩૯ સામાયિકવિચાર.

(૩)

एकाग्रता અને સાવધાની વિના એ બત્રીશ દોષમાંના અમુક દોષ પળ આવી જાય છે. વિજ્ઞાન-વેત્તાઓ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું વાંધ્યું છે. એ વૃત્ત સાવધાની પૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાલ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લઈને બેસવાથી કાલ જાય પળ ક્યાંથી? આધુનિક કાલમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુ જ થોડા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું હોય છે ત્યારે તો વસ્ત જવો સુગમ પડે છે. જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષ પૂર્વક કરી શકતા નથી તોપણ કેવલ નવરાશ કરતાં એમાં જરૂર કંઈક ફેર પડે છે. સામાયિક પળ પુરું જેઓને આવડતું નથી તેઓ વિચારા સામાયિકમાં પછી બહુ મુંઝાય છે. કેટલાક ભારે કર્મિયો એ અવસરમાં વ્યવહારના પ્રયંચો પળ ઘડી રાખે છે. આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે.

વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ સ્વેદકારક અને કર્મની વાહુલ્યતા છે. સાઠ ઘડીના અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે. અસંખ્યાત દિવસથી મરેલાં અનંતા કાલચક્ર વ્યતીત કરતાં પળ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીના વિશુદ્ધ સામાયિકથી થાય છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે તેમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઈક સ્વસ્થતા આળવી; પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું, વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો બોલવાં, પાઠઠનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું, નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો. કોઈને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો, એમ સામાયિકી કાલ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમ-વાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્ર પરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઈ અભ્યાસ કરવો. એ સઘઠી યોગવાઈ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો; અને કેટલોક ભાગ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રકથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો; પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકીકાલ

વ્યતીત કરવો. કંઈ સાહિત્ય ન હોય તો પંચ પરમેષ્ઠિમંત્રનો જાપજ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાઠ કાઢી નાસવો નહીં. ધીરજથી, શાંતિથી અને યતનાથી સામાયિક કરવું. જેમ બને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો.

સાઠઘડીના અહોરાત્રિમાંથી બેઘડી અવશ્ય વચાવી સામાયિક તો સદ્ભાવથી કરવું.

૪૦ પ્રતિક્રમણવિચાર.

પ્રતિક્રમણ એટલે પાછું કરવું-ફરીથી જોઈ જવું એમ એનો અર્થ થઈ શકે છે. માવની અપેક્ષાએ જે દિવસે જે વસ્તુએ પ્રતિક્રમણ કરવાનું થાય, તે વસ્તુની અગાઉ અથવા તે દિવસે જે જે દોષ થયા હોય તે એક પછી એક અંતરાત્માથી જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાત્તાપ કરી તે દોષથી પાછું વળવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણ કહેવાય.

ઉત્તમ મુનિયો અને માવિક શ્રાવકો સંઘ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછળના ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે તેની ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવશ્ય કરવું. કારણકે આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે. પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રિમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ તે વડે થઈ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાથી લેશ પાપ થતાં પરલોકમય અને અનુકંપા છૂટે છે; આત્મા કોમલ થાય છે. ત્યાગવા યોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. મગવત્સાક્ષીએ અજ્ઞાન આદિ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ પણ થઈ શકે છે. આમ એ નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

એનું આવશ્યક એવું પણ નામ છે, આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવા યોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા યથા છે, માટે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે.

સાંઘકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તેનું નામ ‘દેવસીયપટિક્રમણ’ એટલે દિવસસંબંધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ; અને રાત્રિના પાછલા ભાગમાં પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે તે ‘રાત્રિયપટિક્રમણ’ કહેવાય છે. ‘દેવસીય’ અને ‘રાત્રિય’ એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પસવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે પાક્ષિક અને સંવત્સરે કરવાનું તે સાંવત્સરિક (છમછરી) કહેવાય છે. સત્પુરુષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે.

કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રીનું સવારે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ પ્રતિક્રમણ કરવું હોય તો કંઈ સોડું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રામાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ આવી પડે કે કાઠધર્મ પ્રાપ્ત થાય તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય.

પ્રતિક્રમણ સૂત્રની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂલતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યતનાપૂર્વક કરવું.

४१ मीखारीनो खेद.

(१)

एक पामर मीखारी जंगलमां भटकतो हतो. त्यां तेने भूख लागी. एटले ते विचारो लड-
बडीआं खातो खातो एक नगरमां एक सामान्य मनुष्यने घेर प्होंच्यो. त्यां जईने तेणे अनेक
प्रकारनी आजीजी करी; तेना कालवालाथी करुणा पामीने ते गृहस्थनी स्त्रीए तेने घरमांथी
जमुतां बघेलुं मिष्टान्न आणी आप्युं. भोजन मळवाथी मीखारी बहु आनंद पामतो पामतो नग-
रनी बहार आव्यो, आवीने एक झाड तळे बेठो; त्यां जरा खच्छ करीने एक बाजुए अति
जूनो थयेलो पोतानो जळनो घडो मूक्यो. एक बाजुए पोतानी फाटीतुटी मलिन गोदडी मूकी
अने एक बाजुए पोते ते भोजन लईने बेठो. राजी राजी थतां एणे ते भोजन खाईने पुरं कर्युं.
पछी ओशिके एक पथ्थर मूकीने ते सुतो. भोजनना मदथी जरावारमां तेनी आंखो मिंचाई गई.
निद्रावश थयो एटले तेने एक स्वप्न आव्युं. पोते जाणे महा राजरीद्विने पाम्यो छे; सुंदर
वस्त्राभूषण धारण कर्या छे; देश आखामां पोताना विजयनो डंको वागी गयो छे; समीपमां
तेनी आज्ञा अवलंबन करवा अनुचरो उभा थई रह्या छे; आजुबाजु छडीदारो स्वमा स्वमा
पोकारे छे; एक रमणीय महेलमां सुंदर पलंगपर तेणे शयन कर्युं छे; देवांगना जेवी स्त्रीओ तेना
पग चांपे छे; पंखाथी एक बाजुएथी पंखानो मंदमंद पवन दोळाय छे; एवा स्वप्नमां तेनो
आत्मा चडी गयो. ते स्वप्नना भोग लेतां तेनां रोम उल्लसी गयां. एवामां मेघ महाराजा चढी
आव्या; वीजळीना झबकारा थवा लाम्या; सूर्य वादळांथी ढंकाई गयो; सर्वत्र अंधकार पथराई
गयो; मुशलधार वर्षाद थशे एवुं जणांयुं अने एटलमां गाजवीजथी एक प्रबळ कडाको थयो.
कडाकाना अवाजथी भय पामीने ते पामर मीखारी जागी गयो.

४२ मीखारीनो खेद.

(२)

जुए छे तो जे स्थळे पाणीनो खोखरो घडो पड्यो हतो ते स्थळे ते घडो पळ्यो छे; ज्यां
फाटीतुटी गोदडी पडी हती त्यांज ते पडी छे. पोते जेवां मलिन अने फाटेलं कपडां धारण
कर्या हतां तेवां ने तेवां ते वस्त्रो शरीर उपर छे. नथी तलभार वध्युं के नथी जवभार वध्युं.
नथी ते देश के नथी ते नगरी, नथी ते महेल के नथी ते पलंग; नथी ते चामरछत्र धर-
नारा के नथी ते छडीदारो; नथी ते स्त्रियो के नथी ते वस्त्रालंकारो; नथी ते पंखा के नथी
ते पवन; नथी ते अनुचरो के नथी ते आज्ञा; नथी ते सुख विलास के नथी ते मदोन्म-
त्तता; भाई तो पोते जेवा हता तेवाने तेवा देखाया. एथी ते देखाव जोईने ते खेद पाम्यो.
स्वप्नमां में मिथ्या आडंबर दीठो तेथी आनंद मान्यो एमांनुं तो अहीं कशुंए नथी; स्वप्नना

ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને તેનું પરિણામ જે સ્વેદ તે હું ભોગવું છું. એમ એ પામર જીવ પશ્ચાત્તાપમાં પડી ગયો.

અહો ભવ્યો ! મીઠ્ઠાનીનાં સ્વપ્ન જેવાં સંસારનાં સુખ અનિત્ય છે, સ્વપ્નમાં જેમ તે મીઠ્ઠાનીએ સુખ સમુદાય દીઠો અને આનંદ માન્યો તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસાર સ્વપ્નના સુખ સમુદાયમાં આનંદ માને છે. જેમ તે સુખ સમુદાય જાગૃતિમાં મિથ્યા જણાયા તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ મીઠ્ઠાનીને સ્વેદની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ મોહાંધ્ર પ્રાણીઓ સંસારનાં સુખ માની બેસે છે; અને ભોગવ્યા સમ ગણે છે. પરંતુ પરિણામે સ્વેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાત્તાપ લે છે; તે ચપ્પડ અને વિનાશી છતાં સ્વપ્નનાં સ્વેદ જેવું તેનું પરિણામ રહ્યું છે. એ ઉપરથી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મહિતને શોધે છે. સંસારની અનિત્યતાપર એક કાવ્ય છે કે:—

ઉપજાતિ.

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જલ્દના તરંગ.

પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ. શું રાત્રિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ?

વિશેષાર્થ:—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે. વીજળીનો ફલકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે, પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે; તેમ અધિકાર સ્મૃત્ત થોડો કાલ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીનાં મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોલો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા, અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતા ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે. ઇંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે; તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફઝીભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે; ટુંકામાં હે જીવ! એ સઘડી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે. આમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને શું રાત્રવું? તાત્પર્ય એ સઘડાં ચપ્પડ અને વિનાશી છે, તું અલંકાર અને અવિનાશી છે; માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર! એ બોધ યથાર્થ છે.

૪૩ અનુપમ ક્ષમા.

ક્ષમા એ અંતર્શત્રુ જીતવામાં સફળ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામાં ચક્ષુર છે. શુદ્ધભાવે અસંખ્ય દુઃસ્ખમાં સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવના ગજસુકુમાર નામના નાના માઈ મહાસુરુપવાન, સુકુમાર માત્ર ચાર વર્ષની વયે મગવાનું નેમિનાથની પાસેથી સંસારત્યાગી થઈ સ્મશાનમાં ઉપ્ર ધ્યાનમાં રહ્યા હતા; ત્યારે તેઓ એક અદ્ભુત ક્ષમામય ચરિત્રથી મહાસિદ્ધિને પામી ગયા, તે અહીં કહું છું.

સોમલ નામના ત્રાક્ષણની સુરુપવર્ણસંપન્ન પુત્રી જોડે ગજસુકુમારનું સગપણ કર્યું હતું. પરંતુ ક્ષમા થતાં પહેલાં ગજસુકુમાર તો સંસાર ત્યાગી ગયા. આથી પોતાની પુત્રીનું સુખ જવાના દ્વેષથી

ते सोमल ब्राह्मणने भयंकर क्रोध व्याप्यो. गजसुकुमारनो शोष करतो करतो ए सशानमां ज्यां महासुनि गजसुकुमार एकाग्र विशुद्ध भावशी कायोत्सर्गमां छे, त्यां आवी प्होंच्यो. कोमळ गजसुकुमारना माथापर चीकणी माटीनी वाढ करी; अने अंदर धस्वधस्वता अंगारा भर्या, इंधन पूर्युं एटले महा ताप थयो. एथी गजसुकुमारनो कोमळदेह बळवा मंढ्यो एटले ते सोमल जतो रब्बो. ते वस्वतना गजसुकुमारना असख दुःखनुं वर्णन केम थई शके? त्यारे पण तेओ समभाव परिणाममां रखा. किंचित् क्रोध के द्वेष एना हृदयमां जन्म पाय्यो नहीं. पोताना आत्माने स्थितिस्थापक करीने बोध दीधो के जो! तुं एनी पुत्रीने परण्यो होत तो ए कन्यादानमां तने पाघडी आपत. ए पाघडी थोडा वस्वतमां फाटी जाय तेवी अने परिणामे दुःखदायक थात. आ एनो बहु उपकार थयो के ए पाघडी बदल एणे मोक्षनी पाघडी बंधावी. एवा विशुद्ध परिणामथी अडमा रही समभावथी असख वेदना सहीने तेओ सर्वज्ञ सर्वदर्शी थई अनंत जीवन सुखने पाय्या. केवी अनुपम क्षमा अने केवुं तेनुं सुंदर परिणाम! तत्त्वज्ञानीओनां वचन छे के, आत्मा मात्र स्वसद्भावमां आववो जोईए; अने ते आव्यो तो मोक्ष हथेलीमां ज छे. गजसुकुमारनी नामांकित क्षमा केवो शुद्ध बोध करे छे!

४४ राग.

श्रमण भगवान् महावीरना अग्रेसर गणधर गौतमनुं नाम तमे बहुवार सांभळ्युं छे. गौतमस्वामीना बोधेला केटलाक शिष्यो केवळज्ञान पाय्या छतां गौतम पोते केवळज्ञान पाय्या नहोता, कारण के भगवान महावीरनां अंगोपांग, वर्ण, वाणी, रूप इत्यादिपर हजु गौतमने मोह हतो. निर्ग्रंथ प्रवचननो निष्पक्षपाती न्याय एवो छे के, गमे ते वस्तुपरनो राग दुःखदायक छे. राग ए मोह अने मोह ए संसार ज छे. गौतमना हृदयथी ए राग ज्यांसुधी स्वस्यो नहीं त्यांसुधी तेओ केवळज्ञान पाय्या नहीं. श्रमण भगवान ज्ञातपुत्र ज्यारे अनुपमेय सिद्धिने पाय्या, त्यारे गौतम नगरमांथी आवता हता. भगवानना निर्वाणसमाचार सांभळी तेओ खेद पाय्या. विरहथी तेओ अनुराग वचनथी बोल्या: “हे महावीर! तमे मने साथे तो न राख्यो परंतु संभार्योए नहीं. मारी प्रीति सामी तमे दृष्टि पण करी नहीं! आम तमने छाजतुं नहोतुं.” एवा विकल्पो थतां थतां तेनुं लक्ष फर्युं, ने ते निराग्रेणिण चळ्या “हुं बहु मूर्खता करुं छउं. ए वीतराग, निर्विकारी अने निरागी ते मारामां केम मोह राखे? एनी शत्रु अने मित्रपर केवळ समान दृष्टि हती! हुं ए निरागीनो मिथ्या मोह राखूं छउं! मोह संसारनुं प्रबळ कारण छे;” एम विचारता विचारता तेओ शोक तजीने निरागी थया. एटले अनंतज्ञान प्रकाशित थयुं; अने प्रांते निर्वाण पधार्या.

गौतममुनिनो राग आपणने बहु सूक्ष्म बोध आपे छे. भगवानपरनो मोह गौतम जेवा गणधरने दुःखदायक थयो, तो पछी संसारनो, ते बळी पामर आत्माओनो मोह केवुं अनंत दुःख

આપતો હશે! સંસારરૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી વઝડ છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે. રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે; એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

૪૫ સામાન્ય મનોરથ.

સવૈયા.

મોહિનીભાવ વિચાર અધીન થઈ, ના નિરહું નયને પરનારી;
પથરતુલ્ય ગણું પરવૈભવ, નિર્મલ તાત્ત્વિક લોભ સમારી!
દ્વાદશ વૃત્ત અને દીનતા ધરિ, સાત્ત્વિક થાડું સ્વરૂપ વિચારી;
એ મુજ નેમ સદા શુભ ક્ષેમક, નિત્ય અસંડ રહો ભવહારી. ૧.
તે ત્રિશલતનયે મન ચિંતવિ, જ્ઞાન, વિવેક, વિચાર વધારું;
નિત્ય વિશોધ કરી નવ તત્ત્વનો, ઉત્તમ બોધ અનેક ઉચ્ચારું;
સંશયબીજ ઉગે નહિ અંદર, જે જિનનાં કથનો અવધારું;
રાજ્ય, સદા મુજ એજ મનોરથ, ધાર, થશે અપવર્ગ, ઉતારું. ૨.

૪૬ કપિલમુનિ.

(૧)

કૌસાંબી નામની એક નગરી હતી. ત્યાંના રાજદરબારમાં રાજ્યનાં આભૂષણરૂપ કાશ્યપ નામનો એક શાસ્ત્રી રહેતો હતો. એની સ્ત્રીનું નામ શ્રીદેવી હતું. તેના ઉદગથી કપિલ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે પંદર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના પિતા પરધામ ગયા. કપિલ લાડપાડમાં ઉછરેલો હોવાથી કંઈ વિશેષ વિદ્વત્તા પામ્યો નહતો, તેથી એના પિતાની જગો કોઈ બીજા વિદ્વાનને મળી. કાશ્યપશાસ્ત્રી જે પુંજી કમાઈ ગયા હતા તે કમાવામાં અશક્ત એવા કપિલે સ્વાઈને પુરી કરી. શ્રીદેવી એક દિવસ ઘરના બારણામાં ઉમી હતી ત્યાં બે ચાર નોકરો સહિત પોતાના પતિની શાસ્ત્રીયપદવી પામેલો વિદ્વાન જતો તેના જોવામાં આવ્યો. ઘણાં માનથી જતા આ શાસ્ત્રીને જોઈને શ્રીદેવીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. જ્યારે મારા પતિ આ પદવીપર હતા ત્યારે હું કેહું સુખ ભોગવતી હતી! એ મારું સુખ તો ગયું પરંતુ મારો પુત્ર પણ પુરું મળ્યો નહીં. એમ વિચારમાં ડોલતાં ડોલતાં તેની આંસુમાંથી દડ દડ આંસુ સ્વરવા મંડ્યાં. એવામાં ફરતો ફરતો કપિલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; શ્રીદેવીને રડતી જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું. કપિલના બહુ આગ્રહથી શ્રીદેવીએ જે હતું તે કહી બતાવ્યું. પછી કપિલ બોલ્યો “જો મા! હું બુદ્ધિશાળી છું, પરંતુ મારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જેવો જોઈએ તેવો અર્થ જાણ્યો નથી. પટલે વિદ્યા વગર હું એ પદવી પામ્યો

નહીં. તું કહે ત્યાં જઈને હવે હું મારાથી બનતી વિદ્યા સાધ્ય કરું; શ્રીદેવીએ રોદ સાથે કહ્યું: “એ તારાથી બની શકે નહીં, નહીં તો આર્યાવર્તની મર્યાદાપર આવેલી શ્રાવસ્તિ નગરીમાં ઇંદ્રદત્ત નામનો તારા પિતાનો મિત્ર રહે છે, તે અનેક વિદ્યાર્થિયોને વિદ્યાદાન દે છે; જો તારાથી ત્યાં જવાય તો ધારેલી સિદ્ધિ થાય સ્વરી.” એક બે દિવસ રોકાઈ સજ્જ થઈ અસ્તુ કહી કપિલજી પંથે પડ્યા.

અવધ વીતતાં કપિલ શ્રાવસ્તિએ શાસ્ત્રીજીને ઘેર આવી પહોંચ્યા. પ્રણામ કરીને પોતાનો ઇતિહાસ કહી બતાવ્યો. શાસ્ત્રીજીએ મિત્રપુત્રને વિદ્યાદાન દેવાને માટે બહુ આનંદ દેખાવ્યો; પણ કપિલ આગળ કંઈ પુંજી નહોતી કે તે તેમાંથી સ્વાય, અને અભ્યાસ કરી શકે; એથી કરીને તેને નગરમાં યાચવા જવું પડતું હતું. યાચતાં યાચતાં બપોર થઈ જતા હતા, પછી રસોઈ કરે, અને જમે ત્યાં સાંજનો થોડો ભાગ રહેતો હતો; એટલે કંઈ અભ્યાસ કરી શકતો નહોતો. પંડિતે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે કપિલે તે કહી બતાવ્યું. પંડિતે તેને એક ગૃહસ્થ પાસે તેડી ગયા. તે ગૃહસ્થે કપિલની અનુકંપા સ્વાતર એને હમેશાં ભોજન મળે એવી ગોઠવણ; એક વિધવા બ્રાહ્મણીને ત્યાં કરી દીધી. જેથી કપિલને એ એક ચિંતા ઓછી થઈ.

૪૭ કપિલમુનિ.

(૨)

એ નાની ચિંતા ઓછી થઈ ત્યાં બીજી મોટી જંજાળ ડમી થઈ. ભદ્રિક કપિલ હવે યુવાન થયો હતો; અને જેને ત્યાં તે જમવા જતો તે વિધવા બાઈ પણ યુવાન હતી. તેની સાથે તેના ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ નહોતું. હમેશનો પરસ્પરનો વાતચિતનો સંબંધ વધ્યો. વધીને હાસ્યવિનોદરૂપે થયો; એમ કરતાં કરતાં વચ્ચેની પ્રીતિ વંધાઈ. કપિલ તેનાથી લુબ્ધાચો! એકાંતે બહુ અનિષ્ટ ચીજ છે!!

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનું તે ભૂલી ગયો. ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં સીધાંથી વચ્ચેનું માંડ પુરું થતું હતું; પણ લગાડાંલત્તાના વાંધા થયા. કપિલે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેઠા જેવું કરી મૂક્યું. ગમે તેવો છતાં હલુકર્મી જીવ હોવાથી સંસારની વિશેષ લોતાઠની તેને માહિતી પણ નહોતી. એથી પૈસા કેમ પેદા કરવા તે વિચારો તે જાણતો પણ નહોતો. ચંચલ સ્ત્રીએ તેને રસ્તો બતાવ્યો કે, મુંઝાવામાં કંઈ વલ્લવાનું નથી; પરંતુ ઉપાયથી સિદ્ધિ છે. આ ગામના રાજાનો એવો નિયમ છે કે, સવારમાં પહેલો જઈ જે બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપે તેને બે માસા સોનું આપવું. ત્યાં જો જઈશકો અને પ્રથમ આશિર્વાદ આપીશકો, તો તે બે માસા સોનું મળે. કપિલે એ વાતની હા કહી. આઠ દિવસ સુધી આંટા સ્વાધા પણ વસ્ત્ર વીત્યા પછી જાય એટલે કંઈ વળે નહીં. એથી તેણે એક દિવસ એવો નિશ્ચય કર્યો કે, જો હું ચોકમાં સુડ

તો ચીવટ રાક્ષીને ઉઠાશે. પછી તે ચોકમાં સુતો, અવરાત માગતાં ચંદ્રનો ઉદય થયો. કપિલે પ્રમાત સમીપ જાળીને મુઠીઓ વાળીને આશિર્વાદ દેવા માટે દોડતાં જવા માંડ્યું. રક્ષપાળે ચોર જાળીને તેને પકડી રાખ્યો. એક કરતાં વીજું થઈ પડ્યું. પ્રમાત થયો ઇટલે રક્ષપાળે તેને લઈ જઈને રાજાની સમક્ષ ઉભો રાખ્યો. કપિલ બેમાન જેવો ઉભો રહ્યો; રાજાને તેનાં ચોરના લક્ષણ માણ્યાં નહીં. ઇથી તેને સઘણું કૃતાંત પૂછ્યું. ચંદ્રના પ્રકાશને સૂર્ય સમાન ગણનારની મદ્રિકતાપર રાજાને દયા આવી. તેની દરિદ્રતા ટાલવા રાજાની ઇચ્છા થઈ ઇથી કપિલને કશું, આશિર્વાદને માટે થઈ તારે જો ઇટલી વધી તરસડ થઈ પડીછે તો હવે તારી ઇચ્છા પૂરતું તું માગી લે. હું તને આપીશ. કપિલ થોડીવાર મૂઢ જેવો રહ્યો. ઇથી રાજાએ કશું, કેમ વિપ્ર, કંઈ માગતા નથી? કપિલે ઉત્તર આપ્યો; મારું મન હજુ સ્થિર થયું નથી; ઇટલે શું માગવું તે સૂઝતું નથી. રાજાએ સામેના બાગમાં જઈ ત્યાં બેસીને સ્વસ્થતા પૂર્વક વિચાર કરી કપિલને માગવાનું કશું. ઇટલે કપિલ તે બાગમાં જઈને વિચાર કરવા બેઠો.

૪૮ કપિલમુનિ.

(૩)

બે માસા સોનું લેવાની જેની ઇચ્છા હતી તે કપિલ હવે તૃપ્ણાતરંગમાં ઘસડાયો. પાંચ મહોર માગવાની ઇચ્છા કરી તો ત્યાં વિચાર આવ્યો કે પાંચથી કંઈ પુરું થનાર નથી. માટે પંચવીશ મહોર માગવી. એ વિચાર પળ ફર્યો. પંચવીશ મહોરથી કંઈ આણું વર્ષ ઉતરાય નહીં માટે સો મહોર માગવી; ત્યાં વઢી વિચાર ફર્યો. સો મહોરે બે વર્ષ ઉતરી, વૈભવ ભોગવીએ; પાછાં દુઃખનાં દુઃખ. માટે એક હજાર મહોરની યાચના કરવી ઠીક છે; પણ એક હજાર મહોર છોકરાં-છૈયાનાં બેચાર સર્વ આવે કે એવું થાય તો પુરું પણ શું થાય? માટે દશ હજાર મહોર માગવી કે જેથી જીંદગી પર્યંત પણ ચિંતા નહીં. ત્યાં વઢી ઇચ્છા ફરી. દશ હજાર મહોર સ્વાઈ જાય ઇટલે પછી મુઠી વગરના થઈ રહેવું પડે. માટે એક લાખમહોરની માગણી કરું કે જેના વ્યાજમાં વધા વૈભવ ભોગવું; પણ જીવ ! લક્ષાધિપતિ ત્તે ઘણાય છે. એમાં આપણે નામાંકિત ક્યાંથી થવાના? માટે કરોડ મહોર માગવી કે જેથી મહાન્ શ્રીમંતતા કહેવાય. વઢી પાછો રંગ ફર્યો. મહાન્ શ્રીમંતતાથી પણ ઘેર અમલ કહેવાય નહીં માટે રાજાનું અર્ધું રાજ્ય માગવું; પણ જો અર્ધું રાજ્ય માગીશ તોય રાજા મારા તુલ્ય ગણાશે. અને વઢી હું એનો યાચક પણ ગણાઈશ. માટે માગવું તો આણું રાજ્ય માગવું. એમ એ તૃપ્ણામાં ડુબ્યો; પરંતુ તુચ્છ સંસારી ઇટલે પાછો વઢ્યો; મલ્લ જીવ ! આપણે એવી કૃતમ્નતા શામાટે કરવી પડે કે જે આપણને ઇચ્છા પ્રમાણે આપવા તત્પર થયો તેનું જ રાજ્ય લઈ લેવું; અને તેનેજ મ્રદ્ધ કરવો? સ્વરું જોતાં તો એમાં આપણીજ મ્રદ્ધતા છે. માટે અર્ધું રાજ્ય માગવું; પરંતુ એ ઉપાધિએ મારે નથી જોઈતી. ત્યારે નાણાંની ઉપાધિ પણ ક્યાં ઓછી છે? માટે કરોડ લાખ મૂકીને સો બસે મહોરજ

માગી લેવી. જીવ, સો બસેં મહોર હમણાં આવશે તો પછી વિષયવૈમવમાંજ વસ્ત્ર ચાલ્યો જશે; અને વિદ્યાભ્યાસ પળ ધર્યો રહેશે; માટે પાંચ મહોર હમણાં તો લઈ જવી પછીની વાત પછી. અરે! પાંચ મહોરનીએ હમણાં કંઈ જરૂર નથી; માત્ર બે માસા સોનું લેવા આવ્યો હતો તેજ માગી લેવું. આ તો જીવ બહુ થઈ. તૃષ્ણાસમુદ્રમાં તેં બહુ ગઠકાં સ્વાધાં. આશું રાજ્ય માગતાં પળ તૃષ્ણા છીપતી નહોતી, માત્ર સંતોષ અને વિવેકથી તે ઘટાડી તો ઘટી. એ રાજા જો ચક્રવર્તી હોત તો પછી હું એથી વિશેષ શું માગી શકત? અને વિશેષ જ્યાંસુધી ન ખઠત ત્યાંસુધી મારી તૃષ્ણા શમાત પળ નહીં; જ્યાંસુધી તૃષ્ણા શમાત નહીં ત્યાંસુધી હું સુખી પળ નહોત. એટલેથી એ મારી તૃષ્ણા ટલે નહીં તો પછી બે માસાથી કરીને ક્યાંથી ટલે? એનો આત્મા સવઢીએ આવ્યો અને તે બોલ્યો, હવે મારે એ બે માસા સોનાનું પળ કંઈ કામ નથી. બે માસાથી વધીને હું કેટલે સુધી પહોંચ્યો! સુખ તો સંતોષમાંજ છે. તૃષ્ણા એ સંસાર વૃક્ષનું બીજ છે. એનો હે! જીવ, તારે શું સ્વ છે? વિદ્યા લેતાં તું વિષયમાં પડી ગયો; વિષયમાં પડવાથી આ ઉપાધિમાં પડ્યો; ઉપાધિ વડે કરીને અનંત તૃષ્ણા સમુદ્રના તરંગમાં તું પડ્યો. એક ઉપાધિમાંથી આ સંસારમાં એમ અનંત ઉપાધિ વેઠવી પડે છે. એથી એનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે. સત્ય સંતોષ જેવું નિરુપાધિ સુખ એકે નથી. એમ વિચારતાં વિચારતાં, તૃષ્ણા શમાવવાથી તે કપિલનાં અનેક આવરણ ક્ષય થયાં. તેનું અંતઃકરણ પ્રફુલ્લિત અને બહુ વિવેકશીલ થયું. વિવેકમાં ને વિવેકમાં ઉત્તમ જ્ઞાનવડે તે સ્વાત્મનો વિચાર કરી શક્યો. અપૂર્વશ્રેણિએ ચઢી તે કૈવલ્યજ્ઞાનને પામ્યો.

તૃષ્ણા કેવી કનિષ્ઠ વસ્તુ છે! જ્ઞાનીઓ એમ કહેછે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે; નિરંતર તે નવયૌવન રહેછે. કંઈક ચાહના જેટલું મલ્લયું એટલે ચાહના વધારી દે છે. સંતોષ એજ કલ્પવૃક્ષ છે: અને એજ માત્ર મનોબાંછિતતા પૂર્ણ કરે છે.

૪૯ તૃષ્ણાની વિચિત્રતા.

મનહર હંદ.

(એક ગરીબની વધતી ગયેલી તૃષ્ણા.)

હતી દીનતાઈ ત્યારે તાકી પટેલાઈ અને,
મઢી પટેલાઈ ત્યારે તાકી છે શેઠાઈને;
સાંપડી શેઠાઈ ત્યારે તાકી મંત્રિતાઈ અને,
આવી મંત્રિતાઈ ત્યારે તાકી નૃપતાઈને.
મઢી નૃપતાઈ ત્યારે તાકી દેવતાઈ અને,
દીઠી દેવતાઈ ત્યારે તાકી શંકરાઈને;
અહો! રાજ્યચંદ્ર માનો માનો શંકરાઈ મઢી;
વધે તૃષ્ણાઈ તોય જાય ન મરાઈને.

(૨)

કરોચલી પડી ઢાઢી ઢાચાંતળો દાટ વઘ્યો,
 કાઢી કેશપટી વિષે, શ્વેતતા છવાઈ ગઈ;
 સૂંઘવું, સાંભઝવું ને, દેશવું તે માંડી વઘ્યું,
 તેમ દાંત આવલી તે, સ્ત્રી, કે સ્વવાઈ ગઈ.
 વઢી કેડ વાંકી, હાડ ગયાં, અંગરંગ ગયો,
 ઉઠવાની આય જતાં લાકડી લેવાઈ ગઈ;
 અરે! રાજ્યચંદ્ર એમ, યુવાની હરાઈ પળ,
 મનથી ન તોય રાંડ, મમતા મરાઈ ગઈ

૨.

(૩)

કરોડોના કરજના. શીરપર ડંકા વાગે.
 રોગથી રુંધાઈ ગયું. શરીર સૂકાઈને;
 પુરપતિ પળ માથે, પીડવાને તાકી રહ્યો,
 પેટ તળી વેઠ પળ. શકે ન પુરાઈને.
 પિતૃ અને પરણી તે, મચાવે અનેક ધંધ,
 પુત્ર, પુત્રી ભાલે સ્વાડું સ્વાડું દુઃસ્વદાઈને,
 અરે! રાજ્યચંદ્ર તોય જીવ જાવા દાવા કરે,
 જંજાઢ છઢાય નહીં તજી તૃષનાઈને.

૩.

(૪)

થઈ ક્ષીણ નાડી અવાચક જેવો રહ્યો પડી.
 જીવન દીપક પામ્યો કેવઢ જંસાઈને;
 છેછી હસે પઢ્યો માઢી માઈએ ત્યાં એમ માસ્યું,
 હવે ટાઢી માટી થાય તો તો ઠીક માઈને.
 હાથને હલાવી ત્યાં તો સ્વાજી બુઢે સૂચવ્યું એ,
 બોલ્યા વિના બેશ બાઢ તારી ચતુરાઈને!
 અરે રાજ્યચંદ્ર દેસો દેસો આશાપાશ કેવો?
 જતાં ગઈ નહીં ઢોશે મમતા મરાઈને!

૪.

૫૦ પ્રમાદ.

ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આઢસ, કષાય એ સઘઢાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

મગવાને ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ગૌતમને કહ્યું છે કે, હે! ગૌતમ, મનુષ્યનું આયુષ્ય ઢામની અળીપર પડેલા જઢના બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં

બાર લાગતી નથી. એ બોધના કાવ્યમાં ચોથી કડી સ્મરણમાં અવશ્ય રાખવા જેવી છે ‘સમયં ગોયમ મા પમાઈ’—એ પવિત્ર વાક્યના બે અર્થ થાય છે. એક તો હે ગૌતમ! સમય ઇટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એ કે મેષાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસંખ્યાતમા ભાગના જે સમય કહેવાય છે તેટલો વસ્તુ પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણમંગુર છે; કાઠશીકારી માથે ધનુષ્યબાણ ચઢાવીને ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જંજાળ થઈ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મ કર્તવ્ય રહી જશે.

* અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે; પઠ્ઠનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહો રાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે; અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે. એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિ રૂપ પામે છે.

જેમ બને તેમ યતના અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે. સાઠઘડીના અહોરાત્રમાં વિશઘડી તો નિદ્રામાં ગાળીએ છીએ. બાકીની ચાઝીશઘડી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રજાલવામાં ગાળીએ છીએ. એ કરતાં એ સાઠઘડીના વસ્તુમાંથી બેચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે. એનું પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય!

પઠ એ અમૂલ્ય ચીજ છે. ચક્રવર્તી પણ એક પઠ પામવા આશી રિદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પઠ વ્યર્થ સ્ત્રોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે!

૫૧ વિવેક ઇટલે શું?

લઘુ શિષ્યો:—ભગવન્! આપ અમને સ્થળે સ્થળે કહેતા આવો છો કે વિવેક એ મહાન્ શ્રેયસ્કર છે. વિવેક એ અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓઠ્ઠાવવાનો દીવો છે. વિવેક વડે કરીને ધર્મ ટકે છે. વિવેક નથી ત્યાં ધર્મ નથી તો વિવેક ઇટલે શું? તે અમને કહો.

ગુરુ:—આયુષ્યમાનો! સત્યાસત્યને તેને સ્વરૂપે કરીને સમજવાં તેનું નામ વિવેક.

લઘુ શિષ્યો:—સત્યને સત્ય અને અસત્યને અસત્ય કહેવાનું તો બધાય સમજે છે. ત્યારે મહારાજ! એઓ ધર્મનું મૂળ પામ્યા કહેવાય?

ગુરુ:—તમે જે વાત કહો છો તેનું એક દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ.

લઘુ શિષ્યો:—અમે પોતે કહવાને કહવુંજ કહીએ છીએ, મધુરાને મધુરું કહીએ છીએ, શેરને શેર ને અમૃતને અમૃત કહીએ છીએ.

ગુરુ:—આયુષ્યમાનો! એ બધાં દ્રવ્ય પદાર્થ છે; પરંતુ આત્માને કઈ કહવાશ, કઈ મધુરાશ, કીયું શેર અને કીયું અમૃત છે? એ ભાવપદાર્થોની એથી કંઈ પરીક્ષા થઈ શકે?

લઘુ શિષ્ય:—ભગવન્! એ સંબંધી તો અમારું લક્ષ્ય પણ નથી.

ગુરુ:—ત્યારે એજ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન—દર્શનરૂપ આત્માના સત્યભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે, એમાં ઇટલી બધી મિશ્રતા થઈ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે; સંસારનાં સુખો અનંતિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં, તેમાંથી હજુ પળ મોહ ટલ્યો નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે, કડવા વિપાકને આપે છે. તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પળ અવિવેક છે. જ્ઞાનદર્શનાદિગુણો અજ્ઞાનદર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાંખી છે તે ઓઢાંચી ભાવ અમૃતમાં આવવું, એનું નામ વિવેક છે. કહો ત્યારે હવે વિવેક એ કેવી વસ્તુ ઠરી?

લઘુ શિષ્ય:—અહો! વિવેક એજ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મ રક્ષક કહેવાય છે, તે સત્ય છે. આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઓઢાંચી શકાય નહીં એ પળ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મ, તત્ત્વ અને તપ એ સઘડાં વિવેક વિના ઉદય પામે નહીં એ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તેજ પુરુષ મતભેદ અને મિથ્યા દર્શનમાં લપટાઈ રહે છે. આપની વિવેક સંબંધીની શિક્ષા અમે નિરંતર મનન કરીશું.

૫૨ જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શામાટે બોધ્યો ?

સંસારનાં સ્વરૂપ સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે. તે તમને લક્ષમાં હશે.

જ્ઞાનીઓએ એને અનંત સ્વેદમય, અનંત દુઃસ્વમય, અવ્યવસ્થિત, ચઢવિચઢ, અને અનિત્ય કહ્યો છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંતકાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાધાત, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેસાતી હંદ્રવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંખ્યો છે. એ જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય માસતું નથી. મોહિનીથી સત્યસુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પળ કરી નથી. પતંગની જેમ દીપક પ્રત્યે મોહિની છે તેમ આત્માની સંસાર સંબંધે મોહિની છે. જ્ઞાનીઓ એ સંસારને ક્ષણભર પળ સુખરૂપ કહેતા નથી. એ સંસારની તલ જેટલી જગ્યા પળ ફેર વિના રહી નથી. એક મુંડથી કરીને એક ચક્રવર્તી સુધી ભાવે કરીને સરસ્વાપણું રહ્યું છે; ઇટલે ચક્રવર્તીની સંસાર સંબંધમાં જેટલી મોહિની છે તેટલીજ બલકે તેથી વિશેષ મુંડને છે. ચક્રવર્તી જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે, તેમ તેની ઉપાધિ પળ ભોગવે છે. મુંડને એમાંનું કશુંએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઊલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તીનો પોતાની પત્ની પ્રત્યેનો જેટલો પ્રેમ છે, તેટલો જ અથવા તેથી વિશેષ મુંડનો પોતાની મુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તી ભોગથી જેટલો રસ લે છે, તેટલોજ રસ મુંડ પળ માની

બેટું છે. ચક્રવર્તીની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે, તેટલીજ ઉપાધિ છે. મુંડને એના વૈભવના પ્રમાણમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ સૂક્ષ્મ વિચારે જોતાં ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરા વગેરેથી બન્ને ગ્રાહિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તી સમર્થ છે, મહા પુણ્યશાળી છે, મુલ્યપણે સાતાવેદનીય ભોગવે છે, અને મુંડ વિચારું અસાતાવેદનીય ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અસાતા-સાતાપણ છે; પરંતુ ચક્રવર્તી મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવનપર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. મુંડને પણ તેમજ છે. ચક્રવર્તી શલાકાપુરુષ હોવાથી મુંડથી એ રૂપે એની તુલ્યના નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવવામાં બન્ને તુચ્છ છે; બન્નેનાં શરીર પર માંસાદિકનાં છે; અસાતાથી પરાધીન છે; સંસારની આ ઉત્તમોત્તમ પદ્ધતિ આવી રહી તેમાં આવું દુઃખ, આવી ક્ષણિકતા, આવી તુચ્છતા, આવું અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શામાટે ગણવું જોઈએ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ મયવાલાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખજ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઈને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પુંઠ દીધી છે; તે સત્ય છે. એ મળી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુઃખને દુઃખજ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંત સુખમાં લઈજનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

૫૩ મહાવીરશાસન.

હમણાં જે જિન શાસન પ્રવર્તમાન છે તે ભગવાન મહાવીરનું પ્રણીત કરેલું છે. ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યાં ૨૪૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયાં. મગધ દેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં સિદ્ધાર્થ રાજાની રાણી ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુલે ભગવાન મહાવીર જન્મ્યા. મહાવીર ભગવાનના મોટા ભાઈનું નામ નંદીવર્દ્ધમાન હતું. તેમની સ્ત્રીનું નામ યશોદા હતું. ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા. એકાંતિક વિહારે સાઢાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્બધાચારે એમણે અશોષ ઘનધાતી કર્મને બાળીને મસીમૂત કર્યા; અનુપમેય કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઋજુવાલિકા નદીને કિનારે પામ્યા; એકંદર બહોતેર વર્ષ લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ મસીમૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા. વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્તે છે. તે ૨૧,૦૦૦ વર્ષ એટલે પંચમકાલની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્તશે; એમ ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે.

આ કાલ દશ આશ્ચર્યથી યુક્ત હોવાથી એ શ્રી ધર્મતીર્થ પ્રત્યે અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઈ છે, આવે છે, અને આવશે.

જૈનસમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જંજાલ માંડી બેઠા છે. મધ્યસ્થ પુરુષો મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં વિવેક વિચારે જિનશિક્ષાનાં મૂલ તત્ત્વપર આવે છે; ઉત્તમ શીલુવાન મુનિઓપર ભાવિક રહે છે, અને સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

કાલ્પમાવને લીધે વચ્ચે વચ્ચે શાસન કંઈ ન્યૂનાધિક પ્રકાશમાં આવે છે.

‘વંક જડાય પછિમા’ એવું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચન છે; એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકર (મહાવીરસ્વામી) ના શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે. અને તેની સત્યતા વિષે કોઈને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે ક્યાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ? નિયમિત વચ્ચે ધર્મમાં ક્યાં વ્યતીત કરીએ છીએ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે ક્યાં લક્ષ રાખીએ છીએ? ક્યાં દાણવડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ? શ્રાવક કુલમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઈતી નથી; એને માટે જોઈતા આચાર-જ્ઞાન-શોધ કે એમાંનાં કંઈ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનિયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે, એ વાત વચ્ચેના લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઈકજાણે છે; જાણ્યા કરતાં જ્ઞાણી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે; જાણીને અહંપદ કરનાર પણ છે. પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઈક વિરલાજ છે. પરંપરા આશ્રાયથી કેવળ, મનઃપર્યય અને પરમ અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં. દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ પણ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી, ત્યાંથી મન-માનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચલ્લવિચલ્લ કરવી યોગ્ય નથી. કેમકે અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલા જાણે છે.

ભગવાનનાં કથનરૂપ મણિનાં ઘરમાં કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપ કાણું શોધવાનું મથન કરી અધોગતિજન્ય કર્મબાંધે છે. લીલોત્રીને બદલે તેની સુકવળી કરી લેવાનું કોણે કેવા વિચારથી શોધી કાઢ્યું હશે? આ વિષય બહુ મોટો છે. અહીં આગળ એ સંબંધી કંઈ કહેવાની યોગ્યતા નથી. ટુંકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માના સાર્થક અર્થ મતમેદમાં પડવું નહીં.

ઉત્તમ અને શાંત મુનિઓનો સમાગમ, વિમલ આચાર વિવેક તેમજ દયા, ક્ષમા આદિનું સેવન કરવું. મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો. તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહીં, એમાં આપણું પરમ મંગલ છે એ વિસર્જન કરવું નહીં.

૫૪ અશુચિ કોને કહેવી ?

જિજ્ઞાસુ—મને જૈન મુનિઓના આચારની વાત બહુ રુચી છે. એઓના જેવો કોઈ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી, ગમે તેવા શીયાઝાની ટાંદમાં અમુક વસ્તુવડે તેઓને રેડવવું પડે છે; ઝનાઝામાં ગમે તેવો તાપ તપતા છતાં પણ તેઓને પગરખાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી. ઝની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવજીવ ઝનું પાણી પીએ છે. ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ વેસી શકતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. ફૂટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેનાથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઈ શકતા

નથી. આવા પવિત્ર આચારો, સ્વરે! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવ વાઢમાં ભગવાને જ્ઞાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

સત્ય—શા માટે બેસતી નથી?

જિજ્ઞાસુ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

સત્ય—કઈ અશુચિ વધે છે?

જિજ્ઞાસુ—શરીર મલિન રહે છે એ.

સત્ય—ભાઈ, શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઈ વિચાર પૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનું બન્યું છે એતો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મઝ, મૂત્ર શ્લેષ્મનો એ મંડાર છે. તેપર માત્ર ત્વચા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વઢી સાધુએ એવું કંઈ સંસાર કર્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને જ્ઞાન કરવાની આવશ્યકતા રહે.

જિજ્ઞાસુ—પણ જ્ઞાન કરવાથી તેઓને હાનિ શું છે?

સત્ય—એ તો સ્થૂલબુદ્ધિનુંજ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી કામામિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું, અસંસ્કૃતતા જંતુનો વિનાશ, એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહામલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. જીવહિંસાયુક્ત શરીરની જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્જ્વલતા થાય છે, એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે; નહાવાથી વ્રતભંગ થઈ આત્મા મલિન થાય છે; અને આત્માની મલિનતા એજ અશુચિ છે.

જિજ્ઞાસુ—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરનાં કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ સાંસારિક પ્રવર્તનથી થયેલી અનિચ્છિત જીવહિંસાદિયુક્ત એવી શરીર સંબંધી અશુચિ ટાઢવી જોઈએ કે નહીં?

સત્ય—સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાઢવીજ જોઈએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી; યથાર્થ પવિત્રતાનો બોધક તે છે. પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

૫૫ સામાન્ય નિત્યનિયમ.

પ્રમાત પહેલાં જાગૃત થઈ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી મનવિશુદ્ધ કરવું. પાપવ્યાપારની વૃત્તિ રોકી રાત્રિસંબંધી થયેલા દોષનું ઉપયોગપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું.

પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી યથાવસર ભગવાનની ઉપાસના સ્તુતિ તથા સ્વાધ્યાયથી કરી મનને ઉજ્જ્વલ કરવું.

માત પિતાનો વિનય કરી સંસારીકામમાં આત્મહિતનો લક્ષ મૂલ્યાય નહીં તેમ વ્યવહારિક કાર્યમાં પ્રવર્તન કરવું.

પોતે ભોજન કરતાં પહેલાં સત્પાત્રે દાન દેવાની પરમ આતુરતા રાખી તેવો યોગ મઢતાં યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરવી.

આહારવિહારાદિમાં નિયમ સહિત પ્રવર્તવું.

સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસનો નિયમિત વસ્તુ રાખવો.

સાયંકાળે ઉપયોગપૂર્વક સંધ્યાવશ્યક કરવું.

નિદ્રા નિયમિતપણે લેવી.

સુતા પેહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રતદોષ, અને સર્વ જીવ પ્રત્યે ક્ષમાવી, પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું સ્મરણ કરી, સમાધિ પૂર્વક શયન કરવું.

આ સામાન્ય નિયમો બહુ મંગલકારી છે. જે અહીં સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. વિશેષ વિચારવાથી અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગલદાયક અને આનંદકારક થશે.

૫૬ ક્ષમાપના.

હે ભગવન્! હું બહુ મૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. મેં તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્ત્વનો વિચાર કર્યો નહીં. તમારાં પ્રણીત કરેલાં ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓઠસૂચ્યાં નહીં. હે ભગવન્! હું મૂલ્યો, આયુષ્યો-રક્ષણો અને અનંત સંસારની વિટમ્બનામાં પડ્યો છું. હું પાપી છું. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મ રજથી કરીને મલિન છું. હે પરમાત્મા! તમારાં કહેલાં તત્ત્વવિના મારો મોક્ષ નથી. હું નિરંતર પ્રપંચમાં પડ્યો છું; અજ્ઞાનથી અંધ થયો છું; મારામાં વિવેક-શક્તિ નથી અને હું મૂઢ છું, હું નિરાશ્રિત છું, અનાથ છું. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારું, તમારા ધર્મનું અને તમારા મુનિનું શરણ ગૃહું છું. મારા અપરાધ ક્ષય થઈ હું તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉં એ મારી અભિલાષા છે. આગઠ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાત્તાપ કરું છું. જેમ જેમ હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ડંડો ઉતરું છું તેમ તેમ તમારાં તત્ત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંત-જ્ઞાની, અનંતદર્શી, અને ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ઇચ્છું છું. એક પલ્લ પળ તમારાં કહેલાં તત્ત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હું રહું, એજ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવન્! તમને હું વિશેષ શું કહું? તમારાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. માત્ર પશ્ચાત્તાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છું છું—ૐ શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ :

૫૭ વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે.

એક વસ્ત્ર લોહીની મલિનતાથી રંગાયું તેને જો લોહીથી ધોઈએ તો તે ઉજલું થઈ શકે નહીં; પણ વધારે રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઈએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ

છે. આ દૃષ્ટાંતપરથી આત્માપર વિચાર લઈએ. અનાદિકાઠથી આત્મા સંસારરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. મલિનતા પ્રદેશે પ્રદેશે વ્યાપી રહી છે! એ મલિનતા આપણે વિષય શૃંગારથી ટાલવી ધારીએ તો ટક્કી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતું નથી, તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટલનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. આ જગત્માં અનેક ધર્મમતો ચાલે છે, તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગઠથી આટલું વિચારવું અવશ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય, રંગ, સગ, ગુલ્તાન અને એશઆરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાં આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી, કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આત્મો સંસાર ધર્મમતયુક્તજ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એજ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે. છોકરાંછૈયાં, સ્ત્રી, રંગ, રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પડ્યું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું, તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી સ્વોદું પણ શું? કોઈ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે સ્વેદ-પૂર્વક આટલોજ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્મતત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો પણ આપણે આપણા મૂઠા વિચારપર આવવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવ જઠથી હોવો જોઈએ. અર્હતનાં તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જઠબડે, ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર, આત્મ-વસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરુ છે.

આમાં જો વૈરાગ્યજઠ ન હોય તો બીજાં બધાં સાહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય. અર્હતપ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્યજ બોધે છે, તો તેજ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવું.

૫૮ ધર્મના મતભેદ.

(૧)

આ જગત્માં અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાઠથી છે, એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મતભેદો કંઈ કંઈ રૂપાંતર પામ્યા જાય છે. એ સંબંધી કેટલોક વિચાર કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મઠતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરુદ્ધ છે; કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનનેજ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એજ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે; કેટલાક ક્રિયાને કહે છે; કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીરને સાચવવું એનેજ ધર્મમત કહે છે.

એ ધર્મમત સ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ છે; કે સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવદી છે; તથા પરસ્પર તે મતવાદી-ઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય સંબંધન કર્યું છે. વેદાંતના ઉપદેશક એજ બોધે છે; સાંસ્કૃતિકો પણ એજ

बोध छे. बौधनो पण एज बोध छे. न्यायमतवाळानो पण एज बोध छे; वैशेषिकनो एज बोध छे; शक्तिपंथीनो एज बोध छे; वैष्णवादिकनो एज बोध छे. इस्लामीनो एज बोध छे. अने एज रीते क्राइस्टनो एम बोध छे के आ अमाहं कथन तमने सर्व सिद्धि आपशे. त्यारे आपणे हवे शुं विचार करवो?

वादी प्रतिवादी बने साचा होता नथी, तेम बने खोटा होता नथी. बहु तो वादी कईक बधारे साचो; अने प्रतिवादी कईक ओछो खोटो होय. अथवा प्रतिवादी कईक बधारे साचो, अने वादी कईक ओछो खोटो होय. केवल बनेनी वात खोटी होवी न जोईए. आम विचार करतां तो एक धर्ममत साचो ठरे; अने बाकीना खोटा ठरे.

जिज्ञासु—ए एक आश्चर्यकारक वात छे. सर्वने असत्य के सर्वने सत्य केम कही शकाय? जो सर्वने असत्य एम कहीए तो आपणे नास्तिक ठरीए! अने धर्मनी सच्चाई जाय. आ तो निश्चय छे के धर्मनी सच्चाई छे, तेम जगत्पर ते अवश्य छे. एक धर्ममत सत्य अने बाकीना सर्व असत्य एम कहीए तो ते वात सिद्ध करी बताववी जोईए. सर्व सत्य कहीए तो तो ए रेतीनी भीत जेवी वात करी; कारण के तो आटल बधा मतभेद केम पडे? जो कई पण मतभेद न होय तो पछी जुदा जुदा पोतपोताना मतो स्थापवा शामाटे यत्न करे? एम अन्योन्यना विरोधयी थोडीवार अटकनुं पडे छे.

तोपण ते संबंधी अत्रे कई समाधान करीशुं. ए समाधान सत्य अने मध्यस्थभावनानी दृष्टियी कर्युं छे. एकांतिक के मतांतिक दृष्टियी कर्युं नथी. पक्षपाती के अचिवेकी नथी; उत्तम अने विचारवा जेबुं छे. देखावे ए सामान्य लागशे; परंतु सूक्ष्म विचारयी बहु भेदवाळुं लागशे.

५९ धर्मना मतभेद.

(२)

आटलुं तो तमारे स्पष्ट माननुं के गमे ते एक धर्म आ लोकपर संपूर्ण सत्यता धरावे छे. हवे एक दर्शनने सत्य कहेतां बाकीना धर्ममतने केवल असत्य कहेवा पडे; पण हुं एम कही न शकुं. शुद्ध आत्मज्ञानदाता निश्चयनयबडे तो ते असत्यरूप ठरे; परंतु व्यवहारनये ते असत्य कही शकाय नहीं. एक सत्य अने बाकीना अपूर्ण अने सदोष छे एम कहुं छउं. तेमज केटलाक कुतर्कवादी अने नास्तिक छे ते केवल असत्य छे; परंतु जेओ परलोक संबंधी के पाप संबंधी कईपण बोध के भय बतावे छे ते जातना धर्ममतने अपूर्ण अने सदोष कही शकाय छे. एक दर्शन जे निर्दोष अने पूर्ण कहेवानुं छे ते विषेनी वात हमणा एक बाजु राखीए.

હવે તમને શંકા થશે કે સદોષ અને અપૂર્ણ એવું કથન એના પ્રવર્તકે શામાટે બોધ્યું હશે? તેનું સમાધાન થવું જોઈએ. એનું સમાધાન એમ છે કે તે ધર્મમતવાળાઓની જ્યાં સુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોંચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધારવડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું; જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો; ભક્તિ, વિશ્વાસ, નીતિ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ એક પક્ષને વિશેષ લીધો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. વઢી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવ ભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર બહુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત દૃષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડ-ભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યા. કીર્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુગ્ર ઉદ્યમાદિથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લોકેચ્છિત સાધનોથી મનુષ્યનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિઆ મોહમાં તો મૂળે ડુબી પડી છે; એટલે એ ઇચ્છિત દર્શનથી ગાઢરૂપે થઈને તેઓએ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે નીતિ, તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી તે કથન માન્ય રાખ્યું. પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપજ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુલ્લસીલિયાં સાધનનો બોધ ધોરી પોતાના મતની વૃદ્ધિ કરી. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન ભ્રમણા અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેલું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જુદોજ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમતાંતરની જાલ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ મત રહ્યો એટલે પછી તે કુલધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

૬૦ ધર્મના મતભેદ.

(૩)

જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મ મતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઈ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં; એ માટે થઈને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેનાં તત્ત્વ પ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઈએ.

એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગત્કર્તાનો બોધ કરે છે; પણ જગત્કર્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે; તેમજ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી; અને એ બન્નેના ભેદ ઓળખાંધ નથી કહી શક્યા એજ એમની સર્વજ્ઞતાની સ્વામી જણાઈ આવે છે.

૫ ધર્મમતસ્થાપકો સદ્દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી રહિત નહોતા, એમ એઓ ઉપદેશોમાં શાસ્ત્રો અથવા તેમનાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ જોતાં દેસાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય, ઇત્યાદિ અપવિત્ર આચરણનો બોધ છે તે તો સહજમાં અપૂર્ણ અને સરાગીના સ્થાપેલાં જોવામાં આવેછે. કોઈએ એમાં સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઈએ કંઈ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઈએ સાકારમોક્ષ અને કોઈએ અમુક કાલસુષી રહી પતિત થવું એ રૂપ મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઈ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઈ શકતી નથી. એઓના વિચારોનું અપૂર્ણ-પણું નિસ્પૃહી તત્ત્વવેત્તાઓ દર્શાવ્યું છે, તે યથાવસ્થિત જાણવું યોગ્ય છે.

વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકોનાં ચરિત્રો અને વિચારો ઇત્યાદિક જાણવાથી તે મતો અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે, પરંતુ તે પણ હિંસા કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનું છે તે જૈન ઇટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલાં દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા; કાલમેદ છે તોપણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ક્રિયાદિ એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગ્રહગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાલ, તેનાં સ્વરૂપ-એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. કાલમેદે પરંપરામ્નાયથી કેવલજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો જોવામાં નથી આવતાં, છતાં જે જે જિનેશ્વરનાં રહેલાં સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અસ્વંદ છે. તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે જે એકેક વિચારતાં આંખી જીંદગી બહી જાય.

જિનેશ્વરનાં કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઈ પણ પ્રાણીને લેશ સ્વેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મ શક્તિનો પ્રકાશ એમાં રહ્યો છે. એ મેદો વાંચવાથી, સમજવાથી અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વોત્કૃષ્ટપણની હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તુલના કરનારને આ કબજન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

નિર્દોષ દર્શનનાં મૂલતત્ત્વો અને સદોષ દર્શનનાં મૂલતત્ત્વો વિષે અહીં વિશેષ કહી શકાય ઇટલી જમ્યા નથી.

૬૧ મુલવિષે વિચાર.

(૧)

૬૧ બ્રાહ્મણ દરિદ્રાવસ્થાથી બહુ પીડાતો હતો. તેણે કંટાળીને છેવટે દેવનું ઉપાસન કરી રુદ્રની મેઘવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે બિદ્વાન હોવાથી ઉપાસન કરવા પહેલાં વિચાર કર્યો કે કયાપિ

દેવ તો કોઈ તુષ્ટ થશે; પણ પછી તે આગળ સુખ કયું માગવું? તપ કરી પછી માગવાનું કંઈ સૂઝે નહીં, અથવા ન્યૂનાધિક સૂઝે તો કરેલ તપ પણ નિરર્થક જાય; માટે એક વચ્ચત આસ્વા દેશમાં પ્રવાસ કરવો. સંસારના મહત્પુરુષોનાં ધામ, વૈભવ અને સુખ જોવાં. એમ નિશ્ચય કરી તે પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યો. ભારતનાં જે જે રમણીય અને રિદ્ધિમાન શહેરો હતાં તે જોયાં. યુક્તિપ્રયુક્તિએ રાજાધિરાજનાં અંતઃપુર, સુખ અને વૈભવ જોયાં. શ્રીમંતોના આવાસ, વહિવટ, બાગબગીચા અને કુટુંબ પરિવાર જોયાં; પણ એથી તેનું કોઈ રીતે મન માન્યું નહીં. કોઈને સ્ત્રીનું દુઃખ, કોઈને પતિનું દુઃખ, કોઈને અજ્ઞાનથી દુઃખ, કોઈને વહાલાંના વિયોગનું દુઃખ, કોઈને નિર્ધનતાનું દુઃખ, કોઈને લક્ષ્મીની ઉપાધિનું દુઃખ, કોઈને શરીરસંબંધી દુઃખ, કોઈને પુત્રનું દુઃખ, કોઈને શત્રુનું દુઃખ, કોઈને જડતાનું દુઃખ, કોઈને માબાપનું દુઃખ, કોઈને વૈધવ્ય દુઃખ, કોઈને કુટુંબનું દુઃખ, કોઈને પોતાનાં નીચકુલનું દુઃખ, કોઈને પ્રીતિનું દુઃખ, કોઈને ઈર્ષાનું દુઃખ, કોઈને હાનિનું દુઃખ, એમ એક બે વિશેષ કે બધાં દુઃખ સ્થળે સ્થળે તે વિપ્રના જોવામાં આવ્યાં. એથી કરીને એનું મન કોઈ સ્થળે માન્યું નહીં; જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ તો સરૂંજ. કોઈ સ્થળે સંપૂર્ણ સુખ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. હવે ત્યારે શું માગવું? એમ વિચારતાં વિચારતાં એક મહાધનાઢ્યની પ્રશંસા સાંભળીને તે દ્વારિકામાં આવ્યો. દ્વારિકા મહારિદ્ધિમાન, વૈભવયુક્ત, બાગબગીચાવડે કરીને સુશોભિત અને વસ્તીથી ભરપૂર શહેર તેને લાગ્યું. સુંદર અને ભવ્ય આવાસો જોતો, અને પૂછતો પૂછતો તે પેલા મહાધનાઢ્યને ઘેર ગયો. શ્રીમંત સુખગ્રહમાં બેઠા હતા. તેણે અતિથિ જાણીને બ્રાહ્મણને સન્માન આપ્યું; કુશલતા પૂછી અને તેઓને માટે ભોજનની યોજના કરાવી. જરા વાર જવા વર્દે ધીરજથી શેઠે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, આપનું આગમન કારણ જો મને કહેવા જેવું હોય તો કહો. બ્રાહ્મણે કહ્યું, હમણા આપ ક્ષમા રાखો; આપનો સઘડી જાતનો વૈભવ, ધામ, બાગબગીચા इत्यादि મને દેખાડવું પડશે; એ જોયા પછી આગમનકારણ કહીશ. શેઠે એનું કંઈ મર્મરૂપ કારણ જાણીને કહ્યું, મલે, આનંદપૂર્વક આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. જમ્યા પછી બ્રાહ્મણે શેઠે પોતે સાથે આવીને ધામાદિક બતાવવા વિનંતિ કરી. ધનાઢ્યે તે માન્ય રાખી; અને પોતે સાથે જઈ બાગબગીચા, ધામ, વૈભવ એ સઘડું દેખાડ્યું. શેઠની સ્ત્રી અને પુત્રો પણ ત્યાં બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા. તેઓએ યોગ્યતાપૂર્વક તે બ્રાહ્મણનો સત્કાર કર્યો. એઓનાં રૂપ, વિનય અને સ્વચ્છતા જોઈને તેમજ તેઓની મધુરવાણી સાંભળીને બ્રાહ્મણ રાજી થયો. પછી તેની દુકાનનો વહિવટ જોયો. તેમાં સોએક વહિવટિયા ત્યાં બેઠેલા જોયા. તેઓ પણ માયાઢ્ય, વિનયી અને નમ્ર તે બ્રાહ્મણના જોવામાં આવ્યા. એથી તે બહુ સંતુષ્ટ થયો. એનું મન અહીં કંઈક સંતોષાયું. સુખી તો જગતમાં આજ જણાય છે એમ તેને લાગ્યું.

૬૨ સુસ્થવિષે વિચાર.

(૧)

કેવાં એનાં સુંદર ઘર છે! કેવી સુંદર તેની સ્વચ્છતા અને જાલવણી છે! કેવી શાળી અને મનોજ્ઞા તેની સુશીલ સ્ત્રી છે! કેવા તેના કાંતિમાન અને કલાગરા પુત્રો છે! કેવું સંપીઠું તેનું કુટુંબ છે! લક્ષ્મીની મહેરપણ એને ત્યાં કેવી છે! આજીવન ભારતમાં એના જેવો બીજો કોઈ સુખી નથી. હવે તપ કરીને જો હું માગું તો આ મહાધનાઢ્ય જેવુંજ સઘડું માગું, બીજી યાહના કરું નહીં.

દિવસ વીતી ગયો અને રાત્રિ થઈ. સુવાનો વસત થયો. ધનાઢ્ય અને બ્રાહ્મણ ઇકાંતમાં બેઠા હતા; પછી ધનાઢ્યે વિષ્ણુને આગમન કારણ કહેવા વિનંતિ કરી.

વિષ્ણુ—હું ઘેરથી ઇવો વિચાર કરી નીકળ્યો હતો કે બધાથી વધારે સુખી કોણ છે તે જોવું; અને તપ કરીને પછી એના જેવું સુખ સંપાદન કરવું. આજીવન ભારત અને તેનાં સઘડાં રમણીય સ્થળો જોયાં; પરંતુ કોઈ રાજાધિરાજને ત્યાં પણ મને સંપૂર્ણ સુખ જોવામાં આવ્યું નહીં. જ્યાં જોયું ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જોવામાં આવી. આપ મળી આવતાં આપની પ્રશંસા સાંભળી, ઇટલે હું અહીં આવ્યો; અને સંતોષ પણ પામ્યો. આપના જેવી રિદ્ધિ, સત્પુત્ર, કમાઈ, સ્ત્રી, કુટુંબ, ઘર વગેરે મારા જોવામાં ક્યાંય આવ્યું નથી. આપ પોતે પણ ધર્મશીલ, સદ્ગુણી અને જિનેશ્વરના ઉત્તમ ઉપાસક છો. ઇથી હું ઇમ માનું છું કે આપના જેવું સુખ બીજે નથી. ભારતમાં આપ વિશેષ સુખી છો. ઉપાસના કરીને કદાપિ દેવ કને યાત્રું તો આપના જેવી સુસ્થિતિ યાત્રું.

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપ ઇક બહુ મર્મભરેલા વિચારથી નીકળ્યા છો; ઇટલે અવશ્ય આપને જેમ છે તેમ સ્વાનુભવી વાત કહું છું; પછી જેમ તમારી ઇચ્છા થાય તેમ કરજો. મારે ત્યાં આપે જે જે સુખ જોયાં તે તે સુખ ભારતસંબંધમાં ક્યાંય નથી ઇમ આપે કદાં તો તેમ હશે; પણ સ્વરૂં ઇ મને સંમતું નથી; મારો સિદ્ધાંત ઇવો છે કે જગતમાં કોઈ સ્થળે વાસ્તવિક સુખ નથી. જગત્ દુઃસ્થિતી કરીને વાસ્તવિક છે. તમે મને સુખી જુઓ છો પરંતુ વાસ્તવિક રીતે હું સુખી નથી.

વિષ્ણુ—આપનું આ કહેવું કોઈ અનુભવસિદ્ધ અને માર્મિક હશે. મેં અનેક સ્થાનો જોયાં છે; છતાં આવા મર્મપૂર્વક વિચારો લક્ષમાં લેવા પરિશ્રમજ લીધો નથી. તેમ મને ઇવો અનુભવ સર્વને માટે શ્રદ્ધાને થયો નથી. હવે આપને શું દુઃસ્થ છે? તે મને કહો.

ધનાઢ્ય—પંડિતજી, આપની ઇચ્છા છે તો હું કહું છું. તે રૂઢપૂર્વક મનસ કારણ જેવું છે; અને ઇ ઉપરથી કંઈ રસ્તો પામવા જેવું છે.

६३ कुलविशेष विचार.

(३)

जे स्थिति हमणां मारी आप जुओ छो तेवी स्थिति लक्ष्मी, कुटुंब अने स्त्रीसंबंधमां आगळ पण होती. जे वखतनी हुं वात करूं छउं, ते वखतने लगभग वीश वर्ष थयां. व्यापार, अने वैभवनी बहोळाश ए सघळुं बहिवट अवळो पडवाथी घटवा मंळ्युं. कोट्यवधि कहेवातो हुं उपराचापरी खोटना मार वहन करवाथी लक्ष्मी वगरनो मात्र त्रण वर्षमां थई पळ्यो. ज्यां केवळ सवळुं धारीने नांर्युं हतुं त्यां अवळुं पळ्युं. एवामां मारी स्त्री पण गुजरी गई. ते वखतमां मने कई संतान नहोतुं. जवरी खोटोने मारे मोर अहीथी नीकळी जळुं पळ्युं. मारां कुटुंबीओ ए अती रक्षा करी; परंतु ते आम फाट्यानुं थीगळुं हतुं. अन्नने अने दांतने ब्रेर थयानी स्थिति ए हुं बहु आगळ नीकळी पळ्यो. ज्यारे हुं त्यांथी नीकळ्यो त्यारे मारां कुटुंबीओ मने रोकी राखवा मंळ्यां के तें गामनो दरवाजो पण दीठो नथी, माटे तने जवा कई शक्य नई. तारूं कोमळ शरीर कई पण करी शके नहीं; अने तुं त्यां जा अने सुखी आ तो पछी आब पण नहीं; माटे ए विचार तारे मांडी काळवो. घण्ट प्रकाशनी तेओने समजावी, सारी स्थितिमां आवीश त्यारे अवश्य अहीं आवीश, एम वचन कई आवाबंदर हुं पर्यटने नीकळी पळ्यो.

प्रारब्ध पाछां वळवानी तैयारी थई. दैवयोगे मारी कने एक दमडी पण रही नहोती. एक के बे महीना उदरपोषण चाले तेवुं साधन रळुं नहोतुं. छातां जावामां हुं गयो; त्यां मारी बुद्धि ए प्रारब्ध खीलव्यां. जे वहाणमां हुं बेठो हतो ते वहाणना नाविके मारी चंचळता अने नम्रता जोईने पोताना शेठ आगळ मारां दुःखनी वात करी. ते शेठे मने बोलावी अमुक काममां गोठव्यो; जेमां हुं मारा पोषणथी चोगणुं पेदा करतो हतो. ए वेपारमां मारूं चित्त ज्यारे स्थिर थयुं त्यारे भारतसाथे ए वेपार बधारवा में प्रयत्न कर्युं; अने तेमां फाव्यो. बे वर्षमां पांच लाख जेटली कमाई थई. पछी शेठ पासेथी राजी खुशीथी आज्ञा लई में केटलो क माल खरीदी द्वारिकां भणी आववानुं कर्युं. थोडे काळे त्यां आवी पहाँच्यो त्यारे बहु लोक सन्मान आपवा मने सामा आव्या हता. हुं मारां कुटुंबीओने आनंदभावथी जई मळ्यो. तेओ मारा भाग्यनी प्रशंसा करवा लाग्यां. जावेथी लीधेला माले मने एकना पांच कराव्या. पंडितजी! त्यां केटलाक प्रकारथी मारे पाप करवां पळ्यां हतां; पुरूं खावा पण हुं पाम्यो नहोतो; परंतु एकवार लक्ष्मी साध्य करवानो जे प्रतिज्ञाभाव कर्चो हतो ते प्रारब्धयोगथी पळ्यो. जे दुःखदायक स्थितिमां हुं हतो ते दुःखमां शुं स्वामी हती? स्त्री, पुत्र एतो जाणे नहीतांज; माबाप आगळथी परलोक पाम्यां हतां. कुटुंबीओना वियोगवडे अने विना दमडीए जावे जे वखते हुं गयो ते वखतनी स्थिति अज्ञानदृष्टिथी आंखमां आसु आणी दे तेवी छे; आ वखते पण धर्ममां लक्ष राख्युं हतुं. दिवसनो अमुक भाग तेमां रोकती हतो, ते लक्ष्मी के एवी लालचे नहीं;

પરંતુ સંસારદુઃસ્વથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને મોતનો ભય ક્ષણ પળ દૂર નથી. માટે એ કર્ષવ્ય જેમ બને તેમ ત્વરાથી કરી લેવું, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી. દુરાચારથી કંઈ સુખ નથી; મનની તૃપ્તિ નથી; અને આત્માની મલિનતા છે. એ તત્ત્વ મળી મેં મારું લક્ષ દોરેલું હતું.

૬૪ સુલ્લવિષે વિચાર.

(૪)

અહીં આવ્યા પછી હું સારાં ઠેકાણાંની કન્યા પામ્યો. તે પળ સુલક્ષણી અને મર્યાદશીલ નીવડી; એ વડે કરીને મારે ત્રણ પુત્ર થયા. વહિવટ પ્રવળ હોવાથી અને નાણું નાણાંને વધારતું હોવાથી દસ વર્ષમાં હું મહાકોઠ્યવધિ થઈ પડ્યો. પુત્રનાં નીતિ, વિચાર, અને બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવા મેં બહુ સુંદર સાધનો ગોઠવ્યાં, જેથી તેઓ આ સ્થિતિ પામ્યા છે. મારાં કુટુંબીઓને યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ગોઠવી તેઓની સ્થિતિને સુધરતી કરી. દુકાનના મેં અમુક નિયમો બાંધ્યા. ઉત્તમ ધામનો આરંભ પળ કરી લીધો. આ ફક્ત એક મમત્ત્વ સ્વાતર કર્યું. ગયેલું પાછું મેલવ્યું; અને કુલ પરંપરાનું નામાકિતપણું જતું અટકાવ્યું, એમ કહેવરાવવા માટે આ સઘલું કર્યું; એને હું સુખ માનતો નથી. જોકે હું બીજા કરતાં સુખી છું; તોપણ એ સાતાવેદનીય છે; સત્સુખ નથી. જગત્માં બહુધા. કરીને અસાતાવેદનીય છે. મેં ધર્મમાં મારો કાઠ ગાઠવાનો નિયમ રાખ્યો છે. સત્સાક્ષોનાં વાચનમનન, સત્પુરુષોના સમાગમ, યમનિયમ, એક મહિનામાં બાર દિવસ વ્રત્તચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન, એ આદિધર્મરૂપે મારો કાઠ ગાઠ્યું છે. સર્વ વ્યવહારસંબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મેં ત્યામ્યો છે. પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું નિર્મથ થવાની ઇચ્છા રાખું છું. હમણાં નિર્મથ થઈ શકું તેમ નથી; એમાં સંસારમોહિની કે એવું કારણ નથી; પરંતુ તે પળ ધર્મસંબંધી કારણ છે. ગૃહસ્થધર્મનાં આચરણ બહુ કનિષ્ઠ થઈ ગયાં છે; અને મુનિયો તે સુધારી શકતા નથી. ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે; આચરણથી પળ અસર કરી શકે. એટલા માટે થઈને ધર્મસંબંધે ગૃહસ્થ વર્ગને હું ઘણે ભાગે બોધી યમનિયમમાં આણું છું. દરસપાઠિકે આપણે ત્યાં પાંચસેં જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય છે. આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગલનો ધર્માનુભવ એમને બે ત્રણ મુદ્દર્ત્ત બોધું છું. મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પળ સ્ત્રીવર્ગને ઉત્તમ યમનિયમનો બોધ કરી સપાઠિક સભા ભરે છે. પુત્રો પળ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે. વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનો વિનય, અને સામાન્ય સત્યતા—એકજ ભાવ—એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પળ સેવે છે. એઓ વધા એથી સાતા મોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારાં નીતિ, ધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એણે જન-સમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજાસહિત પળ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘલું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા સુલાસા દાસલ આ સઘલું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છું.

૬૫ સુખવિષે વિચાર.

(૫)

આ સઘલાં ઉપરથી હું સુખી છું એમ આપને લાગી શકશે અને સામાન્યવિચારે મને બહુ-સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિથી તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાંસુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યો નથી ત્યાંસુધી રાગદોષનો ભાવ છે. જોકે તે બહુ અંશે નથી, પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબીનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. પોતાના દેહપર મોત શિવાય પણ નાના પ્રકારના રોગનો સંભવ છે. માટે કેવલ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અત્પારંમનો ત્યાગ એ સઘલું નથી થયું ત્યાંસુધી હું મને કેવલ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલુમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એવડે સુખ નથી. અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે અને જ્યાં અવ્યાબાધપણું નથી તે સંપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી. એટલા માટે થઈને હું મને સુખી કહી શકતો નથી. હું બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહિવટ કરતો હતો, તોપણ મારે આર્-મોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણ કપટ સેવવું પડ્યું નથી, એમ તો નથીજ. અનેક પ્રકારનાં આરંભ, અને કપટ મારે સેવવાં પડ્યાં હતાં. આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય નહોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મીવડે મહારંભ, કપટ અને માનપ્રમુલ્લ વધારવાં તે મહાપાપનાં કારણ છે; પાપ નરકમાં નાલે છે. પાપથી આત્મા મહાન્ મનુષ્યદેહ એલે ગુમાવી દે છે. એકતો જાણે પુણ્યને સ્વાઈ જવાં; બાકી વલી પાપનું બંધન કરવું; લક્ષ્મીની અને તે વડે આત્મા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું ધારું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. મેં જે કારણથી લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરી હતી, તે કારણ મેં આગલ આપને જણાવ્યું હતું. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન્ છો, હું વિદ્વાનને યાહું છું. આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સહકુટુંબ અહીં ભલે રહો. આપની ઉપજીવિકાની સરલ યોજના જેમ કહો તેમ હું રુચિપૂર્વક કરાવી આપું. અહીં શાસ્ત્રાધ્યયન અને સદ્વસ્તુનો ઉપદેશ કરો. મિથ્યારંમોપાધિની લોહુપતામાં હું ધારું છું કે ન પડો, પછી આપની જેવી ઇચ્છા.

પંડિત—આપે આપના અનુભવની બહુ મનન કરવા જેવી આસ્વાયિકા કહી. આપ અવશ્ય કોઈ મહાત્મા છો. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન્ જીવ છો; વિવેકી છો; આપની વિચારશક્તિ અદ્ભુત છે; હું દરિદ્રતાથી કંટાળીને જે ઇચ્છા રાખતો હતો તે ઇકાંતિક હતી. આવા સર્વ પ્રકારના

ધિવેકી વિચાર મેં કર્યા ન હોતા. આબો અનુભવ-આવી વિવેકશક્તિ હું ગમે તેવો વિદ્વાન્ છું છતાં મારામાં નથી, એ વાત હું સત્યજ કહું છું. આપે મારે માટે જે યોજના દર્શાવી તે માટે આપનો બહુ ઉપકાર માનું છું; અને નમ્રતાપૂર્વક એ હું અંગીકાર કરવા હર્ષ બતાવું છું. હું ઉપાધિને માહતો નથી. લક્ષ્મીનો પંદ્ર ઉપાધિજ આપે છે. આપનું અનુભવસિદ્ધ કથન મને બહુ રુચ્યું છે. સંસાર ચલતોજ છે. એમાં સુખ નથી. આપે નિરુપાધિ મુનિસુલ્કની પ્રશંસા કરી તે સત્ય છે. તે સન્માર્ગ પરિણામે સર્વોપાધિ, આધિવ્યાધિથી તેમજ સર્વ અજ્ઞાનભાવથી રહિત એક શશ્વત મોક્ષનો હેતુ છે.

૬૬ સુલ્કવિષે વિચાર.

(૬)

ધનાલ્પ—આપને મારી વાત રુચી પડી હું નિરભિમાનપૂર્વક આનંદ પામું છું. આપને માટે હું યોગ્ય યોજના કરીશ. મારા સામાન્ય વિચારો કથાનુરૂપ અહીં કહેવાની હું આજ્ઞા લઉં છું.

જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુજાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસંસ્ક્રિય પાપ કરે છે. તેને કાઠ અચાનક લઈને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંતસંસાર વધારે છે. મઠેલો મનુષ્યદેહ નિર્માલ્ય કરી નાખે છે જેથી તે નિરંતર દુઃખીજ છે.

જેઓએ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધનમાત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એકપત્નીવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, જે સત્પુરુષોને સેવે છે, જેને નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેના વૈરાગ્ય અને ધિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં સુલ્કપૂર્વક કાઠ નિર્ગમન કરે છે.

સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાઠથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે, શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે જે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેમનો કાઠ નિર્ગમન થાય છે, અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં જે લીન છે, એવા જિતેન્દ્રિય અને જિતક્રિયાય તે નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે.

સર્વ ધનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર અઘાતી કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખીજ છે. મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનનાં અનંતસુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે.

આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે. પહેલો તો મને ત્યાગ્ય છે. બીજો હમણાં માન્ય છે; અને ઘણે ભાગે એ બ્રહ્મ કરવાનો મારો બોધ છે. ત્રીજો બહુ માન્ય છે. અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે.

અમ પંડિતજી આપની અને મારી સુલ્કસંબંધી વાતચિત્ત અર્થે. પ્રસંગોપાત્ત તે વાત ચર્ચતા જઈશું.

તેપર વિચાર કરીશું. આ વિચારો આપને કઢાથી મને બહુ આનંદ થયો છે. આપ તેવા વિચારને અનુકૂળ થયા પછી વઢી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. એમ પરસ્પર વાતચિત્ત કરતાં કરતાં હર્ષમેર પછી તેઓ સમાધિભાવથી શયન કરી ગયા.

જે વિવેકીઓ આ સુખસંબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણિની ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્તશે. એમાં કહેલા અલ્પારંમી, નિરારંમી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષ્યપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે. જેમ બને તેમ અલ્પારંમી થઈ સમભાવથી જનસમુદાયના હિત મળી વઢવું, પસોપકાર, દયા, ક્ષાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે. નિર્મથતાવિષે તો વિશેષ કહેવાનું નથી. મુક્તાત્મા અનંત સુખમયજ છે.

૬૭ અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર.

હરિગીત છંદ.

૧. બહુ પુણ્યકેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો;
તોયે અરે! ભવચક્રનો આંટો નહિં એકે ટલ્યો;
સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટલે છે લેશ એ લક્ષે લહો;
ક્ષણ ક્ષણ મયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો!
૨. લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં, શું વધ્યું તે તો કહો?
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું, એ નય મહો,
વધવાપણું સંસારનું નર દેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અહોહો! એક પલ તમને હવો!!!
૩. નિર્દોષ સુખ નિર્દોષ આનંદ, સ્યો ગમે ત્યાંથી મળે,
એ દિવ્યશક્તિમાન્ જેથી જંજિરેથી નીકળે;
પરવસ્તુમાં નહિં મુંઝવો, એની દયા મુજને રહી,
એ ત્યાગવા સિદ્ધાંત કે પશ્ચાત્ત્વઃસ્વ તે સુખ નહીં.
૪. હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું સ્વરૂં?
કોના સંબંધે વઢગણા છે? રાહું કે એ પસિહરું?
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત માવે જો કર્યા,
તો સર્વ આત્મિકજ્ઞાનનાં સિદ્ધાંતતત્ત્વ અનુમળ્યાં.
૫. તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવલ માનવું?
નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુમળ્યું.
રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓઢસો;
સર્વાત્મમાં સમદૃષ્ટિ થો આ વચનને હૃદયે લસો.

૬૮ જિતેન્દ્રિયતા.

જ્યાંસુધી જીમ સ્વાદિષ્ટ ભોજન યાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધ યાહે છે, જ્યાંસુધી કાન યારાંગનાઆદિનાં ગાયન અને વાર્જિત્ર યાહે છે, જ્યાંસુધી આંસ્ર વનોપવન જોવાનું લક્ષ રાસ્ર છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધીલેપન યાહે છે, ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિઃપરિગ્રહી, નિરાંભી અને બ્રહ્મચારી થઈ શકતો નથી. મનને વશ કરવું ં સર્વોત્તમ છે. ંના વડે સષઠી ંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ ઢુર્લભ છે. ંક સમયમાં અસંસ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. ંને થકાવવું બહુ ઢુર્લભ છે. ંની ગતિ ચપઢ અને ન શાલી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓં જ્ઞાનરૂપી લગામવડે કરીને ંને સંભિત રાસ્રી સર્વ જય કર્યો છે.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં નમિરાજ મહર્ષિં શર્કેન્દ્રપ્રત્યે ંમ કહ્યું છે કે ઢશ લાસ્ર સુમટને જીતનાર કઈક પઢ્યા છે; પરંતુ સ્વાત્માને જીતનારા બહુ ઢુર્લભ છે; અને તે ઢશ લાસ્ર સુમટને જીતનાર કરતાં અત્યુત્તમ છે.

મન જ સર્વોપાધિની જન્મઢાતા ભૂમિકા છે. મનજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મન જ સર્વ સંસારની મોહિની રૂપછે. ં વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ માત્ર ઢુર્લભ નથી.

મનવડે ંદ્રિયોની લોઢુપતા છે. ભોજન, વાર્જિત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંઢર વિલેપન ં સષઠું મન જ માગે છે. ં મોહિની આઢે તે ઢર્મને સંભારવા પળ ઢેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા ઢેતું નથી. સાવધાન થયાપછી પતિતતા કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ંમાં નથી પાવતું ત્યારે સાવધાનીમાં કંઈ ન્યૂનતા પહોંચાઢે છે. જેઓ ં ન્યૂનતા પળ ન પામતાં અઢગા રહીને તે મનને જીતે છે તેઓ સર્વથા સિઢ્ધિને પામે છે.

મન કોઈથી જ અકસ્માત્ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસે કરીને જીતાય છે; ં અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે; છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માંગીં તો તેનો મુસ્ય માર્ગ આ છે કે તે જે ઢુરિચ્છા કરે તેને મૂલી જવી; તેમ કરવું નહીં. તે જ્યારે શન્ઢસ્પર્શાદિ વિલાસ ંછે ત્યારે આપવા નહીં. ઢૂંકામાં આપળે ંથી ઢોરાવું નહીં પળ આપળે ંને ઢોરવું; મોક્ષમાર્ગ ચિંતવ્યામાં રોકવું. જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ 'ઉમીજ રહી છે. ત્યાગે ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે, લોક લજ્ઞાં તેને સેવવો પઢે છે. માટે અભ્યાસે કરીને પળ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવું.

૬૯ બ્રહ્મચર્યની નવવાઢ.

જ્ઞાનીઓં થોઢા શઢ્ઢોમાં કેવા મેઢ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવેલ છે? ં વડે કેટલી બધી આલ્સોજતિ થાય છે? બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી ંક સુંઢર શાઢ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિયો તેને વાઢનું રૂપ

આપી આચાર પાઠવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરલતા કરી છે. એ નવ વાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જડું છું.

૧. વસતિ—બ્રહ્મચારી સાધુએ સ્ત્રી, પશુ કે પંડંગ એથી સંયુક્ત વસતિમાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી એ પ્રકારની છે;—મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા એ એ મેલ છે. એકતો મૂઠ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્તિ કે ચિત્ર. એમાંથી ગમે તે પ્રકારની સ્ત્રી જ્યાં હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું, કેમકે એ વિકાર હેતુ છે. પશુ એટલે તિર્યચ્છિણી, ગાય મેંસ इत्यादिक જે સ્પર્શે હોય તે સ્પર્શે ન રહેવું. અને પંડંગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યાં પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓનાં કામચેષ્ટા હાવ ભાવ इत्यादिक વિકારો મનને પ્રભુ કરે છે.

૨. કથા—માત્ર એકલી સ્ત્રિયોનેજ કે એકજ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે. બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીના રૂપ કામવિલાસસંબંધી પ્રશ્નો વાંચવા નહીં, તેમજ જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃંગાર સંબંધી કથા બ્રહ્મચારીએ કરવી નહીં.

૩. આસન—સ્ત્રિયોની સાથે એક આસને ન બેસવું, તેમજ જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યાં એ બેઠી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવું. એ સ્ત્રિયોની સ્મૃતિનું કારણ છે, એથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ ભગવાને કહ્યું છે.

૪. ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવાં; ન નિરસવાં. એનાં અમુક અંગપર દૃષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે.

૫. કુઙ્ઘાંતર—મીંત, કનાત કે ત્રાટાનો અંતરપટ રાક્ષી સ્ત્રી—પુરુષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યાં બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં. કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે.

૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃંગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં; તેમ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય છે.

૭. પ્રણીત—દૂષ, વહીં, ઘૃતાદિમધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુવા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં.

૮. અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને અતિમાત્રાહાર કરવો નહીં; તેમ અતિમાત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે.

૯. વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન કરવાં નહીં, તેમજ પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવું નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

એમ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે ભગવંતે નવવાડ કહી છે. બહુવા એ તમારા સાંભળવામાં આવી હશે; પરંતુ ગૃહસ્થાવાસમાં અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઈક સમજણપૂર્વક કહી છે.

૭૦ સનત્કુમાર.

(૧)

ચક્રવર્તીના વૈભવમાં શી સ્વામી હોય? સનત્કુમાર એ ચક્રવર્તી હતા. તેનાં વર્ણ અને રૂપ અત્યુત્તમ હતાં. એક વેળા સુધર્મસભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ; કોઈ બે દેવોને તે વાત રુચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાલવાને વિપ્રરૂપે સનત્કુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનત્કુમારનો દેહ તે વેળાં સ્વેચ્છથી મર્યો હતો. તેને અંગમર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. તેણે એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું. અને તે જ્ઞાન મજ્જન કરવા માટે બેઠા હતા. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુલ, કંચનવર્ણી કાયા, અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા, અને માથું ધુણાવ્યું. આ જોઈને ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, તમે માથું શામાટે ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું અમે તમારું રૂપ અને વર્ણ નિરસ્તવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભાળી હતી; આજે અમે તે પ્રત્યક્ષ જોયું, જેથી અમને પૂર્ણ આનંદ ઉપજ્યો. માથું ધુણાવ્યું એનું કારણ એકે જેવું લોકોમાં કહેવાય છે તેવુંજ રૂપ છે. યૌથી વિશેષ છે પણ ઓછું નથી. સનત્કુમાર સ્વરૂપવર્ણની સ્તુતિથી પ્રમુત્ત લાવી બોલ્યા, તમે આ વેળા મારું રૂપ જોયું તે મળે, પરંતુ હું રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, કેવળ સજ્જ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસું છું ત્યારે મારું રૂપ અને મારો વર્ણ જોવા યોગ્ય છે. અત્યારે તો હું સ્વેચ્છભરી કાયાએ બેઠો છું. જો તે વેળા તમે મારાં રૂપ વર્ણ જુઓ તો અદ્ભુત ચમત્કારને પામો અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું, ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સનત્કુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠા. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુમટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા હતા. રાજેશ્વર ચામર છત્રથી વિજ્ઞાતા અને સ્વમા સ્વમાથી વધાવાતાં વિશેષ શોભી રહ્યા છે, ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્રરૂપે આવ્યા. અદ્ભુત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે સ્વેદ પામ્યા છે એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું, અહો બ્રાહ્મણો! ગઈ વેળા કરતાં આ વેળા તમે જુદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે, તે મને કહો. અવધિજ્ઞાનાનુસાર વિપ્રે કહ્યું કે, હે મહારાજા! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં મૂમિ આકાશનો ફેર પડી ગયો છે. ચક્રવર્તીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવાને કહ્યું. બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, અધિરાજ! તમારી કાયા પ્રથમ અમૃતતુલ્ય હતી; આ વેળા શ્વેર તુલ્ય છે. જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા, અને આ વેળા શ્વેર તુલ્ય છે ત્યારે સ્વેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તમે તાંબૂલ થુંકો, તત્કાલ તે પર માંસી બેસશે અને તે પરલોક પહોંચી જશે.

૭૧ સનત્કુમાર.

(૨)

સનત્કુમારે એ પરીક્ષા કરી તો સત્ત્વ ઠરી. પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદ સંબંધીનું મેલબળ થવાથી એ ચક્રવર્તીની કાયા શ્વેરમય થઈ ગઈ હતી. ધિનાશી અને અશુચિમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનત્કુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. આ સંસાર કેવલ તજવા યોગ્ય છે. આવીને આવી અશુચિ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિકનાં શરીરમાં રહી છે. એ સઘટ્ટું મોહ માન કરવા યોગ્ય નથી, એમ વિચારીને તે છ સંઘની પ્રશુતા ત્યાગી ચાલી નીકળ્યા. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતા હતા ત્યારે તેઓને મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેનાં સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદ્યરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું, હું બહુ કુશલ રાજવૈદ્ય છું. તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલી છે. જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાલ હું તે રોગને ટાળી આપું. સાધુ બોલ્યા, હે વૈદ્ય ! કર્મરૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાલવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો મ્હે મારો એ રોગ ટાલો, એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ મ્હે રહ્યો. દેવતા બોલ્યો, એ રોગ ટાલવાની સમર્થતા નથી. સાધુએ પોતાની લલ્લિનાં પરિપૂર્ણ પ્રબલબલે ધુંકવાળી અંગુલી કરી તે રોગને સ્વરૂપી કે તત્કાલ તે રોગનો નાશ થયો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું; ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી તે પોતાને સ્થાનક ગયો.

રક્તપિત્ત જેવા, સદૈવ લોહી પરુથી ગદ્ગદ્તા, મહારોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે, પલ્લમાં વળસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, જે પ્રત્યેક રોમે પોળા બન્ને રોગવાળી હોઈ રોગનો મંડાર છે, અન્ન વગેરેની ન્યૂનાધિકતાથી જે પ્રત્યેક કાયામાં દેખાવ દે છે, મલમૂત્ર, નર્ક, હાડ, માંસ, પરુ અને શ્લેષ્મથી જેનું વંધારણ ટક્યું છે, ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે તે કાયાનો મોહ સ્વરે વિભ્રમજ છે. સનત્કુમારે જેનું લેષમાત્ર માન કર્યું તે પણ જેથી સંભાળું નહીં તે કાયામાં અહો પામર ! તું શું મોહે છે ? એ મોહ મંગલદાયક નથી.

૭૨ ત્રિશ યોગ.

સત્પુરુષો નીચેના ત્રિશ યોગનો સંગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્જ્વલ કરવાનું કહે છે.

૧. મોક્ષસાધકયોગ માટે શિષ્યે આચાર્ય પ્રત્યે આલોચના કરવી.
૨. આચાર્યે આલોચના બીજા પાસે પ્રકાશવી નહીં.
૩. આપત્તિકાલે પણ ધર્મનું દૃઢપણું ત્યાગવું નહીં.
૪. આ લોક, પરલોકનાં સુખનાં ફલની વાંછનાબિના તપ કરવું.
૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યતનાથી વર્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી.
૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો.

૭. ગુપ્ત તપ કરવું.
 ૮. નિર્લેખતા રાખવી.
 ૯. પરિષદ્ ઉપસર્ગને જીતવા.
 ૧૦. સરલ ચિત્ત રાખવું.
 ૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાઠવો.
 ૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું.
 ૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી.
 ૧૪. કપટરહિત આચાર પાઠવો.
 ૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરુષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો.
 ૧૬. સંતોષથી કરીને તૃપ્ણાની મર્યાદા ટુંકી કરી નાંચવી.
 ૧૭. વૈરાગ્યભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું.
 ૧૮. માયારહિત વર્તવું.
 ૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું.
 ૨૦. સંસ્કરને આદરવો અને પાપને રોકવાં.
 ૨૧. પોતાના દોષ સંભાવપૂર્વક ટાળવા.
 ૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી ચિરક્ત રહેવું.
 ૨૩. મૂલ ગુણે પંચમહાવ્રત વિશુદ્ધ પાઠવાં.
 ૨૪. ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રત વિશુદ્ધ પાઠવાં.
 ૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો.
 ૨૬. પ્રમાદરહિત જ્ઞાન ધ્યાનમાં પ્રવર્તન કરવું.
 ૨૭. હમેશાં આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્તવું.
 ૨૮. ધ્યાન, જિતેન્દ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું.
 ૨૯. મરણાંત દુઃખથી પળ ભય પામવો નહીં.
 ૩૦. સ્ત્રિયાદિકનાં સંગને ત્યાગવો.
 ૩૧. પ્રાયશ્ચિત્ત વિશુદ્ધિ કરવી.
 ૩૨. મરણકાલે આરાધના કરવી.
- ଏ একেটা যোগ অমূল্য છે. સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે.

૭૩ મોક્ષસુત્ર.

આ જગત્ મંડલપર કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતાં એ વસ્તુઓ કંઈ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત મેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઈ શકે ત્યારે અનંત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા

क्याचीज मळे? भगवानने गौतमस्वामीए मोक्षना अनंत सुखविषे प्रश्न कर्तुं त्यारे भगवाने उत्तरमां कबुं, गौतम! ए अनंतसुख हुं जाणुं छउं; पण ते कही शकाय एवी अहीं आगळ कंई उपमा नथी. जगत्मां ए सुखना तुल्य कोईपण वस्तु के सुख नथी, एम बदी एक मीलनुं दृष्टांत नीचेना भावमां आप्युं हतुं.

एक जंगलमां एक भद्रिक मील तेनां बाळबच्चां सहित रहेतो हतो. शहेर वगेरेनी समृद्धिनी उपाधिनुं तेने लेश भान पण न हतुं. एक दिवस कोई राजा अश्वक्रीडा माटे फरतो फरतो ल्हां नीकळी आव्यो; तेने बहु तृषा लागी हती; जेथी करीने सानवडे मील आगळ पाणी माग्युं. मीले पाणी आप्युं. शीतळ जळथी राजा संतोषायो. पोताने मील तरफथी मळेलां अमूल्य जळदाननो प्रत्युपकार करवा माटे मीलने समजावीने साथे लीधो. नगरमां आव्या पछी तेणे मीलने तेनी जींदगीमां नहीं जोयेली वस्तुमां राख्यो. सुंदर महेलमां, कने अनेक अनुचरो, मनोहर छत्रपलंग, अने स्वादिष्ट भोजनथी मंदमंद पवनमां, सुगंधी विलेपनमां तेने आनंद आनंद करी आप्यो. विविध जातिनां हीरामाणेक, मौक्तिक, मणिरत्न अने रंग बेरंगी अमूल्य चीजो निरंतर ते मीलने जोवा माटे मोकल्यां करे; बागबगीचामां फरवा हरवा मोकले. एम राजा तेने सुख आप्यां करतो हतो. कोई रात्रे बधां सूर्ई रक्षां हतां, त्यारे ते मीलने बाळबच्चां सांभरी आव्यां एटले ते त्यांथी कंई लीधा कर्थावगर एकाएक नीकळी पळ्यो. जईने पोतानां कुटुंबीने मळ्यो. ते बधांये मळीने पूछ्युं के तुं क्यां हतो? मीले कबुं, बहु सुखमां; त्यां में बहु वखाणवा लायक वस्तुओ जोई.

कुटुंबीओ—पण ते केवी? ते तो अमने कहे.

मील—शुं कहुं, अहीं एवी एके वस्तुज नथी.

कुटुंबीओ—एम होय के? आ शंखलां, छीप, कोडां केवां मजानां पळ्यां छे; त्यां कोई एवी जोवा लायक वस्तु हती?

मील—नहीं, भाई, एवी चीज तो अहीं एके नथी. एना सोमा भागनी के हजारमा भागनी पण मनोहर चीज अहीं नथी.

कुटुंबीओ—त्यारे तो तुं बोल्या विना बेठो रहे. तने भ्रमणा थई छे; आथी ते पछी सारुं शुं हशे?

हे गौतम! जेम ए मील राजवैभवसुख भोगवी आव्यो हतो; तेमज जाणतो हतो; छतां उपमा योग्य वस्तु नहीं मळवाथी ते कंई कही शकतो न होतो, तेम अनुपमेय मोक्षने, सच्चिदानंद स्वरूपमय निर्विकारी मोक्षनां सुखना असंख्यातमा भागने पण योग्य उपमेय नहीं मळवाथी हुं तने कही शकतो नथी.

मोक्षनां स्वरूप बिषे शंका करनारा तो कुतर्कवादी छे; एओने क्षणिक सुखसंबंधी विचार

આઢે સત્સુખનો વિચાર ક્યાંથી આવે? કોઈ આત્મિકજ્ઞાનહીન એમ પળ કહે છે કે આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહું નહિ એટલે અનંત અવ્યાબાધ સુખ કહી દે છે, આ એનું કથન વિવેકી નથી. નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે; પળ તેમાં તેઓ કંઈ જાણી કે દેહી શકતા નથી; અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે; જેની કંઈ અસર પળ થાય એ સ્વપ્ના વગરની નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મસ્થૂળ સર્વ જાણી અને દેહી શકાય; અને નિરૂપાધિથી શાંત ડંઘ લઈ શકાય તો તેનું તે વર્ણન શું કરી શકે? એને ઉપમા પળ શી આપે? આ તો સ્થૂળ દૃષ્ટાંત છે; પળ બાલવિવેકી એ પરથી કંઈ વિચાર કરી શકે એ માટે કશું છે.

મીલનું દૃષ્ટાંત, સમજાવવા રૂપે ભાષામેદ ફેરફારથી તમને કહી બતાવ્યું.

૭૪ ધર્મધ્યાન.

(૧)

મગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવા યોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે. શ્રુતજ્ઞાનના મેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્ર વિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથપ્રવચનનું તત્ત્વ પામવા માટે, સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોઠ મેદ છે. પહેલાં ચાર મેદ કહું છું. ૧ આજ્ઞાવિજય (આજ્ઞાવિચય.) ૨ અપાયવિજય (અપાયવિચય.) ૩ વિપાકવિજય (વિપાકવિચય.) ૪ સંઘાનવિજય (સંઘાનવિચય.) ૧ આજ્ઞાવિચય—આજ્ઞા એટલે સર્વજ્ઞ મગવાને ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કશું છે તે તે સત્ય છે; એમાં શંકા કરવા જેવું નથી; કાઠની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મંદતાથી કે એવા અન્ય કોઈ કારણથી મારા સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતું નથી. પરંતુ અહંત મગવંતે અંશ માત્ર પળ માયાયુક્ત કે અસત્ય કશું નથીજ, કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા. મૃષા કહેવાનું કંઈ કારણ એમને હતું નહીં. તેમ એઓ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પળ મૃષા કહે નહીં, જ્યાં અજ્ઞાનજ નથી, ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય? એવું જે ચિંતન કરવું તે ‘આજ્ઞાવિચય’ નામનો પ્રથમ મેદ છે. ૨ અપાયવિચય—રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એ વગેરેથીજ જીવને જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેથીજ તેને મવમાં મટકવું પડે છે. તેનું જે ચિંતન કરવું તે ‘અપાયવિચય’ નામે બીજો મેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ. ૩ વિપાકવિચય—હું ક્ષણે ક્ષણે જે જે દુઃખ સહન કરું છું, મવાટવીમાં પર્યટન કરું છું, અજ્ઞાનાદિક પામું છું, તે સઘળું કર્મનાં ફળના ઉદય વહે છે, એમ ચિંતવવું તે ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો કર્મવિપાક ચિંતન મેદ છે. ૪ સંઘાનવિચય—ત્રણલોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે. લોકસ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠિતને આકારે છે; જીવ અજીવે કરીને સંપૂર્ણ મરપુર છે. અસંખ્યાત યોજનની કોઠાનુકોટીએ ત્રિચ્છો લોક છે; જ્યાં અસં-

સ્થાતા દ્વીપ-સમુદ્ર છે. અસંસ્થાતા જ્યોતિષીય, વાળવ્યંતરાદિકના નિવાસ છે. ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રુવતાની વિચિત્રતા એમાં ળાગી પડી છે. અદીદ્વીપમાં અઘન્ય તીર્થંકર વિશ્વ, ઉત્કૃષ્ટા એકસો સિતેર હોય. તેઓ તથા કેવલી ભગવાન અને નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ વિચરે છે, તેઓને “વંદામિ, નમંસામિ, સક્કારેમિ, સમાણેમિ, કલ્લાણં, મંગલં, દેવયં, ચેદ્યં, પજ્જુવાસામિ” એમ તેમજ ત્યાં વસતાં શ્રાવક, શ્રાવિકાનાં ગુણગ્રામ કરીએ. તે ત્રિલ્લોકીયકી અસંસ્થાત ગુણો અધિક ઉર્ધ્વ લોક છે. ત્યાં અનેક પ્રકારના દેવતાઓના નિવાસ છે. પછી ર્ષપ્ત પ્રાગ્ભારા છે. તે પછી મુક્તાત્માઓ વિરાજે છે. તેને “વંદામિ, યાવત્ પજ્જુવાસામિ.” તે ઉર્ધ્વ લોકથી કંઈક વિશેષ અધો લોક છે, ત્યાં અનંત દુઃસ્થી મરેલા નર્કાવાસ અને મુવનપતિનાં મુવનાદિક છે. એ ત્રણ લોકનાં સર્વે સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યક્ત્વ રહિત-કરણીથી અનંતવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શી મૂક્યાં છે, એમ જે ચિંતન કરવું તે ‘સંસ્થાન-વિચય’ નામે ધર્મ ધ્યાનનો ચોથો મેદ છે. એ ચાર મેદ વિચારીને સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી એ અનંત જન્મ મરણ ટલે. એ ધર્મધ્યાનના ચાર મેદ સ્મરણમાં રાખવા.

૭૫ ધર્મધ્યાન.

(૨)

ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહું છું. ૧ આજ્ઞારુચિ-એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા અંગી-કાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે. ૨ નિસર્ગરુચિ-આત્મા સ્વામાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુત સહિત ચારિત્ર ધર્મ ધરવાની રુચિ પામે તેને નિસર્ગરુચિ કહી છે. ૩ સૂત્ર-રુચિ-શ્રુતજ્ઞાન, અને અનંત તત્ત્વના મેદને માટે માલેલાં ભગવાનનાં પવિત્ર વચનોનું જેમાં ગુંથન થયું છે, તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા, અને માવથી પઠન કરવાની રુચિ ઉપજે તે સૂત્રરુચિ. ૪ ઉપદેશરુચિ-અજ્ઞાને કરીને ઉપાર્જેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને સ્વપાવીએ, તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ. મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમ્યગ્માવથી સ્વપાવીએ, સમ્યગ્માવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. અવૈરાગ્ય કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે વૈરાગ્યે કરીને સ્વપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ. કષાયે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાય ઢાલીને સ્વપાવીએ, ક્ષમાદિથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભ યોગે કરી સ્વપાવીએ, શુભ યોગેકરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. પાંચ હંદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સંવરે કરી સ્વપાવીએ, તપરૂપ (ઈચ્છારોષ) સંવરે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ. તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છાંડીને જ્ઞાનાદિક સંવર માર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવંતનો ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરુચિ કહીએ. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

ધર્મધ્યાનનાં ચાર આરંભન કહું છું. ૧ વાંચના ૨ પૂછના ૩ પરાવર્તના ૪ ધર્મકથા. ૧ વાંચના—એટલે વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મના

જાગનાર ગુરુ કે સત્પુરુષ સમીપે સૂત્ર તત્ત્વનું વાંચન હોઈએ તેનું નામ વાંચનાઆલંબન. ૨ પૃષ્ઠના. અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવંતનો માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકાશય નિવારવાને માટે તેમજ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૃષ્ઠના કહીએ. ૩ પરાવર્તના-પૂર્વે જિનમાધિત સૂત્રાર્થ જે મળ્યા હોઈએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે, નિર્જરાને અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સફ્ફાયા કરીએ તેનું નામ પરાવર્તનાલંબન. ૪ ધર્મકથા-વીતરાગ ભગવાને જે માવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે માવ તેવા હોઈને, પ્રહીને, વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંસા અને વિતિગિછા રહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સમામધ્યે તે માવ તેવા પ્રણીત કરીએ કે જેથી સાંભળનાર, સહનાર વન્ને ભગવંતની આજ્ઞાના આરાધક થાય, એ ધર્મકથાલંબન કહીએ. એ ધર્મધ્યાનમાં ચાર આલંબન કહેવાયાં. ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપેક્ષા કહું છું. ૧ એકત્વાનુપેક્ષા. ૨ અનિત્યાનુપેક્ષા. ૩ અશરણાનુપેક્ષા. ૪ સંસારાનુપેક્ષા. એ ચારેનો બોધ વાર માવનાના પાઠમાં કહેવાઈ ગયો છે. તે તમને સ્મરણમાં હશે.

૭૬ ધર્મધ્યાન.

(૩)

ધર્મધ્યાન પૂર્વાચાર્યોએ અને આધુનિક મુનીશ્વરોએ પણ વિસ્તારપૂર્વક વહુ સમજાવ્યું છે. એ ધ્યાનવડે કરીને આત્મા મુનિત્વમાવમાં નિરંતર પ્રવેશ કરે છે.

જે જે નિયમો પટલે મેદ, લક્ષણ, આલંબન અને અનુપેક્ષા કહ્યા તે વહુ મનન કરવા જેવા છે. અન્ય મુનીશ્વરોના કહેવા પ્રમાણે મેં સામાન્ય માધામાં તે તમને કહ્યા; એ સાથે નિરંતર લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે કે એમાંથી આપણે કયો મેદ પામ્યા; અથવા કયા મેદમળી માવના રાખી છે? એ સોઠ મેદમાંનો ગમે તે મેદ હિતકારી અને ઉપયોગી છે; પરંતુ જે અનુક્રમથી લેવો જોઈએ તે અનુક્રમથી લેવાય તો તે વિશેષ આત્મલાભનું કારણ થઈ પડે.

સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુલપાટે કરે છે; તેના અર્થ, તેમાં કહેલાં મૂલતત્ત્વો મળી જો તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઈક સૂક્ષ્મમેદ પામી શકે. કેઠનાં પત્રમાં, પત્રમાં પત્રની જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મલ અને કેવલ દયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનું બીજ અંતઃકરણમાં ડગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઈ વૃક્ષરૂપે વશે. જે પછી નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ ફલ આપશે.

અશ્વળ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે; પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોઠ મેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક મેદ કોઈ સ્થળે નથી, એ અપૂર્વ

છે. એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શંકાકંઠા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારનાં અનંત દુઃખ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવડે કરીને આસ્વા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે. મેદે મેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે.

એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, ક્ષમા, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.

તમે કદાપિ એ સોઠ મેદનું પઠન કરી ગયા હશે તોપણ ફરી ફરી તેનું પુનરાવર્તન કરજો.

૭૭. જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ.

(૧)

જેવડે વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન. જ્ઞાન શબ્દનો આ અર્થ છે. હવે યથામતિ વિચારવાનું છે કે એ જ્ઞાનની કંઈ આવશ્યકતા છે? જો આવશ્યકતા છે તો તે પ્રાપ્તિનાં કંઈ સાધન છે? જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દ્રવ્ય, દેશ, કાલ, ભાવ છે? જો દેશકાળાદિક અનુકૂળ છે તો ક્યાંસુધી અનુકૂળ છે? વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના મેદ કેટલા છે? જાણવારૂપ શું છે? એના વઢી મેદ કેટલા છે? જાણવાનાં સાધન ક્યાં ક્યાં છે? કયી કયી વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે? એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે? એ જાણવું અવશ્યનું છે.

૧. જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે? તે વિષે પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ ચતુર્દશ રજ્જાત્મક લોકમાં, ચતુર્ગતિમાં અનાદિકાલથી સર્કર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનું પર્યટન છે. મેષાનુમેષ પળ સુખનો જ્યાં ભાવ નથી એવાં નર્કનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાલ વારંવાર સેવન કર્યાં છે; અસહ્ય દુઃખોને પુનઃપુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ ઉતાપથી નિરંતર તપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મ વિપાકથી પર્યટન કરે છે. પર્યટનનું કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો છે, જેવડે કરીને આત્મા સ્વસ્વરૂપને પામી શકતો નથી; અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે. એ સમ્રાટાનું પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યું તેજ છે કે અનંત દુઃખ અનંત માવે કરીને સહેવું; ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે તેટલું સ્વેદદાયક અને ગમે તેટલું રોદ્ર છતાં જે દુઃખ અનંતકાલથી અનંતિવાર સહન કરવું પડ્યું; તે દુઃખ માત્ર સહ્યું તે અજ્ઞાનાદિક કર્મથી; માટે એ અજ્ઞાનાદિક ટાળવામાટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે.

૭૮ જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ.

(૨)

૨. હવે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનોવિષે કંઈ વિચાર કરીએ. અપૂર્ણ પર્યાસિવડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઈને છ પર્યાસિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. એવો

વેહ તે એક માનવદેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઉઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી? એના ઉત્તરમાં આપણે માની શકીશું કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહીં હોય. શ્રુતિવિના સંસ્કાર નથી. જો સંસ્કાર નથી તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય? એ માટે માનવ દેહની સાથે સર્વજ્ઞ વચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પળ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞ વચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો? એ માટે થઈને કર્મભૂમિ અને તેમાં પળ આર્યભૂમિ એ પળ સાધનરૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિર્ગ્રંથ ગુરુની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યે કરીને જે કુલ મિથ્યાત્વી છે, તે કુલમાં થયેલો જન્મ પળ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિ રૂપજ છે. કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલું જે દર્શન તેમાંજ સત્યભાવના બંધાય છે; એથી કરીને પળ આત્મજ્ઞાન અટકે છે. એ માટે મહું કુલ પળ જરૂરનું છે. એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે થઈને મામ્યશાહી થવું તેમાં સત્પુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે. એ દ્વિતીય સાધન ભેદ કહ્યો.

૩. જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાઢ છે? એ ત્રીજા ભેદનો વિચાર કરીએ. ભરત, મહાવિદેહ ઇત્યાદિ કર્મભૂમિ અને તેમાં પળ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ મન્ય! તમે સઘળા આ કાઢે ભરતમાં છો; અને ભારત દેશ અનુકૂળ છે. કાઢભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે. કારણ આ દુષ્પ પંચમકાઢમાં પરમા-બધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન પરંપરાઆમ્નાય જોતાં વિચ્છેદ છે. એટલે કાઢની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

૪. દેશકાઢાદિ જો થોડાં પળ અનુકૂળ છે તો તે ક્યાં સુધી છે? એનો ઉત્તર, કે શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્યમતથી જ્ઞાન, કાઢ ભાવે એકવીશ હજાર વર્ષ રહેવાનું; તેમાંથી અઢી હજાર ગયાં, બાકી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાઢની પૂર્ણતાસુધી કાઢની અનુકૂળતા છે. દેશકાઢ તે લેઈને અનુકૂળ છે.

૭૯ જ્ઞાનસંબંધી બે બોલ.

(૩)

હવે વિશેષ વિચાર કરીએ.

૧. આવશ્યકતા શી છે? એ મહદ્ વિચારનું આવર્તન પુનઃ વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપસ્થિતિની શ્રેણિ ચઢવું એ છે. અનંત દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશથી આત્માનું શ્રેયિક સુખ એ હેતુ છે; કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિયજ છે; પળ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે.

દેશકાઠ માવને લેઈને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન इत्यादि उत्पन्न કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યગ્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યગ્ ભાવની પુનઃ ઉન્નતિ, તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ, છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનું સત્ય પરિણામ કેવલ સર્વ દુઃખનો અભાવ ઇટલે અલંકાર, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળાં માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૨. જ્ઞાનના મેદ કેટલા છે એનો વિચાર કહું છું. એ જ્ઞાનના મેદ અનંત છે. પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ સમજી શકે ઇટલા માટે સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાંચ મેદ કહ્યા છે, તે જેમ છે તેમ કહું છું. પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધિ, ચતુર્થ મનઃપર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવલ. એના પાછા પ્રતિમેદ છે તેની વઢી અર્તીદ્રિય સ્વરૂપે અનંત મંગજાલ છે.

૩. શું જાણવારૂપ છે? એનો હવે વિચાર કરીએ. વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન; ત્યારે વસ્તુઓ તો અનંત છે, એને કયિ પંક્તિથી જાણવી? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ, તે અનંત વસ્તુનું સ્વરૂપ સર્વ મેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે; પરંતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા કયિ કયિ વસ્તુને જાણવાથી? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાંસુધી જાણી નથી ત્યાંસુધી કયિ વસ્તુને જાણતા જાણતા તે અનંત વસ્તુઓ અનંત રૂપે જાણીએ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ? જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત મંગે કરીને છે. પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છે. જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વ સ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવા રૂપ થઈ પડે છે. જે પંક્તિએ ચઢતાં ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઈ લોકાલોક સ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. ઇટલા માટે થઈને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે એ જાણવા રૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઈ.

૮૦ જ્ઞાન સંબંધી બે બોલ.

(૪)

૪. એના ઉપમેદ સંક્ષેપમાં કહું છું. ‘જીવ’ એ ચૈતન્ય લક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના ઇન્દ્રિયાદિક જાણવા રૂપ છે; તેની ગતિ, વિગતિ इत्यादિક જાણવા રૂપ છે; તેની સંસર્ગ રીદ્ધિ જાણવા રૂપ છે. તેમજ ‘અજીવ’ તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ આકાશાદિક વિચિત્ર ભાવ કાલચક્ર इत्यादि જાણવા રૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શિએ નવ શ્રેણિ રૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંચર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ.

એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાં એ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છેજ.

૫. જાણવાનાં સાધન. સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યાં છે, તોપણ વિશેષ કંઈક વિચારિયે. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઈક જ જાણે છે. નહીં તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. ઇટલા માટે શ્રદ્ધાનું બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધન રૂપ છે; એ સાધનાદિકને માટે સંસારની નિવૃત્તિ ઇટલે શમ, દમ, બ્રહ્મચર્યાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

૬. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામનાં ઉત્તરનો આશય ઉપર આવી ગયો છે; પણ કાઠમેદે કંઈ કહેવાનું છે. અને તે ઇટલુંજ કે દિવસમાં બેઘડીનો વખત પણ નિયમિત રાखીને જિનેશ્વર ભગવાનના કહેલા તત્ત્વબોધની પર્યટના કરો. વીતરાગના એક સિદ્ધાંતિક શબ્દપરથી જ્ઞાનાવરણીયનો વહુ ક્ષયોપશમ થશે એમ હું વિવેકથી કહું છું.

૮૧ પંચમકાઠ.

કાઠચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. શ્રી જિનેશ્વરે એ કાઠચક્રના બે મુખ્ય મેદ કહ્યા છે; ૧ ઉત્સર્પિણી ૨ અવસર્પિણી. એકેકા મેદના છ છ આરા છે. આધુનિક વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાઠ કહેવાય છે; અને તે અવસર્પિણી કાઠનો પાંચમો આરો છે. અવસર્પિણી ઇટલે ઉતરતો કાઠ; એ ઉતરતા કાઠના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે; તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

એઓ પંચમકાઠનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમાં કહે છે. નિર્ગ્રંથ પ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મના મૂલતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાશંડી અને પ્રપંચી મતોનું મંડન થશે. જનસમૂહની રુચિ અધર્મ ભળી વળશે. સત્ય દયા હઠવે હઠવે પરાભવ પામશે. મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. દંભી અને પાપિષ્ઠ ગુરુઓ પૂજ્યરૂપ થશે. દુષ્ટવૃત્તિનાં મનુષ્યો પોતાના ફંદમાં ફાવી જશે. મીઠા પણ ધૂર્તવક્તા પવિત્ર મનાશે. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યાદિક શીલયુક્ત પુરુષો મલિન કહેવાશે. આત્મિકજ્ઞાનના મેદો હળાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા વહુધા સેવાશે; વ્યાકુલ કરે એવા વિષયોનાં સાધનો વધતાં જશે. એકાંતિક પક્ષો સત્તાધીશ થશે. શૃંગારથી ધર્મ મનાશે.

સ્વરા ક્ષત્રિયો વિના ભૂમિ શોકગ્રસ્ત થશે. નિર્માલ્ય રાજવંશીઓ વેશ્યાના વિલાસમાં મોહ પામશે; ધર્મ, કર્મ અને સ્વરી રાજનીતિ મૂલી જશે; અન્યાયને જન્મ આપશે. જેમ લટારશે તેમ પ્રજાને લટારશે. પોતે પાપિષ્ઠ આચરણો સેવી પ્રજા આગળ તે પઠાવતા જશે. રાજ-બીજને નામે શૂન્યતા આવતી જશે. નીચ મંત્રિયોની મહત્તા વધતી જશે. એઓ દીનપ્રજાને ચૂસીને મંડાર ભરવાનો રાજાને ઉપદેશ આપશે. શીયલભંગ કરવાનો ધર્મ રાજાને અંગીકાર કરાવશે. શૌર્યાદિક સદ્ગુણોનો નાશ કરાવશે. મૃગયાદિક પાપમાં અંધ બનાવશે. રાજ્યાધિકારીઓ

સ્વાદ્વાદશૈલી અનુપમ, અને અનંત ભાવભેદથી ભરેલી છે; એ શૈલીને પરિપૂર્ણ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શીજ જાણી શકે; છતાં એઓનાં વચનામૃતાનુસાર આગમ ઉપયોગથી યથામતિ નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું અવશ્યનું છે. એ નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને પ્રમાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવ તત્ત્વમાં લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે, તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોંચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્જ્વલતા થાય છે. તે વડે તેઓ આત્મ-

જ્ઞાનનો નિર્મલ રસ અનુભવે છે. જેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે, તેમજ સુષીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

૧ નવતત્ત્વનાં નામ આગળના શિક્ષાપાઠમાં હું કહી ગયો છું; એનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેલવવું; કારણ સિદ્ધાંતમાં જે જે કહ્યું છે, તે તે વિશેષ મેદથી સમજવા માટે સહાયમૂત પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. ૧ ગુરુગમ્યરૂપ પળ છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણમેદ નવતત્ત્વનાં જ્ઞાનમાં અવશ્યના છે; અને તેની યથાર્થ સમજણ ૧ પ્રજ્ઞાવં-તો ૧ આપી છે.

૮૨ તત્ત્વાવબોધ.

(૨)

સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકનાં સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા તેનો ઉપદેશ મન્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનંત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકનાં સ્વરૂપ વિષેના અનંત મેદ જાણ્યા હતા; પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિ ૧ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓ ૧ દર્શાવ્યા. ૧થી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો ૧માં સમાવેશ થઈ જાય છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનનો જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે તત્ત્વની દૃષ્ટિ ૧ નવતત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે; તેમજ સઘટ્ટા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર ૧ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના ૧ક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિયો ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે; ૧ અનંત શક્તિયો ત્યારે પ્રફુલ્લિત થઈ શકે કે ૧યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પળ ૧ નવતત્ત્વ સ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. મિત્ર મિત્ર પ્રકારે ૧ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; ૧થી આ નિઃશંક માનવા યોગ્ય છે કે નવતત્ત્વ જેને અનંત ભાવ મેદે જાણ્યા તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

૧ નવતત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવા યોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય ૧ટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ૧મ ત્રણ મેદ નવતત્ત્વ સ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

પ્રશ્ન :—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવું શું? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શામાટે પૂછવો?

ઉત્તર :—૧ તમારી શંકા સહજમાં સમાધાન થઈ શકે તેવી છે. ત્યાગવારૂપ પળ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પળ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનું મૂલતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વસ્તુ સેવી જવાય; ૧ક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પળ પૂછવો પડે છે; નહીં તો ૧યાં જવાનું છે ત્યાં ન પહોંચી શકાય. ૧ ગામ જેમ પૂછ્યાં પળ ત્યાં વાસ કર્યો નહીં તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પળ ગ્રહણ કરવાં નહીં. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પળ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

૮૪ તત્ત્વાવબોધ.

(૩)

નવતત્ત્વનું કાઠમેદે જે સત્પુરુષો ગુરુગમ્યતાથી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૂર્વક જ્ઞાન લે છે, તે સત્પુરુષો મહા પુણ્યશાઠી તેમજ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રત્યેક સુજ્ઞપુરુષોને મારો વિનય-ભાવભૂષિત એજ બોધ છે કે નવતત્ત્વને સ્વબુદ્ધિઅનુસાર યથાર્થ જાણવાં.

મહાવીર મગવંતનાં શાસનમાં વહુ મતમતાંતર પડી ગયા છે, તેનું મુખ્ય કારણ તત્ત્વજ્ઞાન મૂળીથી ઉપાસક વર્ગનું લક્ષ ગયું એ છે. માત્ર ક્રિયામાવર રાવતા રહ્યા ; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. વર્તમાન શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ લગભગ દોઢ અબજની ગણાઈ છે ; તેમાં સર્વ ગચ્છની મઠીને જૈનપ્રજા માત્ર વીશ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસક છે. એમાંથી હું ધારું છું કે નવતત્ત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે ; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આંગઠીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરુષો પણ જાણતા નહીં હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી થઈ ગઈ છે ત્યારેજ મતમતાંતર વધી પડ્યાં છે. એક લૌકિક કથન છે કે “સો શાળે એક મત” તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરુષોના મતમાં મિત્રતા બહુધા આવતી નથી, માટે તત્ત્વાવબોધ પરમ આવશ્યક છે.

એ નવતત્ત્વ વિચાર સંબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞાપિ છે કે વિવેક અને ગુરુગમ્યતાથી એનું જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું ; એથી તેઓનાં પવિત્ર પંચ મહાવૃત્ત દૂર થશે ; જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનંદની પ્રસાદિ મળશે ; મુનિત્વઆચાર પાઠવામાં સરઠ થઈ પડશે ; જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે ; પરિણામે ભવાંત થઈ જશે.

૮૫ તત્ત્વાવબોધ.

(૪)

જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્ત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ તે અવશ્ય જાણવાં. જાણ્યા પછી વહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગંભીર આશય ગુરુગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. એથી આત્મજ્ઞાન ઉજ્જ્વલતા પામશે ; અને યમનિયમાદિકનું વહુ પાલન થશે.

નવતત્ત્વ એટલે તેનું એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં ; પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે, તે તે વિચારો નવતત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે, કેવઠી મગવાને એ શ્રેણિઓથી સકલ જગત્મંડલ દર્શાવી દીધું છે ; એથી જેમ જેમ ન્યાદિ મેદથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મલતાની પ્રાપ્તિ થશે ; માત્ર વિવેક, ગુરુગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઈએ. એ નવતત્ત્વજ્ઞાન મને વહુ પ્રિય છે. એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

કાઠમેદે કરીને આ વસ્તુ માત્ર મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે ; બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચ્છેદ છે ; છતાં જેમ જેમ પૂર્ણશ્રદ્ધામાવથી એ નવતત્ત્વજ્ઞાનના વિચા-

રોની ગુફામાં ઉતરાય છે, તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફૂરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચઢકાટ ડિંગ કરી દર્દે, શુદ્ધ સમ્યગ્ જ્ઞાનનો તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાઠમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયો મનન કરાય તો ચાર્વાકમતિના ચંચલ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહાશીલ નિર્મલ ડંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

૮૬ તત્ત્વાવબોધ.

(૧)

એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનસાથે નિર્ગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઈ; તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષ હતા; એમણે જે બોધ કર્યો છે, તે ક્ષીલી લઈ પ્રજાવંત પુરુષોએ અંગ ઉપાંગની યોજના કરી છે; તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે; પરંતુ એ ઉપરથી લોકાલોકનું જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઈ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઈ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઈ જૈન વચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છું એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું સ્વરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું એમાં આસ્ત્રી સૃષ્ટિનું જ્ઞાન આવી જાય છે; પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઈએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યાં; તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી મિત્ર ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો; પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિયો કહીને કહ્યું આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું, કંઈ વિશેષ કહો છો? એમ નવતત્ત્વ સંબંધી વાતચિત થઈ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું આ તો મહાવીરની કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી; તેમ પાપપુણ્યાદિકની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી; અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવા આવા તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારું લક્ષ્ય નહોતું આમાં આસ્ત્રી સૃષ્ટિનું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે સ્વરં.

८७ तत्त्वावबोध.

(६)

एनो उत्तर आ भणीयी एम थयो के हजु आप आटलुं कहो छो ते पण जैनना तत्त्वविचारो आपना हृदये आन्या नथी त्यांसुधी; परंतु हुं मध्यस्थताथी सत्य कहुं छउं के एमां जे विशुद्धज्ञान बताव्युं छे ते क्याये नथी; अने सर्व मतोए जे ज्ञान बताव्युं छे ते महावीरना तत्त्वज्ञानना एक भागमां आवी जाय छे. एनुं कथन स्याद्वाद छे, एकपक्षी नथी. तमे कबुं के केटलेक अंशे सृष्टिनुं तत्त्वज्ञान एमां आवी शके खरुं; परंतु ए मिश्र-वचन छे. अमारी समजावधानी अल्पज्ञताथी एम बने खरुं, परंतु एथी ए तत्त्वोमां कई अपूर्णता छे एमतो नथीज. आ कई पक्षपाती कथन नथी. विचार करी आखी सृष्टि-मांथी ए शिवायनुं एक दशमुं तत्त्व शोधतां कोई काळे ते मळनार नथी. ए संबंधी प्रसंगोपात आपणे ज्यारे बातचित अने मध्यस्थ चर्चा थाय त्यारे निःशंका थाय.

उत्तरमां तेओए कबुं के आ उपरथी मने एम तो निःशंकता छे के जैन अद्भुत दर्शन छे. श्रेणिपूर्वक तमे मने केटलाक नवतत्त्वना भाग कही बताव्या एथी हुं एम बेधडक कही शकुं छउं के महावीर गुप्तमेदने पामेला पुरुष हता. एम सहजसाज बात करीने “उपनेवा” “विघनेवा” “धुवेवा” ए लब्धिवाक्य मने तेओए कबुं. ते कही बताव्या पछी तेओए एम जणाव्युं के आ शब्दोना सामान्य अर्थमां तो कई चमत्कृति देखाती नथी; उपजवुं, नाश थवुं अने अचळता, एम ए त्रण शब्दोना अर्थ छे. परंतु श्रीमान् गणधरोए तो एम दर्शित कर्युं छे के ए वचनो गुरुमुखथी श्रवण करतां आगळना भाविक शिष्योने द्वादशांगीनुं आशय-भरित ज्ञान थतुं हतुं? ए माटे में कईक विचारो पहोंचाडी जोया छतां मने तो एम लाव्युं के ए बनवुं असंभवित छे, कारण अति अति सूक्ष्म मानेलुं सिद्धांतिक ज्ञान एमां क्यांथी शमाय? ए संबंधी तमे कई लक्ष पहोंचाडी शकशो?

८८ तत्त्वावबोध.

(७)

उत्तरमां में कबुं के आ काळमां त्रण महाज्ञान भारतथी विच्छेद छे; तेम छतां हुं कई सर्वज्ञ के महाप्रज्ञावंत नथी छतां मारुं जेटलुं सामान्य लक्ष पहोंचे तेटलुं पहोंचाडी कई समाधान करी शकीश, एम मने संभव रहेछे. त्यारे तेमणे कबुं जो तेम संभव थतो होय तो ए त्रिपदी जीवपर “ना” ने “हा” विचारे उतारो. ते एम के जीव शुं उत्पत्तिरूप छे? तो के ना. जीव शुं विघ्नतारूप छे? तो के ना. जीव शुं ध्रुवता-रूप छे? तो के ना. आम एक वस्तु उतारो अने बीजी वस्तु जीव शुं उत्पत्तिरूप छे? तो के हा. जीव शुं विघ्नतारूप छे? तो के हा. जीव शुं ध्रुवतारूप छे? तो के हा. आम उतारो. आ विचारो आखा मंडळे एकत्र करी योज्या छे. ए जो यथार्थ कही न शकाय तो अनेक प्रकारथी वूषण आवी शके. विघ्नरूपे होय ए वस्तु ध्रुवरूपे

હોય નહીં, એ પહેલી શંકા. જો ઉત્પત્તિ, વિમ્નતા અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ કયા પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો? એ બીજી શંકા. વિમ્નતા અને ધ્રુવતાને પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શંકા. જીવ કેવલ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય. એ ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્ન જીવનો ધ્રુવ ભાવ કહો તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો? એ પાંચમી શંકા અને વિરોધ. અનાદિપણું જતું રહેછે એ છઠ્ઠી શંકા. કેવલ ધ્રુવ વિમ્નરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાકમિશ્ર વચન થયું એ સાતમો દોષ. ઉત્પત્તિ અને વિમ્નરૂપ કહેશો તો કેવલ ચાર્વાકનો સિદ્ધાંત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિમ્નતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પછી ત્રણેની હા કહી એના બઠ્ઠી પાછા છ દોષ. એટલે સર્વાળે ચૌદ દોષ. કેવલ ધ્રુવતા જતાં તીર્થંકરનાં વચન ત્રુટી જાય એ પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતાં કર્ત્તાની સિદ્ધિ થાય જેથી સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોઠમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિમ્નતારૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્મા-ધર્મ સંબંધ ગયું એ સત્તરમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિમ્નતા અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવલ અચલ નહીં) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાયછે એ અઠારમો દોષ.

૮૯ તત્ત્વાવબોધ.

(૮)

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડલને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસત્સંગી નય અપૂર્વ છે, અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં અગમ્યમેદ રહ્યા છે. આ કથન સાંભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા પછી યોજના કરતાં કરતાં આ લઙ્ઘિવાક્યની જીવપર યોજના કરી. હું ધારું છું કે એવી નાસ્તિ અસ્તિના બહેભાવ જીવપર નહીં ઉતરી શકે. લઙ્ઘિવાક્યો પણ ક્લેશરૂપ થઈ પડશે. તોપણ એ મળી મારી કંઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી.

આના ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ નય જીવપર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિશ્ચેષ શૈલીથી નથી, એટલે વસ્તુ એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લેવાઈ જવાય; તેમ બઠ્ઠી હું કંઈ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી, મંદમતિથી લેશ ભાગ જાણું છું. નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે યથાર્થ શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી. એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઈ શકું તે આપ સાંભળો.

ઉત્પત્તિમાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “જીવ અનાદિ અનંત છે.” વિમ્નતામાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “એનો કોઈ કાળે નાશ નથી.”

ધ્રુવતામાં “ના” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.”

૯૦ તત્ત્વાવબોધ.

(૧)

ઉત્પત્તિમાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “જીવનો મોક્ષ થયા સુધી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.”

વિમ્નતામાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તેથી યથાર્થ થઈ શકે કે “તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિમ્ન પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક ઋદ્ધિ વિષયાદિક મરણવડે રૂંધાઈ રહી છે, એ રૂપે વિમ્નતા યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં “હા” એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે “દ્રવ્યે કરી જીવ કોઈ કાળે નાશરૂપ નથી, ત્રિકાલ સિદ્ધ છે.”

હવે એથી કરીને એટલે એ અપેક્ષાઓ લક્ષમાં રાખતાં યોજેલા દોષ પળ હું ધારું છું કે ટલી જશે.

૧. જીવ વિમ્નરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ. એ પહેલો દોષ ટલ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિમ્નતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઈ; એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયું એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એટલે વિમ્નતા ગઈ. એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઈ એટલે કર્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિમ્નતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાકમિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ અને વિમ્નતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઈ માટે કેવલ ચાર્વાકસિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતાં ચૌદસુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્તા નથી એ સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોઝમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઈ એ અઠ્ઠારમો દોષ ગયો.

૯૧ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૦)

આપની યોજેલી યોજના હું ધારું છું કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઈ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઈ પણ વિનોદ મઢી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ

વિવેચનને માટે બહોળો વસ્તુ જોઈએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયું હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મન-માનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સંજીવન કરી લલ્લિત સંબંધી કહ્યું. આપ એ લલ્લિત સંબંધી શંકા કરો કે એને ક્લેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મ છે. એમાં અતિ અતિ ઉજ્જ્વલ આત્મિકશક્તિ ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઈએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાંસુધી લલ્લિત વિષે શંકા રહે સ્તરી, પણ હું ધારું છું કે આ વેળા એ સંબંધી કહેલા બે બોલ નિર્રથક નહીં જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઈ, તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ, ચ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા, આયુષ્ય, વિષય इत्यादि અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક મેદે લેતાં જે વિચારો એ લલ્લિતથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાં-સુધી લક્ષ પહોંચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે. પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક ભાવાર્થિક નવે આસ્તી સૃષ્ટિનું જ્ઞાન એ ત્રણ શબ્દોમાં રહ્યું છે, તેનો વિચાર કોઈકજ કરે છે; તે સદ્ગુરુમુલ્કની પવિત્ર લલ્લિતરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે દ્વાદશાંગી જ્ઞાન શામાટે ન થાય? જગત્ એમ કહેતાંજ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શહેર, એક દેશ, એક સંઘ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંસ્થાત દ્વીપ સમુદ્રાદિથી ભરપૂર વસ્તુ કેમ સમજી જાય છે? એનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા એનું લક્ષ એની અમુક બહોળતાએ પહોંચ્યું છે; જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકેછે; તેમજ ઋજુ અને સરલ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્મથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા ભૂઈ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા. આવી રીતે તે લલ્લિત અસ્પૃશ્યતા છતાં વિવેકે જોતાં ક્લેશરૂપ નથી.

૧૨ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૧)

એમજ નવતત્ત્વસંબંધી છે. જે મધ્યવયના ક્ષત્રિયપુત્રે જગત્ અનાદિ છે, એમ બૈધઢક કહી કર્તાને ડહાબ્યો હશે, તે તે પુરુષે શું કંઈ સર્વજ્ઞતાના ગુણ મેદ વિના કર્યું હશે? તેમ એની નિર્દોષતા વિષે જ્યારે આપ વાંચશો ત્યારે નિશ્ચય એવો વિચાર કરશો કે એ પરમેશ્વર હતા. કર્તા ન હોતા અને જગત્ અનાદિ હતું તો તેમ કહ્યું. એના અપક્ષપાતી અને કેવલ તત્ત્વમય વિચારો આપે અવશ્ય વિશોધવા યોગ્ય છે. જૈન દર્શનના અવર્ણવાદીઓ જૈનને નથી જાણતા એટલે એને અન્યાય આપે છે, તે મમત્વથી અધોગતિ સેવશે.

આ પછી કેટલીક વાતચિત થઈ. પ્રસંગોપાત એ તત્ત્વ વિચારવાનું વચન ભૂઈને સહર્ષ હું જ્યાંથી ઉઠ્યો હતો.

તત્ત્વાવબોધના સંબંધમાં આ કથન કહેવાયું. અનંત મેદથી મરેલા એ તત્ત્વ વિચારો કાઠમેદથી જેટલા જ્ઞેય થાય તેટલા જાણવા; ગ્રાહ્ય થાય તેટલા ગ્રહવા; અને ત્યાજ્ય દેસાય તેટલા ત્યાગવા.

એ તત્ત્વોને જે યથાર્થ જાણેછે, તે અનંત ચતુષ્ટયથી વિરાજમાન થાય છે એ સત્ય સમજવું; એ નવતત્ત્વનાં ક્રમવાર નામ મુકવામાં પણ અરધું સૂચવન જીવને મોક્ષની નિકટતાનું જણાય છે!

૯૩ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૨)

એ તો તમારા લક્ષમાં છે કે જીવ અજીવ એ અનુક્રમથી છેવટે મોક્ષ નામ આવે છે. હવે તે એક પછી એક મુકી જઈએ તો જીવ અને મોક્ષને અનુક્રમે આઘંત રહેવું પડશે.

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ.

મેં આગળ કહ્યું હતું કે એ નામ મુકવામાં જીવ અને મોક્ષને નિકટતા છે. છતાં આ નિકટતા તો ન થઈ. પણ જીવ અને અજીવને નિકટતા થઈ. વસ્તુતઃ એમ નથી. અજ્ઞાનવડે તો એ બન્નેને જ નિકટતા રહીછે; પણ જ્ઞાનવડે જીવ અને મોક્ષને નિકટતા રહીછે જેમકે :—

હવે જુઓ એ બન્નેને કંઈ નિકટતા આવી છે? હા. કહેલી નિકટતા આવી गई છે. પણ એ નિકટતા તો દ્રવ્યરૂપ છે. જ્યારે ભાવે નિકટતા આવે ત્યારે સર્વ સિદ્ધ થાય, દ્રવ્ય એ નિકટતાનું સાધન સત્પરમાત્મતત્ત્વ, સદ્ગુરુતત્ત્વ અને સદ્ધર્મતત્ત્વ ઓઠાસી સર્વ હવું એ છે. ભાવનિકટતા એટલે કેવળ એકજ રૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સાધનરૂપ છે.

એ ચક્રથી એવી પણ આશંકા થાય કે જ્યારે બન્ને નિકટ છે ત્યારે શું બાકીનાં ત્યાગવાં? ઉત્તરમાં એમ કહું છું કે જો સર્વ ત્યાગી શકતા હો તો ત્યાગી થો, એટલે મોક્ષરૂપજ થશો. નહિતો હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનો બોધ લ્યો, એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

૧૪ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૩)

જે જે હું કહી ગયો તે તે કંઈ કેવલ જૈનકુલથી જન્મ પામેલાં માટે નથી, પરંતુ સર્વને માટે છે. તેમ આ પળ નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છું તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થ બુદ્ધિથી કહું છું.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે, તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઈ પ્રયોજન નથી; પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અધોગતિને શામાટે સાધું? વારંવાર તમને હું નિર્મથનાં વચનામૃતો માટે કહું છું, તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ છે, તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈપણ કારણ ન હોતું કે તે નિમિત્તે તેઓ મૃષા કે પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની ન હતા, કે એથી મૃષા બોધાઈ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શ્વા ઉપરથી જણાય? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોનાં રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છું. અને એમ જે કરશો તે તો પુનઃઆશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્ત્તકોમતિ મારે કંઈ રાગ બુદ્ધિ નથી, કે એમાટે પક્ષપાતે હું કંઈપણ તમને કહું; તેમજ અન્યમતપ્રવર્ત્તકોમતિ મારે કંઈ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું સંઘન કરું! બન્નેમાં હુંતો મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છું. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાંસુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી કહું છું, કે પ્રિય ભવ્યો! જૈન જેવું એકે પૂર્ણ અને પવિત્રદર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકે દેવ નથી, તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વજ્ઞ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

૧૫ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૪)

જૈન એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચાર સંકલનાથી ભરેલું દર્શન છે કે એમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વસ્તુ જોઈએ. ઉપર ઉપરથી કે કોઈ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુસંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્તવ્ય નથી. એક તઢાવ સંપૂર્ણ મર્યું હોય, તેનું જલ ઉપરથી સમાન લાગે છે; પણ જેમ જેમ આગલ ચાલીએ છીએ તેમતેમ વધારે વધારે ડંઢાપણ આવતું જાય છે; છતાં ઉપરતો જલ સપાટજ રહેછે; તેમ જગત્ના સઘળા ધર્મમતો એક તઢાવરૂપ છે, તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઈને સરસા કહી દેવા એ યોગ્ય નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના એકેકા પવિત્ર સિદ્ધાંતપર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય, તોપણ પાર પમાય નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગલ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈનમત જેણે જાણ્યો, અને

સેવ્યો તે કેવલ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા! એના સિદ્ધાંતો કેવા અલંબ સંપૂર્ણ અને દયામય છે! એમાં દૂષણતો કાંઈ છેજ નહિ! કેવલ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે! એવો એકે પારમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી; એક વિષયને અનંત મેદે પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે. પ્રયોજનમૂલકતત્ત્વ એના જેવું ક્યાંય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી; તેમ આસી સૃષ્ટિમાં બે જૈન ઇટલે જૈનની તુલ્ય બીજું દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું! તો ઋત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગિતા, સત્યતા અને જગદ્દિતૈષિતા.

૯૬ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૫)

ન્યાયપૂર્વક આટલું મારે પણ માન્ય રાखવું જોઈએ કે જ્યારે એક દર્શનને પરિપૂર્ણ કહી વાત સિદ્ધ કરવી હોય ત્યારે પ્રતિપક્ષની મધ્યસ્થબુદ્ધિથી અપૂર્ણતા દર્શાવવી જોઈએ. પણ એ બે વાતપર વિવેચન કરવા જેટલી અહીં જગ્યો નથી; તોપણ થોડું થોડું કહેતો આવ્યો છું. મુલ્યસ્વે કહેવાનું કે એ વાત જેને રુચિકર થતી ન હોય કે અસંમતિ લાગતી હોય તેને જૈનતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો અને અન્યતત્ત્વવિજ્ઞાની શાસ્ત્રો મધ્યસ્થબુદ્ધિથી મનન કરી ન્યાયને કાંટે તોલન કરવું. એ ઉપરથી અવશ્ય ઇટલું મહાવાક્ય નીકળશે, કે જે આગલ નગારાપર ઢાંઢી ઠોકીને કહેવાયું હતું તે સ્વરૂં છે.

જગત્ ગાઢરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતમેદ સંબંધીના શિક્ષાપાઠમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મ-મતની જાલ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધાત્મા કોઈકજ થાયછે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઈકજ શોધે છે. ઇટલે જૈનતત્ત્વને અન્ય દર્શનિયો શામાટે જાણતા નથી એ સ્વેદ કે આશંકા કરવા જેવુંજ નથી.

છતાં મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવલ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વને પામેલા, સકલદૂષ્ણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરુષનાં કહેલાં પવિત્રદર્શનને પોતે તો જાણ્યું નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં, પણ અવિવેકથી મતમેદમાં આવી જઈ કેવલ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શામાટે કશું હશે? પણ એ કહેનારા એનાં તત્ત્વને જાણતા ન હોતા. વઠી એનાં તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે, ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગલ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં; જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે, એવા વેદાદિની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલું પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. ઇથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રુચિને મૂઠથીજ બંધ કરવા લોકોને એવી અમશુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો વિચારા ગમરુગાડર છે; ઇટલે પછી વિચાર પણ ક્યાંથી કરે? એ કહેવું કેટલું મૃષા

અને અનર્થકારક છે તે જેણે વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે, તે જાણે. મારું કહેવું મંદબુદ્ધિઓ વચ્ચે પક્ષપાતમાં ભૂલે જાય.

૧૭ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૬)

પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારાઓ એક મિથ્યા દલીલથી પાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી. અને જગત્કર્તા પરમેશ્વરને જે નથી માનતા તે તો નાસ્તિકજ છે, એવી માની લીધેલી વાત ભદ્રિકજનોને શીઘ્ર ચોટી રહે છે. કારણ તેઓમાં યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામાં આવે કે ત્યારે જૈન જગતને અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે? જગત્કર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનું નિમિત્ત શું છે? એમ એક પછી એક મેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને જરૂર શી હતી? રચ્યું તો સુખ દુઃખ મુકવાનું કારણ શું હતું? રચિને મોત શામાટે મુક્યું? એ લીલા કોને બતાવવી હતી? રચ્યું? તો ક્યાં કર્મથી રચ્યું? તે પહેલાં રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી? ઈશ્વર કોણ? જગતના પદાર્થ કોણ? અને ઇચ્છા કોણ? રચ્યું તો જગતમાં એકજ ધર્મનું પ્રવર્તન રાखવું હતું; આમ ઋમણમાં નાચવાની જરૂર શી હતી? કદાપિ એમ માનો કે એ વિચારાની ભૂલ થઈ હશે! ક્ષમા કરીએ! પણ એવું બોલ ઢહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યું કે એનેજ મૂઠથી ઉચ્છેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપ્યો? એનાં કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિદ્યમાનતા કાં આપી? પોતાના પગ પર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર, અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રવર્તકોને એનાથી કંઈ દ્વેષ હતો? જગત્કર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કંઈ હાની પહોંચતી હતી? જગત્કર્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત છે; એમ કહેવામાં એમને કંઈ મહત્તા મળી જતી હતી? આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જગતનું સ્વરૂપ છે તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કશું છે. એમાં ભિન્નભાવ કહેવાનું એમને લેશમાત્ર પ્રયોજન ન હતું. સૂક્ષ્મમાંસૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકળથી કરીને આસા જગતના વિચારો જેણે સર્વ મેદે કઢા છે તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે!

૧૮ તત્ત્વાવબોધ.

(૧૭)

જે ન્યાયથી જય મેલવી શકતો નથી; તે પછી ગાલો ખાંડે છે; તેમ પવિત્ર જૈનના અસંહ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શંકરાચાર્ય, દયાનંદ સંન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી

જૈન નાસ્તિક છે, સો ચાર્વાકમ્મેસે ઉત્પન્ન હુઆ છે એમ કહેવા માંઝું. પણ એ સ્થળે કોઈ પ્રશ્ન કરે, કે મહારાજ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામાં કંઈ વસ્તુ વિવેક કે જ્ઞાન જોઈતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયી વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું જ્ઞાન, એનો બોધ, એનું રહસ્ય, અને એનું સત્શીલ કેવું છે તે એકવાર કહો. આપના વેદ વિચારો કયી વાતમાં જૈનથી ચહે છે? આમ જ્યારે મર્મસ્થાનપર આવે ત્યારે મૌનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરુષોનાં વચનામૃત અને ઝેગબઢથી આ સૃષ્ટિમાં સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે, તે પુરુષો કરતાં જે પુરુષો શૃંગારમાં રાચ્યા પડ્યા છે, સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી, તેને ચઢતા કહેવા, પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણ ભાષા બોલવી, પરમાત્મ સ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા, એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોલતાનું સૂચવન કરે છે? પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે; મતમેદ છે ત્યાં અંધારું છે. મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્યતત્ત્વ નથી. એ વાત આપણે શામાટે ન વિચારવી?

હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છું કે જે મમત્વરહિતની અને ન્યાયની છે. તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો; ગમે તો પછી તમારી દૃષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો. સર્વ દર્શનનાં શાસ્ત્રતત્ત્વને જુઓ, તેમ જૈનતત્ત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિકશક્તિ જે યોગ્ય હાગે તે અંગીકાર કરો. મારું કે બીજા ગમે તેનું મળે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

૯૯ સમાજની અગત્ય.

આંગ્લભૌમિયો સંસારસંબંધી અનેક કઠાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જણાશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મઢવું. કઠાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમાં એ અનેક પુરુષોની ઊમી થયેલી સમાજ સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યું? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમનાં ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કઠાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે, તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલાં મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પહેલા ગચ્છના મતમતાંતરને ટાલવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા સદાચરણી શ્રીમંત અને ધીમંત બન્નેએ મઢીને એક મહાન્ સમાજ સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે, એમ દર્શાવું છું. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયેલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાં-સુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર સંસારી કઠાકૌશલ્યથી મળે છે, પરંતુ આ ધર્મકઠાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. વાઢામાં બેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તજી એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છું છું કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઈ જૈનાંતર્ગચ્છ મતમેદ ટલો; સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્ય-મંડળનું લક્ષ આવો; અને મમત્વ જાઓ!

૧૦૦ મનોનિગ્રહના વિગ્ન.

બારંબાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી મુલ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો; તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોલતા કરવી જરૂરની છે. બહોલતામાં વિગ્નરૂપ નીચેના દોષ છે.

૧. આલસ.	૧૦. આપવહાઈ.
૨. અનિયમિત ડંધ.	૧૧. તુચ્છવસ્તુથી આનંદ.
૩. વિશેષ આહાર.	૧૨. રસગારવલ્લુબ્ધતા.
૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ.	૧૩. અતિભોગ.
૫. માયાપ્રપંચ.	૧૪. પારકું અનિષ્ટ ઇચ્છવું.
૬. અનિયમિત કામ.	૧૫. કારણવિનાનું રહવું.
૭. અકરણીયવિલાસ.	૧૬. જ્ઞાજ્ઞાનો ભેદ.
૮. માન.	૧૭. અયોગ્યસ્થળે જવું.
૯. મર્યાદાઉપરાંત કામ.	૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો.

જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિગ્નથી મનનો સંબંધ છે, ત્યાંસુધી અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ક્ષય થવાનાં નથી. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઈ શકે છે. એ દોષ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી કોઈપણ મનુષ્ય આત્મસાથક કરવાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં, પણ કેવળ ભોગત્યાગવૃત્ત જેણે ધર્યું છે, તેમજ એ એકે દોષનું મૂલ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરુષ મહાજ્ઞાતી છે.

૧૦૧ સ્મૃતિમાં રાક્ષવાયોગ્ય મહાવાક્યો.

૧. એક મેદે નિયમ એ આ જગતનો પ્રવર્તક છે.
૨. જે મનુષ્ય સત્પુરુષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે.
૩. ચંચલ ચિત્ત એ સર્વ વિષમ દુઃસ્વનું મુલિયું છે.
૪. જ્ઞાજ્ઞાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુઃસ્વદાયક છે.
૫. સમસ્તભાવિનું મલ્લવું અને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે.
૬. ઇન્દ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાંજ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો.
૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી.
૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે.
૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ છે.
૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

૧૦૨ વિવિધ પ્રશ્નો.

(૧)

આજે તમને હું કેટલાંક પ્રશ્નો નિર્ગ્રંથપ્રવચનાનુસાર ઉત્તર આપવા માટે પૂછું છું.

પ્ર૦—કહો ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉ૦—અનાદિ કાલથી આત્માની કર્મજાલ ટાલવા માટે.

પ્ર૦—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉ૦—બન્ને અનાદિ છે. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમલ વસ્તુને મલ વલગવાનું કંઈ નિમિત્ત જોઈએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે.

પ્ર૦—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉ૦—રૂપી પણ સ્વરો; અને અરૂપી પણ સ્વરો.

પ્ર૦—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉ૦—દેહ નિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

પ્ર૦—દેહ નિમિત્ત શાથી છે?

ઉ૦—સ્વકર્મના વિપાકથી.

પ્ર૦—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉ૦—આઠ.

પ્ર૦—કયો કયો?

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય.

પ્ર૦—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉ૦—જ્ઞાનાવરણીય ઇટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીના જે અનંતશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું તે. દર્શનાવરણીય ઇટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદન થઈ જવું તે. વેદનીય ઇટલે દેહનિમિત્તે સાતા અસાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મ ઇથી અવ્યાવાધ સુસ્વરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. મોહનીય કર્મ ઇટલે આત્મચારિત્ર રૂપ શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. આયુકર્મ ઇટલે અક્ષય સ્થિતિ ગુણ રોકાઈ રહેવો તે. નામકર્મ ઇટલે અમૂર્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. ગોત્રકર્મ ઇટલે અટલ અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઈ રહેવી તે. અંતરાય કર્મ ઇટલે અનંત દાન, લાભ, વીર્ય, મોગ અને ઉપમોગ શક્તિ રોકાઈ રહેવી તે.

૧૦૩ વિવિધ પ્રશ્નો.

(૨)

પ્ર૦—એ કર્મો ટાલવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉ૦—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

પ્ર૦—આ આત્માનો મોક્ષ કોઈવાર થયો છે?

૩૦—ના.

પ્ર૦—કારણ !

૩૦—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલરહિત છે. ઈથી પુનર્જન્મ એને નથી.

પ્ર૦—કેવલીના લક્ષણ શું ?

૩૦—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી શેષ ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનકવર્તી વિહાર કરે છે તે.

પ્ર૦—ગુણસ્થાનક કેટલાં ?

૩૦—ચૌદ.

પ્ર૦—તેનાં નામ કહો ?

૩૦—૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨. સાસ્વાદન (સાસાદન) ગુણસ્થાનક. ૩. મિશ્રગુણસ્થાનક. ૪. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક. ૫. દેશવિરતિગુણસ્થાનક. ૬. પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯. અનિવૃત્તિબાહરગુણસ્થાનક. ૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાય-ગુણસ્થાનક. ૧૧. ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક. ૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩. સયોગીકેવલીગુણ-સ્થાનક. ૧૪. અયોગીકેવલીગુણસ્થાનક.

૧૦૪ વિવિધ પ્રશ્નો.

(૩)

પ્ર૦—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો ?

૩૦—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે ; પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જ્યું છે ; તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્ર૦—તીર્થંકર પર્યટણ કરીને શામાટે ઉપદેશ આપે છે ? એ તો નિરાગી છે.

૩૦—તીર્થંકર નામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

પ્ર૦—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે ?

૩૦—શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનું.

પ્ર૦—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું !

૩૦—હા.

પ્ર૦—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

૩૦—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

પ્ર૦—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઈ ભિન્નતા સ્ત્રી કે ?

૩૦—તત્ત્વસ્વરૂપે એકજ છે. ભિન્ન ભિન્ન પાત્રને ભેદને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઈક કાઠમેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે સ્ત્રી ; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

પ્ર૦—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

૩૦—આત્માને તારો ; આત્માની અનંતશક્તિઓનો પ્રકાશ કરો ; એને કર્મરૂપ અનંત દુઃસ્વથી મુક્ત કરો એ.

પ્ર૦—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યા છે?

૩૦—વ્યવહારનયથી સદેવ, સદ્ધર્મ, અને સદ્ગુણ સ્વરૂપ જાણવું; સદેવના ગુણગ્રામ કરવા; ત્રિવિધ ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુથી ધર્મની ગમ્યતા પામવી તે.

પ્ર૦—ત્રિવિધ ધર્મ કયો?

૩૦—સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ.

૧૦૫ વિવિધ પ્રશ્નો.

(૪)

પ્ર૦—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી?

૩૦—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વનાં જામેલાં દલ્લિયાંથી, અને સત્સમાગમના અભાવથી.

પ્ર૦—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચારરૂપ શું છે?

૩૦—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધ યતિધર્મ, સસદશવિધિસંયમ, દશવિધ વૈયાધૃત્ય, નવવિધ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારના કષાયનો નિગ્રહ; વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું આરાધન इत्यादિક અનેક મેદ છે.

પ્ર૦—જૈનમુનિયોના જેવાંજ સંન્યાસિયોનાં પંચ યામ છે; અને બૌદ્ધધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારમાં તો જૈનમુનિયો અને સંન્યાસિયો તેમજ બૌદ્ધમુનિયો સરસા સ્તરા કે?

૩૦—નહીં.

પ્ર૦—કેમ નહીં?

૩૦—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહાવ્રતના પ્રતિભેદ જૈનમાં અતિ સૂક્ષ્મ છે. પેલા બેના સ્થૂલ છે.

પ્ર૦—સૂક્ષ્મતાને માટે દૃષ્ટાંત આપો જોઈએ?

૩૦—દૃષ્ટાંત દેખીતું છે. પંચયામિયો કંદમૂલાદિક અમધ્ય સ્વાય છે; સુસ્વશય્યામાં પોઢે છે; વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે; કેવલ શીતલ જલથી તેઓનો વ્યવહાર છે. રાત્રિયે ભોજન લે છે. એમાં થતો અસંસ્થાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એ આદિની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી. તેમજ માંસાદિક અમધ્ય અને સુસ્વશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધમુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો એથી કેવલ વિરક્ત છે.

૧૦૬ વિવિધ પ્રશ્નો.

(૫)

પ્ર૦—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા સ્તરી કે?

૩૦—જૈનને કંઈ અસમંજસ ભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી; પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે, તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

પ્ર૦—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉ૦—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

પ્ર૦—વેદદર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉ૦—એતો મતમેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બંનેનાં મૂલતત્ત્વો આપ જોઈ જજો.

પ્ર૦—આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટાપર છે; પરંતુ જગત્કર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંસ્થાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત્ વગર બનાવ્યે ક્યાંથી હોય?

ઉ૦—આપને જ્યાંસુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મઠી નથી ત્યાંસુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. “સમ્મતિતર્ક” આદિ ગ્રંથનો આપ અનુમત્ત કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

પ્ર૦—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃઢાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે; ઈથી એ ટુટી શકે નહીં પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

ઉ૦—પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પલ્લભર એમ માનીએ, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે તો પછી જગત્કર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામવોલ્લક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વઢી એ પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્કર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી.

૧૦૭ જિનેશ્વરની વાણી.

મનહર હંદ.

અનંત અનંત ભાવ મેદથી ભરેલી મલી, અનંત અનંત નય નિષ્કેપે વ્યાસ્યાની છે;
સકલ જગત્ હિતકારિણી હારિણી મોહ, તારિણી ભવાબ્ધિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે;
ઉપમા આપ્યાની જેને તમા રાસવી તે વ્યર્થ, આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મેં માની છે;
અહો! રાજચંદ્ર બાલ સ્યાલ નથી પામતા એ, જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે. ૧.

૧૦૮ પૂર્ણમાલિકા મંગલ.

ઉપજાતિ.

તપ્પોપધ્યાને રવિરૂપ થાથ, એ સાધિને સોય રહી સુહાય;
મહાન તે મંગલ પંક્તિ પામે, આવે પછી તે બુધના પ્રણામે. ૧.
નિર્મથ જ્ઞાતા ગુરુ સિદ્ધિ દાતા, કાંતો સ્વયં શુક્ર પ્રપૂર્ણ રૂપતા;
ત્રિયોગ ત્યાં કેવલ મંદ પામે, સ્વરૂપ સિદ્ધે વિચરી ચિરામે. ૨.

ભાવના બોધ.

ઉપોદ્ધાત.

સ્વરૂં સુખ શામાં છે? ગમે તેવા તુલ્લ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્જ્વલ આત્માઓનો સ્વતઃ વૈગ વૈરાગ્યમાં શંપલાતું એ છે. નાશદૃષ્ટિથી જ્યાંસુધી ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દેછે, ત્યાંસુધી તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવલ સુલભ છે, એ નિઃસંશય છે.

એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી પુષીનાં સઘલાં પ્રાણીઓ, માનવિઓ, અને દેવ દાનવિઓ એ સઘલાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્તકરવામાં છે, એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહેછે; પરંતુ વિવેક બુદ્ધિના ઉદયવિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાનાપ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાલાં વીરલાં માનવિઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભુત પળ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ મયવાલાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહાતાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમજ પરિણામે મહાતાપ, અનંત શોક, અને અનંત મય છે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથીજ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતાં નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં પણ સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનોવીરતાથી અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે:—

ભોગે રોગમયં કુલે વ્યુતિમયં વિત્તે નૃપાલાઢ્યં

માને દૈન્યમયં બલે રિપુમયં રૂપે તરુણ્યા મયં ।

શાસ્ત્રે વાદમયં ગુણે સ્વલમયં કાયે કૃતાંતાઢ્યં

સર્વ વસ્તુ મયાન્વિતં શ્રુતિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—ભોગમાં રોગનો મય છે; કુલને પડવાનો મય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો મય છે; માનમાં દીનતાનો મય છે; બલમાં શત્રુનો મય છે; રૂપથી સ્ત્રિને મય છે; શાસ્ત્રમાં વાદનો મય છે; ગુણમાં સ્વલનો મય છે; અને કાશાપર કાળનો મય છે; એમ સર્વ વસ્તુ મયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્યજ અભય છે.!!!

મહાયોગી ભર્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય ઇટલે સઘલા ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાखે તેવું છે. એમાં આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા એમણે સકલ તત્ત્વવેત્તાઓનાં સિદ્ધાંત રહસ્યરૂપ

અને સ્વાનુભવી સંસારશોકનું તાદૃશ્ય ચિત્ર આપ્યું છે. એણે જેજે વસ્તુઓપર ભયની છાયા પ્રદર્શ્ય કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય સુખરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઠર્યું; મનુષ્ય ડાંચ કુલોથી સુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેસાહ્યો; સંસારચક્રમાં વ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને દંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા ઇત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે; કોઈપણ કૃત્ય કરી યશસ્વીતિથી માન પામવું કે માનવું એવી સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દીનતા ને કંગાલ્યતનો ભય છે; બલપરાક્રમથી પણ એવાજ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચહાવું રહ્યું છે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યો છે; રૂપકાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ નિરંતર ભયવાલીજ છે; અનેક પ્રકારે ગુંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજાલ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે; કોઈપણ સાંસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેવાય છે, તે સ્વલ મનુષ્યની નિંદાને લીધે મયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહી છે એવી કાયા તે એક સમયે કાલરૂપ સિંહના મુખમાં પડવાના ભયથી ભરી છે. આમ સંસારનાં મનોહર પણ ચપલ સાહિત્યો ભયથી ભર્યાં છે. વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભય છે ત્યાં કેવલ શોકજ છે; જ્યાં શોક હોય ત્યાં સુખનો અભાવ છે; અને જ્યાં સુખનો અભાવ રહ્યો છે, ત્યાં તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોગીંદ્ર ભર્તૃહરિ એકજ એમ કહી ગયા છે તેમ નથી. કાલાનુસાર સૃષ્ટિના નિર્માણ સમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન, અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ઠ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા છે. એવો કોઈ કાલ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ તત્ત્વવેદાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકરૂપ ગણાવી છે; એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મિકિ, શંકર, ગૌતમ, પાતંજલી, કપિલ, અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે તેનું રહસ્ય નીચેનાં શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે.

“અહો લોકો! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!!”

એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો. એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાસવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થલે એજ છે કે સંસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમજ દુઃખપ્રદ છે. અહો! મન્ય લોકો! એમાં મધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ! નિવૃત્ત થાઓ!!

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એજ પ્રદર્શિત કર્યું છે; તેમ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કંચનવર્ણિ કાયા, યશોમતિ જ્વેલી રાણી, અઢલક સામ્રાજ્યલક્ષ્મી, અને મહાપ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ડાઘે દર્શ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે.

પ્રજ્ઞ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલકેવલીની સમીપે તત્ત્વામિલાષીના મુલકમલથી મહાવીર કહેવરાવે છે કે :—

અધુવે અસાસયંમિ સંસારમિદુરુલ્લપડરાણ.

કિંનામદુષ્યંતકમ્મયં જેનાહંદુગ્ગઈ નગછેધ્યા ॥ ૧ ॥

“અધુવે અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે. હું એવી શું કરણી કરું કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિપ્રતિ ન જઉં?” એ ગાથામાં એ માવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે.

“અધુવે અસાસયંમિ”—આ મહદ્ તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રસાદિમૂલક વચનો પ્રવૃત્તિમુક્ત યોગીશ્વરના સતત વૈરાગ્યવેગનાં છે, અતિ બુદ્ધિશાલીને સંસાર પળ ઉત્તમરૂપે માન્ય રાખે છે છતાં તે બુદ્ધિશાલીઓ તેનો ત્યાગ કરે છે; એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર ચમત્કાર છે. એ અતિ મેધાવિઓ અંતે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહા યોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળે છે. સંસારને શોકાભિષે કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની શ્રમણા નથી, પરંતુ એ સઘલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોલે કલાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આજ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્મુત, સર્વમાન્ય અને કેવલ મંગલમય છે. મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિસ્પૃહિતાથી ઉપદેશ આપીને જગદ્દહિતૈષિની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે, તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધી, વ્યાધિ અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રમુત્ત, ગુરુજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહિતા, વ્રજચર્ય, સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું; ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુરાગ, અણરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘલાંનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેનાં બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે.

“પ્રમુદ્ધ ભજો નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર.”

અરે! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવી છે. એ સઘલા સ્થૂલ ઉદ્દેશે તો સમતુલ્ય દૃશ્ય થાય તેવું છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉદ્દેશે ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ મગવંત તે સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઈ પડે છે. નિવૃત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વે જણાવ્યા તે તે વિષયોનું સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગલમયરૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર બધી ગયો છે. એ માટે એને અનંત ધન્યવાદો છાજે છે!

એ સઘલા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ? એનો નિવેડો હવે લઈએ. સઘલા ઉપદેશકો એમ કહેતા આવ્યા છે કે એનું પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; અને પ્રયોજન દુઃખની નિવૃત્તિ. એજ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સૂત્રજ્ઞતાંગ દ્વિતીયાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીસમી ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહ્યું છે કે:—

“નિવ્વાણ સેઠા જહ સવ્વધમ્મા”

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સારાંશે મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તે; પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમ સુખ અને પરમાનંદનો અસ્વંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે, શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે, એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

આ પળ વિના વિવાદે માન્ય રાસ્તવું જોઈએ કે તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નિવૃત્તિ એના એજ સાંસારિક વિષયથી નથી. રુધિરથી રુધિરનો ડાઘ જતો નથી; પળ જલથી તેનો અભાવ છે; તેમ શૃંગારથી વા શૃંગારમિશ્રિત ધર્મથી સંસારની નિવૃત્તિ નથી; એજ માટે વૈરાગ્યજલનું આવશ્યકપણું નિઃસંશય ઠરે છે. અને એજ માટે વીતરાગનાં વચનમાં અનુરક્ત થવું ઉચિત છે; નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષનો જન્મ નથી. પરિણામે એજ મુક્તિનું કારણ છે. એ વીતરાગ સર્વજ્ઞનાં વચનને વિવેકબુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી. હે માનવી! આત્માને ઉજ્જ્વલ કર!

પ્રથમ દર્શન.

વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે.

૧. અનિત્યભાવના:—શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબપરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે; જીવનો મૂલ ધર્મ અવિનાશી છે. એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

૨. અશરણભાવના:—સંસારમાં મરણસમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનુંજ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણભાવના.

૩. સંસારભાવના:—આ આત્માએ સંસારસમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું; એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના.

૪. એકત્વભાવના:—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો મોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

૫. અન્યત્વભાવના:—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના.

૬. અશુચિભાવના:—આ શરીર અપવિત્ર છે, મલમૂત્રની સ્થાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું એમ ચિંતવવું તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના.

૭. આશ્રવભાવના:—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ इत्यादિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

૮. સમ્વરભાવના :—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના.

૯. નિર્જરાભાવના :—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

૧૦. લોકસ્વરૂપભાવના :—ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

૧૧. બોધદુર્લભભાવના :—સંસારમાં ભ્રમતાં આત્માને સમ્યગ્ જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; બા સમ્યગ્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્રસર્વવિસિતિ પરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવું તે અગીયારમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨. ધર્મદુર્લભભાવના :—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરુ અને એવું શ્રવણ મલવું દુર્લભ છે એમ ચિંતવું તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે, તે વૈરાગ્યને દૃઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનાંતર્ગત વર્ણવીશું. કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે; કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસંગની અગત્ય છે; એથી તે વિસ્તારી નથી.

પ્રથમ ચિત્ર.

અનિત્યભાવના.

ઉપજાતિ.

વિદ્યુલ્લક્ષ્મી પ્રમુતા પતંગ, આયુષ્ય તેતો જલના તરંગ,
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ, શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ !

વિશેષાર્થ :—લક્ષ્મી વીજલી જેવી છે. વીજલીનો શબકારો જેમ થઈને ઓલવાઈ જાય છે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે, તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાલ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોલો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડે છે. કામભોગ આકાંક્ષામાં ઉત્પન્ન થતા ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવા છે. જેમ ઇંદ્રધનુષ્ય વર્ષાકાલમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાય છે, તેમ યૌવનમાં કામના-વિકાર ફલીમૂત થઈ જરાબયમાં જતા રહે છે; ટુંકામાં હે જીવ ! એ સઘલી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે; એમાં પ્રેમબંધનની સાંકલે બંધાઈને શું રાચવું ? તાત્પર્ય એ સઘલાં ચપલ અને બિનાશી છે, તું અલંક અને અબિનાશી છે; માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર !

મીઝારીનો સ્વેદ.

(જુઓ પૃષ્ઠ ૪૭-૪૮ પાઠ ૪૧-૪૨.)

* * * * *

પ્રમાણશિક્ષા :—સ્વપ્રપ્રાપ્તિમાં જેમ તે મીઝારીએ સુખસમુદાય દીઠા, મોગવ્યા અને આનંદ માન્યો, તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસારના સ્વપ્રવત્ સુખસમુદાયને મહાનંદરૂપ માની બેઠા છે. જેમ તે સુખસમુદાય જાગૃતિમાં તે મીઝારીને મિથ્યા જણાયા, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી જાગૃતિવડે સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્રમાના મોગ ન મોગવ્યા છતાં જેમ તે મીઝારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ, તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં સુખ માની બેસે છે અને મોગવ્યાતુલ્ય ગણે છે, પણ તે મીઝારીની પેઠે પરિણામે સ્વેદ, પશ્ચાત્તાપ, અને અધોગતિને પામે છે. સ્વપ્રમાની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી, તેમ સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપલ અને શોકમય છે. આવું વિચારી બુદ્ધિમાન પુરુષો આત્મશ્રેયને શોધે છે.

દ્વિતીય ચિત્ર.

અશરણભાવના.

ઉપજાતિ.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ ધ્યાળી

અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંધ સ્હાશે.

વિશેષાર્થ :—સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવે નિસ્પૃહિતાથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને મન વચન અને કાયાના પ્રભાવવડે હે ચેતન ! તેને તું આરાધ્ય આરાધ્ય, તું કેવલ અનાથરૂપ છો તે સનાથ થઈશ. એનાવિના મવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંધ કોઈ સહાનાર નથી. જે આત્માઓ સંસારનાં માયિક સુખને કે અવદર્શનને શરણરૂપ માને તે અધોગતિ પામે તેમજ સદૈવ અનાથ રહે એવો બોધ કરનારું મગવાનું અનાથી મુનિનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ છીએ, યથી અશરણભાવના સુદૃઢ થશે.

અનાથી મુનિ.

(જુઓ પૃષ્ઠ ૧૩ મી. ૧૬ પાઠ ૫-૬-૭.)

* * * * *

પ્રમાણશિક્ષા :—અહો ભવ્યો ! મહાતપોધન, મહામુનિ, મહાપ્રજ્ઞાવંત, મહાયશશંક, મહાનિર્ગ્રંથ અને મહાશ્રુત અનાથી મુનિએ મગધ દેશના રાજાને પોતાના વિકલ ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યો છે તે સરે ! અશરણભાવના સિદ્ધ કરે છે. મહામુનિ અનાથીએ સહન કર્યાતુલ્ય વા યથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી મોગવતા દેસાય છે. તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો ! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંતઅશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શરણરૂપ

ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને સેવો. અંતે એજ મુક્તિના કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રચા અનાથી અનાથ હતા, તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથજ છે ! સનાથ થવા પુરુષાર્થ કરવો એજ શ્રેય છે !

તૃતીય ચિત્ર.

એકત્વભાવના.

ઉપજાતિ.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ મોગવે એક સ્વ આત્મા પોતે, એકત્વ એથી નય સુજ ગોતે.

વિશેષાર્થ :—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેસાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાય છે તે સ્નેહી, કુટુંબી, જાયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતેજ મોગવે છે; એમાં કોઈપણ ભાગીદાર થતું નથી; તેમજ પાપ પુણ્યાદિ સઘલા વિપાકો આપણો આત્માજ મોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એનું સિદ્ધ કરીને વિવેકને મલી રીતે જાળવાવાલા પુરુષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

નમિરાજર્ષિ.

મહાપુરુષના તે ન્યાયને અચલ કરનાર નમિરાજર્ષિ અને શર્કેદ્રનો વૈરામ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગલ પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. નમિરાજર્ષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા. સ્ત્રી પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિશ્ચાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિભ્રમ કર્યો નથી. શર્કેદ્ર પ્રથમ નમિરાજર્ષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે, ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરીક્ષાનિવાને પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે છે.

વિપ્ર :—હે રાજા ! મિથિલા નગરીને વિષે આજે પ્રબલ કોલાહલ વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉલ્લેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજમંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયાં છે. માત્ર સારી દિક્ષા એજ એ સઘલાનાં દુઃખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુઃખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુઃખ સંસારપરિભ્રમણનું કારણ ગણીને તું ત્યાં જા. મોઝો ન થા.

નમિરાજ :—(ગૌરવ ભરેલાં બચનોથી) હે વિપ્ર ! તું જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિલા નગરીમાં એક બગીચો હતો તેની મધ્યમાં એક વૃક્ષ હતું, શીતલ છાયાથી કરીને તે રમણીય હતું, પત્ર પુષ્પ અને ફલથી તે સહિત હતું, નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોને તે લાભવાતા હતું, વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમાં રહેનારાં પંક્તીઓ દુઃસ્વાર્થ ને શરણરહિત થયાથી આક્રંદ કરે છે. વૃક્ષ પોતાને માટે થઈનેજ તે વિલાપ કરતાં નથી; પોતાનું સુખ ગયું એ માટે થઈને તેઓ શોકાર્ત છે.

વિપ્ર:—પણ આ જો! અમ્મિ ને વાયુના મિશ્રણી તારું નગર, તારાં અંતઃપુર, અને મંદિરો કઠે છે, માટે ત્યાં જા અને તે અમ્મિને શાંત કર.

નમિરાજ:—હે વિપ્ર! મિથિલાનગરીના તે અંતઃપુરના અને તે મંદિરોના લાક્ષણિકતા મારું કંઈ પણ લાક્ષણિક નથી. જેમ સુલોત્પત્તિ છે તેમ હું વર્તુલું. એ મંદિરાદિકમાં મારું અરુપ માત્ર પણ નથી. મેં પુત્ર, સ્ત્રીઆદિકના વ્યવહારને છાંચ્છો છે. મને એમાંનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય-પણ નથી.

વિપ્ર:—પણ હે રાજા! તારી નગરીને સઘન કિલ્લો કરાવીને, પોઠ, કોઠા અને કમાડ, ભોગલ કરાવીને અને શતપત્રી સ્વાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જા.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને, સમ્બરૂપી ભોગલ કરીને, ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ; શુભ મનોયોગરૂપ કોઠા કરીશ; વચનયોગરૂપ સ્વાઈ કરીશ; કાયા યોગરૂપ શતપત્રી કરીશ; પરાક્રમરૂપી ધનુષ્ય કરીશ; ઈર્યાસમિતિરૂપ પણ્ચ કરીશ; ધીરજરૂપ કમાન સહાવાની મુઠી કરીશ; સત્યરૂપ ચાપવડે કરીને ધનુષ્યને બાંધીશ; તપરૂપ બાળ કરીશ; કર્મરૂપી વૈરીની સેનાને મેદીશ; લૌકિક સંગ્રામની મને રુચિ નથી. હું માત્ર તેવા ભાવસંગ્રામને ચાહું છું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે રાજા! શિસ્તરબંધ ઝંચા આવાસ કરાવીને, મણિકંચનમય ગવાક્ષાદી મુકાવીને, તલાવમાં ક્રીડા કરવાના મનોહર મહાલય કરાવીને પછી જા.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) તેં જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહું છું.

વિપ્ર:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રિયશિરોમણિ! અનેક પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને નગરીનું એ દ્વારે કલ્યાણ કરીને તું જા.

નમિરાજ:—હે વિપ્ર! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દેશે. ચોરીના નહીં કરનાર જે સ્ત્રીઆદિક પુદ્ગલ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઇન્દ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય?

વિપ્ર:—હે ક્ષત્રિય! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી અને જે નિરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્તે છે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જા.

નમિરાજ:—(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશ લાલ્લ સુમટને સંગ્રામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરુષો અનેક મઠી આવે પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મઠનાર અનંત દુર્લભ છે. તે દશ લાલ્લ સુમટથી વિજય મેળવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરુષ પરમોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સંઘાતે યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે. બહિર યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે! જ્ઞાનરૂપ

આત્મા વડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઇન્દ્રિઓને, ક્રોધને, માનને, માયાને તેમજ લોભને જીતવાં દોહલાં છે. જેને મનયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

વિપ્ર :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ વજ્રો કરી શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ્ઞ ભોગ ભોગવી હે ક્ષત્રિય! તું ત્યાર પછી જજે.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહીને મહીને જો દશ લાસ ગાયનાં દાન દે તોપણ તે દશ લાસ ગાયનાં દાન કરતાં સંયમ ગ્રહણ કરી સંયમને આરાધે છે તે તે કરતાં વિશેષ મંગલ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપ્ર :—નિર્વાહ કરવા માટે મિક્ષાથી સુશીલપ્રવર્જ્યામાં અસહ્ય પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે. તેથી તે પ્રવર્જ્યા ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવર્જ્યામાં રુચિ થાય છે. માટે એ ઉપાધિ ટાલવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષ્ઠાદિક વ્રતમાં તત્પર રહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ! હું ઠીક કહું છું.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર! બાલ અવિવેકી ગમે તેવાં યગ્ર તપ કરે પરંતુ સમ્યક્શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કલા તે સોલ કલા જેવી કેમ ગણાય?

વિપ્ર :—અહો ક્ષત્રિય! સુવર્ણ, મણિ, મુક્તાફલ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધિ કરીને પછી જજે.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મેરૂ પર્વત જેવા કદાચિત્ સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી. કિંચિત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી. તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ इत्याદિક સકલ લોક ભરાય છટકું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાલવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ઠતા છે. માટે સંતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરુષો આચરે છે.

વિપ્ર :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રિય! મને અદ્ભુત આશ્ચર્ય ઉપજે છે કે, તું છતાં ભોગને છાંડે છે. પછી અછતા કામ-ભોગને વિષે સંકલ્પ કરીને હળાઈશ, માટે આ સઘલી મુનિત્વ-સંબંધીની ઉપાધિ મૂક.

નમિરાજ :—(હેતુ કારણ પ્રે૦) કામભોગ છે તે શલ્ય સરસ્થા છે, કામભોગ છે તે વિષ સરસ્થા છે, કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્ય છે; જેની વાંછનાથી જીવ નર્કાદિક અધોગતિને વિષે જાય છે; તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોય છે; લોભ થકી આ લોક પરલોકનો ભય હોય છે. માટે હે વિપ્ર! એનો તું મને બોધ ન કર. મારું હૃદય કોઈ કાલે ચલ્લનાર નથી; એ મિથ્યા મોહિનીમાં અભિરુચિ ધરાવનાર નથી. જાણી જોઈને ક્ષેર કોણ પીએ? જાણી જોઈને દીપક લઈને કૂવે કોણ પડે? જાણી જોઈને વિશ્રમમાં કોણ પડે? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અમિય કરી એ ક્ષેરને મિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહર્ષિ નમિરાજની સુદૃઢતા જોઈ શર્કેદ્ર પરમાનંદ પામ્યો. પછી બ્રાહ્મણના રૂપને છાંડીને ઇંદ્રપણાને વૈક્રિય કર્યું. વંદન કરીને મધુરે વચ્ચે પછી તે રાજર્ષીશ્વરની સ્તુતિ કરવા લામ્યો. હે મહાયશસિ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તે ક્રોધને જીત્યો. આશ્ચર્ય તે અહંકારનો પરાજય કર્યો. આશ્ચર્ય

તેં માયાને ટાઢી. આશ્ચર્ય તેં હોમ વશ કીધો. આશ્ચર્ય તારું સરલપણું. આશ્ચર્ય તારું નિર્મમત્વ આશ્ચર્ય તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય તારી નિર્લોભતા. હે પૂજ્ય ! તું આ મઠને વિષે ઉત્તમ છું ; અને પરમઠને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મરહિત થઈને પ્રધાન સિદ્ધગતિને વિષે પરવરીશ. એ રીતે સ્તુતિ કરતાં કરતાં, પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં શ્રદ્ધામક્ષિણે તે ઋષિના પાદાંબુજને વંદન કર્યું. પછી તે સુંદર મુકુટવાળો શક્રેન્દ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણ શિક્ષા :—વિપ્રરૂપે નમિરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં હૃદયે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઈએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચઢાવનારી છે તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મલ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર ચાતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરીક્ષણ કરવાનું તો એ છે કે નમિરાજ કેવલ કંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અસ્વંહ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે વિપ્ર ! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે એમ કહેવાય છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એકજ છડું, એકલો જનાર છડું ; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વનેજ ચાહું છડું. આવા રહસ્યમાં નમિરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દૃઢીભૂત કરતા ગયા છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી મર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. બંને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દૃઢીભૂત કરવા નમિરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા, તે વિષે કિંચિત્ માત્ર નમિરાજનો એકત્વ-સંબંધ આપણે છિણ.

એ વિદેહ દેશ જેવા મહાન્ રાજ્યના અધિપતિ હતા. અનેક યૌવનવતિ મનોહારિણી સ્ત્રિઓના સમુદાયમાં તે ઘેરાઈ રહ્યા હતા. દર્શનમોહિનીનો ઉદય ન છતાં એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતા હતા. કોઈ કાલે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આશું શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી બઢતરા વ્યાસ થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ર વીંછીની ડંશવેદનાસમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્યવિદ્યાના પ્રવીણ પુરુષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું ; પણ તે સઘટ્ટું વૃથા ગયું. લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગયો. ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષિ થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્વેષ હોય ! નિપુણ વૈદો કાયર થયા. અને રાજેશ્વર પણ એ મહા વ્યાધિથી કંટાળો પામી ગયા. તેને ટાંઢનાર પુરુષની શોષ ચોંબાજુ ચાલતી હતી. મહા કુશલ એક વૈદ મળ્યો ; તેણે મળ્યાગિરિ ચંદનનું ચિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું. મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ. તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલાં કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણીકને સ્વલ્પમઢાટ કરવા મંડી પડ્યો. મિથિલેશના અંગમાં એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી, અને બીજી આ કંકણના કોલાહલથી ઉત્પન્ન થઈ. સ્વલ્પમઢાટ સમી શક્યા નહીં, ઇટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરીકે તમે ચંદન ન ઘસો ; કાં સ્વલ્પમઢાટ કરો છો ? મારાથી એ મઢમઢાટ સહન થઈ શકતો નથી. એક મહાવ્યાધિથી હું મહાયો છડું ; અને આ બીજો વ્યાધિતુલ્ય કોલાહલ થાય છે, તે અસહ્ય છે. સઘલી રાણીઓએ

एकेकुं कंकण मंगल दाखल राखी कंकण समुदायनो त्याग कर्यो; एटले थतो खळमळाट शांत थयो. नमिराजे राणीओने कहुं, तमे शुं चंदन घसवुं बंध कर्युं? राणीओए जणाव्युं के ना. मात्र कोलाहल शांत थवा माटे एकेकुं कंकण राखी, बीजां कंकण परित्यागी अमे चंदन घसीए छीए. कंकणनो समूह हवे अमे हाथमां राख्यो नथी तेथी खळमळाट थतो नथी. राणीओनां आटलां वचनो सांभळ्यां त्यां तो नमिराजने रोमेरोम एकत्व सिद्ध थयुं—व्यापी गयुं अने ममत्व ठळी गयुं. खरे! झाझां मळ्ये झाझी उपाधि जणाय छे. जो हवे आ एक कंकणथी लेशमात्र पण खळमळाट थतो नथी. कंकणना समूहवडे करीने माथुं फेरवी नाखे एवो खळमळाट थतो हतो. अहो चेतन! तुं मान के एकत्वमांज तारी सिद्धि छे. वधारे मळवाथी वधारे उपाधि छे. संसारमां अनंत आत्माना संबंधमां तारे उपाधि भोगववानुं शुं अवश्य छे? तेनो त्याग कर अने एकत्वमां प्रवेश कर. जो आ एक कंकण हवे खळमळाट विना केवी उत्तम शांतिमां रमे छे? अनेक हतां त्यारे ते केवी अशांति भोगवतुं हतुं? तेवीज रीते तुं पण कंकणरूप छो. ते कंकणनी पेठे तुं ज्यामुची खेही कुटुंबीरूपी कंकणसमुदायमां पळ्यो रहीश त्यांसुची भवरूपी खळमळाट सेवन करवा पडशे. अने जो आ कंकणनी वर्तमान स्थितिनी पेठे एकत्वने आराधीश तो सिद्धगतिरूपी महा पवित्र शांति पामीश. एम वैराग्यना प्रवेशमां ने प्रवेशमां ते नमिराज पूर्वजातिनी स्मृति पाम्या. प्रव्रज्या धारण करवा निश्चय करी तेजो शयन करी गया. प्रभाते मांगल्यरूप वाजित्रनो ध्वनि प्रकण्यो; दाहज्वरथी मुक्त थया. एकत्वने परिपूर्ण सेवनार ते श्रीमन् नमिराज ऋषिने अभिवंदन हो!

शार्दूलविक्रीडित.

राणी सर्व मळी सुचंदन घसी, ने चर्चवामां हती,
बूझ्यो त्यां ककळाट कंकणतणो, श्रोती नमिभूपति;
संवादे पण इंद्रथी हठ रबो, एकत्व साचुं कर्युं,
एवा ए मिथिलेशनुं चरित आ, संपूर्ण अत्रे थयुं.

१.

विशेषार्थः—राणीओनो समुदाय चंदन घसीने विलेपन करवामां रोकायो हतो; तत्समयमां कंकणना खळमळाटने सांभळीने नमिराज बूझ्यो. इंद्रनी साथे संवादमां पण अचल रबो; अने एकत्वने सिद्ध कर्युं. एवा ए मुक्तिसाधक महा वैरागीनुं चरित्र भावनाबोध ग्रंथे तृतीय चित्रे पूर्णता पाम्युं.

चतुर्थ चित्र.

अन्यत्वभावना.

शार्दूलविक्रीडित.

ना मारां तन रूप कांति युवती, ना पुत्र के भ्रात ना,
ना मारां भृत खेहियो खजन के, ना गोत्र के ज्ञात ना;

ના મારાં ધન ધામ યોવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાતના,

રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા માવના.

૧.

વિશેષાર્થ:—આ શરીર તે મારું નથી, આ રૂપ તે મારું નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રી તે મારી નથી, આ પુત્ર તે મારા નથી, આ માઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી, આ જોહિયો તે મારા નથી, આ સંબંધીઓ તે મારાં નથી, આ ગોત્ર તે મારું નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારાં નથી, આ યોવન તે મારું નથી, અને આ ભૂમિ તે મારી નથી, માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણાનો છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વનો બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વમાવનાનો વિચાર કર! વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમણા ટલવા માટે અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનન કરવા યોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહીં આગલ ટાંકીએ છીએ.

ભરતેશ્વર.

જેની અશ્વશાલામાં રમણીય, ચતુર અને અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાલામાં અનેક જાતિના મદોન્મત્ત હસ્તિયો ઝુલી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવયૌવના, સુકુમારિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રિયો સહસ્રગમે વિરાજી રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચલા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓઢાંચેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈ હતી; જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આવીને થઈને મુકુટપર ચઢાવી રહ્યાં હતાં; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાંપ્રકારનાં ષટ્સ ભોજનો પઢે પઢે નિર્મિત થતાં હતાં; જેના કોમલ કર્ણના વિલાસને માટે ક્ષીણાં અને મધુરસ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરીક્ષણ કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં નાટક ચેટક હતાં; જેની યશસ્કીર્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુલ્ખથી શયન કરવાનો વચ્ચે આવ્યો નહોતો; અથવા જેના વૈરીની વનિતાઓનાં નયનોમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાલવવા તો સમર્થ નહોતું પણ સામા નિર્દોષનાથી આંગલી ચિંધવા પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિમંત્રણા કરતા હતા; જેનાં રૂપ, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતાં; જેને અંગે મહાન્ બલ, વીર્ય, શક્તિ અને ઉગ્ર પરાક્રમ ઉછળતાં હતાં; ક્રીડા કરવાને માટે જેને મહા સુગંધીમય ઘાગ્રગીચા અને વનોપવન હતાં; જેને ત્યાં પ્રધાન કુલદીપક પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાલોગમે અનુચરો સજ્જ થઈ ઉભા રહેતા હતા; જે પુરુષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં સ્વમા સ્વમા, કંચન-ફુલ અને મૌક્તિકના થાલથી વધાવાતો હતો; જેના કુમ્કુમ્વર્ણા પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને હિંદ્ર જેવા પણ તલસી રહેતા હતા; જેની આયુષશાલામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રાજ્યનો અસંહ દીપક પ્રકાશમાન હતો; જેને શરીરે મહાન છ સંહની પ્રમુતાનો તેજસ્વી અને ચલકાટમાન મુકુટ વિરાજિત હતો; કહેવાનો હેતુ કે જેનાં સાહિત્યનો, જેનાં બલનો, જેનાં નગર-પુરપાટણનો, જેના વૈભવનો, અને જેના વિલાસનો સંસાર સંબંધે કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો; એવો તે શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત પોતાના સુંદર

આદર્શ—ભુવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિમૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠો હતો. ચારે બાજુનાં દ્વાર સુલ્લાં હતાં; નાના પ્રકારના ધૂપનો ધૂમ સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો; નાના પ્રકારના સુગંધિ પદાર્થો ધમધમી રહ્યા હતા; નાના પ્રકારનાં સુસ્વરયુક્ત વાજિંત્રો યાંત્રિક કઢાવડે સ્વર સેંચી રહ્યાં હતાં; શીતલ, મંદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી; આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં એ શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર ભરત તે ભુવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો.

એના હાથની એક આંગલીમાંથી વીંટી નીકળી પડી. ભરતનું ધ્યાન તે ભળી સેંચાયું; અને આંગલી કેવલ અડવી જળાઈ. નવ આંગલીઓ વીંટીવડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી તે મનોહરતા વિના આ આંગલીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભુત મૂલોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ. શા કારણથી આ આંગલી આવી લાગવી જોઈએ? એ વિચાર કરતાં વીંટીનું નીકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું. તે વાતને વિશેષ પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગલીની વીંટી તેણે સેંચી લીધી. એ બીજી આંગલીમાંથી જેવી વીંટી નીકળી તેવી તે આંગલી અશોભ્ય દેખાઈ; વઢી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગલીમાંથી પણ વીંટી સેરવી લીધી, એથી વિશેષ પ્રમાણ થયું. વઢી ચોથી આંગલીમાંથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એણે પણ એવોજ દેખાવ દીધો. એમ અનુક્રમે દશે આંગલીઓ અડવી કરી મૂકી. અડવી થઈ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો. અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વભાવનામાં ગદ્ગદિત થઈ એમ બોલ્યા :—

અહોહો! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશલતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની; એ મુદ્રિકાવડે મારી આંગલી સુંદર દેખાઈ; એ આંગલીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતાં એથી વિપરીત દેખાવ દીધો; વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું સ્વેદરૂપ થયું. અશોભ્ય જણાવાનું કારણ માત્ર વીંટી નહીં એજ ઠયું કે? જો વીંટી હત તો તો એવી અશોભા હું ન જોત. એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આંગલી શોભા પામી; એ આંગલીવડે આ હાથ શોભેછે; અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે છે. ત્યારે એમાં હું શોભા કોની ગણું? અતિ વિસ્મયતા! મારી આ મનાતી મનોહર કાંતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર તે મણિ ભાણિક્યાદિના અલંકારો અને રંગ બેરંગી વસ્ત્રો ઠય્યાં. એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી; એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદરતા દેખાડે છે; અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર માત્ર ત્વચાવડે, તે ત્વચા કાંતિવડે, અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકારવડે શોભેછે; ત્યારે શું મારા શરીરની તો કંઈ શોભા નહીંજ કે? રુધિર, માંસ, અને હાડકોજ કેવલ એ માલો કે? અને એ માલો તે હું કેવલ મારો માનુંછું. કેવી ભૂલ! કેવી ભ્રમણા! અને કેવી વિચિત્રતા છે! કેવલ હું પરપુદ્ગલની શોભાથી શોમું છું. કોઈથી રમણીકતા ધરાવતું શરીર તે મારે મારું કેમ માનવું! અને કદાપિ એમ માનીને હું એમાં મમત્વ ભાવ રાખું તેપણ કેવલ દુઃખપ્રદ અને વૃથા છે. આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામાં કંઈ શંકા નથી.

એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનું છું કે માનું એ કેવલ મૂર્ખતા છે. જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે અને જે કેવલ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું? એ જ્યારે મારી થતી નથી ત્યારે મારે એનું થવું શું યોગ્ય છે? નહીં નહીં. એ જ્યારે મારી નહીં ત્યારે હું એનો નહીં; એમ વિચારું, દૃઢ કરું અને પ્રવર્તન કરું એમ વિવેકબુદ્ધિનું તાત્પર્ય છે. આ આત્મી સૃષ્ટિ અનંત બીજથી અને અનંત પદાર્થોથી ભરી છે; તે સઘળા પદાર્થ કરતાં જેના જેટલી કોઈપણ વસ્તુ પર મારી પ્રિયતા નથી તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ, તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય? અહો! હું બહુ ભૂલી ગયો. મિથ્યા મોહમાં લથડી પડ્યો. તે નવયૌવનાઓ, તે માનેલા કુલદીપક પુત્રો, તે અદલક લક્ષ્મી, તે છ સ્વંદનું મહાન્ રાજ, એ મારાં નથી. એમાંનું લેશમાત્ર પણ મારું નથી. એમાં મારો કિંચિત્ ભાગ નથી. જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપયોગ લઉં છું, તે ભોગ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માનેલ વસ્તુ,— સ્ત્રી, કુટુંબી, સગાઈ—મારાં શું થનાર હતાં? નહીં, કંઈજ નહીં! એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી! એ પુત્ર, એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈભવ, અને એ લક્ષ્મીને મારે મારાં માનવાંજ નથી! હું એનો નહીં; એ મારાં નહીં! પુણ્યાદિક સાધીને મેં જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં કયું સ્વેદમય છે? મારાં ઉગ્ર પુણ્યત્વનું પરિણામ આજ કે? છેવટે એ સઘળાંનો વિયોગજ કે? પુણ્યત્વનું એ ફળ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યાં તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાંજ કે? તે પણ એકલાણ કે? એમાં કોઈ સહિયારી નહીંજ કે? નહીં નહીં. એ અન્યત્વભાવવાળા માટે થઈને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનિહતૈષી થઈ એને રોદ્ર નરકનો ભોક્તા કરું એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ઈશ્વરના છે? એવો કયો અવિવેક છે? ત્રેશઠશલાકા પુરુષમાંનો હું એક ગણાયો; ત્યાં આવાં કૃત ટાળી શકું નહીં અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને સ્વોર્થે વેસું, એ કેવલ અયુક્ત છે. એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવૈભવનો, અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી! મમત્વ નથી!

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અંતઃકરણમાં આવું ચિત્ર પડ્યું કે તિમિરપટ ટળી ગયું. શુદ્ધધ્યાન પ્રાપ્ત થયું. અશેષ કર્મ બલીને ઘસીમૂત થયાં!!! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર-કિરણથી પણ અનુપમ કાંતિમાન્ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તેજ વેળા એણે પંચમુદ્રિ કેશલોચન કર્યું. શાસન દેવીએ એને સંતસાજ આપ્યો; અને તે મહા વિરાગી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ, ચતુર્ગતિ, ચોવિશ દંડક, તેમજ આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયા. ચપલ સંસારનાં સકલ સુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી. પ્રિયાપ્રિય ગયું; અને તે નિરંતર સ્તવવાયોગ્ય પરમાત્મા થયા.

પ્રમાણ શિક્ષા:—એમ એ છ સ્વંદના પ્રભુ. દેવના દેવ જેવા, અદલક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીના ભોક્તા, મહાયુના ધણી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આદર્શમુવનને વિષે કેવલ અન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયા!

સ્વરેશ્વર ભરતેશ્વરનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર સંસારની શોકાર્તતા અને ઔદાસીન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણ દર્શિત કરે છે. કહો! એને ત્યાં કયી સ્વામી હતી? નહોતી એને ત્યાં નવયૌવના સ્ત્રિયોની સ્વામી કે નહોતી રાજરિદ્ધિની સ્વામી, નહોતી વિજયસિદ્ધિની સ્વામી કે નહોતી નવનિધિની સ્વામી, નહોતી પુત્રસમુદાયની સ્વામી કે નહોતી કુટુંબ પરિવારની સ્વામી, નહોતી રૂપકાંતિની સ્વામી કે નહોતી યશસ્કીર્તિની સ્વામી.

આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રિદ્ધિનું એમ પુનઃ સ્મરણ કરાવી પ્રમાણથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ આપીએ છીએ કે ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પ-કંચુકવત્ સંસાર-પરિત્યાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું. મહા વૈરાગ્યની અચલતા, નિર્મમત્વતા, અને આત્મ-શક્તિનું પ્રફુલ્લિત થવું, આ મહાયોગીશ્વરના ચરિત્રમાં રહ્યું છે.

એક પિતાના સો પુત્રમાં નવાળું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા. સોમા આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી. પિતાએ પણ એજ સિદ્ધિ સાધી. ભરતેશ્વરી-રાજ્યાસન મોગિયો, ઉપરા ઉપર આઠ નાર એજ આદર્શભુવનમાં તેજ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકલ સિદ્ધિસાધક મંડલ અન્યત્વનેજ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને!

શાર્દૂલવિક્રીડીત.

દેશી આંગલિ આપ એક અડવી, વૈરાગ્ય વેગે ગયા;
છાંડી રાજસમાજને ભરતજી, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા;
ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એજ ચરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા;
જ્ઞાનીનાં મન તેજ રંજન કરો, વૈરાગ્ય ભાવે યથા.

૧.

અર્થ :—પોતાની એક આંગલી અડવી દેશીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છોડીને જેણે કૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્તકર્યું, એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો જોઈએ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવિને જ્ઞાની પુરુષનાં મનને રંજન કરનાર થાઓ!

પંચમ ચિત્ર.

અશુચિ-ભાવના.

ગીતીવૃત્ત.

સ્વાણ મૂત્ર ને મઠની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;

કાયા એવી ગણિને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.

૧.

વિશેષાર્થ :—મઠ ને મૂત્રની સ્વાણરૂપ, રોગ અને વૃદ્ધતાને રહેવાના ધામના જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય! તેનું મિથ્યા માન ત્યાગ કરીને સનત્કુમારની પેઠે તેને સફળ કર!

એ ભગવાન સનત્કુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભાશે.

સનત્કુમાર.

(જુથો પૃષ્ઠ ૭૪-૭૫ પાઠ ૭૦-૭૧.)

* * * * *

આમ છતાં પણ આગલઉપર મનુષ્ય દેહને સર્વદેહોત્તમ કહેવો પડે. એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિ છે એમ કહેવાનું છે. ત્યાં આગલ નિઃશંક થવા માટે અહીં નામમાત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યું છે.

આત્માનાં શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્યદેહ પામ્યો. મનુષ્ય એટલે બે હાથ, બે પગ. બે આંસુ, બે કાન, એક મુઠ્ઠ, બે ઓઠ, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી, પણ એનો મર્મ જુદોજ છે. જો એમ અવિવેક દાસવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામાં દોષ શો? એ વિચારાએ તો એક પૂછડું પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યું છે. પણ નહીં, મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે. વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમાં ઉદય પામી છે, તેજ મનુષ્ય; બાકી બધાંય એ શિવાયનાં તે દ્વિપાદરૂપે પશુજ છે. મેઘાવી પુરુષો નિરંતર એ માનવત્વનો આમજ મર્મ પ્રકાશે છે. વિવેક-બુદ્ધિના ઉદયવડે મુક્તિના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાય છે. અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એજ માનવ દેહની ઉત્તમતા છે. તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે કે તે દેહ કેવલ અશુચિમય તે અશુચિમયજ છે. એના સ્વભાવમાં અન્યત્વ નથી.

ભાવનાબોધ ગ્રંથે અશુચિ-ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનના પાંચમા ચિત્રમાં સનત્કુમારનું દૃષ્ટાંત અને પ્રમાણ શિક્ષા પૂર્ણતા પામ્યાં.

અંતર્દર્શન.

ષષ્ઠ ચિત્ર.

નિવૃત્તિ-બોધ.

હરિગીતછંદ.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા!
અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં, વિચિત્રતા!!
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે! નિહાળ તું;
નિવૃત્તિ શિખ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું.

૧

વિશેષાર્થ :—જેમાં એકાંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછાલે છે તેવાં શીલ-જ્ઞાનને માત્ર નામનાં દુઃખથી કંટાળી જઈને મિત્રરૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરે છે; અને કેવલ અનંત દુઃખમય એવાં જે સંસારનાં નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમ છે એ કેવી વિચિત્રતા છે!

અહો ચેતન! હવે તું તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાલ રે! નિહાલ!!! નિહાલીને શીખ્રમેવ નિવૃત્તિ ઇટલે મહા વૈરામ્યને ધારણ કર અને મિથ્યા કામભોગની પ્રવૃત્તિને બાઢીદે!

એવી પવિત્ર મહાનિવૃત્તિને દૃઢીભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગલ પ્રત્યક્ષ છે. કેવા દુઃખને સુખ માન્યું છે? અને કેવા સુખને દુઃખ માન્યું છે? તાદૃશ્ય તે યુવરાજનાં સુખ-વચન સિદ્ધ કરશે.

મૃગાપુત્ર.

જ્ઞાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી ભરેલાં ઉદ્યાનોવડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભિત નગર છે. તે નગરના રાજ્યાસનપર બલભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો; તેની પ્રિયંવદા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિપત્નીથી બલશ્રી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રસ્યાત નામ હતું. જનકજનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતા. એ યુવરાજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા; એથી કરીને દમીશ્વર ઇટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવા યોગ્ય હતા. તે મૃગાપુત્ર શિશ્વરબંધ આનંદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગંદુક દેવતાની પેરે વિલાસ કરતા હતા. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્તતા હતા. ચંદ્રકાંતાદિક મણિ તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાલ જડિત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોશ્વને વિષે રહ્યા હતા, ત્યાં નગરનું નિરીક્ષણ પરિપૂર્ણ થતું હતું. જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યા છે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ દોડી. મહા તપ, મહા નિયમ, મહા સંયમ, મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વી સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી જાય છે, તેમ તેમ તે મુનિને મૃગાપુત્ર નિરંતરી નિરંતરીને જુએ છે.

એ નિરીક્ષણ ઉપરથી તે એમ બોલ્યા:—હું જાણું છું કે આવું રૂપ મેં ક્યાંક દીડું છે અને એમ બોલતાં બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા. મોહપટ ટબ્યું; ને ઉપશ-મતા પામ્યા. જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહા રિદ્ધિના ભોક્તા, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પણ પામ્યા. શીખ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણરાચતા થયા; સંયમને વિષે રાચતા થયા. માતાપિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે, પૂર્વભવને વિષે મેં પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતાં. નરકને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યંચને વિષે જે અનંત દુઃખ છે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. એ અનંત દુઃખથી સ્વેદ પામીને હું તેનાથી નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયો છું. સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુજનો! મને તે પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દો.

કુમારનાં નિવૃત્તિથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતાપિતાએ ભોગ ભોગવવાનું આમંત્રણ કર્યું. આમંત્રણવચનથી સ્વેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કહે છે કે અહો માત! અને અહો તાત! જે ભોગોનું તમે મને આમંત્રણ કરો છો તે ભોગ મેં ભોગવ્યા. તે ભોગ વિષફલ—કિંપાક વૃક્ષનાં ફલની ઉપમાથી યુક્ત છે. ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે. સદૈવ દુઃખોત્પત્તિનાં કારણ

છે. આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવલ અશુચિમય છે. અશુચિથી ઉત્પન્ન થયું છે. જીવનો એ અશાશ્વત વાસ છે, અનંત દુઃખનો હેતુ છે. રોગ, જરા, અને ક્લેશાદિકનું એ શરીર ભાજન છે. એ શરીરને વિષે હું કેમ રતિ કરું? બાલપણે એ શરીર છાંડવું છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી. એ શરીર પાણીનાં ફીળના બુદ્બુદા જેવું છે. એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય? મનુષ્યત્વમાં એ શરીર પામીને કોઢ, જ્વર, વગેરે વ્યાધિને તેમજ જરા, મરણને વિષે ગ્રહાવું રહ્યું છે. તેમાં હું કેમ પ્રેમ બાંધું?

જન્મનું દુઃખ, જરાનું દુઃખ, રોગનું દુઃખ, મરણનું દુઃખ, કેવલ દુઃખના હેતુ સંસારને વિષે છે. भूमि-ક્ષેત્ર, આવાસ, કંચન, કુટુંબ, પુત્ર, પ્રમદા, વંધવ, એ સકલને છાંડીને માત્ર ક્લેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવું છે. જેમ કિંપાક વૃક્ષનાં ફળનું પરિણામ સુખદાયક નથી, એમ ભોગનું પરિણામ પણ સુખદાયક નથી. જેમ કોઈ પુરુષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્નજલ અંગીકાર ન કરે પટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષાણ કરીને દુઃખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતાં તે પુરુષ દુઃખી થાય; જન્મ જરાદિકની પીડા પામે. મહા પ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરુષ અન્ન જલાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધા તૃષાથી રહિત થઈ સુખને પામે; એમ ધર્મનો આચરનાર પુરુષ પરભવપ્રત્યે પરવરતાં સુખને પામે; અલ્પ કર્મરહિત હોય; અસાતાવેદનીય રહિત હોય. હે ગુરુજનો! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે તે ઘરનો ધર્મી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાંડી, રહેવા દે છે, તેમ લોક વળતો દેવીને જીર્ણ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાંડીને અમૂલ્ય આત્માને તે વળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો પટલે હું) તારીશ.

મૃગાપુત્રનાં વચન સાંભળીને શોકાર્ત થયેલાં એનાં માતાપિતા બોલ્યાં, હે પુત્ર! આ તું શું કહે છે? ચારિત્ર પાઠતાં બહુ દુર્લભ છે. ક્ષમાદિક ગુણને યતિએ ધરવા પડે છે, રાક્ષસ પડે છે, યજ્ઞથી સાચવવા પડે છે. સંયતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાક્ષવો પડે છે. સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમબુદ્ધિ રાક્ષવી પડે છે. અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સરસ્વો ભાવ રાક્ષવો પડે છે એવું એ પ્રાણાતિપાતવિરતિ પ્રથમ વ્રત, યાવત્ જીવતાં સુધી, પાઠતાં દુર્લભ તે પાઠવું પડે છે. સંયતિને સદૈવકાલ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાસ્વું, એવું પાઠતાં દુઃકર બીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે. સંયતિને દાંતશોષન ને અર્થે એક સઠીનું પણ અદત્ત વર્જવું, નિર્વધ અને દોષરહિત મિશ્કાનું આચરવું, એવું પાઠતાં દુઃકર ત્રીજું વ્રત અવધારણ કરવું પડે છે. કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અબ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યરૂપ ઔષ્ઠ્ય વ્રત સંયતિને અવધારણ કરવું તેમજ પાઠવું બહુ દુર્લભ છે. ધન, ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિગ્રહ મમત્વનું વર્જન, સજ્જા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ, કેવલ એ નિર્મમત્વથી

પાંચમું મહાવ્રત સંયતિને ધારણ કરવું અતિ અતિ વિકટ છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન, ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું, તે અતિ દુઃકર છે.

હે પુત્ર! તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કરે છે? ચારિત્ર જેવી દુઃસ્વપ્ન વસ્તુ બીજી કયિ છે? ક્ષુધાના પરિષહ સહન કરવા; તૃષ્ણાના પરિષહ સહન કરવા; ટાઢના પરિષહ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિષહ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિષહ સહન કરવા; આકોશ પરિષહ સહન કરવા; ઉપાશ્રયના પરિષહ સહન કરવા; તૃણાદિક સ્પર્શના પરિષહ સહન કરવા; મેલના પરિષહ સહન કરવા. નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર! એવું ચારિત્ર કેમ પાઠી શકાય? વધના પરિષહ, બંધના પરિષહ કેવા વિકટ? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અલાભ પરિષહ કેવો દુર્લભ છે? કાયર પુરુષના હૃદયને મેદી નાખનારું કેશલોચન કેવું વિકટ છે? તું વિચાર કર, કર્મવૈરીપ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્ય વ્રત કેવું દુર્લભ છે? સ્વરે! અધીર આત્માને એ સઘઠાં અતિ અતિ વિકટ છે.

પ્રિયપુત્ર! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણીય રીતે નિર્મલ જ્ઞાન કરવાને તારું સુકુમાર શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાઠવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવતાં મુષી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે બહુ ભારે છે. સંયમનો ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશગંગાને સામે પુરે જવું જેમ દોહીલું છે, તેમ યોવન વયને વિષે સંયમ મહાદુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે, તેમ યોવનને વિષે સંયમ મહાદુર્લભ છે. મુજાણે કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે, તેમ સંયમગુણ-સમુદ્ર તરવો યોવનમાં મહાદુર્લભ છે. વેલુનો કવઠ જેમ નીરસ છે, તેમ સંયમ પળ નીરસ છે, સ્વપ્નધારાપર ચાલવું જેમ વિકટ છે, તેમ તપ આચરવું મહા વિકટ છે. જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલે છે, તેમ ચારિત્રમાં ઈર્યાસમિતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભ છે, તેમ સંયમ આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શિખા પીવી દુર્લભ છે, તેમ યોવનને વિષે યતિપણું અંગીકાર કરવું મહા દુર્લભ છે. કેવઠ મંદ સંઘયણના ધળી કાયર પુરુષે યતિપણું પામવું તેમ પાઠવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરૂ પર્વત તોલવો દુર્લભ છે, તેમ નિશ્ચલપણાથી, નિઃશંકતાથી દશવિધિ યતિધર્મ પાઠવો દુઃકર છે. મુજાણે કરી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જેમ તરવો દુઃકર છે, તેમ જે નથી ઉપશમવંત તેને ઉપશમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે.

હે પુત્ર! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવીને અક્ષભોગી થઈને વૃદ્ધપણામાં તું ધર્મ આચરજે. માતાપિતાનો ભોગસંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા-પિતાપ્રત્યે એમ બોલી ઉઠ્યા :-

વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સંયમ પાઠવો કંઈએ દુઃકર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને

માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે; મોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી મયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ મોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ મયનાં ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસારાટવિમાં ભ્રમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખે મેં મોગવ્યાં છે. હે ગુરુજનો! મનુષ્ય-લોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાયો છે, તે અગ્નિથી અનંતગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નરકને વિષે આ આત્માએ મોગવી છે. મનુષ્ય લોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતલ મનાઈ છે, એ ટાઢથી અનંતગણી ટાઢ નરકને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ મોગવી છે. લોહમય ભાજન,—તેને વિષે ડંકા પગ બાંધી નીચું મસ્તક કરીને દેવતાએ વૈક્રિય કરેલા ધુંવાફુંવા બઢતા અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં, આ આત્માએ અત્યુગ્ર દુઃખ મોગવ્યાં છે. મહાદવના અગ્નિ જેવા મરુ દેશમાં જેવી વેલુ છે તે વેલુ જેવી વજ્રમય વેલુ કદંબ નામે નદીની વેલુ છે, તેસરથી ઉષ્ણ વેલુને વિષે પૂર્વે મારા આ આત્માને અનંતવાર વાલ્યો છે.

આક્રંદ કરતાં પચવાના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાલ્યો છે. નરકમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કઢવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ડંકા વૃક્ષની શાલ્વાએ બાંધ્યો હતો. બંધવ રહિત એવા મને લાંબી કરવતે કરીને છેલ્લો હતો; અતિ તીક્ષ્ણ કંટકે કરીને વ્યાસ ડંકા શાલ્મલિ વૃક્ષને વિષે બાંધીને મહા લેદ પમાલ્યો હતો. પાશે કરીને બાંધી આપો પાછો લેંચવે કરી મને અતિ દુઃખી કર્યો હતો. મહા અસલ્લ કોલ્હને વિષે શેલડીની પેટે આક્રંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો. એ મોગવવું પલ્થું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવારના ઉદયથીજ હતું. શ્વાનને રૂપે સામનામા પરમાધામીએ કીધો. શબલ નામા પરમાધામીએ તે શ્વાનરૂપે મને મોંયપર પાલ્યો; જીર્ણ વસ્ત્રની પરે પાલ્યો; વૃક્ષની પરે છેલ્લો; એ વેલ્લો હું અતિ અતિ તરફડતો હતો.

વિક્રાલ લલ્હો કરી, મારાએ કરી, તથા બીજાં શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિલ્હંડ કીધો હતો. નરકમાં પાપકર્મે જન્મ લઈને વિષમ જાતિના લ્હંડનું દુઃખ મોગવ્યામાં મળા રહી નથી. પરતંત્રે કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોજની પેટે પરાળે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેટે દેવતાના વૈક્રિય કરેલા અગ્નિમાં હું બલ્યો હતો. મલ્થું થઈ અશાતાથી અત્યુગ્ર વેદના મોગવતો હતો. ઢંક-ગિધ નામના વિક્રાલ પક્ષિયોની સાળસા સરીથી ચાંચથી ડુંથાઈ અનંત વલ્લલાટથી કાયર થઈ હું વિલાપ કરતો હતો. તૃષાને લીધે જલપાનનું ચિંતવન કરી વેગમાં દોડતાં, વૈતરણીનું છરપ-લાની ધાર જેવું અનંત દુઃલ્હ પાળી પામ્યો હતો. જેનાં પાંદડાં તીવ્ર લલ્હગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી રલ્હું છે. તે અસિપત્રવન હું પામ્યો હતો; ત્યાં આગલ પૂર્વકાલે મને અનંતવાર છેલ્લો હતો. મુદ્દરથી કરી, તીવ્ર શસ્ત્રથી કરી, ત્રિશૂલથી કરી, મુશ્લથી કરી, તેમજ ગદાથી કરીને મારાં ગાત્ર ભાંગ્યાં હતાં. શરણરૂપ સુલ્હવિના હું અશરણરૂપ અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. વસ્ત્રની પેટે મને છરપલાની તીક્ષ્ણ ધારે કરી, પાલ્લીએ કરી, અને કાતરણીએ કરીને કાપ્યો

હતો. મારા સંડોસંડ કટકા કર્યા હતા. મને ત્રિચ્છો છેલ્લો હતો. ચરરર કરતી મારી ત્વચા ઉતારી હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો.

પરવશતાથી મૃગની પેટે અનંતવાર પાશમાં હું સપડાયો હતો. પરમાધામીએ મને મગરમચ્છરૂપે જાલ નાખી અનંત વેળા દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણારૂપે પંક્તીની પેટે જાઢમાં બાંધી અનંતવાર મને હપ્પ્યો હતો. ફરશી ઇત્યાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતીવાર વૃક્ષની પેટે કુટીને મારા સૂક્ષ્મ છેદ કર્યા હતા. મુદ્રાદિકના પ્રહારવતી લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાલે પરમાધામીઓએ અનંતીવાર ટીપ્યો હતો. તાંબું, લોહું અને શીલું અગ્નિથી ગાઢી તેનો કઢકઢતો રસ મને અનંતવાર પાયો હતો. અતિ રૌદ્રતાથી તે પરમાધામીઓ મને એમ કહેતા હતા કે પૂર્વભવમાં તને માંસ પ્રિય હતું તે લે આ માંસ. એમ મારા શરીરના સંડોસંડ કટકા મેં અનંતીવાર ગળ્યા હતા. મધની વલ્લમતા માટે પણ એથી કંઈ ઓછું દુઃખ પડ્યું નહોતું. એમ મેં મહા ભયથી, મહા ત્રાસથી અને મહા દુઃખથી કંપાયમાન કાયાએ કરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તીવ્ર રૌદ્ર અને ઉત્ક્રુષ્ટકાલ સ્થિતિની વેદના, સાંભઢતાં પણ અતિ મયંકર, અનંતવાર તે નરકમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના મનુષ્યલોકમાં છે તેવી દેસાતી પણ તેથી અનંતગણી અધિક અશાતાવેદની નરકને વિષે રહી હતી. સર્વ ભવને વિષે અશાતાવેદની મેં ભોગવી છે. મેષાનુમેષ માત્ર પણ ત્યાં શાતા નથી.

એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સંસાર પરિભ્રમણદુઃખ કઢ્યાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનેતા એમ બોલ્યાં કે, હે પુત્ર! જો તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે તો દીક્ષા ગ્રહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે? દુઃખનિવૃત્તિ કોણ કરશે? એ વિના બહુ દોષાહું છે. મૃગાપુત્રે કહ્યું, એ સ્વરૂં, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પંક્તી એકહું હોય છે; તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરે છે તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સસદશ મેદે શુદ્ધ સંયમનો અનુરાગી થઈશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે. ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? એમ પુનઃ કહી તે બોલ્યા, કે કોણ તે મૃગને ઔષધ દેશે? કોણ તે મૃગને આનંદ, શાંતિ અને સુખ પૂછે છે? કોણ તે મૃગને આહાર જલ આપી આપે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવમુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને પાહું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ, એ રૂપ મૃગચર્યા હું આચરીશ. એમ હું મૃગની પેટે સંયમવંત હોઈશ. અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેટે અપ્રતિબદ્ધ રહે. મૃગની પેટે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને સાવધ ટાઢીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ, તૃણ જલ-દિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમંભાર નિર્વાહ કરે. દુરાહાર માટે મૃહ-

સ્વને હીલે નહીં, નિંદા કરે નહીં, એવો સંયમ હું આચરીશ.

“**एवं पुत्ता जहासुखं**”—हे पुत्र! जेम तने सुख थाय तेम करो! एम माता पिताए अनुज्ञा आपी. अनुज्ञा मळ्या पछी ममत्व भाव छेदीने जेम महानाग कंचुक त्यागी चाल्यो जाय छे, तेम ते मृगापुत्र संसार त्यागी संयमधर्ममां सावधान थया. कंचन, कामिनी, मित्र, पुत्र, ज्ञाति अने सगांसंबंधीना परित्यागी थया. वस्त्रने धुणी जेम रज खंखेरी नाखीए तेम ते सघळा प्रपंच त्यागीने दीक्षा लेवाने माटे नीकळी पड्या. पवित्र पांच महाव्रतयुक्त थया. पंच समितिथी सुशोभित थया. त्रिगुप्तिए गुप्त थया. बाह्याभ्यंतरे द्वादश तपथी संयुक्त थया. ममत्वरहित थया; निरहंकारी थया; स्त्रियादिकना संगरहित थया. सर्वात्मभूतमां एनो समान भाव थयो. आहार जल प्राप्त थाओ, के न थाओ, सुख उपजो के दुःख, जीवितव्य हो के मरण हो, कोई स्तुति करो, के कोई निंदा करो, कोई मान द्यो के कोई अपमान द्यो, ते सघळांपर ते समभावी थया; रिद्धि, रस अने सुख ए त्रिगारवना अहंपदथी ते विरक्त थया; मनदंड, वचनदंड अने तनदंड निवर्त्ताव्या. चार कषायथी विमुक्त थया. मायाशल्य. निदानशल्य तथा मिथ्यात्व शल्य ए त्रिशल्यथी ते विरागी थया. सप्त महाभयथी ते अभय थया. हास्य अने शोकथी निवर्त्त्या. निदानरहित थया. रागद्वेषरूपी बंधनथी छूटी गया. बांछारहित थया; सर्व प्रकारना विलासथी रहित थया. करवालथी कोई कापे अने कोई चंदन विलेपन करे तेपर समभावी थया. पाप आववानां सघळां द्वार तेणे रुंध्यां. शुद्ध अंतःकरणसहित धर्मध्यानादिक व्यापारे ते प्रशस्त थया. जिनेंद्रशासनतत्त्वपरायण थया. ज्ञाने करी, आत्मचारित्रे करी, सम्यक्त्वे करी, तपे करी. प्रत्येक महाव्रतनी पांच भावना एम पांच महाव्रतनी पचीशभावनाए करी अने निर्मलताए करी ते अनुपम विभूषित थया. सम्यक् प्रकारथी घणा वर्ष सुधी आत्मचारित्र परितेवीने एक मासनुं अनशन करीने ते महाज्ञानी युवराज मृगापुत्र प्रधान मोक्षगतिए परवर्या.

प्रमाण शिक्षा :—तत्त्वज्ञानीओए सप्रमाण सिद्ध करेली द्वादश भावनामांनी संसारभावनाने दृढ करवा मृगापुत्रनुं चरित्र अहीं वर्णव्युं. संसाराटविमां परिभ्रमण करतां अनंत दुःख छे ए विवेक—सिद्ध छे; अने एमां पण मेषानुमेष जेमां सुख नथी एवी नरकाधोगतिनां अनंत दुःख युवज्ञानी योगींद्र मृगापुत्रे जनकजनेताप्रति वर्णव्यां छे, ते केवल संसारथी मुक्त थवानो विरागी उपदेश प्रदर्शित करे छे. आत्मचारित्र अवधारण करतां तपपरिषहादिकनां बहिर्दुःखने दुःख मान्युं छे; अने महाधोगतिनां परिभ्रमणरूप अनंत दुःखने बहिर्भाव मोहिनीथी सुख मान्युं छे. ए जो केवी भ्रमविचित्रता छे? आत्मचारित्रनुं दुःख, ते दुःख नही पण परम सुख छे, अने परिणामे अनंत सुख तरंग प्राप्तिनुं कारण छे; तेमज भोगविलासादिकनुं सुख ते क्षणिक अने बहिर्दृश्य सुख ते केवल दुःखज छे. परिणामे अनंत दुःखनुं कारण

છે, એ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે. એ મહા-પ્રભાવિક, મહા યશોમાન મૃગાપુત્રની પેટે તપાદિક અને આત્મચારિત્રાદિક શુદ્ધાચરણ કરે, તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ અને પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધગતિને પામે. સંસાર-મમત્વને દુઃસ્વૃદ્ધિરૂપ માની તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતા-મણિને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનું સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસાર ભાવનારૂપે) સંસાર પરિભ્રમણનિવૃત્તિનો, અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપરથી નિવૃત્તિબોધ અંતર્દર્શનનું નામ રાखी આત્મચારિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતાં આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગલ પૂર્ણતા પામે છે. સંસાર પરિભ્રમણનિવૃત્તિ અને સાવધ ઉપકરણ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે.

इति अंतर्दर्शने संसार-भावનાरूप षष्ठचित्रे मृगापुत्रचरित्र समाप्त.

સત્તમચિત્ર.

આશ્રવભાવના.

દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘલાં મઠી સતાવન આશ્રવદ્વાર ઇટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાઠ છે.

કુંડરિક.

મહા વિદેહમાં વિશાલ પુંડરિકિણી નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક બે ભાઈઓ સ્થિર હતા. એક વેઠા મહા તત્ત્વવિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતાં ત્યાં આવ્યા. મુનિનાં વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દીક્ષાનુરક્ત થયો; અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું. સરસનિરસ આહાર કરતાં થોડા કાલે તે રોગગ્રસ્ત થયો; તેથી તે ચારિત્ર પરિણામે ભંગ થયો. પુંડરિકિણી મહા નગરીની અશોકવાડીમાં આવીને એણે ઊઘો મુખપટી વૃક્ષે વઢગાડી મુક્યાં. નિરંતર તે પરિચિતવન કરવા મંડયો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે નહીં આપે? વનરક્ષકે કુંડરિકને ઓલવ્યો. તેણે જઈને પુંડરિકને વિદિત કર્યું કે, આકુલ વ્યાકુલ થતો તમારો ભાઈ અશોક બાગમાં રહ્યો છે. પુંડરિકે આવી કુંડરિકના મનોભાવ જોયા; અને તેને ચારિત્રથી ઢોલતો જોઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યો. કુંડરિકની આજ્ઞાને સામંત કે મંત્રિ કોઈ અવલંબન ન કરતાં, તેણે સહસ્ર વર્ષ પ્રવ્રજ્યા પાઠી પતિત થયો તે તેને માટે ધિકારતા હતા, કુંડરિકે રાજમાં આવ્યા પછી અતિ આહાર કર્યો. રાત્રિએ ઈથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું; અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં, ઈથી તેના મનમાં પ્રચંડભાવ આવ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આ દરદશી મને જો શાંતિ થાય તો પછી પ્રભાતે એ સઘલાંને હું જોઈ લઈશ. એવાં મહા દુર્ધ્યાનથી મરીને સાતમી નરકે તે અપયઠાંણ

પાથડે તેત્રિશ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુઃખમાં જઈને ઉપજ્યો. કેવાં વિપરીત આશ્રવદ્વાર!!!
 હિતિ સસમ ચિત્રે આશ્રવભાવના સમાપ્ત.

અષ્ટમચિત્ર.

સમ્વરભાવના.

સમ્વર ભાવના :—ઉપર કહ્યાં તે આશ્રવદ્વાર; અને પાપપ્રનાલને સર્વ પ્રકારે રોકવાં (આવતાં
 કર્મસમૂહને અટકાવવા.) તે સમ્વર ભાવ.

પુંડરિક.

(કુંડરિકનો અનુસંબંધ) કુંડરિકનાં મુખપટી ઇત્યાદિક સાજને ગ્રહણ કરીને પુંડરિકે નિશ્ચય
 કર્યો કે, મારે મહર્ષિ ગુરુકને જવું; અને ત્યાર પછીજ અન્નજલ ગ્રહણ કરવાં. અળવાળે ચરણે
 પરવરતાં પગમાં કંકર, કંટક યુગ્મવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા
 ભાવે રહ્યો. ઇથી ઇ મહાનુભાવ પુંડરિક ચ્યવિને સમર્થ સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાને તેત્રીશ સાગરોપમનાં
 અત્યુગ્ર આયુષ્યે દેવરૂપે ઉપજ્યો. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુઃખદશા? અને સમ્વરથી શી
 પુંડરિકની સુખદશા!!

સમ્વરભાવના—દ્વિતીય દષ્ટાંત—શ્રીવજ્રસ્વામી.

શ્રી વજ્રસ્વામી કેવલ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવથી પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રુક્મિણી
 નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્રસ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી
 માતપિતાને કહ્યું કે, જો હું આ દેહે પતિ કરું તો માત્ર વજ્રસ્વામીનેજ કરું, અન્યની સાથે
 સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રુક્મિણીને તેનાં માતપિતાએ ઘણું કહ્યું, ઘેલી! વિચાર તો
 સ્ત્રી કે, મુનિરાજ તે વઢી પરણે? ઇણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે. તોપણ
 રુક્મિણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરૂપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપા રુક્મિણીને સાથે
 લીધી; અને જ્યાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા, ત્યાં આવીને કહ્યું કે, આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે
 યથારુચિ ઉપયોગ કરો; અને વૈભવ વિલાસમાં વાપરો; અને આ મારી મહાસુકોમળા રુક્મિણી
 નામની પુત્રીથી પાણિગ્રહણ કરો; ઇમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો.

યોવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંવારરૂપ રુક્મિણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે મોગસંબંધી
 ઉપદેશ કર્યો; મોગનાં સુખ અનેક પ્રકારે વર્ણવી દેલાઘ્યાં; મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક
 પ્રકારના અન્ય ચલાવવાના ઉપાય કર્યા; પરંતુ તે કેવલ વૃથા ગયા; મહા સુંદરી રુક્મિણી
 પોતાના મોહકટાક્ષમાં નિષ્ફળ થઈ. ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરુની પેટે અચલ અને
 અઢોલ રહ્યા. રુક્મિણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશમાત્ર
 પીગળ્યા નહીં. આવી મહાવિશાલ દૃઢતાથી રુક્મિણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે, આ સમર્થ

જિતેન્દ્રિય મહાત્મા કોઈ કાળે ચલિત થનાર નથી. લોહપથ્થર પીગळाववा સુલભ છે, પણ આ મહાપવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગळाववा સંબંધીની આશા નિર્થક છતાં અધોગતિના કારણરૂપ છે. એમ સુવિચારી તે રુક્મિણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને મ્રહણ કર્યું; મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો. એને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સમ્બર ભાવના કહે છે. હિતિ અષ્ટમચિત્રે સંવરભાવના સમાપ્ત.

નવમચિત્ર.

નિર્જરાભાવના.

દ્વાદશ પ્રકારનાં તપવડે કરી કર્મઓઘને વાઢીને મસ્મીમૂત કરી નાચીએ, તેનું નામ નિર્જરા ભાવના કહેવાય છે. તપના વાર પ્રકારમાં છ વાઢા અને છ અમ્યંતર પ્રકાર છે. અનશન, ઉળોદરી, વ્રતિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયક્રેશ અને સંલીનતા એ છ વાઢા તપ છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ અમ્યંતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે છે. એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતીય સકામ નિર્જરા. નિર્જરા ભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહીશું.

દૃઢપ્રહારી.

કોઈ વ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સસન્ધ્યસનમક્ત જાણીને પોતાને ઘેરથી કાઢી મૂક્યો. તે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને જઈને તેણે તમ્કર મંડલીથી સ્નેહ સંબંધ જોડ્યો. તે મંડલીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દૃઢપ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દૃઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દૃઢપ્રહારી તમ્કરમાં અગ્રેસર થયો. નગરગ્રામ માંગવામાં વલવત્તર છાતીવાઢો ઠર્યો. તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેઢા પોતાના સંગતિસમુદાયને લઈને તેણે એક મહાનગર લૂઢ્યું. દૃઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો. તે વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીરમોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીર મોજનનાં માજનને તે વિપ્રનાં મનોર્થિ વાલકઢાં વિંટાઈ વઢ્યાં હતાં. દૃઢપ્રહારી તે માજનને અઢકવા મંઢ્યો, ઇટલે વ્રાહ્મણીએ કહ્યું, એ મૂર્સના મહારાજા! અમઢાવ કાં? અમારે પઢી કામ નહીં આવે, ઇટલું પણ તું સમજતો નથી? દૃઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રવંઢ ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાલધર્મ પમાઢી. નહાતો નહાતો વ્રાહ્મણ સહાય્યતાએ ધાયો, તેને પણ તેણે પરમવ પ્રાપ્ત કર્યો. ઇટલામાં ઘરમાંથી ગાય દોઢતી આવી, અને તેણે શીંગઢે કરી દૃઢપ્રહારીને મારવા માંઢ્યો. તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાઢને સ્વાધીન કરી. એ ગાયના પેટમાંથી એક વાઢરઢું નીકળી પડ્યું; તેને તરફઢતું દેસી દૃઢપ્રહારીના મનમાં વહુ વહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. મને ધિઃકાર છે કે મેં મહાઅઘોર હિંસાઓ કરી! મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છૂટકો થશે? સ્તરે! આત્મસાર્થક સાધવામાંજ શ્રેય છે!

एवी उत्तम भावनाए तेणे पंचमुष्टि केशलुंचन कर्यु. नगरनी भागोळे आवी उग्र कायोत्सर्गे रखा. आस्वा नगरने पूर्वे संतापरूप थया हता; एथी लोकोए एने बहु विधे संताषवा मांख्या. जतां आवतानां धूलदंफां अने पथथर इंटाला अने तरवारनी मुष्टिकावडे ते अति संताप प्राप्त थया. त्यां आगळ लोकसमुदाये दोढ महीना सुधी तेने पराभव्या; पछी थाक्या, अने मूकी दीधा. दृढप्रहारी त्यांथी कायोत्सर्ग पाळी बीजी भागोळे एवाज उग्र कायोत्सर्गथी रखा. ते दिशाना लोकोए पण एमज पराभव्या; दोढ महीने छंछेडी मूकी दीधा, त्यांथी कायोत्सर्ग पाळी दृढप्रहारी त्रीजी पोळे रखा. तेओए पण महा पराभव आप्यो त्यांथी दोढ महीने मूकी दीधाथी चोथी पोळे दोढमास सुधी रखा. त्यां अनेक प्रकारना परिषहने सहन करीने ते क्षमाधर रखा. छटे मासे अनंत कर्मसमुदायने बाळी विशोधी विशोधीने ते कर्मरहित थया. सर्व प्रकारना ममत्वनो तेणे त्याग कर्यो. अनुपम कैवल्यज्ञान पामीने ते मुक्तिनां अनंत सुखानंद युक्त थया. ए निर्जरा भावना दृढ थई. हवे—

दशमचित्र.

लोकस्वरूप भावना.

लोकस्वरूप भावना:—ए भावनानुं स्वरूप अहीं आगळ संक्षेपमां कहेवानुं छे. जेम पुरुष बे हाथ दई पग पहोळा करी ऊभो रहे तेम लोकनाल किंवा लोक-स्वरूप जाणवुं. त्रिच्छा थालने आकारे ते लोकस्वरूप छे. किंवा मादलने उभा मूक्या समान छे. नीचे भुवनपति, व्यंतर अने सात नरक छे; त्रीच्छे अढी द्वीप आवी रखाछे. उंचे बार देवलोक, नव त्रैवेयक, पांच अनुत्तर विमान अने तेपर अनंत सुखमय पवित्र सिद्ध गतिनी पडोशी सिद्धशिला छे. ते लोकालोक प्रकाशक सर्वज्ञ, सर्वदर्शी अने निरुपम कैवल्यज्ञानीओए भाख्युं छे. संक्षेपे लोकस्वरूप भावना कहेवाई.

पाप प्रनाळने रोकवा माटे आश्रव भावना अने सम्बर भावना, तप महाफली माटे निर्जरा-भावना अने लोकस्वरूपनुं किंचित् तत्त्व जाणवा माटे लोकस्वरूप भावना आ दर्शने आचार चित्रे पूर्णता पामी.

दशमचित्र समाप्त.

इति श्रीमद् राजचंद्रप्रणीत भावनाबोध समाप्त.

श्रीमद् राजचंद्र.

वर्ष १९ सु.

वि. सं. १९४३.

૬.

વિ. સં. ૧૯૪૨.

ૐ

एकांतवाद एज ज्ञाननी अपूर्णतानी निशानी हे वादीओ! मने तमारे माटे दर्शवे छे. कारण शिखाउ कविओ काव्यमां जेम तेम स्वामी दाववा 'ज' शब्दनो उपयोग करे छे, तेम तमे पण 'ज' एटले निश्चयता, शिखाउ ज्ञानवडे कहो छो.

महारो महावीर एम कोई काले कहे नहीं; एज एनी सत्कविनी पेटे चमत्कृति छे.

७.

वि. सं. १९४३ कासिक.

वचनामृत.

१. आतो अखंड सिद्धांत मानजो के संयोग, वियोग, सुख, दुःख, खेद, आनंद, अणराग, अनुराग इत्यादि योग कोई व्यवस्थित कारणने लईने रखां छे.
२. एकांत भावी के एकांत न्यायदोषने सन्मान न आपजो.
३. कोईनो पण समागम करवा योग्य नथी. ज्यां सुधी तेवी दशा न थाय त्यां सुधी सत्पुरुषनो समागम अवश्य सेववो घटे छे.
४. जे कृत्यमां परिणामे दुःख छे तेने सन्मान आपतां प्रथम विचार करो.
५. कोईने अंतःकरण आपशो नहीं, आपो तेनाथी भिन्नता राखशो नहीं; भिन्नता राखो त्यां अंतःकरण आप्युं ते न आप्या समान छे.
६. एक भोग भोगवे छे छतां कर्मनी वृद्धि नथी करतो, अने एक भोग नथी भोगवतो छतां कर्मनी वृद्धि करे छे; ए आश्चर्यकारक पण समजवा योग्य कथन छे.
७. योगानुयोगे बनेलुं कृत्य बहु सिद्धिने आपे छे.
८. आपणे जेनाथी पटंतर पाम्या तेने सर्वस्व अर्पण करतां अटकशो नहीं.
९. तोज लोकापवाद सहन करवा के तेज लोको पोते करेला अपवादनो पुनः पश्चात्ताप करे.
१०. हजारो उपदेशवचनो कथन सांभळ्या करतां तेमांनां थोडां वचनो पण विचारवां ते विशेष कल्याणकारी छे.
११. नियमथी करेलुं काम त्वराथी थायछे, धारेली सिद्धि आपेछे; आनंदना कारणरूप थई पडे छे.
१२. ज्ञानीओए एकत्र करेला अद्भुत निधिना उपभोगी थाओ.
१३. स्त्रीजातिमां जेटलुं मायाकपट छे तेटलुं भोळपणुं पण छे.
१४. पठन करवा करतां मनन करवा मणी बहु लक्ष आपजो.
१५. महापुरुषनां आचरण जोवा करतां तेनुं अंतःकरण जोवुं ए वधारे परीक्षा छे.
१६. वचनसप्तशती पुनः पुनः स्मरणमां राखो.

१७. महात्मा थवुं होय तो उपकारबुद्धि राखो; सत्पुरुषना समागममां रहो; आहार, बिहारदिमां अलुब्ध अने नियमित रहो; सत्सास्त्रनुं मनन करो; उंची श्रेणिमां लक्ष राखो.
१८. ए एक्के न होय तो समजीने आनंद राखतां शीखो.
१९. वर्त्तनमां बालक थाओ, मत्यमां युवान थाओ, ज्ञानमां वृद्ध थाओ.
२०. राग करवो नहीं, करवो तो सत्पुरुष पर करो; द्वेष करवो नहीं, करवो तो कुशील पर करवो.
२१. अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतचारित्र अने अनंत वीर्यथी अभेद एवा आत्मानो एक पळ पण विचार करो.
२२. मनने वश कर्युं तेणे जगत्ने वश कर्युं.
२३. आ संसारने शुं करवो? अनंत वार थयेली माने आज्ञे स्त्रीरूपे भोगवीए छीए.
२४. निर्ग्रथता धारण करतां पहेलां पूर्ण विचार करजो; ए लईने स्वामी आणवा करतां अल्पारंभी थजो.
२५. समर्थ पुरुषो कल्याणनुं स्वरूप पोकारी पोकारीने कही गया; पण कोई विरलाने ज ते यथार्थ समजायुं.
२६. स्त्रीना स्वरूप पर मोह थतो अटकाववाने वगर त्वचानुं तेनुं रूप बागंवार चितववा योग्य छे.
२७. कुपात्र पण सत्पुरुषना मुकेला हस्तथी पात्र थाय छे. जेम छाशथी शुद्ध थयेलो सोमल शरीरने निरोगी करे छे.
२८. आत्मानुं सत्यस्वरूप एक शुद्ध सच्चिदानंदमय छे छतां भ्रांतिथी भिन्न भासे छे. जेम त्रांसी आंख करवाथी चंद्र बे देखाय छे.
२९. यथार्थ वचन ग्रहवामां दंभ राखशो नहीं के आपनारनो उपकार ओळवओ नहीं.
३०. अमे बहु विचार करीने आ मूलतत्त्व शोध्युं छे के,— “ गुप्त चमत्कार ज सृष्टिना लक्षमां नथी. ”
३१. रडावीने पण बच्चांना हाथमां रहेलो सोमल लई लेवो.
३२. निर्मळ अंतःकरणथी आत्मानो विचार करवो योग्य छे.
३३. ज्यां ‘हुं’ माने छे त्यां ‘तुं’ नथी, ज्यां ‘तुं’ माने छे त्यां ‘तुं’ नथी.
३४. हे जीव! हवे भोगथी शांत था, शांत. विचार तो खरो के एमां कयुं सुख छे ?
३५. बहु कंटाळीने संसारमां रहीश नहीं.
३६. सत्ज्ञान अने सत्शीळने साथे दोरजे.
३७. एकथी मैत्री करीश नहीं, कर तो आत्मा जगत्थी करजे.
३८. महा सौंदर्यथी भरेली देवांगनाना क्रीडाविलास निरीक्षण करता छतां जेना अंतः-

કરણમાં કામથી વિશેષ વિશેષ વિરાગ છૂટે છે તેને ધન્ય છે. તેને ત્રિકાલ નમસ્કાર છે.

૩૯. ભોગના વસ્ત્રમાં યોગ સાંભરે એ હલુકર્મિનું લક્ષણ છે.
૪૦. આટલું હોય તો હું મોક્ષની ઇચ્છા કરતો નથી; આત્મી સૃષ્ટિ સત્સીલને સેવે, નિયમિત આયુષ્ય, નિરોગી શરીર, અચળ પ્રેમી પ્રેમદા, આજ્ઞાકિત અનુચર, કુલદીપક પુત્ર, જીવનપર્યંત વાલ્યાવસ્થા, આત્મતત્ત્વનું ચિંતન.
૪૧. એમ કોઈ કાલે થવાનું નથી, માટે હું તો મોક્ષને જ ઇચ્છું છું.
૪૨. સૃષ્ટિ સર્વે અપેક્ષાએ અમર થશે ?
૪૩. શુદ્ધ નિર્જનાવસ્થાને હું બહુ માન્ય કરું છું.
૪૪. સૃષ્ટિલીલામાં શાંતભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે.
૪૫. એકાંતિક કથન કથનાર જ્ઞાની ન કહી શકાય.
૪૬. શુદ્ધ અંતઃકરણ વિના મારાં કથનને કોણ દાદ આપશે ?
૪૭. જ્ઞાતપુત્ર ભગવાનના કથનની જ વલિહારી છે.
૪૮. દેવ દેવીની તુષમાનતાને શું કરીશું? જગત્ની તુષમાનતાને શું કરીશું? તુષમાનતા સત્પુરુષની ઇચ્છો.
૪૯. હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.
૫૦. એમ સમજો કે તમે તમારા આત્માના હિત માટે પ્રવર્તવાની અભિલાષા રાખતા છતાં એથી નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ તો તે પણ તમારું આત્મહિત જ છે.
૫૧. તમારા શુભ વિચારમાં પાર પડો નહીં તો સ્થિર ચિત્તથી પાર પડ્યા છો એમ સમજો.
૫૨. જ્ઞાનીઓ અંતરંગ સ્વેદ અને હર્ષથી રહિત હોય છે.
૫૩. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ત્યાંસુધી મોક્ષની તાત્પર્યતા મઠી નથી.
૫૪. નિયમ પાલવાનું દૃઢ કરતાં છતાં નથી પડતો એ પૂર્વ કર્મનો જ દોષ છે એમ જ્ઞાનિઓનું કહેવું છે.
૫૫. સંસારરૂપી કુટુંબને ઘેર આપણો આત્મા પરોળા દાસી છે.
૫૬. એજ માગ્યશાલી કે જે દુર્માગ્યશાલીની દયા રાખે છે.
૫૭. શુભ દ્રવ્ય એ શુભ ભાવનું નિમિત્ત મહર્ષિયો કહે છે.
૫૮. સ્થિર ચિત્ત કરીને ધર્મ અને શુદ્ધ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો.
૫૯. પરિગ્રહની મૂર્છા પાપનું મૂળ છે.
૬૦. જે કૃત્ય કરવા વચ્ચે વ્યામોહસંયુક્ત સ્વેદમાં છો, અને પરિણામે પણ પસ્તાઓ છો, તો તે કૃત્ય પૂર્વકર્મનો દોષ જ્ઞાનીઓ કહે છે.
૬૧. જડમરત અને જનક વિદેહીની દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ.
૬૨. સત્પુરુષના અંતઃકરણે આચર્યો કિંવા કલ્પો તે ધર્મ.

૬૩. અંતરંગ મોહગ્રંથી જેની ગર્હ તે પરમાત્મા છે.
૬૪. વ્રત ભૂંડને ઉલ્લાસિત પરિણામે માંગશો નહીં.
૬૫. એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધતાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.
૬૬. ક્રિયા એ કર્મ, ઉપયોગ એ ધર્મ, પરિણામ એ બંધ, અમ એ મિથ્યાત્વ, શોકને સંભારવો નહીં; આ ઉત્તમ વસ્તુ જ્ઞાનીઓએ મને આપી.
૬૭. જગત્ જેમ છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જુઓ.
૬૮. શ્રીગૌતમને ચાર વેદ પઠન કરેલા જોવાને શ્રીમત્ મહાવીર સ્વામીએ સમ્યક્નેત્ર આપ્યાં હતાં.
૬૯. ભગવતીમાં કહેલી પુદ્ગલ નામના પરિવ્રાજકની કથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું કહેલું સુંદર રહસ્ય છે.
૭૦. વીરના કહેલાં શાસ્ત્રોમાં સોનેરી વચનો છૂટક છૂટક અને ગુપ્ત છે.
૭૧. સમ્યક્નેત્ર પામીને તમે ગમે તે ધર્મશાસ્ત્ર વિચારો તોપણ આત્મહિત પ્રાપ્ત થશે.
૭૨. કુદરત, આ તારો પ્રબલ અન્યાય છે કે મારી ધારેલી નીતિએ મારો કાલ વ્યતીત કરાવતી નથી! (કુદરત તે પૂર્વિતકર્મ).
૭૩. માણસ પરમેશ્વર થાય છે એમ જ્ઞાનીઓ કહેછે.
૭૪. ઉત્તરાધ્યયન નામનું જૈનસૂત્ર તત્ત્વદૃષ્ટિએ પુનઃ પુનઃ અવલોકો.
૭૫. જીવતાં મરાય તો ફરી મરવું ન પડે એવું મરણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.
૭૬. કૃતમ્નતા જેવો એકે મહાદોષ મને લાગતો નથી.
૭૭. જગત્માં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત!
૭૮. વસ્તુને વસ્તુગતે જુઓ.
૭૯. ધર્મનું મૂલ્ય વિ. છે.
૮૦. તેનું નામ વિદ્યા કે જેનાથી અવિદ્યા પ્રાપ્ત ન થાય.
૮૧. વીરના એક વાક્યને પણ સમજો.
૮૨. અહંપદ, કૃતમ્નતા, ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા, અવિવેકધર્મ એ માઠી ગતિનાં લક્ષણો છે.
૮૩. સ્ત્રીનું કોઈ અંગ લેશમાત્ર સુખદાયક નથી છતાં મારો દેહ ભોગવે છે.
૮૪. દેહ અને દેહાર્થમમત્વ એ મિથ્યાત્વ લક્ષણ છે.
૮૫. અભિનિવેશના ઉદયમાં પ્રરૂપણા ન થાય તેને હું મહાભાગ્ય, જ્ઞાનીઓના કહેવાથી કહું છું.
૮૬. સ્યાદ્વાદ શૈલીએ જોતાં કોઈ મત અસત્ય નથી.
૮૭. સ્વાદનો ત્યાગ એ આહારનો સ્વરો ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કહેછે.
૮૮. અભિનિવેશ જેવું એકે પાસંડ નથી.
૮૯. આ કાલમાં આટલું વધું:—જ્ઞાજ્ઞા મત, જ્ઞાજ્ઞા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, જ્ઞાજ્ઞી માયા અને જ્ઞાજ્ઞો પરિગ્રહવિશેષ.
૯૦. તત્ત્વાભિલાષથી મને પુછો તો હું તમને નિરાગીધર્મ બોધી શકું સ્વરો.
૯૧. આજ્ઞા જગત્ના શિષ્ય થવારૂપ દૃષ્ટિ જેણે વેદી નથી તે સદ્ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી.

૯૨. કોઈ પળ શુદ્ધાશુદ્ધ ધર્મકરણી કરતો હોય તો તેને કરવા ઘો.
૯૩. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં જ છે.
૯૪. મારાપર સઘડા સરઠ ભાવથી હુકમ ચલાવો તો હું રાજી છું.
૯૫. હું સંસારથી લેશ પળ રાગ સંયુક્ત નથી છતાં તેનેજ મોગવું છું; કાંઈ મેં ત્યાગ્યું નથી.
૯૬. નિર્વિકારી દશાથી મને એકલો રહેવા ઘો.
૯૭. મહાવીરે જે જ્ઞાનથી આ જગત્ને જોયું છે તે જ્ઞાન સર્વ આત્મામાં છે, પળ આભિર્ભાવ * કરવું જોઈએ.
૯૮. બહુ છકી જાઓ તોપણ મહાવીરની આજ્ઞા તોડશો નહીં. ગમે તેવી શંકા થાય તોપણ મારી વતી વીરને નિઃશંક ગણજો.
૯૯. પાર્શ્વનાથ સ્વામીનું ધ્યાન યોગીઓએ અવશ્ય સ્મરવું જોઈએ છીએ. નિઃ૦ એ નાગની છત્રછાયા વેળાનો પાર્શ્વનાથ ઓર હતો!
૧૦૦. ગજસુકુમારની ક્ષમા અને રાજેમતી રહનેમીને બોધે છે તે બોધ મને પ્રાપ્ત થાઓ.
૧૦૧. મોગ મોગવતાં સુધી (જ્યાં સુધી તે કર્મ છે ત્યાં સુધી) મને યોગજ પ્રાપ્ત રહો!
૧૦૨. સર્વશાસ્ત્રનું એક તત્ત્વ મને મળ્યું છે એમ કહું તો મારું અહંપદ નથી.
૧૦૩. ન્યાય મને બહુ પ્રિય છે. વીરની શૈલી એજ ન્યાય છે, સમજવું દુલ્લભ છે.
૧૦૪. પવિત્ર પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિ એ જ સમ્યક્દર્શન છે.
૧૦૫. ભર્તૃહરીએ કહેલો ભાવ વિશુદ્ધ બુદ્ધિથી વિચારતાં ઘણી ઋધ્વજ્ઞાનદશા થતાં સુધી વર્તે છે.
૧૦૬. કોઈ ધર્મથી હું વિરુદ્ધ નથી, સર્વ ધર્મ હું પાહું છું. તમે સઘડા ધર્મથી વિરુદ્ધ છો એમ કહેવામાં મારો ઉત્તમ હેતુ છે.
૧૦૭. તમારો માનેલો ધર્મ મને ક્યા પ્રમાણથી બોધો છો તે મારે જાણવું જરૂરનું છે.
૧૦૮. શિથિલબંધ દૃષ્ટિથી નીચે આવીને જ વિસ્તેરાઈ જાય. (જો નિર્જેરતાં આવડે તો—)
૧૦૯. કોઈ પળ શાસ્ત્રમાં મને શંકા ન હો.
૧૧૦. દુઃખના માર્યા વૈરાગ્ય લઈ જગત્ને આ લોકો ભ્રમાવે છે.
૧૧૧. અત્યારે, હું કોણ છું એનું મને પૂર્ણ માન નથી.
૧૧૨. તું સત્પુરુષનો શિષ્ય છે.
૧૧૩. એ જ મારી આકાંક્ષા છે.
૧૧૪. મને કોઈ ગજસુકુમાર જેવો વસ્ત આવો.
૧૧૫. કોઈ રાજેમતી જેવો વસ્ત આવો.
૧૧૬. સત્પુરુષો કહેતા નથી, કરતા નથી; છતાં તેની સત્પુરુષતા નિર્વિકાર મુક્તમુદ્રામાં રહી છે.
૧૧૭. સંસ્થાનવિચય ધ્યાન પૂર્વધારીઓને પ્રાપ્ત થતું હશે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પળ તેને ધ્યાવન કરો.

११८. आत्मा जेवो कोई देव नथी.
 ११९. कोण भाग्यशाळी! अविरति सम्यग्दृष्टिके विरति?
 १२०. कोईनी आजीविका तोडशो नहीं.

८.

मुंबई. कार्तिक १९४३.

१. प्रमादने लीधे आत्मा मळेळुं स्वरूप भूली जाय छे.
२. जे जे काळे जे जे करवानुं छे ते ते सदा उपयोगमा राख्या रहो.
३. क्रमे करीने पछी तेनी सिद्धि करो.
४. अल्पआहार, अल्पविहार, अल्पनिद्रा, नियमित वाचा, नियमित काया, अने अनुकूल स्थान ए मनने वश करवानां उत्तम साधनो छे.
५. श्रेष्ठ वस्तुनी जिज्ञासा करवी एज आत्मानी श्रेष्ठता छे. कदापि ते जिज्ञासा पार न पडी तोपण जिज्ञासा ते पण तेज अंशवत् छे.
६. नवां कर्म बांधवां नहीं अने जुनां भोगवी लेवां, एवी जेनी अचळ जिज्ञासा छे ते ते प्रमाणे वर्त्तिं शके छे.
७. जे कृत्यनुं परिणाम धर्म नथी ते कृत्य मूळथीज करवानी इच्छा रहेवा देवी जोईती नथी.
८. मन जो शंकाशील थई गयुं होय तो 'द्रव्यानुयोग' विचारवो योग्य छे; प्रमादी थई गयुं होय तो चरणकरणानुयोग विचारवो योग्य छे; अने कषायी थई गयुं होय तो धर्मकथानुयोग विचारवो योग्य छे. जड थई गयुं होय तो गणितानुयोग विचारवो योग्य छे.
९. कोईपण कामनी निराशा इच्छवी; परिणामे पछी जेटली सिद्धि थई तेदलो लाभ; आम करवाथी संतोषी रहेवाशे.
१०. पृथ्वी संबंधी क्लेश थाय तो एम समजी लेजे के ते साथे आववानी नथी. उलटो हुं तेने देह आपी जवानो छुं; वळी ते कई मूल्यवान नथी. स्त्री संबंधी क्लेश, शंका, भाव थाय तो आम समजी अन्य भोक्ता प्रत्ये हसजे के मळमूत्रनी खाणमां मोही पळ्यो, (जे वस्तुनो आपणे नित्य त्याग करीए छीए तेमां)! धन संबंधी निराशा के क्लेश थाय तो ते उंची जातना कांकरा छे एम समजी संतोष राखजे; तो तुं क्रमे करीने निस्पृही थई शकीश.
११. तेनो तुं बोध पाम के जेनाथी समाधिमरणनी प्राप्ति थाय.
१२. एक बार जो समाधिमरण थयुं तो यर्व काळनां असमाधिमरण टळशे.
१३. सर्वोत्तम पद सर्वत्यागीनुं छे.

९.

मुंबई. कार्तिक १९४३.

आ ग्रंथ 'स्वरोदयज्ञान' वाचनारनां करकमलमां मूकतां ते विषे केटलीक प्रस्तावना करवी योग्य छे, एम गणी तेवी प्रवृत्ति करुं छउं.

સ્વરોદયજ્ઞાનની ભાષા અર્ધે હિન્દી અને અર્ધે ગુજરાતી આપણે જોઈ શકીશું. તેના કર્તા એ આત્માનુભવી માણસ હતા ; પરંતુ બેમાંથી એકે ભાષા સંપ્રદાયપૂર્વક મળ્યા હોય એવું કંઈ જણાતું નથી. ઇથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઈ બાધા નથી ; તેમ ભાષા શાસ્ત્રી થવાની તેમની કંઈ ઈચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી પોતાને જે કંઈ અનુભવ ગમ્ય થયું છે, તેમાંનો લોકોને મર્યાદાપૂર્વક કંઈ પણ બોધ જણાવી દેવો એ તેમની જિજ્ઞાસાથી આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે—અને એમ હોવાથીજ ભાષા કે છંદની ટાપટીપ અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન આ ગ્રંથમાં જોઈ શકતા નથી.

જ્ઞાત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા મળીમાં વિસ્મયતા શું કરીએ ? આજ કદાપિ જડવાદમાટે સંશોધન ચાલી રહી આત્મવાદને ડહાવી દેવાનું પ્રયત્ન છે—તો એવા પણ અનંત કાલ આવ્યા છે કે આત્મવાદનું પ્રાધાન્યપણું હતું, તેમ જડવાદમાટે પણ હતું. તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કંઈ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગત્ની એવીજ સ્થિતિ છે, ત્યાં વિકલ્પથી આત્માને દુઃસ્વપ્નો કાં ? પણ સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કર્યો પછી જે વસ્તુનો અનુભવ થયો, તે વસ્તુ શું, અર્થાત્ પોતે અને વીજું શું ? કે પોતે તે પોતે, એ વાતનો નિર્ણય લીધો. ત્યારપછી તો મેદવૃત્તિ રહી નહીં. ઇટલે દર્શનની સમ્યક્તાથી તેઓને એજ સમ્મતિ રહીકે મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઈ જડપણું સ્વીકારે છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી તેનું સ્વીકારવું શબ્દની તકરારમાં—

૧ (૨.)

વર્તમાન સંક્રામાં અને વળી તેના પણ કેટલાંક વર્ષ વ્યતિત થતાંયુષી ચિદાનંદજી આત્મજ્ઞનું વિદ્યમાનપણું હતું. ઘણોજ સમીપનો વસ્ત હોવાથી જેમને તેમનાં દર્શન થયેલાં—સમાગમ થયેલો—અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો તેમાંના કેટલાંક પ્રતીતિવાળાં મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે. તેમ હજુપણ તેવાં મનુષ્યોથી જાણી શકાય તેવું છે.

જૈન મુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ જવાથી ક્રમપૂર્વક—દ્રવ્ય—ક્ષેત્ર—કાલ—ભાવથી યમ નિયમ તેઓ હવે પાલી શકશે નહીં, તેમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમ નિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન કરવું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે શ્રેણીએ પ્રવર્તવું અને ન પ્રવર્તવું બન્ને સમ છે, આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ એમ નિગ્રંથ પ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કાંઈ કહેવાઈ શકાતું નથી, પણ એક માત્ર તેમના વચનનો મારા અનુભવ જ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે તેઓ મધ્યમ અપ્રમત્તદશામાં પ્રાપ્તે હતા. વળી યમ નિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે. ઇટલે વધારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ કાલમાં એવી દશાએ પહોંચેલા બહુજ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે. ત્યાં અપ્રમત્તતાવિષે વાતનો અસંભવ ત્વરાયે થશે એમ ગણી તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે અને ગુપ્તપણે ગાળ્યું. એવીજ દશામાં જો તેઓ રહ્યા હોત તો ઘણાં મનુષ્યો તેમનાં મુનિપણાંની સ્થિતિ શિથિલતા સમજત અને તેમ સમજવાથી તેઓપર આવા પુરુષથી અધીષ્ઠ છાપ પડત. આવો હાર્દિક નિર્ણય હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી.—

૯ (૩.) *

ૐ

જૈસં કંચુક ત્યાગસેં બિનસત નહીં મુજંગ,
દેહ ત્યાગસેં જીવ પુનિ તૈસેં રહત અમંગ.

શ્રીચિદાનંદ.

જેમ કાંચલીનો ત્યાગ કરવાથી સર્પ નાશ પામતો નથી તેમ દેહનો ત્યાગ કરવાથી જીવ પણ અમંગ રહેછે એટલે નાશ પામતો નથી.

અહીં દેહથી જીવ મિત્ર છે એમ સિદ્ધતા કરેલી છે.

દેહ અને જીવની મિત્રતા નથી અને દેહનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે એમ કેટલાક માને છે, અને કથે છે, તે માત્ર વિકલ્પરૂપ છે પણ પ્રમાણભૂત નથી; કેમકે તેઓ કાંચલીના નાશથી સર્પનો પણ નાશ થયેલો સમજે છે. અને એ વાત તો પ્રત્યક્ષ છે કે સર્પનો નાશ કાંચલીના ત્યાગથી નથી. તેમજ જીવને માટે છે.

દેહ છે તે જીવની કાંચલી માત્ર છે. કાંચલી યજ્ઞાસુધી સર્પના સંબંધમાં છે, ત્યાંસુધી જેમ સર્પ ચાલે છે, તેમ તેમ તે તેની સાથે ચાલે છે, તેની પેટે વળે છે અને તેની સર્વ ક્રિયાઓ સર્પની ક્રિયાને આધીન છે. સર્પ તેનો ત્યાગ કર્યો કે ત્યાર પછી તેમાંની એકે ક્રિયા કાંચલી કરી શકતી નથી; જે ક્રિયામાં પ્રથમ જે જે વર્તતી હતી તે સર્વ ક્રિયાઓ માત્ર સર્પની હતી, એમાં કાંચલી માત્ર સંબંધરૂપ હતી. એમજ દેહ પણ જેમ જીવ કર્માનુસાર ક્રિયા કરે છે તેમ વર્તે છે; ચાલે છે, બેસે છે; ઉઠે છે, એ બધું જીવરૂપ પ્રેરકથી છે, તેનો વિયોગ થવાથી કાંઈ નથી.

૯ (૪.) *

અહર્નિશ અધિકો પ્રેમ લગાવે, જોગાનલ ઘટમાહિં જગાવે.

અલ્પાહાર આસન દૃઢ ધરે, નયન થકી નિદ્રા પરહરે.

રાત્રિ દિન ધ્યાન વિષયમાં ઘણો પ્રેમ લગાવ્યાથી યોગરૂપી અગ્નિ (કર્મને બાઢી દેનાર) ઘટમાં જગાવે. (એ જાણે ધ્યાનનું જીવન.) હવે તે વિના તેનાં બીજાં સાધન બોધે છે.

થોડો આહાર અને આસનનું દૃઢપણું કરે. પદ્મ, વીર, સિદ્ધ કે ગમે તેવું આસન કે જેથી મનોગતિ વારંવાર ન સ્વેચાય તેવું આસન આ સ્થળે સમજાવ્યું છે. એ પ્રમાણે આસનનો જય કરી નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરે. અહિં પરિત્યાગથી દેશપરિત્યાગ સમજાવ્યો છે. યોગને જે નિદ્રાથી બાધ થાય છે તે નિદ્રા અર્થાત્ પ્રમત્તપણાનું કારણ દર્શનાવરણીયની વૃદ્ધિ इत्यादિકથી ઉત્પન્ન થતી અથવા અકાલિક નિદ્રા તેનો ત્યાગ.

૧૦.

જીવતત્ત્વસંબંધી વિચાર.

૧. એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર પ્રકારથી, પાંચ પ્રકારથી અને છ પ્રકારથી જીવતત્ત્વ સમજી શકાય છે.

* શ્રી ચિદાનંદજીનો સ્વરોદય છગાઈ ગયો છે. “શ્રીમદે” તેનું વિવેચન શરૂ કરેલ તેમાંથી કંઈ મઢી આવેલ અગ્રે આપેલ છે. મ. કિં.

અ—સર્વ જીવને ઓછામાં ઓછો શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ પ્રકાશિત રહેલો હોવાથી સર્વ-જીવ ચૈતન્યલક્ષણે એકજ પ્રકારના છે.

ત્રસ ઇટલે તડકામાંથી છાંયામાં આવે, છાંયામાંથી તડકામાં આવે, ચાલવાની શક્તિવાળાં હોય, ભય દેખીને ત્રાસ પામતાં હોય તેવી એક જાતિ; અને બીજાં એકજ સ્થળે સ્થિતિવાળાં હોય તેવી જાતના જીવની સ્થાવર નામની જાતિ; એમ બે પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

સર્વ જીવને વેદથી તપાસી જોઈએ તો સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક તેમાં તેઓનો સમાવેશ થાય છે. કોઈ સ્ત્રી વેદમાં, કોઈ પુરુષ વેદમાં અને કોઈ નપુંસક વેદમાં હોય છે. એ સિવાય ચોથો વેદ નહીં હોવાથી ત્રણ પ્રકારે વેદદ્રષ્ટિએ સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

કેટલાક જીવ નરક ગતિમાં, કેટલાક તિર્યંચ ગતિમાં, કેટલાક મનુષ્ય ગતિમાં અને કેટલાક દેવ ગતિમાં, એમ જીવો રહેલા છે. એ શિવાય પાંચમી સંસારી ગતિ નહીં હોવાથી જીવો ચાર પ્રકારે સમજી શકાય છે.

૧૧. *

વિ. સં. ૧૧૪૩.

જીવાજીવ વિભક્તિ.

જીવ અને અજીવનો વિચાર એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરો. જે જાણવાથી મિશ્રુઓ સમ્યક્ પ્રકારે સંયમમાં યત્ન કરે.

જીવ અને અજીવ લોક કહેલો છે; અજીવના આકાશ નામના ભાગને અલોક કહેલો છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને જીવ તેમજ અજીવનો બોધ થઈ શકે છે.

રૂપી અને અરૂપી એમ અજીવના બે ભેદ થાય છે. અરૂપી દશ પ્રકારે તેમજ રૂપી ચાર પ્રકારે કહેલાં છે.

ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેના પ્રદેશ; અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેના પ્રદેશ; આકાશ, તેનો દેશ, અને તેના પ્રદેશ; અર્દ્ધસમયકાળ; એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય. ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને લોક પ્રમાણ કહેલાં છે.

આકાશ લોકાલોક પ્રમાણ અને અર્દ્ધ સમય સમયક્ષેત્ર પ્રમાણ છે. ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે.

નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય પળ એજ પ્રમાણે છે. સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ સાદિસાંત છે.

સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારે છે.

પરમાણુઓ એકત્ર થાય, પૃથક્ થાય તે સ્કંધ, તેનો વિભાગ તે દેશ, તેનો છેવટનો અભિન્ન અંશ તે પ્રદેશ.

લોકના એક દેશમાં તે ક્ષેત્રી છે. કાલના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે. એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિ-સપર્યવસ્થિત છે.

* ૧૦-૧૧ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થયેલ છે. મ. કિ.

લગ્નસંબંધી તેઓએ જે મિતિ નિશ્ચિત રાખી છે, તે વિષે તેઓનો આગ્રહ છે તો મળે તે મિતિ નિશ્ચયરૂપ રહી.

લક્ષ્મીપર પ્રીતિ નહીં છતાં કોઈ પણ પરાર્થિક કામમાં તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડત એમ લાગવાથી મૌન ગ્રહી અહીં તે સંબંધી સત્સગવડમાં હતો. જે સગવડનું ધારેલું પરિણામ આવવાનો બહુ વચ્ચે નહોતો. પણ એઓ મળીનું એક મમત્વપૂર્ણ ત્વરા કરાવે છે જેથી તે સઘલું પડતું મુકી વદ ૧૩ કે ૧૪ (પોષની) ને રોજ અહીંથી રવાના થઈ હું.

પરાર્થ કરતાં વચ્ચે લક્ષ્મી અંધાપો, બહેરાપૂર્ણ અને મુંગાપૂર્ણ આપી દે છે. જેથી તેની દરકાર નથી.

આપણો અન્યોન્ય સંબંધ છે તે કંઈ સગપણનો નથી; પરંતુ હૃદયસગપણનો છે. પરસ્પર લોહચુંબકનો ગુણ પ્રાપ્ત થયો છે. એમ દર્શિત છે છતાં હું વઢી ઈથી પણ મિત્રરૂપે આપને હૃદયરૂપ કરવા માગું છું. જે વિચારો સઘળી સગપણતા દૂર કરી, સંસાર યોજના દૂર કરી તત્ત્વવિજ્ઞાન રૂપે મારે દર્શાવવાના છે; અને આપે જાતે અનુકરણ કરવાના છે. આટલી પછલી બહુ સુખપ્રદ છતાં માર્મિકરૂપે આત્મસ્વરૂપ વિચારથી અહીં આગલ લક્ષી જડે છું.

તેઓ શુભ પ્રસંગમાં સદ્વિવેકી નિવડી રૂઢીથી પ્રતિકૂળ રહી પરમ્પર કુટુંબરૂપે સ્નેહ બંધાયેલી સુંદર યોજના તેઓનાં હૃદયમાં છે કે? આપ ઉત્તરશો કે? કોઈ ઉત્તરશો કે? એ સ્વાલ પુનઃ પુનઃ હૃદયમાં પર્યટન કરે છે. નિદાન, સાધારણ વિવેકીઓ જે વિચારને આકાશી ગણે તેવા વિચારો. જે વસ્તુ અને જે પદ આજ રાજ્યશ્રી ચક્રવર્તિની વિક્ટોરિયાને દુલ્લભ, કેવલ અસંભવિત છે, તે વિચારો તે વસ્તુ અને તે પદ મળી કેવલ ઇચ્છા હોવાથી ઉપર જણાવ્યું તેથી કંઈ પણ લેશ પ્રતિકૂળ બને તો તે પદામિલાષી પુરુષનાં ચરિત્રને પરમ જ્ઞાંત્રણ લાગે એમ છે. આ સઘળા હવાઈ (અત્યારે લાગતા) વિચારો માત્ર આપને જ દર્શાવું છું.

અંતઃકરણ શુદ્ધ અદ્ભુત વિચારોથી ભરપૂર છે. પરંતુ આપ ત્યાં રહ્યા કે હું અહીં રહ્યો!

ક્ષણભંગુર દુનિયામાં સત્પુરુષનો સમાગમ એજ અમૂલ્ય અને અનુપમ લાભ છે.

આ એક અદ્ભુત વાત છે કે—

ઢાબી આંસમાંથી ચાર પાંચ દિવસ થયાં એક નાના ચક્ર જેવો બીજલી સમાન શ્વકારો થયા કરે છે, જે આંસથી જરા દૂર જઈ ઓલવાય છે. લગભગ પાંચ મિનિટ થાય છે, કે દેસાવ

દે છે. મારી દૃષ્ટિમાં વારંવાર તે જોવામાં આવે છે. એ સ્વાતે કોઈ પ્રકારની અમના નથી. નિમિત્ત કારણ કંઈ જણાતું નથી. બહુ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે છે. આંખે બિજી કોઈ પણ પ્રકારની અસર નથી. પ્રકાશ અને દિવ્યતા વિશેષ રહે છે. ચારેક દિવસ પહેલાં ચપોરના ૨-૨૦ મિનિટે એક આશ્ચર્યમૂલક સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી આ થયું હોય એમ જણાય છે. અંતઃકરણમાં બહુ પ્રકાશ રહે છે. શક્તિ બહુ તેજ મારે છે. ધ્યાન સમાધિસ્થ રહે છે. કારણ કંઈ સમજાતું નથી. આ વાત ગુપ્ત રાખવાજ દર્શિત કરી જડું છડું. વિશેષ એ સંબંધી હવે પછી લખીશ.

૧૫.

વવાળીયા. ૧૯૪૪ શ્રાવણ વદ ૧૩ સોમ.

વામનેત્ર સંબંધી ચમત્કારથી આત્મશક્તિમાં અલ્પ ફેરફાર થયો છે.

૧૬.

વવાળીયા. ૧૯૪૪ આષાઢ વદ ૪ શુક્ર.

આપ પણ અર્થીય બેદરકારી નહીં રાખશો. શરીર અને આત્મિક સુખ હિચ્છિ, વ્યયનો કંઈ સંકોચ કરશો તો હું માનીશ કે મારાપર ઉપકાર થયો.

ભવિતવ્યતાના ભાવ હશે તો આપની એ અનુકૂલ સગવડ યુક્ત બેઠકનો મોગી હું થઈ શકીશ.

૧૭.

વવાળીયા. ૧૯૪૪ શ્રાવણ વદ ૧, અમાવાસ્યા.

ઉપાધિ ઓછી છે એ આનંદજનક છે. ધર્મકરણીનો કંઈ વસ્ત્ર મળતો હશે.

ધર્મકરણીનો થોડો વસ્ત્ર મળે છે. આત્મસિદ્ધિનો પણ થોડો વસ્ત્ર મળે છે. શાસ્ત્રપઠન અને અન્ય વાંચનનો પણ થોડો વસ્ત્ર મળે છે. થોડો વસ્ત્ર લેખનક્રિયા રોકે છે. થોડો વસ્ત્ર આહારવિહારક્રિયા રોકે છે. થોડો વસ્ત્ર શૌચક્રિયા રોકે છે. છ કલાક નિદ્રા રોકે છે. થોડો વસ્ત્ર મનોરાજ રોકે છે; છતાં છ કલાક વધી પડે છે. સત્સંગનો લેશ અંશ પણ નહીં મળવાથી વિચારો આ આત્મા વિવેકઘેલછા ભોગવે છે.

૧૮.

વિ. સં. ૧૯૪૪.

સહજ સ્વભાવે મુક્ત, અત્યંત પ્રત્યક્ષ અનુભવ સ્વરૂપ આત્મા છે, તો પછી જ્ઞાની પુરુષોષ આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, બંધ છે, મોક્ષ છે, એ આદિ અનેક પ્રકારનું નિરૂપણ કરવું ઘટતું ન હોતું.

આત્મા જો અગમ અગોચર છે તો પછી કોઈને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી, અને જો સુગમ સુગોચર છે તો પછી પ્રયત્ન ઘટતું નથી.

૧૯.

વિ. સં. ૧૯૪૪.

નેત્રોંકી સ્થામતા વિષે જો પુતલિયારૂપ સ્થિત છે, અરૂપરૂપો દેખતા છે, સાક્ષીમૂલક છે, સો અંતર કેસે નહીં દેખતા? જો ત્વચાવિષે સ્પર્શ કરતા છે, શીતઉષ્ણાદિકર્મો જાનતા છે, એસા સર્વ અંગવિષે વ્યાપક અનુભવ કરતા છે; જૈસે તિલો વિષે તેલ વ્યાપક હોતા છે, તિસકા અનુભવ કોઝ

નહીં કરતા. જો શબ્દ શ્રવણ ઇન્દ્રિયકે અંતર ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ શબ્દ શક્તિકો જાનણેહારી સત્તા હૈ, જિસ વિષે શબ્દ શક્તિકા વિચાર હોતા હૈ, જિસકરિ રોમ સ્વહે હોઈ આતે હૈ, સો-સત્તા દૂર કૈસે હોવે? જો જિહ્વાકે અગ્રવિષે રસ સ્વાદકો ગ્રહણ કરતા હૈ, તિસ રસકા અનુભવ કરણેહારી અલેપ સત્તા હૈ, સો સન્મુખ કૈસે ન હોવે, વેદ વેદાંત સપ્ત સિદ્ધાંત, પુરાણ, ગીતા કરિ જો જ્ઞેય, જાનણે યોગ્ય આત્મા હૈ તિસકો જબ જાન્યા તબ વિશ્રામ કૈસે ન હોવે?

૨૦.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૪.

(૧)

વિશાઠ્ઠબુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરઠ્ઠતા, અને જિતેન્દ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય, તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે.

અનંત જન્મમરણ કરી ચુકેલા આ આત્માની કરુણા તેવા અધિકારીને ઉત્પન્ન થાયછે અને તે કર્મ મુક્ત થવાનો જિજ્ઞાસુ કહી શકાય છે. તેજ પુરુષ યથાર્થ પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી મુક્ત થવાના પુરુષાર્થમાં યોજાય છે.

જે આત્મા મુક્ત થયા છે તે આત્મા કંઈ સ્વચ્છંદવર્તનાથી મુક્ત થયા નથી, પણ આસ પુરુષે બોધેલા માર્ગના પ્રબઠ અવલંબનથી મુક્ત થયા છે.

અનાદિકાઠના મહાશત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બંધનમાં તે પોતાસંબંધી વિચાર કરી શક્યો નથી. મનુષ્યત્વ, આર્યદેશ, ઉત્તમ કુઠ, શારીરિકસંપત્તિ એ અપેક્ષિત સાધન છે; અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા એ છે.

એમ જો સુલભબોધીપણાની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે જે પુરુષો મુક્ત થયા છે અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાનદશાએ વિચરે છે તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાશીલ થાય.

રાગ, દ્વેષ, અને મોહ એ જેનામાં નથી તે પુરુષ તે ત્રણ દોષથી રહિત માર્ગ ઉપદેશી શકે, અને તેજ પદ્ધતિએ નિઃસંદેહપણે પ્રવર્તનારા સત્પુરુષો કાં તે માર્ગ ઉપદેશી શકે.

સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં નિર્ગ્રંથદર્શન એ રાગ, દ્વેષ અને મોહરહિત પુરુષનું બોધેલું વિશેષ માનવા યોગ્ય છે.

એ દોષથી રહિત, મહાઅતિશયથી પ્રતાપી એવા તીર્થંકર દેવ તેણે મોક્ષના કારણ રૂપે જે ધર્મ બોધ્યો છે, તે ધર્મ ગમે તે મનુષ્યો સ્વીકારતાં હોય પણ તે એક પદ્ધતિએ હોવાં જોઈએ, આ વાત નિઃશંક છે.

અનેક પદ્ધતિએ અનેક મનુષ્યો તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતાં હોય અને તે મનુષ્યોને પરસ્પર મતભેદનું કારણ થતું હોય તો તેમાં તીર્થંકર દેવની એક પદ્ધતિને દોષ નથી પણ તે મનુષ્યોની સમજણ શક્તિનો દોષ ગણી શકાય.

એ રીતે નિર્ગ્રંથધર્મપ્રવર્તક અમે છીએ, એમ જુદા જુદા મનુષ્યો કહેતા હોય, તો તેમાંથી તે મનુષ્ય પ્રમાણાવાધિત ગણી શકાય કે જે વીતરાગ દેવની આજ્ઞાના સત્માવે પ્રરૂપક અને પ્રવર્તક હોય.

આ કાઠ દુઃસમ નામથી પ્રખ્યાત છે. દુઃસમકાઠ એટલે જે કાઠમાં મનુષ્યો મહાદુઃખવડે આયુષ્ય પૂર્ણ કરતાં હોય, તેમજ ધર્મારાધનારૂપ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવામાં દુઃસમતા એટલે મહાવિઘ્નો આવતાં હોય, તેને કહેવામાં આવે છે.

અત્યારે વીતરાગ દેવને નામે જૈન દર્શનમાં એટલા બધા મત ચાલે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે, પણ સત્ત્વરૂપ જ્યાંસુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી કહી શકાય નહીં.

એ મતપ્રવર્તનમાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છે: (૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય. (૨) પરસ્પર બે આચાર્યોને વાદવિવાદ. (૩) મોહનીય કર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઈ જવું. (૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ તે દુલ્લભબોધિતાને લીધે ન ગ્રહવો. (૫) મતિની ન્યૂનતા. (૬) જેનાપર રાગ તેના છેદમાં પ્રવર્તન કરનારાં ઘણાં મનુષ્યો. (૭) દુઃસમ કાઠ અને (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનું ઘટી જવું.

એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઈ નિઃશંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રવર્તે એમ થાય તો મહાકલ્યાણ, પણ તેવો સંભવ ઓછો છે; મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે તેની પ્રવર્તના તો તેજ માર્ગમાં હોય છે; પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્તનારા પુરુષો, તેમજ પૂર્વના દુર્ઘટ કર્મના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામાં પડેલાં મનુષ્યો તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે, કે બોધ લઈ શકે એમ તેના કેટલાક દુલ્લભબોધી ગુરુઓ કરવા દે, અને મતમેદ ટૂંકી પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યક્ દશાથી આરાધન કરતાં તે મતવાદીઓને જોડે, એ બહુ અસંભવિત છે. સર્વને સરસ્વી બુદ્ધિ આવી જઈ, સંશોધન થઈ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા જોકે બને તેવું નથી; તોપણ સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા રહે, તો પરિણામ શ્રેષ્ઠ આવે, એ વાત મને સંભવિત લાગે છે.

દુઃસમ કાઠના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શક્યા છે તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂલ્યથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી. જેને કંઈ સરલતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઈ ગતાગમ જણાતી નથી; ગતાગમવાળો કોઈ નીકળે તો તેને વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ સહાયક ન થાય, એવી આજની કાઠચર્યા છે. એમ કેઠવળી પામેલાને ધર્મની દુલ્લભતા થઈ પડી છે.

કેઠવળી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યો છે કે આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાં જ આપણે પ્રવર્તવું જોઈએ, અને તેજ મત સત્ય હોવો જોઈએ; તેમજ આપણા ગુરુનાં વચનપરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. પછી તે ગુરુ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પળ જાણતા ન હોય, પણ તેજ મહાજ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવું

જોઈએ. તેમજ આપણે જે માનીએ છીએ તેજ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે. બાકી જૈન નામે પ્રવર્તે છે તે મત સઘડા અસત્ છે. આમ તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ બિચારા તેજ મતમાં મચ્યા રહે છે. એનો પણ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી.

જે જે મત જૈનમાં પડેલાં છે તેમાં જૈન સંબંધી જ ઘણે ભાગે ક્રિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે. તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ જોઈ જે મતમાં પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાં જ દીક્ષિત પુરુષોનું મચ્યા રહેવું થાય છે. દીક્ષિતમાં પણ મદ્રિકતાને લીધે કાંતો દીક્ષા, કાંતો ભિક્ષા માગ્યા જેવી સ્થિતિથી મુંઝાઈને પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષા, કાંતો સ્મશાન વૈરાગ્યમાં લેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે. શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણાથી પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષાવાળો પુરુષ તમે વિરલજ દેખશો. અને દેખશો તો તે મતથી કંટાળી વીતરાગ દેવની આજ્ઞામાં રાત્રવા વધારે તત્પર હશે.

શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણા જેને થઈ છે, તે શિવાયના બીજા જેટલા મનુષ્યો દીક્ષિત કે ગૃહસ્થ રહ્યા તેટલા બધા જે મતમાં પોતે પડ્યા હોય તેમાંજ રાગી હોય. તેઓને વિચારની પ્રેરણા કરનાર કોઈ ન મળે. પોતાના મતસંબંધી નાનાપ્રકારના યોજી રાખેલા વિકલ્પો (ગમે તો પછી તેમાં યથાર્થ પ્રમાણ હો કે ન હો.) સમજાવી દઈ ગુરુઓ પોતાના પંજામાં રાગી તેમને પ્રવર્ત્તાવી રહ્યા છે.

તેમજ ત્યાગી ગુરુઓ શિવાયનાં પરાણે થઈ પડેલા મહાવીર દેવના માર્ગરક્ષક તરિકે ગણાવતા યતિયો તેમની તો માર્ગ પ્રવર્ત્તાવવાની શૈલીમાટે કંઈ બોલવું રહેતું નથી. કારણ ગૃહસ્થને અણુ-ઘત પણ હોય છે. પણ આતો તીર્થંકર દેવની પેટે કલ્પાતીત પુરુષ થઈ બેઠા છે.

સંશોધક પુરુષો બહુ ઓછા છે. મુક્ત થવાની અંતઃકરણે જિજ્ઞાસા રાત્રનારા અને પુરુષાર્થ કરનારા બહુ ઓછા છે. તેમને સાહિત્યો જેવાં કે સદ્ગુરુ, સત્સંગ કે સત્સાસ્રો મઠવાં દુલ્ભ થઈ પડ્યાં છે. જ્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાય છે. પછી સાચી કે જુઠી તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. ભાવ પૂછનાર આગલ મિથ્યા વિકલ્પો કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બિજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે.

ઓછામાં પુરું કોઈ સંશોધક આત્મા હશે તો તેને અપ્રયોજનમૂતરૂપ પૃથ્વીવિદ્યાદિક વિષયોમાં શંકા કરી રોકાવું થઈ ગયું છે. અનુભવધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુલ્ભ થઈ પડ્યું છે.

આ પરથી મારું એમ કહેવું નથી કે કોઈ પણ અત્યારે જૈનદર્શનના આરાધક નથી; છે, પણ બહુજ અલ્પ, બહુજ અલ્પ. અને જે છે તે મુક્ત થવા શિવાયની બિજી જિજ્ઞાસા જેને નથી તેવા અને વીતરાગની આજ્ઞામાં જેણે પોતાનો આત્મા સમર્પ્યો છે તેવા; પણ તે આંગઠીએ ગણી રહ્યા તેટલા હશે. બાકી તો દર્શનની દશા જોઈ કરુણા ઉપજે તેવું છે; સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો આ મારું કહેવું તમને સપ્રમાણ લાગશે.

એ સઘડા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ સહજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ:—એકનું કહેવું પ્રતિ-માની સિદ્ધિ માટે છે. બીજા તેને કેવલ ઉત્થાપે છે (એ મુખ્ય વિવાદ છે).

बीजा भागमां प्रथम हुं पण गणायो हतो. मारी जिज्ञासा वीतराग देवनी आज्ञाना आराधन भणी छे. एम सत्यताने खातर कही दई दर्शवुं छउं के प्रथम पक्ष सत्य छे, एटले के जिन प्रतिमा अने तेनुं पूजन शास्त्रोक्त, प्रमाणोक्त, अनुभवोक्त अने अनुभवमां लेवा योग्य छे. मने ते पदार्थोनो जे रूपे बोध थयो अथवा ते संबंधी मने जे अल्प शंका हती ते नीकळी गई, ते वस्तुनुं कंई पण प्रतिपादन थवाथी कोई पण आत्मा ते संबंधी विचार करी शकशे; अने ते वस्तुनी सिद्धि जणाय तो ते संबंधी मतभेद तेने टळी जाय, ते सुलभबोधीपणानुं कार्य थाय; एम गणी टुंकामां केटलाक विचारो प्रतिमासिद्धि माटे दर्शवुं छउं.

मारी प्रतिमामां श्रद्धा छे, माटे तमे सघळा करो ए माटे मारुं कहेवुं नथी, पण वीर भगवाननी आज्ञानुं आराधन तेथी थतुं जणाय तो तेम करवुं. पण आटलुं स्मृतिमां राखवानुं छे के—

केटलांक प्रमाणो आगमना सिद्ध थवा माटे परंपरा अनुभव इत्यादिकनी अवश्य छे. कुतर्कथी, जो तमे कहेता हो तो आत्मा जैन दर्शननुं पण खंडन करी दर्शवुं; पण तेमां कल्याण नथी. सत्य वस्तु ज्यां प्रमाणथी अनुभवथी सिद्ध थई त्यां जिज्ञासु पुरुषो पोतानो गमे तेवो हठ पण मूकी दे छे.

आ मोटा विवाद आ काळमां जो पड्या न होत तो धर्म पामवानुं लोकोने बहु सुलभ थात. टुंकामां पांच प्रकारनां प्रमाणथी ते बात हुं सिद्ध करुं छउं.

१. आगमप्रमाण. २. इतिहासप्रमाण. ३. परंपराप्रमाण. ४. अनुभवप्रमाण. ५. प्रमाणप्रमाण.

१. आगमप्रमाण.

आगम कोने कहेवाय? ए प्रथम व्याख्या थवानी जरूर छे. जेनो प्रतिपादक मूळ पुरुष आप्त होय ते वचनो जेमां रखां छे, ते आगम छे.

वीतराग देवना बोधेला अर्थनी योजना गणधरोए करी टुंकामां मुख्य वचनोने लीधां; ते आगम, सूत्र ए नामथी ओळखाय छे. सिद्धांत, शास्त्र ए बीजां तेनां नाम छे.

तीर्थंकर देवे बोधेलां पुस्तकोनी योजना द्वादशांगीरूपे गणधरदेवे करी, ते बार अंगनां नाम कही जउं छउं. आचारंग, सूत्रकृतांग, स्थानांग, समवायांग, भगवती, ज्ञाताधर्मकथांग, उपासक-दशांग, अंतकृतदशांग, अनुत्तरौपपातिक, प्रश्नव्याकरण, विपाक, अने दृष्टिवाद.

१. कोई पण वीतरागनी आज्ञानुं पालन थाय तेम प्रवर्तवुं ए मुख्य मान्यता छे.

२. प्रथम प्रतिमा नहीं मानतो अने हवे मानुं छऊं, तेमां कंई पक्षपाती कारण नथी; पण मने तेनी सिद्धि जणई तेथी मान्य राखुं छऊं. अने सिद्धि छतां नहीं मानवाथी प्रथमनी मान्यतानी पण सिद्धि नथी अने तेम थवाथी आराधकता नथी.

३. मने आ मत के ते मतनी मान्यता नथी, पण रागद्वेषरहित थवानी परमाकांक्षा छे; अने ते माटे जे जे साधन होय, ते ते इच्छवां, करवां एम मान्यता छे. अने ए माटे महावीरनां वचन पर मने पूर्ण विश्वास छे.

૪. અત્યારે ઇટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દર્શાવેલી મને જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું. તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાંચનારે નીચેના વિચારો કૃપા કરીને રુક્ષમાં લેવા.

(અ) તમે પળ તરવાના ઇચ્છક છો, અને હું પળ છું; બન્ને મહાવીરનાં બોધ—આત્માહિતૈષિ બોધને ઇચ્છીએ છીએ અને તે ન્યાયમાં છે; માટે જ્યાં સત્યતા આવે ત્યાં બન્નેએ અપક્ષપાતે સત્યતા કહેવી.

(આ) કોઈ પળ વાત જ્યાંસુધી યોગ્ય રીતે ન સમજાય ત્યાંસુધી સમજવી તે સંબંધી કંઈ કહેતા મૌન રાખવું.

(ઈ) અમુક વાત સિદ્ધ થાય તોજ ઠીક; એમ ન ઇચ્છવું, પળ સત્ય સત્ય થાય એમ ઇચ્છવું. પ્રતિમા પૂજવાથી જ મોક્ષ છે, કિંવા તે નહીં માનવાથી મોક્ષ છે; એ બન્ને વિચારથી આ પુસ્તક યોગ્ય પ્રકારે મનન કરતાં સુધી મૌન રહેવું.

(ઈ) શાસ્ત્રની શૈલી વિરુદ્ધ, કિંવા પોતાના માનની જાળવણી અર્થે કદાગ્રહી થઈ કંઈ પળ-વાત કહેવી નહીં.

(ઉ) એક વાતને અસત્ય અને એકને સત્ય એમ માનવામાં જ્યાંસુધી અત્રુટક કારણ ન આપી શકાય, ત્યાંસુધી પોતાની વાતને મધ્યસ્થવૃત્તિમાં રોકી રાખવી.

(ઝ) કોઈ ધર્મ માનનાર આત્મો સમુદાય કંઈ મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કહેવું નથી, પળ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે, તે સિદ્ધિસંપ્રાપ્ત થશે; માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઈએ. તેમાંનું એક આ સાધન પળ છે. તે પરોક્ષ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા-વિના સંઘી નાંખવા યોગ્ય નથી.

(એ) જો તમે પ્રતિમાને માનનાર હો તો તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે પાર પાડી લેવો; અને જો તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો આ પ્રમાણેને યોગ્ય રીતે વિચારી જોજો. બન્નેએ મને શત્રુ કે મિત્ર કંઈ માનવો નહીં. ગમે તે કહેનાર છે, એમ ગળી ગ્રંથ વાંચી જવો.

(એ) આટલું જ સ્વરૂપ અથવા આટલામાંથી જ પ્રતિમાની સિદ્ધિ થાય તો અમે માનીએ એમ આગ્રહી ન થશો. પળ વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રોથી સિદ્ધિ થાય તેમ ઇચ્છશો.

(ઓ) ઇટલા જ માટે વીરનાં બોધેલાં શાસ્ત્રો કોને કહી શકાય, અથવા માની શકાય, તે માટે પ્રથમ ધ્યાનમાં લેવું પડશે; એથી એ સંબંધી પ્રથમ હું કહીશ.

(ઔ) મને સંસ્કૃત, માગધી કે કોઈ ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી, એમ ગળી મને અપ્રમાણિક ઠરાવશો તો ન્યાયની પ્રતિકૂળ જવું પડશે; માટે મારું કહેવું શાસ્ત્ર અને આત્મ મધ્યસ્થતાથી તપાસશો.

(અં) યોગ્ય લાગે નહીં, એવા કોઈ મારા વિચાર હોય તો સહર્ષ પૂછશો; પળ તે પહેલાં તે વિષે તમારી સમજણથી શંકારૂપ નિર્ણય કરી બેસશો નહીં.

(अः) दुंकामां कहेवानुं ए के जेम कल्याण बाय तेम प्रवर्तवा संबंधमां मारुं कहेवुं अयोग्य लागवुं होय, तो ते माटे यथार्थ विचार करी पछी जेम होय तेम मान्य करवुं.

शास्त्र-सूत्र केटलां ?

१. एक पक्ष एम कहे छे के अत्यारे पीस्तालीश के तेथी बघारे सूत्रो छे. अने तेनी निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि, टीका ए सघळुं मानवुं. एक पक्ष कहे छे के बत्रीश ज सूत्र छे ; अने ते बत्रीश ज भगवाननां बोधेलां छे ; बाकी मिश्र बई गयां छे ; अने निर्युक्ति इत्यादिक पण तेमूज छे माटे बत्रीश मानवां. आटली मान्यता माटे प्रथम मारा समजायेला विचार दर्शावुं छउं.

बीजा पक्षनी उत्पत्तिने आजे लगभग चारसैं वर्ष थयां. तेओ जे बत्रीश सूत्र माने छे ते नीचे प्रमाणे—

११ अंग. १२ उपांग. ४ मूल. ४ छेद. १ आवश्यक.

(२)

छेवटनी भलामण.

हवे ए विषयने संक्षेपमां पूर्ण कर्यो. प्रतिमाथी एकांत धर्म छे, एम कहेवा माटे अबवा प्रतिमाना पूजननो ज भाग सिद्ध करवा में आ लघु ग्रंथमां कलम चलावी नथी. प्रतिमा माटे मने जे जे प्रमाणो जणायां हतां ते दुंकामां जणावी दीधां. तेमां व्याजबी गेरव्याजबीपणुं शास्त्रविचक्षण, अने न्यायसंपन्न पुरुषे जोवानुं छे. अने पछी जेम सप्रमाण लागे तेम प्रवर्तवुं के प्ररूपवुं ए तेमना आत्मापर आधार राखे छे. आ पुस्तकने हुं प्रसिद्ध करत नहीं ; कारण के जे मनुष्ये एक बार प्रतिमा पूजनथी प्रतिकूलता बतावी होय, तेज मनुष्य ज्यारे तेनी अनुकूलता बतावे ; त्यारे प्रथम पक्षवाळाने ते माटे बहु खेद अने कटाक्ष आवे छे. आप पण हुं धारुं छउं के मारा भणी थोडा बखत पहेलां एवी स्थितिमां आवी गया हता, ते वेळा जो आ पुस्तकने में प्रसिद्धि आपी होत तो आपनां अंतःकरणो बघारे दूभात अने दूभाववानुं निमित्त हुं भात ; एटला माटे में तेम कर्युं नहीं. केटलोक बखत वित्यापछी मारा अंतःकरणमां एक एवा विचारे जन्म लीधो के तारा माटे ते भाईओने संक्षेप विचारो आवता रहेसो ; तैं जे प्रमाणथी मान्युं छे, ते पण मात्र एक तारा दृढयमां रही जसो ; माटे तेने सत्यतापूर्वक जरूर प्रसिद्धि आपवी. ए विचारने में झीली लीधो. त्यारे तेमांथी घणा निर्मळ विचारनी प्रेरणा बई ; ते संक्षेपमां जणावी दउं छउं. प्रतिमा मानो ए आग्रह माटे आ पुस्तक करवानो कई हेतु नथी, तेमज तेओ प्रतिमा मानो तेथी मने कई धनवान बई जवानुं नथी ; ते संबंधी जे विचारो मने लाग्या हता

(अपूर्ण मळेळ.)

२१.

भरुच. मागसर शुद्धी १ गु. १९४५.

पत्रथी सर्व विगत विदित बई. अपराध नथी ; पण परतंत्रता छे. निरंतर सत्पुरुषनी कृपादृष्टिने इच्छो ; अने शोक रहित रहो ए मारी परम भलामण छे, ते स्वीकारसो. विशेष न दर्शावो तो पण आ आत्माने ते संबंधी लक्ष छे. मुरब्बीओने खुशीमां राखो.

खरी धीरज धरो. (पूर्ण खुशीमां छउं.)

૨૨.

મહુલ, મા. શુદ્ધ ૧૨. ૧૯૪૫.

જાગતમાં નિરાગીત્વ, વિનયતા અને સત્પુરુષની આજ્ઞા એ નહીં મળવાથી આ આત્મા અનાદિ કાઢથી રસ્થો; પણ નિરુપાયતા. થઈ તે થઈ. હવે આપણે પુરુષાર્થ કરવું યોગ્ય છે. જય થાઓ!

૨૩.

મુંબઈ. માર્ગશીર્ષ વદી ૭ મોમ. ૧૯૪૫.

જિનાય નમઃ.

મારામણી મોહદશા નહીં રાલો. હું તો એક અલ્પ શક્તિવાળું પામર મનુષ્ય છું. સૃષ્ટિમાં અનેક સત્પુરુષો ગુપ્તરૂપે રહ્યા છે. વિદિતમાં પણ રહ્યા છે. તેમના ગુણને સારો. તેઓનો પવિત્ર સમાગમ કરો અને આત્મિક લાભવડે મનુષ્યમત્વને સાર્થક કરો એ મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે.

૨૪.

મુંબઈ. માગસર વદ ૧૨ જાનિ. ૧૯૪૫.

સમયાનુસાર આનંદમાં છું. આપનો આત્માનંદ ચાહું છું. એક મોટી વિજ્ઞાપિ છે, કે કૃત્રિમાં હમેશાં શોચ સંબંધી ન્યૂનતા અને પુરુષાર્થની અધિકતા પ્રાપ્ત થાય તેમ લક્ષવા પરિશ્રમ લેતા રહેશો.

૨૫.

વિ. સં. ૧૯૪૫ માગસર.

તમારો પ્રશસ્તભાવભૂષિત પત્ર મળ્યો. જે વાટેથી આત્મત્વ પ્રાપ્ત થાય તે વાટ શોધો. મારાપર પ્રશસ્તભાવ આપો એવું હું પાત્ર નથી, છતાં જો તમને એમ આત્મશાંતિ થતી હોય તો કરો.

૨૬.

વવાળીઆ. મહાશુદ્ધ ૧૪ શુધ. ૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, અનંતાનુબંધી માન, અનંતાનુબંધી માયા અને અનંતાનુબંધી લોભ એ ચાર તથા મિથ્યાત્વમોહિની, મિશ્રમોહિની, સમ્યક્ત્વમોહિની એ ત્રણ એમ એ સાત પ્રકૃતિ જ્યાં-સુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી સમ્યક્દૃષ્ટિ થવું સંભવતું નથી. એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મંદતાને પામે તેમ તેમ સમ્યક્ત્વનો ઉદય થાય છે. તે પ્રકૃતિઓની પ્રંચી છેદવી પરંતુ દુષ્કર્મ છે. જેની તે પ્રંચી છેદાઈ તેને આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ પ્રંચીને મેદવાનો ફરીફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે મેદવાળી દૃષ્ટિ આપશે તે આત્મા આત્મત્વને પામશે એ નિઃસંદેહ છે.

સંસ્કૃતના ઉપદેશવિના અને જીવની સત્પાત્રતાવિના એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સંસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતલ કરવો એ કૃતકૃત્યતા છે.

“ધર્મ” એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. તે બાહ્યસંશોધનથી મળવાની નથી. અપૂર્વ અંતર-

સંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અંતરસંશોધન કોઈક મહાભામ્ય સદ્ગુરુ અનુગ્રહે પામે છે.

એક ભવના થોડા સુસ્વમાટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનું પ્રયત્ન સત્પુરુષો કરે છે.

સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી. તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં, આત્મિકહિતમાં અન્ય ઉપાધિને આધીન થઈ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો? આમ છે છતાં દેશ, કાલ, પાત્ર, ભાવ જોવાં જોઈએ.

સત્પુરુષોનું યોગબલ્લ જગત્નું કલ્યાણ કરો.

પ્રજ્ઞામ નિરાગધ્રેણિસમુચ્ચયે.

૨૭.

વચાપીઆ. મહા. ૧૨૪૫.

જિજ્ઞાસુ,—

આપનાં પ્રશ્નનો ઉત્તર મારી યોગ્યતાપ્રમાણે આપનું પ્રશ્ન ટાંકીને લેવું છું.

પ્રશ્ન:—“વ્યવહારશુદ્ધિ કેમ થઈ શકે?”

ઉત્તર:—વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમાં હશે; છતાં વિષયની પ્રારંભતામાટે અવશ્ય ગણી દર્શાવવું યોગ્ય છે કે આ લોકમાં સુખનું કારણ અને પરલોકમાં સુખનું કારણ જે સંસારપ્રવૃત્તિથી થાય તેનું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ. સુખના સર્વ જિજ્ઞાસુ છે: વ્યવહારશુદ્ધિથી જ્યારે સુખ છે; ત્યારે તેની આવશ્યકતા પણ નિઃશંક છે.

૧. જેને ધર્મસંબંધી કંઈપણ બોધ થયો છે, અને રહવાની જેને જરૂર નથી, તેણે ઉપાધિ કરી રહવા પ્રયત્ન ન કરવું જોઈએ.

૨. જેને ધર્મ સંબંધી બોધ થયો છે, છતાં સ્થિતિનું દુઃખ હોય તો બનતી ઉપાધિ કરીને રહવા તેણે પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

(સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની જેની જિજ્ઞાસા છે તેને આ નિયમોથી સંબંધ નથી.)

૩. ઉપજીવન સુખે ચાલી શકે તેવું છતાં જેનું મન લક્ષ્મીને માટે બહુ શ્રાવાં નાસતું હોય તેણે પ્રથમ તેની વૃદ્ધિનું કરવાનું કારણ પોતાને પૂછવું. તો ઉત્તરમાં જો પરોપકાર શિવાય કંઈ પણ પ્રતિકૂળ ભાગ આવતો હોય કિંવા પારિણામિક લાભને હાનિ પહોંચ્યા શિવાય કંઈપણ આવતું હોય તો મનને સંતોષી લેવું; તેમ છતાં ન વઢી શકે તેમ હોય તો અમુક મર્યાદામાં આવવું. તે મર્યાદા સુખનું કારણ થાય તેવી થવી જોઈએ.

૪. પરિણામે આર્તધ્યાન ધ્યાવાની જરૂર પડે તેમ કરીને બેસવાથી રહવું સારું છે.

૫. જેનું સારી રીતે ઉપજીવન ચાલે છે; તેણે કોઈ પણ પ્રકારના અનાચારથી લક્ષ્મી મેળવવી ન જોઈએ, મનને જેથી સુખ હોતું નથી, તેથી કાયાને કે વચનને ન હોય; અનાચારથી મન સુસ્તી થતું નથી, આ સ્વચ્છ: અનુભવ થાય તેવું કહેવું છે.

નીચેના દોષ ન આવવા જોઈયે:—

૧. કોઈથી મહા વિશ્વાસઘાત.	૮. જુલમી માવ કહેવો.
૨. મિત્રથી વિશ્વાસઘાત.	૯. નિર્દોષને અલ્પ માયાથી પળ છેતરવો.
૩. કોઈની શાપણ ઓઢવવી.	૧૦. ન્યૂનાધિક તોઢી આપવું.
૪. વ્યસનનું સેવવું.	૧૧. એકને બદલે બીજું અથવા મિશ્ર કરીને આપવું.
૫. મિથ્યા આઢનું મૂકવું.	૧૨. કર્માદાની ઘંધો.
૬. સોટા લેલ કરવા.	૧૩. લાંચ કે અદત્તાદાન.
૭. હિસાબમાં ચૂકવવું.	

એ વાટેથી કંઈપણ રઢવું નહીં.

એ જાણે સામાન્ય વ્યવહારશુદ્ધિ ઉપજીવન અર્થે કહી ગયો. (અપૂર્ણ.)

૨૮.

વવાળીમા. મહાવદ ૭ શુક્ર ૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આત્માની એ દશાને જેમ બને તેમ અટકાવી યોગ્યતાને આધીન થઈ, તે સર્વેના મનનું સમાધાન કરી, આ સંગતને હચ્છો અને આ સંગત કે આ પુરુષ તે પરમાત્મતત્ત્વમાં લીન રહે એ આશીર્વાદ આપ્યાજ કરો. તન-મન-વચન અને આત્મસ્થિતિને જાઢવશો. ધર્મધ્યાન ધ્યાવન કરવા મહામણ છે.

૨૯.

વવાળીમા. મહાવદ ૭ શુક્ર- ૧૯૪૫.

ૐ

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

શુદ્ધ,—વૈરાગ્યમળીના મારા આત્મવર્તન વિષે પૂછો છો તે પ્રશ્નનો ઉત્તર વ્યા શબ્દોમાં લખું? અને તેને માટે તમને પ્રમાણ શું આપી શકીશ? તો પળ ટુંકામાં એમ જ્ઞાનીનું જે માન્ય કરેલું (તત્ત્વ?) સમ્મત કરીએ; કે ઉદય આવેલાં પ્રાચીન કર્મો મોગવવાં; નૂતન ન વંધાય એમાંજ આપણું આત્મહિત છે. એ શ્રેણીમાં વર્તન કરવા મારી પ્રપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પળ તે જ્ઞાનીગમ્ય હોવાથી વાઢ પ્રવૃત્તિ હજુ તેનો એક અંશ પળ થઈ શકતી નથી.

આંતર પ્રવૃત્તિ ગમે તેટલી નિરાગશ્રેણી મળી વઢતી હોય પળ વાઢને આધીન હજી વહુ વર્તેવું પડે એ દેહીતું છે. ચોઢતાં, ચાઢતાં, બેસતાં, ઉઢતાં અને કાંઈ પળ કામ કરતાં લૌકિક શ્રેણિને અનુસરીને ચાઢવું પડે. જો એમ ન થઈ શકે તો લોક કુતર્કમાંજ જાય એમ મને સંભવે છે.

તો પળ કંઈક પ્રવૃત્તિ ફરતી રાઢી છે. તમારા સઘઢાઓનું માનવું મારી (વૈરાગ્યમયી) વર્તનાને માટે કાંઈ વાંધા થરેલું છે, તેમ જ કોઈનું માનવું મારી તે શ્રેણીમાટે શંકા થરેલું પળ હોય, ઇટલે તમે ઇત્યાદિ વૈરાગ્યમાં જતો અટકાવવા પ્રયત્ન કરો અને શંકાવાઢા તે વૈરાગ્યના

ઉપેક્ષિત થઈ ગણકારે નહીં, ઇથી રેવે પામી સંસારની વૃદ્ધિ કરવી પડે, ઇથી મારું માન્ય ઇમજ છે, કે સત્ય અંતઃકરણ દર્શાવવાની પ્રાપ્તિ મૂમિતલે બહુજ ઓડી જગ્યાઓ સંભવે છે.

જેમ છે તેમ આત્માનું આત્મામાં સમાવી જીવન પર્યંત સમાધિભાવ સંયુક્ત રહે, તો પછી સંસારભળીના તે રેવેમાં પડવુંજ નહીં.

હમણા તો તમે જુઓ છો તેમ છંડ. સંસારી પ્રવર્તન થાય છે, તે કહું છંડ. ધર્મસંબંધી મારી વર્તના તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જ્ઞાનમાં દૃશ્ય થતી હોય તે સ્તરી. પૂછવી જોઈતી નહોતી. પૂછતાં કહી શકાય તેવી પળ નથી. સહજ ઉત્તર આપવો ઘટે તે આપ્યો છે. શું થાય છે? અને પાત્રતા ક્યાં છે? એ જોડું છંડ. ઉદય આવેલાં કર્મો ભોગવું છંડ, સ્તરી સ્થિતિમાં હજુ ઇકાદ અંશ પળ આવ્યો હોડું એમ કહેવું તે આત્મપ્રશંસા રૂપજ સંભવે છે.

બનતી પ્રભુભક્તિ, સત્સંગ, સત્ય વ્યવહારની સાથે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરતા રહો. પ્રયત્ને જેમ આત્મા ઊર્ધ્વગતિનો પરિણામી થાય તેમ કરો.

સમય સમય જિવનની ક્ષણિક વ્યતીતતા છે, ત્યાં પ્રમાદ કરીએ છીએ એજ મહામોહનીયનું બઢ છે.

વિ० રાયચંદના સત્પુરુષોને નમસ્કાર સહિત પ્રણામ.

૩૦.

વવાળીખા. મહાવદ ૭. ૧૯૪૫.

નિરાગી પુરુષોને નમસ્કાર.

ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મ ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરુષોનો મહાન બોધ છે.

જો ત્યાં તમને વસ્ત મળતો હોય તો જિન ભક્તિમાં વિશેષ વિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો. અને એક ઘડીપણ સત્સંગ કે સત્કથાનું સંશોધન કરતા રહેશો.

(કોઈ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ શોકમાં નહીં પડતાં ભોગવ્યે છૂટકો છે, અને આ વસ્તુ તે મારી નથી એમ ગણી સમભાવની શ્રેણિ વધારતા રહેશો.

૩૧.

વવાળીખા. મહાવદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૫.

નિરાગી પુરુષોને નમસ્કાર.

નિર્ગ્રંથ ભગવાને પ્રણીતેલા પવિત્ર ધર્મ માટે જે જે ઉપમા આપીએ તે તે ન્યૂનજ છે. આત્મા અનંત કાલ રચ્ચો, તે માત્ર એના નિરુપમ ધર્મના અમાવે. જેના એક રોમમાં કિંચિત્ પળ અજ્ઞાન, મોહ, કે અસમાધિ રહી નથી તે સત્પુરુષનાં વચન અને બોધ માટે કંઈ પળ નહીં કહી શકતાં, તેનાંજ વચનમાં પ્રશસ્ત માવે પુનઃપુનઃ પ્રસક્ત થવું એ પળ આપણું સર્વોત્તમ શ્રેય છે.

શી એની શૈલી! જ્યાં આત્માને વિકારમય થવાનો અનંતાંશ પળ રહ્યો નથી. શુદ્ધ, સ્ફટિક, ફીણ અને ચંદ્રથી ઉજ્જ્વલ શુદ્ધ ધ્યાનની શ્રેણિથી પ્રવાહ રૂપે નિકળેલાં તે નિર્ગ્રંથનાં પવિત્ર વચનોની મને-તમને ત્રિકાલ શ્રદ્ધા રહો! એજ પરમાત્માના યોગ બઢ આગલ પ્રયાચના!

૩૨.

વજાણીઆ. કા. સુદ ૯ રવિ. ૧૯૪૫.

નિર્ગ્રંથ મહાત્માઓને નમસ્કાર.

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને મૂતકાળે પામ્યા, તે તે સઘળા સત્પુરુષો એકજ માર્ગથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથીજ પામે છે; ભવિષ્યકાળે પણ તેથીજ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરલતા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, મેદામેદ નથી, માન્યમાન્ય નથી. તે સરલ માર્ગ છે, તે સમાધિમાર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે. અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપ છે. સર્વકાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે. એ માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઈ મૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી; અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં.

શ્રીજિને સહસ્ર ગમે ક્રિયાઓ અને સહસ્રગમે ઉપદેશો એ એકજ માર્ગ આપવા માટે કહ્યાં છે અને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે અને એ માર્ગને મૂલી જઈ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે.

શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે. જે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રીમહાવીર તર્યા છે. એ વાટ ગમે ત્યાં બેઠાં, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેણીમાં, ગમે તે યોગમાં જ્યારે પામશે, ત્યારે તે પવિત્ર, શાશ્વત, સત્યદના અનંત અતીંદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભવ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે, તથા અટકશે અને અટક્યા હતા. કોઈપણ ધર્મસંબંધી મતભેદ રાખવો છોડીદઈ એકાગ્ર ભાવથી સમ્યગ્ યોગે એજ માર્ગ સંશોધન કરવાનો છે. વિશેષ શું કહેવું? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વ પ્રાપ્ત્ય પુરુષ, નિર્ગ્રંથ આત્મા જ્યારે તે આત્મત્વ યોગ્યતા ગણી અર્પશે, ઉદય આપશે, ત્યારેજ તે પ્રાપ્ત થશે, ત્યારેજ તે વાટ મળશે, ત્યારેજ તે મત મેદાદિક જશે. મતભેદ રાખી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી. વિચારીને જેણે મતભેદને ટાલ્યો તે અંતર્દૃષ્ટિને પામી ક્રમેકરી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

૩૩.

વજાણીઆ. કા. સુદ ૯ રવિ. ૧૯૪૫.

નિરાગી મહાત્માઓને નમસ્કાર.

કર્મ એ જડ વસ્તુ છે. જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મબુદ્ધિ સમાગમ છે, તેટલી તેટલી જડતાની ઇટલે અબોધતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય, એમ અનુભવ થાય છે. અજ્ઞાનતા છે, કે પોતે જડ છતાં ચેતનને અચેતન મનાવી રહ્યાં છે! ચેતન ચેતનભાવ મૂલી જઈ તેને સ્વસ્વરૂપ માને છે. જે પુરુષો તે કર્મ સંયોગ અને તેના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા પર્યાયોને સ્વસ્વરૂપ નથી માનતા અને પૂર્વસંયોગો સત્તામાં છે, તેને અબંધ પરિણામે મોક્ષની રક્ષા છે, તે આત્માઓ સ્વભાવની ઉત્તરોત્તર ઊર્ધ્વશ્રેણી પામી શુદ્ધ ચેતન ભાવને પામશે. આમ કહેવું સમભાષ છે. કારણ અતીત કાળે તેમ થયું છે, વર્તમાન કાળે તેમ થાય છે, અનાગત કાળે

તેમજ થશે. કોઈ પણ આત્મા ઉદયી કર્મને ભોગવતાં સમસ્તશ્રેણીમાં પ્રવેશ કરી અવંધ પરિણામે વર્ણશે, તો સ્વચિત્ત ચેતનશુદ્ધિ પામશે.

આત્મા વિનયી (થઈ), સરઠ અને લઘુત્વમાવ પામી સદૈવ સત્પુરુષના ચરણકમલ પ્રતિ રહ્યો, તો જે મહાત્માઓને નમસ્કાર કર્યો છે તે મહાત્માઓની જે જાતિની ઋદ્ધિ છે, તે જાતિની ઋદ્ધિ સંપ્રાપ્ય કરી શકાય.

અનંત કાલમાં કાંતો સત્યાત્રતા થઈ નથી અને કાંતો સત્પુરુષ (જેમાં સદ્ગુણ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યાં છે.) મળ્યા નથી; નહીં તો નિશ્ચય છે, કે મોક્ષ હથેલીમાં છે.

ઇષત્ પ્રાગ્ભારા ઇટલે સિદ્ધ, પૃથ્વીપર ત્યાર પછી છે.—એને સર્વશાસ્ત્ર પણ સંમત છે. (મનન કરશો.) અને આ કથન ત્રિકાલ સિદ્ધ છે.

૩૪.

મોરબી. વૈશાખ ૯, ૧૯૪૫.

કર્મગતિ વિચિત્ર છે. નિરંતર મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને ઉપેક્ષા ભાવના રાખશો.

મૈત્રી ઇટલે સર્વ જગત્થી નિર્વૈર બુદ્ધિ, પ્રમોદ ઇટલે કોઈ પણ આત્માના ગુણ જોઈ હર્ષ પામવો, કરુણા ઇટલે સંસારતાપથી દુઃખી આત્માના દુઃખથી અનુકંપા પામવી, અને ઉપેક્ષા ઇટલે નિસ્પૃહભાવે જગત્ના પ્રતિબંધને વિસારી આત્મહિતમાં આવવું. એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય અને પાત્રતા આપનારી છે.

૩૫.

મોરબી. વૈશાખ ૧૦, ૧૯૪૫.

ચિ. —

તમારા બનેનાં પત્રો મળ્યાં. સ્યાદ્વાદદર્શન સ્વરૂપ પામવા માટે તમારી પરમ જિજ્ઞાસાથી સંતોષ પામ્યો છું. પણ આ એક વચન અવશ્ય સ્મરણમાં રાખશો, કે શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે. મર્મ કહ્યો નથી. મર્મ તો સત્પુરુષના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે. એ માટે મેઝાપે વિશેષ ચર્ચી શકાય. ધર્મનો રસ્તો સરઠ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

માગેલી કાવ્યો પ્રસંગ લઈને મોકલીશ. દોહરાના અર્થ માટે પણ તેમજ. હમણા તો આ ચાર ભાવના ભાવશો:—

મૈત્રી—સર્વ જગત્ ઉપર નિર્વૈર બુદ્ધિ.

અનુકંપા—તેમનાં દુઃખ ઉપર કરુણા.

પ્રમોદ—આત્મગુણ દેખી આનંદ.

ઉપેક્ષા—નિસ્પૃહી બુદ્ધિ.

છેથી પાત્રતા આવશે.

૩૬.

વજાણીઆ. વૈશાખ-સુદ ૧, ૧૯૪૫.

તમારી દેહસંબંધી સ્થિતિ શોચનીય જાણી વ્યવહારની અપેક્ષા એ સ્વેદ થાય છે. મારાપર

અતિશય માવના રાહી વર્તવાની તમારી ઇચ્છાને હું રોકી શકતો નથી; પણ તેવી માવના માવતાં તમારા દેહને યકિંચિત્ હાનિ થાય તેમ ન કરો. મારાપર તમારો રાગ રહે છે, તેને લીધે તમારા પર રાગ રાસવા મારી ઇચ્છા નથી; પરંતુ તમે એક ધર્મપાત્ર જીવ છો; અને મને ધર્મપાત્રપર કંઈ વિશેષ અનુરાગ ઉપજાવવાની પરમ ઇચ્છના છે; તેને લીધે કોઈ પણ રીતે તમારા પર ઇચ્છના કંઈ અંશે પણ વર્તે છે.—

(૨)

નિરંતર સમાધિ ભાવમાં રહો. હું તમારી સમીપજ બેઠો છું એમ સમજો. દેહદર્શનનું અત્યારે જાણે ધ્યાન સ્વસેહી આત્મ દર્શનમાં સ્થિર રહો. સમીપજ છું, એમ ગણી શોક ઘટાડો. જરૂર ઘટાડો. આરોગ્યતા વધશે. જીંદગીની સંભાળ રાખો. હમણા દેહ ત્યાગનો મય ન સમજો. એવો વસ્તુ હશે તો અને જ્ઞાની દૃશ્ય હશે તો જરૂર આગળથી કોઈ જણાવશે કે પહોંચી વળશે. હમણા તો તેમ નથી.

તે પુરુષને પ્રત્યેક લઘુ કામના આરંભમાં પણ સંભારો. સમીપજ છે.—જ્ઞાની દૃશ્ય તો થોડો વસ્તુ વિયોગ રહી સંયોગ થશે અને સર્વ સારંજ થઈ રહેશે.

દશબૈકાલિક સિદ્ધાંત હમણાં પુનઃ મનન કરું છું. અપૂર્વ વાત છે.

જો પશ્માસન બાઢીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી શકાતું હોય, (સૂઈ શકાતું હોય તોપણ ચાલે, પણ સ્થિરતા જોઈએ.) ચઢ વિચઢ દેહ ન થતો હોય, તો આંસો વીંચી જઈ નામિના ભાગ પર દૃષ્ટિ પહોંચાડી, પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આળી, કપાઢના મધ્ય ભાગમાં તે દૃષ્ટિ ટેઠ લાવી, સર્વ જગત્ શૂન્યાભાસરૂપ ચિંતવી, પોતાના દેહમાં સર્વ સ્થલે એક તેજ વ્યાપ્યું છે, એવો ભાસ લઈ જે રૂપે પાર્શ્વનાથાદિક અર્હત્ની પ્રતિમા સ્થિર ધવલ દેસાય છે તેવો સ્વાલ છાતીના મધ્ય ભાગમાં કરો. તેટલામાંથી કંઈ ન થઈ શકતું હોય તો સવારના જારવાગે કે પાંચવાગે જાગૃતિ પામી સોઢ તાળી એકાગ્રતા ચિંતવવી,—અર્હત્ સ્વરૂપનું ચિંતવન બને તો કરવું. નહીં તો કંઈપણ નહીં ચિંતવતાં સમાધિ કે બોધિ એ શબ્દોજ ચિંતવવા.—અત્યારે ષટ્કુંજ. પરમ કલ્યાણની એક શ્રેણી થશે. ઓછામાં ઓછી બાર પઢ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિ રાસવી.—

૩૭.

વિ. સં. ૧૯૪૫ વૈશાલ.

સંયતિ મુનિધર્મ.

૧. અયત્નાથી ચાલતાં પ્રાણમૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપ કર્મ બાંધે; તેનું કઢવું ફઢ પ્રાસ થાય.
૨. અયત્નાથી ડમા રહેતાં પ્રાણમૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કઢવું ફઢ પ્રાસ થાય.
૩. અયત્નાથી શયન કરતાં પ્રાણમૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કઢવું ફઢ પ્રાસ થાય.
૪. અયત્નાથી આહાર લેતાં પ્રાણમૂતની હિંસા થાય. (તેથી) પાપકર્મ બાંધે; તેનું કઢવું ફઢ પ્રાસ થાય.

५. अबलाथी बोलतां प्राणभूतनी हिंसा थाय. (तेथी) पापकर्म बांधे; तेनुं कडवुं फळ प्राप्त थाय.
६. केम चाले? केम उभो रहे? केम बेसे? केम शयन करे? केम आहार ले? केम बोले? तो पापकर्म न बांधे?
७. यत्नाथी चाले; यत्नाथी उभो रहे; यत्नाथी बेसे; यत्नाथी शयन करे; यत्नाथी आहार ले; यत्नाथी बोले; तो पापकर्म न बांधे.
८. सर्व जीवने पोताना आत्मा समान लेखे; मन वचन कायाथी सम्यक् प्रकारे सर्व जीवने जुए, प्रीति आश्रवथी आत्माने दमे तो पापकर्म न बांधे.
९. तेमां प्रथम स्थानमां महावीरदेवे सर्व आत्माथी संघमरूप, निपुण अहिंसा देखीने उपदेशी.
१०. जगत्मा जेटलां त्रस अने स्थावर प्राणीओ छे तेने जाणतां अजाणतां हणवां नहीं, तेमज हणाववां नहीं.
११. सर्व जीवो जीवितने इच्छे छे, मरणने इच्छता नथी; ए कारणथी प्राणीनो भयंकर वध निर्ग्रंथे तजवो.
१२. पोताने माटे परने माटे क्रोधथी के भयथी प्राणीओने कष्ट थाय तेवुं असत्य बोलवुं नहीं, तेमज बोलाववुं नहीं.
१३. मृषावादने सर्व सत्पुरुषोए निषेध्यो छे,—प्राणिने ते अविश्वास उपजावे छे ते माटे तेनो त्याग करवो.
१४. सचित् के अचित्—थोडो के घणो, ते एटला सुधी के, दंतशोधन माटे एक सळी जेटलो परिग्रह, ते पण याच्या विना लेवो नहीं.
१५. पोते अयाच्युं लेवुं नहीं, तेम बीजा पासे लेवराववुं नहीं; तेमज अन्य लेनारने रुडुं कर्हुं एम कहेवुं नहीं. जे संयति पुरुषो छे ते एम करे छे.
१६. महा रौद्र एवं अब्रह्मचर्य, प्रमादने रहेवानुं स्वळ, चारित्रनो नाश करनार, ते आ जगत्मां मुनि आचरे नहीं.
१७. अधर्मनुं मूळ, महा दोषनी जन्मभूमिका एवा जे मैथुनना आलाप प्रलाप तेनो निर्ग्रंथे त्याग करवो.
१८. सिंघालुण, मीडुं, तेल, घी, गोळ, ए बगोरे आहारक पदार्थो ज्ञातपुत्रना वचनमां प्रीति-वाढ्य जे मुनिओ छे ते रात्रिवास राखे नहीं. जे रात्रिवास एवो कई पदार्थ राखवा इच्छे ते मुनि नहीं पण गृहस्थ.
१९. लोभथी तृणनो पण स्पर्श करवो नहीं.
२०. जे वस्त्र, पात्र, कामढ्य, स्त्रोहरण छे, ते पण संयमनी रक्षा माटे अईने साधु धारण करे, नहींतो त्यागे.

२१. संयमनी रक्षा अर्थे राखवां पडे छे तेने परिग्रह न कहेवो, एम छकायना रक्षपाळ ज्ञातपुत्रे कह्युं छे; पण मूर्खाने परिग्रह कहेवो, एम पूर्व महर्षियो कहे छे.
२२. तत्त्वज्ञानने पामेलां मनुष्यो छकायना रक्षणने माटे थईने तेटलो परिग्रह मात्र राखे, बाकी तो पोताना देहमां ममत्व आचरे नहीं. (आ देह मारो नथी, ए उपयोगमां ज रहे.)
२३. आश्चर्य!—निरंतर तपश्चर्या, जेने सर्व सर्वज्ञे वखाण्युं एवुं संयमने अविरोधक उपजीवन-रूप एक वखतनो आहार लेवो.
२४. त्रस अने स्थावर जीवो,—स्थूल तेम सूक्ष्म जातिना,—रात्रिए देखाता नथी माटे, ते वेळा आहार केम करे?
२५. पाणी अने बीज आश्रित प्राणीओ पृथ्वीए पड्या होय त्यांथी चालवुं ते, दिनने विषे निषेधुं छे; तो रात्रिए तो भिक्षाए क्यांथी जई शके?
२६. ए हिंसादिक दोषो देखीने ज्ञातपुत्र भगवाने एम उपदेशुं के सर्व प्रकारना आहार रात्रिए निर्ग्रथो भोगवे नहीं.
२७. पृथ्वीकायनी हिंसा मनथी, वचनथी अने कायाथी सुसमाधिवाळा साधुओ करे नहीं, करावे नहीं, करतां अनुमोदन आपे नहीं.
२८. पृथ्वीकायनी हिंसा करतां तेने आश्रये रहेलां चक्षुगम्य अने अचक्षुगम्य एवां विविध त्रस प्राणीओ हणाय.—
२९. ते माटे, एम जाणीने, दुर्गतिने वधारनार ए पृथ्वीकायना समारंभरूप दोषने आयुष्य-पर्यंत त्यागवो.
३०. जळकायनी मन, वचन अने कायाथी सुसमाधिवाळा साधुओ हिंसा करे नहीं, करावे नहीं, करनारने अनुमोदन आपे नहीं.
३१. जळकायनी हिंसा करतां तेने आश्रये रहेलां चक्षुगम्य अने अचक्षुगम्य एवां त्रस जातिनां विविध प्राणीओनी हिंसा थाय.—
३२. ते माटे, एवुं जाणीने, जळकायनो समारंभ दुर्गतिने वधारनार दोष छे तेथी, आयुष्य-पर्यंत त्यागवो.
३३. मुनि अमिकायने इच्छे नहीं; सर्व थकी भयंकर एवुं ए जीवने हणवामां तीक्ष्ण शस्त्र छे.
३४. पूर्व, पश्चिम, उंची, खुणानी, नीची, दक्षिण अने उत्तर—ए सर्व दिशामां रहेला जीवोने अग्नि भस्म करे छे.
३५. प्राणीनो घात करवामां अग्नि एवो छे, एम संदेह रहित माने, अने एम छे तेथी, दीवा माटे के तापवा माटे संयति अग्नि सळगावे नहीं.
३६. ते कारणथी दुर्गति दोषने वधारनार एवो अमिकायनो समारंभ मुनि आयुष्यपर्यंत करे नहीं.
३७. प्रथम ज्ञान अने पछी दया (एम अनुभव करीने) सर्व संयमी रहे. अज्ञानी (संयममां) शुं करे, के जो ते कल्याण के पाप जाणतो नथी!

૩૮. શ્રવણ કરીને કલ્યાણને જાણવું જોઈએ, પાપને જાણવું જોઈએ; બંનેને શ્રવણ કરીને જાણ્યા પછી જે શ્રેય હોય, તે સમાચરવું જોઈએ.
૩૯. જે જીવ ઇટલે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણતો નથી; અજીવ ઇટલે જે જડનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, કે તે બંનેનાં તત્ત્વને જાણતો નથી તે સાધુ સંયમની બાત ક્યાંથી જાણે?
૪૦. જે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણે, જે જડનું સ્વરૂપ જાણે; તેમજ તે બંનેનું સ્વરૂપ જાણે; તે સાધુ સંયમનું સ્વરૂપ જાણે.
૪૧. જ્યારે જીવ અને અજીવ એ બંનેને જાણે, ત્યારે સર્વ જીવની બહુ પ્રકારે ગતિ—આગતિને જાણે.
૪૨. જ્યારે સર્વ જીવની બહુ પ્રકારે ગતિ—આગતિને જાણે, ત્યારેજ પુણ્ય, પાપ અને બંધ, મોક્ષને જાણે.
૪૩. જ્યારે પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષને જાણે ત્યારે, મનુષ્યસંબંધી અને દેવસંબંધી ભોગની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થાય.
૪૪. જ્યારે દેવ અને માનવસંબંધી ભોગથી નિવૃત્ત થાય ત્યારે સર્વ પ્રકારના બાહ્ય અને અભ્યંતર સંયોગને ત્યાગ કરી શકે.
૪૫. જ્યારે બાહ્યાભ્યંતર સંયોગનો ત્યાગ કરે ત્યારે દ્રવ્ય—ભાવ મુંડ થઈને મુનિની દીક્ષા લે.
૪૬. જ્યારે મુંડ થઈને મુનિની દીક્ષા લે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંવરની પ્રાપ્તિ કરે; અને ઉત્તમ ધર્મનો અનુભવ કરે.
૪૭. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંવરની પ્રાપ્તિ કરે અને ઉત્તમ ધર્મમય થાય ત્યારે કર્મરૂપ રજ અબોધિ, કલુષ એ રૂપે જીવને મલિન કરી રહી છે તેને સંસ્કરે.
૪૮. અબોધિ કલુષથી ઉત્પન્ન થયેલી કર્મરજને સંસ્કરે ત્યારે સર્વ જ્ઞાની થાય અને સમ્યક્-દર્શનવાળો થાય.
૪૯. જ્યારે સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે નિરાગી થઈને તે કેવલી લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણે.
૫૦. નિરાગી થઈને કેવલી જ્યારે લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણે ત્યારે પછી મન, વચન, કાયાના યોગને નિરુંધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય.
૫૧. જ્યારે યોગને નિરુંધીને શૈલેસી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી નિરંજન થઈને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

૩૮.

વવાળીબા. વૈશાખ શુદ્ધ ૬ સોમ. ૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

આપનાં દર્શન મને અહીં લગભગ સવા માસ પહેલાં થયાં હતાં. ધર્મસંબંધી કેટલીક મુશ્કેલીઓ થઈ હતી. આપને સ્મૃતિમાં હશે એમ ગણી, એ ચર્ચાસંબંધી કંઈ વિશેષ દર્શાવવાની આજ્ઞા લેતો નથી.

ધર્મસંબંધી માધ્યસ્થ, ઉચ્ચ અને અવંતી વિચારોથી આપના પર કંઈક મારી વિશેષ પ્રશસ્ત અનુરક્તતા થવાથી કોઈકોઈ વેળા આધ્યાત્મિક શૈલીસંબંધી પ્રશ્ન આપની સમીપ મુકવાની આજ્ઞા લેવાનો આપને પરિશ્રમ આપું છું. યોગ્ય લાગે તો આપ અનુકૂળ થશો.

હું અર્થ કે વયસંબંધમાં વૃદ્ધ સ્થિતિવાળો નથી; તો પણ કંઈક જ્ઞાન વૃદ્ધતા આળવા માટે આપના જેવા સત્સંગને, તેમના વિચારોને અને સત્પુરુષની ચરણરજને સેવવાનો અભિલાષી છું. મારું આ બાલવય એ અભિલાષામાં વિશેષ ભાગે ગયું છે; તેથી કંઈપણ સમજાયું હોય, તો (તે) જે શબ્દો સમયાનુસાર આપ જેવાની સમીપ મુકી આત્મહિત વિશેષ કરીશું; એ પ્રયાચના આ પત્રથી છે.

આ કાલમાં પુનર્જન્મનો નિશ્ચય આત્મા શાવડે, કેવા પ્રકારે અને કઈ શ્રેણિમાં કરી શકે, એ સંબંધી કંઈ મારાથી સમજાયું છે તે જો આપની આજ્ઞા હોય તો આપની સમીપ મૂકીશ.

વિ० આપના માધ્યસ્થ વિચારોના અભિલાષી

રાયચંદ રવજીભાઈના પંચાંગી પ્રશસ્ત ભાવે પ્રણામ.

૩૯.

જવાબીભા.વૈ.સુદ ૧૨.૧૯૪૫.

સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

પરમાત્માને ધ્યાવાથી પરમાત્મા થવાય છે. પણ તે ધ્યાવન આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમલની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનું સર્વોત્કૃષ્ટ વચનામૃત છે.

તમને મેં ચાર ભાવના માટે આગળ કંઈક સૂચવન કર્યું હતું. તે સૂચવન અહીં વિશેષતાથી કંઈક લખું છું. આત્માને અનંત ભ્રમણાથી સ્વરૂપમય પવિત્ર શ્રેણિમાં આળવો એ કેવું નિરુપમ સુખ છે? તે કહ્યું કહેવાતું નથી, લખ્યું લખાતું નથી અને મને વિચાર્યું વિચારાતું નથી.

આ કાલમાં શુદ્ધધ્યાનની મુસ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે. તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતતાનો રસ કેટલાક પુરુષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પણ મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધોરી વાટે પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે. આ કાલમાં રૂપતીત સુધી ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્ગુરુરૂપ નિરુપમ નિમિત્તથી, અને કેટલાકને સત્સંગ આદિ ભૂત અનેક સાધનોથી થઈ શકે છે; પણ તેવા પુરુષો નિર્ગ્રંથમતના લાક્ષણિકતા પળ કોઈકજ નિકળી શકે છે. ઘણેભાગે તે સત્પુરુષો ત્યાગી થઈ એકાંત ભૂમિકામાં વાસ કરે છે. કેટલાક બાહ્ય અત્યાગને લીધે સંસારમાં રહ્યા છતાં સંસારીપણું જ દર્શાવે છે. પેહલા પુરુષનું મુસ્યોત્કૃષ્ટ અને બીજાનું ગૌણોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ગણી શકાય.

ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય. ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે. પાંચમે મધ્યમ ગૌણતા છે. છઠ્ઠે મુસ્યતા પણ મધ્યમ છે. સાતમે મુસ્યતા છે.

આપને ગૃહાવાસમાં સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ; આ શિવાય માવની અપેક્ષા તો ઓર જ છે !

૧ ધર્મ ધ્યાનમાં ચાર માવનાથી મૂષિત થવું સંભવે છે:—

૧. મૈત્રી.—સર્વ જગતના જીવમણી નિર્વૈરબુદ્ધિ.

૨. પ્રમોદ.—અંશમાત્ર પળ કોઈનો ગુણ નિરક્ષીને રોમાંચિત ઉલ્લસવાં.

૩. કરુણા.—જગત જીવનાં દુઃસ્થ દેહીને અનુકંપિત થવું.

૪. માધ્યસ્થ કે ઉપેક્ષા.—શુદ્ધ સમદૃષ્ટિના બલ્લીર્યને યોગ્ય થવું.

ચાર તેનાં આલંબન છે. ચાર તેની રુચિ છે. ચાર તેના પાયા છે. એમ અનેક મેદે વહેંચાયલું ધર્મધ્યાન છે.

જે પવન(શ્વાસ)નો જય કરે છે, તે મનનો જય કરે છે. જે મનનો જય કરે છે તે આત્મલીનતા પામે છે. આ કશું તે વ્યવહાર માત્ર છે. નિશ્ચયમાં નિશ્ચય અર્થની અપૂર્વ યોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહી છે. શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સત્પુરુષની આજ્ઞાથી પરાઙ્મુસ્થતા છે, તો તે શ્વાસજય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે.

શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે જ્યાં વાસનાનો જય છે. તેનાં બે સાધન છે: સદ્ગુરુ અને સત્સંગ. તેની બે શ્રેણી છે. પર્યુપાસના અને પાત્રતા, તેની બે વર્દ્ધમાનતા છે. પરિચય અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યતા. સઘલાનું મૂઠ આત્માની સત્પાત્રતા છે. અત્યારે એ વિષય સંબંધી ઇટલું લખું છું.

* * * * *

પ્રવીણસાગર સમજીને વંચાય તો દક્ષતાવાલો ગ્રંથ છે. નહીંતો અપ્રશસ્તછંદી ગ્રંથ છે.

૪૦.

વચાળીલા વિ. સં. ૧૯૪૫ જેઠ સુદ ૪. રવિ.

પક્ષપાતો ન મે વીરે, ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ—

—શ્રીહરિમદ્રાચાર્ય.—

આપનું ધર્મપત્ર વૈશાલ્ય વદ ૬ નું મળ્યું. આપના વિશેષ અવકાશ માટે વિચાર કરી ઉત્તર લખવામાં આટલો મેં વિલંબ કર્યો છે; જે વિલંબ ક્ષમાપાત્ર છે.

તે પત્રમાં આપ દર્શાવો છો કે કોઈ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું; એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન મને પણ સમ્મત છે. પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે; તો પણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્વ, સમ્યક્જ્ઞાન, યથાર્થદૃષ્ટિ પામે તે માર્ગ સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઈએ. અહીં કોઈ પણ દર્શન માટે બોલવાની ઉચિતતા નથી; છતાં આમ તો કહી શકાય કે જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અલંકૃત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે.

આત્મા જ્યાંથી ‘યથાર્થદૃષ્ટિ’ કિંવા ‘વસ્તુધર્મ’ પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

આત્મત્વ પામવા માટે શું હેય? શું ઉપાદેય? અને શું જ્ઞેય છે? તે વિષે પ્રસંગોપાત સત્પુરુષની આજ્ઞાનુસાર આપની સમીપ કંઈ કંઈ મૂકતો રહીશ. જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઈ પદાર્થ, એક પળ પરમાણુ નથી જાણ્યું તો ત્યાં આત્મા પળ જાણ્યો નથી. મહાવીરના બોધેલા “આચારાંગ” નામના એક સિદ્ધાંતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે “એગં જાણઈ સે સવ્વં જાણઈ, જે સવ્વં જાણઈ એ એગં જાણઈ”—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યું તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશો છે કે એક આત્મા, જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે, ત્યારે સર્વ જાણ્યાનું પ્રયત્ન થશે. અને સર્વ જાણ્યાનું પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિવિધ જગત્નું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી.

આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બંધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયું નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પળ થયું નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પળ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યું છે; તે માટે આપની અનુકૂળતા હશે, તો આગળ ઉપર જણાવીશ.

અહિં એક આ પળ વિજ્ઞાપના આપને કરવી યોગ્ય છે કે, મહાવીર કે કોઈ પળ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારું કંઈ પળ કથન અથવા માનવું નથી; પળ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત (!), દૃષ્ટિરાગ, પ્રશસ્ત રાગ, કે માન્યતા છે; અને તેને આધારે વર્તના છે; તો આત્મત્વને બાધા કરતું એવું કોઈ પળ મારું કથન હોય, તો દર્શાવી ઉપકાર કરતા રહેશે. પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બલિહારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફલ છે; છતાં જ્યાંસુધી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદૃષ્ટ્યાનુસાર મહ્યા કરશે ત્યાંસુધી પળ મારા મામ્યનો ઉદય જ છે.

૨. નિર્ગ્રંથ શાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમ વૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્યાયવૃદ્ધતા એવા વૃદ્ધતાના અનેક મેદ છે, પળ જ્ઞાનવૃદ્ધતાવિના એ સઘળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે; કિંવા શૂન્યવૃદ્ધતા છે.

૩. પુનર્જન્મસંબંધી મારા વિચાર દર્શાવવા આપે સૂચ્યું તે માટે અહિં પ્રસંગપુરતું સંક્ષેપ-માત્ર દર્શાવું છું:—

અ. મારું કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાલમાં પળ કોઈ કોઈ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણજ્ઞાનવહે જાણી શકે છે; જે જાણવું કલ્પિત નહીં પળ સમ્યક્ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સમ્બેગ, જ્ઞાનયોગ અને સત્સંગથી પળ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે શું કે મૃતભવ પ્રત્યક્ષાનુભવરૂપ થાય છે.

જ્યાંસુધી મૂતમવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી.

આ. ‘પુનર્જન્મ છે;’ આટલું પરીક્ષે-પ્રત્યક્ષે નિઃશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી. પુનર્જન્મને માટે શ્રુતજ્ઞાનથી મેઢવેલો આશય મને જે અનુભવગમ્ય થયો છે તે કંઈક અહિં દર્શાવી જાઉં છું.

(૧) ‘ચૈતન્ય’ અને ‘જડ’ એ બે ઓઠાલવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓઠાલવાનો જોઈએ; અને તે ભિન્ન ધર્મમાં પળ મુલ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓઠાલવાનો છે તે આ છે કે, ‘ચૈતન્ય’માં ‘ઉપયોગ’ (કોઈ પળ વસ્તુનો જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને ‘જડ’માં ‘તે’ નથી. અહિં કદાપિ આમ કોઈ નિર્ણય કરવા હચ્છે કે, ‘જડ’માં ‘શબ્દ’ ‘સ્પર્શ’ ‘રૂપ,’ ‘રસ’ અને ‘ગંધ’ એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પળ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતાં ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પળ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપી હૃદય તો તે આત્માની સાદૃશ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્ન ધર્મ ‘ઉપયોગ’ નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

(૨) જીવનો મુલ્ય ગુણ વા લક્ષણ છે તે ‘ઉપયોગ’ (કોઈ પળ વસ્તુસંબંધી લાગણી; બોધ; જ્ઞાન). અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે જીવ “વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ—” આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પળ જ્યાંસુધી સ્વસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાંસુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે—પરમાત્મદશામાં આવ્યો નથી. શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા ગણાય. અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિત જ્ઞાન (અજ્ઞાન)ને સમ્યક્જ્ઞાન માની રહ્યો છે; અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પળ યથાર્થ થતો નથી. અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પળ નિમિત્ત હોવું જોઈએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યાં આવતાં બાહ્યભાવે પ્રહેલાં કર્મપુદ્ગલ છે. (તે કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવું છે, કારણ આત્માને આવી દશા કાંઈ પળ નિમિત્તથી જ હોવી જોઈએ; અને તે નિમિત્ત જ્યાંસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાંસુધી જે વાટે જવું છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.) જેનું પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારંભ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય, અને અશુદ્ધ ઉપયોગ મૂતકાળના કંઈ પળ સંલગ્ન વિના ન થાય. વર્તમાનકાળમાંથી આપણે એકેકી પઠ બાદ કરતા જઈએ, અને તપાસતા જઈએ, તો પ્રત્યેક પઠ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઈ જણાશે. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કંઈ હોય જ). એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ સ્ત્રીનું ચિંતન પળ મારે ન કરવું; છતાં પાંચ પઠ ન જાય, અને ચિંતન થયું તો પછી તેનું કારણ જોઈએ. મને જે શાસ્ત્રસંબંધી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છું કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઈ પળ અંશે ઉદય જોઈએ. કેવાં કર્મનો ?

તો કહી શકીશ કે, મોહનીય કર્મનો; કંઈ તેની પ્રકૃતિનો? તો કહીશ કે, પુરુષવેદનો. (પુરુષવેદની પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય દૃઢ સંકલ્પે રોક્યો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કંઈ મૂતકાઠનું હોવું જોઈએ; અને અનુપૂર્વિય તેનું સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે. આ સ્થળે બહુ દૃષ્ટાંતોથી કહેવાની મારી ઇચ્છા હતી; પણ ધાર્યા કરતાં કહેવું વધી ગયું છે. તેમ આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે. મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે. વચનનો કથનબોધ પણ કલમ લખી ન શકે. આમ હોવાથી અને આ વિષયસંબંધે કેટલાક શૈલીશબ્દો વાપરવાની આવશ્યકતા હોવાથી અત્યારે અપૂર્ણ ભાગે આ વિષય મૂકી દઉં છું. એ અનુમાનપ્રમાણ કહી ગયો. પ્રત્યક્ષપ્રમાણસંબંધી જ્ઞાનીદૃષ્ટ હશે, તો હવે પછી, વા દર્શનસમય મળ્યો તો ત્યારે કંઈક દર્શાવી શકીશ. આપના ઉપયોગમાં રમી રહું છે, છતાં બે એક વચનો અહીં પ્રસન્નતાર્થે મૂકું છું:—

૧. સર્વ કરતાં આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.
૨. ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે.
૩. જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે.
૪. એ માટે નિર્વિકાર દૃષ્ટીની અગત્ય છે.
૫. ‘પુનર્જન્મ છે’ તે યોગથી, શાસ્ત્રથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરુષોને સિદ્ધ થયેલ છે.

આ કાઠમાં એ વિષે અનેક પુરુષોને નિઃશંકતા નથી થતી. તેનાં કારણો માત્ર સાત્ત્વિક-તાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છના, ‘શ્રી ગોકુલજીચરિત્ર’માં આપે દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા તેની સ્વામી, સત્સંગવિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે.

ફરી એ વિષે વિશેષ આપને અનુકૂળતા હશે, તો દર્શાવીશ. આથી મને આત્મોજ્જ્વલતાનો પરમ લાભ છે. તેથી આપને અનુકૂળ થશે જ. વસ્તુતઃ હોય તો બે ચાર વસ્તુ આ પત્ર મનન થવાથી મારો કહેલો અલ્પ આશય આપને બહુ દૃષ્ટિગોચર થશે. શૈલીને માટે થઈને વિસ્તારથી કંઈક લખ્યું છે; છતાં જેવું જોઈએ તેવું સમજાવાયું નથી એમ મારું માનવું છે પણ હલ્લે હલ્લે હું ધારું છું કે, તે આપની પાસે સરલરૂપે મૂકી શકીશ.

* * * * *

બુદ્ધ ભગવાનનું જન્મચરિત્ર મારી પાસે આવ્યું નથી. અનુકૂળતા હોય તો મોકલાવવા સૂચન કરશો. સત્પુરુષનાં ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે. બુદ્ધ અને જૈનના બોધમાં મહાન્ તફાવત છે.

સર્વ દોષની ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પૂરું (અપૂર્ણ સ્થિતિએ) કરું છું. આપની આજ્ઞા હશે, તો એવો વસ્તુ મેઢવી શકાશે કે, આત્મત્વ દૃઢ થાય.

અસુગમતાથી લેખ દોષિત થયો છે, પણ કેટલીક નિરુપાયતા હતી. નહીં તો સરલતા વાપરવાથી આત્મત્વની પ્રફુલ્લિતતા વિશેષ થઈ શકે.

વિ० ધર્મજીવનના ઇચ્છક

રાયચંદ્ર રવજીભાઈના વિનયભાવે પ્રશસ્ત પ્રણામ.

૪૧.

અહમદાબાદ વિ. સં. ૧૯૪૫ ઇવેઝ સુદ ૧૨ મીના.

આપને મેં વવાળીઆ બંદરથી પુનર્જન્મસંબંધી પરોક્ષજ્ઞાનની અપેક્ષા એકાદ બે વિચારો દર્શાવ્યા હતા; અને એ વિષે અવકાશ લઈ કેટલુંક દર્શાવી પછી પ્રત્યક્ષ અનુભવગમ્ય જ્ઞાનથી તે વિષયનો નિશ્ચય મારા સમજવામાં જે કંઈ આવ્યો છે તે દર્શાવવાની ઇચ્છા રાખી છે.

એ પત્ર જ્યેષ્ઠ સુદ ૫ મે આપને મળેલું હોવું જોઈએ. અવકાશ પ્રાપ્ત કરી કંઈ ઉત્તર ઘટે તો ઉત્તર, નહીં તો પહોંચ માત્ર આપી પ્રશ્ન આપશો એ વિજ્ઞાપના છે.

* નિર્ગ્રંથના બોધેલાં શાસ્ત્રના શોધ માટે અહીં સાતેક દિવસ થયાં મારું આવવું થયું છે.

ધર્મોપજીવનના ઇચ્છક રાયચંદ્ર રવજીભાઈના યથાવિધિ પ્રણામ.

૪૨. જાણા. (કાઠિયાવાડ) વિ. સં. ૧૯૪૫ અશાઢ સુદ ૧૫ શુક્ર.

અશાઢ શુદ્ધ ૭ નું લખેલું આપનું પત્ર મને વઢવાળકેમ્પ મળ્યું. ત્યાર પછી મારું અહીં આવવું થયું; એથી પહોંચ લખવામાં વિલંબ થયો.

પુનર્જન્મના મારા વિચારો આપને અનુકૂળ થવાથી મને એ વિષયમાં આપનું સહાયકપણ મળ્યું.

આપે અંતઃકરણીય—આત્મભાવજન્ય—અભિલાષા જે એ દર્શાવી તે નિરંતર સત્પુરુષો રાખતા આવ્યા છે; તેવી મન, વચન, કાયા અને આત્માથી દશા તેઓએ પ્રાપ્ત કરી છે; અને તે દશાના પ્રકાશ વડે દિવ્ય થયેલા આત્માએ વાણીદ્વારા સર્વોત્તમ આધ્યાત્મિક વચનામૃતોને પ્રદર્શિત કર્યા છે; જેને આપજેવાં સત્યાત્ર મનુષ્યો નિરંતર સેવે છે; અને એ જ અનંત ભવનું આત્મિક દુઃખ ટાળવાનું પરમૌષધ છે.

સર્વ દર્શન પારિણામિકભાવે સુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે એ નિઃસંશય છે, પણ યથાર્થ દૃષ્ટિ થયા વિના સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી. જે થવા માટે સત્પુરુષોની પ્રશસ્ત ભક્તિ, તેના પાદપંકજ અને ઉપદેશનું અવલંબન, નિર્વિકાર જ્ઞાનયોગ જે સાધનો,—તે શુદ્ધ ઉપયોગ વડે સમ્પત થવાં જોઈએ.

પુનર્જન્મના પ્રત્યક્ષ નિશ્ચય, તેમ જ અન્ય આધ્યાત્મિક વિચારો હવે પછી પ્રસંગાનુકૂળ દર્શાવવાની આજ્ઞા લઉં છઉં.

બુદ્ધભગવાનનું ચરિત્ર મનન કરવા જેવું છે; એ જાણે નિષ્પક્ષપાતી કથન છે.

કેટલાંક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ ભરેલાં વચનામૃતો હવે લખી શકીશ.

ધર્મોપજીવન ઇચ્છક રાયચંદના બિનચયુક્ત પ્રણામ.

૪૩.

વવાળીઆ. અશાઢ વદ ૧૨ શુક્ર ૧૯૪૫.

મહાસતીજી મોક્ષમાળા શ્રવણ કરે છે, તે બહુ સુખ અને લાભદાયક છે. તેઓને

મારીવતી વિનંતી કરશો કે એ પુસ્તકને યથાર્થ શ્રવણ કરે, મનન કરે. જિનેશ્વરના સુંદર માર્ગથી એમાં એકે વચન વિશેષ નાંખવા પ્રયત્ન કર્યું નથી. જેમ અનુભવમાં આવ્યું અને કાઠમેદ જોયો તેમ મધ્યસ્થતાથી એ પુસ્તક લેખ્યું છે. હું ધારું છું કે મહાસતીજી એ પુસ્તકને એકાગ્ર માટે શ્રવણ કરી આત્મશ્રેયમાં વૃદ્ધિ કરશે.

૪૪.

મરુચ વિ. સં. ૧૯૪૫ શ્રાવણ સુદ ૩ મુષ.

વજાળા નામના ગ્રામથી મારું લેખેલું એક વિનય પત્ર આપને પ્રાપ્ત થયું હશે.

હું મારી નિવાસભૂમિકાથી આશરે બે માસ થયાં સત્યોગ, સત્સંગની પ્રવર્ધનાર્થે પ્રવાસરૂપે કેટલાંક સ્થળોમાં વિહાર કરું છું. પ્રાયે કરીને એક સપ્તાહમાં મારું ત્યાં આપના દર્શન અને સમાગમની પ્રાપ્તિ કરી શકે એમ આગમન થવા સંભવ છે.

સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનું, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનું પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અર્થે છે; અને એ સમ્યક્ શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે; પણ એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે. નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ,—સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી, તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં નિયમા વાસિત છે. દેશ(ભાગ)સંગપરિત્યાગમાં ભજના સંભવે છે. જ્યાંસુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના બઢીયો મોગવવો રહ્યો છે ત્યાંસુધી ધર્મ, અર્થ અને કામ ઉલ્લાસિત—ઉદાસીન માટે સેવવાં યોગ્ય છે. બાહ્યમાટે ગૃહસ્થશ્રેણિ છતાં અંતર્ગત નિર્ગ્રંથ-શ્રેણિ જોઈએ અને જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સર્વ સિદ્ધિ છે. મારી આત્મામિલાષા તે શ્રેણિમાં ઘણા માસ થયાં વર્તે છે. ધર્મોપજીવનની પૂર્ણ અમિલાષા કેટલીક વ્યવહારોપાધિને લીધે પાર પડી શકતી નથી; પણ પ્રત્યક્ષે સત્પદની સિદ્ધિ આત્માને થાય છે; આ વાર્તા તો સમ્મત જ છે અને ત્યાં કંઈ વય વેષની વિશેષ અપેક્ષા નથી.

નિર્ગ્રંથના ઉપદેશને અચલમાટે અને વિશેષે સમ્મત કરતાં અન્ય દર્શનના ઉપદેશમાં મધ્યસ્થતા પ્રિય છે. ગમે તે વાટે અને ગમે તે દર્શનથી કલ્યાણ થતું હોય, તો ત્યાં પછી મતાંતરની કંઈ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી. આત્મત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન કે તે જ્ઞાન સર્વોપરી છે; અને જેટલા આત્મા તર્યા, વર્તમાને તરે છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એકજ ભાવને પામીને. આપણે એ સર્વ માટે પામીએ એ મઠેલા અનુષ્ઠાન જન્મનું સાપ્ત્ય છે.

કેટલાક જ્ઞાનવિચારો લેખતાં ઔદાસીન્ય માવની વૃદ્ધિ થઈ જવાથી ધારેલું લક્ષી શકાતું નથી; અને તેમ આપ જેવાને નથી દર્શાવી શકાતું. એ કાંઈ નું કારણ.

નાનાપ્રકારના વિચારો ગમે તે રૂપે અનુક્રમવિહીન આપની સમીપ મુકું, તો તેને યોગ્યતાપૂર્વક આત્મગત કરતાં દોષને માટે—ભવિષ્યને માટે પણ—ક્ષમા માવ જ આપશો.

આ વેળા લઘુત્વમાટે એક પ્રશ્ન કરવાની આજ્ઞા લઉં છું. આપને લક્ષગત હશે કે, પ્રત્યેક

પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે: દ્રવ્ય(તેનો વસ્તુસ્વભાવ)થી, ક્ષેત્ર(કંઈ પણ તેનું વ્યાપવું—ઉપચારે કે અનુપચારે)થી, કાલથી અને ભાવ(તેના ગુણાદિક ભાવ)થી. હવે આપણે આત્માની વ્યાખ્યા પણ એ વિના ન કરી શકીએ તેમ છે. આપ જો એ પ્રજ્ઞાપનીયતા એ આત્માની વ્યાખ્યા અવકાશાનુકૂળ દર્શાવો, તો સંતોષનું કારણ થાય. આમાંથી એક અદ્ભુત વ્યાખ્યા નીકળી શકે તેમ છે; પણ આપના વિચારો આગળથી કંઈ સહાયક થઈ શકશે એમ ગણી આ પ્રયાચન કર્યું છે.

ધર્મોપજીવન પ્રાપ્ત કરવામાં આપની સહાયતાની પ્રાપ્તિ અવશ્ય પડે તેવું છે, પણ સામાન્યે વૃત્તિભાવ માટે આપના વિચાર માગી પછી તે વાતને જન્મ આપવો, તેમ રહ્યું છે.

શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે; અને.....પ્રત્યક્ષમાર્ગ છે. આ વેળા એ શબ્દો મૂકી આ પત્ર વિનયભાવે પૂર્ણ કરું છું.

વિ. આ. રાયચંદ રવજીભાઈના પ્ર.

આ ભૂમિકા તે શ્રેષ્ઠ યોગભૂમિકા છે. અહીં એક સત્પુત્ર ૬૦ નો મને પ્રસંગ રહે છે.

૪૫.

મરુ. આ. કુવ ૧૦, ૧૯૪૫.

બાહ્યભાવે જગત્માં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતલીભૂત—નિર્લેપ રહો એજ માન્યતા અને બોધના છે.

૪૬.

મુંબઈ. માદરવા વદ ૪ કુવ. ૧૯૪૫.

મારાપર શુદ્ધ રાગ સમભાવથી રાખો. વિશેષતા ન કરો. ધર્મધ્યાન અને વ્યવહાર બંને સાચવો. લોભી ગુરુ એ ગુરુ શિષ્ય બંનેને અધોગતિનું કારણ છે. હું એક સંસારી છું, મને અલ્પજ્ઞાન છે. શુદ્ધ ગુરુની તમને જરૂર છે.

૪૭.

મુંબઈ. માદ્રપદ વદી ૧૨ જાનિ ૧૯૪૫.

(વંદામિ પાદે પ્રભુ વર્દમાન.)

પ્રતિમાના કારણથી અહીં આગળનો સમાગમી ભાગ ઠીક પ્રતિકૂળ વર્તે છે. એમજ મતમેદથી અનંતકાળે અનંતજન્મે પણ આત્મા ધર્મ ન પામ્યો. માટે સત્પુરુષો તેને ઇચ્છતા નથી; પણ સ્વરૂપ શ્રેણિને ઇચ્છે છે.

૪૮.

મુંબઈ. આશો વદી ૨ ગુરુ ૧૯૪૫.

પાર્શ્વનાથ પરમાત્માને નમસ્કાર.

જગત્ને રુઢું દેસાડવા અનંતવાર પ્રયત્ન કર્યું; તેથી રુઢું થયું નથી. કેમ કે પરિભ્રમણ અને પરિભ્રમણના હેતુઓ હજુ પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે. એક મવ જો આત્માનું રુઢું થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જશે, તો અનંતમવનું સાડું વઢી રહેશે; એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છું; અને તેમ

કરવામાં જ મારી પ્રવૃત્તિ છે. આ મહાબંધનથી રહિત થવામાં જે જે સાધન, પદાર્થ શ્રેષ્ઠ લાગે, તે ગ્રહવા એજ માન્યતા છે. તો પછી તે માટે જગત્ની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા શું જોવી? તે ગમે તેમ બોલે પણ આત્મા જો બંધનરહિત થતો હોય, સમાધિમય દશા પામતો હોય તો તેમ કરી લેવું. ઇટલે કીર્તિ-અપકીર્તિથી સર્વકાલને માટે રહિત થઈ શકાશે.

અત્યારે એ વગેરે એમના પક્ષના લોકોના જે વિચારો મારે માટે પ્રવર્તે છે, તે મને ધ્યાનમાં સ્મૃત છે; પણ વિસ્મૃત કરવા એજ શ્રેયસ્કર છે. તમે નિર્ભય રહેજો; મારે માટે કોઈ કંઈ કહે તે સાંભળી મૌન રહેજો; તેઓને માટે કંઈ શોક-હર્ષ કરશો નહીં. જે પુરુષપર તમારો પ્રશસ્ત રાગ છે, તેના ઇષ્ટદેવ પરમાત્મા જિન, મહાયોગીંદ્ર પાર્શ્વનાથાદિકનું સ્મરણ રાખજો અને જેમ બને તેમ નિર્મોહી થઈ મુક્ત દશાને ઇચ્છજો. જીવિતવ્ય કે જીવનપૂર્ણતા સંબંધી કંઈ સંકલ્પ વિકલ્પ કરશો નહીં.

ઉપયોગ શુદ્ધ કરવા આ જગત્ના સંકલ્પવિકલ્પને ભૂલી જજો; પાર્શ્વનાથાદિક યોગીશ્વરની દશાની સ્મૃતિ કરજો; અને તેજ અભિલાષા રાહ્યા રહેજો. એજ તમને પુનઃ પુનઃ આશીર્વાદ-પૂર્વક મારી શિક્ષા છે. આ અલ્પજ્ઞ આત્મા પણ તે પદનો અભિલાષી અને તે પુરુષનાં ચરણ-કમલમાં તણીન થયેલો દીન શિષ્ય છે. તમને તેવી શ્રદ્ધાની જ શિક્ષા દે છે. વીરસ્વામીનું બોધેલું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી સર્વસ્વરૂપ યથાતથ્ય છે, એ ભૂલશો નહીં. તેની શિક્ષાની કોઈ-પણ પ્રકારે વિરાધના થઈ હોય, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરજો. આ કાલની અપેક્ષાએ મન, વચન, કાયા આત્મભાવે તેના સ્વોચ્છામાં અર્પણ કરો. એજ મોક્ષનો માર્ગ છે જગત્ના સઘળા દર્શનની-મતની શ્રદ્ધાને ભૂલી જજો, જૈન સંબંધી સર્વ સ્થાલ ભૂલી જજો; માત્ર તે સત્પુરુષોના અદ્ભુત, યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં જ ઉપયોગને પ્રેરશો.

આ તમારા માનેલા “મુરબ્બી” માટે કોઈ પણ પ્રકારે હર્ષ શોક કરશો નહીં; તેની ઇચ્છા માત્ર સંકલ્પવિકલ્પથી રહિત થવાની જ છે; તેને અને આ વિચિત્ર જગત્ને કંઈ લાગતું વળગતું કે લેવા દેવા નથી. ઇટલે તેમાંથી તેને માટે ગમે તે વિચારો બંધાય કે બોલાય, તે ભળી હવે જવા ઇચ્છા નથી. જગત્માંથી જે પરમાણુ પૂર્વકાલે મેઝાં કર્યા છે, તે હલ્લે હલ્લે તેને આપી દઈ ઋણ મુક્ત થવું, એજ તેની સદા સુપયોગી, વહાલી, શ્રેષ્ઠ અને પરમ જિજ્ઞાસા છે,—બાકી તેને કંઈ આવડતું નથી; તે બીજું કંઈ ઇચ્છતો નથી; પૂર્વ કર્મના આધારે તેનું સઘળું વિચરવું છે; એમ સમજી પરમ સંતોષ રાખજો; આ વાત ગુપ્ત રાખજો, કેમ આપણે માનીએ છીએ, અથવા કેમ વર્તિએ છીએ? તે જગત્ને દેસાડબાની જરૂર નથી; પણ આત્માને આટલું જ પૂછવાની જરૂર છે કે જો મુક્તિને ઇચ્છે છે તો સંકલ્પ-વિકલ્પ, રાગ-દ્વેષને મુક અને તે મુકવામાં તને કંઈ બાધા હોય તો તે કહે. તે તેની મેઝે માની જશે; અને તેની મેઝે મુકી દેશે. જ્યાં ત્યાંથી રાગ દ્વેષ રહિત થવું એજ મારો ધર્મ છે અને તે તમને અત્યારે બોધી જડું છડું. પરસ્પર મઝીશું ત્યારે હવે તમને કંઈ પણ આત્મત્વ સાધના

બતાવાશે તો બતાવીશ. બાકી ધર્મ મેં ઉપર કહ્યો તેજ છે; અને તેજ ઉપયોગ રાખજો. ઉપયોગ એજ સાધના છે. વિશેષ સાધના તે માત્ર સત્પુરુષનાં ચરણકમલ છે; તે પળ કહી જડં છડં.

આત્મભાવમાં સધલું રાખજો. ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગ રાખજો; જગત્ના કોઈપણ પદાર્થ, સગાં, કુટુંબી મિત્રનો કંઈ હર્ષ શોક કરવો યોગ્ય જ નથી. પરમશાંતિપદને ઇચ્છીએ એ જ આપણો સર્વસમ્પતધર્મ છે અને એજ ઇચ્છામાં ને ઇચ્છામાં તે મલી જશે, માટે નિશ્ચિત રહો. હું કોઈ ગચ્છમાં નથી; પણ આત્મામાં છું, એ મૂલ્યો નહીં.

દેહ જેનો ધર્મોપયોગ માટે છે, તે દેહ રાખવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પળ ધર્મને માટે જ છે.

વિ० રાયચંદ્ર.

૪૯.

મોહમચી. આશો વદી ૧૦ જાનિ ૧૯૪૫.

બીજું કાંઈ શોધમાં. માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને તેનાં ચરણકમલમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વત્યોં જા. પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે.

સત્પુરુષ એજ કે નિશ્ચિત જોને આત્માનો ઉપયોગ છે;—શાસ્ત્રમાં નથી, અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે; બાકી તો કંઈ કહું જાય તેમ નથી.

અને આમ કર્યા વિના તારો કોઈ કાળે છૂટકો થનાર નથી. આ અનુભવપ્રવચન પ્રમાણિક ગણ.

એક સત્પુરુષને રાજી કરવામાં, તેની સર્વ ઇચ્છાને પ્રશંસવામાં, તેજ સત્ય માનવામાં આત્મી જિંદગી ગઈ તો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ પંદર ભવે અવશ્ય મોક્ષે જઈશ.

૫૦.

વિ० સં० ૧૯૪૫.

સુખકી સહેલી દે, અકેલી ઉદાસીનતા;
અધ્યાત્મની જનની તે ઉદાસીનતા.

લઘુવયથી અદ્ભુત થયો, તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ;

એજ સૂચવે એમ કે, ગતિ આગતિ કાં શોધ?

૧.

જે સંસ્કાર થવો ઘટે, અતિ અભ્યાસે કાંય;

વિના પરિશ્રમ તે થયો, ભવ શંકા શી ત્યાંય ?

૨.

જેમ જેમ મતિ અલ્પતા, અને મોહ ઉદ્યોત;

તેમ તેમ ભવશંકના, અપાત્ર અંતર જ્યોત.

૩.

કરી કલ્પના દૃઢ કરે, નાના નાસ્તિ વિચાર;

પણ અસ્તિ તે સૂચવે, એજ સ્વરો નિર્ધાર.

૪.

આ ભવ વળ ભવ છે નહીં, એજ તર્ક અનુકૂલ;

વિચારતાં પામી ગયા, આત્મધર્મનું મૂલ.

૫.

સ્ત્રીના સંબંધમાં મારા વિચાર.

અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું કે શુદ્ધ જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાવાધ સુખ રહ્યું છે; તથા ત્યાંજ પરમ સમાધિ રહી છે. સ્ત્રી એ સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ માત્ર આવર્ણિકદૃષ્ટિથી કલ્પાયું છે, પણ તે તેમ નથી જ. સ્ત્રીથી જે સંયોગસુખ ભોગવવાનું ચિન્હ તે વિવેકથી દૃષ્ટિગોચર કરતાં વમન કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેતું નથી. જે જે પદાર્થોપર જુગુપ્સા રહી છે, તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમાં રહ્યા છે; અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે. વઢી એ સુખ ક્ષણિક, સ્વેદ અને સ્વસના દરદરૂપજ છે. તે વેળાનો દેસાવ દ્વયમાં ચિત્રાઈ રહી હસાવે છે કે શી આ મૂલવણી? ટુંકામાં કહેવાનું કે તેમાં કંઈ પણ સુખ નથી. અને સુખ હોય તો તેને અપરિચ્છેદરૂપે વર્ણવી જુઓ. એટલે માત્ર મોહદશાને લીધે તેમ માન્યતા થઈ છે. ઇમજ જણાશે. અહીં હું સ્ત્રીના અવયવાદિ ભાગનો વિવેક કરવા બેઠો નથી; પણ ત્યાં ફરી આત્મા નજ સ્વેચ્છા એ વિવેક થયો છે, તેનું સહજ સૂચવન કર્યું. સ્ત્રીમાં દોષ નથી; પણ આત્મામાં દોષ છે. અને એ દોષ જવાથી આત્મા જે જુએ છે તે અદ્ભુત આનંદમય જ છે; માટે એ દોષથી રહિત થવું. એજ પરમ જિજ્ઞાસા છે.

શુદ્ધ ઉપયોગની જો પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહિનીયને ભક્તીમૂત કરી શકશે. આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે.

પણ પૂર્વોપાર્જિત હજુ સુધી મને પ્રવર્તે છે. ત્યાંસુધી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય? એ વિચારતાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયું.

જગત્માં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે, તે દૃષ્ટિભેદ છે.

ભિન્ન ભિન્ન મત દેલિયે, ભેદદૃષ્ટિનો એહ;

એક તત્ત્વના મૂલમાં, વ્યાપ્યા માનો તેહ.

૧.

તેહ તત્ત્વરૂપવૃક્ષનું, આત્મધર્મ છે મૂલ;

સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે, ધર્મ તે જ અનુકૂલ.

૨.

પ્રથમ આત્મસિદ્ધિ થવા, કરીએ જ્ઞાન વિચાર;

અનુભવિ ગુરુને સેવિયે, બુધજનનો નિર્ધાર.

૩.

ક્ષણ ક્ષણ જે અસ્થિરતા, અને વિભાવિકમોહ,

તે જેનામાંથી ગયા, તે અનુભવિ ગુરુ જોય.

૪.

નાશ્ય તેમ અમ્યંતરે, ગ્રંથ ગ્રંથિ નહિ હોય;

પરમ પુરુષ તેને કહો, સરલ દૃષ્ટિથી જોય.

૫.

૫૩.

વિ. સં. ૧૯૪૫.

૧. નિરાધારપણે જેની મનોવૃત્તિ વધ્યા કરે છે; સંકલ્પ-વિકલ્પની મંદતા જેને થઈ છે; પંચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફુટ્યા છે; ક્લેશનાં કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે; અનેકાંત-દૃષ્ટિયુક્ત એકાંતદૃષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એજ શુદ્ધ વૃત્તિ છે તે પ્રતાપી પુરુષ જયવાન વર્તો.

૨. આપણે તેવા થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

૫૪.

વિ. સં. ૧૯૪૫.

અહો હો! કર્મની કેવી વિચિત્ર બંધસ્થિતિ છે? જેને સ્વપ્ને પળ ઇચ્છતો નથી, જે માટે પરમ શોક થાય છે; એજ અગાંભીર્ય દશાથી પ્રવર્તવું પડે છે!

તે જિન-વર્દ્ધમાનાદિ સત્પુરુષો કેવા મહાન્ મનોજયી હતા! તેને મૌન રહેવું, અમૌન રહેવું બંને સુલભ હતું; તેને સર્વ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ દિવસ સરસા હતા; તેને લાભ-હાનિ સરસી હતી. તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો. કેવું આશ્ચર્યકારક કે એક કલ્પનાનો જય એક કલ્પે થયો દુહ્મ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ કલ્પના અનંતમા ભાગે શમાવી દીધી!

૫૫.

વિ. સં. ૧૯૪૫.

દુઃસ્વિયાં મનુષ્યોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હોય તો સ્વચિત તેના શિરોભાગમાં હું આવી શકું.

આ મારાં વચનો વાંચિને કોઈ વિચારમાં પડી જઈ ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરશે અને કાંતો શ્રમ ગણી વાળશે, પણ એનું સમાધાન અહીંજ ટપકાવી દઉં છું.

તમે મને સ્ત્રીસંબંધી કંઈ દુઃસ્વ લેખશો નહીં; લક્ષ્મીસંબંધી દુઃસ્વ લેખશો નહીં; પુત્રસંબંધી લેખશો નહીં, કીર્તિસંબંધી લેખશો નહીં, ભયસંબંધી લેખશો નહીં, કાયાસંબંધી લેખશો નહીં અથવા સર્વથી લેખશો નહીં; મને દુઃસ્વ બીજી રીતીનું છે. તે દરદ વાતનું નથી, કષ્ટનું નથી, કે પિત્તનું નથી, તે શરીરનું નથી, વચનનું નથી કે મનનું નથી, ગણો તો વધાંયનું છે; અને ન ગણો તો એકેનું નથી. પરંતુ મારી વિજ્ઞાપના તે નહીં ગણવા માટે છે. કારણ એમાં કાંઈ ઓર મર્મ રહ્યો છે.

તમે જરૂર માનજો કે હું વિનાદિવાનાપણે આ કલમ ચલાવું છું. રાજચંદ્ર નામથી ઓઠ-સ્વાતો, વવાળીઆ નામના નાના ગામનો, લક્ષ્મીમાં સાધારણ એવો પણ આર્ય તરીકે ઓઠસ્વાતા દશાશ્રીમાઠી વૈશ્યનો પુત્ર ગણાઉં છું. આ દેહમાં મુલ્યે બે ભવ કર્યા છે, અમુલ્યનો હિસાબ નથી.

નાનપણની નાની સમજણમાં કોણ જાણે ક્યાંયથી એ મોટી કલ્પનાઓ આવતી. સુખની જિજ્ઞાસા પણ ઓછી નહોતી; અને સુખમાં પણ મહાલય, બાગ, બગીચા, લાડીવાડીનાં કંઈક માન્યાં હતાં. મોટી કલ્પના તે આ બધું શું છે? તેની હતી. તે કલ્પનાનું એકવાર એવું ફળ દીડું કે પુનર્જન્મે નથી, પાપે નથી, પુણ્યે નથી; સુખે રહેવું, અને સંસાર ભોગવવો એજ કૃતકૃત્યતા છે. એમાંથી બીજી પંચાતમાં નહીં પડતાં ધર્મની વાસનાઓ કાઢી નાખી. કોઈ ધર્મ માટે ન્યૂનાધિક કે શ્રદ્ધાભાવ-પણું રહ્યું નહીં. થોડો વચ્ચે ગયા પછી એમાંથી ઓરજ થયું.

જે શ્વાનું મેં કરણ્યું ન હતું, તેમ તે માટે મારા સ્થાલમાં હોય એવું કંઈ મારું પ્રયત્ન પણ ન હતું, છતાં અચાનક ફેરફાર થયો; કોઈ ઓર અનુભવ થયો, અને જે અનુભવ પ્રાપ્ત શાસ્ત્રમાં લેખિત ન હોય, જડવાદીઓની કર્પનામાં પણ નથી, તેવો હતો. તે ક્રમે કરીને વધ્યો; વધીને અત્યારે એક તુંહિ તુંહિનો જાપ કરે છે.

હવે અહીં સમાધાન થઈ જશે. આગળ જે મળ્યાં નહીં હોય, અથવા મર્યાદા હશે તેથી દુઃસ્વ હશે તેવું કંઈ નથી, એમ સ્વચિત્ત સમજાશે. સ્ત્રી શિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ શ્વાસ કરીને મને રોકી શકતો નથી. બીજાં કોઈપણ સંસારી સાધને મારી પ્રીતિ મેળવી નથી, તેમ કોઈ મને મને બહુલતાએ ઘેર્યો નથી. સ્ત્રીના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા ઓર છે અને વર્તના ઓર છે. એક પક્ષે તેનું કેટલાક કાઠસુધી સેવન કરવું સમ્મત કર્યું છે. તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ અપ્રીતિ છે. પણ દુઃસ્વ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી છતાં પૂર્વ કર્મ કાં ઘેરે છે? ઇટલેથી પતતું નથી. પણ તેને લીધે નહીં ગમતા પદાર્થોને જોવા, સુંઘવા, સ્પર્શવા પડે છે. અને એજ કારણથી પ્રાપ્ત ઉપાધિમાં બેસવું પડે છે.

મહારમ, મહાપરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા લોભ કે એવું તેવું જગત્માં કંઈજ નથી. એમ વિસ્મરણધ્યાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે.

તેને ઉપરના કારણોથી જોવાં પડે છે એ મહાસ્વેદ છે. અંતરંગચર્યા પણ કોઈ સ્થળે સ્થળી શકાતી નથી. એવા પાત્રોની દુલ્લભતા મને થઈ પડી એજ મહા દુઃસ્વમતા કહો.

૫૬.

વિ. સં. ૧૯૪૫.

અત્ર કુશલતા છે; આપના તરફની ઇચ્છા છડું. આજે આપનું જિજ્ઞાસુ પત્ર મળ્યું; તે જિજ્ઞાસુ પત્રના ઉત્તર બદલ જે પત્ર મોકલવું જોઈએ; તે પત્ર આ છે:—

આ પત્રમાં ગૃહાશ્રમસંબંધી મારા કેટલાક વિચારો આપની સમીપ મુકું છડું; એ મુકવાનો હેતુ માત્ર ઇટલો જ છે કે કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તમ ક્રમમાં આપનું જીવન ચાલે; અને તે ક્રમ જ્યારથી આરંભવો જોઈએ તે કાલ હમણા જ આપની પાસે આરંભાયો છે; ઇટલે તે ક્રમ જણાવવાનો ઉચિત સમય છે. તેમ જણાવેલા ક્રમના વિચારો ઘણા સંસ્કારિક હોઈને પત્ર વાટે નીકળ્યા છે; આપને તેમ જ કોઈ પણ આત્મોન્નતિ વા પ્રશસ્ત ક્રમને ઇચ્છનારને તે સ્વચિત્ત વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે; એમ માન્યતા છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ડંડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સઘળું શું છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિરાશી છો? એવા અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો ત્યાં પછી બીજા વિચારોને બહુ જ થોડો અવકાશ રહેશે; યદિ એ વિચારોથી જ છેલ્લે સિદ્ધિ છે; એજ વિચારોના

વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ વિચારોના મનનથી અનંત કાલનું મુંઝવણ ટાળવાનું છે; તથાપિ તે સર્વને માટે નથી; વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તે છેવટ સુધી પામનારાં પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે, કાલ ફરી ગયો છે; એ વસ્તુનો અધિરાઈ અથવા અશૌચતાથી અંત લેવા જતાં ક્ષેર નીકળે છે અને તે માગ્યહીન અપાત્ર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; ઇટલા માટે અમુક સંતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા તે ગુફાનું દર્શન કરવા ઘણા વચ્ચે સુધી અભ્યાસની જરૂર છે. કદાપિ તે ગુફાદર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય તોપણ પોતાનાં આ ભવના સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુઆની વચ્ચેનો ભાગ કોઈ રીતે ગાઢવા માટે પણ એ અભ્યાસની સ્વચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવગમ્ય છે, ઘણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે. ઘણા આર્ય-સંતપુરુષો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે. તેઓએ તેપર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. આત્માને શોધી તેના અપાર માર્ગમાંથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણાને માગ્યશાઢી થવાને માટે અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે; તે મહાત્મા જયવાનુ હો! અને તેને ત્રિકાલ નમસ્કાર હો!

આપણે થોડીવાર તત્ત્વજ્ઞાનની ગુફાની વિસ્મરણા કરી આર્યોએ બોધેલા અનેક ક્રમપર આવવા માટે પરાયણ છીએ, તે સમયમાં જણાવી જવું યોગ્ય જ છે કે પૂર્ણાવ્હાદકર જેને માન્યું છે, પરમ સુખકર, હિતકર, અને હૃદયમય જેને માનેલ છે,—તેમાં છે, અનુભવગમ્ય છે, તે તો તેજ ગુફાનો નિવાસ છે, અને નિરંતર તેની જ જિજ્ઞાસા છે. અત્યારે કંઈ તે જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થયાનાં ચિન્હ નથી; તોપણ ક્રમે ઇમાં આ લેખકનો પણ જય થશે, એવી તેની સ્વચિત ગુભાકાંક્ષા છે અને તેમ અનુભવગમ્ય પણ છે. અત્યારથીજ જો યોગ્યરીતે તે ક્રમની પ્રાપ્તિ હોય તો આ પત્ર લખવા જેટલી સ્વોટી કરવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ કાલની કઠિનતા છે; માગ્યની મંદતા છે; સંતોની કૃપાદૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર નથી; સત્સંગની સ્વામી છે. ત્યાં કંઈજ—

તોપણ તે ક્રમનું બીજ હૃદયમાં અવશ્ય રોપાયું છે અને એજ સુખકર થયું છે. સૃષ્ટિના રાજથી જે સુખ મળવા આશા નહોતી; તેમજ કોઈપણ રીતે ગમે તેવાં ઔષધથી, સાધનથી, સ્ત્રીથી, પુત્રથી, મિત્રથી કે બીજા અનેક ઉપચારથી જે અંતર્શાંતિ થવાની નહોતી તે થઈ છે. નિરંતરની ભવિષ્યકાલની મીતિ ગઈ છે અને એક સાધારણ ઉપજીવનમાં પ્રવર્તતો એવો આ તમારો મિત્ર એનેજ લઈને જીવે છે. નહીં તો જીવવાની સ્વચિત શંકાજ હતી. વિશેષ શું કહેવું? આ ભ્રમના નથી, વહેમ નથી. સ્વચિત સત્યજ છે.

એ ત્રિકાલમાં એકજ પરમપ્રિય અને જીવનવસ્તુની પ્રાપ્તિ તેનું બીજારોપણ કેમ વા કેવા પ્રકારથી થયું? એ વ્યાખ્યાનો પ્રસંગ અહીં નથી. પરંતુ સ્વચિત એજ મને ત્રિકાલસમ્મત હો, ઇટલુંજ કહેવાનો પ્રસંગ છે. કારણ લેખસમય બહુ ટુંકો છે.

એ પ્રિયજીવન સર્વ પામી જાય, સર્વ એને યોગ્ય હોય, સર્વને એ પ્રિય લાગે, સર્વને ઇમાં રુચી થાય, એવું મૂતકાલે બન્યું નથી, વર્તમાનકાલે બનતું નથી, અને ભવિષ્યકાલે બનતું અસંભવિત છે. અને એજ કારણથી આ જગત્ની વિચિત્રતા ત્રિકાલ છે.

મનુષ્ય શિવાયની બીજી પ્રાણીની જાતિ જોઈએ છીએ, તેમાં તો એ વસ્તુનો વિવેક જણાતો નથી ; હવે જે મનુષ્ય રહ્યાં તે સર્વ મનુષ્યમાં પળ તેમ દેખી શકશો નહીં. (અપૂર્ણ.)

૫૭.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૬.

માઈ, આટલું તારે અવશ્ય કરવા જેવું છે:—

૧. દેહમાં વિચાર કરનાર બેઠો છે તે દેહથી ભિન્ન છે? તે સુખી છે કે દુઃખી? એ સંભારી લે.
૨. દુઃખ લાગશે જ, અને દુઃખનાં કારણો પળ તને દૃષ્ટિગોચર થશે, તેમ છતાં કદાપિ ન થયા તો મારા ૦ કોઈ ભાગને વાંચીજા, એટલે સિદ્ધ થશે; તે ટાલવા માટે જે ઉપાય છે તે એટલો જ કે તેથી વાઙ્માન્યંતરરહિત થવું.
૩. રહિત થયા પછી ઓર દશા અનુભવાય છે એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું.
૪. તે સાધન માટે સર્વસંગપરિત્યાગી થવાની આવશ્યકતા છે. નિર્ગ્રંથ સદ્ગુરુનાં ચરણમાં જઈને પડવું યોગ્ય છે.
૫. જેવા ભાવથી ચડાય તેવા ભાવથી સર્વકાઠ રહેવા માટેની વિચારણા પ્રથમ કરી લે. જો તને પૂર્વકર્મ બઢવાન્ લાગતાં હોય તો અત્યાગી, દેશત્યાગી રહીને પળ તે વસ્તુને વિસારીશ નહીં.
૬. પ્રથમ ગમે તેમ કરી તું તારું જીવન જાણ. જાણવું જામાટે કે ભવિષ્યસમાધિ થવા. અત્યારે અપ્રમાદી થવું.
૭. તે આયુષ્યનો માનસિક આત્મોપયોગ તો નિર્વેદમાં રાખ.
૮. જીવન બહુ ટુંકું છે. ઉપાધિ બહુ છે અને ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી તો, નીચેની વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષમાં રાખ.

૧. જિજ્ઞાસા તે વસ્તુની રાખવી.
૨. સંસારને બંધન માનવું.
૩. પૂર્વકર્મ નથી એમ ગણી પ્રત્યેક ધર્મ સેવ્યા જવો. તેમ છતાં પૂર્વકર્મ નહે તો શોક કરવો નહીં.
૪. દેહની જેટલી ચિંતા રાખે છે તેટલી નહીં પળ એથી અનંત ગણી ચિંતા આત્માની રાખ, કારણ અનંત ભવ એક ભવમાં ટાલવા છે.
૫. ન ચાલે તો પ્રતિશ્રોતી થા.
૬. જેમાંથી જેટલું થાય તેટલું કર.
૭. પરિણામિક વિચારવાઢો થા.
૮. અનુત્તરવાસી થઈને વર્ત.
૯. છેવટનું સમયે સમયે ચૂકીશ નહીં. એજ ભલામણ અને એજ ધર્મ.

૫૮.

સુબઈ. કા. વિ. સં. ૧૯૪૬.

સમજીને અસ્પર્શી થનારને પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડોજ અવસર સંભવે છે.

હે નાથ! સાતમી તમતમપ્રભા નર્કની વેદના મઠી હોય તો વચ્ચે સમ્મત કરત. પણ જગત્ની મોહિની સમ્મત થતી નથી.

પૂર્વના અશુભ કર્મ ઉદય આવ્યે વેદતાં જો શોચ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે નવાં બાંધતાં પરિણામે તેવાં તો બંધાતાં નથી?

આત્માને ઓઢાવવો હોય તો આત્માના પરિચયી થવું, પરવસ્તુના ત્યાગી થવું.

જેટલા પોતાની પુદ્ગલિક મોટાઈ ઇચ્છે છે તેટલા હલકા સંભવે.

મશસ્ત્ર પુરુષની ભક્તિ કરો, તેનું સ્મરણ કરો; ગુણચિંતન કરો.

૫૯.

સુબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૬.

પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદાર્થનો અત્યંત વિવેક કરી આ જીવને તેનાથી વ્યાવૃત્ત કરવો એમ નિર્મિથ કહે છે.

શુદ્ધ એવા સ્ફટિકને વિષે અન્ય રંગનું પ્રતિભાસવું થવાથી તેનું જેમ મૂઠા સ્વરૂપ લક્ષ્યગત થતું નથી, તેમ શુદ્ધ નિર્મલ એવું આ ચેતન અન્ય સંયોગના તાદાત્મ્યવત્ અધ્યાસે પોતાના સ્વરૂપનો લક્ષ પામતું નથી. યત્કિંચિત્ પર્યાયાંતરથી એ જ પ્રકારે જૈન, વેદાંત સાંખ્ય, યોગાદિ કહે છે.

૬૦.

સુબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૬.

સહજ.

જે પુરુષ આ ગ્રંથમાં સહજ નોંધ કરે છે, તે પુરુષ માટે પ્રથમ સહજ તે જ પુરુષ લેવો છે. તેની હમણાં એવી દશા અંતરંગમાં રહી છે કે કંઈક વિના સર્વ સંસારી ઇચ્છાની પણ તેણે વિસ્મૃતિ કરી નાખી છે.

તે કંઈક પામ્યો પણ છે અને પૂર્ણનો પરમ મુમુક્ષુ છે. છેલ્લા માર્ગનો નિઃશંક જિજ્ઞાસુ છે.

હમણાં જે આવરણો તેને ઉદય આવ્યાં છે, તે આવરણોથી એને સ્વેદ નથી, પરંતુ વસ્તુ-ભાવમાં થતી મંદતાનો સ્વેદ છે.

તે ધર્મની વિધિ, અર્થની વિધિ, કામની વિધિ, અને તેને આધારે મોક્ષની વિધિને પ્રકાશી શકે તેવો છે. ઘણા જ થોડા પુરુષોને પ્રાપ્ત થયો હશે એવો એ કાઠનો ક્ષયોપશમી પુરુષ છે.

તેને પોતાની સ્મૃતિ માટે ગર્વ નથી. તર્ક માટે ગર્વ નથી. તેમ તે માટે તેનો પક્ષપાત પણ નથી; તેમ છતાં કંઈક બહાર રાખવું પડે છે તેને માટે સ્વેદ છે.

તેનું અત્યારે એક વિષય વિના બીજા વિષયપ્રતિ ટેકાણું નથી. તે પુરુષ જો કે તીક્ષ્ણ ઉપયોગવાળો છે; તથાપિ તે તીક્ષ્ણ ઉપયોગ બીજા કોઈ પણ વિષયમાં વાપરવા તે પ્રીતિ ધરાવતો નથી.

६१.

मुंबई. वि० सं० १९४६.

एकवार ते खसुवनमां बेढो हतो. जगत्मां कोण सुखी छे, ते जोऊं तो खरो. पछी आपणे आपणे माटे विचार. एनी ए जिज्ञासा पूर्ण करवा अथवा पोते ते संग्रहस्थान जोवा घणा पुरुषो (आत्माओ) घणा पदार्थो तेनी समीपे आव्या.

“एमां कोई जड पदार्थ हतो नहीं.” “कोई एकलो आत्मा जोवामां आव्यो नहीं.”

मात्र केटलाक देहधारियो हता; जेओ मारी निवृत्तिने माटे आव्या होय एम ते पुरुषने शंका थई.

वायु, अग्नि, के पाणी, भूमि ए कोई केम आव्युं नथी?

(नेपथ्य) तेओ सुखनो विचार पण करी शकतां नथी. दुःखथी विचारां पराधीन छे.

बे इंद्रिय जीवो केम आव्या नथी?

(नेपथ्य) एने माटे पण ए ज कारण छे. आ चक्षुथी जुओ. तेओ विचाराने केटलुं बहुं दुःख छे.

तेनो कंप, तेनो थरथराट, पराधीनपणुं इत्यादिक जोई शकाय तेवुं न होतुं. ते बहु दुःखी हतां.

(नेपथ्य) ए ज चक्षुथी हवे तमे आखुं जगत् जोई ल्यो. पछी बीजी बात करो.

ठीक त्यारे. दर्शन थयुं, आनंद पाम्यो; पण पाछो खेद जन्म्यो.

(नेपथ्य) हवे खेद कां करो छो?

मने दर्शन थयुं ते शुं सम्यक् हतुं?

“हा.”

सम्यक् होय तो पछी चक्रवर्त्यादिक ते दुःखी केम देखाय?

“दुःखी होय ते दुःखी, अने सुखी होय ते सुखी देखाय.”

चक्रवर्ति तो दुःखी नहीं होय?

“जेम दर्शन थयुं तेम श्रधो. विशेष जोवुं होय तो चालो मारी साथे.”

चक्रवर्तिनां अंतःकरणमां प्रवेश कर्यो.

अंतःकरण जोईने पेलुं दर्शन सम्यक् हतुं एम में मान्युं. तेनुं अंतःकरण बहु दुःखी हतुं. अनंत भयना पर्यायथी ते थरथरतुं हतुं. काळ आयुष्यनी दोरीने गळी जतो हतो. हाड मांसमां तेनी वृत्ति हती. कांकरामां तेनी प्रीति हती. क्रोध, माननो ते उपासक हतो. बहु दुःख.

वारू. आ देवोनुं दर्शन पण सम्यक् समजवुं.

“निश्चय करवा माटे इंद्रना अंतःकरणमां प्रवेश करीए.”

चालो त्यारे—

(ते इंद्रनी भव्यताथी भूल खाधी.) ते पण परम दुःखी हतो. विचारो चवीने कोई विभत्स स्थळमां जन्मवानो हतो माटे खेद करतो हतो. तेनामां सम्यक्दृष्टि नामनी देवी बसी हती. ते तेने खेदमां विश्रान्ति हती. ए महादुःख शिवाय तेनां बीजां घणांय अव्यक्त दुःख हतां.

પણ, (નેપથ્ય) આ જડ એકલાં કે આત્મા એકલા જગત્માં નથી શું કે? તેઓએ મારાં આમંત્રણને સન્માન આપ્યું નથી.

“જડને જ્ઞાન નહીં હોવાથી તમારું આમંત્રણ તે બિચારાં ક્યાંથી સ્વીકારે? સિદ્ધ (એકા-સ્મભાવિ) તમારું આમંત્રણ સ્વીકારી શકતા નથી. તેની તેમને કંઈ દરકાર નથી.”

ઘટલી બધી બેદરકારી? આમંત્રણને તો માન્ય કરવું જોઈએ; તમે શું કહો છો?

“એને આમંત્રણ-અનામંત્રણથી કંઈ સંબંધ નથી. તેઓ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપસુખમાં વિરાજમાન છે.”

એ મને બતાવો. એકદમ-બહુ ત્વરાથી.

“તેનું દર્શન બહુ દુલ્ભ છે. હ્યો આ અંજન આંજી દર્શન, પ્રવેશ મેઝાં કરી જુઓ.”

અહો! આ બહુ સુખી છે. એને ભય પણ નથી. શોક પણ નથી. હાસ્ય પણ નથી. વૃદ્ધતા નથી. રોગ નથી. આધિષ્ટ નથી. વ્યાધિષ્ટ નથી. ઉપાધિષ્ટ નથી. એ બધુંય નથી. પણ અનંત અનંત સચ્ચિદાનંદ સિદ્ધિથી તેઓ પૂર્ણ છે. આપણને એવા થવું છે.

“ક્રમે કરીને થઈ શકશે.”

તે ક્રમ ત્રમ અહીં ચાલશે નહીં અહીં તો તુરત તે જ પદ જોઈએ.

“જરા શાંત થાઓ. સમતા રાખો; અને ક્રમને અંગીકાર કરો. નહીંતો તે પદયુક્ત થવું નહીં સંભવે.”

“થવું નહીં સંભવે” એ તમારાં વચન તમે પાછાં હ્યો. ક્રમ ત્વરાથી બતાવો અને તે પદમાં તુરત મોકલો.

“ઘણા માણસો આવ્યા છે. તેમને અહીં બોલાવો. તેમાંથી તમને ક્રમ મળી શકશે.”
ઈચ્છ્યું કે તેઓ આવ્યા;—

તમે મારું આમંત્રણ સ્વીકારી આવ્યા તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. તમે સુખી છો, એ વાત સ્વરી છે શું? તમારું પદ શું સુખવાહું ગણાય છે એમ?

“તમારું આમંત્રણ સ્વીકારવું, ન સ્વીકારવું એવું અમને કંઈ બંધન નથી. અમે સુખી છીએ કે દુઃખી તેવું બતાવવાને પણ અમારું અહીં આગમન નથી. અમારાં પદની વ્યાખ્યા કરવા માટે પણ આગમન નથી. તમારાં કલ્યાણને અર્થે અમારું આગમન છે.” એક વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું.

કૃપા કરીને ત્વરાથી કહો, આપ મારું શું કલ્યાણ કરશો તે. અને આવેલા પુરુષોનું ઓઠાણ પાડો.

તેમણે પ્રથમ ઓઠાણ પાડી.

“આ વર્ગમાં ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨ એ અંકવાળા સુરુષે મનુષ્યો છે. તે સઘઠાં તમે જે પદને પ્રિય ગણ્યું તેના આરાધક યોગીઓ છે.”

“૪ થી તે પદ જ સુખરૂપ છે અને બાકીની જગત્-વ્યવસ્થા અમે જેમ માનીએ છીએ તેમ

માને છે. તે પદની અંતરંગની તેની અભિલાષા છે પણ તેઓ પ્રયત્ન કરી શકતા નથી; કારણ થોડી વસ્તુ સુધી તેમને અંતરાય છે.”

અંતરાય શી ? કરવા માટે તત્પર થાય છટકે થયું

વૃદ્ધ:-તમે ત્વરા ન કરો. તેનું સમાધાન હમણા જ તમને મળી શકશે, મળી જશે.

ઠીક, આપની તે વાતને સમ્મત થઉં છું.

વૃદ્ધ:- આ “૫” ના અંકવાળો, એ કંઈક પ્રયત્ન પણ કરે છે. બાકી “૪” ના પ્રમાણે છે.

“૬” સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરે છે પણ પ્રમત્તદશાથી પ્રયત્નમાં મંદતા આવી જાય છે.

“૭” સર્વ પ્રકારે અપ્રમત્તપ્રયત્નિ છે.

“૮-૯-૧૦” તેના કરતાં ક્રમે ડબ્બલ, પણ તે જ જાતિના છે. “૧૧” ના અંકવાળા પતિત થઈ જાય છે માટે અહીં તેનું આગમન નથી. દર્શન થવા માટે બારમે જ હું (હમણા હું તે પદને સંપૂર્ણ જોવાનો છું) પરિપૂર્ણતા પામવાનો છું. આયુષ્યસ્થિતિ પૂરી થયે તમે જોયેલું પદ, તેમાં એક મને પણ જોશો

પિતાજી:-તમે મહાભાગ્ય છો.

આવા અંક કેટલા છે ?

વૃદ્ધ:-ત્રણ અંક પ્રથમના તમને અનુકૂળ ન આવે. અગિયારમાનું પણ તેમ જ. “૧૩-૧૪” તમારી પાસે આવે એવું તેમને નિમિત્ત રહ્યું નથી. “૧૩” યત્કિંચિત્ આવે, પણ ૫૦ ક૦ હોય તો તેઓનું આગમન થાય. નહીં તો નહીં. ચૌદમાનું આગમ કારણ માગશે નહીં. કારણ નથી.

(નેપથ્ય) “તમે એ સઘઠાંનાં અંતરમાં પ્રવેશ કરો. હું સહાયક થઉં છું.”

ચાલો. ૪ થી ૧૧+૧૨ સુધી ક્રમે ક્રમે સુસ્તની ઉત્તરોત્તર ચઢતી લહરીઓ છૂટતી હતી.

વધુ શું કહીએ ? મને તે વધુ પ્રિય લાગ્યું; અને એ જ મારું પોતાનું લાગ્યું.

વૃદ્ધે મારા મનોગત ભાવ જાણીને કહ્યું:-એ જ તમારો કલ્યાણમાર્ગ. જાઓ તો મલે; અને આવો તો આ સમુદાય રહ્યો.

ઉઠીને મળી ગયો.

(સ્વચિત્રાચરણ, દ્વાર પ્રથમ.)

૬૨.

સુંદર કાલિકા છુદ. ૭ ગુરુ. ૧૯૪૯.

‘અટક’ અને ‘યોગબિંદુ’ એ નામનાં બે પુસ્તકો આ સાથે આપની દૃષ્ટિએ નીકળી જવા હું મોકલું છું. ‘યોગબિંદુ’ બીજું પાનું શોધતાં મળી શક્યું નથી; તો પણ બાકીનો ભાગ સમજી શકાય તેવો હોવાથી તે પુસ્તક મોકલ્યું છે.

‘યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય’ પાછળથી મોકલીશ.

પરમતત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિમદ્રાચાર્યની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય છે. કોઈ સ્થળે સ્વંદન મંદન ભાગ સાપેક્ષ હશે, તે મળી આપની દૃષ્ટિ નહીં હોવાથી મને કલ્યાણ છે.

અથથી ઇતિસુધી અવલોકન કરવાનો વસ્તુ મેઠવ્યાથી મારાપર એક કૃપા થશે. (જૈન ઇ મોક્ષના અસ્વંડ ઉપદેશનું કરતું, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે એવું દર્શન છતાં

कोई 'नास्तिक' ए उपनामथी तेनुं आगळ खंडन करी गया छे ते यथार्थ थयुं नथी; ए आपने दृष्टिमां आवी जवानुं प्राये बनशे तेथी).

जैनसंबंधी आपने कई पण मारो आग्रह दर्शावतो नथी. तेम आत्मा जे रूपे हो ते रूपे गमे तेथी थाओ ए शिवाय बीजी मारी अंतरंग जिज्ञासा नथी; ए कई कारणथी कही जई जैन पण एक पवित्र दर्शन छे एम कहेवानी आज्ञा लउं छउं. ते मात्र जे वस्तु जे रूपे खानुभवमां आवी होय ते रूपे कहेवी एम समजीने.

सर्व सत्पुरुषो मात्र एक ज बाटेथी तर्या छे अने ते बाट वास्तविक आत्मज्ञान अने तेनी अनुचारिणी देहस्थितीपर्यंत सत्क्रिया के राग द्वेष अने मोहवगरनी दशा थवाथी ते तत्त्व तेमने प्राप्त थयुं होय एम मारुं आधीन मत छे.

आत्मा आम लखवा जिज्ञासु थवाथी लरुयुं छे. तेमांनी न्यूनाधिकता क्षमापात्र छे.

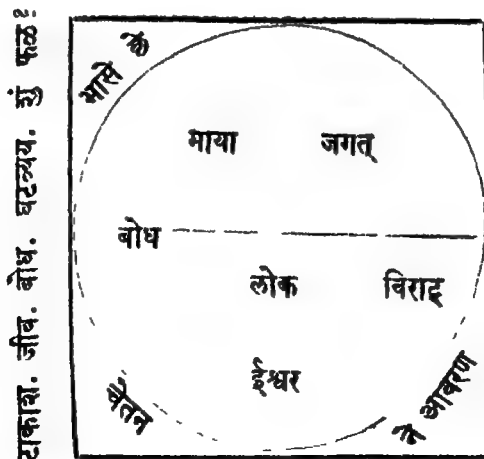
६३.

सुंवाई. वि० सं० १९४६. कार्तिक.

(१) आ आखो कागळ छे ते, *सर्वव्यापक चेतन छे.

तेना केटला भागमां माया समजवी? ज्यां ज्यां ते माया होय त्यां त्यां चेतनने बंध समजवो के केम? तेमां जूदा जूदा जीव शी रीते मानवा? अने ते जीवने बंध शी रीते मानवो? अने ते बंधनी निवृत्ति शी रीते मानवी? ते बंधनी निवृत्ति थये चेतननो कयो भाग मायारहित थयो गणाय? जे भागमांथी पूर्वे मुक्त थया होय ते ते भाग निरावरण समजवो के शी रीते? अने एक ठेकाणे निरावरणपणुं, तथा बीजे ठेकाणे आवरण, त्रीजे ठेकाणे निरावरण एम बने के केम? ते चित्रीने विचारो.

सर्वव्यापक आत्मा :—

आ रीते तो घटतुं नथी.

* (धारो के) अध्याहार.

(૨) પ્રકાશસ્વરૂપ ધામ.

તેમાં અનંત અપ્રકાશ ભાસ્યમાન અંતઃકરણ.—તેથી શું થાય?

જ્યાં જ્યાં તે તે અંતઃકરણો વ્યાપે ત્યાં ત્યાં માયા ભાસ્યમાન થાય, આત્મા અસંગ છતાં સંગવાન્ જણાય, અર્ક્તા છતાં કર્તા જણાય એ આદિ વિપરીતતા થાય.

તેથી શું થાય?

આત્માને બંધની કલ્પના થાય તેનું શું કરવું?

અંતઃકરણનો સંબંધ જવા માટે તેનાથી જૂદાપણું સમજવું.

જૂદાપણું સમજ્યે શું થાય?

આત્મા સ્વસ્વરૂપ અવસ્થાન વર્તે.

એકદેશ નિરાવરણ થાય કે સર્વદેશ નિરાવરણ થાય!

૬૪.

સુવર્ણ. ૧૯૪૬ કાર્તિક સુદ ૧૫.

સંવત્ ૧૯૨૪ ના કાર્તિક શુદિ ૧૫ રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પુરાં થયાં. બાવીસ વર્ષની અલ્પ વયમાં મેં અનેક રંગ આત્માસંબંધમાં, મનસંબંધમાં, વચનસંબંધમાં, તનસંબંધમાં અને ધનસંબંધમાં દીઠા છે. નાનાપ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાનાપ્રકારના સંસારીમોજાં, અનંત દુઃખનું મૂળ એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની-ઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પવયમાં મેં કરેલા છે; મહાન્ ચક્રવર્તીએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર અને એક નિસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિસ્પૃહાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ સ્વૂંબ વિચારી છે. અલ્પ વયમાં મહત્ વિચારો કરી નાસ્યા છે; મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ સઘણું બહુ ગંભીર ભાવથી આજે હું દૃષ્ટિ દર્દે જોડું છું, તો પ્રથમની મારી ઉગતી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા, અને આજને આકાશ પાતાળનું અંતર છે; તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી; પણ શોચ કરશો કે એટલી વધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખનચિત્રન કર્યું છે કે કંઈ નહીં? તો ત્યાં એટલું જ કહી શકીશ કે લેખનચિત્રન સઘણું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે. બાકી પત્રલેખિનિનો સમાગમ કરી જગત્માં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વ્યચર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનનકરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ મળીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે. પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોક્કસ ના કહી હતી; એટલે નિરુપાયતાથી ક્ષમા ઇચ્છી લઉં છું. પરિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દબાવી તેજ સ્મૃતિને સમજાવી તે વ્યચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો અવશ્ય ધવલ પત્રપર મૂકીશ.

સમુદાયવ્યચર્યા તોપણ સંભારી જડું છું:—

૧. સાતવર્ષ સુધી એકાંત બાઢવયની રમતગમત સેવી હતી; એટલું મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમાં છે કે વિચિત્ર કલ્પના (કલ્પનાનું સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર) મારા આત્મામાં થયા કરતી હતી.

रमतगमतमां पण विजय मेळववानी, अने राजराजेश्वर जेवी उंची पदवी मेळववानी परम जिज्ञासा हती. वस्त्र पहरेवानी, स्वच्छ राखवानी, खावापीवानी, सुवाबेसवानी बधी विदेही दशा हती; छतां हाड गरीब हतुं. ते दशा हजु बहु सांभरे छे. अत्यारनुं विवेकीज्ञान ते वयमां होत तो मने मोक्ष माटे झाझी जिज्ञासा रहेत नहीं. एवी निरपराधी दशा होवाथी पुनः पुनः ते सांभरे छे.

२. सात वर्षाथी अगियार वर्ष सुधीनो काळ केळवणी लेवामां हतो. आजे मारी स्मृति जेटली ख्याति भोगवे छे तेदली ख्याति भोगववाथी ते कईक अपराधी थई छे. पण ते काळे निरपराधी स्मृति होवाथी एकजवार पाठनुं अवलोकन करवुं पडतुं हतुं; छतां ख्यातिनो हेतु नहोतो एटले उपाधि बहु ओछी हती. स्मृति एवी बळवत्तर हती के जेवी स्मृति बहुज थोडां मनुष्योमां आ काळे आ क्षेत्रे हशे. अभ्यासमां प्रमादी बहु हतो; वातडाखो, रमतिआळ अने आनंदी हतो. पाठ मात्र शिक्षक वंचावे तेज वेळा वांची तेनो भावार्थ कही जतो. ए भणीनी निश्चितता हती. ते वेळा प्रीति, सरळ वात्सल्यता मारामां बहु हती, सर्वथी एकत्व इच्छतो; सर्वमां भ्रातृभाव होय तो ज सुख ए मने स्वाभाविक आवळ्युं हतुं. लोकोमां कोईपण प्रकारना जूदाईना अंकुरो जोतो के मारुं अंतःकरण रडी पडतुं. ते वेळा कल्पित वातो करवानी मने बहु टेव हती. आठमा वर्षमां में कविता करी हती; जे पाछळथी तपासतां समाप हती.

अभ्यास एटली त्वराथी करी शक्यो हतो के जे माणसे मने प्रथम पुस्तकनो बोध देवो शुरू कर्यो हतो, तेने ज गुजराती केळवणी ठीक पामीने तेज चोपडीनो पाछो में बोध कर्यो हतो. त्यारे केटलाक काव्यग्रंथो में वांच्या हता. तेमज अनेक प्रकारना बोधग्रंथो नाना आडा अवळा में जोया हता; जे प्राये हजु स्मृतिमां रखा छे. त्यांसुधी माराथी स्वाभाविकरीते भद्रिकपणुं ज सेवायुं हतुं; हुं माणसजातनो बहु विश्वासु हतो. स्वाभाविक सृष्टिरचनापर मने बहु प्रीति हती.

मारा पितामह कृष्णनी भक्ति करता हता; तेमनी पासे ते वयमां कृष्णकीर्तननां पदो में सांभळ्यां हतां; तेमज जूदा जूदा अवतारोसंबंधी चमत्कारो सांभळ्या हता. जेथी मने भक्तिनी साथे ते अवतारोमां प्रीति थई हती; अने रामदासजी नामना साधुनी समीपे में बाळलीलामां कंठी बंधावी हती. नित्य कृष्णनां दर्शन करवा जतो. वस्तोवस्तु कथाओ सांभळतो, वारंवार अवतारोसंबंधी चमत्कारमां हुं मोह पामतो, अने तेने परमात्मा मानतो; जेथी तेनुं रहेवानुं स्थळ जोवानी परम जिज्ञासा हती. तेना संप्रदायना महंत होईए, अने त्यागी होईए तो केटली मजा पडे एज विकल्पना थया करती. तेमज कोई वैभवी भूमिका जोतो के समर्थ वैभवी थवानी इच्छा थती. प्रवीणसागर नामनो ग्रंथ तेवामां में वांच्यो हतो; ते वधारे समज्यो नहोतो; छतां स्त्रीसंबंधी नानाप्रकारना सुखमां लीन होईए अने निरुपाधिपणे कथा कथन श्रवण करता होईए तो केवी आनंद दशा? ए मारी तृष्णा हती.

गुजराती भाषानी वांचन माळामां जगत्कर्ता संबंधी केटलेक स्थळे बोध कर्यो छे; ते मने दृढ थई गयो हतो, जेथी जैन लोको भणी मारी बहु जुगुप्सा हती. बनाव्यावगर कोई पदार्थ

બને નહીં. માટે જૈન લોકો મૂર્ખ છે, તેને સ્વભાવ નથી. તેમજ તે વેળા પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાલુ લોકોની ક્રિયા મારા જોવામાં આવી હતી; જેથી તે મલીન ક્રિયાઓ લાગવાથી તેથી હું બીતો હતો, ઘટલે કે તે મને પ્રિય નહોતી.

જન્મભૂમિકામાં જેટલા વાણીયાઓ રહે છે તે વધારાની કુઠશ્રદ્ધા ભિન્ન ભિન્ન છતાં કંઈક પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાલુને જ લગતી હતી; ઈથી મને તે લોકોનો જ પાનારો હતો. પહેલેથી સમર્થ શક્તિવાળો અને ગામનો નામાંકિત વિદ્યાર્થી લોકો મને ગણતા; તેથી મારી પ્રશંસાને લીધે ચાહીને તેવા મંડલમાં બેસી મારી ચપઠ શક્તિ દર્શાવવાનું હું પ્રયત્ન કરતો. કંઠીને માટે વારંવાર તેઓ મારી હાસ્યપૂર્વક ટીકા કરતા છતાં હું તેઓથી વાદ કરતો; અને સમજણ પાડવા પ્રયત્ન કરતો, પણ હઠાવે હઠાવે મને તેમના પ્રતિક્રમણ સૂત્ર इत्यादિક પુસ્તકો વાંચવા મળ્યાં. તેમાં બહુ વિનયપૂર્વક સર્વ જગત્જીવથી મિત્રતા ઇચ્છી છે, તેથી મારી પ્રીતિ તેમાં પણ થઈ, અને પેલામાં પણ રહી. હઠાવે હઠાવે આ પ્રસંગ વળ્યો, છતાં સ્વચ્છ રહેવાના તેમજ બીજા આચાર વિચાર મને વૈષ્ણવના પ્રિય હતા, અને જગત્કર્તાની શ્રદ્ધા હતી. તેવામાં કંઠી ઝુટી गई, ઘટલે ફરીથી મેં બાંધી નહીં. તે વેળા બાંધવા ન બાંધવાનું કંઈ કારણ મેં શોધ્યું ન હતું. આ મારી તેર વર્ષની વયની ચર્ચા છે. પછી હું મારા પિતાની દુકાને બેસતો, અને મારા અક્ષરની છટાથી કચ્છદરબારને ઉતારે મને લખવા માટે બોલાવતા ત્યારે ત્યાં હું જતો. દુકાને મેં નાના પ્રકારની લીલાલહેર કરી છે; અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, રામ इत्यादિકનાં ચરિત્રોપર કવિતાઓ રચી છે, સંસારી તૃષ્ણાઓ કરી છે, છતાં કોઈને મેં ઓછો અધિકો ભાવ કહ્યો નથી કે કોઈને મેં ઓછું અધિકું તોળી દીધું નથી; એ મને ચોક્કસ સાંભરે છે.*

૬૫. (૧)

મુંબઈ. કાર્સિક ૧૯૪૬.

બે પ્રકારે વહેંચાયેલો ધર્મ તીર્થકરે બે પ્રકારનો કહ્યો છે:

૧. સર્વસંગપરિત્યાગી. ૨. દેશપરિત્યાગી.

સર્વપરિત્યાગી.—

ભાવ અને દ્રવ્ય.

તેનો અધિકારી. પાત્ર, ક્ષેત્ર, કાઠ, ભાવ.

પાત્ર.—વૈરાગ્યાદિક લક્ષણો, ત્યાગનું કારણ, અને પરિણામિક ભાવ ખળી જોવું.

ક્ષેત્ર.—તે પુરુષની જન્મભૂમિકા, ત્યાગભૂમિકા, એ બે.

કાઠ.—અધિકારીની વય, મુખ્ય વર્તતો કાઠ.

ભાવ.—વિનયાદિક, તેની યોગ્યતાશક્તિ, તેને ગુરુપ્રથમ શું ઉપદેશ કરવો, ‘દશ-વૈકાલિક’, ‘આચારાંગ’ इ० સંબંધી વિચાર;—તેની નવ દીક્ષિત કારણે તેને સ્વતંત્ર વિહાર કરવા દેવાની આજ્ઞા इ०

* તેર વરસની વયસુધીની આ સમુદાય ચર્ચા છે. મ. કિ.

નિત્યચર્યા.

વર્ષકલ્પ.

છેછી અવસ્થા.

(એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.)

દેશત્યાગી.—

અવશ્ય ક્રિયા.

નિત્ય કલ્પ.

ભક્તિ.

અણુવ્રત.

દાન, શીલ, તપ, ભાવનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનને માટે તેનો અધિકાર.

(એ સંબંધી પરમ આવશ્યકતા છે.)

(૨)

જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર.—

શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદય કરવો જોઈએ.

યોગસંબંધી ગ્રંથો.

ત્યાગસંબંધી ગ્રંથો.

પ્રક્રિયાસંબંધી ગ્રંથો.

અધ્યાત્મસંબંધી ગ્રંથો.

ધર્મસંબંધી ગ્રંથો.

ઉપદેશ ગ્રંથો.

આસ્ત્યાન ગ્રંથો.

દ્રવ્યાનુયોગી ગ્રંથો.

(હત્યાદિ વહેંચવા જોઈએ.)

તેનો ક્રમ અને ઉદય કરવો જોઈએ.

(નિર્ગ્રંથ ધર્મ.)

આચાર્ય.

ઉપાધ્યાય.

મુનિ.

ગૃહસ્થ.

ગચ્છ.

પ્રવચન.

દ્રવ્યલિંગી.

અન્ય દર્શનસંબંધી.

(આ સઘલું યોજાવું જોઈએ.)

મતમતાંતર.

માર્ગની શૈલી.

તેનું સ્વરૂપ.

જીવનનું ગાઢવું.

તેને સમજાવવા.

ઉદ્યોત.

(એ વિચારણા.)

૬૬.

સુંબઈ. કાલ્પિક વદ ૧, શુક. ૧૯૪૬.

નાના પ્રકારનો મોહ પાતલો થવાથી આત્માની દૃષ્ટિ પોતાના ગુણથી ઉત્પન્ન થતાં સુખમાં જાય છે, અને પછી તે મેઢવવા તે પ્રયત્ન કરે છે. એ જ દૃષ્ટિ તેને તેની સિદ્ધિ આપે છે.

૬૭.

સુંબઈ. કાર્તિક વદ ૩, રવિ, ૧૯૪૬.

આયુષ્યનું પ્રમાણ આપણે જાણ્યું નથી. બાલાવસ્થા અસમજમાં વ્યતીત થઈ. માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા વૃદ્ધતા દેખી શકીશું એટલું આયુષ્ય હશે, પણ તેમાં શિથિલદશા શિવાય બીજું કંઈ જોઈ શકીશું નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયબલ-વત્તરતા ન ઘટી તો સુસ્થી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરોગી રહેવાશે નહીં, માઠા સંકલ્પ વિકલ્પ ટલશે નહીં અને ઠામ ઠામ આથકવું પડશે,—અને તે પણ રિદ્ધિ હશે તો થશે. નહીં તો પ્રથમ તેનું પ્રયત્ન કરવું પડશે. તે ઇચ્છા પ્રમાણે મઠી ન મઠી તો એક બાજુ રહી. પરંતુ વસ્તે પેટ પૂરતી મઠવી દુલ્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં, તેના જ વિકલ્પમાં, અને તે મેઢવીને સુખ ભોગવીશું એ જ સંકલ્પમાં માત્ર દુઃખ શિવાય બીજું કંઈ દેખી શકીશું નહીં. એ વયમાં કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં પાળ્યા તો એકદમ આંસ ત્રિછી થઈ જશે. ન પાળ્યા તો લોકનો મેદ અને પોતાનો નિષ્ફળ રેવદ બહુ દુઃખ આપશે.

પ્રત્યેક વસ્ત મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આર્જીવિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાળો, અપયશ હશે તો તેને ટાલવાના ભયવાળો, લેણું હશે તો તેને લેવાના ભયવાળો, દેણું હશે તો તેની હાયવોયના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેની.....ના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાના સ્વાલવાળો, પુત્રપુત્રાદિક હશે તો તેની કડાકૂટના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને મેઢવવાના સ્વાલવાળો, ઓછી રિદ્ધિ હશે તો વધારેના સ્વાલવાળો, વધારે હશે તો તેને બાથ ભરવાના સ્વાલનો, એમ જ પ્રત્યેક સાધનો માટે અનુભવ થશે. ક્રમ કે વિક્રમે ઢુંકામાં કહેવાનું કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો? બાલાવસ્થા! યુવાવસ્થા! જરાવસ્થા! નિરોગાવસ્થા! રોગાવસ્થા! ધનાવસ્થા! નિર્ધનાવસ્થા! ગૃહસ્થાવસ્થા! અગૃહસ્થાવસ્થા!

એ સર્વ પ્રકારની બાધ મહેનત વિના અનુત્તર અંતરંગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દૃષ્ટિ કરાવી, સર્વકાળને માટે સુખી કરે છે. એટલે કહ્યું શું? તો કે વધારે જીવાયું તો પણ સુખી—, ઓછું જીવાયું તો પણ સુખી, પાછલ જન્મવું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મ હોય તો પણ સુખી.

૬૮.

સુંબઈ. કાર્તિક. ૧૯૪૬.

તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી. અનંત સંસાર નથી, શોભ ભવ નથી, અભ્યંતર દુઃખ નથી, શંકાનુ નિમિત્ત નથી, અંતરંગ મોહિની નથી. સત્ સત્ નિરુપમ, સર્વોત્તમ, શુદ્ધ, શીતલ, અમૃતમય દર્શનજ્ઞાન, સમ્યક્ જ્યોતિર્મય, ચિરંકાલ આનંદની પ્રાપ્તિ, અદ્ભુત સત્સ્વરૂપદર્શિતાની બલિહારી છે!

જ્યાં મતભેદ નથી; જ્યાં શંકા, કંસા, વિતિગિચ્છા, મૂઢદૃષ્ટિ, એમાનું કાંઈ નથી. છે તે કલમ લખી શકતી નથી, કયન કહી શકતું નથી, મન જેને મનન કરી શકતું નથી.

છે તે.

૬૯.

મુંબઈ. કાર્તિક. ૧૯૪૬.

સર્વ દર્શનથી ઉંચ ગતિ છે. પરંતુ મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગૌણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે.

નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથ જ્ઞાની ગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનું આરાધનું, સમીપમાં સદૈવકાલ રહેવું, કાં સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવું, આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે.

૭૦.

મુંબઈ. કાર્તિક. ૧૯૪૬.

નવપદ ધ્યાનીની વૃદ્ધિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

૭૧.

મુંબઈ. માગશર. સુદ ૧-૨ રવિ. ૧૯૪૬.

હે ગૌતમ! તે કાલ અને તે સમયમાં છદ્મસ્થ અવસ્થાએ હું એકાદશ વર્ષની પર્યાયે છઠ્ઠામે, સાવધાનપણે, નિરંતર તપશ્ચર્યા અને સંયમથી આત્મતા ભાવતાં પૂર્વાનુપૂર્વિએ ચાલતાં, એક ગામથી બીજે ગામ જતાં, જ્યાં સુષુમારપુર નગર, જ્યાં અશોક વનસંહિ બાગ, જ્યાં અશોકવર પાદપ, જ્યાં પૃથ્વીશિલાપટ્ટ ત્યાં આવ્યો; આવીને અશોકવર પાદપની નીચે, પૃથ્વીશિલાપટ્ટ પર અષ્ટમભક્ત ગ્રહણ કરીને, બન્નેપગ સંકોચીને, લાંબા કર કરીને, એક પુદ્ગલમાં દૃષ્ટિ અડગ સ્થાપીને, અનિમેષ નયનથી જરા નીચું આગળ મુલ્ક રાખીને, યોગની સમાધિથી, સર્વ ઇન્દ્રિયો ગુપ્ત કરીને એક રાત્રિની મહાપ્રતિમા ધારણ કરીને વિચરતો હતો. (ચમર.)

૭૨.

મુંબઈ. માગશર. શુદ્ધિ ૯ રવિ. ૧૯૪૬.

તમે મારા સંબંધમાં જે જે પ્રસ્તુતિ દર્શાવી તે તે મેં બહુ મનન કરી છે. તેવા ગુણો પ્રકાશિત થાય, એમ પ્રવર્તવા અભિલાષા છે. પરંતુ તેવા ગુણો કંઈ મારામાં પ્રકાશિત થયા હોય એમ મને લાગતું નથી. માત્ર રુચિ ઉત્પન્ન થઈ, એમ ગણીએ તો ગણી શકાય. આપણે જેમ-બનેતેમ એકજ પદના ઇચ્છક થઈ પ્રયત્ની થઈએ છીએ, તે આ કે “બંધાયલાને છોડવો”. એ બંધન જેથી છૂટે તેથી છોડી લેવું, એ સર્વમાન્ય છે.

૭૩.

મુંબઈ. પોષ. શુદ્ધ ૩ શુક્ર, ૧૯૪૬

નિચેના નિયમોપર બહુ લક્ષ અપાવું જોઈએ.—

૧. એક વાત કરતાં તેની અપૂર્ણતામાં અવશ્યવિના બીજી વાત ન કરવી જોઈએ.
૨. કહેલી વાત પૂર્ણતાથી સાંભળવી જોઈએ.
૩. પોતે ધીરજથી તેનો સદ્ ઉત્તર આપવો જોઈએ.
૪. જેમાં આત્મબાધક કે આત્મહાનિ ન હોય તે વાત ઉચ્ચારવી જોઈએ.
૫. ધર્મસંબંધી હમણા બહુ જ ઓછી વાત કરવી.
૬. લોકોથી ધર્મવ્યવહારમાં પડવું નહીં.

૭.

૭૪.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૬

આવા પ્રકારે તારો સમાગમ મને જામાટે થયો? ક્યાં તારું ગુપ્ત રહેવું અર્થ હતું?

સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ.

૭૫.

સુંબઈ. પોષ. શુદ્ધ ૩ શુષ. ૧૯૪૧.

ધર્મ, અર્થ, કામની એકત્રતા એકપ્રાયે ધોરણમાં એકસમુદાય,—કેટલાંક ઉત્કૃષ્ટ સાધનોથી કોઈ તેવો યોજક પુરુષ (થવા ઇચ્છે છે તો) સાધારણશ્રેણીમાં લાવવાનું પ્રયત્ન કરે, અને તે પ્રયત્ન નિરાશભાવે.—

૧. ધર્મનું પ્રથમ સાધન. ૨. પછી અર્થનું સાધન.

૩. કામનું સાધન. ૪. મોક્ષનું સાધન.

૭૬.

સુંબઈ. પોષ. શુદ્ધ ૩. ૧૯૪૧.

ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે. એ ચાર પુરુષાર્થ નીચેના બે પ્રકારથી સમજવામાં આવ્યા છે.

૧. વસ્તુના સ્વભાવને ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે.

૨. જડચૈતન્યસંબંધીના વિચારોને અર્થ કહ્યો છે.

૩. ચિત્ત નિરોધને કામ.

૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે મોક્ષ.

એ પ્રકારે સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાથી ઠરી શકે છે.

સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે,

ધર્મ—સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવી ધરી રાખનાર તે ધર્મ.

અર્થ—વૈભવ, લક્ષ્મી ઉપજીવનમાં સંસારિક સાધન.

કામ—નિયમિત રીતે સ્ત્રીપરિચય.

મોક્ષ—સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે મોક્ષ.

ધર્મને પહેલા મુકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે અર્થ અને કામ એવાં હોવાં જોઈએ કે ધર્મ જેનું મૂલ્ય હોવું જોઈએ.

એટલાજ માટે અર્થ અને કામ પછી મુકવામાં આવ્યા છે.

ગૃહસ્થાશ્રમી એકાંત ધર્મસાધન કરવા ઇચ્છે તો તેમ ન થઈ શકે, સર્વસંગપરિત્યાગ જ જોઈએ. ગૃહસ્થને ભિક્ષા વગેરે કૃત્ય યોગ્ય નથી.

અને ગૃહસ્થાશ્રમ જો

૭૭.

સુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૧.

આર્ય ગ્રંથ કર્તાઓએ બોધેલા ચાર આશ્રમ જે કાલમાં દેશની વિભૂષારૂપે પ્રવર્તતા હતા, તે કાલને ધન્ય છે.

ચાર આશ્રમમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ, અને પછી સંન્યાસાશ્રમ, એમ અનુક્રમ છે.

પણ આશ્ચર્ય એ કહેવું પડે છે કે તેવો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે.

સર્વાલે સો વર્ષના આયુષ્યવાળો, તેવી જ વૃત્તિ ચાલ્યો આવ્યો તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઈ શકે. પ્રાચીન કાલમાં અકાલિક મોત ઓછાં થતાં હોય, એમ એ આશ્રમના બાંધા પરથી સમજાય છે

૭૮.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૬.

આર્યભૂમિકા પર પ્રાચીન કાલમાં ચાર આશ્રમ પ્રચલિત હતા, એટલે કે આશ્રમધર્મ મુખ્યે કરીને પ્રવર્તતો હતો. પરમર્ષિ નામિપુત્રે ભારતમાં નિર્ગ્રંથધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાલના લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ એજ આશયથી કર્યો હતો. કલ્પવૃક્ષથી મનોવાંછિતપણે ચાલતો એ લોકોનો વ્યવહાર હવે ક્ષીણ થતો જતો હતો; તેઓમાં ભદ્રપણું અને વ્યવહારની પળ અજ્ઞાનતા હોવાથી, કલ્પવૃક્ષની સમૂઠગી ક્ષીણતા વેળા બહુ દુઃખ પામશે, એમ અપૂર્વજ્ઞાની ઋષભદેવજીએ જોયું. તેમની પરમ કરુણાદૃષ્ટિથી તેમના વ્યવહારની ક્રમમાલિકા પ્રમુખ બાંધી દીધી.

તીર્થંકરરૂપે જ્યારે ભગવંત વિહાર કરતા હતા ત્યારે તેમના પુત્ર ભરતે વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના ઉપદેશને અનુસરી, ચાર વેદની તત્સમયી વિદ્વાનો સમીપે યોજના કરાવી. ચાર આશ્રમના ધર્મ તેમાં દાખલ કર્યા. તેમજ ચાર વર્ણની નીતિ, રીતિ તેમાં દાખલ કરી. પરમ કરુણાથી ભગવાને જે લોકોને ભવિષ્યે ધર્મપ્રાપ્તિ થવા માટે વ્યવહારશિક્ષા અને વ્યવહાર-માર્ગ બતાવ્યો હતો, તેમને ભરતજીના આ કાર્યથી પરમ સુગમતા થઈ.

ચાર વેદ, ચાર આશ્રમ, ચાર વર્ણ અને ચાર પુરુષાર્થસંબંધી એ પરથી અહીં કેટલોક વિચાર કરવા ઇચ્છા છે, તેમાં પણ મુખ્ય કરીને ચાર આશ્રમ અને ચાર પુરુષાર્થસંબંધી વિચાર કરીશું. અને છેવટે હેયોપાદેય વિચારબંધે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ જોઈશું.

ચાર વેદ, જેમાં આર્યગૃહધર્મનો મુખ્યે ઉપદેશ હતો, તે આ પ્રમાણે હતા.—

૭૯.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૬.

પ્રયોજન

જે મનુષ્યો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકવાને ઇચ્છતાં હોય તેમના વિચારને સહાયક થવું.

એ વાક્યમાં આ પત્રને જન્મ આપવાનું સર્વ પ્રકારનું પ્રયોજન દેસાડી દીધું છે; તેને કંઈક સ્ફુરણા આપવી યોગ્ય છે.

આ જગત્માં વિચિત્ર પ્રકારનાં દેહધારીઓ છે. અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષપ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ સાધી શકવાને વિશેષ યોગ્ય છે.

મનુષ્ય જાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે, તેટલા બધા કંઈ સરસ્વી વૃત્તિના, સરસ્વા વિચારના કે સરસ્વી જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાવાળા નથી, એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ. પ્રત્યેકે પ્રત્યેકમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોતાં વૃત્તિ, વિચાર, જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાની એટલી વધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્ય! એ આશ્ચર્યનું બહુ પ્રકારે અવલોકન કરતાં, સર્વ પ્રાણીની અપવાદ શિવાય

સુસ્તમાસિ કરવાની ઇચ્છા, તે બહુ અંશે મનુષ્ય દેહમાં સિદ્ધ થઈ શકે છે તેવું છતાં તેઓ સુસ્તને બદલે દુઃસ્તને લઈ લે છે, એમ માત્ર મોહદષ્ટિથી થયું છે.

૮૦.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૬.

મહાવીરના બોધને પાત્ર કોણ ?

૧. સત્પુરુષના ચરણનો ઇચ્છક,
૨. સદૈવ સૂક્ષ્મ બોધનો અભિલાષી,
૩. ગુણપર પ્રશસ્ત ભાવ રાખનાર,
૪. બ્રહ્મવૃત્તમાં પ્રીતિમાન,
૫. જ્યારે સ્વદોષ દેખે ત્યારે તેને છેદવાનો ઉપયોગ રાખનાર,
૬. ઉપયોગથી એક પછ પળ ભરનાર,
૭. એકાંતવાસને વચાળનાર,
૮. તીર્થાદિ પ્રવાસનો ઉછરંગી,
૯. આહાર, વિહાર, નિહારનો નિયમી,
૧૦. પોતાની ગુરુતા દબાવનાર,

એવો કોઈ પળ પુરુષ તે મહાવીરના બોધને પાત્ર છે, સમ્યક્ દશાને પાત્ર છે. પહેલાં જેવું એકે નથી.

૮૧.

મુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૬.

પ્રકાશ ભુવન.

સ્વચિત તે સત્ય છે. એમજ સ્થિતિ છે. તમે આ મળી વલો. તેઓએ રૂપકથી કહ્યું છે. મિત્રમિત્ર પ્રકારે તેથી બોધ થયો છે અને થાય છે; પરંતુ તે વિભંગરૂપ છે.

આ બોધ સમ્યક્ છે. તથાપિ ઘણોજ સૂક્ષ્મ અને મોહ ટલ્યે ગ્રાહ્ય થાય તેવો છે.

સમ્યક્ બોધ પળ પૂર્ણ સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. તોપણ જે છે તે યોગ્ય છે.

એ સમજીને હવે ઘટતો માર્ગ લ્યો.

કારણ શોધો મા, ના કહો મા, કલ્પના કરો મા. એમજ છે.

*એ પુરુષ યથાર્થ વક્તા હતો. અયથાર્થ કહેવાનું તેમને કોઈ નિમિત્ત નહોતું.

૮૨.

મુંબઈ. મહા. ૧૯૪૬.

કુટુંબરૂપી કાજઠની કોટડીના વાસથી સંસાર વધે છે. ગમે તેટલી તેની સુધારણા કરશો તોપણ એકાંતથી જેટલો સંસાર ક્ષય થવાનો છે, તેનો સોમો હિસ્સો પળ તે કાજઠગૃહમાં રહેવાથી થવાનો નથી. કષાયનું તે નિમિત્ત છે; મોહને રહેવાનો અનાદિકાઠનો પર્વત છે. પ્રત્યેક અંતર ગુફામાં તે જાજ્વલ્યમાન છે. સુધારણા કરતાં વચ્ચે શ્રોદ્ધોત્પત્તિ થવી સંભવે, માટે ત્યાં અલ્પભાષી થવું, અલ્પહાસી થવું, અલ્પપરિચયી થવું, અલ્પઆવકારી થવું, અલ્પમાવના દર્શાવવી, અલ્પસહચારી થવું, અલ્પગુરુ થવું; પરિણામ વિચારવું, એજ શ્રેયસ્કર છે.

* મહાવીર.

૮૩.

શુંબઈ. મહાવદી ૨ શુક્ર, સં. ૧૯૪૬.

જિને કહેલા પદાર્થો યથાર્થ જ છે. એજ અત્યારે મહામળ.

૮૪.

શુંબઈ. કા. શુ. ૮ શુક્ર, ૧૯૪૬.

વ્યવહારોપાધિ ચાલે છે. રચનાનું વિચિત્રપણું સમ્યક્ જ્ઞાન બોધે તેવું છે.

તમે, તેઓ અને બીજા તમને લગતા માંડલિકો ધર્મને ઇચ્છો છો. તે જો સર્વેનું અંતરાત્માથી ઇચ્છવું હશે તો પરમ કલ્યાણરૂપ છે. મને તમારી ધર્મ જિજ્ઞાસાનું રુઢાપણું જોઈ સંતોષ ધ્રુમવાનું કારણ છે.

જનમંડળની અપેક્ષા હતભાગ્યકાઠ છે. વધારે શું કહેવું? એક અંતરાત્મા જ્ઞાની સાક્ષી છે.

૮૫.

શુંબઈ. કાગળ વદ ૧, ૧૯૪૬.

લોકઅલોકરહસ્યપ્રકાશ.

૧. લોક પુરુષ સંસ્થાને કહ્યો, એનો મેદ તમે કંઈ લહ્યો?
 એનું કારણ સમજ્યા કાંઈ, કે સમજાવ્યાની ચતુરાઈ? ૧.
 શરીર પરથી એ ઉપદેશ, જ્ઞાન દર્શને કે ઉદ્દેશ;
 જેમ જણાવો શુણિયે તેમ, કાંતો લઈએ દઈએ ક્ષેમ. ૨.
૨. શું કરવાથી પોતે સુખી? શું કરવાથી પોતે દુઃખી?
 પોતે શું? ક્યાંથી છે આપ? એનો માગો ક્ષીઘ્ર જવાપ. ૧.
૩. જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ, જ્ઞાન ત્યાં શંકા નહિ સ્થાપ;
 પ્રભુભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેઠવવા ગુરુ ભગવાન. ૧.
 ગુરુ ઓઠવવા ઘટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિત ભાગ્ય;
 તેમ નહીં તો કંઈ સત્સંગ, તેમ નહીં તો કંઈ દુઃસ્વ રંગ. ૨.
૪. જે ગાયો તે સઘળે એક, સકલ દર્શને એ જ વિવેક;
 સમજાવ્યાની શૈલી કરી, સ્યાદ્વાદસમજણ પળ સ્વરી. ૧.
 મૂલ સ્થિતિ જો પૂછો મને, તો સોંપી દઉં યોગી કને;
 પ્રથમ અંતને મધ્યે એક, લોકરૂપ અલોકે દેસ. ૨.
 જીવાજીવ સ્થિતિને જોઈ, ટલ્યો ઓરતો શંકા સ્વોઈ;
 એમજ સ્થિતિ ત્યાં નહીં ઉપાય, “ઉપાય કાં નહીં?” શંકા જાય. ૩.
 એ આશ્ચર્ય જાણે તે જાણ, જાણે જ્યારે પ્રગટે માણ;
 સમજે બંધમુક્તિયુત જીવ, નીરસી ટાળે શોક સદીવ. ૪.

બંધયુક્ત જીવ કર્મ સહીત, પુદ્ગલરચના કર્મ સ્વચીત ;
 પુદ્ગલજ્ઞાન પ્રથમ લે જાણ, નરદેહે પછી પામે ધ્યાન. ૫.
 જોકે પુદ્ગલનો એ દેહ, તો પળ ઓર સ્થિતિ ત્યાં છેહ ;
 સમજણ બીજી પછી કહીશ, જ્યારે ચિત્તે સ્થિર થઈશ. ૬.

૫. જहां राग अने वळी द्वेष, तहां सर्वदा मानो कलेश ;
 उदासीनतानो ज्यां वास, सकळ दुःखनो छे त्यां नाश. १.
 सर्व कालनुं छे त्यां ज्ञान, देह छातां त्यां छे निर्वाण ;
 भव छेवटनी छे ए दशा, राग धाम आवीने वस्या. २.

૮૬.

મુંબઈ. ફાગણ ૧૯૪૯.

હે જીવ, તું ભ્રમામા, તને હિત કહું છું.
 અંતરમાં સુખ છે; બહાર શોધવાથી મળશે નહીં.
 અંતરનું સુખ અંતરની સમજેણીમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે વાણ પદાર્થોનું વિસ્મરણ કર,
 આશ્ચર્ય મૂલ.

સમજેણી રહેવી બહુ દુલ્લભ છે; નિમિત્તાધીન વૃત્તિ ફરિફરી ચલિત થઈ જશે;
 ન થવા અચ્છ ગંભીર ઉપયોગ રાખ.

આ ક્રમ યથાયોગ્યપણે ચાલ્યો આવ્યો તો તું જીવન ત્યાગ કરતો રહીશ, મુંઝાઈશ નહીં,
 નિર્ભય થઈશ.

ભ્રમામા, તને હિત કહું છું.

આ મારું છે એવા ભાવની વ્યાख्या પ્રાપ્ત ન કર.

આ તેનું છે એમ માની ન બેસ.

આ માટે આમ કરવું છે એ ભવિષ્ય નિર્ણય ન કરી રાખ.

આ માટે આમ ન થયું હોત તો સુખ થાત એમ સ્મરણ ન કર.

આટલું આ પ્રમાણે હોય તો સારું એમ આગ્રહ ન કરી રાખ.

આણે મારા પ્રતિ અનુચિત કર્યું એવું સંભારતાં ન શીલ.

આણે મારા પ્રતિ ઉચિત કર્યું એવું સ્મરણ ન રાખ.

આ મને અશુભ નિમિત્ત છે એવો વિકલ્પ ન કર.

આ મને શુભ નિમિત્ત છે એવી દૃઢતા માની ન બેસ.

આ ન હોત તો હું બંધાત નહીં એમ અચ્છ વ્યાख्या નહીં કરીશ.

પૂર્વ કર્મ વલ્લવાન છે, માટે આ બધો પ્રસંગ મઠી આવ્યો એવું એકાંતિક ગ્રહણ કરીશ નહીં.

પુરુષાર્થનો જય ન થયો એવી નિરાશા સરીક નહીં.

બીજાના દોષે તને બંધન છે એમ માનીશ નહીં.
 તારે નિમિત્તે પણ બીજાને દોષ કરતો મૂલાવ.
 તારે દોષે તને બંધન છે એ સંતની પહેલી શિક્ષા છે.
 તારો દોષ એટલોજ કે અન્યને પોતાનું માનવું, પોતે પોતાને મૂલી જવું.
 એ બધામાં તારી લાગણી નથી, માટે જૂદે જૂદે સ્થળે તેં સુખની કલ્પના કરી છે.
 હે મૂઢ એમ ન કર.—

એ તને તેં હિત કહ્યું.

અંતરમાં સુખ છે.

જગત્માં કોઈ એવું પુસ્તક વા લેખ વા કોઈ એવો સાક્ષી ત્રાહિત તમને એમ નથી કહી શકતો, કે આ સુખનો માર્ગ છે, વા તમારે આમ વર્તવું વા સર્વને એક જ ક્રમે ડગવું; એજ સૂચવે છે કે ત્યાં કંઈ પ્રબળ વિચારણા રહી છે.

એક ભોગી થવાનો બોધ કરે છે.

એક યોગી થવાનો બોધ કરે છે.

એ વેમાંથી કોને સમ્મત કરીશું ?

બન્ને શામાટે બોધ કરે છે ?

બન્ને કોને બોધ કરે છે ?

કોના પ્રેરવાથી કરે છે ?

કોઈને કોઈનો અને કોઈને કોઈનો બોધ કાં લાગે છે ?

એનાં કારણો શું છે ?

તેનો સાક્ષી કોણ છે ?

તમે શું વાંચ્યો છો ?

તે ક્યાંથી મળ્યો વા શામાં છે ?

તે કોણ મેળવ્યો ?

ક્યાં થઈને લાવ્યો ?

લાવવાનું કોણ શીખવ્યો ?

વા શીસ્ત્રા છીએ ?

શીસ્ત્રા છો તો ક્યાંથી શીસ્ત્રા છો ?

જીવન શું છે ?

જીવ શું છે ?

તમે શું છો ?

તમારી ઇચ્છાપૂર્વક કાં નથી થતું ?

તે કેમ કરી શક્યો ?

બાધતા પ્રિય છે કે નિરાબાધતા પ્રિય છે ?

તે ક્યાં ક્યાં કેમ કેમ છે ?

એનો નિર્ણય કરો.

અંતરમાં સુખ છે.

બહારમાં નથી.

સત્ય કહું છું.

હે જીવ, ભૂલમા, તને સત્ય કહું છું.

સુખ અંતરમાં છે; તે બહાર શોધવાથી નહીં મળે.

અંતરનું સુખ અંતરની સ્થિતિમાં છે; સ્થિતિ થવા માટે બાહ્યપદાર્થો સંબંધીનું આશ્ચર્ય ભૂલ.

સ્થિતિ રહેવી બહુ વિકટ છે; નિમિત્તાધીન ફરિફરી વૃત્તિ ચલિત થઈ જાય છે. એનો દ્રઢ ઉપયોગ રાખવો જોઈએ.

એ ક્રમ યથાયોગ્ય ચલાવ્યો આવીશ તો તું મુંઝાઈશ નહીં. નિર્ભય થઈશ.

હે જીવ, તું ભૂલ મા. વચ્ચે વચ્ચે ઉપયોગ ચૂકી કોઈને રંજન કરવામાં, કોઈથી રંજન થવામાં, વા મનની નિર્બળતાને લીધે અન્ય પાસે મંદ થઈ જાય છે, એ ભૂલ થાય છે. તે ન કર.

૮૭.

સુબઈ. ફાગણ. ૧૯૪૬.

પરમ સત્ય છે.

પરમ સત્ય છે.

પરમ સત્ય છે.

ત્રિકાલ એમ જ છે.

વ્યવહારના પ્રસંગને સાવધાનપણે, મંદ ઉપયોગે સમતાભાવે નિભાવ્યો આવજે.

બીજા તારું કેમ માનતા નથી? એવું પ્રશ્ન તારા અંતરમાં ન ઊગે.

બીજા તારું માને છે એ ઘણું યોગ્ય છે એવું સ્મરણ તને ન થાઓ.

તું સર્વ પ્રકારે તારાથી પ્રવર્તે.

જીવન-અજીવનપર સમવૃત્તિ હો.

જીવન હો તો એ જ વૃત્તિ પૂર્ણ હો.

ગૃહવાસ જ્યાંસુધી સૃજિત હો ત્યાંસુધી વ્યવહારપ્રસંગમાં પણ સત્ય તે સત્ય હો.

ગૃહવાસમાં તેમાંજ લક્ષ હો.

ગૃહવાસમાં પ્રસંગીઓને યોગ્ય વૃત્તિ રાખતાં શીખવ, સઘળાં સમાન જ માન.

ત્યાંસુધીનો તારો કાલ ઘણો જ યોગ્ય જાઓ:—અમુક વ્યવહાર પ્રસંગનો કાલ, તે શિવાયનો તત્સંબંધી કાર્ય કાલ, પૂર્વત કર્મોદય કાલ, નિદ્રાકાલ.

જો તારી સ્વતંત્રતા અને તારા ક્રમથી તારા ઉપજીવન-વ્યવહાર સંબંધી સંતોષિત હોય તો યોગ્ય પ્રકારે તારે વ્યવહાર પ્રવર્તેવો.

તેની યથા બીજા ગમે તે કારણથી સંતોષિત વૃત્તિ ન રહેતી હોય તો તારે તેનાં કષ્ટ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી તે પ્રસંગ પૂરો કરવો, અર્થાત્ પ્રસંગની પૂર્ણાહુતી સુધી એમ કરવામાં તારે વિષમ થવું નહીં.

तारा क्रमथी तेओ संतोषित रहे तो औदासिन्यवृत्ति बडे निराग्रहभावे तेओनुं सारूं थाय तेम करवानुं सावधानपणुं तारे राखवुं.

८८.

मुंबई. चैत्र १९४६.

मोहाच्छादित दशाथी विवेक न थाय ए खरूं. नहींतो वस्तु गते ए विवेक खरो छे.
घणुंज सूक्ष्म अवलोकन राखो.

१. सत्यने तो सत्य ज रहेवा देबुं.

२. करी शको तेदळुं कहो. अशक्यता न छूपावो.

३. एक निष्ठित रहो.

एक निष्ठित रहो.

गमे ते कोई प्रशस्त क्रममां एक निष्ठित रहो.

वीतरागे खरूं कबुं छे.

अरे, आत्मा स्थितिस्थापक दशा ले.

आ दुःख क्यां कहेवुं? अने शाथी टाळवुं?

पोते पोतानो वैरी, ते आ केवी खरी बात छे?

८९.

मुंबई. वैशाख वद ४ गुरु. १९४६.

आज मने उछरंग अनुपम, जन्मकृतार्थ जोग जणायो;

वास्तव्य वस्तु. विवेक विवेचक ते क्रम स्पष्ट सुमार्ग मणायो.

९०.

मुंबई. वैशाख वद ४ गुरु. १९४६.

होत आसबा परिसवा, नहिं इनमें संदेह;

मात्र दृष्टिकी भूल है, भूल गये गत एहि.

रचना जिनउपदेशकी, परमोत्तम तिनु काल;

इनमें सब मत रहत हैं, करतें निज संभाल.

जिन सोही है आतमा, अन्य होई सो कर्म;

कर्म कटे सो जिनबचन, तत्वग्यानि को मर्म.

जब जान्यो निजरूपको, तब जान्यो सब लोक;

नहिं जान्यो निज रूपको सब जान्यो सो फोक.

एहि दिशाकी मूढता, है नहिं जिनपे भाव;

जिनसें भाव बिनु कबू, नहिं छूटत दुखदाव.

व्यवहारसें देव जिन, निहचेसें है आप;

एहि बचनसें समज ले, जिनप्रवचनकी छाप.

एहि नहीं है करुणा, एही नहीं विभंग;

जब जागेंगे आतमा, तब लगेंगे रंग.

૧૧.

સુંબઈ. વૈશાખ વદ ૪ ગુરુ. ૧૯૪૬.

મારગ સાચા મિલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ ;
 હોતા સો તો જલ ગયા, મિત્ર કિયા નિજ દેહ.
 સમજ પિછેં સબ સરલ હૈ, બિનૂ સમજ મુશકીલ ;
 યે મુશકીલી ક્યા કહું ?
 સ્વોજ પિંડ બ્રહ્માંડકા, પત્તા તો લગ જાય ;
 યેહિ બ્રહ્માંડિ વાસના, જબ જાવે તબ.....
 આપ આપકું મુલ ગયા, ઇનસેં ક્યા અંધેર ?
 સમર સમર અબ હસત હૈ, નહિ મુલેંગે ફેર.
 જહાં કલપના જલપના, તહાં માનું દુઃખ છાઈ ;
 મિટે કલપના જલપના, તબ વસ્તૂ તિન પાઈ.
 હે જીવ ક્યા ઇચ્છત હવે, હૈં ઇચ્છા દુઃખ મૂલ ;
 જબ ઇચ્છાકા નાશ તબ, મિટે અનાદિ મૂલ.
 એસી કહાંસે મતિ ભઈ, આપ આપ હૈ નાહિં.
 આપનકું જબ મુલ ગયે, અવર કહાંસે લાઈ.
 આપ આપ એ શોષસેં, આપ આપ મિલ જાય ;
 આપ મિલન નય નાપકો ;

૧૨.

સુંબઈ. વૈશાખ વદ ૫ શુક્ર. ૧૯૪૬.

ઇચ્છાવગરનું કોઈ પ્રાણી નથી. વિવિધ આશાથી તેમાં પણ મનુષ્ય પ્રાણી રોકાયલું છે. ઇચ્છા, આશા જ્યાંસુધી અતૃપ્ત છે, ત્યાંસુધી તે પ્રાણી અધોવૃત્તિવત્ છે. ઇચ્છાજયવાલું પ્રાણી ઊર્ધ્વગામીવત્ છે.

૧૩.

સુંબઈ. વૈશાખ વદી ૧૨, ૧૯૪૬.

આજે આપનું એક પત્ર મળ્યું; અત્ર સમય અનુકૂળ છે. તે ભળીની સમય કુશલતા ઇચ્છું છું.
 આપને જે પત્ર પાઠવું મારી ઇચ્છામાં હતું, તે પત્ર અધિક વિસ્તારથી લખવાની અવશ્ય હોવાથી, તેમજ તેમ કરવાથી તેનું ઉપયોગીપણું પણ અધિક ઠરતું હોવાથી, તેમ કરવા ઇચ્છા હતી, અને હજુ પણ છે. તથાપિ કાર્યોપાધિનું એવું સબલ રૂપ છે કે એટલો શાંત અવકાશ મળી શકતો નથી, મળી શક્યો નહીં, અને હજુ થોડો વસ્ત મળવો પણ સંભવિત નથી. આપને આ સમયમાં એ પત્ર મળ્યું હોત તો વધારે વધારે ઉપયોગી થાત; તોપણ હવે પછી પણ એનું ઉપયોગીપણું તો અધિક જ આપ પણ માની શકશો; આપની જિજ્ઞાસાના કંઈક શમાર્થે ટુંકું તે પત્રનું વ્યાખ્યાન આપું છે.

આપનાં પહેલાં આ જન્મમાં હું લગભગ બે વર્ષથી કંઈક વધારે કાઠથી ગૃહાશ્રમી થયો છું; એ આપનાં જાણવામાં છે. ગૃહાશ્રમી જેને લઈને કહી શકાય છે, તે વસ્તુ અને

મને તે વસ્તુમાં કંઈ ઘણો પરિચય પડ્યો નથી; તોપણ તેનું બનતું કાયિક, વાચિક અને માનસિક વળણ મને તેથી ઘણું સ્વરૂપ સમજાયું છે; અને તે પરથી તેનો અને મારો સંબંધ અસંતોષપાત્ર થયો નથી; એમ જણાવવાનો હેતુ એવો છે કે ગૃહાશ્રમનું વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પળ આપતાં તે સંબંધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે; મને કંઈક સાંસ્કારિક અનુભવ ઊગી નીકળવાથી એમ કહી શકું છું કે મારો ગૃહાશ્રમ અત્યાર સુધી જેમ અસંતોષપાત્ર નથી, તેમ ઉચિત સંતોષપાત્ર પણ નથી. તે માત્ર મધ્યમ છે; અને તે મધ્યમ હોવામાં પણ મારી કેટલીક ઉદાસીનવૃત્તિની સહાયતા છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુફાનાં દર્શન લેતાં ગૃહસ્થાશ્રમથી વિરક્ત થવાનું અધિકતર સૂઝે છે.— અને સ્વચિત્ત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને ઉમ્મો હતો; કાઢનાં બઢવત્તર અનિષ્ટપણાને લીધે તેને યથાયોગ્ય સમાધિસંગીની અપ્રાપ્તિને લીધે તે વિવેકને મહાસ્વેદની સાથે ગૌણ કરવો પડ્યો; અને સ્વેદ! જો તેમ ન થઈ શક્યું હોત તો તેનાં જીવનનો અંત આવત. (તેના પટલે આ પત્ર લેલકના.)

જે વિવેકને મહાસ્વેદની સાથે ગૌણ કરવો પડ્યો છે, તે વિવેકમાં જ ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન રહી જાય છે, બાહ્ય તેની પ્રાધાન્યતા નથી રાખી શકાતી એ માટે અકથ્ય સ્વેદ થાય છે. તથાપિ જ્યાં નિરુપાયતા છે, ત્યાં સહનતા સુખદાયક છે, એમ માન્યતા હોવાથી મૌનતા છે.

કોઈ કોઈ વાર સંગીઓ અને પ્રસંગીઓ તુચ્છ નિમિત્ત થઈ પડે છે; તે વેળા તે વિવેકપર કોઈ જાતિનું આવરણ આવે છે, ત્યારે આત્મા બહુ જ મુંઝાય છે. જીવનરહિત થવાની, દેહત્યાગ કરવાની દુઃખ સ્થિતિ કરતાં તે વેળા મયંકર સ્થિતિ થઈ પડે છે; પણ એવું જ્ઞાશ્ચો વસ્તુ રહેતું નથી; અને એમ જ્યારે રહેશે ત્યારે સ્વચિત્ત દેહત્યાગ કરીશ. પણ અસમાધિથી નહીં પ્રવર્તુ એવી અત્યારસુધીની પ્રતિજ્ઞા કાયમ ચાલી આવી છે.

૯૪.

સુંબઈ. એક સુવ ૪ ગુરુ. ૧૯૪૬.

પરિચયી! તમને હું ભલામણ કરું છું કે, તમે યોગ્ય થવાની તમારામાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરો. હું તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં સહાયક થઈશ.

તમે મારાં અનુયાયી થયાં, અને તેમાં મને પ્રધાનપદ જન્માંતરના યોગથી હોવાથી તમારે મારી આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તવું એ ઉચિત ગણ્યું છે.

અને હું પણ તમારી સાથે ઉચિતપણે પ્રવર્તવા ઇચ્છું છું, બીજી રીતે નહીં.

જો તમે પ્રથમ જીવનસ્થિતિ પૂર્ણ કરો, તો ધર્મર્થે મને ઇચ્છો. એવું કરવું ઉચિત ગણ્યું છે; અને જો હું કરું તો ધર્મપાત્ર તરીકે મારું સ્મરણ થાય એમ થવું જોઈએ.

બન્ને ધર્મમૂર્તિ થવા પ્રયત્ન કરીએ. મોટા હર્ષથી પ્રયત્ન કરીએ.

તમારી ગતિ કરતાં મારી ગતિ શ્રેષ્ઠ થશે એમ અનુમાન્યું છે—“મતિમાં.”

તેનો લાભ તમને આપવા ઇચ્છું છું; કારણ ઘણા નિકટના તમે સંબંધી છો.

ते लय तमे लेवा इच्छता हो, तो बीजी कलममां कळा प्रमाणे जरूर करशो एवी भाषा राखुं छुं.

तमे स्वच्छताने बहु ज इच्छजो. वीतरागभक्तिने बहु ज इच्छजो. मारी भक्तिने समभावथी इच्छजो. तमे जे वेळा मारी संगतिमां हो ते वेळा सर्व प्रकारे मने आनंद थाय तेम रहेजो. विद्याभ्यासी थाओ.

विद्यायुक्त विनोदी संभाषण माराथी करजो.

हुं तमने युक्त बोध आपीश. तमे रूपसंपन्न, गुणसंपन्न, अने रीद्धि तेम ज बुद्धिसंपन्न तेथी थशो. पाछी ए दशा जोई हुं परम प्रसन्न थईश.

९५.

मुंबई. जेठ सुद ११, शुक्र, १९४६.

सवारना छ थी आठ सुधीनो वस्त्र समाधियुक्त गयो हतो. अखाजीना विचारो घणां स्वस्थ चित्थी बाच्यां हता, मनन कर्या हता.

९६.

मुंबई. जेठ सुद १२, शनि, १९४६.

आवती काले रेवाशंकरजी आववाना छे, माटे त्यारथी नीचेनो क्रम प्रभु पार्श्व सचवावो.

१. कार्यप्रवृत्ति. २. साधारण भाषण-सकारण. ३. बनेना अंतःकरणनी निर्मळ प्रीति.
४. धर्मानुष्ठान. ५. वैराग्यनी तीव्रता.

९७.

मुंबई. जेठ वद ११, शुक्र, १९४६.

तने तारुं होवापणुं मानवामां कयां शंका छे? शंका होय तो ते स्वरी पण नथी.

९८.

मुंबई. जेठ वद १२, शनि, १९४६.

गई काल रात्रे एक अद्भुत स्वप्न आव्युं हतुं, जेमां बे एक पुरुषोनी समीपे आ जगतनी रचनानुं स्वरूप वर्णव्युं हतुं; प्रथम सर्व भूलावी पछी जगतनुं दर्शन कराव्युं हतुं. स्वप्नमां महावीरदेवनी शिक्षा सप्रमाण थई हती. ए स्वप्ननुं वर्णन घणुं सुंदर अने चमत्कारिक होवाथी परमानंद थयो हतो. हवे पछी ते संबंधी अधिक.

९९.

मुंबई. आशाढ सुद ४, शनि, १९४६.

कळिकाले मनुष्यने स्वार्थपरायण अने मोहवश कर्या.

जेनुं हृदय शुद्ध. संतनी बतावेली वाटे चाले छे तेने धन्य छे.

सत्संगना अभावथी चढेली आत्मश्रेणि घणुं करीने पतित थाय छे.

१००.

मुंबई. आशाढ सुद ५, रवि, १९४६.

ज्यारे आ व्यवहारोपाधि ग्रहण करी त्यारे ते ग्रहण करवानो हेतु आ हतो: “भविष्यकाले जे उपाधि घणो वस्त्र रोकशे, ते उपाधि वधारे दुःखदायक थाय तो पण थोडा वस्त्रमां भोगवी लेवी ए वधारे भयस्कर छे.”

ए उपाधि नीचेना हेतुथी समाधिरूप थशे एम मान्युं हतुं.

“धर्मसंबंधी वधारे बातचित आ काळमां गृहवासपरत्वे न आवे तो साखूं”

भले तने वसमुं लागे, पण ए ज क्रममां प्रवर्त्त. स्वचित करीने अने क्रममां प्रवर्त्त. दुःखने सहन करी, क्रमनी साचवणीना परिसहने सहन करी, अनुकूल-प्रतिकूल उपसर्गने सहन करी तुं अचळ रहे. अत्यारे कदापि वसमुं, अधिकतर लागशे, पण परिणामे ते वसमुं समुं थशे. घेरामां घेराईश नहीं. फरिफरी कहुं छुं. घेराईश नहीं. दुःखी थईश, पश्चात्ताप करीश; ए करतां अत्यारथी आ वचनो घटमां उतार-प्रीतिपूर्वक उतार.

१. कोईना पण दोष जो नहीं. तारा पोताना दोषथी, जे कई थाय छे ते, थाय छे एम मान.
 २. तारी (आत्म) प्रशंसा करीश नहीं; अने करीश तो तुं ज हलको छे एम हुं मानुं छुं.
 ३. जेम बीजाने प्रिय लागे तेवी तारी वर्त्तणुक करवानुं प्रयत्न करजे. एकदम तेमां तने सिद्धि नहीं मळे. वा विघ्न नडशे, तथापि दृढ आग्रहथी हळवे हळवे ते क्रमपर तारी निष्ठा लावी मूकजे.
 ४. तुं व्यवहारमां जेनाथी जोडायो हो तेनाथी अमुक प्रकारे वर्तवानो निर्णय करी तेने जणाव, तेने अनुकूल आवे तो तेम; नहीं तो ते जणावे तेम प्रवर्त्तजे. साथे जणावजे के तमारा कार्यमां (जे मने सोंपो तेमां) कोई रीते मारी निष्ठाथी करीने हानि नहीं पहुँचाडुं. तमे मारा संबंधमां बीजी कई कल्पना करशो नहीं; मने व्यवहारसंबंधी अन्यथा लागणी नथी. तेम हुं तमाराथी वर्त्तवा इच्छतो नथी, एटलुं ज नहीं पण कई मारुं विपरिताचरण मन वचन कायाए थयुं, तो ते माटे पश्चात्तापी थईश. एम नहीं करवा आगळथी बहु सावचेती राखीश. तमे सोंपेलुं काम करतां हुं निरभिमानी रहीश. मारी भूलने माटे मने ठपको आपशो ते सहन करीश. मारुं चालशे त्यासुधी स्वपने पण तमारो द्वेष वा तमारासंबंधी कोईपण जातनी अन्यथा कल्पना करीश नहीं. तमने कोई जातनी शंका थाय तो मने जणावशो, तो तमारो उपकार मानीश, अने तेनो खरो खुलासो करीश. खुलासो नहीं होय तो मौन रहीश, परंतु असत्य बोलीश नहीं. मात्र तमारी पासेथी एटलुं ज इच्छुं छुं के, कोईपण प्रकारे तमे मने निमित्त राखी अशुभयोगमां प्रवृत्ति करशो नहीं; तमारी इच्छानुसार तमे वर्त्तजो तेमां मारे कईपण अधिक कहेवानी जरूर नथी. मात्र मने मारी निवृत्तिश्रेणिमां वर्त्तवा देतां कोई रीते तमारुं अंतःकरण टुंकुं करशो नहीं; अने टुंकुं करवा जो तमारी इच्छा होय तो स्वचित करीने मने आगळथी जणावी देजो. ते श्रेणिने साचववा मारी इच्छा छे अने ते माटे एथी हुं योग्य करी लईश. मारुं चालतां सुधी तमने दुभवीश नहीं अने छेवटे ए ज निवृत्तिश्रेणी तमने अप्रिय हशे तोपण हुं जेम बनशे तेम जाळवणीथी, तमारी समीपथी, तमने कोई पण जातनी हानि कर्या बगर बनतो लाभ करीने, हवे पछीना गमेते काळ माटे पण तेवी इच्छा राखीने खसी जईश.

१०१.

सुंवाई. वैशाख सुद ३, १९४६.

(१.)

आ उपाधिमां पढ्या पछी जो मारुं लिगदेहजन्यज्ञान-दर्शन तेवुं ज रहुं होय,—यथार्थ ज रहुं

હોય તો જુઠાભાઈ અશાઢ શુદી ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિશીત થઈ આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે, એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે.

(૨.)

સુંબઈ. અશાઢ શુદ ૧૦, ૧૯૪૬.

લિંગદેહજન્ય જ્ઞાનમાં ઉપાધિને લીધે યત્કિંચિત્ ફેર થયો જણાયો. પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈ ઉપરની તિથિએ પળ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આજે સ્વર્ગ મળ્યા.

એ પાવન આત્માના ગુણોનું શું સ્મરણ કરવું? જ્યાં વિસ્મૃતિને અવકાશ નથી, ત્યાં સ્મૃતિ થઈ ગણાય જ કેમ?

(૩.)

એનું લૌકિક નામ જ દેહધારી દાસલ સત્ય હતું. એ આત્મદશારૂપે સ્વરો વૈરાગ્ય હતો.

મિથ્યાવાસના જેની વહુ ક્ષીણ થઈ હતી. વીતરાગનો પરમરાગી હતો. સંસારનો પરમ-જુગુપ્સિત હતો. ભક્તિનું પ્રાધાન્ય જેનાં અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું. સમ્યક્ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અદ્ભુત સમતા હતી. મોહનીય કર્મનું પ્રબલ જેના અંતરમાં વહુ શૂન્ય થયું હતું. મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળી હતી. એવો એ જુઠાભાઈનો પવિત્રાત્મા આજે જગત્નો, આ ભાગનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો. આ સહચારિયોથી મુક્ત થયો. ધર્મના પૂર્ણાલ્હાદમાં આયુષ્ય અર્ચિતું પૂર્ણ કર્યું.

(૪.)

અરેરે! એવા ધર્માત્માનું ટુંકું જીવન આ કાઠમાં હોય એ કંઈ વધારે આશ્ચર્યકારક નથી. એવા પવિત્રાત્માની આ કાઠમાં ક્યાંથી સ્થિતિ હોય? વીજા સંગિયોનાં એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે આવા પવિત્રાત્માનાં દર્શનનો લાભ અધિક કાઠ તેમને થાય? મોક્ષમાર્ગને દે એવું સમ્યક્પણું જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યું હતું, એવા પવિત્રાત્મા જુઠાભાઈને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો!

૧૦૨.

સુંબઈ. અશાઢ શુદ ૧૧, ૧૯૪૬.

(૧.) ઉપાધિનું પ્રબલ વિશેષ રહે છે. જીવન કાઠમાં એવો કોઈ યોગ આવવાનો નિર્મિત હોય ત્યાં મૌન પળે-ઉદાસીન ભાવે પ્રવૃત્તિ કરી લેવી એજ શ્રેયસ્કર છે.

(૨.) ભગવતીજીના પાઠ સંબંધમાં ટુંકો ખુલાસો નિચે આપ્યો છે.

સુહ જોગં પદુષ્ઠં અણારંભી, અસુહજોગં પદુષ્ઠં આયારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી.

શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભયોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી; પરારંભી; તદુભયારંભી (આત્મારંભી અને અનારંભી).

અહીં શુભનો અર્થ પારિણામિક શુભથી લેવો જોઈએ, એમ મારી દૃષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હતું તેવું રહેવું છે તે.

અહીં યોગનો અર્થ મન, વચન અને કાયા છે. (મારી દૃષ્ટિથી.)

શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યજ્ઞાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો હશે, એમ હું માનું છું. પાઠમાં બોધ ઘણો સુંદર છે.

(૩.) તમે મારા મેઝાપને ફક્ત છો; પણ આ કંઈ અનુચિત કાઠ ઉદય આવ્યો છે. ઇટલે તમને મેઝાપમાં પણ હું શ્રેયસ્કર નીવડું એવી થોડી જ આશા છે.

યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે, એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહો, એ મારી વિનયપૂર્વક તમને બંને ભાઈઓને અને બીજાઓને મલામણ છે.

મોહાધીન એવો મારો આત્મા બાહ્યોપાધિથી કેટલે પ્રકારે ઘેરાયો છે તે તમે જાણો છો, ઇટલે અધિક શું લખું?

હાલ તો તમેજ તમારાથી ધર્મશિક્ષા લ્યો, યોગ્ય પાત્ર થાઓ. હું પણ યોગ્ય પાત્ર થાઉં. આગલ વધારે જોઈશું.

૧૦૩.

મુંબઈ. અશાઢ શુદ્ધી ૧૫ શુક્ર. ૧૯૪૬.

(૧.) ચિંસત્યપરાયણના સ્વર્ગવાસસૂચક શબ્દો મયંકર છે. એવાં રત્નોનું લાંબું જીવન પરંતુ કાઠને પોષાતું નથી. ધર્મેચ્છકનો એવો અનન્ય સહાયક માયાદેવીને રહેવા દેવો યોગ્ય ન લાગ્યો. આ આત્માનો આ જીવનનો રાહસ્યિક વિશ્રામ કાઠની પ્રબલ દૃષ્ટિએ સ્વેચ્છી લીધો; જ્ઞાનદૃષ્ટિથી શોકનો અવકાશ નથી મનાતો; તથાપિ તેનાં ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેમ કરવાની આજ્ઞા કરે છે, વહુ સ્મરણ થાય છે; વધારે નથી લક્ષી શકતો.

સત્યપરાયણના સ્મરણાર્થે બને તો એક શિક્ષાગ્રંથ લેવા વિચારું છું.

(૨.) “આહાર વિહાર અને નિહારનો નિયમિત” એ વાક્યનો સંક્ષેપાર્થ આમ છે :—

જેમાં યોગદશા આવે છે; તેમાં દ્રવ્ય આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મઠની ત્યાગ ક્રિયા) એ નિયમિત ઇટલે જેવી જોઈએ તેવી, આત્માને નિર્બાધક, ક્રિયાથી એ પ્રવૃત્તિ કરનારો.

ધર્મમાં પ્રસક્ત રહો એજ ફરિફરી મલામણ. સત્ય પરાયણના માર્ગનું સેવન કરીશું તો જરૂર સુસ્તી થઈશું, પાર પામીશું, એમ હું ધારું છું.

ઉપાધિમ્નસ્ત રાયચંદના યથાયોગ્ય.

૧૦૪.

મુંબઈ. અશાઢ વદ ૪ રવિ, ૧૯૪૬.

વિશ્વાસથી વર્તિ, અન્યથા વર્તનારા આજે પસ્તાવો કરે છે.

૧૦૫.

મુંબઈ. અશાઢ વદ ૭ મોમ, ૧૯૪૬.

નિરંતર નિર્ભયપણાથીરહિત એવા આ આંતરૂપ સંસારમાં વીતરાગત્વ એજ અમ્યાસવા યોગ્ય છે; નિરંતર નિર્ભયપણે વિચરવું એજ શ્રેયસ્કર છે; તથાપિ કાઠની અને કર્મની વિચિત્રતાથી પરાધીન પળે આ...કરીએ છીએ.

જેનું અપાર મહાત્મ્ય છે, એવી તીર્થંકરદેવની વાણીની ભક્તિ કરો.

૧૦૬.

મુંબઈ. અશાઢ વદ ૧૧ શનિ, ૧૯૪૬.

(૧.) અણુછતું, યાચા વગરનું આ જગત્ તો જુઓ.

મુંબઈ. અષાઢ વદ ૧૨ રવિ. ૧૯૪૬.

(૨.) દૃષ્ટિ એવી સ્વચ્છ કરો કે જેમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દોષ પણ દેખાઈ શકે; અને દેસાયાથી ક્ષય થઈ શકે.

૧૦૭.

મુંબઈ. (નાગદેવી) અષાઢ વદ ૧૧, ૧૯૪૬.

આપનું 'યોગવાસિષ્ઠ' નું પુસ્તક આ સાથે મોકલું છું. ઉપાધિનો તાપ શમાવવાને એ શીતલ ચંદન છે; આધિ વ્યાધિનું એની વાચનામાં આગમન સંભવતું નથી. આપનો એ માટે ઉપકાર માનું છું.

આપની પાસે કોઈ કોઈ વાર આવવામાં પણ એક જ એ જ વિષયની જિજ્ઞાસા છે. ઘણાં વર્ષોથી આપના અંતઃકરણમાં વાસ કરી રહેલ બ્રહ્મવિદ્યાનું આપના જ મુસ્તથી શ્રવણ થાય, તો એક શાંતિ છે. કોઈ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓનો નાશ થઈ યથાયોગ્ય સ્થિતિની પ્રાપ્તિ શિવાય અન્ય ઇચ્છા નથી. પણ વ્યવહારપરત્વે કેટલીક ઉપાધિ રહે છે, એટલે સત્સમાગમનો અવકાશ જોઈએ તેટલો મળતો નથી; તેમ જ આપને પણ તેટલો વસ્ત આપવાનું કેટલાંક કારણોથી અશક્ય સમજું છું; અને એ જ કારણથી ફરિફરી અંતઃકરણની છેવટની વૃત્તિ આપને જણાવી શકતો નથી; તેમ જ તે પરત્વે અધિક વાતચિત થઈ શકતી નથી. એ એક પુણ્યની ન્યૂનતા; બીજું શું?

વ્યવહારપરત્વે કોઈ રીતે આપના સંબંધથી લાભ લેવાનું સ્વપ્ન પણ ઇચ્છ્યું નથી; તેમ જ આપ જેવા બીજાઓની સમીપથી પણ એની ઇચ્છા રાખી નથી. એક જન્મ અને તે થોડા જ કાળનો પ્રારબ્ધાનુસાર ગાઢી લેવો તેમાં દૈન્યતા ઉચિત નથી; એ નિશ્ચય પ્રિય છે. સહજભાવે વર્તવાની અભ્યાસપ્રનાલિકા કેટલાંક (જુજ) વર્ષ થયાં આરંભિત છે; અને એથી નિવૃત્તિની વૃદ્ધિ છે. આ વાત અહીં જણાવવાનો હેતુ એટલો જ કે આપ અશંકિત હશો; તથાપિ પૂર્વાપરે પણ અશંકિત રહેવા માટે જે હેતુથી આપના મળી મારું જોવું છે તે જણાવું છે; અને એ અશંકિતતા સંસારથી ઔદાસીન્ય ભાવને પામેલી દશાને સહાયક થશે એમ માન્યું હોવાથી (જણાવું છે.)

'યોગવાસિષ્ઠ' પરત્વે આપને કંઈ જણાવવા ઇચ્છું છું (પ્રસંગ મળ્યે).

જૈનના આગ્રહથી જ મોક્ષ છે; એમ આત્મા ઘણા વસ્ત થયાં માનવું મૂલી ગયો છે. મુક્ત-ભાવમાં (!) મોક્ષ છે એમ ધારણા છે; એટલે વાતચિતવેઝા આપ કંઈ અધિક કહેતાં નહીં સ્થંભો એમ વિજ્ઞાપન છે.

૧૦૮.

મુંબઈ. ૧૯૪૬. અષાઢ.

પુસ્તક વાંચવામાં જેથી ઉદાસીનપણું, વૈરાગ્ય કે ચિત્તની સ્વસ્થતા થતી હોય તેવું ગમે તે પુસ્તક વાંચવું. તેમાં યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવું પુસ્તક વાંચવાનો વિશેષ પરિચય રાખવો.

ધર્મકથા લખવા વિષે જણાવ્યું તો તે ધાર્મિક કથા મુસ્યકરીને તો સત્સંગને વિષે જ રહી છે. દુષ્પ્રમાણને વર્તતા આ કાળને વિષે સત્સંગનું મહાત્મ્ય પણ જીવના સ્વાલમાં આવતું નથી. કલ્યાણના માર્ગના સાધન કયાં હોય? તે ઘણી ઘણી ક્રિયાદિ કરનાર એવા જીવને પણ સ્વભર હોય એમ જણાતું નથી.

ત્યાગવા યોગ્ય એવા સ્વચ્છંદાદિ કારણો તેને વિષે તો જીવ રુચિપૂર્વક પ્રવર્તી રહ્યા છે. જેનું આરાધન કરવું ઘટે છે એવા આત્મસ્વરૂપ સત્પુરુષો વિષે કાંતો વિમુક્ષપણું અને કાંતો અવિશ્વાસપણું વર્તે છે. અને તેવા અસત્સંગીઓના સહવાસમાં કોઈ કોઈ મુમુક્ષુઓને પણ રહ્યા કરવું પડે છે. તે દુઃસ્વીમાંના તમે અને મુનિઆદિ પણ કોઈ કોઈ અંશે ગણવા યોગ્ય છો. અસત્સંગ અને સ્વેચ્છાએ વર્તના ન થાય અથવા તેને જેમ ન અનુસરાય તેમ પ્રવર્તનથી અંતર્વૃત્તિ રાસવાનો વિચાર રાસ્યા જ કરવો એ સુગમ સાધન છે.

૧૮૯.

સુંબઈ ૧૯૪૬. અષાઢ.

પૂર્વિત કર્મનો ઉદય બહુ વિચિત્ર છે. હવે જાગ્યા ત્યાંથી પ્રભાત.

તીવ્રસે કરી, મંદરસેકરી કર્મનું બંધન થાય છે. તેમાં મુલ્ય હેતુ રાગદ્વેષ છે. તેથી પરિણામે વધારે પસ્તાવું થાય છે.

શુદ્ધયોગમાં રહેલા આત્મા અણારંભી છે, અશુદ્ધ યોગમાં રહેલ આત્મા આરંભી છે. એ વાક્ય વીરની મગવતીનું છે. મનન કરશો.

અરસ્પરસ તેમ થવાથી, ધર્મને વિસર્જન થયેલ આત્માને મૃતિમાં યોગપદ સાંભરે. બહુલ કર્મના યોગે પંચમ કાઠમાં ઉત્પન્ન થયા, પણ કાંઈક ગુમના ઉદયથી જે યોગ મળ્યો છે તેવો ધણાજ થોડા આત્માને મર્મબોધ મળે છે; અને તે રુચવું બહુ દુર્ઘટ છે. તે સત્પુરુષોની કૃપાદૃષ્ટિમાં રહ્યું છે. અલ્પકર્મના યોગ હશે તો બનશે. નિઃસંશય જે પુરુષની યોગવાઈ મળી તે પુરુષને શુભોદય થાય તો નક્કી બને; પછી ન બને તો બહુલ કર્મનો દોષ!

૧૯૦.

સુંબઈ ૧૯૪૬. અષાઢ.

ધર્મધ્યાન લક્ષ્યાર્થથી થાય એજ આત્મહિતનો રસ્તો છે. ચિત્તના સંકલ્પવિકલ્પથી રહિત થવું એ મહાવીરનો માર્ગ છે. અલિસમાવમાં રહેવું એ વિવેકીનું કર્તવ્ય છે.

૧૯૧.

વવાળીઆ શ્રા. વ. ૫ મોમ, ૧૯૪૬.

જળં જળં દિસં ફેંછે તળં તળં દિસં અપહિબદ્ધે.

જે જે દિશા મળી જવું ઇચ્છે તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લી છે. (રોકી શકતી નથી.)

આવી દશાનો અભ્યાસ જ્યાંસુધી નહીં થાય; ત્યાંસુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે?

પૌદ્ગલિક રચનાએ આત્માને સ્થંભિત કરવો ઉચિત નથી.

૧૯૨.

વવાળીઆ શ્રાવણ વદી ૧૩ શુક્ર, ૧૯૪૬.

આજે મતાંતરથી ઉત્પન્ન થયેલાં પહેલાં પર્યુષણ આરંભાયાં. આવતા માસમાં બીજાં આરંભાશે. સમ્યક્દૃષ્ટિથી મતાંતર દૂર મુકી જોતાં એજ મતાંતર બેવડા લાભનું કારણ છે, કારણ બેવડો ધર્મ સંપાદન કરી શકાશે.

ચિત્ત ગુફાને યોગ્ય થઈ ગયું છે. કર્મરચના વિચિત્ર છે,

(૧.) આપના દર્શનનો લાભ લીધાં લગભગ એક માસ ઉપર કંઈ વસ્તુ થયો. મુંબઈ મૂક્યાં એક પક્ષવાદિયું થયું.

મુંબઈનો એક વર્ષનો નિવાસ ઉપાધિગ્રાહ્ય ગ્રંથો. સમાધિરૂપ એક આપનો સમાગમ, તેનો જેવો જોઈએ તેવો લાભ પ્રાપ્ત ન થયો.

જ્ઞાનીઓએ કલ્પેલો સ્વરેસ્વરો આ કઠિકાઠ જ છે. અનસમુદાયની વૃત્તિઓ વિષયકષાયોદિકથી વિષમતાને પામી છે. એનું બઢવત્તરપણું પ્રત્યક્ષ છે. રાજસિવૃત્તિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે. તાત્પર્યવિવેકીઓની અને યથાયોગ્ય ઉપશમપાત્રની છાયાં પણ મઢતી નથી. એવા વિષમકાઠમાં જન્મેલો આ દેહધારી આત્મા અનાદિકાઠના પરિભ્રમણના થાકથી વિશ્રાંતિ લેવા આવતાં અવિશ્રાંતિ પામી સપડાયો છે. માનસિક ચિંતા ક્યાંય કહી શકાતી નથી. કહેવાનાં પાત્રોની પણ સ્વામી છે; ત્યાં હવે શું કરવું?

જો કે યથાયોગ્ય ઉપશમભાવને પામેલો આત્મા સંસાર અને મોક્ષપર સમવૃત્તિવાળો હોય છે, એટલે અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી શકે છે; પણ આ આત્માને તો હજુ તે દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી. તેનો અભ્યાસ છે. ત્યાં તેને પડરવે આ પ્રવૃત્તિ શામાટે ઉમી હશે?

જેની નિરૂપાયતા છે તેની સહનશીલતા સુખદાયક છે અને એમ જ પ્રવર્તન છે; પરંતુ જીવન પૂર્ણ થતાં પહેલાં યથાયોગ્યપણે નીચેની દશા આવવી જોઈએ:—

૧. મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો મુક્તભાવ.

૨. મનનું ઉદાસીનપણે પ્રવર્તન.

૩. વચનનું સ્વદ્વાદપણું (નિરાગ્રહપણું).

૪. કાયાની વૃક્ષદશા. (આહાર વિહારની નિયમિતતા).

અથવા સર્વ સંદેહની નિવૃત્તિ; સર્વ ભયનું છૂટવું; અને સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ.

અનેક પ્રકારે સંતોએ શાસ્ત્રવાટે તેનો માર્ગ કહ્યો છે. સાધનો બતાવ્યાં છે. યોગોદિકથી થયેલો પોતાનો અનુભવ કહ્યો છે; તથાપિ તેથી યથાયોગ્ય ઉપશમભાવ આવવો દુષ્કર છે. તે માર્ગ છે; પરંતુ ઉપાદાનની બઢવાન સ્થિતિ જોઈએ. ઉપાદાનની બઢવાન સ્થિતિ થવા નિરંતર સત્સંગ જોઈએ, તે નથી.

(૨.) શિશુવયમાંથી જ એ વૃત્તિ ઊગવાથી કોઈ પ્રકારનો પરમાષામ્યાસ ન થઈ શક્યો. અમુક સંપ્રદાયથી શાસ્ત્રામ્યાસ ન થઈ શક્યો. સંસારના બંધનથી રૂપોદામ્યાસ પણ ન થઈ શક્યો; અને તે ન થઈ શક્યો તેને માટે કંઈ બીજી વિચારણા નથી. ઈથી આત્મા અધિક વિકલ્પી થાત. (સર્વને માટે વિકલ્પીપણું નહીં, પણ એક હું પોતાની અપેક્ષાએ કહું છું) અને વિકલ્પોદિક ક્લેશનો તો નાશ જ કરવો ઇચ્છ્યો હતો, એટલે જે થયું તે કલ્યાણકારક જ; પણ હવે શ્રીરામને જેમ મહાનુભાવ વસિષ્ઠ મગવાને આ જ દોષનું વિસરણ કરાવ્યું હતું તેમ કોણ કરાવે?

અર્થાત્ શાસ્ત્રનો ભાષાભ્યાસવિના પણ ઘણો પરિચય થયો છે, ધર્મના વ્યાવહારિક જ્ઞાતાઓનો પણ પરિચય થયો છે, તથાપિ આ આત્માનું આનંદાવરણ ઈથી ટલે એમ નથી, માત્ર સત્સંગ શિવાય, યોગસમાધિ શિવાય, ત્યાં કેમ કરવું?

આટલું પણ દર્શાવવાનું કોઈ સત્યાત્ર સ્થલ નહોતું. ભાગ્યોદયે આપ મલ્યા કે જેને એ જ રોમે રોમે રુચિકર છે.

(૩.) કાયાનું નિયમિતપણું.

વચનનું સ્વાદ્વાદપણું.

મનનું ઔદાસીન્યપણું.

આત્માનું મુક્તપણું.

(આ છેલ્લી સમજણ.)

૧૧૪.

વવાળીઆ. પ્રથમ ભા. છુ. ૪, ૧૯૪૬.

આજના પત્રમાં, મતાંતરથી બેવડો લાભ થાય છે એવું આ પર્યુષણ પર્વ સમ્યક્દૃષ્ટિથી જોતાં જણાયું; એ વાત રૂચી, તથાપિ કલ્યાણ અર્થે એ દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે. સમુદાયનાં કલ્યાણ અર્થે જોતાં બે પર્યુષણ દુઃસ્વદાયક છે. પ્રત્યેક મતાંતર સમુદાયમાં વધવા ન જોઈએ, ઘટવાં જોઈએ.

૧૧૫.

વવાળીઆ. પ્રથમ ભા. છુ. ૬, ૧૯૪૬.

પ્રથમ સંવત્સરીએ એ દિવસ પર્યંત સંબંધીમાં કોઈપણ પ્રકારે તમારો અવિનય, આસાતના, અસમાધિ મારા મન, વચન, કાયાના કોઈપણ યોગાચ્ચવસાયથી થઈ હોય તેને માટે પુનઃ પુનઃ ક્ષમાવું છું.

અંતર્જાનથી સ્મરણ કરતાં એવો કોઈ કાઠ જણાતો નથી વા સાંભરતો નથી કે જે કાઠમાં, જે સમયમાં આ જીવે પરિભ્રમણ ન કર્યું હોય, સંકલ્પ-વિકલ્પનું રટન ન કર્યું હોય, અને એવડે 'સમાધિ' ન મૂલ્યો હોય, નિરંતર એ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, અને એ મહા વૈરાગ્યને આપે છે.

બઢી સ્મરણ થાય છે કે એ પરિભ્રમણ કેવલ સ્વછંદથી કરતાં જીવને ઉદાસીનતા કેમ ન આવી? બીજા જીવો પરત્વે ક્રોધ કરતાં, માન કરતાં, માયા કરતાં, લોભ કરતાં કે અન્યથા કરતાં તે માતું છે એમ યથાયોગ્ય કાં ન જાણ્યું? અર્થાત્ એમ જાણવું જોઈતું હતું, છતાં ન જાણ્યું એ બઢી ફરી પરિભ્રમણ કરવાનો વૈરાગ્ય આપે છે.

બઢી સ્મરણ થાય છે કે જેના વિના એક પલ પણ હું જીવી નહીં શકું એવા કેટલાક પદાર્થો (સ્ત્રિયાદિક) તે અનંતવાર છોડતાં, તેનો વિયોગ થયાં અનંત કાઠ પણ થઈ ગયો; તથાપિ તેના વિના જીવાયું એ કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી. અર્થાત્ જે જે વેઠા તેવો પ્રીતિભાવ કર્યો હતો તે તે વેઠા તે કલ્પિત હતો. એવો પ્રીતિભાવ કાં થયો? એ ફરિફરી વૈરાગ્ય આપે છે.

બઢી જેનું મુલ્ક કોઈ કાઠે પણ નહીં જોડે; જેને કોઈ કાઠે હું ગ્રહણ નહીં જ કરું; તેને ઘેર પુત્રપણે, સ્ત્રિપણે, દાસપણે, દાસીપણે, નાના જંતુપણે શામાટે જન્મ્યો? અર્થાત્ એવા દ્રેષ્યથી એવા

રૂપે જન્મવું પડ્યું! અને તેમ કરવાની તો ઇચ્છા ન હતી! કહો એ સ્મરણ થતાં આ ક્લેષિત આત્મા પરત્વે જુગુપ્સા નહીં આવતી હોય? અર્થાત્ આવે છે.

વધારે શું કહેવું? જે જે પૂર્વનાં ભવાંતરે આંતિપણે ભ્રમણ કર્યું; તેનું સ્મરણ થતાં હવે કેમ જીવવું? એ ચિંતના થઈ પડી છે. ફરી નજ જન્મવું અને ફરી એમ નજ કરવું એવું દૃઢત્વ આત્મામાં પ્રકાશે છે. પણ કેટલીક નિરુપાયતા છે ત્યાં કેમ કરવું?

જે દૃઢતા છે તે પૂર્ણ કરવી; જરૂર પૂર્ણ કરવી એજ રટણ છે, પણ જે કંઈ આડું આવે છે, તે કોરે કરવું પડે છે, અર્થાત્ સ્વસેડવું પડે છે, અને તેમાં કાઠ જાય છે. જીવન ચાલ્યું જાય છે, એને ન જવા દેવું, જ્યાંસુધી યથાયોગ્ય જય ન થાય ત્યાંસુધી, એમ દૃઢતા છે. તેનું કેમ કરવું?

કદાપિ કોઈ રીતે તેમાંનું કંઈ કરીએ તો તેવું સ્થાન ક્યાં છે કે જ્યાં જઈને રહીએ? અર્થાત્ સંતો ક્યાં છે, કે જ્યાં જઈને એ દશામાં બેસી તેનું પોષણ પામીએ? ત્યારે હવે કેમ કરવું?

“ગમે તેમ હો, ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠો. ગમે તેટલા પરિસહ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપ-સર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાલ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ ત્યાંસુધી હે જીવ છૂટકો નથી.”

આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે, અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે.

ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી. અમુક કાલ સુધી શૂન્ય શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાલ સુધી સંત શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાલ સુધી સત્સંગ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો જિન ભક્તિમાં અતિ શુદ્ધ ભાવે લીનતા શિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી. (આર્યાચરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ).

ગમ પડ્યાવિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગવિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે. સંતવિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી.

લોક સંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી. લોક ત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય સ્થિતિ પામવો દુલ્ભ છે.

૧૧૬. વવાળીભા. પ્ર. ભાદરવા શુદ્ધ ૭ શુક્ર સં. ૧૯૪૬.

મુંબાઈ ઇત્યાદિક સ્થળે વેટેલી ઉપાધિ, અહીં આવ્યા પછી એકાંતાદિકનો અભાવ (નહીં હોવાપણું) અને સ્થળતાની અપ્રિયતાને લીધે જેમ બનશે તેમ ત્વરાથી તે ભળી આવીશ.

૧૧૭. વવાળીભા. પ્ર. ભાદરવા શુ. ૧૧ એમ ૧૯૪૬.

કેટલાંક વર્ષ થયાં એક મહાન ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્તિ રહી છે. જે કોઈ સ્થળે કહી નથી, કહી શકાઈ નથી, કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાનું અવશ્ય છે. મહાન પરિશ્રમથી ઘણું કરીને તે પાર પછી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવો જોઈએ તેવો પરિશ્રમ થતો નથી, એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તા છે.

એ ઇચ્છા સ્વામાવિક ઉત્પન્ન થઈ હતી. જ્યાંસુધી તે યથાયોગ્ય રીતે પાર નહીં કરાય ત્યાંસુધી આત્મા સમાધિસ્થ થવા ઇચ્છતો નથી, અથવા થશે નહીં. કોઈ વેળા અવસર હશે તો તે ઇચ્છાની છાયા જણાવી દેવાનું પ્રયત્ન કરીશ.

એ ઇચ્છાનાં કારણને લીધે જીવ ઘણું કરીને વિટંબનદશામાં જ જીવન વ્યતીત કર્યો જાય છે. જો કે તે વિટંબનદશા પણ કલ્યાણકારક જ છે; તથાપિ બીજા પ્રત્યે તેવી કલ્યાણકારક થવામાં કંઈક સ્વામીવાળી છે.

અંતઃકરણથી ઊગેલાં અનેક ઝર્મિયો તમને ઘણીવાર સમાગમમાં જણાવ્યાં છે. સાંભળીને કેટલેક અંશે તમને અવધારવાની ઇચ્છા થતી જોવામાં આવી છે. ફરી ભલામણ છે કે જે જે સ્થળોએ તે તે ઝર્મિયો જણાવ્યાં હોય તે તે સ્થળે જતાં ફરિફરી તેનું અધિક અવશ્ય સ્મરણ કરશો.

આત્મા છે.

તે બંધાયો છે.

તે કર્મનો કર્તા છે.

તે કર્મનો ભોક્તા છે.

મોક્ષનો ઉપાય છે.

આત્મા સાધી શકે છે.

આ જે છ મહા પ્રવચનો તેનું નિરંતર સંશોધન કરજો.

બીજાની વિટંબનાનો અનુગ્રહ નહીં કરતાં પોતાની અનુગ્રહતા ઇચ્છનાર જય પામતો નથી. એમ પ્રાયે થાય છે; માટે ઇચ્છું છું કે તમે સ્વાત્માના અનુગ્રહમાં દૃષ્ટિ આપી છે તેની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો; અને તેથી પરની અનુગ્રહતા પણ કરી શકશો.

ધર્મ જ જેનાં અસ્થિ અને ધર્મ જ જેની મિંજા છે, ધર્મ જ જેનું લોહી છે, ધર્મ જ જેનું આમિષ છે, ધર્મ જ જેની ત્વચા છે, ધર્મ જ જેની હૃદયો છે, ધર્મ જ જેનું કર્મ છે, ધર્મ જ જેનું ચલન છે, ધર્મ જ જેનું બેસવું છે, ધર્મ જ જેનું ઉઠું રહેવું છે, ધર્મ જ જેનું શયન છે, ધર્મ જ જેની જાગૃતિ છે, ધર્મ જ જેનો આહાર છે, ધર્મ જ જેનો વિહાર છે, ધર્મ જ જેનો નિહાર (૧) છે, ધર્મ જ જેનો વિકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનો સંકલ્પ છે, ધર્મ જ જેનું સર્વસ્વ છે, એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. અને તે મનુષ્યદેહે પરમાત્મા છે. એ દશાને શું આપણે નથી ઇચ્છતા! ઇચ્છિયે છિયે તથાપિ પ્રમાદ અને અસત્સંગ આડે તેમાં દૃષ્ટિ નથી દેતા.

આત્મભાવની વૃદ્ધિ કરજો; અને દેહભાવને ઘટાડજો.

૧૧૮. (મોરબી) જેતપર. પ્ર. આ. વવ ૫ કુષ. ૧૯૪૬.

ભગવતીસૂત્રના પાઠ સંબંધમાં બંનેના અર્થ મને તો ઠીક જ લાગે છે. બાઝીવોની અપેક્ષા દેવાના લેખકે ભરેલો અર્થ હિતકારક છે; મુમુક્ષુને માટે તમે કલ્પેલો અર્થ હિતકારક છે;

સંતોને માટે બન્નેય હિતકારક છે; જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે એટલા માટે એ સ્થળે પ્રત્યાસ્થાનને દુઃપ્રત્યાસ્થાન કહેવાની અપેક્ષા છે. યથાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જો ન થઈ હોય તો જે પ્રત્યાસ્થાન કર્યાં હોય તે દેવાદિક ગતિ આપી સંસારના જ અંગમૂત થાય છે. એ માટે તેને દુઃપ્રત્યાસ્થાન કહ્યાં; પણ એ સ્થળે પ્રત્યાસ્થાન જ્ઞાન વિના નજ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થંકર દેવનો છે જ નહીં.

પ્રત્યાસ્થાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે, ડુંચ ગોત્ર અને આર્યદેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનની સાધનમૂત સમજવી જોઈએ છે.

૧૧૯.

વવાળીમા. પ્ર. મા. વદ ૧૩ શુક્ર ૧૯૪૬.

ક્ષણમપિ સજ્જનસંગતિરેકા, ભવતિ ભવાર્ણવતરણે નૌકા.

ક્ષણવારનો પણ સત્પુરુષનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે. એ વાક્ય મહાત્મા શંકરાચાર્યજીનું છે; અને તે યથાર્થ જ લાગે છે. અંતઃકરણમાં નિરંતર એમ જ આવ્યા કરે છે કે પરમાર્થરૂપ થવું; અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સહાયક થવું એજ કર્તવ્ય છે, તથાપિ કંઈ તેવો યોગ હજુ વિયોગમાં છે.

૧૨૦.

વવાળીમા. વીજા મા. શુ. ૨ મોસે. ૧૯૪૬.

અત્ર જ એ ઉપાધિ છે, તે એક અમુક કામથી ઉત્પન્ન થઈ છે; અને તે ઉપાધિ માટે શું થશે એવી કંઈ કલ્પના પણ થતી નથી; અર્થાત્ તે ઉપાધિ સંબંધી કંઈ ચિંતા કરવાની વૃત્તિ રહેતી નથી. એ ઉપાધિ કલ્લિકાઠના પ્રસંગે એક આગઠની સંગતિથી ઉત્પન્ન થઈ છે. અને જેમ તે માટે થવું હશે તેમ થોડા કાઠમાં થઈ રહેશે. એવી ઉપાધિ આ સંસારમાં આવવી, એ કંઈ નવાઈની વાત નથી.

ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી. દુઃખ ઉલટું સુખરૂપ થઈ પડે છે. આત્મેચ્છા એવી જ વર્તે છે કે સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવાં શુભાશુભ ઉદય આવો, પરંતુ તેમાં પ્રીતિ અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો.

રાત્રિ અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે. આહાર પણ એજ છે. નિદ્રા પણ એજ છે, શયન પણ એજ છે, સ્વપ્ન પણ એજ છે, ભય પણ એજ છે, ભોગ પણ એજ છે, પરિગ્રહ પણ એજ છે, ચલન પણ એજ છે, આસન પણ એજ છે, અધિક શું કહેવું? હાડ માંસ અને તેની મિંજાને એક જ એજ રંગનું રંગન છે. એક રોમ પણ એનો જ જાણે વિચાર કરે છે અને તેને લીધે નથી કંઈ જોવું ગમતું, નથી કંઈ સુંઘવું ગમતું, નથી કંઈ સાંભઠવું ગમતું, નથી કંઈ ચાસવું ગમતું કે નથી કંઈ સ્પર્શવું ગમતું, નથી બોલવું ગમતું કે નથી મૌન રહેવું ગમતું, નથી બેસવું ગમતું કે નથી ઉઠવું ગમતું, નથી સુવું ગમતું કે નથી જાગવું ગમતું, નથી સ્વાવું ગમતું કે નથી મૂલ્યું ગમતું, નથી અસંગ ગમતો કે નથી સંગ ગમતો, નથી લક્ષ્મી ગમતી કે નથી અલક્ષ્મી ગમતી; એમ છે. તથાપિ તે પ્રત્યે આશા નિરાશા કંઈજ ઉગતું જણાતું નથી. તે હો તો પણ મળે અને ન હોતો પણ મળે. એ કંઈ દુઃખનાં કારણ નથી. દુઃખનાં કારણ માત્ર વિષમાત્મા

છે. અને તે જો સમ છે તો સર્વ સુખ જ છે. એ વૃત્તિને લીધે સમાધિ રહે છે. તથાપિ બહારથી ગૃહસ્થપણાની પ્રવૃત્તિ નથી થઈ શકતી, દેહ ભાવ દેસાડવો પાલવતો નથી, આત્મભાવથી પ્રવૃત્તિ બાહ્યથી કરવાને કેટલોક અંતરાય છે. ત્યારે હવે કેમ કરવું? કયા પર્યતની ગુફામાં જવું? અને અલોપ થઈ જવું, એજ રટાય છે. તથાપિ બહારથી અમુક સંસારી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. તે માટે શોક તો નથી. તથાપિ સહન કરવા જીવ ઇચ્છતો નથી! પરમાનંદ ત્યાગી એને ઇચ્છે પણ કેમ? અને એજ કારણથી જ્યોતિષ્યાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી. ગમે તેવાં ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિયોની ઇચ્છા નથી. તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે. તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે. માટે એ જ્ઞાન સંબંધે ચિત્તની સ્વસ્થતાપૂર્વક વિચારી માગેલા પ્રશ્નો સંબંધી લક્ષ્મીશ અથવા સમાગમે જણાવીશ.

જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે તેઓ મોહાવીન છે, અને તેઓ પરમાર્થનાં પાત્ર થવાં દુલ્ભ છે એમ માન્યતા છે, તો તેવા પ્રસંગમાં આવવું પણ ગમતું નથી. પણ પરમાર્થ હેતુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો કંઈ કરીશ. ઇચ્છા તો થતી નથી.

૧૨૧.

બવાળીઆ, બી. આ. મુ. ૮ રવિ ૧૯૪૬.

દેહધારીને વિટંબના એ તો એક ધર્મ છે. ત્યાં સ્વેદ કરીને આત્મવિસ્મરણ શું કરવું?

ધર્મમક્તિયુક્ત એવા જે તમે તેની પાસે એવી પ્રયાચના કરવાનો યોગ માત્ર પૂર્વ કર્મે આપ્યો છે. આત્મેચ્છા એથી કંપિત છે. નિરુપાયતા આગળ સહનશીલતા જ સુખદાયક છે.

આ ક્ષેત્રમાં આ કાળે આ દેહધારીનો જન્મ થવો યોગ્ય નહોતો, જો કે સર્વ ક્ષેત્રે જન્મવાની તેણે ઇચ્છા રૂંધી જ છે. તંથાપિ થયેલા જન્મ માટે શોક દર્શાવવા આમ..... લગ્યું છે. કોઈ પણ પ્રકારે વિદેહી દશા વગરનું, યથાયોગ્ય જીવનમુક્ત દશા વગરનું, યથાયોગ્ય નિર્મથ-દશા વગરનું ક્ષણ એકનું જીવન પણ ભાઠવું જીવને સુલભ લાગતું નથી તો પછી બાકી રહેલું અધિક આયુષ્ય કેમ જશે? એ વિટંબના આત્મેચ્છાની છે.

યથાયોગ્ય દશાનો હજુ મુમુક્ષુ છૂંડ. કેટલીક પ્રાપ્તિ છે. તથાપિ સર્વ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થયા વિના આ જીવ શાંતિને પામે એવી દશા જણાતી નથી. એક પર રાગ અને એક પર દ્વેષ એવી સ્થિતિ એક રોમમાં પણ તેને પ્રિય નથી. અધિક શું કહેવું? પરના પરમાર્થ શિવાયનો દેહ જ ગમતો નથી તો ?

આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરશો.

૧૨૨.

બવાળીઆ, બી. આ. મુ. ૧૪ રવિ. ૧૯૪૬.

મુમુક્ષુતાનાં અંશોએ ગૃહાયલું તમારું હૃદય પરમ સંતોષ આપે છે. અનાદિકાઠનું પરિભ્રમણ હવે સમાપ્તતાને પામે એવી જિજ્ઞાસા, એ પણ એક કલ્યાણ જ છે. કોઈ એવો યથાયોગ્ય સમય આવી રહેશે કે જ્યારે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ રહેશે. નિરંતર વૃત્તિયો લક્ષતા રહેશે. જિજ્ઞાસાને

ઉપેક્ષા આપતા રહેશો. અને નીચેની ધર્મકથા શ્રવણ કરી હશે તથાપિ ફરિફરી તેનું સ્મરણ કરશો. સમ્યક્ દક્ષાનાં પાંચ લક્ષણો છે.

શમ.
સંવેગ.
નિર્વેદ.
આસ્થા.

અનુકંપા.

ક્રોધાદિક કષાયોનું શમાઈ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાઢી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી અથવા અનાદિ કાલની કૃત્તિઓ શમાઈ જવી તે શમ.

મુક્ત થવા શિવાય બીજી કોઈ પળ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં, અભિલાષા નહીં તે સમ્વેગ.

જ્યારથી એમ સમજાયું કે આંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું; ત્યારથી હવે ઘણી થઈ! અરે જીવ! હવે શોભ, એ નિર્વેદ.

મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરુષોનાં વચનમાં જ તહીનતા તે શ્રદ્ધા—આસ્થા.

એ સઘડાં વડે જીવમાં આત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે અનુકંપા.

આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવાં યોગ્ય છે, સ્મરવાં યોગ્ય છે. ઇચ્છવાં યોગ્ય છે, અનુભવવાં યોગ્ય છે.

૧૨૩.

વવાળીમા. બી. મા. શુદ્ધ ૧૪ રવિ. ૧૯૪૬.

તમારું સંવેગ ભરેલું પત્ર મળ્યું. પત્રોથી અધિક શું જણાવું? જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા ઇટલે દેહ ભાવે વર્તશે, હું કરું છું એવી બુદ્ધિ કરશે, હું રિદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છું એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાઢરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવી દુલ્ભ છે. એજ આ પત્રોથી જણાવું છું. તેમાં જ બહુ શમાયું છે. ઘણે સ્થલેથી વાચ્યું હોય, શુભ્યું હોય તોપણ આ પર અધિક લક્ષ રાખશો.

૧૨૪.

મોરલી. બી. મા. શુદ્ધ ૪ ગુરુ. ૧૯૪૬.

પત્ર મળ્યું. શાંતિ પ્રકાશ નથી મળ્યું.

આત્મ શાંતિમાં પ્રવર્તશો. યોગ્યતા મેઢવો, એમ જ મલશે. પાત્રતાપ્રાપ્તિનો પ્રયાસ અધિક કરો.

૧૨૫.

મોરલી. બી. મા. શુદ્ધ ૭ રવિ. ૧૯૪૬.

(૧) આઠ રુચકપ્રદેશ સંબંધીનું પ્રથમ તમારું પ્રશ્ન છે.

ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાંતમાં સર્વ પ્રદેશે કર્મ વઢગણા બતાવી એનો હેતુ એવો સમજાયો છે કે એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્તા આઠ રુચકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી એવો નિષેધ કરે છે, એમ સમજાતું નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મ સહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કઈ ગણતિમાં છે? અસંખ્યાત આગઢ તેનું ઇટલું બધું રુચત્વ છે કે શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અધિકતા માટે એ વાત અંતઃકરણમાં રાક્ષી બહારથી આ

પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો; અને એવી જ શૈલી નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે. અંતર્મુહૂર્તે ઇટલે બે ઘડીની અંદરનો ગમે તે વસ્તુ એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે. પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમાણે એનો અર્થ એવો કરવો પડે છે કે આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બે ઘડીની અંદરના વસ્તુને અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય. પણ રૂઢીમાં તો જેમ આગળ બતાવ્યું તેમ જ સમજાય છે. તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલી જ માન્ય છે. જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લઘુત્વવાળી હોવાથી સ્થળે સ્થળે શાસ્ત્રમાં બતાવી નથી, તેમ આઠ રૂચકપ્રદેશની વાત પણ છે. એમ મારું સમજવું છે; અને તેને ભગવતી, પ્રજ્ઞાપના, ટાળંગ ઇત્યાદિક સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે.

વઢી મારી સમજણ તો એમ રહે છે કે શાસ્ત્રકારે બધાં શાસ્ત્રોમાં ન હોય એવી પણ કોઈ શાસ્ત્રમાં વાત કરી હોય તો કંઈ ચિંતા જેવું નથી, તેની સાથે તે એક શાસ્ત્રમાં કહેલી વાત સર્વ શાસ્ત્રની રચના કરતાં શાસ્ત્રકારનાં લક્ષમાં જ હતું, એમ સમજવું. વઢી બધાં શાસ્ત્ર કરતાં કંઈ વિચિત્ર વાત કોઈ શાસ્ત્રમાં જણાવી હોય તો એ વધારે સમ્મત કરવા જેવી સમજવી. કારણ એ કોઈ વીરલા મનુષ્યને અર્થે વાત કહેવાઈ હોય છે. બાકી તો સાધારણ મનુષ્યો માટે જ કથન હોય છે. આમ હોવાથી આઠ રૂચકપ્રદેશ નિર્વંધન છે, એ વાત અનિવેધ છે, એમ મારી સમજણ છે. બાકીના ચાર અસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્થળે એ રૂચકપ્રદેશ મૂકી સમુદ્ધાત કરવાનું કેવળી સંબંધી જે વર્ણન છે, તે કેટલીક અપેક્ષાએ જીવનો મૂલ કર્મભાવ નથી એમ સમજાવવા માટે છે. એ વાત પ્રસંગવશાત્ સમાગમે ચર્ચો તો ઠીક પડશે.

(૨) બીજું પ્રશ્ન ચૌદપૂર્વધારી કંઈ જ્ઞાને ઉળા એવા અનંત નિગોદમાં લામે અને જઘન્યજ્ઞાન-વાળા પણ અધિકમાં અધિક પંદર ભવે મોક્ષે જાય એ વાતનું સમાધાન કેમ ?

એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમાં છે, તેજ જણાવી દઉં છઉં કે એ જઘન્યજ્ઞાન બીજું અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જઘન્યજ્ઞાન ઇટલે સામાન્યપણે પણ મૂઠ વસ્તુનું જ્ઞાન, અતિશય સંક્ષેપમાં છતાં મોક્ષના બીજરૂપ છે. ઇટલા માટે એમ કહ્યું. અને એકદેશે ઉળું એવું ચૌદપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂઠ વસ્તુનાં જ્ઞાન શિવાય બીજું બધું જાણનાર થયું; પણ દેહદેવતામાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણનાર ન થયું. અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી તેમ આ પણ થયું. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન જિને બોધ્યું છે તે વસ્તુ ન મળી તો પછી ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ જ થયું. અહીં દેશે ઉળું ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન સમજવું. દેશે ઉળું કહેવાથી આપણી સાધાણ મતિથી એમ સમજાય કે ચૌદપૂર્વને છેડે મળી મળી આવી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન કે તેવું રહી ગયું અને તેથી રસ્ત્યા, પરંતુ એમ તો નહીં. ઇટલા બધાં જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમાં પરામવ પામે એ માનવા જેવું નથી. અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી, અથવા અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમાં રાખવું તેમને દુસ્ત્રમ પડે. માત્ર મૂઠ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યું ઇટલી જ ઉળાઈ, તેણે ચૌદપૂર્વનું બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું. એક નયથી એવી વિચારણા પણ થઈ શકે છે કે શાસ્ત્રો (લક્ષેનાં)

પાનાં) ઉપાડવાં અને મળવાં એમાં કંઈ અંતર નથી, જો તત્ત્વ ન મળ્યું તો. કારણ બેયે બોજો જ ઉપાડ્યો. પાનાં ઉપાડ્યાં તેણે કાયાએ બોજો ઉપાડ્યો, મળી ગયા તેણે મને બોજો ઉપાડ્યો, પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષ્યાર્થ વિના તેનું નિરૂપયોગીપણું થાય એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આલ્હો લવણ સમુદ્ર છે તે તૃષાતુરની તૃષા મટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એમ મીઠા પાણીની વીરડી છે, તે પોતાની અને બીજા કેટલાકની તૃષા મટાડવા સમર્થ છે. અને જ્ઞાન-દૃષ્ટિએ જોતાં મહત્ત્વ તેનું જ છે.

તોપણ બીજા નય પર હવે દૃષ્ટિ કરવી પડે છે. અને તે એ કે કોઈ રીતે પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો કંઈ પાત્ર થવાની જિજ્ઞાસા થશે, અને કાઠે કરીને પાત્રતા પણ મળશે અને પાત્રતા બીજાને પણ આપશે. એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી. પણ મૂઝવણીથી દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો તો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદી નહીં કહેવાઈએ.

ટુંકામાં એમ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. લેખન કરતાં વાંચાણ અધિક સમજાવવાનું બને છે. તો પણ આશા છે કે આથી સમાધાન થશે; અને તે પાત્રપણાના કોઈ પણ અંશોને વધારશે, એકાંતિક દૃષ્ટિને ઘટાડશે એમ માન્યતા છે.

અહો! અનંત ભવના પર્યટનમાં કોઈ સત્પુરુષના પ્રતાપે આ દશા પામેલો એવા આ દેહધારીને તમે ઇચ્છો છો, તેની પાસેથી ધર્મ ઇચ્છો છો, અને તે તો હજુ કોઈ આશ્ચર્યકારક ઉપાધિમાં પડ્યો છે! નિવૃત્ત હોત તો બહુ ઉપયોગી થઈ પડત. વારુ! તમને તેને માટે આટલી બધી શ્રદ્ધા રહે છે તેનું કંઈ મૂઝવણ કારણ હસ્તગત થયું છે? એના પર રાખેલ શ્રદ્ધા એનો કહેલો ધર્મ અનુમત્યે અનર્થકારક તો નહીં લાગે? અર્થાત્ હજુ તેની પૂર્ણ કસોટી કરજો; અને એમ કરવામાં તે રાજી છે; તેની સાથે તમને યોગ્યતાનું કારણ છે. અને કદાપિ પૂર્વાપર પણ નિઃશંક શ્રદ્ધા જ રહેશે એમ હોય તો તેમ જ રાખવામાં કલ્યાણ છે એમ સ્પષ્ટ કહી દેવું આજે વાજબી લાગતાં કહી દિધું છે.

આજનાં પત્રની ભાષા ઘણી જ ગ્રામિક વાપરી છે. તથાપિ તેનો ઉદ્દેશ એક પરમાર્થ જ છે. આગમના ઉલ્લાસની વૃદ્ધિ કરશો,—જરૂર.

અનામજીના પ્રણામ.

૧૨૬.

બવાળીબા. બી. મા. વદ ૧૨ શુક્ર. ૧૯૪૬.

સૌભાગ્ય મૂર્તિ સૌભાગ્ય,

ન્યાસ ભગવાન્ વદે છે કે:-

इच्छाद्वेषविहीनेन, सर्वत्र समचेतसा,
भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गतिः.

इच्छा અને द्वेष બગર, સર્વ ટેકાળે સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઈને ભાગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા.

આપ જુઓ, એ વચનમાં કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે શમાવ્યો છે? પ્રસંગવશાત્ એ વાક્યનું સ્મરણ થવાથી લક્ષ્યું.

નિરંતર સાથે રહેવા દેવામાં ભગવતને શું खोट જતી હશે? આજ્ઞાકિત—

૧૨૭.

ઘવાળીઆ. બી. આ. વદ ૧૩ જાનિ, ૧૯૪૬.

નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા જ રહો:—

૧. ગમે તે પ્રકારે પણ ઉદય આવેલા, ઉદય આવવાના કષાયોને શમાવો.
૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષાની નિવૃત્તિ કર્યા રહો.
૩. આટલા કાલ સુધી જે કર્યું તે બધાંથી નિવૃત્ત થાઓ, એ કરતાં હવે અટકો.
૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો, અને બાકીનાં પ્રાણીઓની અનુકંપા કર્યા કરો.
૫. સત્પુરુષ કોઈ એક શોધો; અને તેનાં ગમે તેવાં વચનમાં પણ શ્રદ્ધા રાખો.

એ પાંચે અભ્યાસ અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વઢી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો.

અધિક શું કહું? ગમે તે કાલે પણ એ પાંચમું પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી.

બાકીનાં ચાર એ પાંચમું મેલવવાના સહાયક છે.

પાંચમા અભ્યાસ શિવાયનો, તેની પ્રાપ્તિ શિવાયનો બીજો કોઈ નિર્વાણ માર્ગ મને સૂજતો નથી; અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમ જ સૂઝ્યું હશે.—(સૂઝ્યું છે.)

હવે જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો. એ બધાંની તમારી ઇચ્છા છે; તો પણ અધિક ઇચ્છો; ઉતાવળ ન કરો. જેટલી ઉતાવળ તેટલી કચાશ અને કચાશ તેટલી સ્વટાશ આ અપેક્ષિત કથનનું સ્મરણ કરો.

પ્રારબ્ધથી જીવતા રાચવંદના યથા.

૧૨૮.

ઘવાળીઆ. બી. આ. વદ ૧૩, ૧૯૪૬.

તમે અને બીજા જે જે માર્દો મારી પાસેથી કંઈ આત્મલાભ ઇચ્છો છો, તે તે લાભ પામો એ મારી અંતઃકરણથી ઇચ્છા જ છે. તથાપિ તે લાભ આપવાની જે યથાયોગ્ય પાત્રતા તેમાં મને હજુ કંઈક આવરણ છે. અને તે લાભ લેવા ઇચ્છતોની પણ કેટલીક રીતે યોગ્યતાની મને ન્યૂનતા લાગ્યા કરે છે. એટલે એ બન્ને યોગ જ્યાંસુધી પરિપક્વતાને નહીં પામે ત્યાંસુધી ઇચ્છિત સિદ્ધિ વિલંબમાં રહી છે, એમ માન્યતા છે. ફરિફરી અનુકંપા આવી જાય છે, પણ નિરુપાયતા આગલ શું કરું? પોતાની કંઈ ન્યૂનતાને પૂર્ણતા કેમ કહું?

એ પરથી એવી ઇચ્છા રક્ષા કરે છે કે હમણા તો જેમ તમો બધા યોગ્યતામાં આવી શકો તેવું કંઈ નિવેદન કર્યા રહેવું, જે કંઈ ખુલાસો માગો તે યથામતિ આપવો, નહીં તો યોગ્યતા મેલઘ્યા રહો, એ ફરિફરી સૂચવું.

૧૨૯. વવાળીમા. બી. માદરવા. વદ. ૧, સોમ. ૧૯૪૬.

ચૈતન્યનો નિરંતર અવિચ્છિન અનુભવ પ્રિય છે. એજ જોઈએ છીએ; બીજી કંઈ સ્પૃહા રહેતી નથી. રહેતી હોય તો પણ રાસવા ઇચ્છા નથી. એક “તુંહિ તુંહિ” એજ યથાર્થ વહેતી પ્રવાહના જોઈએ છીએ. અધિક શું કહેવું? લક્ષ્યું લક્ષાય તેમ નથી; કચ્ચું કથાય તેમ નથી. જ્ઞાને માત્ર ગમ્ય છે. કાંતો શ્રેણે શ્રેણે સમજાય તેવું છે. બાકી તો અવ્યક્તતા જ છે.

માટે જે નિસ્પૃહ દશાનું જ રટણ છે, તે મલ્લ્યે, આ કલ્પિત મૂલી ગયે છૂટકો છે.

૧૩૦.

વવાળીમા. આસો. સુદ ૫ તિ. ૧૯૪૬.

ઉંચ નીચનો અંતર નથી, સમજ્યા તે પામ્યા સદ્ગતી.

તીર્થંકર દેવે રાગ કરવાની ના કહી છે, અર્થાત્ રાગ હોય ત્યાંસુધી મોક્ષ નથી. ત્યારે આ પ્રત્યેનો રાગ તમને બધાને હિતકારક કેમ થશે? લક્ષનાર અવ્યક્તદશા

૧૩૧.

વાવાળીમા. આસો. સુદ ૬ તિ. ૧૯૪૬.

આજ્ઞામાં જ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુજ અસુલભ છે. એકતાન થવું પણ બહુજ અસુલભ છે. એને માટે તમે શું ઉપાય કરશો? અથવા ધાર્યો છે?

અધિક શું? અત્યારે આટલુંય ઘણું છે.

૧૩૨.

વવાળીમા. આસો. સુદ ૧૦ ગુરુ. ૧૯૪૬.

(૧)

બીજજ્ઞાન.

શોધે તો કેવલ જ્ઞાન.

ભગવાન્ મહાવીરદેવ.

કંઈ કહી શકાય એવું આ સ્વરૂપ નથી.

જ્ઞાની રલાકર

૧ ૩

+

૨ ૪

આ બધી નિયતિઓ કોણે કહી?

અમે જ્ઞાનવડે જોઈ પછી યોગ્ય લાગી તેમ વ્યાख्या કરી.

ભગવાન્ મહાવીરદેવ.

૧૦,૯,૮,૭,૬,૪,૩,૨,૧.

(૨)

પાંચેક દિવસ પહેલાં પત્ર મલ્લ્યું (જે પત્રમાં લક્ષ્મ્યાદિકની વિચિત્ર દશા વર્ણવી છે તે).

એવા અનેક પ્રકારના પરિત્યાગી વિચારો પાલટી પાલટીને જ્યારે આત્મા એકત્વ બુદ્ધિ પામી મહાત્માના સંગને આરાધશે, વા પોતે કોઈ પૂર્વના સ્મરણને પામશે તો ઇચ્છિત સિદ્ધિને પામશે. આ નિઃસંશય છે.

(૩)

ધર્મ ધ્યાન, વિદ્યાભ્યાસ इत्यादिनी વૃદ્ધિ કરશો.

૧૩૩.

વચા૦ વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬. આશ્વિન.

મોતનું ઔષધ હું આ તને દઉં છું.

વાપરવામાં દોષ કરજે નહીં.

તને કોણ પ્રિય છે? મને ઓઢસનાર.

આમ કાં કરો? હજુ વાર છે.

શું થનાર છે તે?

હે! કર્મ! તને નિશ્ચય આજ્ઞા કરું છું કે નીતિ અને નેકી ઉપર મને પગ મુકાવીશ નહીં.

૧૩૪.

વિ૦ સં૦ ૧૯૪૬. આશ્વિન.

ત્રણ પ્રકારનાં વીર્ય પ્રણીત કર્યાં:—

(૧) મહાવીર્ય. (૨) મધ્ય વીર્ય. (૩) અલ્પવીર્ય.

ત્રણ પ્રકારે મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું:—

(૧) સાત્ત્વિક. (૨) રાજસી. (૩) તામસી.

ત્રણ પ્રકારે સાત્ત્વિક શુક્લ મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું:—

(૧) સાત્ત્વિક શુક્લ. (૨) સાત્ત્વિક ધર્મ. (૩) સાત્ત્વિક મિશ્ર.

ત્રણ પ્રકારે સાત્ત્વિક શુક્લ મહાવીર્ય પ્રણીત કર્યું:—

(૧) શુક્લજ્ઞાન. (૨) શુક્લ દર્શન. (૩) શુક્લ ચારિત્ર (શિલ.)

સાત્ત્વિક ધર્મ બે પ્રકારે પ્રણીત કર્યાં:—

(૧) પ્રશસ્ત. (૨) પ્રસિદ્ધ પ્રશસ્ત.

ए पण બે પ્રકારે પ્રણીત કર્યું:—

(૧) પન્નંતે (૨) અપન્નંતે.

સામાન્ય કેવલી

તીર્થંકર

ए अर्थ समर्थ છે.

૧૩૫. (૧)

વચાળીખા. આસો. શુદ્ ૧૧ શુક્ર, ૧૯૪૬.

આ, બંધાયેલા પામે છે મોક્ષ એમ કાં ન કહી દેવું ?

एवी कोने इच्छा रही છે કે તેમ થવા દે છે ?

जिननां वचननी रचना अद्भुत છે. एमां तो ना नहीं.

पण પામેલા પદાર્થનું સ્વરૂપ તેનાં શાસ્ત્રોમાં કાં નહીં ?

શું તેને આશ્ચર્ય નહીં લાગ્યું હોય, કાં છુપાવ્યું હશે.

(૨)

एकवार ते स्वभुवनमां बैठो हतो.....प्रकाश हतो;-शंसाश हती.

મંત્રિયે આવીને તેને કહ્યું, આપ શું વિચારણામાં પરિશ્રમ લો છો? તે યોગ્ય હોય તો આ દીનને દર્શાવી ઉપકૃત કરશો.

૧૩૬.

વવાળીઆ. આસો. શુદ્ ૧૧ શુક્ર. ૧૯૪૬.

(૧)

પદ મઘ્યું. સર્વાર્થસિદ્ધની જ વાત છે.

જૈનમાં એમ કહે છે કે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાથી બાર યોજન દૂર મુક્તિશિલા છે. કબીર પળ ધ્વજાથી આનંદ આનંદ પામી ગયા છે.

તે પદ બાંધી પરમાનંદ થયો. પ્રભાતમાં બહેલો ઉઠ્યો ત્યારથી કોઈ અપૂર્વ આનંદ વર્ત્યા જ કરતો હતો. તેવામાં પદ મઘ્યું; અને મૂળપદનું અતિશય સ્મરણ થયું; એકતાન થઈ ગયું. એકાકાર વૃત્તિનું વર્ણન શબ્દે કેમ કરી શકાય? દિવસના બાર બજ્યાસુધી રહ્યું. અપૂર્વ આનંદ તો તેવોને તેવો જ છે. પરંતુ બીજી વાર્તા (જ્ઞાનની) કરવામાં ત્યાર પછીનો કાલક્ષેપ કર્યો.

“કેવલજ્ઞાન હવે પામશું, પામશું, પામશું, પામશું રે કે.” એવું એકપદ કર્યું.

હૃદય બહુ આનંદમાં છે.*

*(૨)

જીવનાં અસ્તિત્વપણાંનો તો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં નિત્યપણાંનો-ત્રિકાલ હોવાપણાંનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

જીવનાં ચૈતન્યપણાંનો-ત્રિકાલ હોવાપણાંનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તેને કોઈ પણ પ્રકારે બંધદશા વર્તે છે એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

તે બંધની નિવૃત્તિ કોઈ પણ પ્રકારે નિઃસંશય ઘટે છે, એ વાતનો કોઈ કાળે પણ સંશય પ્રાપ્ત નહીં થાય.

મોક્ષપદ છે એ વાતનો કોઈ પણ કાળે સંશય નહીં થાય.

૧૩૭.

વવાળીઆ. આસો. શુદ્ ૧૨ શનિ, ૧૯૪૬.

સંસારમાં રહેવું અને મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું અસુલભ છે.

હૃદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે.

૧૩૮.

મોરબી. આસો. ૧૯૪૬.

ૐ

બીજાં સાધન બહુ કર્યાં, કરી કલ્પના આપ,

અથવા અસદ્ગુરુ થકી, ઉલટો વચ્ચો ઉતાપ.

૧.

પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મઘ્યો સદ્ગુરુ યોગ,

વચન સુધા શ્રવણે જતાં, થયું હૃદય ગતશોભ.

૨.

નિશ્ચય એથી આવિયો, ટલશે અહીં ઉતાપ,
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મેં, એક લક્ષથી આપ.

૩.

૧૩૯.

મોરબી. આશો. ૧૯૪૧.

ઉપયોગ ત્યાં ધર્મ છે.

(મહાવીરદેવને નમસ્કાર.)

૧. છેવટનો નિર્ણય થવો જોઈએ.
૨. સર્વ પ્રકારનો નિર્ણય તત્ત્વજ્ઞાનમાં છે.
૩. આહાર, વિહાર, નિહારની નિયમિતતા.
૪. અર્થની સિદ્ધિ.

આર્યજીવન

ઉત્તમ પુરુષોએ આચરણ કર્યું છે.

૧૪૦.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૧.

નિત્ય સ્મૃતિ.

૧. જે મહાકામ માટે તું જન્મ્યો છે, તે મહાકામનું અનુપેક્ષન કર.
૨. ધ્યાન ધરી જા; સમાધિસ્થ થા.
૩. વ્યવહારકામને વિચારી જા. જેનો પ્રમાદ થયો છે, તે માટે હવે પ્રમાદ ન થાય તેમ કર.
જેમાં સાહસ થયું હોય, તેમાંથી હવે તેવું ન થાય તેવો બોધ લે.
૪. દૃઢ યોગી છો, તેવોજ રહે.
૫. કોઈપણ અલ્પ મૂલ તારી સ્મૃતિમાંથી જતી નથી, એ મહાકલ્યાણ છે.
૬. લેપાઈશ નહીં.
૭. મહાગંભીર થા.
૮. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ વિચારી જા.
૯. યથાર્થ કર.
૧૦. કાર્યસિદ્ધિ કરીને ચાલ્યો જા.

૧૪૧.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૧.

સહજ પ્રકૃતિ.

૧. પરહિત એજ નિજહિત સમજવું, અને પરદુઃખ એ પોતાનું દુઃખ સમજવું.
૨. સુખ દુઃખ એ બન્ને મનની કલ્પના છે.
૩. ક્ષમા એજ મોક્ષનો મહત્ત્વ દરવાજો છે.
૪. સઘળા સાથે નમ્રભાવથી વસવું એ જ સ્વરૂં મૂષણ છે.
૫. શાંતસ્વભાવ એ જ સજ્જનતાનું સ્વરૂં મૂલ છે.

૬. સ્વરા શ્રેહિની ચાહના એ સજ્જનતાનું સ્વાસ લક્ષણ છે.
૭. દુર્જનનો ઓછો સહવાસ.
૮. વિવેક બુદ્ધિથી સઘણું આચરણ કરવું.
૯. દ્વેષાભાવ. એ(દ્વેષ) વસ્તુ શેરરૂપ માનવી.
૧૦. ધર્મ કર્મમાં વૃત્તિ રાખવી.
૧૧. નીતિના બાંધાપર પગ ન મૂકવો.
૧૨. જિતેન્દ્રિય થવું.
૧૩. જ્ઞાનચર્ચા અને વિદ્યાવિલાસમાં તથા શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ગુંથાવું.
૧૪. ગંભીરતા રાખવી.
૧૫. સંસારમાં રહ્યા છતાં ને નીતિથી ભોગવતાં છતાં, વિદેહી દશા રાખવી.
૧૬. પરમાત્માની ભક્તિમાં ગુંથાવું.
૧૭. પરનિંદા એ જ સબલ પાપ માનવું
૧૮. દુર્જનતા કરી પાવવું એ જ હારવું, એમ માનવું.
૧૯. આત્મજ્ઞાન અને સજ્જનસંગત રાખવી.

૧૪૨.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૩

કેટલીક વાતો એવી છે કે, માત્ર આત્માને ગ્રાહ્ય છે અને મન વચન કાયાથી પર છે. કેટલીક વાતો એવી છે કે, જે વચન કાયાથી પર છે, પણ છે. શ્રીભગવાન. શ્રીમદ્દશાપ. શ્રીભક્તલાલ.

૧૪૩.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૪૬.

પ્રથમ ત્રણ કાલને મુઠીમાં લીધો, એટલે મહાવીર દેવે જગત્ આમ જોયું.
 તેમાં અનંત ચૈતન્યાત્માઓ મુક્ત દીઠા.
 અનંત ચૈતન્યાત્માઓ બદ્ધ દીઠા.
 અનંત મોક્ષપાત્ર દીઠા.
 અનંત મોક્ષ અપાત્ર દીઠા.
 અનંત અધોગતિમાં દીઠા.
 ઊર્ધ્વગતિમાં દીઠા.
 તેને પુરુષાકારે જોયું.
 જહ ચૈતન્યાત્મક જોયું.

૧૪૪.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ, ૫ સોમ, ૧૯૪૭.

ભગવાન્ પરિપૂર્ણ સર્વગુણસંપન્ન કહેવાય છે. તથાપિ એમાંય અપલક્ષણ કંઈ ઓછાં નથી ! વિચિત્ર કરવું એજ એની લીલા ! ત્યાં અધિક શું કહેવું ?

સર્વ સમર્થ પુરુષો આપને પ્રાપ્ત થયેલાં જ્ઞાનને જ ગાઈ ગયા છે. એ જ્ઞાનની દિન પ્રતિદિન આ આત્માને પણ વિશેષતા થતી જાય છે. હું ધારું છું કે કેવળજ્ઞાન સુધીની મેહેનત કરી અલેખે તો નહીં જાય. મોક્ષની આપણને કોઈ જરૂર નથી. નિઃશંકપણાની, નિર્ભયપણાની, નિર્મુક્તપણાની અને નિસ્પૃહપણાની જરૂર હતી, તે ઘણે અંશે પ્રાપ્ત થઈ જણાય છે; અને પૂર્ણ અંશે પ્રાપ્ત કરાવવાની કરુણાસાગર ગુપ્ત રહેલાની કૃપા થશે એમ આશા રહે છે. છતાં વઢી ઈથીએ અલૌકિક દશાની ઇચ્છા રહે છે. ત્યાં વિશેષ શું કહેવું ?

અનહદ ધ્વનિમાં મળ્યા નથી. પણ ગાડી ઘોડાની ઉપાધિ શ્રવણનું સુખ થોડું આપે છે. નિવૃત્તિ વિના અહીં બીજું બહુય લાગે છે. જગત્ને, જગત્ની લીલાને બેઠા બેઠા મફતમાં જોઈએ છીએ.

૧૪૫.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ, ૫ સોમ, ૧૯૪૭.

સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે ?

નીચેનાં વાક્યો પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મેં અસંખ્ય સત્પુરુષોની સમ્મતિથી મંગલરૂપ માન્યાં છે, મોક્ષનાં સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યાં છે.

૧. માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડ્યા વિના છૂટકો થવો નથી; તો જ્યારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું, ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું.

૨. કોઈ પણ પ્રકારે સદુરુનો શોષ કરવો; શોષ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

૩. અનાદિકાલના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિન-વિદ્યા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર સત્ મળ્યા નથી. સત્ શુણ્ય નથી. અને સત્ શ્રદ્ધ્યું નથી. અને એ મળ્યે, એ શુણ્યે, અને એ શ્રદ્ધ્યે જ છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી મળકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૧૪૬.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ, ૧૨ સોમ, ૧૯૪૭.

૧. **પનું સ્વપ્ને જો દર્શન પામેરે, તેનું મન ન વહે બીજે મામેરે;**
થાય કૃષ્ણનો લેશ પ્રસંગરે, તેને ન ગમે સંસારનો સંગરે.
હસતાં રમતાં પ્રગટ હરી લેખુંરે, મારું જીવ્યું સફલ તથ લેખુંરે;
મુક્તાનંદનો નાથ વિહારીરે, ઓધા જીવનદોરી અમારીરે.

૨. અગિઆરમેથી લથડેલો ઓછામાં ઓછા ત્રણ અને ઘણામાં ઘણા પંદર ભવ કરે, એમ અનુભવ થાય છે. અગિયારમામાં એવું છે કે ત્યાં પ્રકૃતિયો ઉપશમ ભાવમાં હોવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રબલ શુભ ભાવમાં વર્તે છે, ઈથી શાતાનો બંધ આવે છે, અને એ શાતા ઘણું કરીને પાંચ અનુત્તર વિમાનની જ હોય છે.

વર્ષ ૨૪ મું.

૧૪૭.

(૧)

સુંઘઈ. કાલ્પિક શુદ્ધ, ૧૪, ૧૯૪૭.

આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિઃસંશય છે; ગ્રંથી મેદ થયો એ ત્રણે કાલમાં સત્યવાત છે. સર્વે જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે. હવે છેવટની નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામવી બાકી છે. જે સુલભ છે. અને તે પામવાનો હેતુ પણ એ જ છે કે કોઈ પણ પ્રકારે અમૃતસાગરનું અવલોકન કરતાં અલ્પ પણ માયાનું આવરણ બાધ કરે નહીં; અવલોકન સુખનું અલ્પ પણ વિસ્મરણ થાય નહીં; ‘તુંહિ તુંહિ’ વિના બીજી રટના રહે નહીં; માયિક એક પણ ભયનો, મોહનો, સંકલ્પનો કે વિકલ્પનો અંશ રહે નહિં.

એ એકવાર જો યથાયોગ આવી જાય તો પછી ગમે તેમ પ્રવર્તાય, ગમે તેમ બોલાય, ગમે તેમ આહાર વિહાર કરાય, તથાપિ તેને કોઈ પણ જાતની બાધા નથી. પરમાત્મા પણ તેને પૂછી શકનાર નથી. તેનું કરેલું સર્વે સંબંધ છે. આવી દશા પામવાથી પરમાર્થ માટે કરેલો પ્રયત્ન સફળ થાય છે. અને એવી દશા થયાવિના પ્રગટ માર્ગ* પ્રકાશવાની પરમાત્માની આજ્ઞા નથી એમ મને લાગે છે. માટે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે એ દશાને પામી પછી પ્રગટ માર્ગ કહેવો, પરમાર્થ પ્રકાશવો. ત્યાં-સુધી નહીં. અને એ દશાને હવે કંઈ જ્ઞાસો વસ્તુ પણ નથી. પંદર અંશે તો પહોંચી જવાયું છે. નિર્વિકલ્પતા તો છે જ; પરંતુ નિવૃત્તિ નથી. નિવૃત્તિ હોય તો બીજાના* પરમાર્થમાટે શું કરવું તે વિચારી શકાય. ત્યાર પછી ત્યાગ જોઈએ, અને ત્યાર પછી ત્યાગ કરાવવો જોઈએ.

મહાન પુરુષોએ કેવી દશા પામી માર્ગ પ્રકાશ્યો છે, શું શું કરીને માર્ગ પ્રકાશ્યો છે, એ વાતનું આત્માને સારી રીતે સ્મરણ રહે છે; અને એ જ પ્રગટ માર્ગ કહેવા દેવાની રીત્શ્રી રીત્શ્રીનું લક્ષણ જણાય છે. આટલા માટે હમણા તો કેવળ ગુપ્ત થઈ જવું જ યોગ્ય છે. એક અક્ષરે એ વિષયે વાત કરવા રીત્શ્રી થતી નથી. આપની રીત્શ્રી જાણવા ક્યારેક ક્યારેક પ્રવર્તન છે; અથવા ઘણા પરિચયમાં આવેલા યોગપુરુષની રીત્શ્રી માટે કંઈક અક્ષર ઉચ્ચાર અથવા લેખ કરાવ્ય છે. બાકી સર્વ પ્રકારે ગુપ્તતા કરી છે. અજ્ઞાની થઈને વાસ કરવાની રીત્શ્રી બાંધી રાખી છે. તે એવી કે અપૂર્વ કાલે જ્ઞાન પ્રકાશતાં બાધ ન આવે.

આટલાં કારણથી.....માટે કંઈ લેખતો નથી. ગુણઠાણા રીત્શ્રીનું ઉત્તર લેખતો નથી. સૂત્રને અડતોય નથી. વ્યવહાર સાચવવા થોડાંએક પુસ્તકોનાં પાનાં ફેરવું છું. બાકી બધુંય પથરપર પાણીનાં ચિત્ર જેવું કરી મુક્યું છે. તન્મય આત્મયોગમાં પ્રવેશ છે. ત્યાં જ ઉલ્લાસ છે. ત્યાં જ યાચના છે. અને યોગ (મન, વચન અને કાયા) બહારે પૂર્વ કર્મ ભોગવે છે. વેદોદયનો

આંક ૧૪૭ (૧) મામાં, *, †, ‡ એવાં ચિન્હ મુક્યાં છે તે ચિન્હને સંબંધ ધરાવતાં તેવાં જ ચિન્હવાળાં નિષેષાં આંક * (૨), † (૩) અને આંક ૧૪૮ ના † (૧) તથા ‡ (૨) સમજવાં. મ. કિ.

श्रीमद् राजचंद्र.

वर्ष २४ सु.

वि. सं. १९४५.

નાશ થતાં સુધી ગૃહવાસમાં રહેવું યોગ્ય લાગે છે. પરમેશ્વર ચાહીને વેદોદય રાખે છે. કારણ, પંચમ કાઠમાં પરમાર્થની વર્ષા ઋતુ થવા દેવાની તેની થોડી જ ઇચ્છા લાગે છે.

તીર્થંકર જે સમજ્યા અને પામ્યા તે.....આ કાઠમાં ન સમજી શકે અથવા ન પામી શકે તેવું કંઈજ નથી. આ નિર્ણય ઘણાય વસ્તુ થયાં કરી રાખ્યો છે. જો કે તીર્થંકર થવા ઇચ્છા નથી; પરંતુ તીર્થંકરે કર્યા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છા છે, ઇટલી બધી ઉન્મત્તતા આવી ગઈ છે. તેને શમાવવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ છે. પણ ચાહીને શમાવવાની ઇચ્છા રાખી નથી.

આપને વિજ્ઞાપન છે કે વૃદ્ધમાંથી યુવાન થવું. અને આ અલ્પ વાર્તાના અગ્રેસર આગળ અગ્રેસર થવું. થોડું લલ્લું ઘણું કરી જાણશો.

ગુણઠાણા એ સમજવા માટે કરેલાં છે. ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે જાતની શ્રેણી છે. ઉપશમમાં પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંભવ નથી; ક્ષપકમાં છે. પ્રત્યક્ષ દર્શનના સંભવને અભાવે અગિયાર-મેથી જીવ પાછો વળે છે. ઉપશમ શ્રેણી બે પ્રકારે છે. એક આજ્ઞારૂપ; એક માર્ગ જાણ્યાવિના સ્વામાવિક ઉપશમ થવારૂપ. આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞા આરાધન સુધી પતિત થતો નથી. પાછળનો ટેટ ગયા પછી માર્ગનાં અજાણપણને લીધે પડે છે. † આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે. કોઈ શાસ્ત્રમાંથી નીકળી આવશે. ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમાં આ વાત હતી, એમ અમે જાણ્યું છે.

દશપૂર્વધારી इत्यादिकની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાની મહાવીરદેવની શિક્ષા વિષે આપે જણાવ્યું તે સ્વરૂપ છે. એણે તો ઘણુંય કહ્યું હતું; પણ રહ્યું છે થોડું અને પ્રકાશક પુરુષ ગૃહસ્થા-વાસમાં છે. વાકીના ગુફામાં છે. કોઈ કોઈ જાણે છે પણ તેટલું યોગવલ્લ નથી.

કહેવાતા આધુનિક મુનિયોનો સૂત્રાર્થ શ્રવણને પણ અનુકૂલ નથી. † સૂત્રથી ભૂઈ ઉપદેશ કરવાની આગળ જરૂર પડશે નહીં. સૂત્ર અને તેનાં પડસાં બધાંય જણાયાં છે.

* (૨)

(૧) જેનાથી માર્ગ પ્રવર્ત્યા છે, એવા મોટા પુરુષના વિચાર, બઠ, નિર્ભયતાદિ ગુણો પણ મોટા હતા.

એક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં જે પરાક્રમ ઘટે છે, તે કરતાં અપૂર્વ અભિપ્રાય સહિત ધર્મસંતતિ પ્રવર્તવામાં વિશેષ પરાક્રમ ઘટે છે.

તથારૂપ શક્તિ થોડા વસ્તુ પૂર્વે અત્ર જણાતી હતી, હાલ તેમાં વિકલ્પતા જોવામાં આવે છે તેનો હેતુ શો હોવો જોઈએ તે વિચારવા યોગ્ય છે.

સંપ્રદાયની રીતે ઘણા જીવોને તે માર્ગ ગ્રહણ થવા યોગ્ય થાય, દર્શનની રીતે વીરલ જીવોને ગ્રહણ થાય.

જો જિનને અભિમતે માર્ગ નિરૂપણ કરવા યોગ્ય ગણવામાં આવે, તો તે સંપ્રદાયના પ્રકારે નિરૂપણ થવો વિશેષ અસંભવિત છે, કેમકે તેની રચનાનું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ થવું કઠણ છે.

દર્શનની અપેક્ષાએ કોઈક જીવને ઉપકારી થાય ઇટલો વિરોધ આવે છે.

(૨) જે કોઈ મોટા પુરુષ થયા છે તેઓ પ્રથમથી સ્વસ્વરૂપ (નિજશક્તિ) સમજી શકતા હતા, અને ભાવિ મહત્કાર્યનાં બીજને પ્રથમથી અવ્યક્તપણે વાવ્યા રહેતા હતા-અથવા સ્વાચરણ અવિરોધ જેવું રાખતા હતા.

અત્રે તે પ્રકાર વિશેષ વિરોધમાં પડ્યો હોય એમ દેસાય છે. તે વિરોધમાં કારણો પણ અત્રે લખ્યાં છે.

૧. વિશેષ સંસારીની રીતિ જેવો વ્યવહાર વર્તતો હોવાથી.

૨. બ્રહ્મચર્યનું ધારણ.

૧ (૩)

વીતરાગદર્શન.

(૧) ઉદ્દેશ પ્રકરણ.

સર્વજ્ઞ મિમાંસા.

ષટ્દર્શન અવલોકન.

વીતરાગ અભિપ્રાય વિચાર.

વ્યવહારપ્રકરણ.

મુનીધર્મ.

આગારધર્મ.

મતમતાંતરનિરાકરણ.

ઉપસંહાર.

(૨) નવતત્ત્વવિવેચન.

ગુણસ્થાનકવિવેચન.

કર્મપ્રકૃતિવિવેચન.

વિચારપદ્ધતિ.

શ્રવણાદિ વિવેચન.

બોધબીજસંપત્તિ.

જીવાજીવવિભક્તિ.

શુદ્ધાત્મપદ ભાવના.

(૩) અંગ. ઉપાંગ. મૂળ. છેદ.

આશય પ્રકાશિતા ટીકા.

વ્યવહાર હેતુ.

પરમાર્થ ગૌણતાની પ્રસિદ્ધિ.

અનેકાંતદૃષ્ટિ હેતુ.

ઉપક્રમ. ઉપસંહાર. અવિસંધિ. લોકવર્ણન સ્થૂલત્વ હેતુ.

વર્તમાન કાળે આત્મસાધન મૂમિકા.

પરમાર્થ હેતુ.

વ્યવહાર વિસ્તારનું પર્યવસાન.

સ્વગત મતાંતર નિવૃત્તિપ્રયત્ન.

વીતરાગદર્શન વ્યાખ્યાનો અનુક્રમ.

(૪)

મૂળ.

લોકસંસ્થાન ?

સ્વાભાવિક અમવ્યત્વ ?

અનાદિઅનંતનું જ્ઞાન શી રીતે ?

સિદ્ધ ઉર્ધ્વગમન-ચેતન, સંઢવત્ શામાટે નહીં ?

લોકસ્થિતિ મર્યાદા હેતુ ?

ધર્મ અધર્મ અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્ય ?

અનાદિ અનંત સિદ્ધિ ?

આત્મા સંકોચે વિકાશે ?

કેવલજ્ઞાનમાં લોકાલોકનું જ્ઞાતૃત્વ શી રીતે ?

શાશ્વત વસ્તુ લક્ષણ ?

ઉત્તર.

તે તે સ્થાનવર્ષિ સૂર્યચંદ્રાદિ વસ્તુ.

અથવા નિયમિત ગતિ હેતુ ?

દુસમ સુસમાદિ કાલ ?

મનુષ્ય ંચત્વાદિ પ્રમાણ ?

અમિકાયાદિનું નિમિત્ત યોગે ંકદમ ઉત્પન્ન થવું ? ંક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ અવગાહના ?

૧૪૮.

મુંબઈ. કાર્તિક. ૧૯૪૭.

‡ (૧)

ઉપશમ ભાવ.

સોઠ ભાવનાઓથી મૂષિત થયેલો છતાં પણ પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્યાં મનાયો છે ત્યાં બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કંઈ મત્સરભાવ આવી ચાલ્યો જાય તો તેને ઉપશમ ભાવ હતો, ક્ષાયક નહોતો, આ નિયમા છે.

‡ (૨)

તે દશા શાથી અવરાઈ ? અને તે દશા વર્ધમાન કેમ ન થઈ ? લોકના પ્રસંગથી, માનેચ્છાથી, અજાગૃતપણાથી, સ્ત્રિયાદિ પરિવહનો જય ન કરવાથી.

જે ક્રિયાને વિષે જીવને રંગ લાગે છે, તેને ત્યાં જ સ્થિતિ હોય છે, ંવો જે જિનનો અભિપ્રાય તે સત્ય છે.

ત્રીશ મહામોહનીયનાં સ્થાનક શ્રી તીર્થકરે કહ્યાં છે તે સાચાં છે.

અનંતા જ્ઞાનીપુરુષો ંજેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું નથી, જેના ત્યાગનો ંકાંત અભિપ્રાય આપ્યો છે ંવો જે કામ તેથી જે મુંઝાયા નથી, તે જ પરમાત્મા છે.

૧૪૯.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪, ૧૯૪૭.

અનંત કાઠથી પોતાને પોતા વિષેની જ પ્રાંતિ છે; આ ંક અવાચ્ય અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થલ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી, ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય ?

નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુરુષોના લક્ષણનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની મુલાકાતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરિફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓ સમ્મત કરેલું સર્વ સમ્મત કરવું.

૧૫૦.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪ શુક્ર. ૧૯૪૭.

નિરંતર ંક જ શ્રેણિ વર્તે છે. હરિ કૃપા પૂર્ણ છે.

(સત્ શ્રદ્ધા પામીને)

જે કોઈ તમને ંર્મ નિમિત્તે ંચ્છે તેનો સંગ રાલો.

૧૫૧.

મુંબઈ. કા. વ. ૧ માર્ચ. ૧૯૪૭.

દૃઢ વિશ્વાસથી માનજો કે આ-ને વ્યવહારનું બંધન ઉદય કાઠમાં ન હોત તો તમને અને બીજાં કેટલાંક મનુષ્યોને અપૂર્વ હિતનો આપનાર થાત. પ્રવૃત્તિ છે તો તેને માટે કંઈ અસમતા માની નથી; પરંતુ નિવૃત્તિ હોત તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મઠવાનું કારણ થાત. હજુ તેને વિલંબ હશે; પંચમકાલની પળ પ્રવૃત્તિ છે; આ ભવે મોક્ષે જાય એવાં મનુષ્યોનો સંભવ પળ ઓછો છે. इत्यादिक कारणोથી એમ જ થયું હશે. તો તે માટે કંઈ શ્વેદ નથી.

૧૫૨.

મુંબઈ. કાર્તિક. વદી ૫ સોમ ૧૯૪૭.

સંતને શરણ જા.

સત્સંગ એ મોટામાં મોટું સાધન છે.

સત્પુરુષની શ્રદ્ધાવિના છૂટકો નથી.

આ બે વિષયનું શાસ્ત્ર इत्यादिकથી તેમને કથન કથતા રહેશે. સત્સંગની વૃદ્ધિ કરશે.

૧૫૩. મુંબઈ. નાસુદા મોહોલો કાર્તિક વદ ૯ શુક્ર. ૧૯૪૭.

એક બાજુ પરમાર્થ માર્ગ ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે. અને એક બાજુથી અલ્પ 'લૈ'માં શમાઈ જવું એમ રહે છે. અલ્પ 'લૈ'માં આત્માએ કરી સમાવેશ થયો છે, યોગે કરીને કરવો એ એક રટણ છે. પરમાર્થનો માર્ગ ઘણા મુમુક્ષુઓ પામે, અલ્પ સમાધિ પામે, તો સાલું અને તે માટે કેટલુંક મનન છે. દીનબંધુની ઇચ્છા પ્રમાણે થઈ રહેશે.

અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબંધુ થયા છીએ; અબંધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

મહાવીર દેવે આ કાલને પંચમકાલ કહી દુષમ કહ્યો, જ્યાં કલ્પિયુગ કહ્યો, એમ ઘણા મહાપુરુષો આ કાલને કઠિન કહ્યો છે, એ વાત નિઃશંક સત્ય છે. કારણ, ભક્તિ અને સત્સંગ વિદેશ ગયાં છે, અર્થાત્ સંપ્રદાયમાં નથી રહ્યાં અને એ મઝ્યાં વિના જીવનો છૂટકો નથી. આ કાલમાં મઝવાં દુષમ થઈ પડ્યાં છે, માટે કાલ પળ દુષમ છે. તે વાત યથાયોગ્ય જ છે. દુષમને ઓછાપણાથી જળાવવાની ઇચ્છા થાય છે, પળ લખવાની કે બોલવાની જાણી ઇચ્છા રહી નથી. ચેષ્ટા ઉપરથી સમજાય તેવું થયા જ કરે એ ઇચ્છના નિશ્ચય છે.

૧૫૪.

મુંબઈ. કાર્તિક. વદ ૯ શુક્ર. ૧૯૪૭.

ૐ શ્રીસદ્ગુરુચરણાય નમઃ

મુનિ....સંબંધી આપનું લખવું યથાર્થ છે. ભવસ્થિતિની પરિપક્વતા થયા વિના, દીનબંધુની કૃપા વિના, સંતચરણ સેવ્યા વિના ત્રણે કાલમાં માર્ગ મઠવો દુષ્કર છે.

જીવને સંસાર પરિભ્રમણનાં જે જે કારણો છે, તેમાં મુશ્કે પોતે જે જ્ઞાન માટે શંકિત હોયે, તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો, પ્રગટમાં તે માર્ગની રક્ષા કરવી, હૃદયમાં તે માટે ચઢવિચઢપણું છતાં પોતાના શ્રદ્ધાલુને એ માર્ગ યથાયોગ્ય છે એમ ઉપદેશવું, તે સર્વથી મોટું કારણ છે. આમ જ આપ તે મુનિના સંબંધમાં વિચારશો, તો લાગી શકશે.

પોતે શંકામાં ગઠ્ઠાં સ્વાતો હોય, એનો જીવ નિઃશંક માર્ગ બોધવાનો દંભ રાસી આવું જીવન ગાળે એ તેને માટે પરમ શોચનીય છે. મુનિના સંબંધમાં આ સ્થળે કંઈક કઠોર ભાષામાં લખ્યું છે એમ લાગે તો પણ તેવો હેતુ નથી જ. જેમ છે તેમ કરુણાર્દ્ર ચિત્તે લખ્યું છે. એમ જ બીજા અનંતા જીવ પૂર્વકાળે રસબધ્વા છે, વર્તમાનકાળે રસબદ્ધ છે ; ભવિષ્યકાળે રસબદ્ધો.

જે છૂટવા માટે જ જીવે છે. તે બંધનમાં આવતો નથી, આ વાક્ય નિઃશંક અનુભવનું છે. બંધનનો ત્યાગ કર્યે છૂટાય છે. એમ સમજેલાં છતાં તેજ બંધનની વૃદ્ધિ કર્યા કરવી, તેમાં પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપન કરવું, પૂજ્યતા પ્રતિપાદન કરવી, એ જીવને બહુ રસબદ્ધાવનારું છે. આ સમજણ સમીપે આવેલા જીવને હોય છે. અને તેવા જીવો સમર્થ ચક્રવર્તિ જેવી પદ્વીએ છતાં તેનો ત્યાગ કરી કર-પાત્રમાં ભિક્ષા માગીને જીવનાર સંતના ચરણને અનંત અનંત પ્રેમે પૂજે છે, અને જરૂર તે છૂટે છે.

દીનબંધુની દૃષ્ટિ એવી છે કે છૂટવાના કામીને બાંધવો નહીં, ને બંધાવાના કામીને છોડવો નહીં. અહીં વિકલ્પી જીવને એવો વિકલ્પ ઉઠે કે જીવને બંધાવું ગમતું નથી, સર્વેને છૂટવાની ઇચ્છા છે, તો પછી બંધાય છે કાં? એ વિકલ્પની નિવૃત્તિ એટલી જ છે કે એવો અનુભવ થયો છે, કે જેને છૂટવાની દૃઢ ઇચ્છા થાય છે, તેને બંધનનો વિકલ્પ મટે છે; અને એ આ વાર્તાનો સત્સાક્ષી છે.

૧૫૫.

મુંબઈ. કા. વદ. ૧૪ ગુરુ, ૧૯૪૦.

અંતરની પરમાર્થ વૃત્તિઓ થોડા કાલસુધી પ્રગટ કરવા ઇચ્છા થતી નથી. ધર્મને ઇચ્છવા-વાઠાં પ્રાણીઓનાં પત્ર પ્રશ્નાદિક તો અત્યારે બંધન રૂપ માન્યાં છે. કારણ જે ઇચ્છાઓ હમણાં પ્રગટ કરવા ઇચ્છા નથી, તેના કોઈ અંશો (નહીં ચાલતાં) તે કારણથી પ્રગટ કરવા પડે છે.

નિત્ય નિયમમાં તમને અને બધા માઈઓને હમણાં તો એટલું જ જણાવું છું કે જે જે વાટેથી અનંત ક્ષણથી ગ્રહાયેલા આગ્રહનો, પોતાપણનો, અને અસત્સંગનો નાશ થાય તે તે વાટે વૃત્તિ લાવવી ; એ જ ચિંતન રાસવાથી, અને પરમવનો દૃઢ વિશ્વાસ રાસવાથી કેટલેક અંશે તેમાં જય પમાશે.

૧૫૬.

મુંબઈ. કા. વ. , શુક્ર, ૧૯૪૦.

હમણા તો હું કોઈને સ્પષ્ટ ધર્મ આપવાને યોગ્ય નથી, અથવા તેમ કરવા મારી ઇચ્છા રહેતી નથી. ઇચ્છા રહેતી નથી એનું કારણ ઉદયમાં વર્તતાં કર્મો છે; ઇચ્છું છું કે કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ હો તે ધર્મ પામેલાથી ધર્મ પામો, -તથાપિ વર્તમાન વર્તુ છું તે કાલ એવો નથી.

પ્રથમ મનુષ્યને યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસુપણું આવવું જોઈએ છીએ, પૂર્વના આગ્રહો અને અસત્સંગ ટલવાં જોઈએ છીએ. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી ; આ સંતની સમજવા જેવી વાત છે.

૧૫૭.

મુંબઈ. માગસર શુદ્ધ ૪ સોમ, ૧૯૪૭.

નિચે એક વાક્યને સહજ સ્યાદ્વાદ કર્યું છે.

“આ કાઠમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય.”

“આ કાઠમાં કોઈ આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જ જાય.”

“આ કાઠમાં કોઈ આ કાઠનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય.”

“આ કાઠમાં કોઈ આ કાઠનો જન્મેલો સર્વથા ન મુકાય.”

“આ કાઠમાં કોઈ આ કાઠનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી સર્વથા ન મુકાય.”

હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ. પ્રથમ એક માણસ બોલ્યો કે આ કાઠમાં કોઈ મોક્ષે ન જ જાય. જેવું એ વાક્ય નીકળ્યું કે શંકા થઈ. આ કાઠમાં શું મહાવિદેહેથી મોક્ષે ન જ જાય? ત્યાંથી તો જાય, માટે ફરી વાક્ય બોલો. ત્યારે વીજીવાર કહ્યું. આ કાઠમાં કોઈ આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે જંબુ, મુધર્માસ્વામી इत्यादિક કેમ ગયા? એ પણ આ જ કાઠ હતો. ઘટલે ફરી વઢી સામો પુરુષ વિચારીને બોલ્યો. આ કાઠમાં કોઈ આ કાઠનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રેથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે કોઈનું મિથ્યાત્વ જતું હશે કે નહીં? ઉત્તર આવ્યો, હા જાય. ત્યારે ફરી કહ્યું કે જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય; ત્યારે કહ્યું, એમ નહીં પણ એમ હશે કે આ કાઠમાં કોઈ આ કાઠનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી ન મુકાય.

આમાં પણ ઘણા મેદ છે; પરંતુ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્યાદ્વાદ માનીએ તો એ જૈનનાં શાસ્ત્ર માટે ખુલાસો થયો ગણાય. વેદાંતાદિક તો આ કાઠમાં સર્વથા સર્વ કર્મથી મુકાવા માટે જણાવે છે. માટે હજુ પણ આગળ જવાનું છે. ત્યાર પછી વાક્ય સિદ્ધિ થાય. આમ વાક્ય બોલવાની અપેક્ષા રાખવી એ સ્વભાવ. પરંતુ જ્ઞાન ઉપજ્યા વિના એ અપેક્ષા સ્મૃત થાય એમ બનવું સંભવિત નથી. કાં તો સત્પુરુષની કૃપાથી સિદ્ધિ થાય.

અત્યારે એજ. થોડું લખ્યું ઘણું કરી જાણજો. ઉપર લખી માથાકૂટે લખવી પસંદ નથી. સાકરનું શ્રીફલ્લ બધાએ વાળાની માર્યું છે; પરંતુ અહીં તો અમૃતની સચોડી નાઠીયેરી છે. ત્યાં આ ક્યાંથી પસંદ આવે? નાપસંદ પણ કરાય નહીં.

છેવટે આજે કાલે અને બધે વસતે આજ કહેવું છે કે, આનો સંગ થયા પછી સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેતાં શીખવું. આપને આ વાક્ય કેમ લાગે છે?

૧૫૮.

મુંબઈ. માગસર. શુદ્ધ ૯ શનિ, ૧૯૪૭.

ૐ સત્સ્વરૂપ.

અહીં ત્રણે કાઠ સરસા છે. બેઠેલા વ્યવહાર પ્રત્યે અસમતા નથી; અને ત્યાગવાની ઇચ્છા રાખી છે; પણ પૂર્વ પ્રકૃતિને ટાલ્યા વિના છૂટકો નથી.

કાઠની દુષ્મતાથી આ પ્રવૃત્તિ માર્ગ ઘણા જીવોને સત્નું દર્શન કરતાં અટકાવે છે. તમને બધાને ભલામણ છે કે આ આત્મા સંબંધે બીજા પ્રત્યે કંઈ વાતચિત્ત કરવી નહીં.

૧૫૯.

સુંવર્ષ. માગશર. શુદ્. ૧૩ કૃષ્, ૧૯૪૭.

આપ હૃદયના જે જે ઉદ્ધાર દર્શાવો છો; તે તે વાંચી આપની યોગ્યતા માટે પ્રસન્ન થવાય છે, પરમ પ્રસન્નતા થાય છે, અને ફરિફરી સત્યુગનું સ્મરણ થાય છે.

આપ પણ જાણો છો કે આ કાલમાં મનુષ્યોનાં મન માથિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં થઈ ગયાં છે. કોઈક વિરલ મનુષ્ય નિર્વાણ માર્ગની દૃઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યું સંભવે છે, અથવા કોઈકને જ તે ઇચ્છા સત્પુરુષનાં ચરણ સેવન વડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે. મહાંધકારવાળા આ કાલમાં આપણો જન્મ એ કંઈક કારણ યુક્ત હશે જ, એ નિઃશંક છે; પણ શું કરવું, તે સંપૂર્ણ તો તે સૂઝાડે ત્યારે બને તેવું છે.

૧૬૦.

સુંવર્ષ. માગશર શુદ્ ૧૪. ૧૯૪૭.

આનંદમૂર્તિ સત્સ્વરૂપને અમેદભાવે પ્રણેકાલ નમસ્કાર કરું છું.

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે, તે કલ્યાણકારક જ છે; પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરુષના ચરણ કમલની સેવામાં રહી છે. (આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનંતજ્ઞાનીઓ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે.) અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે.

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાલથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્યો નથી. જે પામ્યો છે, તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘડાની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરમોહાસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહા પુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો, અને તે શિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે આત્માને છોડવા માટે સર્વે છે; બંધનને માટે નથી. જેથી બંધન થાય એ વધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘડાં યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

મિથ્યાનામધારીના યથાયોગ્ય.

૧૬૧.

સુંવર્ષ. માગશર વદ. ૧, ૧૯૪૭.

પ્રાપ્ત થયેલાં સત્સ્વરૂપને અમેદભાવે અપૂર્વ સમાધિમાં સ્મરું છું.

છેવટનું સ્વરૂપ સમજાયામાં, અનુભવાયામાં અલ્પ પણ ન્યૂનતા રહી નથી. જેમ છે તેમ સર્વ પ્રકારે સમજાયું છે. સર્વ પ્રકારનો એક દેશ બાધ કરતાં બાકી સર્વ અનુભવાયું છે. એકે દેશ સમજાયા વિના રહ્યો નથી; પરંતુ યોગ(મન, વચન, કાયા)થી અસંગ થવા વનવાસની આવશ્યકતા છે, અને એમ થયે એ દેશ અનુભવાશે, અર્થાત્ તેમાંજ રહેવાશે; પરિપૂર્ણ લોકાલોકજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે; અને એ ઉત્પન્ન કરવાની (નેમ) આકાંક્ષા રહી નથી. છતાં ઉત્પન્ન કેમ થશે? એ વઢી આશ્ચર્યકારક છે! પરિપૂર્ણ સ્વરૂપજ્ઞાન તો ઉત્પન્ન થયું જ છે; અને એ સમાધિમાંથી નીકળી લોકાલોકદર્શન પ્રત્યે જવું કેમ બનશે? એ પણ એક મને નહીં પણ પત્ર લેખનારને વિકલ્પ થાય છે!

કળબી અને કોઢી જેવી જ્ઞાતીમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડા વર્ષમાં ઘણા પુરુષો થઈ ગયા

છે; તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિશ્ચાન હોવાને લીધે કોઈક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શક્યું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોહ જ ન આવ્યું, એ કેવી રીતે શક્ય થયું નિયતિ છે?

એઓ સર્વે કંઈ છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા ન હોતા; પરંતુ તે મઠવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. એવા ઘણા પુરુષોનાં પદ વગેરે અહીં જોયાં. એવા પુરુષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉછરે છે; અને જાણે નિરંતર તેવાની ચરણ સેવા કરીએ જ, એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતાં એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉત્સાહ આવે છે, તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીનાં ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એજ એમનું દાસત્વ અમારું તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે, તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોઢી રૂપાદિક પુરુષો યોગી (પરમ યોગ્યતાવાળા) હતા.

નિરંજન પદને બુદ્ધનારાં નિરંજન કેવી સ્થિતિમાં રાખે છે, એ વિચારતાં અકલ ગતિ પર ગંભીર, સમાધિયુક્ત હાસ્ય આવે છે!

હવે અમે અમારી દશા કોઈ પણ પ્રકારે કહી શકવાના નથી; તો લક્ષ્મી ક્યાંથી શકીશું? આપણાં દર્શન થયે જે કંઈ વાણી કહી શકશે તે કહેશે. બાકી નિરુપાયતા છે. (કંઈ) મુક્તિ નથી જોઈતી, અને જૈનનું કેવલજ્ઞાને જે પુરુષને નથી જોઈતું, તે પુરુષને પરમેશ્વર હવે કયું પદ આપશે? એ કંઈ આપણા વિચારમાં આવે છે? આવે તો આશ્ચર્ય પામજો; નહીં તો અહીંથી તો કોઈ રીતે કંઈએ બહાર કાઢી શકાય તેમ બને તેવું લાગતું નથી.

બારંબાર જણાવો છો, આતુરતા દર્શન માટે બહુ છે; પરંતુ પંચમ કાલ મહાવીરદેવે કહ્યો છે, કલિયુગ વ્યાસભગવાને કહ્યો છે; તે ક્યાંથી સાથે રહેવા દે? અને દે તો આપને ઉપાધિ યુક્ત શા માટે ન રાખે?

૧૬૨.

મુંબઈ. માગશ્વર વદ. , ૧૯૪૭.

આ ભૂમિકા (મુંબઈ) ઉપાધિનું શોભા સ્થાન છે.

.....વગેરેને એકવાર આપનો સત્સંગ થાય તો જ્યાં એક લક્ષ કરવો જોઈએ છે, ત્યાં થાય; નહીં તો થવો દુલ્ભ છે. કારણ અમારી હાલ બાહ્ય વૃત્તિ ઓછી છે.

૧૬૩.

મુંબઈ. પોષ સુદ ૫ ગુરુ, ૧૯૪૭.

અલ્પનામ ધુની લગી ગગનમેં, મગન મયા મન મેરાજી,

આસન મારી સુરત દૃઢ ધારી, દિયા અગમ ઘર ડેરાજી.

દરશ્યા અલ્પ દેદારાજી.

૧૬૪.

મુંબઈ. પોષ સુ. ૧૦. સોમ. ૧૯૪૭.

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં સત્યનું મહાત્મ્ય વાંચ્યું છે. મનન પણ કરેલું હતું.

હાલમાં હરિજનની સંગતિના અભાવે કાલ દુલ્ભ જાય છે; હરિજનની સંગતિમાં પણ તે પ્રત્યે ભક્તિ કરવી એ બહુ પ્રિય છે.

આપ પરમાર્થ માટે જે પરમ આકાંક્ષા રાસો છો, તે રૂપરેખા હશે તો કોઈ અપૂર્વ વાટેથી પાર પડશે. જેઓને આંતરિક કરી પરમાર્થનો લક્ષ મઠવો દુલ્ભ થયો છે એવાં ભારત-

ક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાલુ પરમ કૃપા કરશે; પરંતુ હમણા થોડો કાલ તેની ઇચ્છા હોય તેવું જણાતું નથી.

૧૬૫.

સુંબઈ. પોષ શુદી ૧૪ શુક્ર. ૧૯૪૭.

કરના ફકિર ક્યા દિલગિરી, સદા મગન મન રહેનાજી,

૧ વૃત્તિ મુમુક્ષુઓને અધિકાધિક વર્ધમાન કરવા જેવી છે. પરમાર્થ ચિંતા હોય ૧ વિષય જૂદો છે; વ્યવહાર ચિંતાનું વેદન અંતરથી ઓછું કરવું ૧ ૧૬૫ માર્ગ પામવાનું સાધન છે.

અમારી વૃત્તિ જે કરવા ઇચ્છે છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે; ૧ વિષે વારંવાર જાણી શક્યા છો; તથાપિ કંઈ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે હાલ તો તેમ કંઈ અધિક કરી શકાતું નથી. માટે ભલામણ છે કે અમે હાલ કંઈ પરમાર્થજ્ઞાની છીએ અથવા સમર્થ છીએ એવું કથન કીર્તિત કરશો નહીં. કારણકે ૧ અમને વર્ધમાનમાં પ્રતિકૂલ જેવું છે.

તમે જેઓ સમજ્યા છો, તેઓ માર્ગને સાધ્ય કરવા નિરંતર સત્પુરુષનાં ચરિત્રનું મનન રાખજો. તે વિષયે પ્રસંગે અમને પૂછજો. સત્શાસ્ત્રને અને સત્કથાને તેમ જ સદ્વૃત્તને સેવજો.

વિ. નિમિત્તમાત્ર.

૧૬૬.

સુંબઈ. પોષ વદી ૨ સોમ, ૧૯૪૭.

અમને પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓનું દાસત્વ પ્રિય છે. જેથી તેઓએ જે જે વિજ્ઞાપન કર્યું તે અમે વાંચ્યું છે. યથાયોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયે ૧ વિષે ઉત્તર લખી શકાય તેવું છે; તેમજ હમણાં આશ્રમ (સ્થિતિમાં પ્રવર્તે છે તે સ્થિતિ) મુકી દેવાનું કંઈ અવશ્ય નથી; અમારા સમાગમનું અવશ્ય જણાવ્યું તે સ્વચીત હિતસ્વી છે. તથાપિ અત્યારે ૧ દશાનો યોગ આવે તેમ નથી. નિરંતર અત્ર આનંદ છે. ત્યાં ધર્મ યોગની વૃદ્ધિ કરવા સર્વને વિનંતિ છે.

૧૬૭.

સુંબઈ. પોષ. ૧૯૪૭.

“જીવને માર્ગ મળ્યો નથી, એનું શું કારણ?” ૧ વારંવાર વિચારી યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું (નિવેનું) પત્ર વાંચજો. અમને લાગે છે કે માર્ગ સરલ છે; સુલભ છે; પળ પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુલ્લભ છે.—

સત્સ્વરૂપને અમેદભાવે અને અનન્યમક્તિએ નમોનમઃ

ભાવઅપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે, એવા જ્ઞાની પુરુષોની આજ્ઞાની સમ્યક્ પ્રતીતિ આવ્યા વિના તથા તેમાં અચલ સ્નેહ થયા વિના સત્સ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેવી દશા આવ્યેથી જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે તે પુરુષ જેવી દશાને ક્રમે કરીને પામે છે. ૧ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિકાલથી પરિભ્રમણ કર્યું છે. જ્યાંસુધી જીવને સ્વછંદરૂપી અંધત્વ છે, ત્યાંસુધી ૧ માર્ગનું દર્શન થતું નથી; (અંધત્વ ટલવા માટે) જીવે ૧ માર્ગનો વિચાર કરવો; દૃઢ મોક્ષેચ્છા કરવી; ૧ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું; તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ અંધત્વ ટલે છે. અનાદિકાલથી જીવ અવલે માર્ગે ચાલ્યો છે. જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંતવાર કર્યું છે; તથાપિ જે કંઈ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતું તે તેણે કર્યું નથી; જે કે અમે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે.

સૂયગઢાંગસૂત્રમાં ઋષભદેવજીમગવાને જ્યાં અઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે, મોક્ષ માર્ગે ચઢાવ્યા છે, ત્યાં આમ ઉપદેશ કર્યો છે: -હે આયુષ્યમનો! આ જીવે સર્વ કર્યું છે એક આ વિના તે શું? તો કે નિશ્ચય કહીએ છીએ કે સત્પુરુષનું કહેલું વચન. તેનો ઉપદેશ તે સાંભળ્યા નથી; અથવા રુઢે પ્રકારે કરીને ઉઠાવ્યા નથી; અને એને જ અમે મુનિઓનું સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશ છે કે: -જગત્ આસ્વાનું જેણે દર્શન કર્યું છે, -એવા મહાવીર મગવાન્ તેણે આમ અમને કહ્યું છે: -ગુરુને આધીન થઈ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગે પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા. એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એજ વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

આળાપ ધમ્મો આળાપ ત્થો.

આજ્ઞાનું આરાધન એ જ ધર્મ; આજ્ઞાનું આરાધન એ જ તપ.

એ લક્ષ જીવને સમજાયો નથી, તેના કારણમાં પ્રધાન કારણ સ્વછંદ છે.

૧૬૮.

સુંવર્ણ. પોષ. ૧૧૪૭.

સત્સ્વરૂપને અભેદરૂપે અનન્ય ભક્તિ નમસ્કાર.

માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે વધા વિકલ્પો મુકીને આ એક વિકલ્પ ફરિફરી સ્મરણ કરવો અવશ્યનો છે: -

“અનંત કાલથી જીવને પરિભ્રમણ થતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી નથી? અને તે શું કરવાથી થાય?”

આ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયલો છે; અને એ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ થઈ શુર્યા વિના માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી; પૂર્વે થયું નથી; અને ભવિષ્ય-કાળે પણ નહીં થશે. અમે તો એમ જાણ્યું છે, માટે તમારે સઘડાએ એજ શોધવાનું છે. ત્યાર પછી બીજું જાણવું શું? -તે જણાય છે.

૧૬૯.

સુંવર્ણ. મહા હુદ ૭ રવિ. ૧૧૪૭.

મુ-પણે રહેવું પડે છે એવા જિજ્ઞાસુ,

જીવને બે મોટાં બંધન છે; એક સ્વછંદ અને બીજું પ્રતિબંધ. સ્વછંદ ટાલવાની ઇચ્છા છે જેની, તેણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ. અને પ્રતિબંધ ટાલવાની ઇચ્છા છે જેની, તેણે સર્વસંગથી ત્યાગી થવું જોઈએ. આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી. સ્વછંદ જેનો હેદાયો છે તેને જે પ્રતિબંધ છે, તે અવસર પ્રાપ્ત થયે નાશ પામે છે, આટલી શિક્ષા સ્મરણ કરવા રૂપ છે.

વ્યાખ્યાન કરવું પડે તો કરવું, પણ આ કર્તવ્યની હજુ મારી યોગ્યતા નથી અને આ મને પ્રતિબંધ છે, એમ સમજતાં જતાં ઉદાસીન ભાવે કરવું. ન કરવા માટે જેટલા સામાને રુચિકર પ્રયત્ન થાય તેટલાં કરવાં. અને તેમ છતાં જ્યારે કરવું પડે તો ઉપર પ્રમાણે ઉદાસીન ભાવ સમજીને કરવું.

૧૭૦.

સુંવર્ણ. મહા હુદ ૯ મોમ. ૧૧૪૭.

જ્ઞાનનાં પરોક્ષ અપરોક્ષ વિષે પત્રથી લખી શકાય તેમ નથી; પણ સુધાની ધારા પછીનાં કેટલાંક દર્શન થયાં છે, અને જો અસંગતાની સાથે આપનો સત્સંગ હોય તો છેવટનું પરિપૂર્ણ પ્રકાશે તેમ

છે; કારણ કે તે ઘનું કરીને સર્વ પ્રકારે જાણ્યું છે. અને તે જ વાટ તેનાં દર્શનની છે; આ ઉપાધિયોગમાં એ દર્શન ભગવત્ શ્વા દેશે નહીં, એમ તેમને પ્રેરે છે; માટે એકાંતવાસીપણે જ્યારે શ્વાશે ત્યારે ચાહીને ભગવતે રાખેલો પડદો એક થોડાં પ્રયત્નમાં ટૂંકી જશે.

૧૭૧.

સુંબઈ. મહા શ્લોક ૧૧ ગુરુ. ૧૯૪૭.

સત્ત્વને અભેદભાવે નમોનમ:

બીજી વર્ષી પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવને યોગ્યપણું પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા કરવી યોગ્ય છે; અને તેનું મુખ્ય સાધન સર્વ પ્રકારના કામભોગથી વૈરાગ્યસમેત સત્સંગ છે.

સત્સંગ(સમવયિ પુરુષોનો, સમગુણી પુરુષોનો યોગ)માં, સત્ત્વો જેને સાક્ષાત્કાર છે એવા પુરુષનાં વચનોનું પરિચર્યન કરવું કે જેમાંથી કાઢે કરીને સત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કોઈપણ પ્રકારે જીવ પોતાની કલ્પનાએ કરી સત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સજીવન મૂર્તિ પ્રાપ્ત થયે જ સત્ પ્રાપ્ત થાય છે, સત્ સમજાય છે, સત્નો માર્ગ મળે છે, સત્પર લક્ષ આવે છે. સજીવન મૂર્તિના લક્ષ્યવગર જે કંઈ પણ કરવામાં આવે છે, તે જીવને બંધન છે. આ અમારું હૃદય છે.

આ કાઠ સુલભબોધીપણું પ્રાપ્ત થવામાં વિઘ્નભૂત છે. કંઈક (બીજા કાઠ કરતાં બહુ) હજુ તેનું વિષમપણું ઓછું છે; તેવા સમયમાં વ્રતપણું, જડપણું જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે એવા માયિક વ્યવહારમાં ઉદાસીન થવું શ્રેયસ્કર છે.સત્ત્વો માર્ગ કોઈ સ્થળે દેખાતો નથી.

તમને બધાને હમણાં જે કંઈ જૈનનાં પુસ્તકો વાંચવાનો પરિચય રહેતો હોય, તેમાંથી જગતનું વિશેષ વર્ણન કર્યું હોય તેવો ભાગ વાંચવાનો લક્ષ્ય ઓછો કરજો; અને જીવે શું નથી કર્યું? ને શું કરવું? એ ભાગ વાંચવાનો, વિચારવાનો વિશેષ લક્ષ્ય રાખજો.

કોઈ પણ બીજાઓ, ધર્મ ક્રિયાને નામે જે તમારા સહવાસીઓ (શ્રાવકાદિક) ક્રિયા કરતા હોય તેને નિષેધશો નહીં. હાલ જેણે ઉપાધિરૂપ ઇચ્છા અંગીકાર કરી છે, તે પુરુષને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રગટ કરશો નહીં. માત્ર કોઈ દૃઢ જિજ્ઞાસુ હોય તો તેનો લક્ષ્ય માર્ગ ભળી વળે એવી થોડા શબ્દોમાં ધર્મ કથા કરશો (તે પણ જો તે ઇચ્છા રાખતા હોય તો). બાકી હાલતો તમે સર્વ પોતપોતાનાં સફળપણા અર્થે મિથ્યા ધર્મ વાસનાઓનો, વિષયાદિકની પ્રિયતાનો, પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરતાં શીખજો. જે કંઈ પ્રિય કરવા જેવું છે, તે જીવે જાણ્યું નથી; અને બાકીનું કંઈ પ્રિય કરવા જેવું નથી, આ અમારો નિશ્ચય છે.

યોગ્યતા માટે વ્રતચર્ય એ મોટું સાધન છે, અસત્સંગ એ મોટું વિઘ્ન છે.

૧૭૨.

સુંબઈ. મહા શ્લોક ૧૧ ગુરુ. ૧૯૪૭.

ઉપાધિના યોગને લીધે શાસ્ત્રવાંચન જો ન થઈ શકતું હોય તો હમણાં તે રહેવા દેવું, પરંતુ ઉપાધિથી થોડો પણ નિત્ય પ્રતિ અવકાશ હર્દે ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય એવી નિવૃત્તિમાં બેસવાનું બહુ અવશ્ય છે. અને ઉપાધિમાં પણ નિવૃત્તિનો લક્ષ્ય રાખવાનું સ્મરણ રાખજો.

જેટલો વસ્ત આયુષ્યનો તેટલો જ વસ્ત જીવ ઉપાધિનો રાखે તો મનુષ્યત્વનું સફળ થવું ક્યારે સંભવે? મનુષ્યત્વના સફળપણા માટે જીવવું એ જ કલ્યાણકારક છે; એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. અને સફળપણા માટે જે જે સાધનોની પ્રાપ્તિ કરવી યોગ્ય છે, તે પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રતિ નિવૃત્તિ મેલવવી જોઈએ. નિવૃત્તિના અભ્યાસ વિના જીવની પ્રવૃત્તિ ન ટળે એ પ્રત્યક્ષ સમજાય તેવી વાત છે.

ધર્મને રૂપે મિથ્યા વાસનાઓથી જીવને બંધન થયું છે; એ મહા લક્ષ રાखી તેવી મિથ્યા વાસના કેમ ટળે? એ માટે વિચાર કરવાનો પરિચય રાखશો.

૧૭૩.

મુંબઈ. મહા શુદ્ધ. ૧૯૪૭.

(૧)

વચનાવલી.

૧. જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્ સુખનો તેને વિયોગ છે, એમ સર્વ ધર્મ સમ્મત કહ્યું છે.

૨. પોતાને ભૂલી ગયા રૂપ અજ્ઞાન જ્ઞાન મઠવાથી નાશ થાય છે, એમ નિઃશંક માનવું.

૩. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઈએ. એ સ્વાભાવિક સમજાય છે, છતાં જીવ લોક-લજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતો નથી, એજ અનંતાનુબંધી કષાયનું મૂલ છે.

૪. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી, તેણે જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું એમ જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે. પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતાં અનાદિકાઠથી રમ્બજ્યો.

૫. જ્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ, એટલે આજ્ઞાએ નહીં વર્તાય, ત્યાંસુધી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.

૬. જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એક નિષ્ઠાએ, તન. મન, ધનની આસ-ક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય.

૭. જોકે જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને તે કર્યા વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી અને મનન તથા નિદિધ્યાસનાદિનો હેતુ થતો નથી, માટે મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીની ભક્તિ અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે.

૮. ઋષભદેવજીએ અઠાગું પુત્રોને ત્વરાથી મોક્ષ થવાનો એ જ ઉપદેશ કર્યો હતો.

૯. પરિક્ષત રાજાને શુકદેવજીએ એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.

૧૦. અનંતકાલસુધી જીવ નિજ છંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે તો પણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહીં, પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં પણ કેવલજ્ઞાન પામે.

૧૧. શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે; મોક્ષ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ.

(૨)

પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તોપણ કરવો યોગ્યજ છે. સરલ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો

નથી. આથી સ્વેદ રહ્યા કરે છે અને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે. જોકે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે ઘર અને વનમાં ઘણુંકરીને આત્માને મેદ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહ્યાં કરે છે, કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે અને એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી.

કદાપિ સર્વાત્માની એવીજ ઇચ્છા હશે તો ગમે તેવી દીનતાથી તે ઇચ્છા ફેરવશો. પણ પ્રેમ ભક્તિની પૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે અને વારંવાર એજ રટના રહેવાથી 'વનમાં જઈએ' 'વનમાં જઈએ' એમ થઈ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે.

ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સુંદર આસ્વાયિકા આપી છે અને તેમની પ્રેમ ભક્તિ વર્ણવી છે, એવી પ્રેમભક્તિ આ કલ્પિકાલમાં પ્રાપ્ત થવી દુલ્ભ છે, એમ જોકે સામાન્ય લક્ષ છે, તથાપિ કલ્પિકાલમાં નિશ્ચય મતિથી એજ લય લાગે તો પરમાત્મા અનુગ્રહ કરી શીઘ્ર એ ભક્તિ આપે છે. એ દશા વારંવાર સાંભરી આવે છે. અને એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનું પરમદ્વાર છે. એ દશા વિદેહી હતી.

ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી અને તેથી જડભરતના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા. એવા કારણથી મને પણ અસંગતા બહુ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વસ્તુ તો એવું થઈ જાય છે કે અસંગતા વિના પરમ દુઃખ થાય છે. યમ અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક નહીં લાગતો હોય, પણ અમને સંગ દુઃખદાયક લાગે છે. એમ અંતર્વૃત્તિઓ ઘણી છે કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લક્ષી જતી નથી; રહ્યું જતું નથી; અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. સુગમ ઉપાય કોઈ જડતો નથી. ઉદયકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુકૂળ નથી. ભવિષ્યની એક ક્ષણનો ઘણુંકરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

સત્ સત્ અને સત્નું સાધન તમે તે ત્યાં છો. અધિક શું કહીએ? ईश्वरની ઇચ્છા એવાં છે, અને તેને રાજી રાહ્યા રહ્યા વિના છૂટકો નથી. નહીંતો આવી ઉપાધિયુક્ત દશામાં ન રહીએ અને ધાર્યું કરીએ. પરમ.....લઈને પ્રેમભક્તિમય જ રહીએ, પણ પ્રારબ્ધ કર્મ બલવત્તર છે.

૧૭૪.

સુંબઈ. મહા વદ ૩. ૧૯૪૭.

કેવળ નિર્વિકાર છતાં પરબ્રહ્મ પ્રેમમય પરાભક્તિને વશ છે એ, હૃદયમાં જેને અનુભવ કર્યો છે એવા, જ્ઞાનીઓની ગુપ્ત શિક્ષા છે.

અત્ર પરમાનંદ છે. અસંગવૃત્તિ હોવાથી સમુદાયમાં રહેવું બહુ વિકટ છે. જેનો કોઈ પણ પ્રકારે યથાર્થ આનંદ કહી શકાતો નથી, એવું જે સત્સ્વરૂપ તે જેનાં હૃદયમાં પ્રકાશ્યું છે એવા મહાભાગ્ય જ્ઞાનીઓની અને આપની અમારા ઉપર કૃપા વર્તે. અમે તો તમારી ચરણરજ છઈએ; અને ત્રણે કાલ એજ પ્રેમની નિરંજનદેવ પ્રત્યે યાચના છે.

આજનાં પ્રભાતથી નિરંજનદેવની કોઈ અદ્ભુત અનુગ્રહતા પ્રકાશી છે ; આજે ઘણા દિવસ જ્યાં ઇચ્છેલી પરામક્તિ કોઈ અનુપમ રૂપમાં ઉદય પામી છે. ગોપીઓ ભગવાન વાસુદેવ (કૃષ્ણ-ચંદ્ર)ને મહીની મટુકીમાં નાંચી વેચવા નીકળી હતી ; એવી એક શ્રીમદ્ભાગવતમાં કથા છે ; તે પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે ; અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં સહસ્રદઢકમઢ છે એ મહીની મટુકી છે ; અને આદિ પુરુષ તેમાં બિરાજમાન છે તે ભગવંત વાસુદેવ છે ; તેની પ્રાપ્તિ સત્-પુરુષની ચિત્તવૃત્તિરૂપ ગોપીને થતાં તે ડહાસમાં આવી જઈ બીજા કોઈ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે “ કોઈ માધવ હ્યો, હરિ કોઈ માધવ હ્યો ” એમ કહે છે, અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે આદિ પુરુષની અમને પ્રાપ્તિ થઈ, અને એ એકજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે ; બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી ; માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. ડહાસમાં ફરિફરી કહે છે કે તમે તે પુરાણ પુરુષને પ્રાપ્ત કરો ; અને જો તે પ્રાપ્તિને અચઢ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને એ આદિ પુરુષ આપી દઈએ, મટુકીમાં નાંચીને વેચવા નીકળ્યાં છીએ, ગ્રાહક દેખી આપી દઈએ છીએ, કોઈ ગ્રાહક થાઓ, અચઢ પ્રેમે કોઈ ગ્રાહક થાઓ, વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ.

મટુકીમાં નાંચીને વેચવા નીકળ્યાંનો અર્થ સહસ્રદઢકમઢમાં અમને વાસુદેવ ભગવાન મળ્યા છે ; મહીનું નામ માત્ર છે ; આચી સૃષ્ટિને મયીને જો મહી કાઢીએ તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવ-ભગવાન જ મહી નીકળે છે. એવું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે સ્થૂઢ કરીને વ્યાસજીએ અદ્ભુત ભક્તિને ગાઈ છે. આ વાત અને આહું ભાગવત એ એકજને પ્રાપ્ત કરાવા માટે અક્ષરે અક્ષરે ભરપુર છે ; અને તે (અ)મને ઘણા કાઢ થયા પહેલાં સમજાયું છે ; આજે અતિ અતિ સ્મરણમાં છે ; કારણકે સાક્ષાત્ અનુભવ પ્રાપ્તિ છે ; અને એને લીધે આજની પરમ અદ્ભુત દશા છે. એવી દશાથી જીવ ડન્મત્ત પળ થઈ ગયા વિના રહેશે નહીં. અને વાસુદેવહરિ ચાહીને કેટલોક વસત વઢી અંતર્ધાન પળ થઈ જાય એવા લક્ષણના ધારક છે ; માટે અમે અસંગતાને ઇચ્છીએ છીએ ; અને તમારો સહવાસ તે પળ અસંગતા જ છે. એથી પળ વિશેષ અમને પ્રિય છે.

સત્સંગની અત્ર સ્વામી છે ; અને વિકટ વાસમાં નિવાસ છે. હરિઇચ્છાએ હર્યા ફર્યાની વૃત્તિ છે. એટલે કંઈ સ્વેદ તો નથી ; પળ મેદનો પ્રકાશ કરી શકાતો નથી ; એ ચિંતના નિરંતર રહ્યા કરે છે.

ઘણા ઘણા પ્રકારથી મનન કરતાં અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે અને તે સત્પુરુષનાં ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમાં તે મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે.

વિશેષ કંઈ લક્ષ્યું જતું નથી. પરમાનંદ છે, પળ અસત્સંગ છે, અર્થાત્ સત્સંગ નથી.

(૨)

કોઈ બ્રહ્મરસના મોગી,
કોઈ બ્રહ્મરસના મોગી.
જાણે કોઈ વીરલા યોગી,
કોઈ બ્રહ્મરસના મોગી.

૧૭૫

સુંબઈ. મહા વદ ૩. ૧૯૪૭.

મોકલાવેલી *વચનાવલીમાં આપની પ્રસન્નતાથી અમારી પ્રસન્નતાને ઉત્તેજનની પ્રાપ્તિ થઈ. સંતનો અદ્ભુત માર્ગ એમાં પ્રકાશ્યો છે. જો તે એકજ વૃત્તિએ એ વાક્યોને આરાધરો અને તેજ પુરુષની આજ્ઞામાં લીન રહેરો, તો અનંત કાલથી પ્રાપ્ત થયેલું પરિબ્રમણ મટી જરો. માયાનો મોહ તે વિશેષ રાખે છે; કે જે માર્ગ મલ્લવામાં મોટો પ્રતિબંધ ગણાય છે. માટે એવી વૃત્તિઓ હલ્લવે હલ્લવે ઓછી કરવા તેને મારી વિનંતિ છે. (* આંક ૧૭૩.૧)

૧૭૬.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૧ શુક્ર. ૧૯૪૭.

તત્ર કો મોહ: ક: શોક એકત્વમનુષ્યત:

તેને મોહ શો, અને તેને શોક શો? કે જે સર્વત્ર એકત્વ (પરમાત્મસ્વરૂપ)ને જ જુએ છે.

વાસ્તવિક સુખ જો જગત્ની દૃષ્ટિમાં આવ્યું હોત તો જ્ઞાની પુરુષોએ નિયત કરેલું એવું મોક્ષસ્થાન ઝડપે લોકમાં હોત નહીં; પણ આ જગત્ જ મોક્ષ હોત.

જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે; આ વાત જો કે યથાર્થ છે; તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનું દર્શન છે એવું જગત્, વિચારી પગ મુકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમને અસંગતાને ઇચ્છીએ છીએ, કાં તમારા સંગને ઇચ્છીએ છીએ એ યોગ્ય જ છે.

૧૭૭.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૩ રવિ. ૧૯૪૭.

ઘટ પરિચય માટે આપે કંઈ જણાવ્યું નથી તે જણાવશો.

પારમાર્થિક વિષય માટે હાલ મૌન રહેવાનું કારણ પરમાત્માની ઇચ્છા છે. જ્યાંસુધી અસંગ થઈશું નહીં અને ત્યાર પછી તેની ઇચ્છા મલ્લશે નહીં, ત્યાંસુધી પ્રગટ રીતે માર્ગ કહીશું નહીં. અને આવો સર્વ મહાત્માઓનો રીવાજ છે. અમે તો દીન માત્ર છીએ. ભાગવત વાઢી વાત આત્મજ્ઞાનથી જાણેલી છે.

૧૭૮.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૩ રવિ. ૧૯૪૭.

આપને મારાપ્રત્યે પરમોહાસ આવે છે; અને વારંવાર તે વિષે આપ પ્રસન્નતા પ્રગટ કરો છો; પણ હજી અમારી પ્રસન્નતા મારા ઉપર થતી નથી; કારણકે જેવી જોઈએ તેવી અસંગદશાથી વર્તીશું નથી; અને મિથ્યા પ્રતિબંધમાં વાસ છે. પરમાર્થ માટે પરિપૂર્ણ ઇચ્છા છે; પણ ઈશ્વરેચ્છાની હજુ તેમાં સમ્પત્તિ થઈ નથી; ત્યાંસુધી મારા વિષે અંતરમાં સમજી રાખજો; અને ગમે તેવા મુશુક્ષ્મ-ઓને પણ કંઈ નામપૂર્વક જણાવશો નહીં. હાલ એવી દશાએ રહેવું અમને વહાલું છે.

૧૭૯.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૧, ૧૯૪૭.

કોઈ જાતની ક્રિયા જોકે ઉત્થાપવામાં નહીં આવતી હોય તોપણ તેઓને લાગે છે તેવું કંઈ કારણ હોયું જોઈએ; જે કારણ ટાલવું એ કલ્યાણરૂપ છે.

પરિણામે 'સત્' ને પ્રાપ્ત કરાવનારી પ્રારંભમાં 'સત્' ની હેતુભૂત એવી તેમની રુચીને પ્રસન્નતા આપનારી વૈરાગ્ય કથાનો પ્રસંગોપાત તેમનાથી પરિચય કરવો; તો તેમના સમાગમથી પણ કલ્યાણ અ હૃદ્ધિ વામશે; અને પેલું કારણ પણ ટાલશે.

જેમાં પૃથ્વ્યાદિકનો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે એવાં વચનો કરતાં “વૈતાલિક” અધ્યયન જેવાં વચનો વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરેછે; અને બીજાં મતમેદવાળાં પ્રાણિને પણ તેમાં અરુચી થતી નથી.

જે સાધુઓ તમને અનુસરતા હોય, તેમને સમય પરત્વે જણાવતા રહેવું, “ધર્મ તેનું નામ આપી શકાય કે જે ધર્મ થઈને પરિણમે; જ્ઞાન તેનું નામ હોય કે જે જ્ઞાન થઈને પરિણમે; આપણે આ બધી ક્રિયા અને વાંચના ઇત્યાદિક કરીએ છીએ, તે મિથ્યા છે, એમ કહેવાનો મારો હેતુ તમે સમજો નહીં તો હું તમને કંઈ કહેવા ઇચ્છું છું.” આમ જણાવી તેમને જણાવવું કે આ જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ, તેમાં કોઈ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી ‘ધર્મ અને જ્ઞાન’ આપણને પોતાને રૂપે પરણમતા નથી, અને કષાય તેમજ મિથ્યાત્વ (સંદેહ)નું મંદત્વ થતું નથી; માટે આપણે જીવનાં કલ્યાણનો ફરિફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે; અને તે વિચાર્યે કંઈક આપણે ફલ પામ્યા વિના રહેશું નહીં. આપણે બધું જાણવાનું પ્રયત્ન કરીએ છીએ પણ આપણો ‘સંદેહ’ કેમ જાય? તે જાણવાનું પ્રયત્ન કરતા નથી. એ જ્યાંસુધી નહીં કરીએ ત્યાંસુધી સંદેહ કેમ જાય? અને સંદેહ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાન પણ ન હોય; માટે સંદેહ જવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. એ સંદેહ એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય? મિથ્યા દૃષ્ટિ છે કે સમ્યક્ દૃષ્ટિ? સુલભ બોધી છે કે દુલભ બોધી? તુચ્છ સંસારી છે કે અધિક સંસારી? આ આપણને જણાય તેવું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. આવી જાતની જ્ઞાન કથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો યોગ્ય છે.

પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સંગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે; પણ આ કાલમાં તેવો જોગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય છે. અને તે એ કે “અનાદિકાલથી જેટલું જાણ્યું છે, તેટલું બધું જ અજ્ઞાન જ છે; તેનું વિસરણ કરવું.”

‘સત્’ સત્જ છે, સરલ છે, સુગમ છે; સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ ‘સત્’ને બતાવનાર ‘સત્’ જોઈએ.

નય અનંતા છે, અકેકા પદાર્થમાં અનંત ગુણ ધર્મ છે; તેમાં અનંતા નય પરિણમે છે; તો એક અથવા બે ચાર નયપૂર્વક બોલી શકાય એવું ક્યાં છે? માટે નયાદિકમાં સમતાવાન રહેવું; જ્ઞાનીઓની વાંણી ‘નય’માં ઉદાસીન વર્તે છે; તે વાળીને નમસ્કાર હો?

૧૮૦.

મુંબઈ. મહાદેવ, ૧૯૪૭.

(૧)

અનંતા નય છે; અકેક પદાર્થ અનંત ગુણથી, અને અનંત ધર્મથી યુક્ત છે; અકેક ગુણ અને અકેક ધર્મ પ્રત્યે અનંત નય પરિણમે છે; માટે એ વાટે પદાર્થનો નિર્ણય કરવા માગીએ તો થાય નહીં; એની વાટ કોઈ બીજી હોવી જોઈએ. ઘણુંકરીને આ વાતને જ્ઞાની પુરુષો જ જાણે છે; અને તેઓ તે નયાદિક માર્ગ પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે; જેથી કોઈ નયનું એકાંત સંબંધન થતું નથી, અથવા કોઈ નયનું એકાંત મંડન થતું નથી. જેટલી જેની યોગ્યતા છે, તેટલી તે નયની સત્તા જ્ઞાનીપુરુષોને સમ્પત્તિ હોય છે. માર્ગ જેને નથી પ્રાપ્ત થયો એવાં મનુષ્યો ‘નય’

નો આગ્રહ કરે છે; અને તેથી વિષમ ફઠની પ્રાપ્તિ હોય છે. કોઈ નય જ્યાં દૂભાતો નથી એવાં જ્ઞાનીનાં વચનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. જેણે જ્ઞાનીના માર્ગની ઇચ્છા કરી હોય એવાં પ્રાણીએ નયાદિકમાં ઉદાસીન રહેવાનો અભ્યાસ કરવો; કોઈ નયમાં આગ્રહ કરવો નહીં અને કોઈ પ્રાણીને એ વાટે દૂભાવવું નહીં. અને એ આગ્રહ જેને ટલ્લ્યો છે, તે કોઈ વાટે પણ પ્રાણીને દૂભાવવાની ઇચ્છા કરતો નથી.

(૨)

નાના પ્રકારના નય, નાના પ્રકારનાં પ્રમાણ, નાના પ્રકારની મંગજાઢ, નાના પ્રકારના અનુ-યોગ એ સઘઢાં લક્ષણા રૂપ છે. લક્ષ એક સચ્ચિદાનંદ છે.

૧૮૧.

સુંબઈ. મહા વદ ,, ૧૧૪૭

‘સત્’ એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે. અને એજ જીવનો મોહ છે. ‘સત્’ જે કંઈ છે, તે ‘સત્જ’ છે; સરલ છે; સુગમ છે; અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને પ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્તે છે તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અંધકારનાં ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાલારૂપ હોય; આવરણ તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈ પણ કલ્પના ‘સત્’ જણાતી નથી અને ‘સત્’ ની નજીક સંભવતી નથી. ‘સત્’ છે તે પ્રાંતિ નથી, પ્રાંતિથી કેવલ વ્યતિરિક્ત (જૂટું) છે; કલ્પનાથી ‘પર’ (આધે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈજ જાણતો નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાલો પ્રથમ વિચાર કરવો. અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લલ્લ્યાં છે તે સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બંધવરૂપ છે; પરમ રક્ષકરૂપ છે; અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્મથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદ-શાંગી, ષદ્ દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીનાં બોધનું વીજ સંશ્લેષે કહ્યું છે; માટે ફરિફરીને તેને સંભાઢજો; વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા વીજા પ્રકારોમાં ઉદાસીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈપણ મુમુક્ષુને ગુસરીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે; એમાં ‘સત્’ જ કહ્યું છે એ સમજવા માટે ધણો વલ્લત ગાલજો જ.

૧૮૨.

સુંબઈ. મહા વદ ,, ૧૧૪૭.

સત્ત્વરૂપને અમેદભાવે નમોનમ:

શું લલ્લવું? તે તો કંઈ સૂઝતું નથી; કારણકે દશા જૂદી વર્તે છે; તોપણ પ્રસંગે કોઈ સદ્વૃત્તિ થાય તેવી બાંચના હશે તો મોકલીશ.

અમારા ઉપર તમારી ગમે તેવી ભક્તિ હો, બાકી સર્વ જીવોના અને વિશેષે કરી ધર્મ જીવના તો અમે ત્રણે કાઢને માટે દાસ જ હૈયે. સર્વેએ એટલું જ હાલતો કરવાનું છે. જૂનું મૂલ્યા વિના તો છૂટકો જ નથી; અને એ મૂલવા યોગ્ય જ છે એમ દૃઢ કરવું. માર્ગ સરલ છે, પ્રાપ્તિ દુલ્લભ છે.

૧૮૩.

સુંવર્દ. મહા વદ, ૧૯૪૭.

સત્ત્વને નમોનમ:

વાંછા-ઈચ્છાના અર્થ તરીકે 'કામ' શબ્દ વપરાય છે, તેમજ પંચેન્દ્રિય વિષયના અર્થ તરીકે ઘણ વપરાય છે.

અનન્ય ઇટલે જેના જેવો બીજો નહીં. સર્વોત્કૃષ્ટ અનન્ય ભક્તિ ભાવ ઇટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

જેના વચન બહે જીવ નિર્વાણ માર્ગને પામે છે એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓઠલાણ થયું નથી, જીવે ઓઠલાણ કરવા પ્રયત્ન ન્વચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે પ્રહી રાખેલી સિદ્ધિયોગાદિ, રિદ્ધિયોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી; દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેવી સત્મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાંધ લક્ષ રહે છે, જેથી ઓઠલાણ પડતું નથી; અને જ્યારે ઓઠલાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઈ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય મોગવું તે પણ તેને વિટંબના ભાગે છે, અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાંજ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે; બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મૃત્યુ એ બંને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે; ત્યારે જીવને માર્ગે બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં માયાની સંગતિ બહુ વિટંબનામય છે; પણ એજ દશા આણવી એવો જેનો નિશ્ચય દૃઢ છે તેને ઘણુંકરીને થોડા વસ્તુમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડ્યું છે, તે માટે અમારે શું કરવું? તે કાંઈ સૂઝતું નથી. 'સજીવન મૂર્તિ' થી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે; કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપર જ માંડ્યો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છઈએ, ચરણરજ છઈએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે? કે જે દશામાં કેવલ અસંગતા જ વર્તે છે. અમારો ઉપાધિયોગતો તમે પ્રત્યક્ષ દેસો તેવો છે.

આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી છે. અમને હવે ઓછું બંધન થાય તેમ કરવા બધાને વિનંતી છે. બીજું એક એ જણાવવાનું છે કે તમે અમારે માટે કંઈ હવે કોઈને કહેશો નહીં. ઉદયકાળ તમે જાણો છો.

મુમુક્ષુ વૈ. યોગમાર્ગના સારા પરિચયી છે, એમ જાણું છું, જોગ્ય જીવ છે. જે 'પદ'નો તમે સાક્ષાત્કાર પુછ્યો, તે તેમને હજી થયો નથી.

પૂર્વકાળમાં ઉત્તર દિશામાં વિચરવા વિષેનું તેમના મુક્તથી શ્રવણ કર્યું તો તે વિષે હાલ તો કંઈ ભૂલી શકાય તેમ નથી. જો કે તેમણે તમને મિથ્યા કહ્યું નથી ઇટલું જણાવી શકું છું.

૧૮૪.

સુંવર્દ. કાગળ શુદ્ધ ૪ તા. ૧૯૪૭.

પુરાણપુરુષને નમોનમ:

આ લોક ત્રિવિધ તાપથી આકુલ વ્યાકુલ છે. જ્ઞાંસવાનાં પાણીને લેવા દોડી તુષા છીપાવના

ઇચ્છે છે, એવો દીન છે. અજ્ઞાનને લીધે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થઈ જવાથી મયંકર પરિભ્રમણ તેને પ્રાપ્ત થયું છે. સમયે સમયે અતુલ સ્વેદ, જ્વરાદિક રોગ, મરણાદિક મય, વિયોગાદિક દુઃખને અનુભવે છે; એવી અશરણતાવાળા આ જગત્ને એક સત્પુરુષ જ શરણ છે; સત્પુરુષની વાણી વિના કોઈ એ તાપ અને તૃષ્ણા છેદી શકે નહીં એમ નિશ્ચય છે. માટે ફરિફરી તે સત્પુરુષના ચરણનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

સંસાર કેવલ અશાતામય છે. કોઈ પણ પ્રાણીને અલ્પ પણ શાતા છે, તે પણ સત્પુરુષનો જ અનુગ્રહ છે; કોઈપણ પ્રકારના પુણ્ય વિના શાતાની પાસિ નથી; અને એ પુણ્ય પણ સત્પુરુષના ઉપદેશ વિના કોઈએ જાણ્યું નથી; ઘણે કાળે ઉપદેશોરૂં તે પુણ્ય રૂઢીને આધીન થઈ પ્રવર્તે છે; તેથી જાણે તે ગ્રંથાદિકથી પ્રાપ્ત થયેલું લાગે છે, પણ એનું મૂલ્ય એક સત્પુરુષ જ છે; માટે અમે એમજ જાણીએ છીએ કે એક અંશ શાતાથી કરીને પૂર્ણ કામના સુધીની સર્વ સમાધિ તેનું સત્પુરુષ જ કારણ છે; આટલી વધી સમર્થતા છતાં જેને કંઈ પણ સ્પૃહા નથી, ઉન્મત્તતા નથી, પોતાપણું નથી, ગર્વ નથી, ગારવ નથી, એવા આશ્ચર્યની પ્રતિમારૂપ સત્પુરુષને અમે ફરિફરી નામરૂપે સ્મરીએ છીએ.

ત્રિલોકના નાથ વશ થયા છે જેને એવા છતાં પણ એવી કોઈ અટપટી દશાથી વર્તે છે કે જેનું સામાન્ય મનુષ્યને ઓઠલાળ થવું દુલ્લભ છે; એવા સત્પુરુષને અમે ફરિફરી સ્તવીએ છીએ.

એક સમય પણ કેવલ અસંગપણાથી રહેવું એ ત્રિલોકને વશ કરવા કરતાં પણ વિકટ કાર્ય છે; તેવા અસંગપણાથી ત્રિકાલ જ રહ્યા છે, એવાં સત્પુરુષનાં અંતઃકરણ તે જોઈ અમે પરમાશ્ચર્ય પામી નમીએ છીએ.

હે પરમાત્મા, અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે આ કાલમાં પણ જીવનો મોક્ષ હોય. તેમ છતાં જૈન ગ્રંથોમાં ક્વચિત્ પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાણે આ કાલે મોક્ષ ન હોય; તો આ ક્ષેત્રે એ પ્રતિપાદન તું રાખ, અને અમને મોક્ષ આપવા કરતાં સત્પુરુષનાં જ ચરણનું ધ્યાન કરીએ અને તેની સમિપ જ રહીએ એવો યોગ આપ.

હે પુરુષપુરાણ ! અમે તારામાં અને સત્પુરુષમાં કંઈ ભેદ હોય એમ સમજતાં નથી; તારાં કરતાં અમને તો સત્પુરુષ જ વિશેષ લાગે છે; કારણકે તું પણ તેને આધીન જ રહ્યો છે; અને અમે સત્પુરુષને ઓઠલાળ્યા વિના તને ઓઠલાળી શક્યાં નહીં; એજ તારું દુર્ઘટપણું અમને સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવે છે. કારણકે તું વશ છતાં પણ તેઓ ઉન્મત્ત નથી; અને તારાથી પણ સરલ છે માટે હવે તું કહે તેમ કરીએ.

હે નાથ, તારે સ્વોદું ન લગાડવું કે અમે તારાં કરતાં પણ સત્પુરુષને વિશેષ સ્તવીએ છીએ; જગત્ આશું તને સ્તવે છે; તો પછી અમે એક તારા સામા બેઠાં રહીશું તેમાં તેમને ક્યાં સ્તવનની આકાંક્ષા છે; અને ક્યાં તને ન્યૂનપણું પણ છે ?

(૨) જ્ઞાની પુરુષો ત્રિકાલની વાત જાણતાં છતાં પ્રગટ કરતા નથી, એમ આપે પૂછ્યું; તે સંબંધમાં એમ જણાય છે કે ईश्वरी इच्छा જ એવી છે કે અમુક પારમાર્થિક વાત શિવાય જ્ઞાની બીજી ત્રિકાલિક વાત પ્રસિદ્ધ ન કરે; અને જ્ઞાનીની પળ અંતર इच्छा તેવી જ જણાય છે. જેની કોઈ પળ પ્રકારની આકાંક્ષા નથી, એવા જ્ઞાની પુરુષને કંઈ કર્તવ્યરૂપ નહીં હોવાથી જે કંઈ ઉદયમાં આવે તેટલું જ કરે છે. અમે તો કંઈ તેવું જ્ઞાન ધરાવતા નથી કે જેથી ત્રણે કાલ સર્વ પ્રકારે જણાય; અને અમને એવાં જ્ઞાનનો કંઈ વિશેષ લક્ષે નથી; અમને તો વાસ્તવિક એવું જે સ્વરૂપ તેની ભક્તિ અને અસંગતા એ પ્રિય છે એજ વિજ્ઞાપન.

૧૮૫.

મુંબઈ. ફા. શુ. ૫ રવિ. ૧૯૪૭.

અમેદ દશા આવ્યા વિના જે પ્રાણી આ જગત્ની રચના જોવા इच्छે છે તે બંધાય છે.

એવી દશા આવવા માટે તે પ્રાણીએ તે રચનાનાં કારણ પ્રત્યે પ્રીતિ કરવી; અને પોતાની અહંરૂપ આંતિનો પરિત્યાગ કરવો. સર્વ પ્રકારે કરીને એ રચનાના ઉપભોગની इच्छા ત્યાગવી યોગ્ય છે. અને એમ થવા માટે સત્પુરુષનાં શરણ જેવું એકે ઔષધ નથી. આ નિશ્ચય વાર્તા બચારાં મોહાંધ પ્રાણીઓ નહીં જાણીને ત્રણે તાપથી બઢતાં જોઈ પરમ કરુણા આવે છે. હે નાથ, તું અનુગ્રહ કરી એને તારી ગતિમાં ભક્તિ આપ, એ ઉદ્ગાર નિકળે છે.

ઉદયકાલ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. ક્વચિત્ મનોયોગને લીધે इच्छા ઉસન્ન હો તો ભિન્ન વાત, પળ અમને તો એમ લાગે છે કે આ જગત્ પ્રત્યે અમારો પરમ ઉદાસીન ભાવ વર્તે છે; તે સાવ સોનાનું થાય તોપણ અમને તૃણવત્ છે; અને પરમાત્માની વિભૂતિરૂપે અમારું ભક્તિધામ છે. આજ્ઞાકિત.

૧૮૬.

મુંબઈ. ફા. શુ. ૮, ૧૯૪૭.

એ પ્રશ્નો એવાં પરમાર્થી છે કે મુમુક્ષુ પુરુષે તેનો પરિચય કરવો જોઈએ. હજારો પુસ્તકોના પાઠીને પળ એવાં પ્રશ્નો ઊગે નહીં, એમ અમે ધારીએ છીએ; તેમાં પળ પ્રથમ લખેલું પ્રશ્ન (જગતનાં સ્વરૂપમાં મતાંતર કાં છે!) તો જ્ઞાની પુરુષ અથવા તેની આજ્ઞાને અનુસરનારો પુરુષ જ ઊગાડી શકે. અત્ર મનમાનતી નિવૃત્તિ નથી રહેતી; જેથી એવી જ્ઞાન વાર્તા લખવામાં જરા વિલંબ કરવાની જરૂર થાય છે. છેલ્લું પ્રશ્ન અમારા વનવાસનું પૂછ્યું છે; એ પળ જ્ઞાનીની જ અંતર્વૃત્તિ જાણનાર પુરુષ વિના કોઈકથી જ પૂછી શકાય તેવું પ્રશ્ન છે.

આપની સર્વોત્તમ પ્રજ્ઞાને નમસ્કાર કરીએ છીએ. કલિકાલમાં પરમાત્માએ કોઈ ભક્તિમાન પુરુષ ઉપર પ્રસન્ન થવું હોય, તો તેમાંના આપ એક છો. અમને તમારો ઓથ આ કાલમાં મળ્યો અને તેથી જ જીવાય છે.

૧૮૭.

મુંબઈ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૧. ૧૯૪૭.

‘સત્’ સત્ છે, સરલ છે, સુગમ છે, તેની પ્રાપ્તિ સર્વત્ર હોય છે.

‘સત્’ છે. કાલથી તેને બાધા નથી. તે સર્વનું અધિષ્ઠાન છે. વાળીથી અકથ્ય છે. તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; અને તે પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે.—

ગમે તે સંપ્રદાય, દર્શનના મહાત્માઓનો લક્ષ્ય એક ‘સત્’જ છે. વાળીથી અકથ્ય હોવાથી મુંગાની શ્રેણે સમજાવ્યું છે; જેથી તેઓના કથનમાં કંઈક ભેદ લાગે છે; વાસ્તવિક રીતે ભેદ નથી.

લોકનું સ્વરૂપ સર્વ કાલ એક સ્થિતિનું નથી; ક્ષણે ક્ષણે તે રૂપાંતર પામ્યા કરે છે; અનેક રૂપ નવાં થાય છે; અનેક સ્થિતિ કરે છે અને અનેક લય પામે છે; એક ક્ષણ પહેલાં જે રૂપ વાદ્ય જ્ઞાને જણાયું નહોતું, તે દેખાય છે; અને ક્ષણમાં ઘણાં દીર્ઘ વિસ્તારવાલાં રૂપ રૂપ પામ્યા જાય છે. મહાત્માની વિદ્યમાને વર્તેલું લોકનું સ્વરૂપ અજ્ઞાનીના અનુગ્રહને અર્થે કંઈક રૂપાંતરપૂર્વક કહ્યું જાય છે; પણ સર્વ કાલ જેની એક સ્થિતિ નથી એવું એ રૂપ ‘સત્’ નહીં હોવાથી ગમે તે રૂપે વર્ણવી તે કાળે ભ્રાંતિ ટાળી છે; અને એને લીધે સર્વત્ર એ સ્વરૂપ જ હોય જ એમ નથી, એમ સમજાય છે. બાલ જીવતો તે સ્વરૂપને શાશ્વતરૂપ માની લઈ ભ્રાંતિમાં પડે છે, પણ કોઈ જોગ જીવ એવી અનેકતાથી કહેણીથી મુંઝાઈ જઈ ‘સત્’ તરફ વળે છે. ઘણુંકરીને સર્વ મુમુક્ષુઓ એમ જ માર્ગ પામ્યા છે. ‘ભ્રાંતિ’નું રૂપ એવું આ જગત્ વારંવાર વર્ણવવાનો મોટા પુરુષનો એજ ઉદ્દેશ છે કે તે સ્વરૂપને વિચાર કરતાં પ્રાણી ભ્રાંતિ પામે કે સ્વરૂપ શું? આમ અનેક પકારે કહ્યું છે, તેમાં શું માનું? અને મને શું કલ્યાણકારક? એમ વિચારતાં વિચારતાં એને એક ભ્રાંતિનો વિષય જાણી, જ્યાંથી ‘સત્’ ની પાસિ હોય છે એવા સંતના શરણ વગર છૂટકો નથી એમ સમજી તે શોધી શરણાપન થઈ ‘સત્’ પામી ‘સત્’ રૂપ હોય છે.

જનક વિદેહી સંસારમાં રહ્યાં છતાં વિદેહી રહી શક્યા એ જોકે મોટું આશ્ચર્ય છે, મહા વિકટ છે; તથાપિ પરમ જ્ઞાનમાં જેનો આત્મા તદાકાર છે તેને જેમ રહે છે તેમ રહ્યું જાય છે; અને જેમ પારબ્ધ કર્મનો ઉદય તેમ વર્તેલાં તેમને બાધ હોતો નથી. દેહ સહિતનું જેને અહંપણું મટી ગયું છે એવા તે મહાભાગ્યનો દેહ પણ આત્મભાવે જ જાણે વર્તેલો હતો, તો પછી તેમની દશા ભેદવાળી ક્યાંથી હોય?

શ્રીકૃષ્ણ એ મહાત્મા હતા. જ્ઞાની છતાં ઉદયભાવે સંસારમાં રહ્યા હતા એટલું જૈનથી પણ જાણી શકાય છે અને તે સ્વરૂપ છે. તથાપિ તેની ગતિ વિષે જે ભેદ બતાવ્યો છે તેનું જુદું કારણ છે.

સ્વર્ગ નરકાદિની પ્રતીતિનો ઉપાય યોગમાર્ગ છે. તેમાં પણ જેમને દૂરંદેશી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તેને પ્રતીતિ માટે યોગ્ય છે. સર્વકાળ એ પ્રતીતિ પ્રાણીને દુલ્ભ થઈ પડી છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં એ વિશેષ વાત વર્ણવી નથી પણ તે બધાંય છે એ જરૂર.

મોક્ષ જેટલે સ્થળે બતાવ્યો છે તે સત્ય છે. કર્મથી, ભ્રાંતિથી, અથવા માયાથી છુટવું તે મોક્ષ. એ મોક્ષના શબ્દની વ્યાખ્યા છે.

જીવ એક પણ છે અને અનેક પણ છે.

૧૮૮.

સુવર્ણ. કા. વદ ૧ ગુરુ, ૧૯૪૭.

“એક દેસિયે જાનિયે” એ દોહા વિષે આપે લખ્યું, તો એ દોહાથી અમે આપને નિઃશંકતાની દૃઢતા થવા લખ્યું ન હતું; પણ સ્વભાવે એ દોહો પ્રશસ્ત લાગવાથી લખી મોકલ્યો હતો. એવી લ્ય તો ગોપાંગનાને હતી. શ્રીમદ્માગવત્માં મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની પ્રેમ ભક્તિ વર્ણવી છે, તે પરમારુહાદક અને આશ્ચર્યક છે.

“નારદ ભક્તિસૂત્ર” એ નામનું એક નાનું શિક્ષાશાસ્ત્ર મહર્ષિ નારદજીનું રચેલું છે; તેમાં પ્રેમ ભક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

૧૮૯.

મુંબઈ. ફા. વદ ૮ શુધ, ૧૯૪૭.

શ્રીમદ્ભાગવત્ પરમ ભક્તિ રુપજ છે. એમાં જે જે વર્ણવ્યું છે, તે તે લક્ષરૂપને સૂચવવા માટે છે. મુનિને સર્વવ્યાપક અધિષ્ઠાન, આત્મા વિષે કંઈ પૂછવાથી લક્ષરૂપ ઉત્તર મળી નહીં શકે. કલ્પિત ઉત્તરે કાર્ય સિદ્ધિ નથી. આપે જ્યોતિષાદિકની પળ હાલ ઇચ્છા કરવી નહી, કારણકે તે કલ્પિત છે; અને કલ્પિત પર લક્ષ નથી.

૧૯૦.

મુંબઈ. ફા. વદ ૮ શુધ, ૧૯૪૭.

પરસ્પર સમાગમ લાભ પરમાત્માની કૃપાથી થાય એવું ઇચ્છું છું. અત્રે ઉપાધિજોગ વિશેષ વર્તે છે, તથાપિ સમાધિમાં જોગની અપ્રિયતા કોઈ કાળે નહીં થાય એવો ईश्वरનો અનુગ્રહ રહેશે, એમ લાગે છે.

૧૯૧.

મુંબઈ. ફા. વદ ૧૦ શનિ, ૧૯૪૭.

આજે આપનું જન્માક્ષર સહ પત્ર મળ્યું. જન્માક્ષર વિષેનો ઉત્તર હાલ મળી શકે તેમ નથી. ભક્તિ વિષેનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર પ્રસંગે લેખીશ. અમે આપને જે વિગતવાળાં પત્રમાં “અધિષ્ઠાન” વિષે લખ્યું હતું તે સમાગમે સમજી શકાય તેવું છે.

“અધિષ્ઠાન” ઇટલે જેમાંથી વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, જેમાં તે સ્થિર રહી, અને જેમાં તે લય પામી તે. એ વ્યાખ્યાને અનુસરી “જગતનું અધિષ્ઠાન” સમજશો.

જૈનમાં ચૈતન્ય સર્વ વ્યાપક કહેતા નથી. આપને એ વિષે જે કંઈ લક્ષમાં હોય તે લેખશો.

૧૯૨.

મુંબઈ. ફા. વદ ૧૧ રવિ, ૧૯૪૭.

જ્યોતિષને કલ્પિત કહેવાનો હેતુ એવો છે કે તે વિષય પારમાર્થિક જ્ઞાને કલ્પિત જ છે; અને પારમાર્થિક જ સત્ છે; અને તેની જ રટણા રહે છે.

મને પોતાને શીર હાલ ઉપાધિનો બોજો ईश्वરે વિશેષ મૂક્યો છે, એમ કરવામાં તેની ઇચ્છા સુખરૂપ જ માનું છું. પંચમ કાલને નામે જૈન ગ્રંથો આ કાલને ઓઢાવે છે; અને કલિકાલને નામે પુરાણ ગ્રંથો ઓઢાવે છે, એમ આ કાલને કઠિન કાલ કહ્યો છે; તેનો હેતુ જીવને ‘સત્સંગ અને સત્શાસ્ત્ર’નો જોગ થવો આ કાલમાં દુલ્ભ છે, અને તેટલા જ માટે કાલને એવું ઉપનામ આપ્યું છે.—અમને પણ પંચમકાલ અથવા કલિયુગ હાલતો અનુભવ આપે છે. અમારું ચિત્ત નિસ્પૃહ અતિશય છે; અને જગત્માં સસ્પૃહ તરીકે વર્તિત છીએ, એ કલિયુગની કૃપા છે.

૧૯૩.

મુંબઈ. ફા. વદ ૧૪ શુધ, ૧૯૪૭.

દેહાભિમાને ગલિતે, વિદ્યાતે પરમાત્મનિ,

યત્ર યત્ર મનો યાતિ, તત્ર તત્ર સમાધયઃ.

હું કર્તા, હું મનુષ્ય, હું સુસ્ત્રી, હું દુઃસ્ત્રી એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન તે જેનું ગઢી ગયું છે, અને સર્વોત્તમ પદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યો છે, તેનું મન જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.

આપના પત્ર ઘણીવાર વિગતથી મળે છે; અને તે પત્રો વાંચી પ્રથમ તો સમાગમમાં જ રહેવાની ઇચ્છા થાય છે. તથાપિ...કારણથી તે ઇચ્છાનું ગમે તે પ્રકારે વિસ્મરણ કરવું પડે છે; અને પત્રનો સવિગત ઉત્તર લેખવા ઇચ્છા થાય છે તો તે ઇચ્છા પણ ઘણુંકરીને ક્ષતિ જ પાર પડે છે. એનાં બે કારણ છે. એક તો એ વિષયમાં અધિક લેખવા જેવી દશા રહી નથી તે; અને બીજું કારણ ઉપાધિ યોગ કરતાં વર્તતી દશાવાળું કારણ અધિક બઠવાન છે; જે દશા બહુ નિસ્પૃહ છે; અને તેને લીધે મન અન્ય વિષયમાં પ્રવેશ કરતું નથી; અને તેમાં પણ પરમાર્થ વિષે લેખતાં કેવળ શૂન્યતા જેવું થયા કરે છે; એ વિષયમાં લેખકશક્તિ તો ઇટલી બધી શૂન્યતા પામી છે; વાણી પ્રસંગોપાત્ત હજુ એ વિષયમાં કેટલુંક કાર્ય કરી શકે છે; અને તેથી આશા રહે છે કે સમાગમમાં જરૂર ઈશ્વર કૃપા કરશે.

વાણી પણ જેવી આગલ ક્રમ પૂર્વક વાત કરી શકતી, તેવી હવે લાગતી નથી; લેખકશક્તિ શૂન્યતા પામ્યા જેવી થવાનું કારણ એક એવું પણ છે કે ચિત્તમાં ડોળી વાત ઘણા નયયુક્ત હોય છે, અને તે લેખમાં આવી શકતા નથી; જેથી ચિત્ત વૈરાગ્ય પામી જાય છે.

આપે એકવાર ભક્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું હતું, તે સંબંધમાં વધારે વાત તો સમાગમે થઈ શકે તેમ છે. અને ઘણુંકરીને બધી વાતને માટે સમાગમ ઠીક લાગે છે. તોપણ ઘણોજ ટુંકો ઉત્તર લખું છું.

પરમાત્મા અને આત્માનું એકરૂપ થઈ જવું (!) તે પરાભક્તિની છેવટની હદ છે. એક એજ લ્ય રહેવી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાંગનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમાં એજ પ્રકારે રહી હતી; પરમાત્માને નિરંજન અને નિર્દેહરૂપે ચિંતવ્યે જીવને એ લ્ય આવવી વિકટ છે, ઇટલા માટે જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરુષનાં સર્વ ચરિત્રમાં એક્ય ભાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમાં વિરાજમાન પરમાત્માનો એક્યભાવ હોય છે; અને એજ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામાં અંતર જ નથી; અને જે કોઈ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેમાં ઓઢાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ નથી; માટે સર્વપ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્ય મૂર્તિ જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માનીને નમસ્કારાદિ ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિનાં અંતસુધી એક લ્યે આરાધવી, એવો શાસ્ત્ર લક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહધારીરૂપે થયો છે એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ડોળે છે, અને તે ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ હોય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ભાગવતમાં, ભગવદ ગીતામાં ઘણા મેદ પ્રકાશિત કરી એજ લક્ષ્ય પ્રશંસ્યો છે; અધિક શું કહેવું? જ્ઞાની-તીર્થંકર દેવમાં લક્ષ થવા જૈનમાં પણ પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રમાં “નમો અરિહંતાણં” પદ પછી સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યો છે; એજ ભક્તિ માટે એમ સૂચવે છે કે પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ; અને એજ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અને ભક્તિનું નિદાન છે.

બીજું એક પ્રશ્ન (એકથી અધિકવાર) આપે એમ લખ્યું હતું કે વ્યવહારમાં વેપારાદિ વિષે આ વર્ષ જેવું જોઈએ તેવું લાભરૂપ લાગતું નથી; અને કઠણાઈ રહ્યા કરે છે. પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને

પ્રિય છે, એવા પુરુષને એવી કઠણાઈ રહ્યા કરે છે. પરમાત્માની ભક્તિ જ જેને પ્રિય છે, એવા પુરુષને એવી કઠણાઈ ન હોય તો પછી સ્વરા પરમાત્માની તેને ભક્તિ જ નથી એમ સમજવું. અથવા તો યાહીને પરમાત્માની ઇચ્છારૂપ માયાએ તેવી કઠણાઈ મોકલવાનું કાર્ય વિસરણ કર્યું છે. જનક વિદેહીની કઠણાઈ વિષે કંઈ અત્ર કહેવું જોગ નથી, કારણકે તે અમગટ કઠણાઈ છે, અને મહાત્મા કૃષ્ણની સંકટરૂપ કઠણાઈ પ્રગટ જ છે, તેમ અષ્ટમાસિદ્ધિ અને નવનિધિ પળ પ્રસિદ્ધ જ છે; તથાપિ કઠણાઈ તો ઘટારત જ હતી અને હોવી જોઈએ. એ કઠણાઈ માયાની છે; અને પરમાત્માનાં લક્ષ્ણની તો એ સરઝાઈ છે. અને એમ જ હો. ક્રમુ રાજાએ વિકટ તપ કરી પરમાત્માનું આરાધન કર્યું; અને દેહધારીરૂપે પરમાત્માએ તેને દર્શન આપ્યું અને વર માગવા કહ્યું ત્યારે ક્રમુ રાજાએ માગ્યું કે હે ! ભગવાન ! આવી જે રાજ્યલક્ષ્મી મને આપી છે તે ઠીક જ નથી, તારો પરમ અનુગ્રહ મારા ઉપર હોય તો પંચ વિષયના સાધનરૂપ એ રાજ્યલક્ષ્મીનું ફરીથી મને સ્વપ્નું પળ ન હો, એ વર આપ. પરમાત્મા દિંગ દિંગ થઈ જઈ 'તથાસ્તુ' કહી સ્વધામ ગત થયા.

કહેવાનો આશય એવો છે કે એમ જ યોગ્ય છે. કઠણાઈ અને સરઝાઈ, શાતા અને અશાતા એ ભગવદ્ભક્તને સરસાં જ છે; અને વઢી કઠણાઈ અને અશાતા તો વિશેષ અનુકૂળ છે કે જ્યાં માયાનો પ્રતિબંધ દર્શનરૂપ નથી.

આપને તો એ વાર્તા જાણવામાં છે; તથા કુટુંબાદિકને વિષે કઠણાઈ હોવી ઘટારત નથી એમ ઉગતું હોય તો તેનું કારણ એજ છે કે પરમાત્મા એમ કહે છે, કે તમે તમારા કુટુંબ પ્રત્યે નિઃસેહ હો, અને તેના પ્રત્યે સમભાવી થઈ પ્રતિબંધ રહિત થાઓ; તે તમારું છે એમ ન માનો, અને પ્રારબ્ધ યોગને લીધે એમ મનાય છે, તે ટાલવા આ કઠણાઈ મેં મોકલી છે. અધિક શું કહેવું ? એ એમ જ છે.

૧૯૪.

મુંબઈ. ફા. ૧૯૪૭.

સત્સ્વરૂપને અમેદ્ ભક્તિએ નમસ્કાર.

વાસનાના ઉપશમાર્થે તેમનું વિજ્ઞાપન છે; અને તેનો સર્વોત્તમ ઉપાય તો જ્ઞાની પુરુષનો જોગ મલ્લવો તે છે. દૃઢ મુમુક્ષુતા હોય, અને અમુક કાલસુધી તેવો જોગ મલ્લવો હોય તો જીવનું કલ્યાણ થઈ જાય.

તમે બધા સત્સંગ સત્સાસ્ત્રાદિક સંબંધી હાલ કેવા (જોગે) વર્તો છો તે લખશો. એ જોગ માટે પ્રમાદ ભાવ કરવો યોગ્ય જ નથી; માત્ર પૂર્વની કોઈ ગાઢી પ્રતિબંધતા હોય તો આત્મા તો એ વિષયે અપ્રમત્ત હોવો જોઈએ. તમારી ઇચ્છાને સ્વાતર કાંઈ પળ લખવું જોઈએ; જેથી પ્રસંગે લખું છું. બાકી હમણા સત્કથાનો લેખ કરી શકાય તેવી દશા (ઇચ્છા ?) નથી.

૧૯૫.

મુંબઈ. ફા. ૧૯૪૭.

અનંત કાલથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમાં એકદમ સત્ સંબંધી સંસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલીન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબ દર્શન થઈ શકતું નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પળ સત્ સંબંધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત થતા નથી. કચિત્ અંશે થાય છે; ત્યાં જીવ પાછો અનંત કાલનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે, તેના વિકલ્પમાં પડી જાય છે. એટલે તે કચિત્

સત્ના અંશોપર આવરણ આવે છે. સત્ સંબંધી સંસ્કારોની દૃઢતા થવા સર્વ પ્રકારે લોક લજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઈ મોટા કારણમાં સર્વ પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે. સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોક સમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી, જેથી લજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દૃઢતા થાય છે.

૧૨૬.

સુંબઈ. ચૈત્ર. સુદ ૫ સોમ, ૧૯૪૭.

એક પત્ર મળ્યું કે જે પત્રમાં કેટલાક જીવને યોગ્યતા છે, પણ માર્ગ બતાવનાર નથી વિગેરે વિગત આપી છે. એ વિષે આગળ આપને ઘણુંકરીને ગુઢ ગુઢ પણ ખુલાસો કરેલો છે. તથાપિ આપ વિશેષ વિશેષ પરમાર્થની ઉત્સુકતામય છો, જેથી તે ખુલાસો વિસ્મરણ થઈ જાય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

બઢી આપને સ્મરણ રહેવા લાગું છું કે જ્યાંસુધી ईશ્વરેચ્છા નથી ત્યાંસુધી અમારાથી કાંઈ પણ થઈ શકનાર નથી, તળેલાંનાં બે કટકા કરવાની સત્તા પણ અમે ધરાવતા નથી. અધિક શું કહેવું ?

આપ તો કરુણામય છો. તથાપિ અમારી કરુણા વિષે કેમ લક્ષ આપતા નથી અને ईશ્વરને સમજાવતા નથી ?

૧૨૭.

સુંબઈ. ચૈત્ર. સુદ ૭ શુક્ર, ૧૯૪૭.

મહાત્મા કબીરજી તથા નરમૈ મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અલૌકિક, અદ્ભુત, અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી, તેમ છતાં તે નિસ્પૃહા હતી. સ્વમે પણ તેમણે એવી દુઃખી સ્થિતિ છતાં આજીવિકા અર્થે, વ્યવહારાર્થે પરમેશ્વર પ્રત્યે દીનપણું કર્યું નથી; તેમ કર્યા શિવાય જો કે ईશ્વરેચ્છાથી વ્યવહાર ચાલ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દારિદ્રાવસ્થા હજુસુધી જગત્ વિદિત છે. અને એજ એમનું સબલ મહાત્મ્ય છે. પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પુરા કર્યા છે તે એ ભક્તોની ઇચ્છાથી ઉપરવટ થઈને. ભક્તોની એવી ઇચ્છા ન હોય, અને તેવી ઇચ્છા હોય તો રહસ્ય ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય. આપ હજારો વાત લક્ષો પણ જ્યાંસુધી નિસ્પૃહ નહીં હો, (નહીં થાઓ) ત્યાંસુધી વિટંબના જ છે.

૧૨૮.

સુંબઈ. ચૈત્ર. સુદ ૯ શુક્ર. ૧૯૪૭.

પરેચ્છાનુચારીને શબ્દમેદ નથી.

(૧.) માયાનો પ્રપંચ ક્ષણે ક્ષણે બાધ કર્તા છે; તે પ્રપંચના તાપની નિવૃત્તિ કોઈ કલ્પદ્રુમની છાયા છે; અને કાં કેવલ દશા છે; તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે; તે શિવાય એ તાપની નિવૃત્તિ નથી; અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓઝાવવા જીવે જોગ્ય થવું પ્રશસ્ત છે. તે જોગ્ય થવામાં બાધ કર્તા એવો આ માયા પ્રપંચ છે. જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્ત્યા વિના જોગ્યતાનું આવરણ ભંગ થતું નથી; પગલે પગલે ભયવાઢી અજ્ઞાન ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચાર્યે કોઢ્યાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે; ત્યાં જોગ્યતાનો અવકાશ ક્યાંથી હોય ? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલાં કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી, સર્વપ્રકારે નિવૃત્તિ (એ વિષેની) કરી યોગ્ય વ્યવહારમાં આવવાનું પ્રયત્ન કરવું ઉચિત છે. 'ન ચાલતાં' કરવો જોઈએ, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિસ્પૃહ બુદ્ધિથી, એવો જે વ્યવહાર તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો. અત્ર ईશ્વરાનુગ્રહ છે.

(૨.) કાર્યની જાઝમાં આવી પડ્યા પછી ઘણુંકરીને પ્રત્યેક જીવ પશ્ચાત્તાપયુક્ત હોય છે; કાર્યના જન્મ પ્રથમ વિચાર થાય અને તે દૃઢ રહે એમ રહેવું બહુ વિકટ છે, એમ જે ઢાઢા મનુષ્યો કહે છે તે સ્વરૂં છે. કાર્યનું પરિણામ, પશ્ચાત્તાપથી તો, આવ્યું હોય તેથી અન્યથા ન થાય; તથાપિ બીજા તેવા પ્રસંગમાં ઉપદેશનું કારણ થાય. એમ જ હોવું યોગ્ય હતું એમ માની શોકનો પરિત્યાગ કરવો અને માત્ર માયાના પ્રવલનો વિચાર કરવો એ ઉત્તમ છે. માયાનું સ્વરૂપ એવું છે કે એમાં જેને 'સત્' સંપ્રાપ્ત છે તેવા જ્ઞાની પુરુષને પણ રહેવું વિકટ છે, તો પછી હજુ મુમુક્ષુતાનાં અંશોનું પણ મલીનત્વ છે તેને એ સ્વરૂપમાં રહેવું વિકટ, મૂલામણીવાદું, ચલિત કરનાર હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી એમ જરૂર જાણજો.

૧૯૯.

મુંબઈ. ચૈત્ર. શુદ્ધ, ૯ શુક્ર. ૧૯૪૭.

જંબુસ્વામીનું દૃષ્ટાંત પ્રસંગને પ્રવલ કરનારૂં, અને ઘણું આનંદકારક અપાયું છે.

હુંટાવી દેવાની ઇચ્છા છતાં લોકપ્રવાહ એમ માને કે ચોર લઈ ગયાનાં કારણે જંબુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થને કલંકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જંબુનો આશય તે સત્ય હતો.

એ વાત એમ ટુંકી કરી હવે આપને પ્રશ્ન કરવું યોગ્ય છે કે ચિત્તની માયાના પ્રસંગોમાં આકુલ વ્યાકુલતા હોય, અને તેમાં આત્મા ચિંતિત રહ્યા કરે, એ ઈશ્વરપ્રસન્નતાનો માર્ગ છે કે કેમ? અને પોતાની બુદ્ધિ નહીં, તથાપિ લોકપ્રવાહને લઈને પણ કુદુબાદિકને કારણે શોચનિય થવું એ વાસ્તવિક માર્ગ છે કે કેમ? આપણે આકુલ થવાથી કંઈ કરી શકીએ છીએ કે કેમ? અને જો કરી શકીએ છીએ તો પછી ઈશ્વર પર વિશ્વાસ શું ફલદાયક છે?

જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયને સાંસારિક પ્રસંગમાં નિમ્મટ્હ પુરુષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ? અને અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ અથવા કંઈ કરી શકીએ છીએ એમ ન માનો તો સારૂં, એવી હાલ ઇચ્છા છે.

૨૦૦.

મુંબઈ. ચૈત્ર. શુદ્ધ ૧૦ શનિ, ૧૯૪૭.

સર્વાત્મસ્વરૂપને નમસ્કાર.

પોતાનું અથવા પારકું જેને કંઈ રહ્યું નથી એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ છે, (આ દેહે છે); અને તેને લીધે પરેચ્છાથી વર્તિયે છે. પૂર્વે જે જે વિદ્યા. બોધ, જ્ઞાન, ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે તે તે સઘઢાં આ દેહે જ વિસ્મરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી; અને તેને લીધે જ આમ વર્તિયે છે તથાપિ આપની અધિક આકુલતા જોઈ કંઈ કંઈ આપને ઉત્તર આપવો પડ્યો છે તે પણ સ્વેચ્છાથી નથી; આમ હોવાથી આપને વિનંતિ છે કે એ સર્વ માયિક વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ સંબંધી આપના તરફથી મારી બીજી દશા થતાંસુધી સ્મરણ ન મઢવું જોઈએ, એમ યોગ્ય છે.

૨૦૧.

મુંબઈ. ચૈત્ર. શુદ્ધ ૧૪ ગુરુ, ૧૯૪૭

જ્ઞાનીની પરિપક્વ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ, દ્વેષની નિવૃત્તિ હોય એમ અમારી માન્યતા છે.

ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તે થવા દેવું એ મક્તિમાનને સુસદાયક છે.

૨૦૨.

સુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ગુરુ. ૧૯૪૭.

પરમાર્થમાં નીચેની વાર્તા વિશેષ ઉપયોગી છે.

૧. તરવાને માટે જીવે પ્રથમ શું જાણવું?
૨. જીવનું પરિભ્રમણ થવામાં મુખ્ય કારણ શું?
૩. તે કારણ કેમ ટળે?
૪. તે માટે સુગમમાં સુગમ ઇટલે થોડા કાલમાં ફલદાયક થાય એવો કયો ઉપાય છે?
૫. એવો કોઈ પુરુષ હશે કે જેથી એ વિષયનો નિર્ણય પ્રાપ્ત થાય? આ કાલમાં એવો પુરુષ હોય એમ તમે ધારો છો? અને ધારો છો તો કેવાં કારણોથી? એવા પુરુષના કંઈ લક્ષણ હોય કે કેમ? હાલ એવો પુરુષ તમને કયા ઉપાયે પ્રાપ્ત હોઈ શકે?
૬. સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ થયે જીવને માર્ગ ન મળે એમ બને કે કેમ? એમ બને તો તેનું કારણ શું? એ જીવની અયોગ્યતા જણાવવામાં આવે તો તે અયોગ્યતા કયા વિષયની?
૭.ના સંગે યોગ્યતા આવ્યે તેની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ હોય?

યોગ્યતા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે બહુ બઢવાનું કારણ છે. ईશ્વરેચ્છા બઢવાનું છે અને સુસ્ત-કારક છે. વારંવાર ઊગે છે કે, અબંધ બંધન યુક્ત હોય? તમે શું ધારો છો?

૨૦૩.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧ રવિ. ૧૯૪૭.

તે પૂર્ણ પદને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે.

ચારેક દિવસ પહેલાં આપનું પત્ર મળ્યું. પરમસ્વરૂપના અનુગ્રહથી અત્ર સમાધિ છે. આપની ઇચ્છા સદ્વૃત્તિયો થવા રહે છે; એ વાંચી વારંવાર આનંદ થાય છે; ચિત્તનું સરલપણું, વૈરાગ્ય અને ‘સત્’ પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા એ પ્રાપ્ત થવાં પરમ દુલ્લભ છે; અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો ‘સત્સંગ’ તે પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમ પરમ દુલ્લભ છે. મોટેરા પુરુષોએ આ કાલને કઠણ કાલ કહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે ‘સત્સંગ’ નો જોગ થવો જીવને બહુ કઠણ છે; અને એમ હોવાથી કાલને પણ કઠણ કહ્યો છે. માયામય અગ્નિથી ચૌદે રાજલોક પ્રજ્વલિત છે. તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાત્રી રહી છે, અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધ-તાપ અગ્નિથી બળ્યા કરે છે; તેને પરમકારુણ્યમૂર્તિનો બોધ પણ પરમ શીતલ જલ છે; તથાપિ જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુલ્લભ થઈ પડી છે.

પણ પણ વસ્તુની ચિંતના રાત્રી. ‘સત્’ને વિષે પ્રીતિ, ‘સત્’રૂપ સંતને વિષે પરમભક્તિ, તેના માર્ગની જિજ્ઞાસા પણ નિરંતર સંભારવા યોગ્ય છે. તે સ્મરણ રહેવામાં ઉપયોગી પણ વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં પુસ્તકો અને વૈરાગ્ય-સરલ ચિત્તવાળાં મનુષ્યનો સંગ અને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એ સારાં કારણો છે. પણ મેલવવા રટણ રાત્રીનું કલ્યાણકારક છે. અત્ર સમાધિ છે.

૨૦૪.

મુંબઈ. ચૈત્ર. વદ ૭ ગુરુ. ૧૯૪૭.

આપ્યું સૌને તે અક્ષરધામ રે.

જો કે ઉપાધિ સંયુક્ત કાઠ ઘણો જાય છે, ईश्वरेच्छा પ્રમાણે વર્તવું શ્રેયસ્કર છે અને યોગ્ય છે, ઇટલે જેમ ચાલે છે તેમ ઉપાધિ હો તો મળે, ન હો તોપણ મળે, જે હોય તે સમાન જ છે. એમતો સમજાય છે કે મેદનો મેદ ટલ્યે વાસ્તવિક સમજાય છે. પરમ અમેદ એવું 'સત્' સર્વત્ર છે.

૨૦૫.

મુંબઈ. ચૈત્ર. વદ ૧૪ ગુરુ. ૧૯૪૭.

જેને લાગી છે તેને જ લાગી છે અને તેણે જ જાણી છે; તેજ “પિયુ પિયુ” પોકારે છે. એ બ્રાહ્મી વેદના કહી કેમ જાય! કે જ્યાં વાણીનો પ્રવેશ નથી. વધારે શું કહેવું? લાગી છે તેને જ લાગી છે. તેના જ ચરણ સંગથી લાગે છે; અને લાગે છે ત્યારે જ છૂટકો હોય છે. એ વિના બીજો સુગમ મોક્ષ-માર્ગ છે જ નહીં. તથાપિ કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી! મોહ બઢવાન છે!

૨૦૬.

મુંબઈ. ચૈત્ર. ૧૯૪૭.

શુદ્ધ સ્વભાવથી આત્માર્થનું પ્રયત્ન કરવું. આત્મ કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ઘણુંકરીને વારંવાર પ્રવલ્લ પરિસહો આવવાનો સ્વભાવ છે; પણ જો તે પરિસહ શાંત ચિત્તથી વેદવામાં આવે છે, તો ધીરે કાઠે થઈ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પકાળમાં સાધ્ય થાય છે.

તમે સૌ એવાં શુદ્ધ આચરણથી વર્તજો કે વિષમ દૃષ્ટિએ જોનાર માણસોમાંથી ઘણાંને પોતાની તે દૃષ્ટિનો કાઠ જતાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વસ્ત આવે.

બૈર્ય રાક્ષીને આત્માર્થમાં નિર્ભય રહેજો. નિરાશ ન થવું. આત્માર્થમાં પ્રયત્ન કરવું.

૨૦૭.

મુંબઈ. ચૈ. વદ ૭ ગુરુ. ૧૯૪૭.

પરબ્રહ્મ આનંદમૂર્તિ છે; તેનો વ્રણે કાઠને વિષે અનુપ્રહ હચ્છીપ છીપ.

કેટલોક નિવૃત્તિનો વસ્ત મલ્લ્યા કરે છે; પરબ્રહ્મ વિચાર તો એમને એમ રહ્યા જ કરે છે; ક્યારેક તો તે માટે આનંદકીર્ણ બહુ સ્ફુરી નીકળે છે. અને કંઈની કંઈ (અમેદ) વાત સમજાય છે; પણ કોઈને કહી શકાતી નથી; અમારી એ વેદના અથાગ છે. વેદનાને વસ્તે શાતા પૂછનાર જોઈએ, એવો વ્યવહાર માર્ગ છે; પણ અમને આ પરમાર્થ માર્ગમાં શાતા પૂછનાર મળતો નથી; અને જે છે તેનાથી વિયોગ રહે છે.

૨૦૮.

મુંબઈ. ચૈ. વદ ૩. ૧૯૪૭.

વિરહ પણ સુસ્વદાયક માનવો.

અતિશય વિરહામિ હરિપ્રત્યેની જલ્લવાથી સાક્ષાત્ તેની પ્રાપ્તિ હોય છે. તેમજ સંતના વિરહાનુ-મ્બનું ફલ પણ તેજ છે. ईश्वरेच्छાથી આપણા સંબંધમાં તેમજ માનશો.

પૂર્ણ કામ એવું હરિનું સ્વરૂપ છે. તેને વિષે જેની નિરંતર લ્લય લાગી રહી છે; એવા પુરુષથી મારલક્ષેત્ર પ્રાપ્ત શૂન્યવત્ થયું છે. માયામોહ સર્વત્ર મળાય છે. ક્વચિત્ મુમુક્ષુ જોઈએ હૈયે; તથાપિ મતાંતરાદિકનાં કારણોથી તેમને પણ જોગ થવો દુલ્લભ થાય છે. અમને વારંવાર આપ જે પ્રેરો છો, તે માટે અમારી જેવી જોઈએ તેવી જોગ્યતા નથી; અને હરિએ સાક્ષાત્ દર્શનથી જ્યાંસુધી તે વાત પ્રેરી નથી ત્યાંસુધી હચ્છા થતી નથી, થવાની નથી.

૨૦૯.

સુંવઈ. વૈશાખ. વદ ૮ રવિ. ૧૯૪૭.

હરિને પ્રતાપે હરિનું સ્વરૂપ મલ્લશું ત્યારે સમજાવશું.

ચિત્તની દશા ચૈતન્યમય રજા કરે છે; જેથી વ્યવહારનાં બધાં કાર્ય ઘણુંકરીને અવ્યવસ્થાથી કરીએ છે; હરિ ઇચ્છા સુલ્લવાયક માનીએ છે. પટલે જે ઉપાધિ જોગ વર્તે છે, તેને પણ સમાધિ જોગ માનીએ છે.

ચિત્તની અવ્યવસ્થાને લીધે મુદ્ધર્ત માત્રમાં કરી શકાય એવું કાર્ય વિચારતાં પણ પલ્લવાડિયું વ્યતીત કરી નસાય છે. અને વસતે તે કાર્ય કર્યા વિનાજ જવા દેવાનું થાય છે; બધા પ્રસંગોમાં તેમ થાય તોપણ હાનિ માની નથી, તથાપિ આપને કંઈ કંઈ જ્ઞાન વાર્તા દર્શાવાય તો વિશેષ આનંદ રહે છે; અને તે પ્રસંગમાં ચિત્તને કંઈક વ્યવસ્થિત કરવાની ઇચ્છા રાહ્યા કરાય છે, છતાં તે સ્થિતિમાં પણ હમણા પ્રવેશ નથી કરી શકાતો. એવી ચિત્તની દશા નિરંકુશ થઈ રહી છે; અને તે નિરંકુશતા પ્રાપ્ત થવામાં હરિનો પરમ અનુગ્રહ કારણ છે એમ માનીએ છે. જે નિરંકુશતાને પૂર્ણતા આપ્યા શિવાય ચિત્ત યથોચિત સમાધિયુક્ત નહીં થાય એમ લાગે છે; અત્યારે તો બધુંય ગમે છે, અને બધુંય ગમતું નથી, એવી સ્થિતિ છે. જ્યારે બધુંય ગમશે ત્યારે નિરંકુશતાની પૂર્ણતા થશે. એ પૂર્ણકામતા પણ કહેવાય છે, જ્યાં હરિ જ સર્વત્ર સ્પષ્ટ માસે છે. અત્યારે કંઈક અસ્પષ્ટ માસે છે, પણ સ્પષ્ટ છે એવો અનુભવ છે.

જે રસ જગતનું જીવન છે, તે રસનો અનુભવ થવા પછી હરિપ્રત્યે અતિશય લય થઈ છે. અને તેનું પરિણામ એમ આવશે કે જ્યાં જેવે રૂપે ઇચ્છીએ તેવે રૂપે હરિ આવશે એવો મવિષ્ય કાલ ઈશ્વરેચ્છાને લીધે લલ્લો છે.

અમે અમારો અંતરંગ વિચાર લલ્લી શકવાને અતિશય અશક્ત થઈ ગયા છે, જેથી સમાગમને ઇચ્છીએ છે, પણ ઈશ્વરેચ્છા હજુ તેમ કરવામાં અસમ્મત લાગે છે. જેથી વિયોગે જ વર્તિએ છીએ.

તે પૂર્ણસ્વરૂપ હરિમાં પરમ જેની ભક્તિ છે, એવો કોઈ પણ પુરુષ હાલ નથી દેખાતો તેનું શું કારણ હશે? તેમ તેવી અતિ તીવ્ર અથવા તીવ્ર મુમુક્ષુતા કોઈની જોવામાં આવી નથી, તેનું શું કારણ હશે? કચિત્ તીવ્રમુમુક્ષુતા જોવામાં આવી હશે તો ત્યાં અનંતગુણગંધીર જ્ઞાનાવતાર પુરુષનો લક્ષ કેમ જોવામાં આવ્યો નહીં હોય? એ માટે આપ જે લાગે તે લલ્લશો.

બીજું મોટું આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે આપ જેવાં સમ્યક્જ્ઞાનનાં બીજની, પરાભક્તિનાં મૂલની પ્રાપ્તિ છતાં ત્યાર પછીનો મેદ કેમ પ્રાપ્ત નથી હોતો? તેમ હરિ પ્રત્યે અલંક લયરૂપ વૈરાગ્ય જેટલો જોઈએ તેટલો કેમ વર્ધમાન નથી થતો? એનું જો કંઈ કારણ સમજાતું હોય તો લલ્લશો.

અમારી ચિત્તની અવ્યવસ્થા એવી થઈ જવાને લીધે કોઈ કામમાં જેવો જોઈએ તેવો ઉપયોગ રહેતો નથી, સ્મૃતિ રહેતી નથી, અથવા સ્વપ્ન પણ રહેતી નથી, તે માટે શું કરવું? શું કરવું પટલે કે વ્યવહારમાં બેઠાં છતાં એવી સર્વોચ્ચ દશા બીજા કોઈને દુઃસ્વરૂપ ન થવી જોઈએ, અને અમારા આચાર એવા છે કે વસતે તેમ થઈ જાય.

બીજા કોઈને પણ આનંદરૂપ લાગવા વિષે હરિને ચિંતા રહે છે; માટે તે રાખશે. અમારું કામ તો તે દશાની પૂર્ણતા કરવાનું છે, એમ માનીએ છીએ, તેમ બીજા કોઈને સંતાપરૂપ થવાનો તો સ્વપ્ને પણ વિચાર નથી; બધાના દાસ છીએ, ત્યાં પછી દુઃસ્વરૂપ કોણ માનશે? તથાપિ વ્યવહાર પ્રસંગમાં હરિની માયા અમને નહીં તો સામાને પણ એકને બદલે બીજું આરોપાવી દે તો નિરૂપાયતા છે. અને એટલો પણ શોક રહેશે. અમે સર્વ સત્તા હરિને અર્પણ કરીએ છીએ, કરી છે.

• વધારે શું લેખવું? પરમાનંદરૂપ હરિને ક્ષણ પણ ન વિસરવા એ અમારી સર્વ કૃતિ, વૃત્તિ અને લેખનો હેતુ છે.

૨૧૦.

સુબહ. વૈશાખ વદ ૮ રવિ. ૧૯૪૭.

ૐ નમઃ

પ્રબોધશતક મોકલ્યું છે. તે પહોંચ્યું હશે. તમો બધાને એ શતક શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોગ છે. એ પુસ્તક વેદાંતની શ્રદ્ધા કરવા માટે મોકલ્યું નથી. એવો લક્ષ સાંમળનારનો પ્રથમ થવો જોઈએ. બીજા કંઈ કારણથી મોકલ્યું છે, જે કારણ ઘણુંકરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો.

હાલ તમોને કોઈ તેવું બોધક સાધન નહીં હોવાને લીધે એ શતક ઠીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યું છે, એમાંથી તમારે શું જાણવું જોઈએ, તેનો તમારે વિચાર કરવો.

સાંમળતાં કોઈએ અમારા વિષે આશંકા કરવી નહીં કે એમાં જે કંઈ મત ભાગ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે; માત્ર ચિત્તની સ્થિરતા માટે એ પુસ્તકના ઘણા વિચારો કામના છે. માટે મોકલ્યું છે એમ માનવું.

૨૧૧.

સુબહ. જેઠ છુદ્ ૭ શનિ. ૧૯૪૭.

ૐ નમઃ

કરાઠ કાઠ હોવાથી જીવને જ્યાં વૃત્તિની સ્થિતિ કરવી જોઈએ, ત્યાં તે કરી શકતો નથી. સત્ત્વર્મનો ઘણુંકરીને લોપ જ રહે છે. તે માટે આ કાઠને કલ્પિયુગ કહેવામાં આવ્યો છે. સત્ત્વર્મનો જોગ સત્પુરુષ વિના હોય નહીં; કારણ કે અસત્માં સત્ હોતું નથી.

ઘણુંકરીને સત્પુરુષના દર્શનની અને જોગની આ કાઠમાં અપ્રાપ્તિ દેવાય છે. જ્યારે એમ છે, ત્યારે સત્ત્વર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરુષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય? અને અમુક કાઠ વ્યતીત થયાં છતાં જ્યારે તેવી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે?

ઘણુંકરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે. જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્થ કુલમાં પરિચય કરી રહેલો જીવ અનાર્થરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે; અને આર્યત્વને વિષે મતિ કરતો નથી.

માટે મોટા પુરુષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સંગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે.

પોતાની યોગ્યતા જેવી છે, તેવી યોગ્યતા ધરાવનારા પુરુષોનો સંગ તે સત્સંગ કહ્યો છે. મોટા પુરુષના સંગમાં નિવાસ છે, તેને અમે પરમ સત્સંગ કહીએ છીએ; કારણ એના જેવું કોઈ હિતસ્વી સાધન આ જગત્માં અમે જોયું નથી, અને સાંમઝૂં નથી.

પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરુષનું ચિંતન કલ્યાણકારક છે; તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનું કારણ હોઈ શકતું નથી; કારણ કે જીવે શું કરવું?—તે તેવા સ્મરણથી નથી સમજાતું. પ્રત્યક્ષજોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સંભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિંતનનું ફલ મોક્ષ હોય છે. કારણ કે સૂચિતમાન મોક્ષ તે સત્પુરુષ છે. મોક્ષે ગયા છે એવા (અહંતાદિક) પુરુષનું ચિંતન ઘણા કાળે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક ફલદાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરુષનો નિશ્ચય થયે અને યોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

૨૧૨.

મુંબઈ. જેઠ, શુદ્ધ ૧૫ રવિ. ૧૯૪૭.

ૐ

ભક્તિ પૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે, કે એક તૃણ માત્ર પણ હરિપ્રત્યે યાચવું નહીં, સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

વહેવારચિંતાથી અકલ્મામણ આવતાં, સત્સંગના વિયોગથી કોઈ પ્રકારે શાંતિ નથી હોતી તે યોગ્ય જ છે. તથાપિ વહેવાર ચિંતાનું અકલ્મામણ યોગ્ય નથી.

સર્વત્ર હરિ ઇચ્છા બઢવાન છે. એ કરાવવા માટે હરિએ આમ કર્યું છે, એમ નિઃશંકપણે સમજવું; માટે જે થાય તે જોવું; અને પછી જો અકલ્મામણ જન્મ પામે, તો જોઈ લઈશું. હવે સમાગમ થશે ત્યારે એ વિષે વાતચિત્ત કરશું. અકલ્મામણ રાખશો નહીં. અમે તો એ માર્ગથી તર્યા છીએ.

છોટમ જ્ઞાની પુરુષ હતા. પદની રચના બહુ શ્રેષ્ઠ છે. સાકાર રૂપે હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ એ શબ્દને પ્રત્યક્ષ દર્શન ઘણુંકરીને લખું છું.

૨૧૩.

મુંબઈ. જેઠ વદ ૬ શનિ. ૧૯૪૭.

હરિ ઇચ્છાથી જીવવું છે; અને પરેચ્છાથી ચાલવું છે. અધિક શું કહેવું? લી. આજ્ઞાંકિત.

૨૧૪.

મુંબઈ. જેઠ. ૧૯૪૭.

છોટમકૃત પદસંગ્રહ વગેરે પુસ્તકો વાંચવાનો હાલ તો પરિચય રાખજો. વગેરે શબ્દથી સત્સંગ, ભક્તિ, અને વીતરાગતાનું મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું હોય તેવાં પુસ્તકો સમજશો.

સત્સંગાદિકની જેમાં મહાત્મ્યતા વર્ણવી છે તેવાં પુસ્તકો અથવા પદો કાવ્યો હોય તે વારંવાર મનન કરવાં અને સ્મૃતિમાં રાખવાં યોગ્ય સમજશો.

જૈનસૂત્રો હાલ વાંચવાની ઇચ્છા થાય તો તે નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે, કારણકે તે (જૈન સૂત્રો) વાંચવા સમજવામાં વધારે યોગ્યપણું હોવું જોઈએ; તે વિના યથાર્થ ફલની પ્રાપ્તિ હોતી નથી; તથાપિ બીજાં પુસ્તકોની ગેરહાજરી હોય, તો “ઉત્તરાખ્યયન” અથવા “સૂયગઢાંગ”નું બીજું અધ્યયન વાંચશો, વિચારશો.

૨૧૫.

મુંબઈ. અક્ષાંશ. શુદ્ધ ૧ સોમ. ૧૯૪૭.

ગુરુગમે કરીને જ્યાંસુધી ભક્તિનું પરમ સ્વરૂપ સમજાયું નથી, તેમ તેની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, ત્યાં-
સુધી ભક્તિમાં પ્રવર્તતા અકાલ અને અશુચિ દોષ હોય. અકાલ અને અશુચિનો વિસ્તાર મોટો છે;
તોપણ ટુંકામાં લેણું છે. 'દેકાંતે' પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સેવ્ય ભક્તિને માટે યોગ્ય કાલ
છે. સ્વરૂપચિંતનભક્તિ તો સર્વ કાલ સેવ્ય છે. વ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનું કારણ છે. બાહ્ય-
મલાદિકરહિત તન અને શુદ્ધ સ્પષ્ટ વાણી એ શુચિ છે.

૨૧૬.

મુંબઈ. અક્ષાંશ. શુદ્ધ ૮ મોમ. ૧૯૪૭.

(૧)

નિઃશંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે; અને તેથી નિઃસંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે; અને તેથી દોષના
પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી તીવ્ર મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન ન જ
હોય, અથવા મુમુક્ષુતા જ ઉત્પન્ન ન હોય.

ઘણુંકરીને મનુષ્યાત્મા કોઈને કોઈ ધર્મ મતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મ મત પ્રમાણે
પ્રવર્તવાનું તે કરે છે, એમ માને છે; પણ એનું નામ મુમુક્ષુતા નથી.

મુમુક્ષુતા તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુંઝાઈ એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો; અને
તીવ્ર મુમુક્ષુતા એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું.

તીવ્ર મુમુક્ષુતા વિષે અત્ર જણાવવું નથી; પણ મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે; કે તે ઉત્પન્ન
થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામાં અપક્ષપાતતા એ છે. અને તેને લીધે સ્વછંદનો નાશ હોય છે.
સ્વછંદ જ્યાં થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે, ત્યાં તેટલી જ બોધબીજજોગ્ય ભૂમિકા થાય છે.
સ્વછંદ જ્યાં પ્રાયે દબાયો છે, ત્યાં પછી “માર્ગ પ્રાપ્તિ”ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને
હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ.

આ લોકની અલ્પ પણ સુસ્થેચ્છા, પરમ વિનયની ઓછાશ અને પદાર્થનો અનિર્ણય. એ બધાં
કારણો ટાલવાનું બીજ હવે પછી કહેશું. તે પહેલાં તેજ કારણોને અધિકતાની કહીએ છીએ.

આ લોકની અલ્પ પણ સુસ્થેચ્છા, એ ઘણુંકરીને તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં હોય
છે. તે હોવાનાં કારણો નિઃશંક પણ તે ‘સત્’ છે એવું દૃઢ થયું નથી, અથવા તે ‘પરમાનંદ’
રૂપ જ છે, એમ પણ નિશ્ચય નથી, અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે,
તેને લીધે બાહ્ય શાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે; અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ
સુસ્થેચ્છા રક્ષા કરે છે, જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે.

તથા રૂપ ઓઢસાળ થયે સદ્ગુરુમાં પરમેશ્વર બુદ્ધિ રાણી તેમની આજ્ઞાએ પ્રવર્તવું તે પરમ
વિનય કહ્યો છે. તેથી પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ પરમ વિનય જ્યાંસુધી આવે નહીં
ત્યાંસુધી જીવને યોગ્યતા આવતી નથી.

કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઈ જોગ્યતાની ઓછાશને લીધે
પદાર્થ નિર્ણય ન થયો હોય તો ચિત્ત વ્યાકુલ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિત

પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે. જેથી કાલેકરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ જોમ્યતાની હાનિ છે.

આ ત્રણે કારણો ઘણુંકરીને અમને મળેલા ઘણાંસરા મુમુક્ષુમાં અમે જોયાં છે. માત્ર બીજાં કારણની કંઈક ન્યૂનતા કોઈ કોઈ વિષે જોઈ છે. અને જો તેઓમાં સર્વપ્રકારે પરમ વિનયની સ્વામીની ન્યૂનતા થવાનું પ્રયત્ન હોય તો જોમ્ય થાય, એમ જાણીએ છીએ. પરમ વિનય એ ત્રણેમાં વલ્લવાન સાધન છે. અધિક શું કહીએ? અનંત કાલે એજ માર્ગ છે.

પહેલું અને ત્રીજું કારણ જવાને માટે બીજાં કારણની હાનિ કરવી, અને પરમ વિનયમાં વર્તેલું યોગ્ય છે. કલ્પિયુગ છે, માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુ વિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

(૨)

મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓઢાલી લે છે.

૨૧૭.

સુંબઈ. અશાઢ શુદ્ધ ૧૩. ૧૯૪૭.

❀

સુખના સિંધુ શ્રી સહજાનંદજી, જગજીવન કે જગવંદજી;

શરણાગતના સદા સુખકંદજી, પરમજોહી છો પરમાનંદજી.

અમારી દશા હાલમાં કેવી વર્તે છે? તે જાણવાની આપની ઇચ્છા રહે છે; પણ જેવી વિગતથી જોઈએ, તેવી વિગતથી લેવી શકાય નહીં એટલે વારંવાર લેવી નથી. અત્રે ટુંકામાં લેવીએ છીએ.

એક પુરાણપુરુષ અને પુરાણપુરુષની પ્રેમસંપત્તિ વિના અમને કંઈ ગમતું નથી; અમને કોઈ પદાર્થમાં રુચિ માત્ર રહી નથી; કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; વ્યવહાર કેમ ચાલે છે એનું માન નથી; જગત્ શું સ્થિતિમાં છે તેની સ્મૃતિ રહેતી નથી; કોઈ શત્રુ મિત્રમાં મેદાબ રહ્યો નથી; કોણ શત્રુ છે અને કોણ મિત્ર છે, એની સ્વર રચાતી નથી; અમે દેહધારી છીએ કે કેમ તે સંમારીએ ત્યારે માંડ જાણીએ છીએ; અમારે શું કરવાનું છે તે કોઈથી કઢાય તેવું નથી; અમે બધાય પદાર્થથી ઉદાસ થઈ જવાથી ગમે તેમ વર્તિએ છીએ; વ્રત, નિયમનો કંઈ નિયમ રાસ્યો નથી; જાત માતલો કંઈ પ્રસંગ નથી; અમારાથી વિમુક્ત જગત્માં કોઈ માન્યું નથી; અમારાથી સન્મુખ એવા સત્સંગી નહીં મળતાં સ્વેદ રહે છે; સંપત્તિ પૂર્ણ છે એટલે સંપત્તિની ઇચ્છા નથી; શબ્દાદિક વિષયો અનુભવ્યા સ્મૃતિમાં આવવાથી અથવા ઈશ્વરેચ્છાથી તેની ઇચ્છા રહી નથી; પોતાની ઇચ્છાએ થોડી જ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે; જેમ હરિએ ઇચ્છેલો ક્રમ દોરે તેમ દોરાઈએ છીએ; હૃદય પ્રાયે શૂન્ય જેવું થઈ ગયું છે; પાંચે ઇન્દ્રિયો શૂન્યપણે પ્રવર્તવારૂપ જ રહે છે; નય પ્રમાણ વગેરે શાસ્ત્રમેદ સાંમરતા નથી; કંઈ વાંચતાં ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી; સ્વાવાની, પીવાની, બેસવાની, સુવાની, ચાલવાની અને બોલવાની વૃત્તિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે; મન પોતાને સ્વાધીન છે કે કેમ એનું યથાયોગ્ય માન રહ્યું નથી.

આમ સર્વ પ્રકારે વિચિત્ર એવી ઉદાસીનતા આવવાથી ગમે તેમ વર્તાય છે. એક પ્રકારે પૂર્ણ બેલછા છે; એક પ્રકારે તે બેલછા કંઈક છૂપી રાખીએ છીએ; અને જેટલી છૂપી રચાય છે, તેટલી હાનિ છે. યોગ્ય વર્તિએ કે અયોગ્ય એનો કંઈ હિસાબ રાસ્યો નથી. આદિપુરુષને વિષે અસંકેપ પ્રેમ

શિવાય બીજા મોક્ષાદિક પદાર્થોમાંની આકાંક્ષાનો મંગ થઈ ગયો છે; આટલું બધું છતાં મન-માનતી ઉદાસીનતા નથી, એમ માનીએ છેયે; અલંકાર પ્રેમ સુમારી જેવી પ્રવહતી જોઈએ તેવી પ્રવહતી નથી, એમ જાણીએ છેયે; આમ કરવાથી તે અલંકાર સુમારી પ્રવહે એમ નિશ્ચલપણે જાણીએ છેયે; પણ તે કરવામાં કાઠ કારણભૂત થઈ પડ્યો છે; અને એ સર્વનો દોષ અમને છે કે હરિને છે એવો ચોકસ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. ટટલી બધી ઉદાસીનતા છતાં વેપાર કરીએ છેયે; ભૂંડીએ છેયે, દઈએ છેયે, લક્ષીએ છેયે, વાંચીએ છેયે, જાલવીએ છેયે, અને સ્વેદ પામીએ છેયે. વઢી હસીએ છેયે. જેનું ઠેકાણું નથી, એવી અમારી દશા છે; અને તેનું કારણ માત્ર હરિની સુખદ ઇચ્છા જ્યાંસુધી માની નથી, ત્યાંસુધી સ્વેદ મટવો નથી; સમજાય છે, સમજીયે છેયે, સમજશું, પણ હરિ જ સર્વત્ર કારણરૂપ છે.

જે મુનીને આપ સમજાવા ઇચ્છો છો, તે હાલ જોગ છે, એમ અમે જાણતા નથી. અમારી દશા મંદ જોગ્યને હાલ લાભ કરે તેવી નથી; અમે એવી જંજાલ હાલ ઇચ્છતા નથી; રાહી નથી; અને તેઓ બધાનો કેમ વહિવટ ચાલે છે, એનું સ્મરણ નથી.

તેમ છતાં અમને એ બધાની અનુકંપા આવ્યા કરે છે; તેમનાથી અથવા પ્રાણી માત્રથી મનથી ભિન્ન ભાવ રાહ્યો નથી અને રાહ્યો રહે તેમ નથી.

ભક્તિવાળાં પુસ્તકો ક્વચિત્ ક્વચિત્ વાંચીએ છેયે. પણ જે સઘટ્ટું કરીએ છેયે તે ઠેકાણા બગરની દશાથી કરીએ છેયે.

પ્રમુની પરમ કૃપા છે. અમને કોઈથી ભિન્ન ભાવ રહ્યો નથી; કોઈ વિષે દોષ બુદ્ધિ આવતી નથી; મુની વિષે અમને કોઈ હલકો વિચાર નથી; પણ હરિની પ્રાપ્તિ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં તેઓ પડ્યા છે. એકલું બીજ જ્ઞાન જ તેમનું કલ્યાણ કરે એવી એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી; સિદ્ધાંત જ્ઞાન સાથે જોઈએ; એ સિદ્ધાંત જ્ઞાન અમારા હૃદયને વિષે આવરિતરૂપે પડ્યું છે. હરિ ઇચ્છા જો પ્રગટ થવા દેવાની હશે તો થશે.

અમારે દેશ હરિ છે, જાત હરિ છે, કાઠ હરિ છે, દેહ હરિ છે, રૂપ હરિ છે, નામ હરિ છે, દિશા હરિ છે, સર્વ હરિ છે, અને તેમ છતાં આમ વહિવટમાં છેયે, એ એની ઇચ્છાનું કારણ છે. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:.

૨૧૮.

મુંબઈ. અક્ષાં. વદ ૪ જાનિ. ૧૯૪૭.

જીવ સ્વભાવે દોષિત છે; ત્યાં પછી તેના દોષ મળી જોવું, એ અનુકંપાનો ત્યાગ કરવા જેવું થાય છે અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઇચ્છતા નથી. કલિયુગમાં અસત્સંગથી અને અણસમજણથી મૂલ મરેલે રસ્તે ન દોરાય એમ બનવું બહુ મુશ્કેલ છે.

૨૧૯.

મુંબઈ. અક્ષાં. ૧૯૪૭.

(૧)

શ્રી સદ્ગુરુ કૃપા મહાત્મ્ય.

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયનકી વાત,
સેવે સદ્ગુરુકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત્.

- બુદ્ધી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બુદ્ધનકી રીત;
પાવે નહિ ગુરુ ગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત. ૨.
એહિ નહિ હે કરૂપના, એહિ નહીં વિભંગ;
કયિ નર પંચમકાલમેં, દેહી વસ્તુ અભંગ. ૩.
નહિં દે તું ઉપદેશકું, પ્રથમ લેહિ ઉપદેશ;
સબસેં ન્યારા અગમ હૈ, બો જ્ઞાનીકા દેશ. ૪.
જપ, તપ, ઓર વ્રતાદિ સબ, તહાં લગી ભ્રમરૂપ;
જહાં લગી નહિ સંતકી, પાઈ કૃપા અનૂપ. ૫.
પાયાકી એ વાત હૈ, નિજ છંદનકો છોડ;
પિછે લાગ સત્પુરુષકે, તો સબ બંધન તોડ. ૬.

(૨)

તૃષાતુરને પાયાની મહેનત કરજો. અતૃષાતુરને તૃષાતુર થવાની જિજ્ઞાસા પેદા કરજો. જેને તે પેદા ન થાય તેવું હોય, તેને માટે ઉદાસીન રહેજો.

ઉપાધિ એવી છે, કે આ કામ થતું નથી. પરમેશ્વરને નહીં પાલવતું હોય ત્યાં શું કરવું?

૨૨૦.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧ કુલ. ૧૯૪૭.

સર્વશક્તિમાન હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુસ્વરૂપ જ હોય છે; અને જેને કાંઈ પણ ભક્તિનાં અંશો પ્રાપ્ત થયા છે એવા પુરુષે તો જરૂર એમ જ નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે કે “હરિની ઇચ્છા સદૈવ સુસ્વરૂપ જ હોય છે.” આપણો વિયોગ રહેવામાં પણ હરિની તેવી જ ઇચ્છા છે. અને તે ઇચ્છા શું હશે? તે અમને કોઈ રીતે ભાસે છે; જે સમાગમે કહીશું.

“જ્ઞાનધારા” સંબંધી મૂળ માર્ગે અમે તમને આ વસ્તુના સમાગમમાં થોડો પણ કહીશું; અને તે માર્ગ પુરી રીતે આ જ જન્મમાં તમને કહીશું, એમ અમને હરિની પ્રેરણા હોય તેવું લાગે છે.

તમે અમારે માટે જન્મ ધર્યો હશે એમ લાગે છે. તમે અમારા અથાગ ઉપકારી છો. તમે અમને અમારી ઇચ્છાનું સુખ આપ્યું, તે માટે નમસ્કાર શિવાય બીજો શું બદલો વાઢીપ?

પણ અમને એમ લાગે છે કે અમારે હાથે હરિ તમને પરામક્તિ અપાવશે; હરિના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવશે; અને એજ અમને મોટો ભાગ્યોદય માનશું.

અમારું ચિત્ત તો બહુ હરિમય રહે છે. પણ સંગ બધા કઠ્ઠિયુગના રહ્યા છે. માયાના પ્રસંગમાં રાત દિવસ રહેવું રહે છે; ઇટલે પૂર્ણ હરિમય ચિત્ત રહી શકવું દુલ્ભ હોય છે. અને ત્યાંસુધી અમારા ચિત્તને ઉદ્વેગ મટશે નહીં. લી. કૃષ્ણાર્ણવ.

૨૨૧.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧ ગુરુ. ૧૯૪૭.

ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો, એ યોગીનું લક્ષણ નથી.

સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે સર્વ પ્રકારની સૃષ્ટિથી રહિતપણે સત્યમાં કેવલ અનન્ય નિષ્ઠાએ જે સર્વ પ્રકારે સત્ જ આચરે છે, જગત્ જેને વિસ્મૃત થયું છે. અમે એજ ઇચ્છીએ છીએ.

૨૨૨.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧ ગુરુ. ૧૯૪૭.

સ્વંભાતથી પાંચ સાત ગાઉપર એવું કોઈ ગામ છે કે જ્યાં અજાણપણે રહેવું હોય તો અનુકૂળ આવે! જલ્લ, વનસ્પતિ અને સૃષ્ટિરચના જ્યાં ઠીક હોય તેવું સ્થળ જો ધ્યાનમાં આવે તો લક્ષણો. પર્યુષણથી પહેલાં અને શ્રાવણ વદ ૧ પછી અત્રેથી થોડા વસ્તને માટે નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા છે. ધર્મ સંબંધે પણ જ્યાં અમને ઓછાં સ્વતાં હોય તેવા ગામમાં હાલ તો અમે પ્રવૃત્તિ માની છે; જેથી સ્વંભાત આવવા વિષે વિચાર હાલ સંભવતો નથી.

હાલમાં થોડા વસ્તને માટે આ નિવૃત્તિ લેવા ઇચ્છું છું. સર્વ કાઠને માટે (આયુષ્ય પર્યંત) જ્યાંસુધી નિવૃત્તિ મેળવવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો હોય ત્યાંસુધી ધર્મ સંબંધે પણ પ્રગટમાં આવવાની ઇચ્છા રહેતી નથી. માત્ર નિર્વિકારપણે જ્યાં રહેવાય એ રીતે તજવીજ કરવી. **લી. સમાધિ.**

૨૨૩.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ. ૧૯૪૭.

આ જગતને વિષે સત્સંગની પ્રાપ્તિ ચતુર્થ કાઠ જેવા કાઠને વિષે પણ પ્રાપ્ત થવી ઘણી દુર્લભ છે. તો આ દુષ્કાળ કાઠને વિષે પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ હોવી સંભાવ્ય છે; એમ જાણી જે જે પ્રકારે સત્સંગના વિયોગમાં પણ આત્મામાં ગુણોત્પત્તિ થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવાનો પુરુષાર્થ વારંવાર, વસ્તો વસ્ત અને પ્રસંગે પ્રસંગે કર્તવ્ય છે, અને નિરંતર સત્સંગની ઇચ્છા, અસત્સંગમાં ઉદાસીનતા રહેવામાં મુખ્ય કારણ તેનો પુરુષાર્થ છે, એમ જાણી જે કંઈ નિવૃત્તિનાં કારણો હોય તે તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

અમને એમ આ લક્ષણો સ્મરણ થાય છે કે “શું કરવું” અથવા “કોઈ પ્રકારે થતું નથી” એવું તમારા ચિત્તમાં વારંવાર થઈ આવતું હશે, તથાપિ એમ ઘટે છે કે જે પુરુષ બીજા બધા પ્રકારનો વિચાર અકર્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉત્તમાલ થાય છે, તેને કંઈ નહીં જાણતાં છતાં, તેજ વિચારનાં પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે, અને કોઈ પ્રકારે થતું નથી એમ માસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા કૃતકૃત્યતાનું સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

દોષ કરે છે એવી સ્થિતિમાં આ જગતના જીવોના ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. (૧) કોઈ પણ પ્રકારે જીવ દોષ કે કલ્યાણનો વિચાર નથી કરી શક્યો અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં બેમાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણાથી અસત્સંગના અભ્યાસે માસ્યમાન થયેલા બોધથી દોષ કરે છે તે ક્રિયાને કલ્યાણસ્વરૂપ માનતા એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે. (૩) ઉદયાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે, સર્વ પરસ્વરૂપનો સાક્ષી છે એવો બોધસ્વરૂપ જીવ માત્ર ઉદાસીન પળે કર્તા દેસાય છે એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે.

એમ ત્રણ પ્રકારના જીવ સમૂહ જ્ઞાની પુરુષે દીઠા છે. ઘણુંકરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા માસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જુદા જુદા ધર્મની નામક્રિયા કરતા એવા જીવો, અથવા સ્વછંદ પરિણામી એવા પરમાર્થ-માર્ગે ચાલીએ છે એવી બુદ્ધિએ ગૃહીત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, અથવા થયા કરે છે, સ્વછંદ

પરિણામ જેનું ગલિત થયું છે, અને તે માવના વિચારમાં નિરંતર જેનું રહેવું છે, એવા જીવના દોષ તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. જે પ્રકારે ત્રીજો સમૂહ સાધ્ય થાય તે પ્રકાર વિચાર છે. વિચારવાન છે તેને યથાબુદ્ધિયે, સદ્ગ્રંથે, સત્સંગે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને અનુક્રમે દોષ રહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. એ વાત ફરિફરી સૂતાં તથા જાગતાં અને બીજે બીજે પ્રકારે વિચારવા, સંભારવા યોગ્ય છે.

૨૨૪.

રાજ. મા. શુદ્ધ ૮ ૧૯૪૭.

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુભક્તિરહસ્ય

હે પ્રમુ હે પ્રમુ શું કહું, દીનાનાથ દયાલ;	
હુંતો દોષ અનંતનું, ભાજન છું કરૂણાલ.	૧.
શુદ્ધભાવ મુજમાં નથી, નથી સર્વે તુજરૂપ;	
નથી લઘુતા કે દીનતા, શું કહું પરમસ્વરૂપ?	૨.
નથી આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચ્છ કરી ઊરમાંહિ;	
આપતળો વિશ્વાસ દૃઢ, ને પરમાદર નાહિ.	૩.
જોગ નથી સત્સંગનો, નથી સત્સેવા જોગ;	
કેવલ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ.	૪.
હું પામર શું કરી શકું? એવો નથી વિવેક;	
ચરણ શરણ ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક.	૫.
અર્ચિત્ય તુજ મહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલ્લિત ભાવ;	
અંશ ન એકે સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ.	૬.
અચલરૂપ આશક્તિ નહિ, નહિ વિરહનો તાપ;	
કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહિ તેનો પરિતાપ.	૭.
ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહિ, નહિ ભજન દૃઢ માન;	
સમજ નહિ નિજ ધર્મની, નહિ શુભ દેશે સ્થાન.	૮.
કાલદોષ કલિથી થયો, નહિ મર્યાદા ધર્મ;	
તોયે નહિ વ્યાકૂલતા? જુઓ પ્રમુ મુજ કર્મ.	૯.
સેવાને પ્રતિકૂલ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ;	
દેહેન્દ્રિય માને નહિ, કરે બાહ્યપર રાગ.	૧૦.
તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન નયન યમ નાહિ;	
નહિ ઉદાસીન અમક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહી.	૧૧.
અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મસંચય નાહિ;	
નથી નિવૃત્તિ નિર્મલપણે, અન્ય ધર્મની કાંઈ.	૧૨.

- एम अनंत प्रकारथी, साधन रहित हुंय;
 नहिं एक सद्गुण पण, मुख बतावुं शुंय? १३.
 केवल करुणा मूर्ति छो, दीनबंधु दीननाथ;
 पापी परम अनाथ छउं, गृहो प्रभुजी हाथ. १४.
 अनंत काळथी आथळ्यो, विना भान भगवान;
 सेव्या नहिं गुरु संतने, मूकथुं नहिं अभिमान. १५.
 संतचरणआश्रय विना, साधन कर्या अनेक;
 पार न तेथी पामियो, उग्यो न अंश विवेक. १६.
 सहु साधन बंधन थयां, रक्षो न कोई उपाय;
 मत् साधन समज्यो नहीं, त्यां बंधन शुं जाय? १७.
 प्रभु प्रभु लय लागी नहीं; पळ्यो न सद्गुरु पाय;
 दीठा नहिं निज दोष तो, तरिये कोण उपाय? १८.
 अधमाधम अधिको पतित, सकळ जगत्मां हुंय;
 ए निश्चय आव्या विना, साधन करशे शुंय? १९.
 पडीं पडीं तुज पद पंकजे, फरिफरी मागुं एज;
 सद्गुरु संत स्वरूप तुज, ए दढता करि देज. २०.

२२५.

रालज. भा. शुद्ध ८. १९४७.

ॐ सत्

शुं साधन बाकी रहुं? कैवल्य बीज शुं?

- यम नियम संजम आप कियो, पुनि त्याग बिराग अथाग लझो;
 वनवास लियो मुख मौन रक्षो, दढ आसन पद्म लगाय दियो. १.
 मनपौननिरोध स्वर्बोध कियो, हठजोग प्रयोग सुतार भयो;
 जपभेद जपे तप त्योंहि तपे, उरसेंहि उदासि लही सबपे. २.
 सब शास्त्रनके नय धारि हिये, मत मंडन खंडन भेद लिये;
 वह साधन बार अनंत कियो, तदर्पो कछु हाथ हजू न पर्यो. ३.
 अब क्यों न बिचारतहें मनसें, कछु ओर रहा उन साधनसें?
 बिन सद्गुरु कोउ न भेद लहे, मुख आगल हैं कह बात कहे? ४.
 करुना हम पावत हे तुमकी; वह बात रही सुगुरु गमकी;
 पलमें प्रगटे मुख आगलसें, जब सद्गुरुचर्चसु प्रेम बसे. ५.
 तनसें, मनसें, धनसें, सबसें, गुरुदेवकि आन स्वआल बसे;
 तब कारज सिद्ध बने अपनो, रस अमृत पावहि प्रेम धनो. ६.

वह सत्य सुधा दरसावहिंगे, चतुरांगुल हे द्रगसें मिल हे;
रस देव निरंजनको पिवही, गहि जोग जुगोजुग सो जिवही. ७.
पर प्रेम प्रवाह बढे प्रभुसें, सब आगममेद सुऊर बसे;
वह केवलको बिज म्यानि कहे, निजको अनुभौ बतलाइ दिये. ८.

२२६.

शालज. भा. शुद्ध ८. १९४७.

- (१) जड भावे जड परिणमे, चेतन चेतन भाव;
कोई कोई पलटे नहीं, छोडी आप स्वभाव. १.
जड ते जड त्रण कालमां चेतन चेतन तेम;
प्रगट अनुभवरूप छे, संशय तेमां केम? २.
जो जड त्रण कालमां, चेतन चेतन होय;
बंध मोक्ष तो नहीं घटे, निवृत्ति प्रवृत्ति न्होय. ३.
बंध मोक्ष संयोगथी, ज्यां लग आत्म अमान;
पण त्याग स्वभावनो, भाखे जिन भगवान. ४.
वर्ते बंध प्रसंगमां, ते निज पद अज्ञान;
पण जडता नहि आत्मने, ए सिद्धांत प्रमाण. ५.
ग्रहे अरूपी रूपीने, ए अचरजनी बात;
जीव बंधन जाणे नहीं, केवो जिन सिद्धांत. ६.
प्रथम देह दृष्टि हती, तेथी भास्यो देह;
हवे दृष्टि थई आत्ममां, गयो देहथी नेह. ७.
जड चेतन संयोग आ, खाण अनादि अनंत,
कोई न कर्ता तेहनो, भाखे जिन भगवंत. ८.
मूळ द्रव्य उत्पन्न नहिं, नहिं नाश पण तेम;
अनुभवथी ते सिद्ध छे, भाखे जिनवर एम. ९.
होय तेहनो नाश नहिं, नहिं तेह नहिं होय;
एक समय ते सौ समय, भेद अवस्था जोय. १०.

- (२) परम पुरुष प्रभु सद्गुरु, परम ज्ञान मुख धाम;
जेणे आप्युं भान निज, तेने सदा प्रणाम. १.

(३) जे जे प्रकारे आत्माने चिंतन कर्यो होय ते ते प्रकारे ते प्रतिभासे छे.

विषयार्त्तपणाथी मूढताने पामेली विचारशक्तिवाळा जीवने आत्मानुं नित्यपणुं भासतुं नथी, एम घणुंकरीने देखाय छे, तेम थाय छे, ते यथार्थ छे; केमके अनित्य एवा विषयने विषे आत्मबुद्धि होवाथी पोतानुं पण अनित्यपणुं भासे छे.

વિચારવાને આત્મા વિચારવાન લાગે છે. શૂન્યપણે ચિંતન કરનારને આત્મા શૂન્ય લાગે છે, અનિત્યપણે ચિંતન કરનારને અનિત્ય લાગે છે, નિત્યપણે ચિંતન કરનારને નિત્ય લાગે છે.

૨૨૭.

શાસ્ત્ર. માદ્રપદ. ૧૨૪૭.

(૧)

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

જો હોય પૂર્વ મળેલ નવ પળ, જીવને જાણ્યો નહીં,

તો સર્વ તે અજ્ઞાન ભાસ્યું, સાક્ષી છે આગમ અહીં.

એ પૂર્વ સર્વ કહ્યાં વિશેષે, જીવ કરવા નિર્મલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૧.

નહિં પ્રથમ માંહિ જ્ઞાન ભાસ્યું, જ્ઞાન નહિં કવિ ચાતુરી,

નહિં મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાસ્યાં, જ્ઞાન નહિં ભાષા ઠરી;

નહિં અન્ય સ્થાને જ્ઞાન ભાસ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૨.

આ જીવ અને આ દેહ એવો, મેદ જો ભાસ્યો નહીં,

પચ્ચાણ કીધાં ત્યાંસુધી, મોક્ષાર્થ તે ભાસ્યાં નહીં,

એ પાંચમે અંગે કહ્યો, ઉપદેશ કેવલ નિર્મલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૩.

કેવલ નહિં વ્રજચર્યથી,

કેવલ નહિં સંયમ થકી, પણ જ્ઞાન કેવલથી કલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૪.

શાસ્ત્રો વિશેષ સહિત પણ જો, જાણિયું નિજરૂપને,

કાં તેહવો આશ્રય કરજો, ભાવથી સાચાં મને,

તો જ્ઞાન તેને ભાસિયું, જો સમ્પતિ આદિ સ્થલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૫.

આઠ સમિતિ જાણીએ જો, જ્ઞાનીના પરમાર્થથી;

તો જ્ઞાન ભાસ્યું તેહને, અનુસાર તે મોક્ષાર્થથી,

નિજ કલ્પનાથી કોટી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમલ્લો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૬.

ચાર વેદ પુરાણ આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વનાં,

શ્રીનંદિસૂત્રે ભાસિયાં છે, મેદ જ્યાં સિદ્ધાંતના,

પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં, એજ ઠેકાણે ઠરો,

જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ મવ્યો સાંમલ્લો.

૭.

ત્રત નહિ પચ્છલાણ નહિ, નહિ ત્યાગ વસ્તુ કોઈનો,
મહાપદ્મતીર્થકર થશે, શ્રેણિક ઠાળંગ જોઈ લ્યો,
છેલ્લો અનંતા.

(૨)

દૃષ્ટિવિષ ગયા પછી ગમે તે શાસ્ત્ર, ગમે તે અક્ષર, ગમે તે કથન, ગમે તે વચન, ગમે તે સ્થલ
પ્રાપ્તે અહિતનું કારણ થતું નથી.

૨૨૮.

રાલજ. માદ્રવદ. ૧૯૪૭.

ૐ

(પ્રશ્ન).

(ઉત્તર).

ફૂલદય ફીશ ફાંદી ફેરો?
આંધે ફીશ ફાંદે ફાં?
થેપે ફયાર ફેય?

આજ્ઞાલ નાયદી. (પ્લીયથૂ ફુલ્લસોથયયાંદી.)
ફાંધે ફાં.
ફાંધુલ્લદી.

પ્રથમ જીવ ક્યાંથી આવ્યો?
અંતે જીવ જશે ક્યાં?
તેને પમાય કેમ?

અક્ષર ધામથી (શ્રીમત્ પુરુષોત્તમમાંથી.)
જશે ત્યાં.
સદ્ગુરુથી.

૨૨૯.

વવાળીઆ. મા. વદ ૪ ભોમ. ૧૯૪૭.

ૐ “સત્”

જ્ઞાન તેજ કે અભિપ્રાય એકજ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ, પણ પ્રકાશ એકજ.
શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી પણ અનુભવ જ્ઞાનથી નિવેડો છે.

૨૩૦.

વવાળીઆ. મા. વદ ૪ ભોમ. ૧૯૪૭.

એવો એકજ પદાર્થ પરિચય કરવા યોગ્ય છે કે જેથી અનંત પ્રકારનો પરિચય નિવૃત્ત થાય છે; તે
કયો? અને કેવા પ્રકારે? તેનો વિચાર મુમુક્ષુઓ કરે છે. લી. સત્માં અમેદ.—

૨૩૧.

વવાળીઆ. મા. વદ ૪ ભોમ. ૧૯૪૭.

જે મહાન્ પુરુષનું ગમે તેવું આચરણ પણ વંદન યોગ્ય જ છે, એવો મહાત્મા પ્રાપ્ત થયે નિઃસંદેહપણે
ન જ વર્તિ શકાય તેમ તે વર્તતો હોય તો મુમુક્ષુ કેવી દૃષ્ટિ રાક્ષવી? એ વાર્તા સમજવા
જેવી છે. લી. અપ્રગટ સત્.

૨૩૨.

વવાળીઆ. મા. વદ ૫ મુખ. ૧૯૪૭.

કલ્પિયુગમાં અપાર કષ્ટે કરીને સત્પુરુષનું ઓલ્લાણ પડે છે. છતાં વઢી કંચન અને કાંતાનો
મોહ તેમાં પરમ પ્રેમ આવવા ન દે તેમ છે. ઓલ્લાણ પચ્ચે અડભાગપણે ન રહી શકે એવી જીવની
વૃત્તિ છે. અને આ કલ્પિયુગ છે. તેમાં જે નથી મુંઝાતા તેને નમસ્કાર.

૨૩૩.

વવાળીઆ. મા. વદ ૫ કુષ. ૧૯૪૭.

‘સત્’ હાલ તો કેવલ અપ્રગટ રહ્યું દેસાય છે. જૂદી જૂદી ચેષ્ટાએ તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે, (યોગાદિક સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન, વેદાંત-શુષ્ક વગેરેથી) પણ તે તેવું નથી.

જિનનો સિદ્ધાંત છે કે જહ કોઈ કાલે જીવ ન થાય; અને જીવ કોઈ કાલે જહ ન થાય; તેમ ‘સત્’ કોઈ કાલે ‘સત્’ શિવાયનાં બીજાં કોઈ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઈ શકે જ નહીં. આવી દેહીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુંઝાઈ જીવ પોતાની કલ્પનાએ ‘સત્’ કરવાનું કહે છે, પ્રરૂપે છે, બોધે છે, એ આશ્ચર્ય છે.

અગત્માં રહ્યું દેસાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઈ આચરે નહીં, પણ રહ્યું હોય તે જ આચરે.

૨૩૪.

વવાળીઆ. મા. વદ ૫ કુષ. ૧૯૪૭.

આજે આપનું પતું ૧ આવ્યું. તે વાંચી સર્વાત્માનું ચિંતન અધિક સાંભર્યું છે. સત્સંગનો અમને વારંવાર વિયોગ રાખવો એવી હરિની ઇચ્છા સુખદાયક કેમ મનાય? તથાપિ માનવી પડે છે.

.....ને દાસત્વ ભાવથી વંદન કરું છું, એમની ઇચ્છા “સત્” પ્રાપ્ત કરવા માટે તીવ્ર રહેતી હોય તો પણ સત્સંગ વિના તે તીવ્રતા ફલદાયક થવી દુર્લભ છે. અમને તો કાંઈ સ્વાર્થ નથી; એટલે કહેવું યોગ્ય છે કે કેવલ ‘સત્’થી વિમુક્ત એવે માર્ગે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જે તેમ વર્તતા નથી તે હાલ તો અપ્રગટ રહેવા ઇચ્છે છે. આશ્ચર્યકારક તો એ છે કે કલિકાલે થોડા વસ્તુમાં પરમાર્થને ઘેરી લઈ અનર્થને પરમાર્થ બનાવ્યો છે.

૨૩૫.

વવાળીઆ. મા. વદ ૭. ૧૯૪૭.

ચિત્ત ઉદાસ રહે છે; કંઈ ગમતું નથી; અને જે કંઈ ગમતું નથી તે જ બધું નજરે પડે છે; તે જ સંમળાય છે. ત્યાં હવે શું કરવું? મન કોઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. જેથી પ્રત્યેક કાર્ય મુલતઃવાં પડે છે; કંઈ વાંચન, લેખન કે જનપરિચયમાં રુચિ આવતી નથી. ચાલતા મતના પ્રકારની વાત કાને પડે છે કે હૃદયને વિષે મૃત્યુથી અધિક વેદના થાય છે. સ્થિતિ કાં તમે જાણો છો, કાં સ્થિતિ વિતિ ગઈ છે તે જાણે છે, અને હરિ જાણે છે.

૨૩૬.

વવાળીઆ. મા. વદ ૧૦ રવિ. ૧૯૪૭.

“આત્મામાં રમણ કરી રહ્યા છે, એવા નિર્ગ્રંથ મુનિઓ પણ નિષ્કારણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે, કારણકે ભગવાનના ગુણો એવા જ છે.”

શ્રીમદ્ભાગવત:—

૨૩૭.

વવાળીઆ. મા. વદ ૧૧ સોમ. ૧૯૪૭.

જીવને જ્યાંસુધી સંતનો જોગ ન થાય ત્યાંસુધી મતમતાંતરમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે.

૨૩૮.

વવાળીઆ. મા. વદ ૧૨ સોમ. ૧૯૪૭.

જાણવ્યા જેવું તો મન છે; કે જે સત્સ્વરૂપ મળી અલંકાર સ્થિર થયું છે, (નાગ જેમ મોરલી ઉપર). તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાળીમાં પૂર્ણ થીકી નથી; અને

લેખમાં તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે એવી તે દશા તે સર્વનું કારણ એવું જે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને અનન્ય પ્રેમભક્તિ અસંદ રહો, તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ એજ પ્રયાચના હૃદ્દી અત્યારે અધિક લેખતો નથી. **ઈશ્વરેચ્છા.**

૨૩૯.

વવાળીબા. મા. વ. ૧૪ ગુરુ. ૧૯૪૭.

❧ સત્

પરમ વિશ્વામ સુભાગ્ય.

મહાત્મા વ્યાસજીને જેમ થયું હતું, તેમ અમને હમણાં વર્તે છે. આત્મદર્શન પામ્યા છતાં પણ વ્યાસજી આનંદ સંપન્ન થયા ન હોતા; કારણ કે હરિસ અસંદપણે ગાયો નહોતો. અમને પણ એમ જ છે. અસંદ એવો હરિસ પરમ પ્રેમે અસંદપણે અનુભવતાં હજી ક્યાંથી આવડે? અને જ્યાંસુધી તેમ નહીં થાય ત્યાંસુધી અમને જગત્માંની વસ્તુનું એક અણુ પણ ગમતું નથી.

ભગવાન્ વ્યાસજી જે યુગમાં હતા, તે યુગ બીજો હતો; આ કલ્પિયુગ છે; એમાં હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતાં, શ્રવણમાં પણ નથી આવતાં; એ ત્રણેમાંના કોઈની સ્મૃતિ થાય એવી કોઈ પણ चीज પણ દૃષ્ટિએ નથી આવતી. વધાં સાધન કલ્પિયુગથી ઘેરાઈ ગયાં છે. ઘણુંકરીને વધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુલ વર્તતા નજરે નથી પડતા.—ક્વચિત્ મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજુ માર્ગનો નિકટ સંબંધ નથી.

નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયા જેવું થયું છે, સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ શતાંશ તે કોઈ આગળ પણ દૃષ્ટે પડતો નથી; કેવલજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવલ વિસર્જન થઈ ગયો છે. કોણ જાણે હરિની હૃદ્દા શુંય છે? આવો વિકટ કાલ તો હમણાં જ જોયો. કેવલ મંદપુણ્યવાળાં પ્રાણી જોઈ પરમ અનુકંપા આવે છે અને સત્સંગની ન્યૂનતાને લીધે કંઈ ગમતું નથી.

ઘણીવાર થોડે થોડે કહેવાઈ ગયું છે, તથાપિ ચોક્કસ શબ્દોમાં કહેવાયાથી સ્મૃતિમાં વધારે રહે એટલા માટે કહીએ છીએ કે કોઈથી અર્થસંબંધ અને કામસંબંધ તો ઘણા કાલ થયાં ગમતાં જ નથી. હમણાં ધર્મસંબંધ અને મોક્ષસંબંધ પણ ગમતો નથી. ધર્મસંબંધ અને મોક્ષ-સંબંધ તો ઘણુંકરીને યોગીઓને પણ ગમે છે; અને અમે તો તેથી પણ વિરક્ત રહેવા માગીએ છીએ. હાલતો અમને કંઈ ગમતું નથી, અને જે કંઈ ગમે છે, તેનો અતિશય વિયોગ છે. વધારે શું લેખવું? સહન જ કરવું એ સુગમ છે.

૨૪૦.

વવાળીબા. આશો સુદ ૧ ગુરુ. ૧૯૪૭.

૧. પરસમય જાણ્યા વિના સ્વસમય જાણ્યા છે એમ કહી શકાય નહીં.

૨. પરદ્રવ્ય જાણ્યા વિના સ્વદ્રવ્ય જાણ્યું છે એમ કહી શકાય નહીં.

૩. સમ્પતિસૂત્રમાં શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે કહ્યું છે, કે જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા નયવાદ છે અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા જ પરસમય છે.

૪. અક્ષય મગત કવિએ કહ્યું છે કે:—

કર્તા મટે તો છૂટે કર્મ, એ છે મહા મજનનો મર્મ,
જો તું જીવ તો કર્તા હરી, જો તું શિવ તો વસ્તુ खरी.
તું છો જીવ ને તું છો નાથ, એમ કહી બંને કાટકયા હાય.

૨૪૧.

વચાળીલા. આશો શુદ્ધ ૭ શુક્ર. ૧૧૪૭.

ૐ

(૧)

અપૂર્વ પોતાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયું હુલ્લમ છે. જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે તેનું સ્વરૂપ
ઓઝસાવું હુલ્લમ છે. અને જીવને ખુલવણી પણ એ જ છે.

આ પત્રમાં, ભૂલેલાં પ્રશ્નોનો ટુંકામાં નિચે ઉત્તર ભણ્યો છે.

૧-૨-૩ એ ત્રણે પ્રશ્નો સ્મૃતિમાં હશે. એમાં એમ જણાવ્યું છે કે (૧) ઠાણાંગમાં આઠ વાદી
કલા છે તેમાં આપણે તથા અમારે કયા વાદમાં દાસલ થવું?

૨. એ આઠ વાદથી કોઈ જૂદો મારગ આદરવા જોગ હોય તો તે જાણવા સારું આકાંક્ષા છે.

૩. અથવા આઠે વાદીના માર્ગનો સરવાળો કરવો એજ મારગ છે કે શી રીતે? અથવા તે
આઠ વાદીના સરવાળામાં કોઈ ન્યૂનાધિકતા કરી માર્ગ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે? અને છે તો શું?

આમ ભણ્યું છે તે વિષે જાણવાનું કે એ આઠ વાદીના બીજા તે શિવાયના દર્શનોમાં
સંપ્રદાયોમાં માર્ગ કંઈક (અન્વય) જોડાઈ રહે છે. નહીંતો ઘણુંકરીને (વ્યતિરિક્ત) જૂદો જ
રહે છે. તે વાદી, દર્શન, સંપ્રદાય એ બધાં કોઈ રીતે પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ થાય છે. પણ સમ્યક્-
જ્ઞાની વિનાના બીજા જીવોને તો બંધન પણ થાય છે. માર્ગની જેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે
એ બધાનું સાધારણ જ્ઞાન વાંચવું, વિચારવું; બાકીમાં મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે. સાધારણ જ્ઞાનનો અર્થ
આ ઠેકાણે એવો કરવો કે બધા શાસ્ત્રમાં વર્ણવતાં અધિક જૂદાઈ ન પડી હોય તેવું જ્ઞાન.

તીર્થંકર આવી ગર્ભમાં ઉપજે અથવા જન્મે ત્યારે અથવા ત્યાર પછી દેવતાઓ જાણે? કે આ
તીર્થંકર છે, અને જાણે તો શી રીતે?—તેના ઉત્તરમાં, સમ્યક્જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા દેવતાઓ
અવધિજ્ઞાનથી તીર્થંકરને જાણે, બધા ન જાણે. જે પ્રકૃતિઓ જવાથી જન્મથી તીર્થંકર અવધિજ્ઞાન
સંયુક્ત હોય છે, તે પ્રકૃતિઓ તેમાં નહીં દેસાવાથી તે સમ્યક્જ્ઞાની દેવતાઓ તીર્થંકરને
ઓઝસી શકે છે.

(૨)

મુમુક્ષુતાની સન્મુલ્લ અથવા ઇચ્છતા તમો બંનેને થયાયોગ્ય પ્રણામ કરું છું.

ઘણુંકરીને પરમાર્થમૌન એમ વર્તવાનું કર્મ હાલ ઉદયમાં વર્તે છે અને તેને લીધે તેમ જ વર્તવામાં
કાલ વ્યતીત થાય છે અને તેજ કારણથી આપણાં પ્રશ્નોને ઉપર ટુંકામાં ઉત્તરયુક્ત કર્યો છે.

શાંતમૂર્તિ સૌમાન્ય હાલ મોરબી છે.

૨૪૨.

બવાળીઆ. બાણો કુદ. ૧૯૪૭.

સત્.

હમ પરદેશી પંલી સાધુ, ઓર દેશકે નાંહિરે.

એક પ્રશ્ન શિવાય બાકીનાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર ચાહીને લખી શક્યો નથી. કાઠ શું સ્વાય છે? તેનો ઉત્તર ત્રણ પ્રકારે લખું છું.

સામાન્ય ઉપદેશમાં કાઠ શું સ્વાય છે તેનો ઉત્તર એ છે, કે તે પ્રાણીમાત્રનું આયુષ્ય સ્વાય છે. વ્યવહાર નયથી કાઠ જૂનું સ્વાય છે. નિશ્ચય નયથી કાઠ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છે, પર્યાયાંતર કરે છે.

છેલ્લા બે ઉત્તર વધારે વિચારવાથી બંધ બેસી શકશે. વ્યવહાર નયથી કાઠ જૂનું સ્વાય છે, એમ જે લક્ષ્યું છે તે વઢી નિચે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે:—

કાઠ જૂનું સ્વાય છે:—જૂનું ઇટલે શું? એક સમય જે ઓજને ઉત્પન્ન થયાં થઈ, બીજો સમય વર્તે છે, તે જુની ગણાય છે, (જ્ઞાનીની અપેક્ષાથી) તે ઓજને ત્રીજે સમયે, ઓથે સમયે એમ સંસ્થાત, અસંસ્થાત સમયે, અનંત સમયે, કાઠ બદલાવ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં તે જેવી હોય, તેવી ત્રીજા સમયમાં ન હોય, ઇટલે કે બીજા સમયમાં પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હતું તે સ્વાઈ જઈ ત્રીજે સમયે કાઠે પદાર્થને બીજું રૂપ આપ્યું, અર્થાત્ જૂનું તે સ્વાઈ ગયો. પહેલે સમયે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયો અને તેજ વેળા કાઠ તેને સ્વાઈ જાય એમ વ્યવહારનયથી બને નહીં. પહેલે સમયે પદાર્થનું નવાપણું ગણાય, પણ તે વેળા કાઠ તેને સ્વાઈ જતો નથી, બીજે સમયે બદલાવે છે, માટે જૂનાપણને તે સ્વાય છે, તેમ કહ્યું છે.

નિશ્ચયનયથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. કોઈ પણ પદાર્થ કોઈ પણ કાઠમાં કેવલ નાશ પામે જ નહીં. અને જો પદાર્થ કેવલ નાશ પામતો હોત, તો આજ કંઈ પણ હોત નહીં. માટે કાઠ સ્વાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વને સમજવો સુલભ છે.

અત્ર પણ દશાના પ્રમાણમાં બાણ ઉપાધિ વિશેષ છે. આપે કેટલાક વ્યવહારિક (જોકે શાસ્ત્ર સંબંધી) પ્રશ્નો આ વેળા લક્ષ્યાં હતાં, પણ ચિત્ત તેવું વાંચવામાં પણ હાલ પુરું રહેતું નથી, ઇટલે ઉત્તર શી રીતે લખી શકાય?

૨૪૩.

બવાળીઆ. બાણો કુદ ૧ રહિ. ૧૯૪૭.

સત્.

પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ એવું જે ભગવત્સંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા નથી, ત્યાંસુધી વધારે પ્રસંગ કોઈથી પાડવામાં નથી આવતો તે જાણો છો.

અભિન્ન એવું હરિપદ જ્યાંસુધી અમે અમારામાં નહીં માનીએ ત્યાંસુધી પ્રગટ માર્ગ કહીશું નહીં; તમે પણ જેઓ અમને જાણે છે, તે શિવાય અધિકને નામ, ઠામ, ગામથી અમને જણાવશો નહીં. એકથી અનંત છે; અનંત છે તે એક છે.

૨૪૪.

વવાળીમા. આશો વદ ૫. ૧૯૪૭.

આદિપુરુષ રમત માંઢીને બેઠો છે.

નવાજૂનું તો એક આત્મવૃત્તિ શિવાય અમારે ક્યાં છે? અને તે લલ્લવા જેટલો મનને અવકાશ પળ ક્યાં છે? નહીં તો બધુંય નવું છે, અને બધુંય જીર્ણ છે.

૨૪૫.

વવાળીમા. આશો વદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૭.

ૐ

(૧) પરમાર્થ વિષયે મનુષ્યોનો પત્ર વ્યવહાર વધારે ચાલે છે; અને અમને તે અનુકૂળ આવતો નથી. જેથી ઘણા ઉત્તર તો લલ્લવામાં જ આવતા નથી એવી હરિ હચ્છા છે. અને અમને એ વાત પ્રિય પળ છે.

(૨) એક દશાઈ વર્તન છે; અને એ દશા હજુ ઘણો વસત રહેશે. ત્યાંસુધી ઉદયાનુસાર પ્રવર્તન યોગ્ય જાણ્યું છે. માટે કોઈ પળ પ્રસંગે પત્રાદિની પહોંચ મલતાં લિલંબ થાય અથવા ન મોકલાય, અથવા કંઈ ન જણાવી શકાય તો તે શોચ કરવા યોગ્ય નથી, એમ દૃઢ કરીને અત્રેનો પત્ર પ્રસંગ રાલ્લજો.

૨૪૬.

વવાળીમા. આશો વદ. ૧૯૪૭.

(૧) એજ સ્થિતિ-એજ ભાવ અને એજ સ્વરૂપ. ગમે તો કલ્પના કરી લીજી વાટ લ્યો. યથાર્થ જોઈતો હોય તો આ....લો.

વિભંગ જ્ઞાન-દર્શન અન્ય દર્શનમાં માનવામાં આવ્યું છે. એમાં મુલ્ય પ્રવર્તકોએ જે ધર્મ માર્ગ લોધ્યો છે, તે સમ્યક્ થવા સ્વાત્ મુદ્રા જોઈએ.

સ્વાત્ મુદ્રા તે સ્વરૂપસ્થિત આત્મા છે. શ્રુતજ્ઞાનની અપેક્ષા સ્વરૂપસ્થિત આત્મા કહેલી શિક્ષા છે.

(૨) પુનર્જન્મ છે-જરૂર છે,-એ માટે હું અનુમવથી હા કહેવામાં અચલ છું.

(૩) આ કાલમાં મારું જન્મવું માનું તો દુઃલ્લદાયક છે, અને માનું તો સુલ્લદાયક પળ છે.

(૪) એવું હવે કોઈ વાંચન રહ્યું નથી કે જે વાંચી જોઈએ. છીએ તે પામીએ એ જેના સંગમાં રહ્યું છે તે સંગની આ કાલમાં ન્યૂનતા થઈ પડી છે.

વિકરાલ કાલ! . . . વિકરાલ કર્મ! . . . વિકરાલ આત્મા! . . . જેમ . . . પળ એમ . . .

હવે ધ્યાન રાલો. એજ કલ્યાણ.

(૫) એટલું જ શોધાય તો બધું પામશો; સ્વચિત્ત એમાં જ છે. મને ચોકસ અનુભવ છે. સત્ય કહું છું. યથાર્થ કહું છું. નિઃશંક માનો.

એ સ્વરૂપ માટે સહજ સહજ કોઈ સ્થલે લલ્લી વાલ્યું છે.

૨૪૭.

વવાળીઆ. આશો વદ ૧૨ ગુરુ. ૧૯૪૭.

ૐ પૂર્ણકામ ચિત્તને નમોનમઃ

આત્મા બ્રહ્મ સમાધિમાં છે. મન વનમાં છે, એક બીજાના આભાસે અનુક્રમે દેહ કંઈ ક્રિયા કરે છે, ત્યાં સવિગત અને સંતોષરૂપ એવાં તમારા બંનેનાં પત્રોનો ઉત્તર શાથી લેવો? તે તમે કહો.

ધર્મજમાં જેમનો નિવાસ છે એવા એ મુમુક્ષુઓની દશા અને પૃથા તમને સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે, અનુસરવા યોગ્ય છે.

એક સમય પણ વિરહ નહીં એવી રીતે સત્સંગમાં જ રહેવાનું ઇચ્છીએ છીએ; પણ તે તો હરિ ઇચ્છા વશ છે.

કલ્લિયુગમાં સત્સંગની પરમ હાનિ થઈ ગઈ છે; અંધકાર વ્યાપ્ત છે; અને સત્સંગનું જે અપૂર્વ-પણું તેનું જીવને યથાર્થ ભાન થતું નથી.

તમે બધા કેવી પ્રવૃત્તિમાં પરમાર્થ વિષયે રહો છો, તે લેખશો.

એક કોઈ નહીં જણાવેલ પ્રસંગ વિષે વિગતથી પત્ર લેખવાની ઇચ્છા હતી, તેનો પણ નિરોધ કરવો પડ્યો છે. તે પ્રસંગ ગાંભીર્યવશાત્ આટલાં વર્ષ સુધી હૃદયમાં જ રાખ્યો છે. હવે જાણીએ છીએ કે કહીએ, તથાપિ તમારી સત્સંગતીએ આવ્યે કહીએ તો કહીએ.

૨૪૮.

વવાળીઆ. આશો વદ ૧૩ ગુરુ. ૧૯૪૭.

શ્રી.....સ્વમૂર્તિરૂપ શ્રી.....વિરહની વેદના અમને વધારે રહે છે, કારણકે વીતરાગતા વિશેષ છે; અન્ય સંગમાં બહુ ઉદાસીનતા છે. પણ હરિ ઇચ્છાને અનુસરી પ્રસંગોપાત્ત વિરહમાં રહેવું પડે છે; જે ઇચ્છા સુખદાયક માનીએ છીએ, એમ નથી. ભક્તિ અને સત્સંગમાં વિરહ રાખવાની ઇચ્છા સુખદાયક માનવામાં અમારો વિચાર નથી રહેતો. શ્રી હરિ કરતાં એ બાબતમાં અમે વધારે સ્વતંત્ર છીએ.

૨૪૯.

સુંબઈ. ૧૯૪૭.

આર્તધ્યાન ધ્યાવન કરવા કરતાં ધર્મ ધ્યાનમાં વૃત્તિ લાવવી એ જ શ્રેયસ્કર છે. અને જેને માટે આર્તધ્યાન ધ્યાવનું પડતું હોય ત્યાંથી કાંતો મન ઉઠાવી લેવું અથવા તો તે કૃત્ય કરી લેવું એટલે તેથી વિરક્ત થવાશે.

જીવને સ્વચ્છંદ એ મહામોટો દોષ છે. એ જેનો મટી ગયો છે તેને માર્ગનો ક્રમ પામવો બહુ સુલભ છે.

૨૫૦.

સુંબઈ. ૧૯૪૭.

ચિત્તની જો સ્થિરતા થઈ હોય તો તેવા સમય પરત્વે સત્પુરુષોના ગુણોનું ચિંતન, તેમનાં વચનોનું મનન, તેમના ચારિત્રનું કથન, કીર્તન, અને પ્રત્યેક ચેષ્ટાના ફરિફરી નિદિધ્યાસન એમ થઈ શકતું હોય તો મનનો નિમ્ન થઈ શકે સ્વરો. અને મન જીતવાની સ્વરે સ્ત્રી કસોટી એ છે.

એમ થવાથી ધ્યાન શું છે એ સમજાશે. પણ ઉદાસીન ભાવે ચિત્તસ્થિરતા સમય પરત્વે તેની સુષી મારૂમ પડે.

૨૫૧.

સુંબઈ. ૧૯૪૭.

૧. ઉદયને અંબંધ પરિણામે ભોગવાય, તોજ ઉત્તમ છે.

૨. બેનાં અંતમાં રહેલ જે વસ્તુ, તે છેલ્લો છેદાય નહીં, મેલો મેદાય નહીં. શ્રી આચારંગ

૨૫૨.

સુંબઈ. ૧૯૪૭.

આત્માર્થે વિચાર માર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ આરાધવા યોગ્ય છે. પણ વિચાર માર્ગને યોગ્ય જેનું સામર્થ્ય નથી તેને તે માર્ગ ઉપદેશવો ન ઘટે એ વગેરે લલ્યું તે યથાયોગ્ય છે.

શ્રી.....સ્વામીએ કેવલ દર્શન સંબંધી જણાવેલ આશંકા લખી તે વાંચી છે. બીજા ઘણા પ્રકાર સમજાયા પછી તે પ્રકારની આશંકા શમાય છે, અથવા તે પ્રકાર સમજવા યોગ્ય ઘણું-કરીને થાય છે.

પ્રવી આશંકા હાલ સંક્ષેપ્ત કરી અથવા ઉપશાંત કરી વિશેષ નિકટ એવા આત્માર્થનો વિચાર કરવો ઘટે છે.

૨૫૩.

વવાળીઆ. કાર્તિક શુદ્ધ ૪ ગુરુ. ૧૯૪૮

કાલ વિષમ આવી ગયો છે. સત્સંગનો જોગ નથી, અને વીતરાગતા વિશેષ છે, છૂટલે ક્યાંય સાતું નથી,—અર્થાત્ મન વિશ્રાંતિ પામતું નથી. અનેક પ્રકારની વિટંબના તો અમને નથી. તથાપિ નિરંતર સત્સંગ નહીં એ મોટી વિટંબના છે. લોક સંગ રુચ્છો નથી.

૨૫૪.

વવાળીઆ. કાર્તિક શુદ્ધ ૭ રવિ. ૧૯૪૮.

ગમે તે ક્રિયા, જપ, તપ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરીને પણ એક જ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું; તે એ કે જગત્ની વિસ્મૃતિ કરવી અને સત્ના ચરણમાં રહેવું.

અને એ એક જ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે, અને શું કરવું અયોગ્ય છે તે સમજાય છે, સમજાતું જાય છે.

એ લક્ષ આગલ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઈની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી, અને ત્યાંસુધી ધ્યાનાદિક નહીંજેવા કામના છે.

માટે એમાંથી જે જે સાધનો થઈ શકતાં હોય તે વધાં એક લક્ષને થવાને અર્થે કરવાં કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે. જપ તપાદિક કંઈ નિષેધવા યોગ્ય નથી; તથાપિ તે વધાં એક લક્ષને અર્થે છે, અને એ લક્ષવિના જીવને સમ્યક્ત્વસિદ્ધિ થતી નથી.

વધારે શું કહિયે? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલું જ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્રો પ્રતિપાદિત થયાં છે.

૨૫૫.

વવાળીઆ. કાર્તિક શુદ્ધ ૮. ૧૯૪૮.

ૐ

કોઈપણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન મોટા પુરુષોએ ગણ્યું છે, એમ સમજવાનું નથી. પદાર્થનો યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યક્જ્ઞાન ગણવામાં આવ્યું છે.

ધર્મજ જેમનો નિવાસ છે, તેઓ હજુ તે મૂમિકામાં આવ્યા નથી. દર્શનાદિ કરતાં યથાર્થ બોધ શ્રેષ્ઠ પદાર્થ છે. આ વાત જણાવવાનો હેતુ એ છે કે કોઈપણ જાતની કલ્પનાથી તમે કોઈપણ નિર્ણય કરતાં નિવૃત્ત થાઓ.

ઉપર જે કલ્પના શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે તે એવા અર્થમાં છે કે “અમે તમને તે સમાગમની સમ્મતિ આપવાથી તે સમાગમીઓ વસ્તુ જ્ઞાનના સંબંધમાં જે કંઈ પ્રરૂપે છે, અથવા બોધે છે, તેમજ અમારી માન્યતા પણ છે, અર્થાત્ જેને અમે સત્ કહીએ છીએ તે, પણ અમે હાલ મૌન રહેતા હોવાથી તેમના સમાગમથી તે જ્ઞાનનો બોધ તમને મેલવવા ઇચ્છીએ છીએ.”

૨૫૬.

વવાળીઆ. કાર્તિક શુદ્ધ ૮ સોમ. ૧૯૪૮.

જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે; જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામાં આવે; પરના દોષ જોવામાં ન આવે; પોતાના ગુણનું ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામાં આવે તો જ આ સંસારમાં રહેવું યોગ્ય છે. બીજી રીતે નહીં.

૨૫૭.

વવાળીઆ. કાર્તિક શુદ્ધ. ૧૯૪૮.

ૐ

યથા યોગ્ય વંદન સ્વીકારશો.

સમાગમમાં આપને બે ચાર કારણો મન સ્થોલી વાત કરવા દેતાં નથી. અનંત કાલનું વલણ, સમાગમીઓનું વલણ અને લોકલજ્ઞા ઘણુંકરીને એ કારણનાં મૂળ હોય છે. એવાં કારણો હોય તેથી કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર કટાક્ષ આવે એવી દશા ઘણુંકરીને મને રહેતી નથી. પણ હાલ મારી દશા કંઈ પણ લોકોત્તર વાત કરતાં અટકે છે; અર્થાત્ મન મલ્લતું નથી.

‘પરમાર્થ મૌન’ એ નામનું એક કર્મ હાલમાં ઉદયમાં પણ વર્તે છે, તેથી ઘણા પ્રકારની મૌનતા પણ અંગીકૃત કરી છે; અર્થાત્ પરમાર્થ સંબંધી વાતચિત્ત કરવાનું ઘણુંકરીને રાખવામાં આવતું નથી. તેવો ઉદય કાઢે છે. ક્વચિત્ સાધારણ માર્ગસંબંધી વાતચિત્ત કરવામાં આવે છે; નહીં તો એ વિષયમાં વાળીવડે, તેમજ પરિચયવડે મૌન્યતા અને શૂન્યતા ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. જ્યાંસુધી યોગ્ય સમાગમ થઈ ચિત્ત જ્ઞાની પુરુષનું સ્વરૂપ જાણી શકતું નથી, ત્યાંસુધી ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણો કેવળ જતાં નથી, અને ત્યાંસુધી ‘સત્’ નું યથાર્થ કારણ પ્રાપ્ત પણ થતું નથી.

આમ હોવાથી તમને મારો સમાગમ થતાં પણ ઘણી વ્યવહારિક અને લોકલજ્ઞાયુક્ત વાત કરવાનો પ્રસંગ રહેશે; અને તે પર મને કંટાળો છે; આપ ગમે તેનાથી પણ મારા સમાગમ થયા પછી એવા પ્રકારની વાતમાં ગુંથાઓ એ મેં યોગ્ય માન્યું નથી.

૨૫૮.

આનંદ. માગશર શુદ્ધ ગુરુ. ૧૯૪૮.

ૐ

‘પ્રહું જે’ પરમસત્ય તેનું અમે ધ્યાન કરીએ છઈએ.

મગવત્ને સર્વ સમર્પણ કર્યા શિવાય આ કાલમાં જીવનું દેહાભિમાન મટવું સંભવતું નથી. માટે અમે સનાતનધર્મરૂપ પરમસત્ય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરીએ છઈએ. જે સત્યનું ધ્યાન કરે છે, તે સત્ય હોય છે.

૨૫૯.

મુંબઈ. માગશર શુદ્ધી ૧૪ મોમ. ૧૯૪૮.

ૐ સત્.

શ્રી સહજ સમાધિ.

અત્ર સમાધિ છે.

સ્મૃતિ રહે છે; તથાપિ નિરૂપાયતા વર્તે છે. અસંગવૃત્તિ હોવાથી અણુમાત્ર ઉપાધિ સહન થઈ શકે તેવી દશા નથી, તોય સહન કરીએ છઈએ.

વિચાર કરી વસ્તુને ફરિફરીને સમજજો; મનથી કરેલો નિશ્ચય સાક્ષાત્ નિશ્ચય માનશો નહીં. જ્ઞાનીથી થયેલો નિશ્ચય જાણીને પ્રવર્તવામાં કલ્યાણ છે. પછી જેમ ભાવિ. સુધાને વિષે અમને સંદેહ નથી. તમે તેનું સ્વરૂપ સમજો, અને ત્યારે જ પાઠ છે.

૨૬૦.

મુંબઈ. માગશર વદ , ગુરુ. ૧૯૪૮.

અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે;

સંયમ શ્રેણી ફુલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.—

(આત્માની અમેદર્શિતનારૂપ) સંયમના એક પછી એક ક્રમને અનુભવીને ક્ષાયકભાવ (જહપરિણતિનો ત્યાગ) ને પામેલો એવો જે શ્રીસિદ્ધાર્થનો પુત્ર, તેના નિર્મલ ચરણકમલને સંયમશ્રેણીરૂપ ફુલથી પૂજું છું.

ઉપરનાં વચનો અતિશય ગંભીર છે. લી. યથાર્થ બોધ સ્વરૂપના યથા.

૨૬૧.

મુંબઈ. પોષ શુદ્ધ ૩ રવિ. ૧૯૪૮.

અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયકભાવ રે,

સંયમ શ્રેણી ફૂલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.

દર્શન સકલના નય ગ્રહે, આપ રહે નિજ ભાવે રે,

હિતકરી જનની સંજીવની, ચારો તેહ ચરાવે રે.

દર્શન જે થયાં જૂજવાં, તે ઓષ નજરને ફેરે રે,

દૃષ્ટિ ચિરાદિક તેહમાં, સમક્તિદૃષ્ટિને હેરે રે.

યોગનાં બીજ હાં ગ્રહે, જિનવર શુદ્ધ પ્રણામો રે,

ભાષાચારજ સેવના, ભવ ઉદ્વેગ સુઠામો રે.

૨૬૨.

સુંબઈ. પોષ શુદ્ધ ૫. ૧૯૪૮.

શાયક ચારિત્રને સંભારીય છીય.

જનક વિદેહીની વાત લક્ષમાં છે. કરસનદાસનું પત્ર લક્ષમાં છે. બોધસ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૨૬૩.

સુંબઈ. પોષ શુદ્ધ ૭ ગુરુ. ૧૯૪૮.

જ્ઞાનીના આત્માને અવલોકીય છઈય; અને તેમ થઈય છઈય.

આપની સ્થિતિ લક્ષમાં છે. આપણી ઇચ્છા પળ લક્ષમાં છે; ગુરુ અનુગ્રહવાળી વાર્તા લખી તે પળ સ્વરી છે. કર્મનું ઉદયપણું મોગવવું પડે તે પળ સ્વરૂં છે. આપ અતિશય સ્વેદ વસ્તોવસ્ત પામી જાઓ છો, તે પળ જાણીય છઈય. વિયોગનો તાપ અસહ્ય આપને રહે છે તે પળ જાણીય છઈય. ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહેવા જોગ છે, એમ માનીય છઈય, તથાપિ હાલ તો એમ સહન કરવું યોગ્ય માન્યું છે.

ગમે તેવા દેશકાઠને વિષે યથાયોગ્ય રહેવું, યથાયોગ્ય રહેવા ઇચ્છ્યા જ કરવું એ ઉપદેશ છે. મનની ચિંતા લખી જણાવો તોય અમને તમારા ઉપર સ્વેદ થાય તેમ નથી. જ્ઞાની અન્યથા કરે નહીં, તેમ કરવું તેને સૂજે નહીં, ત્યાં બીજો ઉપાય ઇચ્છવો પળ નહીં એમ વિનંતિ છે.

કોઈ એવા પ્રકારનો ઉદય છે કે, અપૂર્વે વીતરાગતા છતાં વેપાર સંબંધી કંઈક પ્રવર્તન કરી શકીય છઈય, તેમજ બીજા પળ સ્વાવાપીવા વગેરેનાં પ્રવર્તન માંડમાંડ કરી શકીય છઈય. મન ક્યાંય વિરામ પામતું નથી, ઘણુંકરીને અત્ર કોઈનો સમાગમ ઇચ્છતું નથી. કંઈ લખી શકાતું નથી. વધારે પરમાર્થવાક્ય વદવા ઇચ્છા થતી નથી, કોઈય પૂછેલાં પ્રશ્નોનો ઉત્તર જાણતાં છતાં લખી શકતાં નથી, ચિત્તનો પળ જ્ઞાણો સંગ નથી, આત્મા આત્મભાવે વર્તે છે.

સમયે સમયે અનંતગુણવિશિષ્ટ આત્મભાવ વધતો હોય એવી દશા રહે છે. જે ઘણુંકરીને કઠવા દેવામાં આવતી નથી. અથવા કઠી શકે તેવાનો પ્રસંગ નથી.

આત્માને વિષે સહજ સ્મરણે પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન શ્રીવર્ધમાનને વિષે હતું એમ જણાય છે. પૂર્ણ વીતરાગ જેવો બોધ તે અમને સહજે સાંભરી આવે છે, ઇટલે જ ૦ ૦ ૦ ૦ અમે ૦ ૦ ૦ ૦ લખ્યું હતું કે તમે પદાર્થને સમજો. બીજો કોઈ તેમ લખવામાં હેતુ નહોતો.

૨૬૪.

સુંબઈ. પોષ શુદ્ધ ૧૧. ૧૯૪૮.

(૧)

સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીનાં ચરણસેવનવિના અનંત કાઠસુધી પળ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પળ છે. આત્મસંયમને સંભારીય છઈય. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છિયે છિયે.

અમે અને તમે હાલ પ્રત્યક્ષપણે વિયોગમાં રહ્યા કરિયે છિયે. એ પળ પૂર્વ નિબંધનનો કોઈ મોટો પ્રબંધ ઉદયમાં હોવાનું સંભાન્ય કારણ છે.

(૨)

અમે કોઈ વાર કંઈ કાવ્ય, પદ, કે ચરણ લખી મોકલીએ તે આપે ક્યાંય વાંચ્યાં, સાંભળ્યાં હોય તો પણ અપૂર્વવત્ માનવાં. અમે પોતે તો હાલ બનતાંમુખી તેવું કાંઈ કરવાનું ઇચ્છવા જેવી દશામાં નથી.

શ્રી બોધસ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૨૬૫.

સુંબઈ. પોષ વદ ૩ રવિ. ૧૯૪૮.

एक परिनाम के न करता दरब दोय,
दोय परिनाम एक दर्ब न धरतु है;
एक करतूति दोई दर्ब कब हों न करै,
दोई करतूति एक दर्ब न करतु है;
जीव पुदगल एक खेत अवगाही दोइ,
अपने अपने रूप, कोउ न टरतु है,
जड परिनामनिको, करता है पुदगल,
चिदानंद चेतन सुभाव आचरतु है. (समयसार).

૨૬૬.

સુંબઈ. પોષ વદ ૯ રવિ. ૧૯૪૮.

एक परिनाम के न करता दरब दोय,

(૧) વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપમાં જ પરિણમે એવો નિયમ છે. જીવ જીવરૂપે પરિણમ્યા કરે છે, અને જડ જડરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જીવનું મુખ્ય પરિણમવું તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપ છે; અને જડનું મુખ્ય પરિણમવું તે જડત્વસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતનપરિણામ તે કોઈ પ્રકારે જડ થઈને પરિણમે નહીં, અને જડનું જડત્વપરિણામ તે કોઈ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણમે નહીં એવી વસ્તુની મર્યાદા છે. અને ચેતન, અચેતન એ બે પ્રકારનાં પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે. તેમાંનું એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહીં; અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહીં. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણમે અને જડ અચેતન પરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે, માટે જિન કહે છે કે એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહીં. જે જે દ્રવ્ય છે તે તે પોતાની સ્થિતિમાં જ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે.

दोय परिनाम एक द्रव्य न धरतु है;

તેમજ એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પણ પરિણમી શકે નહીં, એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં, અથવા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહીં. માત્ર પોતે પોતાનાં જ પરિણામમાં પરિણમે. ચેતન-પરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહીં, અને અચેતનપરિણામ તે ચેતનપદાર્થને વિષે હોય નહીં; માટે બે પ્રકારનાં પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહીં, બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહીં.

એક કરતૂતિ દોઈ દર્બે કબ હોં ન કરે,

માટે એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય વ્યારે પળ કરે નહીં, બે દ્રવ્યનું મઝવું એકાંતે હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મઝીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય તો વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે; અને એમતો કોઈ કાલે બને નહીં કે વસ્તુ પોતાનાં સ્વરૂપનો કેવલ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવલ એક પરિણામે પામ્યા વિના એક ક્રિયા પળ વ્યાંથી કરે? અર્થાત્ ન જ કરે.

દોઈ કરતૂતિ એક દર્બે ન કરતુ હૈ;

તેમજ બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પળ કરે નહીં; એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઈ શકે નહીં માટે.

જીવ પુદ્ગલ એક સ્થેત અવગાહી દોઈ,

જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય તોપણ

અપને અપને રૂપ, કોડ ન ટરતુ હૈ;

પોતપોતાનાં સ્વરૂપથી કોઈ અન્ય પરિણામ પામતું નથી, અને તેથી કરીને જ એમ કહીએ છીએ કે, જડ પરિણામનિકો, કરતા હૈ પુદ્ગલ,

દેહાદિકે કરીને જે પરિણામ થાય છે તેનો પુદ્ગલ કર્તા છે. કારણ કે તે દેહાદિ જડ છે; અને જડપરિણામ તો પુદ્ગલને વિષે છે. જ્યારે એમ જ છે તો પછી જીવ પળ જીવ સ્વરૂપેજ વર્તે છે, એમાં કંઈ બીજું પ્રમાણ પળ હવે જોતું નથી; એમ ગણી કહે છે કે,

ચિદાનંદ ચેતન સુભાડ આચરતુ હૈ.

કાવ્યકર્તાનો કહેવાનો હેતુ એમ છે કે જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે મટે, અને સ્વસ્વરૂપનું જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય. વિચાર કરો, સ્થિતિ પળ એમ જ છે

ઘણી ગહન વાતને અહીં ટુંકામાં લખી છે. (જો કે) જેને યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે.

એ વાતનો ઘણીવાર મનન કરવાથી કેટલોક બોધ થઈ શકશે.

(૨) ચિત્ત ઘણુંકરીને વનમાં રહે છે, આત્મા તો પ્રાચે મુક્તસ્વરૂપ લાગે છે. વીતરાગપણું વિશેષ છે; વેઠની પેટે પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ. વીજાને અનુમરવાનું પળ રાખીએ છીએ. જગત્થી બહુ ઉદાસ થઈ ગયા છીએ. વસ્તીથી કંટાળી ગયા છીએ. દશા કોઈને જણાવી શક્તા નથી. જણાવીએ તેવો સત્સંગ નથી; મનને જેમ ધારીએ તેમ વાઝી શકીએ છીએ. એટલે પ્રવૃત્તિમાં રહી શક્યા છીએ. કોઈ પ્રકારથી રાગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નહીં હોય એવી દશા છે, એમ રહે છે. લોક પરિચય ગમતો નથી. જગત્માં સાતું નથી, તથાપિ કરેલા કર્મ નિર્જરવાનું છે એટલે ઉપાય નથી. લી. યથાર્થ બોધસ્વરૂપના યૌ

જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમાં મુંઝાઈ રહેવાથી) યોગ્યપણે ન વર્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે.

બીજા કામમાં પ્રવર્તતાં પણ અન્યત્વ ભાવનાએ વર્તવાનો અભ્યાસ રાखवો યોગ્ય છે.

વૈરાગ્યભાવનાએ મૂષિત એવા “શાંતસુધારસાદિ” ગ્રંથો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા, મુમુક્ષુતા મંદ કરવા યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય રાखवો યોગ્ય છે. શ્રી બોધસ્વરૂપ.

૨૬૮.

સુંબઈ. મહા શુદ્ધ ૫ શુધ. ૧૯૪૮.

અનંતકાલ થયાં સ્વરૂપનું વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધારણ થઈ ગયો છે. દીર્ઘકાલ-સુધી સત્સંગમાં રહી બોધભૂમિકાનું સેવન થવાથી તે વિસ્મરણ અને અન્યભાવની સાધારણતા ટલે છે; અર્થાત્ અન્યભાવથી ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાલ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમાં તન્મયતા રહેવાની દુર્ઘટતા છે. તથાપિ સત્સંગનું દીર્ઘકાલ સુધી સેવન તે તન્મયતા આપે એમાં સંદેહ નથી થતો.

જીંદગી અલ્પ છે, અને જંજાલ અનંત છે; સંસ્થાત ધન છે, અને તૃષ્ણા અનંત છે; ત્યાં સ્વરૂપ-સ્મૃતિ સંભવે નહીં; પણ જ્યાં જંજાલ અલ્પ છે, અને જીંદગી અપ્રમત્ત છે, તેમજ તૃષ્ણા અલ્પ છે, અથવા નથી, અને સર્વ સિદ્ધિ છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ પૂર્ણ થવી સંભવે છે. અમૂલ્ય એવું જ્ઞાનજીવન પ્રપંચે આવરેલું વશું જાય છે. ઉદય બલવાન છે !

૨૬૯.

સુંબઈ. મહા શુદ્ધ ૧૩ શુધ. ૧૯૪૮.

(રાગ—પ્રભાતને અનુસરતો)

જીવ નવિ પુમ્મલી નૈવ પુમ્મલ કદા, પુમ્મલાધાર નહીં તાસ રંગી.

પર તણો દૈશ નહિં અપર ऐश्वर्यता, વસ્તુધર્મે કદા ન પરસંગી;

(શ્રીસુમતિનાથનું સ્તવન—દેવચંદ્રજી)

૨૭૦.

સુંબઈ. મહા વદ ૨ રવિ ૧૯૪૮.

(૧)

અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેલું એવું જે ચૈતન્ય, તેને જ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં છતાં તેવું જ રાखે છે; તોપણ કહીએ છીએ:—

માયા દુસ્તર છે; દુરંત છે; ક્ષણવાર પણ, સમય એક પણ એને આત્માને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ્ય નથી, એવી તીવ્ર દશા આવ્યે અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેવા ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવર્તના (ગૃહસ્થપણાં સહિતની) તે અબંધપરિણામી કહેવા યોગ્ય છે. જે બોધસ્વરૂપે સ્થિત છે, તે એમ કઠિણતાથી વર્તિ શકે છે. કારણ કે તેની વિકટતા પરમ છે.

વિદેહીપણે જનકરાજાની પ્રવૃત્તિ તે અત્યંત ઉદાસ પરિણામને લીધે રહેતી; ઘણુંકરીને તેમને તે સહજ સ્વરૂપમાં હતી, તથાપિ કોઈ માયાના દુરંત પ્રસંગમાં સમુદ્રને વિષે જેમ નાવ યત્કિંચિત્ ઢોલાયમાન થાય તેમ તે પરિણામનું ઢોલાયમાન થવાપણું સંભવિત હોવાથી પ્રત્યેક માયાના પ્રસંગમાં કેવલ જેની ઉદાસ અવસ્થા છે, એવા નિજગુરુ અષ્ટાવક્રની શરણતા સ્વીકારી હોવાથી માયાને સુખે તરી શકાય એમ થતું હતું. કારણ કે મહાત્માના આલંબનની એવી જ બલવત્તરતા છે.

(૨)

(૧) લૌકિક દૃષ્ટિ તમે અને અમે પ્રવર્તેશું તો પછી અલૌકિક દૃષ્ટિ પછી કોણ પ્રવર્તેશું ?

આત્મા એક છે કે અનેક છે, કર્તા છે, કે અકર્તા છે, જગતનો કોઈ કર્તા છે કે જગત સ્વતઃ છે, એ વગેરે ક્રમે કરીને સત્સંગે સમજવાયોગ્ય છે; એમ જાણીને પત્રવાટે તે વિષે હાલ લેખવામાં આવ્યું નથી.

સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અલંકાર વિશ્વાસ રાખવાનું ફલ નિશ્ચયે મુક્તપણું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાયે અમને જાણવામાં છે, અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પળ જાણીએ છીએ, તેમ જ પરમાર્થચિંતા પળ સત્સંગના વિયોગને લીધે રહે છે તે પળ જાણીએ છીએ,—બેય પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુલ—વ્યાકુલપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પળ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી; હવે એ બેય પ્રકારને માટે ચોક્કસ શબ્દોમાં નીચે જે કંઈ મનને વિષે છે તે લેખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે.

સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે, તે જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી, સહન કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કર્મ નથી કે જે ટાલવા માટે જ્ઞાની પુરુષને પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે, ત્યારથી કોઈ પળ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સંસારિક સાધન પોતાસંબંધીકે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે; અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પલ પળ મંદપણું આવ્યું હોય એમ હજુસુધીમાં થયું છે એમ માંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે તે ચિંતાનો કોઈ પળ ભાગ જેટલો બને તેટલો વેદવા દિશ્ચિયે છે. પળ એમ તો કોઈ કાલ બન્યું નથી, તે કેમ બને ? અમને પળ ઉદયકાલ એવો વર્તે છે કે હાલ રિદ્ધિયોગ હાથમાં નથી.

પ્રાણીમાત્ર પ્રાયે આહાર, પાણી પામી રહે છે. તો તમજેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે તેથી વિપર્યય પરિણામ આવે એવું જે ધારવું તે યોગ્ય જ નથી. કુટુંબની લાજ વારંવાર આડી આવી જે આકુલતા આપે છે, તે ગમે તો રાખીએ અને ગમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરુપાય-પણું રહ્યું તેમાં તો જે થાય તે યોગ્ય જ માનવું એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે.

અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતી વર્તતી હોવાને લીધે છે. આત્માનાં સ્વરૂપસંબંધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્ય-ભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

બંધ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે, તે દર્શન નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે; અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને જોગ્ય જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઈએ તો તે શ્રી તીર્થંકરદેવ છે.

અને એ જે શ્રી તીર્થંકરદેવનો અંતર આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દૃઢ કરીને માસે છે.

કારણ કે અમારું અનુભવજ્ઞાન તેનું ફલ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયિ સ્વસ્થ છઈએ, સાચા છઈએ.

વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેલું વધારે રુચિકર લાગે છે; સુસ્વની ઇચ્છા નથી પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

જગત્નાં કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવા વિષે લક્ષ્યું તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઈ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સહજ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદય-કાલ હાલ સમીપમાં જણાતો નથી; તો તે ઉદરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી.

“ માગી સ્વાઈને ગુજરાન ચલાવશું, પણ સ્વેદ નહીં પામીએ, જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગલ તે દુઃખ તૃણ માત્ર છે ” આ ભાવાર્થનું જે વચન લક્ષ્યું છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો ! એવું જે વચન તે સ્ત્રી જોગ્યતા વિના નિકળવું સંભવિત નથી.

(૨) “ જીવ એ પુદ્ગલીપદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી, તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી, તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપ સત્તા શિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ऐश्वर्यતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહીં. વસ્તુત્વ ધર્મે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પરસંગી પણ નથી ” એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ “ જીવ નવી પુગ્ગલી ” વગેરે પદોનો છે.

સુખદુઃખરૂપ કરમ ફલ જાણો, નિશ્ચય એક આનંદો રે,
ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનચંદો રે —

(વાસુપુજ્યસ્તવન—આનંદધન)

(૩)

અત્ર સમાધિ છે. પૂર્ણજ્ઞાને કરીને યુક્ત એવી જે સમાધિ તે વારંવાર સાંભરે છે.

પરમસત્ત્વનું ધ્યાન કરીએ છીએ. ઉદાસપણું વર્તે છે.

૨૭૧.

મુંબઈ. મહા વદ ૪ શુક્ર. ૧૯૪૮.

જો તરફ ઉપાધિની જ્વાલા પ્રજ્વલતી હોય તે પ્રસંગમાં સમાધિ રહેવી એ પરમ દુષ્કર છે. અને એ વાત તો પરમજ્ઞાની વિના થવી વિકટ છે; અમને પણ આશ્ચર્ય થઈ આવે છે, તથાપિ એમ પ્રાયે વર્ત્યા જ કરે છે, એવો અનુભવ છે.

આત્મભાવ યથાર્થ જેને સમજાય છે, નિશ્ચલ રહે છે, તેને એ સમાધિ પ્રાપ્ત હોય છે.

સમ્યક્ દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છઈએ; અને તેવો અનુભવ છે.

૨૭૨.

મુંબઈ. મહા વદ ૯ સોમ. ૧૯૪૮.

જ્યહિ તેં ચેનત વિભાવસોં ઉલટિ આપુ,
સમો પાઈં અપનો સુભાવ ગહિ લીનો હૈ;

તબહિ તૈં જો જો લેનજોગ સો સો સબ લીનો,
જો જો ત્યાગજોગ સો સો સબ છાંડી દીનો હૈ.
લેવેકી ન રહી ટોર, ત્યાગિવેકોં નાહી ઔર,
બાકી કહા ઉવર્યોં જુ, કારજ નવીનો હૈ,
સંગત્યાગી, અંગત્યાગી, વચનતરંગત્યાગી,
મનત્યાગી, બુદ્ધિત્યાગી, આપા શુદ્ધ કીનો હૈ.

કેવી અદ્ભુત દશા ?

૨૭૩.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૦ ભોમ. ૧૯૪૮.

આત્માપણે કેવલ ડાગાર અવસ્થા વર્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપને વિષે કેવલ જાગૃત હોય ત્યારે તેને કેવલજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો આશય છે.

“આત્મા” જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તેજ પદાર્થની તેજ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તેજ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

એવું સ્વરૂપ જેને માસ્યું છે તેવા પુરુષને વિષે નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને તે પુરુષને બીજરુચિ-સમ્યક્ત્વ છે.

તેવા પુરુષની નિષ્કામ ભક્તિ અબાધાઈ પ્રાપ્ત થાય એવા ગુણો જે જીવમાં હોય તે જીવ માર્ગાનુસારી હોય એમ જિન કહે છે.

અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહપ્રત્યે હોય તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ છે, અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં, પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી. “આત્માપણું” એ ધ્વનિ શિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના મહાન્યાગમાં સ્મરણજોગ નથી. અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના, તે સ્થિતિ વિના અન્ય સર્વ ક્લેશરૂપ છે.

૨૭૪.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૧ સુધ. ૧૯૪૮.

શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામેં કેલી કરે,

શુદ્ધતામેં થિર ન્દે અમૃત ધારા વરસે.

(સમયસાર)

૨૭૫.

સુંબઈ. મહા વદ ૧૪ જાનિ. ૧૯૪૮.

અદ્ભુત દશાના કાવ્યનો અર્થ ભૂલી મોકલ્યો તે યથાર્થ છે. અનુભવનું જેમ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન હોય છે. તેમ એવાં કાવ્યો, શબ્દો, વાક્યો યથાતથ્યરૂપે પરિણમે છે; આશ્ચર્યકારકદશાનું એમાં વર્ણન છે.

સત્પુરુષનું ઓલસાણ જીવને નથી પડતું અને પોતા સમાન વ્યવહારિક કલ્પના તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને ક્યા ઉપાયથી ટલે? તે ભૂલશો. ઉપાધિ પ્રસંગ બહુ રહે છે. સત્સંગ વિના જીવીએ છીએ.

૨૭૬.

મુંબઈ. મહા વડ, ૧૧ રવિ. ૧૯૪૮.

લેવેકી ન રહી ઠોર, ત્યાગિવેકી નાહિં ઔર,
બાકી કહા ઉબર્યો જુ, કારજ નવીનો હૈ?

સ્વરૂપનું ભાન થવાથી પૂર્ણકામપણું પ્રાપ્ત થયું. ઇટલે હવે બીજું કોઈ ક્ષેત્ર કંઈ પણ લેવાને માટે રહ્યું નથી. સ્વરૂપનો તો કોઈ કાળે ત્યાગ કરવાને મૂર્ખ પણ ઇચ્છે નહીં; અને જ્યાં કેવલ સ્વરૂપસ્થિત છે ત્યાં તો પછી બીજું કંઈ રહ્યું નથી, ઇટલે ત્યાગવાપણું પણ રહ્યું નહીં. હવે જ્યારે લેવું, દેવું એ બંને નિવૃત્ત થઈ ગયું ત્યારે બીજું કોઈ નવીન કાર્ય કરવાને માટે શું ઉગર્યું? અર્થાત્ જેમ થવું જોઈએ તેમ થયું ત્યાં પછી બીજી લેવાદેવાની જંજાલ ક્યાંથી હોય? ઇટલે કહે છે કે અહીં પૂર્ણકામતા પ્રાપ્ત થઈ.

૨૭૭.

મુંબઈ. મહા વડ, ૧૯૪૮.

ॐ

ન ગમતું એવું ક્ષણવાર કરવાને કોઈ ઇચ્છતું નથી. તથાપિ તે કરવું પડે છે એ એમ સૂચવે છે, કે પૂર્વકર્મનું નિબંધન અવશ્ય છે.

અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી. તથાપિ અનેક વર્ષો થયાં વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જઈએ છીએ.

જ્યાંસુધી સંસાર છે ત્યાંસુધી કોઈ જાતની ઉપાધિ હોવી તો સંભવે છે. તથાપિ અવિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે, અર્થાત્ સમાધિ જ છે.

આ દેહ ધારણ કરીને જો કે કોઈ મહાન્ શ્રીમંતપણુ ભોગવ્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વૈભવ પ્રાપ્ત થયો નથી, કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારેસહિત દિવસ ગાઝ્યા નથી, પોતાનાં ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવ્યાં નથી, અને હજુ યુવાવસ્થાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે, તથાપિ એ કોઈની આત્મભાવે અમને કંઈ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી એ એક મોટું આશ્ચર્ય જાણી વર્તીએ છીએ. અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ બંને સમાન થયાં જાણી ઘણા પ્રકારે અવિકલ્પ સમાધિને જ અનુભવીએ છીએ.

એમ છતાં વારંવાર બનવાસ સાંભરે છે, કોઈ પ્રકારનો લોકપરિચય રુચિકર થતો નથી, સત્સંગમાં સુરતી પ્રવાહાં કરે છે અને અવ્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિયોગમાં રહીએ છીએ.

એક અવિકલ્પસમાધિ શિવાય બીજું સ્વરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતન રહેતું નથી, રુચિ રહેતી નથી, અથવા કંઈ કામ કરાતું નથી.

જ્યોતિષાદિ વિદ્યા કે અણિમાદિ સિદ્ધિ એ માયિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનું સ્મરણ પણ કંઈ જ થાય છે. તે વાટે કોઈ વાત જાણવાનું અથવા સિદ્ધ કરવાનું ક્યારેય યોગ્ય લાગતું નથી, અને એ વાતમાં કોઈ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

પૂર્વ નિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે, તે તે પ્રકારે ૦ ૦ ૦ અનુક્રમે વેદન કર્યાં જવાં એમ કરવું યોગ્ય લાગ્યું છે.

તમે પળ તેવા અનુક્રમમાં ગમે તેટલા થોડા અંશે પ્રવર્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ રાખજો. અને કોઈ પળ કામના પ્રસંગમાં વધારે શોચમાં પડવાનો અભ્યાસ ઓછો કરજો, એમ કરવું અથવા થવું એ જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે.

કોઈ પળ પ્રકારનો ઉપાધિ પ્રસંગ લૂતો છો, તે જોકે વાંચ્યામાં આવે છે, તથાપિ તે વિષે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહીં હોવાથી ઘણુંકરીને ઉત્તર લેવાનું પળ બનતું નથી, એ દોષ કહો કે ગુણ કહો પળ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે.

સંસારિક ઉપાધિ અમને પળ ઓછી નથી. તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહીં હોવાથી તેથી ગમરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદય કાળને લીધે હાલ તો સમાધિ ગૌણભાવે વર્તે છે; અને તે માટેનો શોચ રહ્યા કરે છે.

લઃ વીતરાગભાવના યથાયોગ્ય.

૨૭૮.

મુંબઈ. મહા. ૧૯૪૮.

દીર્ઘ કાલસુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે; અને એ બોધબીજ તે પ્રાપ્તિ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ હોય છે.

જિને બાવિશ પ્રકારના પરિસહ કહ્યા છે, તેમાં દર્શનપરિસહ નામે એક પરિસહ કહ્યો છે, તેમ જ એક બીજો અજ્ઞાનપરિસહ નામનો પરિસહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિસહનો વિચાર-કરવા યોગ્ય છે; એ વિચાર કરવાની તમારી ભૂમિકા છે; અર્થાત્ તે ભૂમિકા (ગુણસ્થાનક) વિચારવાથી કોઈ પ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

કોઈ પળ પ્રકારે પોતે કંઈ મનમાં સંકલ્પ્યું હોય કે આવી દશામાં આવીએ અથવા આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરીએ તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેલું પ્રાપ્તિ (જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ સમજાયે) સ્વોદું છે, એમ જણાય છે.

યથાર્થ બોધ ઘટલે શું? તેનો વિચાર કરી, અનેકવાર વિચાર કરી પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

અધ્યાત્મસારનું વાંચન, શ્રવણ ચાલે છે તે સારું છે. અનેકવાર ગ્રંથ વંચાવાની ચિંતા નહીં, પળ કોઈ પળ પ્રકારે તેનું અનુપ્રેક્ષન દીર્ઘકાલસુધી રહ્યા કરે એમ કરવું યોગ્ય છે.

પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પળ પ્રકારનું આકુલ વ્યાકુલપણું રાખવું તેને દર્શનપરિસહ કહ્યા છે. એ પરિસહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે; પળ જો ધીરજથી તે વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે.

તમે દર્શનપરિસહમાં કોઈ પળ પ્રકારે વર્તો છો, એમ જો તમને લાગતું હોય તો તે ધીરજથી વેદવા યોગ્ય છે; એમ ઉપદેશ છે. દર્શન પરિસહમાં તમે પ્રાપ્ત છો, એમ અમે જાણીએ છીએ.

કોઈ પળ પ્રકારની આકુલતા વિના વૈરાગ્યભાવનાએ, વીતરાગભાવે, જ્ઞાની વિષે પરમભક્તિભાવે સત્શાસ્ત્રાદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો હાલ તો યોગ્ય છે.

કોઈ પળ પ્રકારની પરમાર્થસંબંધે મનથી કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ઇચ્છા કરવી નહીં; અર્થાત્ કંઈ પળ પ્રકારના દિવ્યતેજયુક્ત પદાર્થોં હ્યાદિ દેસાવા વગેરેની ઇચ્છા, મનઃકલ્પિત ધ્યાનાદિ એ સર્વ સંકલ્પની જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ કરવી.

શાંતસુધારસમાં કહેલી માવના, અધ્યાત્મસારમાં કહેલો આત્મનિશ્ચયાધિકાર એ ફરિફરી મનન કરવા યોગ્ય છે. એ બેનું વિશેષણું માનવું.

આત્મા છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, આત્મા નિત્ય છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, આત્મા કર્તા છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, આત્મા મોક્ષ છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, મોક્ષ છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, અને તેનો ઉપાય છે એમ જે પ્રમાણથી જણાય, તે વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મસારમાં અથવા બીજા ગમે તે ગ્રંથમાં એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી. કલ્પનાનો ત્યાગકરી વિચારવા યોગ્ય છે.

જનકવિદેહીની વાત હાલ જાણવાનું ફલ તમને નથી.

૨૭૫.

સુંબઈ. મહા. ૧૯૪૮.

ૐ

પ્રાંતિગતપણે સુખસ્વરૂપ માસે છે એવા આ સંસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ માસવું અસંમવિત છે, અને સત્સંગનું મહાત્મ્ય પળ તથારૂપણે માસ્યમાન થવું અસંમવિત છે. જ્યાંસુધી તે સંસારગત વહાલપ અસંસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી સ્વચિત્ત કરી અપ્રમત્તપણે વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાલને વિષે અવિસંવાદ જાણી નિષ્કામપણે લેવી છે.

૨૮૦.

સુંબઈ. પાગળ શુદ્ધ ૪ શુષ. ૧૯૪૮.

(૧)

આરંભ અને પરિગ્રહનો જેમ જેમ મોહ મટે છે, જેમ જેમ તેને વિષેથી પોતાપણાનું અભિમાન મંદ પરિણામને પામે છે, તેમ તેમ મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થયા કરે છે. અનંત કાલના પરિચયવાહું એ અભિમાન પ્રાયે એકદમ નિવૃત્ત થતું નથી; તેટલા માટે તન, મન, ધનાદિ જે કંઈ પોતાપણે વર્તતાં હોય છે, તે જ્ઞાની પ્રત્યે અર્પણ કરવામાં આવે છે. પ્રાયે જ્ઞાની કંઈ તેને ગ્રહણ કરતા નથી પણ તેમાંથી પોતાપણું મટાડવાનું જ ઉપદેશે છે; અને કરવા યોગ્ય પણ તેમ જ છે કે આરંભ, પરિગ્રહને વારંવારના પ્રસંગે વિચારી વિચારી પોતાનાં થતાં અટકાવવાં. ત્યારે મુમુક્ષુતા નિર્મલ હોય છે.

(૨)

“સત્પુરુષની ઓઠલાળ જીવને નથી પડતી, અને વ્યવહારિક કલ્પના પોતા સમાન તે પ્રત્યે રહે છે, એ જીવને ક્યા ઉપાયથી ટલે?” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર યથાર્થ લેલ્યો છે. એ ઉત્તર જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનીનો આશ્રિત માત્ર જાણી શકે, કહી શકે અથવા લેવી શકે તેવો છે. માર્ગ કેવો હોય? એ જેને બોધ નથી, તેવા શાસ્ત્રાભ્યાસી પુરુષો તેનો યથાર્થ ઉત્તર ન કરી શકે તે પણ યથાર્થ જ છે. “શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે” એ પદવિષે હવે પછી લેવાયું.

અંબારામજીનાં પુસ્તક વિષે આપે વિશેષ વાંચન કરી જે અભિપ્રાય લેલ્યો તે હવે પછી વાત ચિત્તમાં વિશેષ જણાવાય તેમ છે. અમે એ પુસ્તકનો ષળો ભાગ જોયો છે; પણ સિદ્ધાંત જ્ઞાનમાં

વિષટતી વાતો લાગે છે, અને તેમજ છે, તથાપિ તે પુરુષની દશા સારી છે, માર્ગાનુસારી જેવી છે એમ તો કહીએ છીએ. જેને સિદ્ધાંતિક અથવા યથાર્થ જ્ઞાન અમે માન્યું છે તે અતિ અતિ સૂક્ષ્મ છે, પણ તે થાય તેવું જ્ઞાન છે. વિશેષ હવે પછી.

૨૮૧.

શુબર્હ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૦ સુષ. ૧૯૪૮.

‘હવે પછી લક્ષીશું, હવે પછી લક્ષીશું’ એમ લક્ષીને ઘણીવાર લેખવાનું બન્યું નથી, તે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે; કારણકે ચિત્તસ્થિતિ ઘણુંકરી વિદેહી જેવી વર્તે છે; એટલે કાર્યને વિષે અવ્યવસ્થા થઈ જાય છે. જેવી હાલ ચિત્તસ્થિતિ વર્તે છે, તેવી અમુક સમયસુધી વર્ત્યા વિના છૂટકો નથી.

ઘણા ઘણા જ્ઞાની પુરુષો થઈ ગયા છે, તેમાં અમારી જેવો ઉપાધિ પ્રસંગ અને ચિત્તસ્થિતિ ઉદાસીન, અતિ ઉદાસીન તેવા-ઘણુંકરીને પ્રમાણમાં થોડા થયા છે. ઉપાધિ પ્રસંગને લીધે આત્મા સંબંધી જે વિચાર તે અલંકાર પળે થઈ શકતો નથી અથવા ગૌણપણે થયા કરે છે, તેમ થવાથી ઘણો કાલ પ્રપંચ વિષે રહેવું પડે છે; અને તેમાં તો અત્યંત ઉદાસ પરિણામ થઈ ગયેલ હોવાથી ક્ષણવાર પણ ચિત્ત ટકી શકતું નથી, જેથી જ્ઞાનીઓ સર્વસંગ પરિત્યાગ કરી અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે છે. સર્વસંગ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ એવો છે કે અલંકારપણે આત્મધ્યાન કે બોધ મુખ્યપણે ન રચાવી શકે એવો સંગ. આ અમે ટુંકામાં લેખ્યું છે; અને તે પ્રકારને વાસ્તવ્ય, અંતરથી મજ્યા કરીએ છીએ.

દેહ છતાં મનુષ્ય પૂર્ણ વીતરાગ થઈ શકે એવો અમારો નિશ્ચલ અનુભવ છે. કારણકે અમે પણ નિશ્ચય તેજ સ્થિતિ પામવાના છીએ, એમ અમારો આત્મા અલંકારપણે કહે છે; અને એમ જ છે, જરૂર એમ જ છે. પૂર્ણ વીતરાગની ચરણરજ નિરંતર મસ્તકે હો, એમ રહ્યા કરે છે. અત્યંત વિકટ એવું વીતરાગત્વ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે; તથાપિ તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સદેહે પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિશ્ચય છે. પ્રાપ્ત કરવાને પૂર્ણ યોગ્ય છે એમ નિશ્ચય છે, સદેહે તેમ થયા વિના અમને ઉદાસીનતા મટે એમ જણાતું નથી, અને તેમ થવું સંભવિત છે, જરૂર એમ જ છે.

પ્રશ્નોના ઉત્તર ઘણુંકરીને લેખવાનું બની શકશે નહીં; કારણકે ચિત્તસ્થિતિ જણાવી તેવી વત્યા કરે છે. હાલ ત્યાં કંઈ વાંચવા, વિચારવાનું ચાલે છે કે શી રીતે, તે કંઈ પ્રસંગોપાત લેખશો. ત્યાગને ઇચ્છીએ છીએ; પણ થતો નથી. તે ત્યાગ કદાપિ તમારી ઇચ્છાને અનુસરતો કરીએ, તથાપિ તેટલું પણ હાલ તો બનવું સંભવિત નથી. અભિજ્ઞ બોધમયના પ્રણામ પહોંચે.

૨૮૨.

શુબર્હ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૧ સુષ. ૧૯૪૮

(૧)

ઉદાસ પરિણામ આત્માને મજ્યા કરે છે. નિરૂપાયતાનો ઉપાય કાઢ છે. સમજવા વિષેની જે વિગત લખી છે, તે સ્તરી છે. એ વાતો જ્યાંસુધી જીવના સમજ્યામાં આવતી નથી, ત્યાંસુધી યથાર્થ ઉદાસીન પરિણતિ પણ થવી કઠણ લાગે છે.

“સત્પુરુષ નથી ઓઠલવામાં આવતા !” એ બગેરે પ્રશ્નો ઉત્તર સહિત લખી મોકલવાનો વિચાર

તો થાય છે, પણ લક્ષવામાં ચિત્ત જેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી, અને તે વઢી અલ્પકાલ રહે છે, ઘટલે ધારેલું લક્ષી શકાતું નથી. આત્માને ઉદાસ પરિણામ અત્યંત ભજ્યા કરે છે. એક અર્ધી જિજ્ઞાસ્ય વૃત્તિવાળા પુરુષને એક પત્ર લક્ષી, મોકલવા માટે આઠેક દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું. પાછલથી અમુક કારણથી ચિત્ત અટકતાં તે પત્ર પડતર રહેવા દીધું હતું, જે વાંચવા માટે આપને વીડી આપ્યું છે.

જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓઠલે છે, તે ધ્યાનાદિને ઇચ્છે નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે. માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓઠલે છે અને મજે છે, તેજ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.

(૨)

વિશેષે કરીને વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં શ્રીરામે જે પોતાને વૈરાગ્યનાં કારણો લાગ્યાં તે જણાવ્યાં છે, તે ફરિફરી વિચારવાં જેવાં છે.

૨૮૩.

મુંબઈ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૧૧ ગુરુ. ૧૯૪૮.

ચિ. ચંદુના સ્વર્ગવાસના સ્વર વાંચી સ્વેદ થયો. જે જે પ્રાણીઓ દેહ ધારણ કરે છે, તે તે પ્રાણીઓ તે દેહનો ત્યાગ કરે છે, એમ આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ સિદ્ધ દેસવાય છે; તેમ છતાં આપણું ચિત્ત તે દેહનું અનિત્યપણું વિચારી નિત્ય પદાર્થના માર્ગને વિષે ચાલતું નથી એ શોચનીય વાતનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

મનને ધીરજ આપી ઉદાસી નિવૃત્ત કર્યેં છૂટકો છે. દીલગીરી ન કરતાં ધીરજથી તે દુઃખ સહન કરવું એજ આપણો ધર્મ છે.

આ દેહ પણ જ્યારે ત્યારે એમજ ત્યાગવાનો છે, એ વાત સ્મરણમાં આવ્યા કરે છે, અને સંસારપ્રતિ વૈરાગ્ય વિશેષ રહ્યા કરે છે.

પૂર્વ કર્મને અનુસરી જે કંઈ પણ સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે સમાન ભાવથી વેદવું એ જ્ઞાનીની શિલામણ સાંભરી આવી છે, તે લક્ષી છે. માયાની રચના ગહન છે.

૨૮૪.

મુંબઈ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૩ શુક્ર. ૧૯૪૮.

અત્યંત પરિણામમાં ઉદાસીનતા પરિણમ્યા કરે છે. જેમ જેમ તેમ થાય છે, તેમ તેમ પ્રવૃત્તિ પ્રસંગ પણ વધ્યા કરે છે. જે પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, એમ નહીં ધારેલું તે પણ પ્રાપ્ત થયા કરે છે; અને એથી એમ માનીએ છૈયે કે ઉતાવળે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં કર્મો નિવૃત્ત થવાને માટે ઉદયમાં આવે છે.

૨૮૫.

મુંબઈ. ફાગણ શુદ્ધ ૧૪ શુક્ર. ૧૯૪૮.

કોઈનો દોષ નથી, અમે કર્મ વાંચ્યાં માટે અમારો દોષ છે.

જ્યોતિષની આજ્ઞા સંબંધી કેટલીક વિગત લક્ષી તે વાંચી છે. ઘણો ભાગ તેનો જાણવામાં છે. તથાપિ ચિત્ત તેમાં જરાય પ્રવેશ કરી શકતું નથી. અને તે વિષેનું વાંચવું સાંભળવું કદાપિ ચમત્કારિક હોય, તોપણ બોજારૂપ લાગે છે. ઓઢી પણ તેમાં રુચિ રહી નથી.

અમને તો માત્ર અપૂર્વે એવા સત્તા જ્ઞાને વિષે જ રુચિ રહે છે. બીજું જે કંઈ કરવામાં આવે છે કે અનુસરવામાં આવે છે તે બધું આસપાસનાં બંધનને ભૂંડેને કરવામાં આવે છે.

હાલ જે કંઈ વ્યવહાર કરીએ છીએ, તેમાં દેહ અને મનને બાહ્ય ઉપયોગ વર્તાવવો પડે છે તેથી અત્યંત આકુલતા આવી જાય છે.

જે કંઈ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવ્યાં છે તે કર્યો નિવૃત્ત થવા અર્થે, ભોગવી લેવા અર્થે, થોડા કાલમાં ભોગવી લેવાને અર્થે આ વેપાર નામનું વ્યવહારિક કામ બીજાને અર્થે સેવીએ છીએ.

આ કામની પ્રવૃત્તિ કરતી વસ્તુને જેટલી અમારી ઉદાસીન દશા હતી તેથી આજ વિશેષ છે.

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને વ્યવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે ને પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય એમ તો કોઈ કાલે બને જ નહીં. આ કામની નિવૃત્તિ પૂર્વકર્મ જોતાં તો હાલ થાય તેવું દેખાતું નથી.

આ કામ પછી ત્યાગ એવું અમે તો જ્ઞાનમાં જોયું હતું; અને હાલ આવું સ્વરૂપ દેખાય છે, એટલી આશ્ચર્ય વાર્તા છે. અમારી વૃત્તિને પરમાર્થ આડે અવકાશ નથી, તેમ છતાં ઘણો સ્વરો કાલ આ કામમાં ગાઢીએ છીએ.

૨૮૬.

મુંબઈ. કાગળ શુદ્ધ ૧૫ રતિ. ૧૯૪૮.

જે જ્ઞાને કરીને મવાંત થાય છે, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું જીવને ઘણું દુલ્લભ છે, તથાપિ તે જ્ઞાન, સ્વરૂપે તો અત્યંત સુગમ છે એમ જાણીએ છીએ. તે જ્ઞાન સુગમપણે પ્રાપ્ત થવામાં જે દશા જોઈએ છે, તે દશા પ્રાપ્ત થવી ઘણી ઘણી કઠણ છે; અને એ પ્રાપ્ત થવાનાં જે બે કારણ તે મલ્યા વિના જીવને અનંત કાલ થયાં રસડવું પડયું છે, જે બે કારણ મલ્યે મોક્ષ હોય છે.

૨૮૭.

મુંબઈ. કાગળ શુદ્ધ ૪ ગુરુ. ૧૯૪૮.

ચિત્તને વિષે અવિશેષપણે રહેજો, સમાધિ રાખજો. તે વાર્તા ચિત્તમાં નિવૃત્ત કરવાને અર્થે આપને લક્ષી છે, જેમાં તે જીવની અનુકંપા શિવાય બીજો હેતુ નથી; અમને તો ગમે તેમ હો તોપણ સમાધિ જ રાખ્યા કરવાની દૃઢતા રહે છે. પોતાને જે કાંઈ આપત્તિ, વિટંબના, મુંઝવણ કે એવું કાંઈ આવી પડે તેને માટે કોઈ પ્રત્યે દોષનું આરોપણ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. તેમ પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જોતાં તે, જીવનો દોષ છે. વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોતાં નહીં જેવો છે, અને જીવની જ્યાંસુધી વ્યવહારિક દૃષ્ટિ હોય છે ત્યાંસુધી પારમાર્થિક દોષનો સ્વાલ આવવો બહુ દુષ્કર છે.

મોક્ષનાં બે મુખ્ય કારણ જે તમે લક્ષ્યાં છે તે તેમ જ છે. પછી વિશેષ લક્ષીશ.

૨૮૮.

મુંબઈ. કાગળ શુદ્ધ ૬ રતિ. ૧૯૪૮.

અત્ર ભાવસમાધિ તો છે. દ્રવ્યસમાધિ આવવાને માટે પૂર્વ કર્મ નિવૃત્ત થવાં યોગ્ય છે.

દુસમકાલનું મોટામાં મોટું ચિન્હ શું? અથવા દુસમ કાલ કયો કહેવાય? અથવા કિયાં મુખ્ય લક્ષણે તે ઓળખી શકાય? એજ વિજ્ઞાપન.

લી૦ બોધબીજ.

૨૮૯.

મુંબઈ. કાગળ વદ ૧૦ જુલ. ૧૯૪૮.

(૧)

ૐ

ઉપાધિ ઉદયપણે પ્રવર્તે છે. પૂર્વકર્મ તરત નિવૃત્ત થાય એમ કરિયે છિયે.

(૨)

કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગનો જોગ બને તો તે કર્યા રહેવું, એ કર્તવ્ય છે. અને જે પ્રકારે જીવને મારાપણું વિશેષ થયા કરતું હોય અથવા વધ્યા કરતું હોય તે પ્રકારથી જેમ બને તેમ સંકોચાતું રહેવું એ સત્સંગમાં પણ ફલ આપનાર ભાવના છે.

૨૯૦.

મુંબઈ. સોમવતી કાગળ વદ ૧, સોમ. ૧૯૪૮.

ૐ

જાણીએ છીએ કે ઘણા કાલે જે પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું છે, તે તેથી થોડા કાલે પ્રાપ્ત થવા માટે તે ઉપાધિ જોગ વિશેષ પળે વર્તે છે.

હાલ અત્ર અમે વ્યવહારિક કામ તો પ્રમાણમાં ઘણું કરીએ છીએ, તેમાં મન પણ પૂરી રીતે દૃઢ્યે છે; તથાપિ તે મન વ્યવહારમાં ચોટતું નથી, પોતાને વિષે જ રહે છે, પટલે વ્યવહાર બહુ બોજારૂપે રહે છે. આલો લોક ત્રણે કાલને વિષે દુઃખે કરીને પીડાતો માનવામાં આવ્યો છે; અને તેમાં પણ આ વર્તે છે, તે તો મહા દુઃસમકાલ છે; અને સર્વ પ્રકારે વિશ્રાંતિનું કારણ થવો જે કર્તવ્યરૂપ શ્રી સત્સંગ તે તો સર્વ કાલને વિષે પ્રાપ્ત થવો દુલ્ભ છે. તે આ કાલમાં પ્રાપ્ત થવો ઘણો ઘણો દુલ્ભ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. અમે કે જેનું મન પ્રાયે ક્રોધથી, માનથી, માયાથી, લોભથી, હાસ્યથી, રતિથી, અરતિથી, ભયથી, શોકથી, જુગુપ્સાથી કે શબ્દાદિક વિષયોથી અપ્રતિબંધ જેવું છે; કુટુંબથી, ધનથી, પુત્રથી, વૈભવથી, સ્ત્રીથી, કે દેહથી મુક્ત જેવું છે; તે મનને પણ સત્સંગને વિષે બંધન રાखવું બહુ બહુ રક્ષા કરે છે.

૨૯૧.

મુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૨ જુલ. ૧૯૪૮.

આ લોકસ્થિતિ જ એવી છે કે તેમાં સત્યનું ભાવન કરવું પરમ વિકટ છે. રક્ષા બધી અસત્યના આગ્રહની ભાવના કરાવવાવાળી છે.

લોકસ્થિતિ આશ્ચર્યકારક છે.

જ્ઞાનીને સર્વસંગપરિત્યાગ કરવાનો દેવ શો હશે ?

૨૯૨.

મુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૯ જુલ. ૧૯૪૮.

કોઈ કોઈ દુઃખના પ્રસંગોમાં કંટાળો થઈ આવે છે અને તેને લીધે વૈરાગ્ય પણ રહે છે, પણ જીવનું સ્વરૂપ કલ્યાણ અને સુખ તો એમ જણાય છે કે તે બધું કંટાળાનું કારણ આપણું ઉપાર્જન કરેલું પ્રારબ્ધ છે, જે ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં. અને તે સમતાપ કરી ભોગવવું

યોગ્ય છે. માટે મનનો કંટાળો જેમ બને તેમ સમાવવો અને ઉપાર્જન કર્યા ન હોય એવાં કર્મ મોગવવામાં આવે નહીં, એમ જાણી બીજા કોઈના પ્રત્યે દોષ દ્રષ્ટિ કર્યાની વૃત્તિ જેમ બને તેમ શમાવી સમતાએ વર્તવું એ યોગ્ય લાગે છે. અને એજ જીવને કર્તવ્ય છે.

૨૯૩.

સુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ શુક્ર. ૧૯૪૮.

ૐ

(૧)

સમય માત્ર પળ અપ્રમત્તધારાને નહીં વિસ્મરણ કરતું એવું જે આત્માકાર મન તે વર્તમાન સમયે ઉદય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે; અને જે કોઈ પળ પ્રકારે વર્તાય છે, તેનું કારણ પૂર્વે નિબંધન કરવામાં આવેલો એ ઉદય છે. તે ઉદયને વિષે પ્રીતિ પળ નથી, અને અપ્રીતિ પળ નથી. સમતા છે; કરવા યોગ્ય પળ એમ જ છે.

(૨)

સમકીર્તની ફરસના થઈ ક્યારે ગણાય ! કેવી દશા વર્તતી હોય ? એ વિષેનો અનુભવ કરીને લક્ષણો. સંસારી ઉપાધિનું જેમ થતું હોય તેમ થવા દેવું, કર્તવ્ય એજ છે, અભિપ્રાય એજ રક્ષા કરે છે. ધીરજથી ઉદયને વેદવો યોગ્ય છે.

(૩)

પ્રતિબંધપણું દુઃસ્વદાયક છે.

સ્વરૂપસ્થ યથાયોગ્ય.

૨૯૪.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧ શુક્ર. ૧૯૪૮.

આત્મસમાધિપૂર્વક યોગઉપાધિ રક્ષા કરે છે; જે પ્રતિબંધને લીધે હાલતો કંઈ ઇચ્છિત કરી શકાતું નથી.

આવા જ દેતુએ કરીને શ્રી ઋષાભાદિ જ્ઞાનીઓએ શરીરાદિ પ્રવર્તતાનાં માનનો પળ ત્યાગ કર્યો હતો.

સમસ્થિતભાવ.

૨૯૫.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૫ રવિ. ૧૯૪૮.

સત્સંગ થવાનો પ્રસંગ ઇચ્છાયે છે, પળ ઉપાધિ યોગનો જે ઉદય તે પળ વેદવા વિના ઉપાય નથી. જગત્માં બીજા પદાર્થો તો અમને કંઈ રુચિનાં કારણ રક્ષાં નથી. જે કંઈ રુચિ રહી છે તે માત્ર એક સત્યનું ધ્યાન કરનારા એવા સંત પ્રત્યે, જેમાં આત્માને વર્ણવ્યો છે એવા સત્શાસ્ત્ર પ્રત્યે, અને પરેચ્છાએ પરમાર્થનાં નિમિત્ત કારણ એવાં દાનાદિ પ્રત્યે રહી છે. આત્માતો કૃતાર્થ સમજાય છે.

૨૯૬.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૫ રવિ. ૧૯૪૮.

જગત્ના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને જીવ પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે. જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઈને પામ્યો નથી. જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્દર્શન થાય છે.

માર્ગ બે પ્રકારનો જાણીએ છે. એક ઉપદેશ થવા અર્થેનો માર્ગ, એક વાસ્તવ્ય માર્ગ; વિચાર-સાગર ઉપદેશ થવા અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે. જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ ત્યારે જૈની

થવાને નથી જણાવતા, વેદાંત શાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ ત્યારે વેદાંતી થવા નથી જણાવતા, તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ ત્યારે અન્ય થવા નથી જણાવતા; માત્ર જે જણાવીએ છીએ, તે તમ સર્વને ઉપદેશ અર્થે જણાવીએ છીએ. જૈન અને વેદાંતી આદિનો મેદ હાલ ત્યાગ કરો. આત્મા તેવો નથી.

૨૯૭.

સુંબઈ. વૈશાલ શુદ્ધ ૧૨ રવિ. ૧૯૪૮.

જ્યાં પૂર્ણકામપણું છે, ત્યાં સર્વજ્ઞતા છે.

જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે, અને વિષય પ્રત્યે અપ્રયત્ન દશા વર્તે છે.

જે જીવિતવ્યમાં ક્ષણિકપણું છે, તે જીવિતવ્યમાં જ્ઞાનીઓએ નિત્યપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ અચરજની વાત છે.

જો જીવને પરિતૃપ્તપણું વર્ત્યાં કરતું ન હોય તો અસંહ એવો આત્મબોધ તેને સમજવો નહીં.

૨૯૮. સુંબઈ. વૈશાલ શુદ્ધ ૩ શુક્ર. ૧૯૪૮ અક્ષયતુલીયા.

(૧)

ભાવસમાધિ છે. બાહ્યુપાધિ છે; જે ભાવને ગૌણ કરી શકે એવી સ્થિતિની છે; તથાપિ સમાધિ વર્તે છે.

(૨)

અમે પૂર્ણકામપણાં વિષે લલ્યું હતું; તે એવા આશયથી લલ્યું છે કે જે પ્રમાણે જ્ઞાનનું પ્રકાશવું છે, તે પ્રમાણે શબ્દાદિ વ્યવહારિક પદાર્થને વિષેથી નિસ્પૃહપણું વર્તે છે; આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે. અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહીં થવી, તે પૂર્ણ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે, એમ જે લલ્યું છે તે એવા આશયથી લલ્યું છે કે તેને મૃત્યુને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે રહ્યા છે, એમ કહીએ નહીં, તો તે વાત સત્ય છે.

સ્વરૂં આત્મભાન થાય છે તેને, હું અન્યભાવનો અકર્તા છું એવો બોધ ઉત્પન્ન થઈ, અહં-પ્રત્યયિબુદ્ધિ,—તે વિલય પામે છે.

એવું જે આત્મભાન તે વારંવાર ઉજ્જ્વલપણે વર્ત્યાં કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છિયે તેમ તો નહીં.

સમાધિરૂપ.

૨૯૯.

સુંબઈ. વૈશાલ શુદ્ધ ૫ રવિ. ૧૯૪૮.

હાલ તો અનુક્રમે ઉપાધિયોગ વિષે વર્ત્યાં કરે છે.

અનંતકાલ વ્યવહાર કરવામાં વ્યતીત કર્યો છે, તો તેની જંજાલમાં પરમાર્થ વિસર્જન ન કરાય એમ જ વર્તવું, એવો જેને નિશ્ચય છે, તેને તેમ હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ.

વનને વિષે ઉદાસીનપણે સ્થિત એવા જે યોગીઓ, તીર્થંકરાદિક,—તેનું આત્મત્વ સાંભરે છે.

૩૦૦.

સુંબઈ. વૈશાલ શુદ્ધ ૧૨ રવિ. ૧૯૪૮.

૧. મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી અન્ય માધ્યમાં પોતાપણું થતું નથી, અને અસંહ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે, એવી જે દશા તેને વિષે

વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે; હાલમાં તો થોડા ક્ષણની નિવૃત્તિ માંડ રહે છે; અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળું તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે. તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ; મન ક્યાંય બાંધતું નથી, અને કંઈ ગમતું નથી.

૨. નિરૂપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાદિકે કર્યું છે, તે પરમાશ્ચર્યકારક છે. તે કાળે પળ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શું કહેવું? વનની મારી કોયલના કહેવત પ્રમાણે આ કાલમાં અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ.

૩૦૧

સુંબઈ. વૈશાખ વદ ૧ ભોમ. ૧૯૪૮.

જ્ઞાનીને વિષે જો કોઈ પળ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણુંકરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઈને પોતાથકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે.

જ્ઞાની પોતાનું ઉપજીવન, આજીવિકા પળ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે, જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી અથવા કરાવવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી, એમ જાણીએ છીએ.

જ્ઞાની પ્રત્યે જેને કેવળ નિસ્પૃહ ભક્તિ છે, પોતાની ઇચ્છા તે થકી પૂર્ણ થતી ન દેખીને પળ જેને દોષ આવતો નથી એવા જે જીવ છે, તેને જ્ઞાનીને આશ્રયે ધીરજથી વર્તતાં આપત્તિનો નાશ હોય છે. અથવા ઘણું મંદપણું થઈ જાય છે, એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ તેવી ધીરજ રહેવી આ કાલને વિષે બહુ વિકટ છે, અને તેથી ઉપર જણાવ્યું છે, એવું પરિણામ ઘણીવાર આવતું અટકી જાય છે.

અમને તો એવી જંજાલ વિષે ઉદાસીન પળું વર્તે છે, અમારે વિષે વર્તતો પરમ વૈરાગ્ય વ્યવહારને વિષે ક્યારેય મન મઠવા દેતો નથી, અને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ તો આલો દિવસ રાખવો પડે છે. હાલ તો એવી ઉદય સ્થિતિમાં વર્તે છે. તેથી સંભવ થાય છે કે તે પળ સુખનો હેતુ છે.

અમે તો પાંચ માસ થયાં જગત્, ईश्वर, અન્યમાવ એ સર્વને વિષે ઉદાસીનપણે વર્તીએ છીએ, તથાપિ તે વાર્તા તમને ગાંભીર્યપણે રહી જણાવી નથી. તમે જે પ્રકારે ईश्वરાદિ વિષે શ્રદ્ધાશીલ છો તેમ વર્તવું તમને કલ્યાણરૂપ છે, અમને તો કોઈ જાતનો મેદમાવ નહીં ઉત્પન્ન થતો હોવાથી સર્વ જંજાલરૂપ વર્તે છે, એટલે ईश्वરાદિ સમેતમાં ઉદાસપણું વર્તે છે. આવું જે અમારું લખવું તે વાંચી કોઈ પ્રકારે સંદેહને વિષે પડવાને યોગ્ય તમે નથી.

હાલ તો અમે અત્રપણે વર્તીએ છીએ, એટલે કોઈ પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા પળ જણાવી શકાતી નથી; પળ મોક્ષ તો કેવળ અમને નિકટપણે વર્તે છે, એ તો નિઃશંક વાર્તા છે. અમારું જે ચિત્ત તે આત્મા શિવાય અન્ય સ્થળે પ્રતિબદ્ધતા પામતું નથી, ક્ષણ પળ અન્યમાવને વિષે સ્થિર થતું નથી. સ્વરૂપને વિષે સ્થિર રહે છે. એવું જે અમારું આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ તે હાલ તો ક્યાંય કહ્યું જતું નથી. ઘણા માસ વીત્યાથી તમને લખી સંતોષ માનીએ છીએ. નમસ્કાર વાંચશો. મેદ રહિત એવા અમે છીએ.

૩૦૨.

સુંબઈ. વૈશાખ વદ ૧૩ ભોમ. ૧૯૪૮.

નિરંતર જેને અમેદધ્યાન વર્તે છે, એવા શ્રી બોધપુરુષના યથાયોગ્ય વાંચશો. અત્ર માવ પ્રત્યે

તો સમાધિ વર્તે છે, અને બાહ્ય પ્રત્યે ઉપાધિજોગ વર્તે છે; તમારાં આવેલાં ત્રણ પત્રો પ્રાપ્ત થયાં છે, અને તે કારણથી પ્રત્યુત્તર લખ્યો નથી.

આ કાલનું વિષમપણું એવું છે કે જેને વિષે ઘણા વસ્તુસુધી સત્સંગનું સેવન થયું હોય તો જીવને વિષેથી લોકભાવના ઓછી થાય; અથવા લય પામે. લોક ભાવનાનાં આવરણને લીધે પરમાર્થ-ભાવના પ્રત્યે જીવને ઉલ્લાસપરિણતિ આવ્ય નહીં, અને ત્યાંસુધી લોકસહવાસ તે મંબરૂપ હોય છે.

સત્સંગનું સેવન જે નિરંતરપણે ઇચ્છે છે, એવા મુમુક્ષુ જીવને જ્યાંસુધી તે જોગનો વિરહ રહે ત્યાંસુધી દૃઢભાવે તે ભાવના ઇચ્છી પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં વિચારથી વર્તિ, પોતાને વિષે લુપ્તપણું માન્ય કરી, પોતાના જોવામાં આવે તે દોષ પ્રત્યે નિવૃત્તિ ઇચ્છી, સરલપણે વર્ત્યા કરવું; અને જે કાર્યકરી તે ભાવનાની ઉન્નતિ થાય એવી જ્ઞાનવાર્તા કે જ્ઞાનલેખ કે ગ્રંથનું કંઈ કંઈ વિચારવું રાક્ષવું તે યોગ્ય છે.

ઉપર જણાવી છે જે વાર્તા તેને વિષે બાધ કરનારા એવા ઘણા પ્રસંગ તમ જીવોને વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ, તથાપિ તે તે બાધ કરનારા પ્રસંગ પ્રત્યે જેમ બને તેમ સદ્ ઉપયોગે વિચારી વર્તવાનું ઇચ્છવું, તે અનુક્રમે બને એવું છે. કોઈ પ્રકારે મનને વિષે સંતાપ પામવા યોગ્ય નથી. પુરુષાર્થ જે કંઈ થાય તે કરવાની દૃઢ ઇચ્છા રાક્ષવી યોગ્ય છે; અને પરમ એવું જે બોધસ્વરૂપ છે તેનું જેને ઓઠલાણ છે, એવા પુરુષે તો નિરંતર તેમ વર્ત્યાનાં પુરુષાર્થને વિષે મુંઝાવું યોગ્ય નથી.

અનંત કાલે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પ્રાપ્તપણને વિષે અમુક કાલ વ્યતીત થાય તો હાનિ નથી. માત્ર અનંતકાલે જે પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને વિષે આંતિ થાય, મૂલ થાય તે હાનિ છે. જો પરમ એવું જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ માસ્યમાન થયું છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશપણું થાય એ સરલ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે.

રૂઢે પ્રકારે મન વર્તે એમ વર્તો. વિયોગ છે, તો તેમાં કલ્યાણનો પણ વિયોગ છે એ વાર્તા સત્ય છે, તથાપિ જો જ્ઞાનીનાં વિયોગમાં પણ તેને જ વિષે ચિત્ત વર્તે છે, તો કલ્યાણ છે. ધીરજનો ત્યાગ કરવાને યોગ્ય નથી.

શ્રી સ્વરૂપના યથાયોગ્ય.

૩૦૩.

મુંબઈ. વૈશાલ વંદ ૧૪ શુ. ૧૯૪૮.

(૧)

મોહમયીથી જેની અમોહપણે સ્થિતિ છે, એવા શ્રી. ના યથા૦

“મનને લઈને આ બધું છે” એવો જે અત્યારસુધીનો થયેલો નિર્ણય લખ્યો તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે. તથાપિ મન, તેને લઈને, અને આ બધું, અને તેનો નિર્ણય, એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ઘણા કાલના બોધે જેમ છે તેમ સમજાય એમ જાણીએ છીએ; જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે; વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે, તથાપિ ન વર્તવું હોય તોપણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે. એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે, તે સર્વથી મુક્ત્ય એવો લખ્યો છે. જે વાક્ય લખવામાં આવ્યું છે તે ઘણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે.

મહાત્માનો દેહ એ કારણને લઈને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બંનેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તના એ વર્તે છે. એમ જાણીએ છીએ.

ધ્યાન, જપ, તપ, ક્રિયા માત્ર એ સર્વ થકી. અમે જણાવેલું કોઈ વાક્ય જો પરમ ફલનું કારણ ધારતા હો તો, નિશ્ચયપણે ધારતા હો તો, પાછલથી બુદ્ધિ લોકસંજ્ઞા, શાસ્ત્રસંજ્ઞા પર ન અતી હોય તો, જાય તો તે આંતિવડે ગઈ છે એમ ધારતા હો તો, તે વાક્યને ઘણા પ્રકારની ધીરજ વડે વિચારવા ધારતા હો તો, લક્ષવાને ઇચ્છા થાય છે.

હજી આથી વિશેષપણે નિશ્ચયને વિષે ધારણા કરવાને લક્ષ્યું અગત્ય જેવું લાગે છે, તથાપિ ચિત્ત અવકાશરૂપે વર્તતું નથી, એટલે જે લક્ષ્યું છે તે પ્રવલણે માનશો.

(૨)

સર્વ પ્રકારે ઉપાધિયોગ તો નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે; તથાપિ જો તે ઉપાધિયોગ સત્સંગાદિકને અર્થે જ ઇચ્છવામાં આવતો હોય, તેમજ પાછી ચિત્તસ્થિતિ સંભવપણે રહેતી હોય તો તે ઉપાધિ યોગમાં પ્રવર્તવું શ્રેયસ્કર છે.

અપ્રતિબદ્ધ પ્રણામ.

૩૦૪.

સુંબઈ. વૈષ્ણવ. ૧૯૪૮.

ગમે તેટલી વિપત્તિયો પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફલની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી.

ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી.

તમારી આજીવિકા સંબંધી સ્થિતિ ઘણા વચ્ચે થયાં જાણવામાં છે; એ પૂર્વ કર્મનો યોગ છે.

યથાર્થ જ્ઞાન જેમને છે એવો પુરુષ અન્યથા આચરે નહીં; માટે તમે જે આકુલતાને લઈ ઇચ્છા જણાવી, તે નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તોપણ મુમુક્ષુએ કોઈ પણ પ્રકારે તે ઇચ્છવો યોગ્ય નથી. ઘણુંકરી જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે, તો તે મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાલવા માટે ઉપયોગી થાય છે. પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની, મુમુક્ષુને સાંસારિક ફલ આપવાનું ઇચ્છે નહીં; કારણકે અકર્તવ્ય તે જ્ઞાની કરે નહીં.

ધીરજ ન રહે એવા પ્રકારની તમારી સ્થિતિ છે એમ અમે જાણીએ છીએ, તેમ છતાં ધીરજમાં એક અંશનું પણ ન્યૂનપણું ન થવા દેવું તે તમને કર્તવ્ય છે; અને એ યથાર્થ બોધ પામવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.

હાલ તો અમારી પાસે એવું કોઈ સાંસારિક સાધન નથી કે તમને તે વાટે ધીરજનું કારણ થઈએ, પણ તેવો પ્રસંગ લક્ષમાં રહે છે; બાકી બીજાં પ્રયત્ન તો કર્તવ્ય નથી.

કોઈ પણ પ્રકારે ભવિષ્યનો સાંસારિક વિચાર છોડી વર્તમાનમાં સમપણે પ્રવર્તવાનો હૃદ નિશ્ચય કરવો એ તમને યોગ્ય છે; ભવિષ્યમાં જે થવા યોગ્ય હશે, તે થશે, તે અનિવાર્ય છે, એમ ગળી પરમાર્થ પુરુષાર્થ મળી સન્મુક્ત થવું યોગ્ય છે.

ગમે તે પ્રકારે પણ એ લોકલજ્ઞારૂપ મયનું સ્થાનક એવું જે ભવિષ્ય તે વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. તેની વિંતાવડે પરમાર્થનું વિસ્મરણ હોય છે. અને એમ થાય તે મહા આપત્તિરૂપ છે; માટે

તે આપત્તિ આવે નહીં, ઇટલું જ બારંબાર વિચારવા યોગ્ય છે. ઘણા વસ્તુ થયાં આજીવિકા અને લોક લજ્જાનો સ્વેદ તમને અંતરમાં મેલો થયો છે. તે વિષે હવે તો નિર્ભયપણું જ અંગીકાર કરવું યોગ્ય છે. ફરી કહીએ છીએ કે તે જ કર્તવ્ય છે. યથાર્થ બોધનો એ મુખ્ય માર્ગ છે. એ સ્વલ્લે મૂલુ સ્વાવી યોગ્ય નથી.

લજ્જા અને આજીવિકા મિથ્યા છે. કુટુંબાદિનું મમત્વ રાસશો તોપણ જે થવાનું હશે, તે થશે. તેમાં સમપણું રાસશો તોપણ જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે; માટે નિઃશંકપણે નિરભિમાની થવું યોગ્ય છે. સમપરિણામે પરિણમવું યોગ્ય છે. અને એ જ અમારો બોધ છે.

આ જ્યાંસુધી નહીં પરિણમે ત્યાંસુધી યથાર્થ બોધ પણ પરિણમે નહીં.

૩૦૫.

મુંબઈ. ફેબ્રુઆરી. ૧૯૪૮.

જિનાગમ છે તે ઉપશમસ્વરૂપ છે. ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રત્યક્ષ છે, ઉપદેશ્યા છે. તે ઉપશમ આત્માર્થ છે. અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનું આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનું શ્રવણ, વાંચન નિષ્ફળરૂપ છે; એ વાર્તા અમને તો નિઃસંદેહ યથાર્થ લાગે છે.

દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ હચ્છે છે, અને દુઃખની નિવૃત્તિ દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના સંભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે મૂતકાઠમાં થઈ નથી, વર્તમાનકાઠમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાઠમાં થઈ શકે તેમ નથી. એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને માસ્યું છે. માટે તે આત્મજ્ઞાન માટે જીવને પ્રયોજનરૂપ છે તેનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય સદુત્તરવચનનાં શ્રવણનું કે સત્સાક્ષનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ હચ્છતો હોય, સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું તેને પ્રાપ્ત કરવું હોય તેને એજ એક માર્ગ આરાધ્યા શિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. માટે જીવે સર્વ પ્રકારનાં મત-મતાંતરનો, કુલધર્મનો, લોકસંજ્ઞારૂપ ધર્મનો, ઓષ સંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસમાવ ભજી એક આત્મ-વિચાર કર્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

એક મોટી નિશ્ચયની વાર્તા તો મુમુક્ષુ જીવે એજ કરવી યોગ્ય છે કે સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઈ બઢવાન કારણ નથી. અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ હચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. વહુવહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

યથાપ્રારબ્ધે સ્થિતિ છે એટલે બઢવાન ઉપાધિયોગે વિષમતા આવતી નથી, કંટાળો અત્યંત આવી જતાં છતાં ઉપશમનું, સમાધિનું યથારૂપ રહેવું થાય છે; તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની માવના વર્ત્યા કરે છે. સત્સંગનું અત્યંત માહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન કર્યું છે; તે ફરિફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે; અને નિરંતર અમંગ પણે તે માવના સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે.

જ્યાંસુધી આ ઉપાધિયોગનો ઉદય છે ત્યાંસુધી સમવસ્થાને તે નિર્વાહવો એવું પ્રારબ્ધ છે, તથાપિ જે કાઠ જાય છે તે તેના ત્યાગના માવમાં ઘણું કરી ગયા કરે છે.

નિવૃત્તિ જેવાં ક્ષેત્રે ચિત્ત સ્થિરતાએ હાલ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય તો કરવામાં બાધા નથી. માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવું યોગ્ય છે. ક્યા મતનું વિશેષણું છે, ક્યા મતનું ન્યૂનપણું છે, એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવું યોગ્ય નથી.

તે સૂત્રકૃતાંગની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપપુરુષ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

આ કર્મરૂપ ક્લેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે તે કેમ ત્રુટે? એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્ભવ કરી “બોધ પામવાથી ત્રુટે” એવું તે સૂત્રકૃતાંગનું પ્રથમ વાક્ય છે. “તે બંધન શું? અને શું જાણવાથી તે ત્રુટે?” એવું વીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે અને તે બંધન વીરસ્વામીએ શા પ્રકારે કહ્યું? એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે, અર્થાત્ શિષ્યનાં પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી પ્રશ્નકાર એમ કહે છે કે આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કહેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપપુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિ યોગ્ય છે. તે બંધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી પ્રશ્નકાર કહે છે તે ફરિફરી વિચારવા યોગ્ય છે. ત્યાર પછી તેના વિશેષ વિચારે પ્રશ્નકારને સ્મૃતિ થઈ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહીં, અને જગત્વાસી જીવોએ અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી, કલ્યાણનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી અન્યનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે, તે નિશ્ચયનો મંગ થયા વિના, તે નિશ્ચયમાં સંદેહ પડ્યા વિના અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિ માર્ગ તેમને કોઈ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ફઝીભૂત થશે? એવું જાણી પ્રશ્નકાર કહે છે, કે “આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કોઈ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અજાણ પળે, વગર વિચાર્યે અન્યથા પ્રકારે માર્ગ કહે છે” એમ કહેતા હતા. તે અન્યથા પ્રકાર પછી પ્રશ્નકાર નિવેદન કરે છે કે પંચમહાભૂતનું જ કોઈ અસ્તિત્વ માને છે, આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે, જેમ ઘટતું નથી. એમ જણાવી આત્માનું નિત્યપણું પ્રતિપાદન કરે છે. જો જીવે પોતાનું નિત્યપણું જાણ્યું નથી, તો પછી નિર્વાણનું યત્ન શા અર્થે થાય? એવો અભિપ્રાય દર્શાવી યથાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી યથાર્થ માર્ગ વિના છૂટકો નથી, ગર્ભપણું ટલે નહીં, જન્મ ટલે નહીં, મરણ ટલે નહીં, દુઃખ ટલે નહીં, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કંઈ ટલે નહીં, અને અમે ઉપર જે કહી આવ્યા છીએ એવા મતવાદીઓ તે સૌ તેવા પ્રકારને વિષે વસ્યા છે કે જેથી જન્મ જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહીં, એવો વિશેષ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્ધમાન પરિણામે ઉપશમ કલ્યાણ આત્માર્થે બોધ્યો છે. તે લક્ષમાં રાખી વાંચન, શ્રવણ ઘટે છે. કુઠ ધર્માર્થે સૂત્રકૃતાંગનું વાંચન, શ્રવણ નિષ્ફળ છે.

૩૦૬.

સુંબઈ. વૈશાખ વદ. ૧૧૪૮.

શ્રી સ્થંભતીર્થવાસી જિજ્ઞાસુપ્રત્યે શ્રી ૦ ૦ ૦ મોહમયિથી અમોહસ્વરૂપ એવા શ્રી ૦ ૦ ૦ ના આત્મસમાનભાવની સ્મૃતિએ યથાયોગ્ય વાંચશો.

હાલ અત્રે બાહ્યપ્રવૃત્તિનો જોગ વિશેષ પળે રહે છે. જ્ઞાનીનો દેહ ઉપાર્જન કરેલાં એવાં પૂર્વકર્મ નિવૃત્ત કરવાઅર્થે અને અન્યની અનુકંપાનેઅર્થે હોય છે.

જે ભાવે કરી સંસારની ઉત્પત્તિ હોય છે, તે ભાવ જેને વિષેથી નિવૃત્ત થયો છે; એવા જ્ઞાની

પણ વાસ્તવ પ્રવૃત્તિનાં નિવૃત્તપણાં, અને સસમાગમના નિવાસ પણાંને ઇચ્છે છે, તે જોગનું ઉર્જાસુધી ઉદયપણું પ્રાપ્ત ન હોય ત્યાંસુધી અવિષમપણે પ્રાપ્તસ્થિતિએ વર્તે છે.

એવો જે જ્ઞાની તેના ચરણારવિંદની ફરિફરી સ્મૃતિ થઈ આવવાથી પરમ વિશિષ્ટભાવે નમસ્કાર કરીએ છેએ.

હાલુ જે પ્રવૃત્તિ જોમયાં રહીએ છેએ, તે તો ઘણા પ્રકારના પરેચ્છાના કારણથી રહીએ છેએ. આત્મદૃષ્ટિનું અસ્વરૂપનું એ પ્રવૃત્તિ જોગથી વાધ નથી પામતું. માટે ઉદય આવેલો એવો તે જોગ આશ્રયે છેએ.

અમારો પ્રવૃત્તિ જોગ જિજ્ઞાસુ પ્રત્યે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવા વિષે વિયોગ પળે કોઈ પ્રકારે વર્તે છે. એને વિષે સસ્ત્રરૂપ વર્તે છે, એવા જે જ્ઞાની તેને વિષે લોક સ્પૃહાદિનો ત્યાગ કરી, ભાવે પણ જે આશ્રિત પળે વર્તે છે, તે નિકટ પળે કલ્યાણને પામે છે, એમ જાણીએ છેએ.

નિવૃત્તિને, સમાગમને ઘણા પ્રકારે ઇચ્છીએ છેએ, કારણકે એ પ્રકારનો જે અમારો રાગ તે કેવલ અમે નિવૃત્ત કર્યો નથી.

કાલનું કલિલ્પરૂપ વર્તે છે. તેને વિષે જે અવિષમપણે માર્ગની જિજ્ઞાસાએ કરી, બાકી બીજા જે અન્ય જાળવાના ઉપાય તે પ્રત્યે ઉદાસીનપણે વર્તેતો પણ જ્ઞાનીના સમાગમે અત્યંત નિકટપણે કલ્યાણ પામે છે, એમ જાણીએ છેએ.

જગત્ત્વે ઈશ્વરાદિસંબંધી પ્રશ્ન તે અમારા ઘણા વિશેષ સમાગમે સમજવા યોગ્ય છે.

એવા પ્રકારનો વિચાર (કોઈ કોઈ સમયે) કરવામાં હાનિ નથી. તેનો યથાર્થ ઉત્તર કદાપિ અમુક કાલસુધી પ્રાપ્ત ન થાય તો તેથી ધીરજનો ત્યાગ કરવાને વિષે જતી એવી જે મતિ તે રોકવા યોગ્ય છે.

અવિષમપણે જ્યાં આત્મધ્યાન વર્તે છે, એવા જે શ્રીરાયચંદ્ર તે પ્રત્યે ફરિફરી નમસ્કાર કરી આ પત્ર અત્યારે પુરું કરીએ છેએ.

૨૦૭.

મુંબઈ. વૈશાલ. ૧૯૪૮.

આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાનીપુરુષો સદૃજ પ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્તે છે. વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે જે કાલે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયું તેજ કાલે જ્ઞાની મુક્ત છે. દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે એવા જે જ્ઞાની તેને કોઈ આશ્રય કે આલંબન નથી. ધીરજ પ્રાપ્ત થવા “ઈશ્વરેચ્છાદિ” ભાવના તેને થવી યોગ્ય નથી. મક્તિમાનને જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં કોઈ ક્લેશના પ્રકાર દેખી, તટસ્થ ધીરજ રહેવા તે ભાવના કોઈ પ્રકારે યોગ્ય છે. જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધ, ઈશ્વરેચ્છાદિ વધા પ્રકારો એક જ ભાવના, સરસા ભાવના છે. તેને સાતા, અસાતામાં કંઈ કોઈ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી. તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે. જે ઉદાસીન છે. તે મૂલ્ય સ્વરૂપે નિરાલંબન છે. નિરાલંબન એવું તેનું ઉદાસપણું એ ઈશ્વરેચ્છાથી પણ બઠવાન જાણીએ છીએ.

ઈશ્વરેચ્છા એ શબ્દ પણ અર્થાતરે જાણવા યોગ્ય છે. ઈશ્વરેચ્છાસ્વરૂપ આલંબન એ આશ્રયસ્વરૂપ એવી

મક્તિને યોગ્ય છે. નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુંય સમ છે. અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે; સહજ સ્વરૂપી છે, સહજપણે સ્થિત છે, સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય મોગવે છે, સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે, જે ન થાય તે ન થાય છે, તે કર્તવ્ય રહિત છે; કર્તવ્યભાવ તેને વિષે વિલય પ્રાપ્ત છે. માટે તમને તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને વિષે પ્રારબ્ધના ઉદયનું સહજ પ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે; ईश्वरेच्छાને વિષે કોઈ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપિત કરી, તે ઇચ્છાવાન કહેવા યોગ્ય છે. જ્ઞાની ઇચ્છા રહિત કે ઇચ્છા સહિત એમ કહેવું પણ બનતું નથી; તે સહજસ્વરૂપ છે.

૩૦૮.

મુંબઈ. જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૦ રવિ. ૧૯૪૮.

ईश्वરાદિ સંબંધી જે નિશ્ચય છે, તેને વિષે હાલ વિચારનો ત્યાગ કરી સામાન્યપણે સમયસારનું ઘાંચન કરવું યોગ્ય છે; અર્થાત્ ईश्वરના આશ્રયથી હાલ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિકલ્પમાં પડવાથી રહેવી વિકટ છે.

નિશ્ચયને વિષે અકર્તા, વ્યવહારને વિષે કર્તા इत्याદિ જે વ્યાખ્યાન સમયસારને વિષે છે, તે વિચારવાને યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્ત થયા છે જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાની તે પ્રત્યેથી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

સમજવા યોગ્ય તો જે છે તે.....સ્વરૂપ, પ્રાપ્ત થયું છે જેને નિર્વિકલ્પપણું એવા જ્ઞાનીથી. તેના આશ્રયે જીવના દોષ ગલિત થઈ પ્રાપ્ત હોય છે, સમજાય છે.

છ માસ સંપૂર્ણ થયાં જેને પરમાર્થ પ્રત્યે એક પણ વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો નથી એવા શ્રી.....ને નમસ્કાર છે.

૩૦૯.

મુંબઈ. જ્યેષ્ઠ વર્ષી, શુક્ર. ૧૯૪૮.

જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંત કાલનું યાચકપણું મટી સર્વ કાલને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે એવો જો કોઈ હોય તો તે તરણ તારણ જાણીએ છે. તેને મજો.

મોક્ષ તો આ કાલને વિષે પણ પ્રાપ્ત હોય; અથવા પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે મુક્તપણાનું દાન આપનાર એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ પરમ દુલ્ભ છે; અર્થાત્ મોક્ષ દુલ્ભ નથી, દાતા દુલ્ભ છે.

સંસારથી કંટાળ્યા તો ઘણો કાલ થઈ ગયો છે. તથાપિ સંસારનો પ્રસંગ હજી વિરામ પામતો નથી, એ એક પ્રકારનો મોટો ક્લેશ વર્તે છે.

હાલતો નિર્બલ થઈ શ્રીહરીને હાથ સોંપીએ છે.

અમને તો કંઈ કરવા વિષે બુદ્ધિ થતી નથી, અને લક્ષવા વિશે બુદ્ધિ થતી નથી, કંઈક વાળીએ વર્તીએ છે, તેમાં પણ બુદ્ધિ થતી નથી. માત્ર આત્મરૂપ મૌનપણું, અને તે સંબંધી પ્રસંગ એને વિષે બુદ્ધિ રહે છે. અને પ્રસંગતો તેથી અમ્ય પ્રકારના વર્તે છે.

एवीज ईश्वरेच्छा હશે! એમ જાણી જેમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ યોગ્ય જાણી રહીએ છે.

બુદ્ધિ તો મોક્ષને વિષે પણ સ્પૃહાવાળી નથી પણ પ્રસંગ આ વર્તે છે. ‘વનની મારી કોયલ’ એવું એક ગુર્જરાદિ દેશનું કહેવત આ પ્રસંગને વિષે યોગ્ય છે. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૩૧૦.

મુંબઈ. ડેપ્ટ.

૧૯૪૮.

(૧)

પ્રમુખક્રિયામાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું, મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે; ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઈને બેસી પ્રમુખક્રિયા અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે,

મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણાં તો પ્રમુખક્રિયા સમજો. આગળ પણ તે અને તેવું જ છે તથાપિ સ્થૂળપણે એને લક્ષી જણાવવી વધારે યોગ્ય લાગે છે.

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં બીજા હચ્છિત અધ્યયન વાંચશો; ત્રીસમાંની ચોવીસ ગાથા મોઢા આગલની મનન કરશો.

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા इत्यादिक સદ્ગુણોથી યોગ્યતા મેલવવી, અને કોઈ વેળા મહાત્માના યોગે તો ધર્મ મળી રહેશે. સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર, અને સદ્વૃત્ત એ ઉત્તમ સાધન છે.

(૨)

સૂયગડાંગસૂત્રનો જોગ હોય તો તેનું બીજું અધ્યયન, તથા ઉદકપેઢાલવાલું અધ્યયન વાંચવાનો પરિચય રાખજો. તેમ જ ઉત્તરાધ્યયનમાં કેટલાંક વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં અધ્યયન વાંચતા રહેજો. અને પ્રભાતમાં વહેલા ઉઠવાનો પરિચય રાખજો. એકાંતમાં સ્થિર બેસવાનો પરિચય રાખજો. માયા ઘટલે જગત્, લોકનું જેમાં વધારે વર્ણન કર્યું છે એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં જેમાં સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અથવા વૈરાગ્ય કથા વિશેષ કરીને રહી છે તેવાં પુસ્તકોનો ભાવ રાખજો.

(૩)

જે વડે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વાંચન વિશેષ કરીને રાખવું, મતમતાંતરનો ત્યાગ કરવો. અને જેથી મતમતાંતરની વૃદ્ધિ થાય તેવું વાંચન લેવું નહીં. અસત્સંગાદિકમાં રુચિ ઉત્પન્ન થતી મટવાનો વિચાર વારંવાર કરવો યોગ્ય છે.

૩૧૧.

મુંબઈ. ડેપ્ટ. ૧૯૪૮.

વિચારવાન પુરુષને કેવળ ક્લેશરૂપ ભાસે છે, એવો આ સંસાર તેને વિષે ફરી આત્મભાવે કરી જન્મવાની નિશ્ચલ પ્રતિજ્ઞા છે. ત્રણે કાલને વિષે હવે પછી આ સંસારનું સ્વરૂપ અન્યપણે ભાસ્યમાન થવા યોગ્ય નથી, અને ભાસે એવું ત્રણે કાલને વિષે સંભવતું નથી.

અત્રે આત્મભાવે સમાધિ છે. ઉદયભાવ પ્રત્યે ઉપાધિ વર્તે છે. શ્રી તીર્થકરે તેરમા સ્થાનકે વર્તતા પુરુષનું નીચે લખ્યું છે, તે સ્વરૂપ કહ્યું છે:—

આત્મભાવને અર્થે સર્વ સંસાર સંવૃત્ત કર્યો છે જેણે, અર્થાત્ સર્વ સંસારની હચ્છા જેના પ્રત્યે આવતી નિરોધ થઈ છે, એવા નિર્ગ્રંથને, સત્પુરુષને તેરમે ગુણસ્થાનકે કહેવા યોગ્ય છે.

મનસમિતિપ્રયુક્ત, વચનસમિતિપ્રયુક્ત, કાચસમિતિપ્રયુક્ત, કોઈ પણ વસ્તુને ગ્રહણ ત્યાગ કરતાં સમિતિપ્રયુક્ત, દીર્ઘશંકાદિનો ત્યાગ કરતાં સમિતિપ્રયુક્ત, મનને સંકોચનાર, વચનને સંકોચનાર, કાચાને સંકોચનાર, સર્વ ઇન્દ્રિયોના સંકોચપણે ત્રણચારી, ઉપયોગપૂર્વક ચાલનાર, ઉપયોગપૂર્વક ઉભો રહેનાર, ઉપયોગપૂર્વક બેસનાર, ઉપયોગપૂર્વક શયન કરનાર, ઉપયોગપૂર્વક બોલનાર, ઉપયોગપૂર્વક

આહાર લેનાર અને ઉપયોગપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસ લેનાર, આંસનું એક નિમિષમાત્ર પણ ઉપયોગરહિત ચલન ન કરનાર, કે ઉપયોગરહિત જેની ક્રિયા નથી તેવા આ નિર્ગ્રંથને એક સમયે ક્રિયા બંધાય છે, બીજે સમયે વેદાય છે, ત્રીજે સમયે તે કર્મરહિત હોય છે, અર્થાત્ ચોથે સમયે તે ક્રિયાસંબંધી સર્વ ચેષ્ટા નિવૃત્ત થાય છે.

શ્રી તીર્થંકર જેવાને કેવો અત્યંત નિશ્ચલ,

(અપૂર્ણ.)

૩૧૨.

મુંબઈ. અશ્વાઢ સુવ ૯ રવિ. ૧૯૪૮.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરી જેનાં ચિત્ત અત્યંત વ્યાકુલપણે વર્તે છે એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષણે દેસાવું છે, એવો જે કાલ તે આ દુસમ કલ્પિયુગ નામનો કાલ છે. તેને વિષે વિવ્હલપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિશ્લેષ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તન મેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત્ત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જે કોઈ હોય તો તે આ કાલને વિષે બીજો શ્રી રામ છે.

તથાપિ જોઈને સરવેદ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે એ ગુણોના કોઈ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પ જીવો દૃષ્ટિ-ગોચર થતા નથી.

નિદ્રા શિવાયનો બાકીનો જે વસ્તુ તેમાંથી એકાદ કલાક શિવાય બાકીનો વસ્તુ મન, વચન, કાયાથી ઉપાધિને જોગે વર્તે છે. ઉપાય નથી, ઇટલે સમ્યક્પરિણતિ સંવેદન કરવું યોગ્ય છે.

મોટાં આશ્ચર્યને પમાડનારાં એવાં જલ્લ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, આદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા જે કંઈ ચીજો તેને વિષે કોઈ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે, એ જોઈ એમ થાય છે કે લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ અનાદિકાલનો મથ્યો નથી. જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્તતું નથી, અને તેનું ઓઠલાણ થયે પણ સ્વેચ્છા વર્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે, એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઈ આ લોક અનંતકાલ રહેવાનો છે, એમ જાણો.

૩૧૩.

મુંબઈ. અશ્વાઢ. ૧૯૪૮

સૂર્ય ઉદય અસ્ત રહિત છે. માત્ર લોકોને ચક્ષુ મર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત અને ચક્ષુમર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે. પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદય અસ્ત નથી. તેમજ જ્ઞાની છે, તે બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે તેમ છે, માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી, ઇટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઈ શકે તેવી દશા જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું, પરિતોષણું, મુક્તપણું તે જીવને જણાવા દેતી નથી, એમ જાણવા યોગ્ય છે.

જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય તે પ્રકારે હાલતો વર્તિયે છે, અને એમ વર્તવું કોઈ પ્રકારે તો સુગમ ભાસે છે.

જોકે અમારું ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહીં. બીજા અવયવો રૂપ અન્ય ચિત્ત છે. અમને વર્તે છે એવું જે ચિત્ત તે નેત્રરૂપ છે, તેને વિષે વાણીનું

ઊઠવું, સમજાવવું, આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણની પેટે વર્તે છે; આવી સ્થિતિ છતાં ઉપાધિજોગ તો બઢવાનપણે આરાધિયે છેયે. એ વેદવું વિકટ ઓછું લાગતું નથી, કારણકે આંત્રની પાસે જમીનની રેતી ઉપ-
ઢાવવાનું કાર્ય થવારૂપ થાય છે; તે જેમ દુઃખે, અત્યંત દુઃખે થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાએ સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદે છે, અલંદસમાધિપણે વેદે છે. આ વાત ભૂલવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈશાગ્યને વિષે આવો ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે, તેને કેવો ગણવો? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે? જાણતાં છતાં તે મુકી કેમ દેવામાં આવતો નથી? એ બધું વિચારવા યોગ્ય છે.

ઈશ્વરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે. વિકલ્પ કરવાથી સ્વેદ થાય; અને તે તો જ્યાંસુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાંસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે.

બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી, કોઈ પ્રારબ્ધરૂપ સ્પૃહા પણ નથી, સત્તારૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સંવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ, તમરૂપ સત્સંગની સ્પૃહા વર્તે છે, રુચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યાં કહેવી? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઈવાર મળ્યો ન હોતો, મવિષ્યકાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ, કૃતાર્થ-
રૂપ એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઈ લોક માત્ર મૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓઢલાણ પળ્યું નથી, તો તે આવા યોગનાં કારણથી છે. વધારે ભૂલવું સૂઝતું નથી. નમસ્કાર પહોંચે.

સમસ્તરૂપ શ્રી રાયચંદ્રના યથાયોગ્ય.

૩૧૪.

જુનઈ. અઠાઢ વદ ,,. ૧૯૪૮.

સમાત્મપ્રદેશ સ્થિતિય યથાયોગ્ય.

પત્રો પ્રાપ્ત થયેલ છે, અત્ર ઉપાધિનામે પ્રારબ્ધ ઉદયપણે છે.

ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપ રહિતપણે વર્તવું એ વાત અત્યંત વિકટ છે; જે વર્તે છે તે થોડા કાઢને વિષે પરિપક્વ સમાધિરૂપ હોય છે. શાંતિ:

૩૧૫.

જુનઈ. આઘણ સુદ. ૧૯૪૮.

જીવને સ્વરૂપ જાણ્યા શિવાય કૂટકો નથી. ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓઢલાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓઢલે છે તે જ્ઞાની થાય છે, ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે.

આનંદધનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે,—

જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનધર હોયે રે;

અંગી ઈલીકાને નટકાવે, તે અંગી જગ જોવે રે.

જિન થઈને ઇટલે સાંસારિકમાબને વિષેથી આત્મમાબ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને ઇટલે કૈવલ્ય જ્ઞાનીને, વૈતરાગને આરાધે છે તે નિશ્ચયે જિનધર ઇટલે કૈવલ્યપદેયુક્ત હોય છે.

તેને મમરી અને હ્યલનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.
અમને પણ અત્રે ઉપાધિ જોગ વર્તે છે; અન્યમાવને વિષે જો કે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને એજ મુલ્ય સમાધિ છે.

૩૧૬.

સુંબઈ. આશ્વન સુદ ૪ શુષ. ૧૯૪૮.

આત્મપ્રવેશ સમસ્થિય નમસ્કાર.

જગત્ જ્યાં સુધી છે ત્યાં જ્ઞાની જાગે છે, જ્ઞાની જાગે છે ત્યાં જગત્ સુધી છે. જગત્ જાગે છે, ત્યાં જ્ઞાની સુધી છે. એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

૩૧૭.

સુંબઈ. આશ્વન સુદ ૫. ૧૯૪૮.

જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એ બે એક નથી. જેને જગત્ની ઇચ્છા, રુચિ, ભાવના તેને મોક્ષને વિષે અનિચ્છા, અરુચિ, અભાવના હોય એમ જણાય છે.

૩૧૮.

સુંબઈ. આશ્વન. સુદ ૧૦ શુષ. ૧૯૪૮.

(૧)

ૐ નમઃ

નિષ્કામ યથાયોગ્ય.

જે ઉપાર્જિત કર્મ ભોગવતાં ઘણો વસ્તુ ભાવિમાં વ્યતીત થશે, તે વલ્લભાનપણે ઉદયમાં વર્તિ ક્ષયપણને પામતાં હોય તો તેમ થવા દેવા યોગ્ય છે, એમ ઘણા વર્ષનો સંકલ્પ છે.

વ્યવહારિક પ્રસંગ સંબંધી ચોતરફથી ચિંતા ઉત્પન્ન થાય એવાં કારણો જોઈને પણ નિર્ભયતા આશ્રય રાખવા યોગ્ય છે. માર્ગ એવો છે.

અમે વિશેષ હાલ કંઈ લક્ષી શકતા નથી, તે માટે ક્ષમા માગીએ છીએ.

“નાગર સુખ પામર નવી જાણે, વલ્લભ સુખ ન કુમારી રે,
અનુભવ વિષ તેમ ધ્યાનતર્ણુ સુખ, કોણ જાણે નર નારી રે?”

મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે.

(૨)

‘સત્’ એક પ્રદેશ પણ અસમીપ નથી, તથાપિ તે પ્રાપ્ત થવાને વિષે અનંત અંતરાય, લોક પ્રમાણે પ્રત્યેક, એવા રક્ષા છે. જીવને કર્તવ્ય એ છે કે અપ્રમત્તપણે તે સત્ત્વ શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવાનો અલંદ નિશ્ચય રાખવો.

(૩)

જે અવસરે જે પ્રાપ્ત થાય તેને વિષે સંતોષમાં રહેવું એવો હે। રામ ! સત્પુરુષોનો કહેલો સનાતન ધર્મ છે એમ વસિષ્ઠ કહેતા હતા.

૩૧૯.

સુંબઈ. આશ્વન સુદ ૧૦ શુષ. ૧૯૪૮.

“મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે,
તેમ શુભ ધર્મે મન રૂઢ થશે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે.”

જેમાં મનની વ્યાख्या વિષે લક્ષ્યું છે તે પત્ર, જેમાં પીંપર-પાનનું દૃષ્ટાંત લક્ષ્યું છે તે પત્ર, જેમાં “યમ નિયમ સંયમ આપ કિયો” એ આદિ કાવ્યાદિ વિષે લક્ષ્યું છે તે પત્ર, જેમાં મનાદિ નિરોધ કરતાં શરીરાદિ વ્યથા ઉત્પન્ન થવા વિષેનું સૂચવન છે તે પત્ર, અને ત્યારપછીનું એક સામાન્ય, એમ પત્ર-પત્તાં મળ્યાં તે પહોંચ્યાં છે. તેને વિષે મુખ્ય એવી જે ભક્તિ સંબંધીની ઇચ્છા, મૂર્તિનું પ્રત્યક્ષ થવું એ વાત વિષેનું પ્રધાન વાક્ય વાંચેલ છે. લક્ષમાં છે.

એ પ્રશ્ન શિવાય બાકીનાં પત્રો સંબંધી ઉત્તર લેખવાનો અનુક્રમે વિચાર થતાં થતાં હાલ તે સમાગમે પુછવા યોગ્ય જાણીએ છીએ, અર્થાત્ એમ જણાવવું હાલ યોગ્ય માસે છે.

બીજાં પળ જે કોઈ પરમાર્થ સંબંધી વિચાર પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય તે લેખી રાખવાનું બની શકે તેવું હોય તો લેખી રાખવાનો વિચાર યોગ્ય છે.

પૂર્વે આરાધેલી એવી માત્ર જેનું નામ ઉપાધિ છે એવી સમાધિ ઉદય પળે વર્તે છે.

વાંચન, શ્રવણ, મનનનો હાલ ત્યાં જોગ કેવા પ્રકારનો બને છે ?

આનંદધનજીનાં બે વાક્ય સ્મૃતિમાં આવે છે તે લેખી અત્યારે આ પત્ર સમાપ્ત કરું છું.

હળ વિધ પરણી મન વિસરામી જિનવર ગુણ જે ગાવે રે,
લીનબંધુની મહેર નજરથી, આનંદધન પદ પાવે હો.

મન મહિલાનું બહાલા ઉપરે બીજાં કામ કરંતરે.

૩૨૦.

મુંબઈ. આવળ વદ ૧૦. ૧૯૪૮.

મન મહિલાનું બહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે;
તેમ શ્રુત ધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકર્ત્ર રે. (ધન૦)

ઘર સંબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં થકાં પળ જેમ પતિવૃત્તા (મહિલા શબ્દનો અર્થ) સ્ત્રીનું મન પોતાના પ્રિય એવા ભર્તારને વિષે લીન છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્તકાર્ય પ્રસંગે વર્તવું પડતાં છતાં, જ્ઞાનીસંબંધી શ્રવણ કર્યો છે એવો જે ઉપદેશધર્મ તેને વિષે લીનપણે વર્તે છે.

સમસ્ત સંસારને વિષે સ્ત્રી પુરુષના સ્નેહને પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે, તેમાં પળ પુરુષ પ્રત્યેનો સ્ત્રીનો પ્રેમ એ કોઈ પ્રકારે પળ તેથી વિશેષ પ્રધાન ગણવામાં આવ્યો છે, અને એમાં પળ પતિવૃત્તા એવી સ્ત્રીનો પતિપ્રત્યેનો સ્નેહ તે પ્રધાનને વિષે પળ પ્રધાન એવો ગણવામાં આવ્યો છે. તે સ્નેહ એવો પ્રધાનપ્રધાન શામાટે ગણવામાં આવ્યો છે? ત્યારે જેણે સિદ્ધાંત બલ્લવાનપણે દર્શાવવા તે દૃષ્ટાંતને ગ્રહણ કર્યું છે, એવો સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે તે સ્નેહને ઇટલા માટે અમે પ્રધાનને વિષે પળ પ્રધાન ગણ્યો છે કે બીજાં બધાં ઘરસંબંધી (અને બીજાં પળ) કામ કરતાં છતાં તે પતિવૃત્તા એવી મહિલાનું ચિત્ત પતિને વિષે જ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છાપણે વર્તે છે; ઇટલા માટે.

પળ સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે એ સ્નેહનું કારણ તો સંસારપ્રત્યય છે. અને અત્ર તો તે અસંસાર-

પ્રત્યયિ કરવાને અર્થે કહેવું છે; માટે તે સ્નેહ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છાપણે જ્યાં કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં તે સ્નેહ અસંસાર પરિણામને પામે છે, તે કહીએ છીએ.

તે સ્નેહતો પતિવૃત્તારૂપ એવા મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીસંબંધી શ્રવણરૂપ જે ઉપદેશાદિ ધર્મ તેની પ્રત્યે તે જ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે; અને તે પ્રત્યે તે પ્રકારે જે જીવ વર્તે છે, ત્યારે “કાંતા” એવા નામની સમકીત સંબંધી જે દૃષ્ટિ તેને વિષે તે જીવ સ્થિત છે, એમ જાણીએ છીએ.

એવા અર્થને વિષે પૂરિત એવાં એ બે પદ છે; તે પદ તો ભક્તિપ્રધાન છે, તથાપિ તે પ્રકારે ગૂઢ આશયે જીવનું નિદિધ્યાસન ન થાય તો કશિત્ બીજું એવું પદ તે જ્ઞાનપ્રધાન જેવું ભાસે છે, અને તમને ભાસશે એમ જાણી તે બીજા પદનો તેવા પ્રકારનો ભાસ બાધ થવાને અર્થે ફરી પત્રની પૂર્ણતાએ માત્ર પ્રથમનું* એક જ પદ લેખી પ્રધાનપણે ભક્તિને જણાવી છે.

ભક્તિ પ્રધાન દશાએ વર્તવાથી જીવના સ્વછંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે; એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાની પુરુષોને છે.

તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પળ ભક્તિ જો જીવને ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તો તે ઘણા દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે. અલ્પ એવું જ્ઞાન, અથવા જ્ઞાનપ્રધાનદશા તે અસુગમ એવા માર્ગ પ્રત્યે, સ્વછંદાદિ દોષપ્રત્યે, અથવા પદાર્થસંબંધી પ્રાંતિપ્રત્યે પ્રાપ્ત કરે છે, ઘણુંકરીને એમ હોય છે; તેમાં પળ આ કાલને વિષે તો ઘણા કાલસુધી જીવનપર્યંત પળ જીવે ભક્તિપ્રધાનદશા આરાધવા યોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે, અને એમ જ છે.)

હૃદયને વિષે જે મૂર્તિસંબંધી દર્શન કરવાની તમને ઇચ્છા છે, તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધસ્થિતિ (તમને) છે; અને તે સ્થિતિને પરિપક્વ થવાને વિષે હજુ વાર છે; વઢી તે મૂર્તિનાં પ્રત્યક્ષપણામાં તો હાલ ગૃહાશ્રમ વર્તે છે, અને ચિત્રપટને વિષે સંન્યસ્તાશ્રમ વર્તે છે, એ એક ધ્યાનનો મુખ્ય એવો બીજો પ્રતિબંધ છે, તે મૂર્તિથી તે આત્મસ્વરૂપપુરુષની દશા ફરિફરી તેનાં વાક્યાદિનાં અનુસંધાને વિચારવાને યોગ્ય છે, અને તેનું તે હૃદયદર્શનથી પળ મોટું પડે છે. આ વાતને અત્ર સંક્ષેપ કરવી પડે છે.

“મ્મંગી ફીલીકાને ચટકાવે, તે મ્મંગી જગ જોવે રે.”

એ વાક્ય પરંપરાગત છે. એમ થવું કોઈ પ્રકારે સંભવિત છે, તથાપિ તે પ્રોફેસરનાં ગવેષણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ થતું નથી, તોપણ અત્ર કંઈ હાનિ નથી, કારણકે દૃષ્ટાંત તેવી અસર કરવાને યોગ્ય છે, તો પછી સિદ્ધાંતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્તવ્ય છે. ઘણુંકરીને એ દૃષ્ટાંત સંબંધી કોઈને જ વિકલ્પ હશે; એટલે તે દૃષ્ટાંત માન્ય છે, એમ જણાય છે. લોકદૃષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે, એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનું બલ્લાવનપણું જાણી મહત્ પુરુષો તે દૃષ્ટાંત આપતા આવ્યા છે, અને કોઈ પ્રકારે તેમ થવું સંભાવ્ય પળ જાણીએ છીએ. એક સમય પળ કદાપિ તે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય એવું છે એમ ઠરે તોપણ ત્રણે કાલને વિષે નિરાબાધ, અસ્વંદ સિદ્ધ એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે.

“જિન સ્વરૂપ થઈ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે.”

આનંદધનજી અને બીજા બધા જ્ઞાનીપુરુષો એમ જ કહે છે, અને જિન વઢી બીજો પ્રકાર કહે છે કે અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ તે કરવા છતાં જીવનું કલ્યાણ થયું નહીં; જિનમાર્ગને વિષે ઓઠલાતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષો એમ કહે છે કે અમે જિનને આરાધિયે છેએ, અને તે આરાધવા જાય છે, અથવા આરાધન કરવાને વિષે ઉપાય લે છે, તેમ છતાં જિનવર થયેલાં એવાં તે દેસાતાં નથી, ત્રણે કાઠને વિષે અલંડ એવો એ સિદ્ધાંત તો અત્ર સંકલ્પનાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિકલ્પ કરવાયોગ્ય કેમ નથી??

૩૨૧.

મુંબઈ. આશ્વિન વદ, ૧૯૪૮.

ૐ

તેમ શ્રુતધર્મે મન ઇદ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે.

વિક્ષેપરહિત એવું જેનું વિચારજ્ઞાન થયું છે એવો ‘જ્ઞાનાક્ષેપકવંત’ આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાઙ્મો પુરુષ હોય તે જ્ઞાની મુખેથી શ્રવણ થયો છે એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ તેને વિષે નિશ્ચલ પરિણામે મનને ધારણ કરે, એ સામાન્ય માવ ઉપરનાં પદોનો છે.

તે નિશ્ચલ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યાં કેવું ઘટે છે તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે, કે પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે બીજાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્તન છતાં પણ પતિવૃત્તા એવી સ્ત્રીનું મન વર્તે છે તે પ્રકારે. જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવાં ઉપરનાં પદને વિષે સંબંધીભૂત કરવું યોગ્ય છે. કારણકે “મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે” એ પદ છે તે દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરતાં જીવના પરિણામમાં તે સિદ્ધાંત સ્થિત થવાને અર્થે સમર્થ એવું દૃષ્ટાંત દેવું ઘટે છે, એમ જાણી પ્રંથ કર્તા તે સ્થળે જગત્માં, સંસારમાં પ્રાપ્ત મુખ્ય એવો જે પુરુષ પ્રત્યેનો ક્લેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ સ્ત્રીનો, તેજ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય જે ધર્મ તેને વિષે પરિણમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ તેમાં સર્વ બીજાં જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. તેથી ઉદાસીન થઈ એક લક્ષણે, એક ધ્યાનપણે, એક લયપણે, એક સ્મરણપણે, એક શ્રેણીપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામપણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે; એ કામ્યપ્રેમથી અનંતગુણ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે, તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શક્યું નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યાંસુધીનો પ્રેમ કહ્યો છે, સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમાપણાને પમાડ્યો નથી.

અનાદિથી જીવને સંસારરૂપ અનંત પરિણતિ પ્રાપ્ત થવાથી અસંસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને બોધ નથી. ઘણાં કારણોનો જોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો જોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી; જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી જીવને સ્વપ્રાપ્તિમાન ઘટતું નથી, જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી જીવને કંઈ સુખ કહેવું ઘટતું નથી, દુઃખી કહેવો ઘટે છે, એમ દેખી અત્યંત અનંત કરુણા પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આસપુરુષે દુઃખ મટવાનો માર્ગ જાણ્યો છે જે તે કહેતા હતા, કહે છે, મવિષ્યકાળે

કહેશે. તે માર્ગ એ કે જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, એવો જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે અજ્ઞાનપરિણતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખ પરિણામ તેથી આત્માને સ્વાભાવિકપણે સમજાવી શકવા યોગ્ય છે; કહી શકવાને યોગ્ય છે; અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણ્યા પૂર્વક હોવાથી તે દુઃખ મટાડી શકવાને બઠવાન છે. માટે તે વચન જો કોઈ પણ પ્રકારે જીવને શ્રવણ થાય, તે અપૂર્વભાવરૂપ જાણી તેમાં પરમ પ્રેમ વર્તે, તો તત્કાલ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય.

૩૨૨.

સુંબઈ. શ્રાવણ વદ. ૧૯૪૮.

ૐ

અન-અવકાશ એવું આત્મસ્વરૂપ વર્તે છે. જેમાં પ્રારબ્ધોદય શિવાય બીજો કોઈ અવકાશ જોગ નથી.

તે ઉદયમાં ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા કહેવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા લક્ષવારૂપ જોગ ઉદય આવે છે, ક્વચિત્ પરમાર્થભાષા સમજાવારૂપ જોગ આવે છે. વિશેષપણે વૈશ્યદશારૂપ જોગ હાલતો ઉદયમાં વર્તે છે; અને જે કંઈ ઉદયમાં નથી આવતું તે કરી શકવાનું હાલતો અસમર્થપણું છે. ઉદયાધીન માત્ર જીવિતવ્ય કરવાથી, થવાથી વિષમપણું મટયું છે. તમ પ્રત્યે પોતા પ્રત્યે અન્ય પ્રત્યે કોઈ જાતનો વિભાવિક ભાવ પ્રાપ્ત ઉદય પ્રાપ્ત થતો નથી. અને એજ કારણથી પત્રાદિ કાર્ય કરવારૂપ પરમાર્થભાષા જોગે અવકાશ પ્રાપ્ત નથી એમ લક્ષ્યું છે, તે તેમ જ છે.

પૂર્વોપાર્જિત એવો જે સ્વાભાવિક ઉદય તે પ્રમાણે દેહ સ્થિતિ છે, આત્માપણે તેનો અવકાશ અત્યંતાભાવરૂપ છે.

તે પુરુષનાં સ્વરૂપને જાણીને તેની ભક્તિના સત્સંગનું મોટું ફલ છે, જે ચિત્રપટના માત્ર જોગે ધ્યાને નથી.

જે તે પુરુષનાં સ્વરૂપને જાણે છે, તેને સ્વાભાવિક અત્યંત શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે. એ પ્રગટ થવાનું કારણ તે પુરુષ મળી સર્વ પ્રકારની અસંસાર સંસારકામના પરિત્યાગરૂપ કરી, પરિત્યાગી શુદ્ધ ભક્તિએ તે પુરુષસ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

ચિત્રપટની પ્રતિમાનાં હૃદયદર્શનથી ઉપર કશું તે મહાન્ ફલ છે, એ વાક્ય નિર્વિસંવાદી જાણી લક્ષ્યું છે.

“મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે,” એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મ-પરિણામરૂપ કરી, તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અત્યંતપણે કરવી યોગ્ય છે, એમ સર્વ તીર્થ-કરોએ કશું છે, વર્તમાને કહે છે અને ભવિષ્યે પણ એમજ કહેવાના છે.

તે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસૂચક ભાષા તેમાં અક્ષેપકથયું છે વિચાર જ્ઞાન જેનું એવો પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થ તે પુરુષ જાણી, તે છુત (શ્રવણ) ધર્મમાં મન (આત્મા) ધારણ (તે રૂપે પરિણામ) કરે છે. તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે તે દૃષ્ટાંત (મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે) આપી સમર્થ કર્યું છે.

ઘટે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારનાં બીજા ભાવોની અપેક્ષા શિરોમણી છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ, સત્પુરુષ પ્રત્યેથી પ્રાપ્ત થયો જે આત્મારૂપ શ્રુતધર્મ તેને વિષે યોગ્ય છે, પરંતુ તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જ્યાં અદૃષ્ટાંતપણે પામે છે, ત્યાં બોધનો અવકાશ નથી, એમ જાણી પરિસીમાભૂત એવું તે શ્રુતધર્મને અર્થે ભર્તાર પ્રત્યેના સ્ત્રીના કામ્યપ્રેમનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા પામતો નથી, આગલ વાળી પછીનાં પરિણામને પામે છે, અને આત્મવ્યક્તિ જણાય છે, એમ છે.

૩૨૩.

શુબર્હ. શ્રાવણ વદ ૧૧ ગુરુ. ૧૯૪૮.

શુભેચ્છા સંપન્ન માઈ ૦ ૦ ૦ ૦ સ્થંભતીર્થ.

આત્મસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ છે એવા જે ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેના નિષ્કામ સ્મરણે યથાયોગ્ય બાંધશો. તે તરફના “આજે ક્ષાયકસમકીત ન હોય” એ વગેરે સંબંધી વ્યાખ્યાનના પ્રસંગનું તમ લિખિત પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે; જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે, ઉપદેશે છે, અને તે સંબંધી વિશેષણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેટલી પ્રેરણા-ગવેષણા જીવનાં કલ્યાણને વિષે કરશે તો તે પ્રશ્નનું સમાધાન થવાનો ક્યારેક પણ તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તે જીવો પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કરવા યોગ્ય નથી, નિષ્કામ કરુણા કરી માત્ર તે જીવો જોવા યોગ્ય છે; કોઈ પ્રકારનો તે સંબંધી ચિત્તને વિષે રોષદ આળવો યોગ્ય નથી, તે તે પ્રસંગે જીવે તેમના પ્રત્યે ક્રોધાદિ કરવા યોગ્ય નથી, તે જીવોને ઉપદેશે કરી સમજાવવાની કદાપિ તમને ચિંતના થતી હોય તોપણ તે માટે તમે વર્તમાનદશાએ જોતાં તો નિરૂપાય છો, માટે અનુકંપાબુદ્ધિ અને સમતાબુદ્ધિ તે જીવો પ્રત્યે સરલ પરિણામે જોવું, તેમજ હચ્છવું અને તેજ પરમાર્થ માર્ગ છે. એમ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

હાલ તેમને જે કર્મ સંબંધી આવરણ છે, તે ભંગ કરવાને તેમને જ જો ચિંતા ઉત્પન્ન થાય તો પછી તમથી અથવા તમ જેવા બીજા સત્સંગીના મુક્તિ કંઈ પણ શ્રવણ કરવાની વારંવાર તેમને ઉદ્ધાસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય. અને કોઈ આત્મસ્વરૂપ એવા સત્પુરુષને જોગે માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તેવી ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનો તેમને સમીપ જોગ જો હોય તો હાલ આવી ચેષ્ટામાં વર્તે નહીં, અને જ્યાંસુધી તેવી તેવી જીવની ચેષ્ટા છે ત્યાંસુધી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીપુરુષનું વાક્ય પણ તે પ્રત્યે નિષ્ફળ થાય છે; તો તમ વગેરેનાં વાક્યનું નિષ્ફળપણું હોય, અને તેમને ક્લેશરૂપ માસે, એમાં આશ્ચર્ય નથી; એમ સમજી ઉપર પ્રદર્શિત કરી છે તેવી અંતરંગ ભાવનાએ તે પ્રત્યે વર્તવું; અને કોઈ પ્રકારે પણ તેમને તમ સંબંધી ક્લેશનું ઓછું કારણ થાય એવી વિચારણા કરવી તે માર્ગને વિષે યોગ્ય ગણ્યું છે.

બહી બીજી એક મહામણ સ્પષ્ટપણે લક્ષવી યોગ્ય માસે છે, માટે લક્ષીએ છે; તે એકે :— આગલ અમે તમ વગેરેને જણાવ્યું હતું કે અમારા સંબંધી જેમ બને તેમ બીજા જીવો પ્રત્યે ઓછી વાત કરવી, તે અનુક્રમમાં વર્તવાનો લક્ષ વિસર્જન થયો હોય તો હવેથી સ્મરણ રાખશો; અમારા સંબંધી અને અમારાથી કહેવાયલાં કે લક્ષાયલાં વાક્યો સંબંધી એમ કરવું યોગ્ય છે, અને તેનાં

કારણો તમને હાલ સ્પષ્ટ જણાવવાં તે યોગ્યતાવાળું નથી, તથાપિ તે અનુક્રમે જો અનુસરવામાં વિસર્જન થવાય છે, તો બીજા જીવોને ક્લેશાદિનું કારણ થવાય છે, તે પળ હવે “ક્ષાયકની ચર્ચા” વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમાં આવેલ છે. જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનું કારણ થાય તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવોને આ ભવને વિષે શ્રી અટકે છે; કેમકે તે તો પોતાનાં અજ્ઞાન-પણાંથી નથી ઓઠાવાળા પશ્ચું એવા સત્પુરુષસંબંધીની તમ વગેરેની પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ પ્રત્યે વિમુક્ષપણને પામે છે, તેને વિષે આગ્રહપણે અન્ય અન્ય ચેષ્ટા કર્તે છે, અને ફરી તેવો જોગ થયે તેવું વિમુક્ષપણું ઘણુંકરીને બઠવાનપણને પામે છે. એમ ન થવા દેવા અને આ ભવને વિષે તેમને તેવો જોગ જો અજાણપણે પ્રાપ્ત થાય તો વસ્તુ શ્રેયને પામશે એમ ધારણા રાખી, અંતરંગમાં એવા સત્પુરુષને પ્રગટ રાખી બાહ્યપ્રદેશે ગુપ્તપણું રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે ગુપ્તપણું માયા કપટ નથી, કારણ કે તેમ વર્તવા વિષે માયા કપટનો હેતુ નથી; તેનાં ભવિષ્યકલ્યાણનો હેતુ છે. જે તેમ હોય તે માયા કપટ ન હોય એમ જાણીએ છીએ.

જેને દર્શનમોહિનીય ઉદયપણે, બઠવાનપણે વર્તે છે એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકની અવજ્ઞા બોલવાનો પ્રસંગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલો ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેનું અને ઉપયોગ રાખનાર એ બંનેના કલ્યાણનું કારણ છે.

જ્ઞાનીપુરુષની અવજ્ઞા બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉજમાઠ થવું, એ જીવનું અનંત સંસાર વધવાનું કારણ છે એમ તીર્થંકર કહે છે. તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા, તે પ્રસંગમાં ઉજમાઠ થવું, અને તેની આજ્ઞામાં સરઠ પરિણામે પરમઉપયોગદૃષ્ટિએ વર્તવું એ અનંત સંસારને નાશ કરનારું તીર્થંકર કહે છે; અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે. ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અફઠ અને બીજાં વાક્યને સફઠ કર્યું હોય એવા જીવો તો કશું જોવામાં આવે છે; પ્રથમ વાક્યને સફઠ અને બીજા વાક્યને અફઠ એમ જીવે અનંતવાર કર્યું છે. તેવા પરિણામમાં આવતાં તેને વસ્તુ લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિકાઠથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે; માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં યથાશક્તિ, યથા બઠવીર્યે ઉપર દર્શિત કર્યા છે જે પ્રકાર તે પ્રકારે વર્તવું યોગ્ય છે.

કદાપિ એમ ધારો કે “ક્ષાયકસમકીત આ કાઠમાં ન હોય” એવું સ્પષ્ટ જિનના આગમને વિષે લુહું છે; હવે તે જીવે વિચારવું યોગ્ય છે કે “ક્ષાયકસમકીત એટલે શું સમજવું”? જેમાં એક નવકારમંત્ર જેટલું પળ વૃત્ત પ્રત્યાસ્યાન હોતું નથી, છતાં તે જીવ વિશેષ તો ત્રણ ભવે અને નહીં તો તે જ ભવે પરમપદને પામે છે એવી મોટી આશ્ચર્યકારક તો તે સમકીતની વ્યાખ્યા છે; ત્યારે હવે એવી તે કયિ દશા સમજવી કે જે ક્ષાયક સમકીત કહેવાય? “ભગવાન તીર્થંકરને વિષે દૃઢ શ્રદ્ધા” એનું નામ જો ક્ષાયક સમકીત એમ ગણીએ તો તે શ્રદ્ધા કેવી સમજવી? કે જે શ્રદ્ધા આપણે જાણીએ કે આતો સ્વચિત આ કાઠમાં હોય જ નહીં. જો એમ જણાવું નથી કે અમુક દશા કે અમુક શ્રદ્ધાને ક્ષાયકસમકીત કહ્યું છે, તો પછી તે નથી,

એમ માત્ર જિનાગમના શબ્દોથી જાણવું થયું કહીએ છીએ; હવે એમ ધારો કે તે શબ્દો બીજા આશયે કહેવાયા છે; અથવા કોઈ પાછળના કાઠના વિસર્જનદોષે લખાયા છે, તો તેને વિષે આગ્રહ કરીને જે જીવે પ્રતિપાદન કર્યું હોય તે જીવ કેવા દોષને પ્રાપ્ત થાય? તે સંલેદ કરુણાપ્ત વિચારવાયોગ્ય છે.

હાલ જેને જિનસૂત્રોને નામે ઓઠાવવામાં આવે છે, તેમાં “ક્ષાયકસમકીત નથી” એવું સ્પષ્ટ લખેલું નથી, અને પરંપરાગત તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં એ વાત ચાલી આવે છે, એમ વાંચેલું છે, અને સાંભળેલું છે; અને તે વાક્ય મિથ્યા છે કે મૃષા છે એમ અમારો અભિપ્રાય નથી, તેમ તે વાક્ય જે પ્રકારે લખ્યું છે. તે એકાંત અભિપ્રાયે જ લખ્યું છે એમ અમને લાગતું નથી. કદાપિ એમ ધારો કે તે વાક્ય એકાંત એમ જ હોય તોપણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યાકુલપણું કરવું યોગ્ય નથી. કારણ કે તે બધી વ્યાખ્યા જો સત્પુરુષના આશયથી જાણી નથી, તો પછી સફળ નથી. અને બદલે કદાપિ ધારો કે જિનાગમમાં લખ્યું હોય કે ચોથા કાઠની પેઠે પાંચમા કાઠમાં પણ ઘણા જીવો મોક્ષે જવાના છે; તો તે વાતનું શ્રવણ કંઈ તમને અમને કંઈ કલ્યાણકર્તા થાય નહીં, અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ હોય નહીં, કારણકે તે મોક્ષપ્રાપ્તિ જે દશાને કહી છે, તે જ દશાની પ્રાપ્તિ જ સિદ્ધ છે, ઉપયોગી છે, કલ્યાણકર્તા છે. શ્રવણ તો માત્ર વાત છે, તેમ જ તેથી પ્રતિકૂળ વાક્ય પણ માત્ર વાત છે; તે બેય લખી હોય, અથવા એક જ લખી હોય અથવા બગર વ્યવસ્થાપ રાખ્યું હોય તોપણ તે બંધ કે મોક્ષનું કારણ નથી;

માત્ર બંધદશા તે બંધ છે, મોક્ષદશા તે મોક્ષ છે, ક્ષાયકદશા તે ક્ષાયક છે, અન્ય દશા તે અન્ય છે, શ્રવણ તે શ્રવણ છે, મનન તે મનન છે, પરિણામ તે પરિણામ છે, પ્રાપ્તિ તે પ્રાપ્તિ છે, એમ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે. બંધ તે મોક્ષ નથી, મોક્ષ તે બંધ નથી. જે જે છે તે તે છે, જે જે સ્થિતિમાં છે, તે તે સ્થિતિમાં છે. બંધબુદ્ધિ ટૂટી નથી. અને મોક્ષ, જીવન્મુક્તતા માનવામાં આવે તો તે જેમ સફળ નથી, તેમ અક્ષાયકદશાએ ક્ષાયક માનવામાં આવે તો તે પણ સફળ નથી. માનવાનું ફળ નથી, પણ દશાનું ફળ છે.

જ્યારે એ પ્રકારે છે ત્યારે હવે આપણો આત્મા કયિ દશામાં હાલ છે, અને તે ક્ષાયક સમકીતી જીવની દશાનો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે કે કેમ? અથવા તેનાથી ઉતરતી અથવા તેથી ઉપરની દશાનો વિચાર આ જીવ યથાર્થ કરી શકે એમ છે કે કેમ? તે જ વિચારવું જીવને શ્રેયસ્કર છે, પણ અનંતકાલ થયાં જીવે તેવું વિચાર્યું નથી, તેને તેવું વિચારવું યોગ્ય છે એવું ભાસ્યું પણ નથી. અને નિષ્ફળપણે સિદ્ધપદ સુધીના ઉપદેશ જીવ અનંતવાર કરી ચૂક્યો છે; તે ઉપર જણાવ્યો છે, તે પ્રકાર વિચાર્યા વિના કરી ચૂક્યો છે, વિચારીને, યથાર્થ વિચાર કરીને કરી ચૂક્યો નથી; જેમ પૂર્વે જીવે યથાર્થ વિચાર વિના તેમ કર્યું છે, તેમ જ તે દશા (યથાર્થ વિચારદશા) વિના વર્તમાને તેમ કરે છે, પોતાનાં બોધનું બઠ જીવને માનમાં આવશે નહીં ત્યાંસુધી હવે પછી પણ તે વર્ત્યા કરશે, કોઈ પણ મહાપુણ્યને યોગે જીવ ઓસરીને તથા

તેવા મિથ્યા ઉપદેશના પ્રવર્તનથી પોતાનું બોધબલ આવરણને પામ્યું છે, એમ જાણી તેને વિષે સાવધાન થઈ નિરાવરણ થવાનો વિચાર કરશે ત્યારે તેવો ઉપદેશ કરતાં, બીજાને પ્રેરતાં, આગ્રહે કહેતાં અટકશે. વધારે શું કહીએ? એક અક્ષર બોલતાં અતિશય અતિશય એવી પ્રેરણા પળ વાળી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થશે; અને તે મૌનપણું પ્રાપ્ત થયાં પહેલાં જીવને એક અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે; આ વાત કોઈ પણ પ્રકારે ત્રણેકાલને વિષે સંદેહપાત્ર નથી.

તીર્થંકરે પણ એમ જ કહ્યું છે; અને તે તેના આગમમાં પણ હાલ છે, એમ જાણવામાં છે. કદાપિ આગમને વિષે એમ કહેવાયલો અર્થ રહ્યો હોત નહીં તોપણ ઉપર જણાવ્યા છે તે શબ્દો આગમ જ છે, જિનાગમ જ છે. રાગ, દ્વેષ, અને અજ્ઞાન એ ત્રણે કારણથી રહિતપણે એ શબ્દો પ્રગટ લેખપણું પામ્યા છે; માટે સેવનીય છે.

થોડાં વાક્યોમાં લક્ષી વાઠવા ધારેલો આ પત્ર વિસ્તાર પામ્યો છે, અને ઘણાં જ ટુંકાણમાં તે લખ્યો છે છતાં કેટલાક પ્રકારે અપૂર્ણ સ્થિતિએ આ પત્ર અત્ર પરિસમાપ્ત કરવો પડે છે.

આ પત્ર તમને તથા તમારા જેવા બીજા જે જે માઈઓને પ્રસંગ છે તેમને પ્રથમ ભાગ વિશેષ કરી તેવા પ્રસંગે સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે; અને વાકીનો બીજો ભાગ તમને અને બીજા મુમુક્ષુ જીવને વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે. અત્ર સમાધિ છે.

“પ્રારબ્ધવેદી”.

૩૨૪.

મુંબઈ. શ્રાવણ વદ ૧૪ રવિ. ૧૯૪૮.

ૐ

સ્વસ્તિશ્રી સાયલા ગ્રામ શુભસ્થાને સ્થિત, પરમાર્થના અસ્તંડ નિશ્ચયિ, નિષ્કામ સ્વરૂપ (....) ના વારંવાર સ્મરણરૂપ, મુમુક્ષુ પુરુષોએ અનન્ય પ્રેમે સેવન કરવા યોગ્ય, પરમસરલ અને શાંત-મૂર્તિ એવા શ્રી “સુભાગ્ય”, તેમના પ્રત્યે શ્રી “મોહમયિ” સ્થાનેથી નિષ્કામ સ્વરૂપ છે જેનું એવા સ્મરણરૂપ સત્પુરુષના વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.

જેમાં પ્રેમભક્તિ પ્રધાન નિષ્કામપણે રહી છે, એવાં તમ લિખિત ઘણાં પત્રો અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયાં છે. આત્માકારસ્થિતિ અને ઉપાધિજોગરૂપ કારણને લીધે માત્ર તે પત્રોની પહોંચ લખવા જેટલું બન્યું છે.

અત્ર મા. રેવાશંકરની શારીરિક સ્થિતિ યથાયોગ્યપણે રહેતી નહીં હોવાથી, અને વ્યવહાર સંબંધીનું કામકાજ વધું હોવાથી ઉપાધિજોગ પણ વિશેષ રહ્યો છે, અને રહે છે; જેથી આ ચોમાસામાં બહાર નીકળવાનું અશક્ય થયું છે; અને તેને લીધે તમ સંબંધી નિષ્કામ સમાગમ તે પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી, વઠી દીવાળી પહેલાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો સંભવતો નથી.

તમ લિખિત કેટલાંક પત્રોને વિષે જીવાદિ સ્વભાવ અને પરમાવનાં કેટલાંક પ્રશ્નો આવતાં હતાં, તેના પ્રત્યુત્તર તે કારણથી લક્ષી શકાયા નથી. બીજા પણ જિજ્ઞાસુઓનાં પત્રો આ વસ્તુમાં ઘણાં મળ્યાં છે, તેને માટે પણ ઘણુંકરીને તેમ જ થયું છે.

હાલ જે ઉપાધિજોગ પ્રાપ્તપણે વર્તે છે, તે જોગનો પ્રતિબંધ ત્યાગવાનો વિચાર જો કરીએ તો તેમ થઈ શકે એમ છે; તથાપિ તે ઉપાધિજોગના વેદવાથી જે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવાનું છે, તે તેજ પ્રકારે વેદવા શિવાયની બીજી ઇચ્છા વર્તતી નથી, એટલે તેજ જોગે તે પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવા દેવું યોગ્ય છે, એમ જાણીએ છીએ અને તેમ સ્થિતિ છે.

શાસ્ત્રોને વિષે આ કાલને અનુક્રમે ક્ષીણપણાં યોગ્ય કહ્યો છે; અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે. એ ક્ષીણપણું મુલ્ય કરીને પરમાર્થસંબંધીનું કહ્યું છે. જે કાલમાં અત્યંત દુલ્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાલ દુસમ કહેવા યોગ્ય છે, જો કે સર્વ કાલને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે એવા પુરુષોનો જોગ દુલ્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાલને વિષે તો અત્યંત દુલ્લભ હોય છે. જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાનીપુરુષોનાં ઉપદેશનું બલ ઓછું થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પળ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવહેદ થવા જોગ કાલ આવે છે.

આ કાલને વિષે અને તેમાં પળ હમણા લગભગના સૈકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે, અને એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. સહજાનંદ સ્વામીના વચ્ચત મુખી મનુષ્યોમાં જે સરલ વૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરલ વૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંમુખી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કંઈ આજ્ઞાકિતપણું. પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દૃઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી; તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયું છે, જો કે હજુ આ કાલમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવલ વ્યવહેદ પ્રાપ્ત થઈ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત ભૂમિ થઈ નથી, તોપણ કાલ તે કરતાં વધારે વિષમ છે, બહુ વિષમ છે; એમ જાણીએ છીએ.

આવું કાલનું સ્વરૂપ જોઈને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અલ્પપણે વર્તે છે, જીવોને વિષે કોઈ પળ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઈ પળ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓઠલાણ થાય છે, નહીં તો થતું નથી, તે વૃત્તિ સજીવન થાય અને કોઈ પળ જીવોને. ઘણા જીવોને પરમાર્થ સંબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અલ્પપણે રહ્યા કરે છે; તથાપિ તેમ થવું બહુ દુલ્લભ જાણીએ છીએ, અને તેનાં કારણો પળ ઉપર જણાવ્યાં છે.

જે પુરુષનું દુલ્લભપણું ચોથા કાલને વિષે હતું, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાલમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થસંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, એટલે તે પુરુષનું ઓઠલાણ થવું અત્યંત વિકટ છે. તેમાં પળ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુલ્લભ છે, અત્યંત દુલ્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે જોઈ નિશ્ચય રહેવો દુલ્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુલ્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું મુલ્ય કારણ તે તો તે છે.

તે આવી સ્થિતિમાં જોઈ ઉપર જણાવ્યાં છે જે કારણો તેને વધારે બઢવાનપણે देखीए છેયે અને એ વાત જોઈ ફરિફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે.

ईश्वरेच्छाથી જે કોઈ પળ જીવોનું કલ્યાણ વર્તમાનમાં પળ થવું સ્વજિત હશે તે તો તેમ થશે, અને તે બીજેથી નહીં પળ અમથકી, એમ પળ અત્ર માનીએ છેયે. તથાપિ જેવી અમારી અનુકંપાસંયુક્ત ઇચ્છા છે તેવી પરમાર્થ વિચારણા અને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ જીવોને થાય તેવો કોઈ પ્રકારે ઓછો જોગ થયો છે એમ અત્ર માનીએ છેયે. ગંગાયમુનાદિના પ્રદેશને વિષે અથવા ગુજરાત દેશને વિષે જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત, ત્યાં વર્ધમાનપણું પામ્યો હોત તો તે એક બઢવાન કારણ હતું એમ જાણીએ છેયે; બીજું પ્રારબ્ધમાં ગૃહવાસ બાકી ન હોત અને બ્રહ્મચર્ય વનવાસ હોત તોતો તે બઢવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છેયે. કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત અને ઉપાધિજોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત તો તે ત્રીજું પરમાર્થને બઢવાન કારણ હતું એમ જાણીએ છેયે. પ્રથમ કહ્યાં તેવાં બે કારણો તો થઈ ચૂક્યાં છે. ઇટલે હવે તેનું નિવારણ નથી. ત્રીજું ઉપાધિજોગરૂપ જે પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય, વેદન થાય અને તે નિષ્કામકરુણાના હેતુથી,—તો તેમ થવું હજુ બાકી છે, તથાપિ તે પળ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમાં છે. ઇટલે કે તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા તો વિશેષ ઉદયમાં આવી જઈ થોડા કાઠમાં તે પ્રકારનો ઉદય પરિસમાપ્ત થાય તો તેમ નિષ્કામ કરુણાની સ્થિતિ છે; અને એ બે પ્રકારમાં તો હાલ ઉદાસીનપણે ઇટલે સામાન્યપણે રહેવું છે; એમ આત્મસંભાવના છે; અને એ સંબંધીનો મોટો વિચાર બારંબાર રહ્યા કરે છે.

પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સંપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાંસુધી ઉપાધિ જોગ પરિસમાપ્ત નહીં થાય ત્યાંસુધી મૌનપણામાં અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમાં રાહ્યો છે, અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ઘણું કરીને એક અંશ પળ ઉપાધિજોગ વેદવાને યોગ્ય નથી, તથાપિ તે તો જે પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય તેજ પ્રકારે વેદવું છે, ઇટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થસંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિજોગનાં કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થસંબંધી કંઈ તમ લિખિતાદિ વાર્તા આવે છે, તે પળ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી, આથી પત્રાદિ પ્રસંગથી તમ શિવાયના બીજા જે મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકાતી નથી, એ પળ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

ચિત્ત બંધનવાહું થઈ શકતું નહીં હોવાથી જે જીવો સંસાર સંબંધે સ્ત્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જિવોની ઇચ્છા પળ દુઃખવ્વાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પળ અનુકંપાથી અને માબાપાદિના ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને બઢવાન રીતે વેદીએ છેયે; અને જેની જેની જે

કામના છે તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થવી સુજિત છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાંસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે; એમાં કોઈ પ્રકારનું અમારું સકામપણું નથી, અમે એ સર્વમાં નિષ્કામ જ છીએ, એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનું બંધન રાખવા રૂપ ઉદયે વર્તે છે; એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

જ્યારથી તમે અમને મળ્યા છો, ત્યારથી આ વાર્તા કે જે ઉપર અનુક્રમે લખી છે તે જણાવવાની ઇચ્છા હતી, પણ તેનો ઉદય તે તે પ્રકારમાં હતો નહીં, ઇટલે તેમ બન્યું નહીં, હમણા તે ઉદય જણાવવા યોગ્ય થવાથી સંક્ષેપે જણાવ્યો છે, જે વારંવાર વિચારવાને અર્થે તમને લખ્યો છે. બહુ વિચાર કરી સૂક્ષ્મપણે હૃદયમાં નિર્ધાર રાખવા યોગ્ય પ્રકાર એમાં લેખિત થયેલ છે. તમે અને ગોશ્લોઆ શિવાય આ પત્રની વિગત જાણવાને બીજા જોગ જીવ હાલ તમારી પાસે નથી, આટલી વાત સ્મરણ રાખવા લખી છે. કોઈ વાતમાં શબ્દોના સંક્ષેપપણાથી એમ માસી શકે એવું હોય કે અમને કોઈ પ્રકારની કંઈ હજુ સંસારસુખવૃત્તિ છે, તો તે અર્થ પરી વિચારવાયોગ્ય છે. નિશ્ચય છે કે ત્રણે કાઠને વિષે અમારા સંબંધમાં તે માસવું આરોપિત જાણવાયોગ્ય છે, અર્થાત્ સંસાર-સુખવૃત્તિથી નિરંતર ઉદાસપણું જ છે. આ વાક્યો કંઈ તમ સંબંધીનો ઓછો નિશ્ચય અમ પ્રત્યે છે અથવા હશે તો નિવૃત્તિ થશે એમ જાણી લખ્યાં નથી, અન્યહેતુએ લખ્યાં છે.

જગત્માં કોઈપણ પ્રકારથી જેની કોઈપણ જીવપ્રત્યે મેદવદૃષ્ટિ નથી એવા શ્રી...નિષ્કામ આત્મ-સ્વરૂપના નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

“ઉદાસીન” શબ્દનો અર્થ સમપણું છે.

૩૨૫.

મુંબઈ. શ્રાવણ, ૧૯૪૮.

મુમુક્ષુજન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉલ્લાસિત પરિણામમાં રહી આત્મસાધન અલ્પકાઠમાં કરી શકે છે, એ વાર્તા યથાર્થ છે; તેમ જ સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે; તથાપિ એમ કરવામાં જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવાં માટાં નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમ-પરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય તો સહજ સાધનબહે પણ સમપરિણતિ પ્રાપ્ત હોય છે, એમાં તો નિર્વિવાદતા છે, પણ જ્યારે પૂર્વ કર્મનાં નિબંધનથી અનુકૂળ નહીં એવાં નિમિત્તમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે ગમે તેમ કરીને પણ તેના પ્રત્યે અદ્વેષ પરિણામ રહે એમ પ્રવર્તવું એ જ અમારી વૃત્તિ છે, અને એ જ શિક્ષા છે.

સત્પુરુષનો દોષ જે પ્રકારે તેઓ ન ઉચ્ચારી શકે, તે પ્રકારે જો તમારાથી પ્રવર્તવાનું બની શકે તેમ હોય તો વિકટતા વેઠીને પણ તેમ પ્રવર્તવું યોગ્ય છે. હાલ અમારી તમને એવી કોઈ શિક્ષા નથી કે તમારે તેમનાથી ઘણી રીતે પ્રતિકૂળ વર્તન કરવું પડે; કોઈ બાબતમાં તેઓ તમને બહુ પ્રતિકૂળ ગણતા હોય તો તે જીવનો અનાદિ અભ્યાસ છે એમ જાણી સહનતા રાખવી એ બધારે યોગ્ય છે.

જેનાં ગુણગ્રામ કરવાથી જીવ ભવસુક્ત હોય છે, તેના ગુણગ્રામથી પ્રતિકૂળતા આળી દોષભાવે પ્રવર્તવું એ જીવને જોકે મહાદુઃસ્વદાયક છે, એમ જાણીએ છે; અને તેવા પ્રકારમાં જ્યારે તેઓનું આવી જવું થાય છે, ત્યારે જાણીએ છે કે જીવને કોઈ તેવાં પૂર્વકર્મનું નિબંધન હશે. અમને તો તે વિષે અદ્વેષ પરિણામ જ છે. અને તેમના પ્રત્યે કરુણા આવે છે. તમે પણ તે ગુણનું અનુકરણ કરો અને જે પ્રકારે તેઓ ગુણગ્રામ કરવા યોગ્યતા અવર્ણવાદ બોલ્લેનાનો પ્રસંગ ન પામે તેમ યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરો, એ મલામણ છે.

અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા અને રહ્યા છે તે પરથી સ્પષ્ટ જાણીએ છે, કે તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ દુલ્લભ છે. માટે નિરુપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવનું સેવન અવશ્યનું છે. એમ જાણતાં છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીએ છે કે તે ઉપાધિ વહન કરતાં જતાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

અમ જેવા સત્સંગને નિરંતર મળે છે, તો તે તમને કેમ અમજ્ય હોય તે જાણીએ છે; પણ હાલતો પૂર્વકર્મને મળીએ છે, એટલે તમને બીજો માર્ગ કેમ બતાવીએ તે તમે વિચારો.

એક ક્ષણવાર પણ આ સંસર્ગમાં રહેવું ગમતું નથી, તેમ છતાં ઘણા કાલ થયાં સેવ્યાં આવી છે; અને હજુ અમુક કાલ સેવવાનું ધારી રાલવું પડ્યું છે. અને તે જ મલામણ તમને કરવી યોગ્ય માની જેમ બને તેમ વિનયાદિ સાધનસંપન્ન થઈ સત્સંગ, સત્સાસ્ત્રાભ્યાસ, અને આત્મવિચારમાં પ્રવર્તવું એમ કરવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.

સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવાની તીર્થકર દેવની આજ્ઞા નથી.

૩૨૬.

સુંબઈ. આલણ વદ. ૧૯૪૮.

તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમપ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે, ફરિફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે; કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કે કાલથી અને ભાવથી કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રતિબદ્ધપણું વર્તતું નથી.

આપનાં ઘણાં પત્રો મળ્યાં છે, ઉપાધિજોગ એવા પ્રકારે રહે છે કે તેના વિદ્યમાનપણામાં પત્ર લલ્લવાયોગ્ય અવકાશ રહેતો નથી, અથવા તે ઉપાધિને ઉદયરૂપ જાણી મુલ્યપણે આરાધતાં તમ-જેવા પુરુષને પણ ચાહીને પત્ર લલ્લેલ નથી; તે માટે ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે.

વિચિત્રે વિષે જેવું આ ઉપાધિયોગ આરાધિએ છે, ત્યારથી મુક્તપણું વર્તે છે, તેવું મુક્તપણું અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું; એવી નિશ્ચલદશા માગશર શુદ્ધથી એકધારાએ વર્તી આવી છે.

૩૨૭.

સુંબઈ. માલરવા શુદ્ધ ૧ મોમ. ૧૯૪૮.

સત્.

તમારા વૈરાગ્યાદિ વિચારોવાળું એક પત્ર ત્રણેક દિવસ પહેલાં સવિસ્તાર મળ્યું છે. જીવને વિષે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવો એ એક મોટો ગુણ જાણીએ છીએ. અને તે સાથે શમ, દમ, વિવેકાદિ સાધનો

અનુક્રમે ઉત્પન્ન થવારૂપ જોગ પ્રાપ્ત થાય તો જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે, એમ જાણીએ છીએ. (ઉપલી લીટીમાં જોગ શબ્દ લખ્યો છે તેનો અર્થ પ્રસંગ અથવા સત્સંગ એવો કરવો.)

અનંતકાલ થયાં જીવનું સંસારને વિષે પરિભ્રમણ છે, અને એ પરિભ્રમણને વિષે એણે અનંત એવાં જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યાં જણાય છે, તથાપિ જેથી યથાર્થ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે, એવાં એકે સાધન થઈ શક્યાં હોય એમ જણાતું નથી. એવો તપ, જપ, કે વૈરાગ્ય અથવા બીજાં સાધનો તે માત્ર સંસારરૂપ થયાં છે; તેમ થયું તે શા કારણથી? એવાત અવશ્ય ફરિફરી વિચારવા યોગ્ય છે. (આ સ્થલને વિષે કોઈપણ પ્રકારે જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો નિષ્ફળ છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી, પરંતુ નિષ્ફળ થયાં છે, તેનો હેતુ શો હશે? તે વિચારવા માટે લખવામાં આવ્યું છે. કલ્યાણપ્રાપ્તિ જેને થાય છે, એવા જીવને વિષે વૈરાગ્યાદિ સાધન તો સ્વીકૃત હોય છે.)

નિરંતર અમારા સત્સંગને વિષે રહેવા સંબંધીની તમારી જે ઇચ્છા છે, તે વિષે હાલ કાંઈ લખી શકાવું અશક્ય છે. તમારા જાણવામાં આવ્યું હોવું જોઈએ કે અત્ર અમારું જે રહેવું થાય છે તે ઉપાધિપૂર્વક થાય છે, અને તે ઉપાધિ એવા પ્રકારથી છે કે તેવા પ્રસંગમાં શ્રીતીર્થંકર જેવા પુરુષ વિષેનો નિર્ધાર કરવો હોય તોપણ વિકટ પડે, કારણ કે અનાદિ કાલથી માત્ર જીવને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથવા બાહ્ય નિવૃત્તિનું ઓલ્લસાણ છે; અને તેના આધારે જ તે સત્પુરુષ, અસત્પુરુષ કલ્પતો આવેલ છે; કદાપિ કોઈ સત્સંગના યોગે જીવને “સત્પુરુષ આ છે” એવું જાણવામાં આવે છે, તોપણ પછી તેમનો બાહ્ય પ્રવૃત્તિરૂપ યોગ દેખીને જોઈએ તેવો નિશ્ચય રહેતો નથી. અથવા તો નિરંતર વધતો એવો ભક્તિ ભાવ નથી રહેતો અને વલ્લભે તો સંદેહને પ્રાપ્ત થઈ જીવ તેવા સત્પુરુષના યોગને ત્યાગી જેની બાહ્ય નિવૃત્તિ જણાય છે એવા અસત્પુરુષને દૃઢાગ્રહે રોવે છે; માટે નિવૃત્તિ પ્રસંગ જે કાલમાં સત્પુરુષને વર્તતો હોય તેવા પ્રસંગમાં તેમની સમીપનો વામ તે જીવને વિશેષ હિતકર જાણીએ છીએ; આ વાત અત્યારે આથી વિશેષ લખાવી અશક્ય છે. જો કોઈ પ્રસંગે અમારો સમાગમ થાય તો ત્યારે તમે તે વિષે પૂછશો અને કંઈ વિશેષ કહેવા યોગ્ય પ્રસંગ હશે તો કહી શકવાનો સંભવ છે.

દીક્ષા લેવા વારંવાર ઇચ્છા થતી હોય તોપણ હાલ તે વૃત્તિ સમાવેશ કરવી, અને કલ્યાણ શું? અને તે કેમ હોય? તેની વારંવાર વિચારણા અને ગવેષણા કરવી. એ પ્રકારમાં અનંતકાલ થયાં મૂલ થતી આવી છે, માટે અત્યંત વિચારે પગલું ભરવું યોગ્ય છે.

૩૨૮.

મુંબઈ. માધ્વવા શુદ્ધ ૭ સોમ. ૧૯૪૮.

ઉદય જોઈને ઉદાસપણું મજશો નહીં.

સંસાર મજવાના આરંભકાલ(?)થી તે આજદીનપર્યંત તમ પ્રત્યે જે કંઈ અવિનય, અભક્તિ અને અપરાધાદિ દોષ ઉપયોગપૂર્વક કે અનુપયોગે થયા હોય તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમાવું છું.

શ્રી તીર્થકરે જેને મુલ્ય એવું ધર્મપર્વ ગણવાનું યોગ્ય ગણ્યું છે, એવી સંવત્સરી આ વર્ષ સંબંધી વ્યતીત થઈ. કોઈ પળ જીવ પ્રત્યે કોઈ પળ પ્રકારે કોઈ પળ કાઢને વિષે અત્યંત અલ્પ પળ દોષ કરવો યોગ્ય નથી, એવી વાત જેને પરમોત્કૃષ્ટપણે નિર્ધાર થઈ છે, એવાં આ ચિત્તને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને તે જ વાક્ય માત્ર સ્મરણ યોગ્ય એવા તમને લલ્યું છે; કે જે વાક્ય નિઃશંકપણે તમે જાણો છો.

“રવિવારે તમને પત્ર લલ્લીશ” એમ જણાવ્યું હતું તથાપિ તેમ થઈ શક્યું નથી, તે ક્ષમા કરવા જોગ છે. તમે વ્યવહારપ્રસંગની વિગત સંબંધી પત્ર લલ્લ્યો હતો, તે વિગત ચિત્તમાં ઉતારવા અને વિચારવાની ઇચ્છા હતી, તથાપિ તે ચિત્તના આત્માકારણાંથી નિષ્ફળપણાને પ્રાપ્ત થઈ છે; અને અત્યારે કંઈ લલ્લવું બનાવી શકાય એમ માસતું નથી. જે માટે અત્યંત નમ્રપણે ક્ષમા ઇચ્છી આ પત્ર પરિસમાપ્ત કરું છું.

સહજસ્વરૂપ

૩૨૯.

સુંબઈ. માદરવા શુદ્ધ ૧૦ ગુરુ. ૧૯૪૮

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી. તમે હાલ જે નિષ્ઠા, વચનના શ્રવણ પછી, અંગીકૃત કરી છે તે નિષ્ઠા શ્રેય જોગ છે. દૃઢ મુમુક્ષુને સત્સંગે તે નિષ્ઠાદિ અનુક્રમે વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ આત્મસ્થિતિરૂપ થાય છે.

જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

૩૩૦.

સુંબઈ. માદરવા શુદ્ધ ૧૦ ગુરુ. ૧૯૪૮.

સંસારકાઢથી તે અત્ર ક્ષણ સુધીમાં તમ પ્રત્યે કોઈ પળ પ્રકારનો અવિનય, અભક્તિ, અસત્કાર કે તેવા બીજા અન્ય પ્રકાર સંબંધી કોઈ પળ અપરાધ મન, વચન, કાયાના પરિણામથી થયો હોય તે સર્વ અત્યંત નમ્રપણે, તે સર્વ અપરાધોના અત્યંત લય પરિણામરૂપ આત્મસ્થિતિ કરી હું સર્વ પ્રકારે કરી ક્ષમાવું છું; અને તે ક્ષમાવવાને યોગ્ય છું. તમને કોઈ-પણ પ્રકારે તે અપરાધાદિનો અનુપયોગ હોય તોપણ અત્યંતપણે અમારી તેવી પૂર્વકાઢ સંબંધીની કોઈ પ્રકારે પળ સંભાવના જાણી અત્યંતપણે ક્ષમા આપવા યોગ્ય આત્મસ્થિતિ કરવા અત્ર ક્ષણ લઘુત્વપણે વિનંતી છે.

૩૩૧.

સુંબઈ. માદરવા શુદ્ધ ૧૦ ગુરુ. ૧૯૪૮.

અત્ર ક્ષણપર્યંત તમ પ્રત્યે કોઈ પળ પ્રકારે પૂર્વાદિ કાઢને વિષે મન, વચન, કાયાના યોગથી જે જે અપરાધાદિ કંઈ થયું હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મભાવથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છું છું; હવે

પછીના કોઈ પળ કાળને વિષે તમ પ્રત્યે તે પ્રકાર થવો અસંભવિત જાણું છું, તેમ છતાં પળ કોઈક અનુપયોગ માટે દેહપર્યંતને વિષે તે પ્રકાર કંઈક થાય તો તે વિષે પળ અત્યંત નમ્ર પરિણામે ક્ષમા ઇચ્છું છું; અને તે ક્ષમારૂપમાત્ર આ પત્રને વિચારતાં વારંવાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર અમ પ્રત્યેના પૂર્વ કાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છો.

૩૩૨.

મુંબઈ. આદરવા શુદ્ધ ૧૨ રવિ. ૧૯૪૮.

પરમાર્થ શીઘ્ર પ્રકાશ પામે તેમ થવા વિષે તમ બનેનો આગ્રહ પ્રાપ્ત થયો; તેમ જ વ્યવહાર-ચિંતા વિષે લખ્યું, અને તેમાં પળ સકામપણું નિવેદન કર્યું તે પણ આગ્રહરૂપે પ્રાપ્ત થયેલ છે.

હાલ તો એ સર્વ વિસર્જન કરવારૂપ ઉદાસીનતા વર્તે છે, અને તે સર્વ ઈશ્વરેચ્છાધીન સોંપવા યોગ્ય છે. હાલ એ બેય વાત અમે ફરી ન લખીએ ત્યાંસુધી વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

૩૩૩.

મુંબઈ. આદરવા વદ ૩ શુક્ર. ૧૯૪૮.

અત્રેથી લખેલું પત્ર તમને મળવાથી થયેલો આનંદ નિવેદન કરતાં તમે દીક્ષાસંબંધી વૃત્તિ હાલ ક્ષોભ પામવા વિષેનું લખ્યું, તે ક્ષોભ હાલ યોગ્ય છે.

ક્રોધાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષિણ પામી ગયાથી, સંસાર ત્યાગરૂપ દીક્ષા યોગ્ય છે, અથવા તો કોઈ મહત્ પુરુષના યોગે યથા પ્રસંગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. તે શિવાય બીજા પ્રકારે દીક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી; અને જીવ તેવી બીજા પ્રકારની દીક્ષા-રૂપ આન્તિદ્વિગ્નિ થઈ અપૂર્વ એવા કલ્યાણને ચૂકે છે. અથવા તો તેથી વિશેષ અંતરાય પડે એવો જોગ ઉપાર્જન કરે છે. માટે હાલ તો તમારો તે ક્ષોભ યોગ્ય જાણીએ છીએ.

તમારી ઇચ્છા અત્ર સમાગમમાં આવવા વિષેની વિશેષ છે એ અમે જાણીએ છીએ. તથાપિ હાલ તે જોગની ઇચ્છા નિરોધ કરવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ તે જોગ બનવો અશક્ય છે; અને એ ખુલાસો પ્રથમના પત્રમાં લખ્યો છે તે તમે જાણી શક્યા હશે. આ તરફ આવવા વિષેની ઇચ્છામાં તમારા વડીલાદિ તરફનો જે નિરોધ છે તે નિરોધથી હાલ ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી.

મતાગ્રહ વિષે બુદ્ધિને ઉદાસીન કરવી યોગ્ય છે; અને હાલ તો ગૃહસ્થધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે. પોતાના હિતરૂપ જાણી કે સમજીને આરંભ પરિગ્રહ સેવવા યોગ્ય નથી. અને આ પરમાર્થ વારંવાર વિચારી સદ્ગ્રંથનું વાંચન, શ્રવણ, મનનાદિ કરવાં યોગ્ય છે. નિષ્કામ યથાયોગ્ય.

૩૩૪.

મુંબઈ. આદરવા વદ ૮ શુક્ર. ૧૯૪૮.

નમસ્કાર.

જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાનીપુરુષોનું સનાતન આચરણ છે, અને તે જ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે; અર્થાત્ જે સંસારમાં ક્ષેપ રહ્યો

નથી તે સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો ઉદય છે, અને ઉદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે. એ ઉદયના ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની હાનિવૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી; અને એમ જાણીએ છીએ કે જ્ઞાની પુરુષોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે. તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, અથવા સ્નેહ રાક્ષવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે કારણપણે પ્રવર્તવાની ઇચ્છા રહી નથી, તેનાથી નિવૃત્તપણું જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતાં પણ તેનાં અનેક પ્રકારનાં સંગ પ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વસ્તુ સુધી ઉદય જોગ છે એમ જાણી ક્વચિત્ સ્વેદ પામીએ છીએ, ક્વચિત્ વિશેષ સ્વેદ પામીએ છીએ. અને તે સ્વેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે. હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદય પ્રમાણે વેદન કર્યા શિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ અલાભના કારણરૂપે બીજાને ભાસીએ છીએ. તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભ્રાંતિ જોઈ સ્વેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે સાક્ષી કર્તા તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપ રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભામ્યમાન થવું તે બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.

એમ છતાં પણ કોઈને સ્વેદ, દુઃખ, અલાભનું કારણ તે સાક્ષી પુરુષ ભ્રાંતિગત લોકોને ન ભાસે તો તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરુષનું અત્યંત વિકટપણું નથી. અમને તો અત્યંત વિકટ-પણાના પ્રસંગનો ઉદય છે.

એમા પણ ઉદાસીનપણું એજ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો છે. (ધર્મ શબ્દ આચરણને બદલે છે)

એકવાર એક તળાવના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય ત્યારે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તે થશે.

અચિત્યદશાસ્વરૂપ.

૩૩૫.

સુંબઈ. આશો. સુદ ૧ શુક્ર. ૧૯૪૮.

જીવનું કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વપણું સમાગમે શ્રવણ થઈ નિદિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે.

વનસ્પતી આદિના જોગથી પારો બંધાઈ તેનું રૂપાં વગેરે રૂપ થવું તે સંભવતું નથી, તેમ નથી. યોગ સિદ્ધિના પ્રકારે કોઈ રીતે તેમ બનવા યોગ્ય છે, અને તે યોગના આઠ અંગમાંના પાંચ જેને પ્રાપ્ત છે તેને વિષે સિદ્ધિ જોગ હોય છે. આ શિવાયની કલ્પના માત્ર કાલ્પકેપરૂપ છે. તેનો વિચાર ઉદય આવે તે પણ એક કૌતુકમૂત છે. કૌતક આત્મ પરિણામને વિષે યોગ્ય નથી. પારાનું સ્વાભાવિક પારાપણું છે.

૩૩૬.

સુંબઈ. આશો. સુદ ૭ મોમ. ૧૯૪૮.

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે મજવા યોગ્ય છે.

વાસ્તવિક તો એમ છે કે કરેલાં કર્મ મોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં, અને નહીં કરેલું

એવું કંઈ કર્મ ફળ પ્રાપ્ત થાય નહીં. કોઈ કોઈ વસ્તુ અકસ્માત્ કોઈનું શુભ અથવા અશુભ વર અથવા શાપથી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી. કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે.

એકેન્દ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાજાણવા યોગ્ય છે.

૩૩૭.

સુંબઈ. આશો. શુદ્ધ ૧૦, ૧૯૪૮.

ૐ

(૧)

ભગવતી વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે. પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગ-ધ્યાનાદિકના અભ્યાસ વલ્લવડે સ્થિત હોય તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે; અને એમ બનવું એ કંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે, હોય છે. ક્વચિત્ જ્ઞાનનાં તારતમ્ય ક્ષયોપશમ ભેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જે આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધપણું વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે, ભવાંતરને જાણે છે. આત્મા નિત્ય છે, અનુભવ રૂપ છે, વસ્તુ છે, એ એ પ્રકારો અત્યંતપણે દૃઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે.

ભવાંતરનું જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઈને થતું ન હોય તો આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ કોઈને થતું નથી, એમ કહેવા તુલ્ય છે; તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. પોતાના તેમ જ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી.

પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ રૂપાદિ થાય એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવા યોગ્ય નથી. અથવા શાસ્ત્રમાં કહેલાં વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય તો તે સાપેક્ષ છે. લોક ભાષાનાં એ વાક્ય સમજવાં યોગ્ય છે. રૂડાપુરુષનું આગમન કોઈને ત્યાં થાય તો તે જેમ એમ કહે કે “આજે અમૃતના મેહ વુઝ્યા” તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે, યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે, શબ્દથી પરમારા અર્થે યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થંકરાદિકની ભિક્ષા સંબંધમાં તેવું છે. તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવ જોગે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે. સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી, એમ બનવું સંભવિત છે, એમ ઘટે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે. સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આવીન છે, એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે, નિઃસંદેહ અંગીકાર કરવા યોગ્ય વાત છે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ મહત્ પ્રભાવ જોગ વર્તતા ન હોય તો પછી તે બીજે ક્યે સ્થળે વર્તે, તે વિચારવા યોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી. ત્યારે સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગનો અભાવ થશે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહત્ એવા પ્રભાવજોગનો અભાવ તો ક્યાંથી હોય? અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો ઘટે છે,

મહત્ પ્રભાવજોગનું પ્રાપ્ત પણું ઘટતું નથી, તો તે કહેવું એક વિસંવાદ શિવાય બીજું કંઈ નથી. કારણકે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્પણાથી અત્યંત હીન એવા પ્રભાવ જોગને મહત્ જાણે છે, અંગીકાર કરે છે; અને તે એમ સૂચવે છે કે તે વક્તા આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર નથી.

તે આત્મસ્વરૂપથી મહત્ એવું કંઈ નથી. એવો આ સૃષ્ટિને વિષે કોઈ પ્રભાવજોગ ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહીં, અને થવાનો નથી કે જે પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય; તથાપિ તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્તવામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્તવ્ય નથી, એમ તો છે, અને જો તેને તે પ્રભાવજોગને વિષે કંઈ કર્તવ્ય માસે છે તો તે પુરુષ આત્મસ્વરૂપનાં અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે. એમ જાણીએ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે સર્વ પ્રકારના પ્રભાવ-જોગ આત્મારૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે, હોય છે, તથાપિ તેને વિકાશવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી, સ્વાભાવિક કોઈ પુણ્યપ્રકારવશાત્ સુવર્ણવૃષ્ટિ इत्यादि થાય એમ કહેવું અસંભવિત નથી, અને તીર્થંકરપદને તે બાધરૂપ નથી. જે તીર્થંકર છે, તે આત્મ-સ્વરૂપવિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં અને જે કરે તે આત્મારૂપ એવા તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નહીં; એમ જાણીએ છીએ, એમ જ છે.

જિનનાં કહેલાં શાસ્ત્રો જે ગણાય છે, તેને વિષે અમુક બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવલજ્ઞાનાદિ દશ બોલ છે; અને તે દશ બોલ વિચ્છેદ દેસાડવાનો આશય આ કાઠને વિષે “સર્વથા મુક્તપણું ન હોય” એમ બતાવવાનો છે. તે દશ બોલ પ્રાપ્ત હોય, અથવા એક બોલ તેમાંનો પ્રાપ્ત હોય તો તે ચરમશરીરી જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે. તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને માસે છે, એમ જ છે. કારણ કે ક્ષાયકસમકીતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરીને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયકસમકીત છતાં ચરમશરીરી નહોતા એવું તેજ જિન-શાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પી વિહાર વ્યવિચ્છેદ એમ શ્વેતાંવરનું કથન છે, દિગંધરનું કથન નથી. “સર્વથા મોક્ષ થવો” એમ આ કાઠે બને નહીં એમ બેયનો અભિપ્રાય છે; તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરીપણું જાણીએ કે આ કાઠમાં નથી, તથાપિ અશરીરી-ભાવણે આત્મસ્થિતિ છે તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણું નહીં પણ સિદ્ધપણું છે; અને તે અશરીરી-ભાવ આ કાઠને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ તો આ કાઠમાં અમે પોતે નથી એમ કહેવા તુલ્ય છે. વિશેષ શું કહીએ? એ કેવલ એકાંત નથી. કદાપિ એકાંત હો તોપણ આગમ જેણે માલ્યાં છે, તેજ આશયિ સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવા યોગ્ય છે, અને તેજ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.

(૨)

પુનર્જન્મ છે,—જરૂર છે,—એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું.

(૩)

પરમ પ્રેમરૂપ ભક્તિ વિના જ્ઞાન શૂન્ય જ છે. જે અટક્યું છે તે યોગ્યતાની કચાશને લીધે.

જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફલ છે. ईश्वर કૃપાકરે તેને કલિયુગમાં તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય. મહા વિકટ છે.

૩૩૮.

મુંબઈ. આશો. વદ ૬. ૧૯૪૮.

ૐ

(૧) અત્રે આત્માકારતા વર્તે છે. આત્માનું આત્મસ્વરૂપે પરિણામનું હોવાપણું તે આત્માકારતા કહિયે છે.

(૨) જે કંઈ થાય છે તે થવા દેવું, ન ઉદાસીન ન અનુદયમી થવું. ન પરમાત્માપ્રત્યે પળ ઇચ્છા કરવી અને ન મુંઝાવું. અહંપણું આડું આવતું હોય તો તેનો જેટલો બને તેટલો રોધ કરવો. અને તેમ છતાં તે ન ટલતું હોય તો તેને ईश्वरાર્પણ કરી દેવું. તથાપિ દીનપણું ન આવવા દેવું. શું થશે? એનો વિચાર કરવો નહીં. અને જે થાય તે કર્યા રહેવું. અધિક જ્ઞાવાં નાંચવા પ્રયત્ન કરવું નહીં. અસ્વ પળ ભય રાખવો નહીં. કર્યાનો જે અભ્યાસ થઈ ગયો છે તે વિસ્મરણ કર્યા રહેવું; તો જ ईश्वર પ્રસન્ન થશે અને તો જ પરમભક્તિ પામ્યાનું ફલ છે. તો જ અમારો તમારો સંયોગ થયો યોગ્ય છે.

અને ઉપાધિ વિષે શું થાય છે તે આગલ ઉપર જોઈ લઈશું. જોઈ લઈશું, એનો અર્થ બહુ ગંભીર છે. સર્વાત્મા હરિ સમર્થ છે. મહંત પુરુષોની કૃપાથી નિર્વલ મતિ ઓછી રહે છે. આપના ઉપાધિયોગ વિષે જો કે લક્ષ રક્ષા કરે છે, પળ જે કંઈ સત્તા છે તે તે સર્વાત્માને હાથ છે. અને તે સત્તા નિશ્ચયેથી નિરાકાંક્ષ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે. જ્યાંસુધી તે સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પળ ચાલવું એ આજ્ઞાકિત ધર્મ છે.

ઉપર જે ઉપાધિમાંથી અહંપણું મુકવાનાં વચનો લક્ષ્યાં છે. તે ઉપર આપ થોડો વચ્ચે વિચાર કરશો, ત્યાંજ તેવી દશા થઈ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે. ફરી વિજ્ઞાપન, કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિઃશંકપણે રહી ઉદય કરવો. શું થશે?—એ વિચાર મુકી દેવો.

૩૩૯.

મુંબઈ. આશો. વદ ૮. ૧૯૪૮.

લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વર્ણ કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાનીપુરુષ જ તથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામનાપ્રત્યે દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લક્ષી તટસ્થ કરીએ છીએ.

૩૪૦.

મુંબઈ. આશો. ૧૯૪૮.

ૐ

(૧) જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કંઈ સ્વર્ણને કારણે કરવામાં આવતી નથી; તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવા યોગ્ય એવું પ્રારબ્ધ કર્મ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે અવિસંવાદ પરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે અમારે વિષે નિશ્ચય છે, પટલે

તે પ્રકારે વેદીએ છેયે ; તથાપિ હચ્છા તો એમ રહે છે કે અલ્પકાલને વિષે, એક સમયને વિષે જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય તો અમે આ બધામાંથી ઉઠી ચાલ્યા જઈએ ; એટલી આત્માને મોકલાશ વર્તે છે. તથાપિ નિદ્રાકાલ, મોજન કાલ તથા અમુક છૂટક કાલ શિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ મિત્રાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું મજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થ પ્રત્યયિ પ્રારબ્ધ જ્યાંસુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાંસુધીમાં સર્વથા અયાચક-પણાને મજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ મજીએ છેયે. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરોધીએ નહીં એમ છે છતાં ઉપેક્ષા થઈ શક્તી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે મજાય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

સર્વપ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય તો તે એક જ થઈ શકે છે કે પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું ; અને જે કંઈ કરાય છે તે તેના અધારે કરાય છે એમ વર્તે છે.

(૨) અમને એમ આવી જાય છે કે અમે જો અપ્રતિબદ્ધપણે રહી શકીએ એમ છેયે છતાં સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતરપ્રસંગને, કુટુંબાદિ સેહને મજવા હચ્છતા નથી, તો તમ જેવા માર્ગેચ્છા-વાનને તે મજવાને અત્યંત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છૂટતો ? કે જેને પ્રતિબદ્ધપણારૂપ મયંકર યમનું સહચારીપણું વર્તે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને મઢીને જે સંસારને મજે છે, તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.

કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને મઢીને સંસાર મજે છે, તે સર્વ, તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય તો શ્રેણિકાદિકને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નથી.

જ્ઞાનીપુરુષને મઢીને જે આત્મભાવે, સ્વછંદપણે, કામનાએ કરી, રસેકરી જ્ઞાનીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઈ સંસારને મજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે, એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

૩૪૧.

સુંબઈ. આશ્વો. ૧૯૪૮.

કોઈ પણ જાતના અમારા આત્મિક બંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રિ જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયલું મોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે. કુટુંબ છે તેનું પૂર્વેનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છેયે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, મોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરંગનો મેદ તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તવું ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે ?

દુઃખના મયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાહ્યું છે એમ નથી. માન અપમાનનો તો કંઈ મેદ છે તે નિવૃત્ત થઈ ગયો છે.

(૧)

(૧) જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી પણ સુગમ एवं ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે.

૧. નિર્મલ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિનું સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપલ-સ્થિતિમાં આણવી.
૨. एवं કેટલુંક અચપલપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે, એવી ભાવના કરવી.
૩. એ ભાવના જ્યાંસુધી તે પદાર્થનાં આકારાદિનાં દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.
૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપના કરવા.
૫. એ ભાવના જ્યાંસુધી તે પદાર્થનાં આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.
(આ જે દર્શન કહ્યું છે, તે માસ્યમાનદર્શન સમજવું.)
૬. એ બે પ્રકારની ઊલટ સુલટ ભાવના સિદ્ધ થયે મૃકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.
૭. પ્રથમ તે ચિંતન દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.
૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થવા પછી દૃષ્ટિ બંધ રાખવી. તે પદાર્થનાં દર્શનની ભાવના કરવી.
૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો અનુક્રમે હૃદયને વિષે એક અદ્વલ-કમલનું ચિંતન કરી સ્થાપિત કરવા.
૧૦. હૃદયને વિષે एवं એક અદ્વલકમલ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુક્ષમુખે રહ્યું છે એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુક્ષમુખે તેને ચિતવવું, અર્થાત્ મુલદું ચિંતવવું.
૧૧. તે અદ્વલકમલને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અલંકાર દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.
૧૨. તે ભાવ દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.
૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાલ, યુવા અને વૃદ્ધ એવાં દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.
૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્રે છે, એમ ભાવવું.
૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં તદાકાર જ છે, એમ ભાવવું.
૧૬. તેમનાં મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વસ્તે ઐકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે એમ ભાવવું.
૧૭. તે ભાવનાઓ દૃઢ થયે તે ઐકાર સર્વ પ્રકારનાં વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.
૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા एवं જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે. એમ ચિંતવતાં ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું છે એમ ભાવવું.
૧૯. તે ભાવના દૃઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યો છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં ચિંતવવો. સર્વાંગ ચિંતવવો.

(૨) ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે, એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી, એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ શિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુમાન, પ્રેમ એ છે. જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાલમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે, તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે, એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

(૩) જ્ઞાની પુરુષનું ઓઢાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છે.

- (૧) એક તો હું જાણું છું, હું સમજું છું એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રક્ષા કરે છે તે માન.
- (૨) બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.
- (૩) ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુક્ત રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.

એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રક્ષા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મઠવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રક્ષા કરે છે, એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે શમાય છે; અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વછંદ’ નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ શિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું, અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; હું જાણું છું, હું સમજું છું, એ દોષ ઘણીવાર વર્તવામાં પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે, એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે. માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છે.

(૨)

શરીરને વિષે આત્મભાવના પ્રથમ થતી હોય તો થવા દેવી, ક્રમે કરી પ્રાણમાં આત્મભાવના કરવી, પછી ઇન્દ્રિયોમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ પરિણામમાં આત્મભાવના કરવી, પછી સ્થિર જ્ઞાનમાં આત્મભાવના કરવી. ત્યાં સર્વપ્રકારની અન્યાલંબનરહિત સ્થિતિ કરવી.

(३)

प्राण,	}	सोहं	तेनुं ध्यान करवुं.
वाणी,			
रस.		अनहद	

३४३.

वि. सं. १९४८. आश्विन.

* हे परमकृपाळु देव ! जन्म, जरा, मरणादि सर्व दुःखोनो अत्यंत क्षय करनारो एवो वीतराग पुरुषनो मूळमार्ग आप श्रीमदे अनंत कृपा करी मने आप्यो, ते अनंत उपकारनो प्रतिउपकार वाळवा हुं सर्वथा असमर्थ छुं ; बळी आप श्रीमत् कंई पण लेवाने सर्वथा निस्पृह छो ; जेथी हुं मन, वचन, कायानी एकाग्रताथी आपना चरणारविन्दमां नमस्कार करूं छुं. आपनी परमभक्ति अने वीतराग-पुरुषना मूळधर्मनी उपासना मारा हृदयने विषे भवपर्यंत अखंड जाग्रत रहो एटलुं मागुं छुं ते सफल थाओ. ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः.

३४४.

विक्रम संवत् १९४८.

भववासी मूढ दशा.

(१) रविके उद्योत अस्त होत दिन दिन प्रति,
अंजुलीके जीवन ज्यों, जीवन घटतुं है ;
कालके असत छिन छिन, होत छीन तन,
औरके चलत मानो काठसो कटतु है ;
एते परि मूरख न खोजै परमारथको,
स्वारथके हेतु भ्रम भारत कटतु है ;
लम्यो फिरै लोगनिसों, पम्यो परि जोगनिसों,
विषै रस भोगनिसों, नेकु न हटतु है.

१.

(२) जैसे मृग मत्त वृषादित्यकी तपति मांही,
तृषाबंत मृषाजल कारण अटतु है ;
तैसे भववासी मायाहीसों हित मानि मानि,
ठानिठानि भ्रम भूमि नाटक नटतु है ;
आगेकों दुंकत धाय पाछे बछरा चराय,
जैसे दग्हीन नर जेबरी बटतु है ;
तैसे मूढ चेतन सुकृत करतुति करै,
शेबत हसत फल सोबत खटतु है.

२. (समयसार.)

૩૪૫.

સુંબઈ. ૧૯૪૮.

સંસારમાં સુખ શું છે ? કે જેના પ્રતિબંધમાં જીવ રહેવાની ઇચ્છા કરે છે.

૩૪૬.

સુંબઈ. ૧૯૪૮.

કિં બહુળા રૂઢ ? જહ જહ રાગા દોષા બહુ વિલયંતિ,
તહ તહ વટીઅવં, એસા આળા જીળંદાળમ્.

કેટલુંક કહિયે ? જેમ જેમ આ રાગ દોષનો નાશ વિશેષ કરી થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે.

૩૪૭.

સુંબઈ. વિ. સં. આશ્વિન. ૧૯૪૮.

(૧)

જે પદાર્થમાંથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય અને આવૃત્તિ ઓછી હોય તે પદાર્થ ક્રમે કરી પોતા-પણાનો ત્યાગ કરે છે ; અર્થાત્ નાશ પામે છે, એવો વિચાર રાખી આ વ્યવસાયનો પ્રસંગ રાખવા જેવું છે.

પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા શિવાય બીજો પ્રકાર નથી, અને યોગ્ય પળ તે રીતે છે એમ જાણી જે જે પ્રકારે જે કંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમપરિણામથી વેદવાં ઘટે છે, અને તે કારણથી આ વ્યવસાય પ્રસંગ ઘટે છે.

ચિત્તમાં કોઈ રીતે તે વ્યવસાયનું કર્તવ્યપણું નહીં જણાતાં છતાં તે વ્યવસાય માત્ર સ્વેદનો હેતુ છે, એવો પરમાર્થ નિશ્ચય છતાં પણ પ્રારબ્ધરૂપ હોવાથી, સત્સંગાદિ યોગને અપ્રધાનપણે વેદવો પડે છે. તે વેદવા વિષે ઇચ્છા-નિરીચ્છા નથી ; પણ આત્માને આ અફલ એવી આ પ્રવૃત્તિ સંબંધ દેતી સ્વેદ થાય છે અને તે વિષે વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે.

(૨)

ઈન્દ્રિયના વિષયરૂપી ક્ષેત્રની જમીન જીતવાને આત્મા અસમર્થપણું બતાવે છે અને આત્મી પૃથ્વી જીતવામાં સમર્થપણું ધારે છે, એ કેવું આશ્ચર્યરૂપ છે ?

પ્રવૃત્તિને આડે આત્મા નિવૃત્તિનો વિચાર કરી શકતો નથી, એમ કહેવું એ માત્ર બહાનું છે. જો થોડો સમય પણ આત્મા પ્રવૃત્તિ છોડી પ્રમાદ રહિત હમેશાં નિવૃત્તિનો વિચાર કરે, તો તેનું બલ પ્રવૃત્તિમાં પણ પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. કારણ દરેક વસ્તુનો પોતાના વધતા ઓછા બઠવાન-પણાના પ્રમાણમાં પોતાનું કાર્ય કરવાનો સ્વભાવ છે. માદક चीज बीजा खोराक साथे पोताना असलना स्वभाव परिणमवाने मुली जती नथी, तेम ज्ञान पण पोतानो स्वभाव मुलतुं नथी. माटे दरेक जीवे प्रमाद रहित, योग्य काळ, निवृत्ति मार्गनो विचार निरंतर करवो जोईए.

(૩)

વૃત્ત સંબંધી :—

દરેક જીવે વૃત્ત લેવું હોય તો સ્પષ્ટાર્થની સાથે બીજાની સાક્ષીએ લેવું. તેમાં સ્વેચ્છાએ વર્તવું

નહીં. વૃત્તમાં રહી શકતો આગાર રાહ્યો હોય અને કારણ વિશેષને લઈને વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો પડે તો તેમ કરવામાં અધિકારી પોતે ન બનવું. જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. નહીં તો તેમાં મોઝા પડી જવાય છે; અને વૃત્તનો મંગ થાય છે.

(૪)

મોહ-કષાય :—

દરેક જીવની અપેક્ષા જ્ઞાનીએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ અનુક્રમ રાહ્યો છે. તે ક્ષય થવાની અપેક્ષા છે.

પહેલો કષાય જવાથી અનુક્રમે બીજા કષાયો જાય છે. અને અમુક અમુક જીવોની અપેક્ષા માન, માયા, લોભ અને ક્રોધ એમ ક્રમ રાખેલ છે, તે દેશ, કાઠ, ક્ષેત્ર જોઈને. પ્રથમ જીવને બીજાથી ઊંચો માનવા માન થાય છે. તે અર્થે છઠ્ઠકપટ કરે છે; અને તેથી પૈસા મેલે છે; અને તેમ કરવામાં વિભ્ર કરનાર ઉપર ક્રોધ કરે છે. એવી રીતે કષાયની પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે બંધાય છે, જેમાં લોભની પટલી બઢવત્તર મીઠાશ છે, કે તેમાં જીવ માન પળ મુલી જાય છે, ને તેની દરકાર નથી કરતા; માટે માનરૂપી કષાય ઓછો કરવાથી અનુક્રમે બીજા એની મેઢે ઓછા થઈ જાય છે.

(૫)

આસ્થા તથા શ્રદ્ધા :—

દરેક જીવે જીવના અસ્તિત્વથી તે મોક્ષ સુધીની પૂર્ણપણે શ્રદ્ધા રાખવી. એમાં જરા પણ શંકા રાખવી નહીં. આ જગ્યાએ અશ્રદ્ધા રાખવી તે જીવને પતિત થવાનું કારણ છે, અને તે એવું સ્થાનક છે કે ત્યાંથી અત્રે પડવાથી કાંઈ સ્થિતિ રહેતી નથી.

સિંચેર કોટાકોટિ સાગરોપમ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તમાં બંધાય છે; જેને લઈને જીવને અસંસ્થાતા મવ ભ્રમણ કરવાં પડે છે.

ચારિત્ર મોહનો લટક્યો તે ટેકાળે આવે છે, પણ દર્શન મોહનો પડ્યો ટેકાળે આવતો નથી. કારણ, સમજવા ફેર થવાથી કરવા ફેર થાય છે. વીતરાગરૂપ જ્ઞાનીનાં વચનમાં અન્યથાપણું હોવાનો સંભવ નથી. તેના અવલંબને રહી અમૃત રેઢ્યું હોય એવી રીતે શ્રદ્ધાને ઓધે પણ ન્યૂન ન કરવી. જ્યારે જ્યારે શંકા થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે જીવે વિચારવું કે તેમાં પોતાની મુલ જ થાય છે. વીતરાગ પુરુષોએ જ્ઞાન જે મતિથી કહ્યું છે, તે મતિ આ જીવમાં છે નહીં; અને આ જીવની મતિ તો શાકમાં મીઠું ઓછું પડ્યું હોય તો તેટલામાં જ રોકાઈ જાય છે. તો પછી વીતરાગના જ્ઞાનની મતિનો મુકાબલો ક્યાંથી કરી શકે? તેથી નારમા ગુણસ્થાનકના અંતસુધી પણ જીવે જ્ઞાનીનું અંવલંબન લેવું એમ કહ્યું છે.

અધિકારી નહીં છતાં પણ ઊંચા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે માત્ર આ જીવે પોતાને જ્ઞાની તથા ઢાઢો માની લીધેલો હોવાથી તેનું માન ગાઢવાના હેતુથી અને નીચેના સ્થાનકેથી વાતો કહેવામાં આવે છે તે માત્ર તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે નીચે ને નીચે જ રહે.

વર્ષ ૨૬ મું.

૩૪૮.

મુંબઈ. કાલિકા શુભ ૧૯૪૯.

જિનાગમમાં આ કાઠને 'દુસમ' એવી સંજ્ઞા કહી છે, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, કેમકે દુસમ શબ્દનો અર્થ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય એવો થાય છે. તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુલ્યપણે કહી શકાય; અને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જોકે પરમાર્થ માર્ગનું દુલ્ભપણું તો સર્વ કાઠને વિષે છે, પણ આવા કાઠનેવિષે તો વિશેષ કરીને કાઠ પળ દુલ્ભપણાનાં કારણરૂપ છે.

અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે ઘણું કરી આ ક્ષેત્રે વર્તમાન કાઠમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થ માર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણ ન કરે. અને તે સત્ય છે, કેમકે જો તેવા જીવોનો સમૂહ દેહ-ધારીપણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત તો તેમને તથા તેમના સમાગમમાં આવનારા એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થ માર્ગની પ્રાપ્તિ સુખે કરીને થઈ શકતી હોત; અને તેથી આ કાઠને દુસમ કહેવાનું કારણ રહેત નહીં. આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું એ આદિ છતાં પણ વર્તમાનકાઠને વિષે જો કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ માર્ગ આરાધવા ઇચ્છે તો અવશ્ય આરાધી શકે, કેમકે દુઃખે કરીને પણ આ કાઠને વિષે પરમાર્થ માર્ગ પ્રાપ્ત થાય, એમ પૂર્વ જ્ઞાનીઓનું કથન છે.

સર્વ જીવને વર્તમાનકાઠમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવા-યોગ્ય નથી, ઘણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવાયોગ્ય છે. તેનાં ઘણાં કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

- (૧) પ્રથમ કારણ ઉપર દર્શાવ્યું તે કે પૂર્વનું ઘણું કરીને આરાધકપણું નહીં તે.
- (૨) બીજું કારણ તેવું આરાધકપણું નહીં તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધકમાર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય, તેથી અનારાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની ભૂલ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.
- (૩) ત્રીજું કારણ ઘણું કરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુનો યોગ બને, અને તે પણ કશિત્ બને.
- (૪) ચોથું કારણ અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને સદ્ગુણાદિકનું ઓઠાણ થવું પણ દુષ્કર વર્તે છે, અને ઘણું કરીને અસદ્ગુણાદિને વિષે સત્ય પ્રતીતિ માની ત્યાંજ રોકાઈ રહે છે.
- (૫) પાંચમું કારણ કશિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને તોપણ બલ્લ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલ-પણું કે જીવ તથારૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે અથવા ન સમજી શકે; અથવા અસત્સમાગમાદિ કે પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્ય પળે પ્રતીતિ કરી હોય.

ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે, અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે; અથવા સ્મૃતિ-કલ્પનાદિ અધ્યાત્મ ગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે. એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તો તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્થંભ-ભૂત થાય છે.

જે જીવો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે, તે જીવોને તથારૂપ ઉપદેશનું પોષણ પળ રહ્યા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો છતાં પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વિસાર્યાં જેવું હોય છે, અને ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્ય વિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે. તપ શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ વ્રતનું કરવું; તે પળ બાહ્ય સંજ્ઞાથી તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; વઢી કંઈ જ્ઞાનદર્શન પદ કહેવાં પડે તો ત્યાં લૌકિક કથન જેવા ભાવોનાં કથનને જ્ઞાન અને તેની પ્રતીતિ અથવા તે કહેનારની પ્રતીતિને વિષે દર્શન શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવું રહે છે.

જે જીવો બાહ્યક્રિયા (દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષ માર્ગ સમજે છે, તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકારાદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવાં છઠ્ઠા ગુણ સ્થાનાદિ સ્થાને કરે તો તે સંસારહેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોનો મૂળ આશય છે, પણ સમૂહગી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી; તે માત્ર પોતાની મતિકલ્પનાથી નિષેધે છે. તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે, એક પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર. પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે. તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સચોડો વ્યવહાર ઉત્થાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી. જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી, અને માત્ર વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી શકાય, અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવ દશા જવા યોગ્ય ન થાય તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય, એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે. અને પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુણ, સત્શાસ્ત્ર અને મન વચનાદિ સમિતિ તથા ગુણિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી અને તેનો જો નિષેધ કરવા યોગ્ય હોય તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજાવા જેવું રહેતું હતું કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યાં! અર્થાત્ તેવા વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે, અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપી પોતાને તથા પરને દુઃખમનોષીપણું કરે છે.

શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે, અથવા વૈરાગ્ય વિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે, કષાયાદિ પાતલાં પછે તથા કંઈ પળ પ્રજ્ઞાવિશેષથી સમજ્યાની યોગ્યતા થયે જે સદ્ગુણમે સમજવા યોગ્ય અધ્યાત્મગ્રંથો, ત્યાંસુધી ઘણું કરી શકે જેવા છે, તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લેઈ, નિર્ધારી લેઈ, તેવો અંતર્ભેદ થયાવિના અથવા દશા ફર્યાવિના, વિભાવ ગયાવિના પોતાને વિષે જ્ઞાન કલ્પે છે, અને ક્રિયા તથા શુદ્ધ વ્યવહારરહિત થઈ વર્તે છે, એવો ત્રીજો પ્રકાર શુષ્કઅધ્યાત્મીનો છે. ઠામઠામ જીવને આવા યોગ વાંચે તેવું રહ્યું છે, અથવા તો જ્ઞાન રહિત ગુરુ કે પરિગ્રહાદિ હચ્છક ગુરુઓ, માત્ર પોતાના માન પૂજાદિની કામનાએ ફરતા એવા, જીવોને અનેક પ્રકારે અવલે રસ્તે ચઢાવીદે છે; અને ઘણું કરીને ક્ષતિ જ એવું નહીં હોય. જેથી એમ જણાય છે કે કાલ્પનું દુસમપણું છે.

આ દુસમપણું લક્ષ્યું છે તે જીવને પુરુષાર્થ રહિત કરવા અર્થે લક્ષ્યું નથી, પણ પુરુષાર્થ-જાગૃતિઅર્થે લક્ષ્યું છે.

અનુકૂલ સંયોગમાં તો જીવને કંઈક ઓછી જાગૃતિ હોય તોપણ વચ્ચે હાનિ ન થાય, પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂલ યોગ વર્તતા હોય ત્યાં અવશ્ય મુમુક્ષુ જીવે વધારે જાગ્રત રહેવું જોઈએ, કે જેથી તથારૂપ પરાભવ ન થાય; અને તેવા કોઈ પ્રવાહમાં ન તળાઈ જવાય.

વર્તમાનકાલ દુસમ કહ્યો છે છતાં તેને વિષે અનંત ભવને છેદી માત્ર એક ભવ બાકી રાખે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે, માટે વિચારવાન જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતાં યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવશ્ય આરાધી સત્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી કષાયાદિ દોષ છેદ કરવા વાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો. મુમુક્ષુ જીવમાં શમાદિ કહ્યા તે ગુણો અવશ્ય સંભવે છે; અથવા તે ગુણોવિના મુમુક્ષુતા ન કહી શકાય.

નિત્ય તેવો પરિચય રાખતાં, તે તે વાત શ્રવણ કરતાં, વિચારતાં ફરિફરીને પુરુષાર્થ કરતાં તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે. તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થ માર્ગ અવશ્ય સમજાય છે.

૩૪૯.

સુંબઈ. કાર્તિક વદ ૯, ૧૯૪૯.

ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે, અને વિચાર માર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે, એ વાત ફરિફરી વિચારી તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઈ પ્રકારે કરવું ઘટે છે. એ વાત મૂલ્ય જોગ્ય નથી.

૩૫૦.

સુંબઈ. કાર્તિક વદ ૧૨ શુષ. ૧૯૪૯.

* “પુનર્જન્મછે—જરૂર છે. એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચ્છ છઉં” એ વાક્ય પૂર્વ મવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વચ્ચે સિદ્ધ થયેલું લક્ષ્યું છે. જેને પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

૩૫૧.

સુંબઈ. માગશર વદ ૯ સોમ. ૧૯૪૯.

(૧) ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈતું કઠિનપણું મારામાં નથી, એટલે ઉપાધિથી અત્યંત નિવૃત્તિની હચ્છા રાખા કરે, તથાપિ ઉદયરૂપ જાણી તે યથાશક્તિ સહન થાય છે.

પરમાર્થનું દુઃખ મઝ્યા છતાં સંસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે; અને તે દુઃખ પોતાના ઇચ્છાદિ કારણનું નથી, પણ બીજાની અનુકંપા તથા ઉપકારાદિનાં કારણનું રહે છે. અને તે બિટંબના વિષે ચિત્ત ક્યારેક ક્યારેક વિશેષ ઉદ્વેગ પામી જાય છે.

આટલા લેખ ઉપરથી તે ઉદ્વેગ સ્પષ્ટ નહીં સમજાય, કેટલાક અંશે તમને સમજાઈ શકશે. એ ઉદ્વેગ શિવાય બીજું કંઈ દુઃખ સંસાર પ્રસંગનું પણ જણાતું નથી. જેટલા પ્રકારના સંસારના પદાર્થો છે તે સર્વમાં જો અસ્પૃહાપણું હોય અને ઉદ્વેગ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા કે ઉપકાર કે તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે.

એ ઉદ્વેગને લીધે ક્યારેક ચક્ષુમાં આંસુ આવી જાય છે. અને તે બધાં કારણને પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે. ઇટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે.

જ્ઞાનિના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્છાપાત્ર આ દેહ નથી, તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી. આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ શિવાય બીજો શોચ તેને ઘટતો નથી. પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા નથી વર્તતી તે પુરુષને નમસ્કાર છે. એજ વાત ચિંતવી રાખવી અમને તમને પ્રત્યેકને ઘટે છે.

દેહ તે આત્મા નથી. આત્મા તે દેહ નથી. ઘડાને જોનાર જે ઘડાદિથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, જાણનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી.

વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પછી એ ભિન્ન દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય વૃદ્ધિ રૂપાદિ પરિણામ જોઈ હર્ષ શોકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી; અને અમને તમને તે નિર્ધાર કરવો, રાખવો ઘટે છે, અને એ જ્ઞાનિના માર્ગનો મુખ્ય ધ્વનિ છે.

(૨) વેપારમાં કોઈ યાંત્રિક વેપાર સૂજે તો હવેના કાઠમાં કંઈ લાભ થવો સંભવે છે.

૩૧૨.

સુંબઈ. માગશર વદ ૧૩ જાનિ. ૧૯૪૯.

ભાવસાર શુશાલરાયજીએ એક પાંચ મિનિટના મંદવાહમાં દેહ ત્યાગ્યો છે. સંસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

૩૧૩.

સુંબઈ. જહા છુદ ૯ શુક. ૧૯૪૯.

ૐ

તમો સર્વ મુમુક્ષુજનપ્રત્યે નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. નિરંતર જ્ઞાનીપુરુષની સેવાની ઇચ્છાવાન એવા અમે છૈયે, તથાપિ આ દુષ્કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષ્કાળ દેખીએ છૈયે, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિ-માર્ગે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહા ભાગ્યરૂપ જાણીએ છૈયે; તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે. સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે અને તે એવ પરિણામે હાલ વર્તે છે કે તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબથી અપાય છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

૩૫૪.

મુંબઈ. મહા વદ ૧૧ રવિ. ૧૯૪૯.

કોઈ માણસ આપણે વિષે કંઈ જણાવે ત્યારે તે ગંભીર મનથી બનતાં સુધી સાંભળ્યા રાખવું, ઘટલું મુશ્કેલી કામ છે. તે વાત બરાબર છે કે નહીં એ જાણ્યા પહેલાં કંઈ હર્ષ-સ્વેદ જેવું હોતું નથી.

મારી ચિત્તવૃત્તિ વિષે ક્યારેક ક્યારેક લખાય છે, તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે; અને એ લખવાનો અર્થ કંઈ વ્યવહારમાં માઠાં પરિણામવાળો દેખાવો યોગ્ય નથી.

થયેલા સંસ્કાર મટવા દુલ્ભ હોય છે. કંઈ કલ્યાણનું કાર્ય થાય કે ચિંતન થાય એ સાધનનું મુશ્કેલી કારણ છે. બાકી એવો વિષય કોઈ નથી કે જેને વાંસે ઉપાધિ તાપે દીનપણે તપવું યોગ્ય હોય અથવા એવો કોઈ ભય રાખવા યોગ્ય નથી કે જે માત્ર આપણને લોકસંજ્ઞાથી રહેતો હોય.

૩૫૫.

મુંબઈ. મહા વદ ૧૧ ગુરુ. ૧૯૪૯.

ૐ

અત્ર પ્રવૃત્તિઉદયે સમાધિ છે.

પ્રભાવના વિષે જે આપણે વિચાર રહે છે, તે કરુણાપ્રભાવના કારણથી રહે છે, એમ અમે જાણીએ છીએ. કોઈ પણ જીવ પરમાર્થપ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે સમય માત્રના અનવકાશે આજનો લોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, આત્મસ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો, અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો, જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે રુચિપણે હો, એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.

આપણાં અંતઃકરણમાં એવી કરુણા વૃત્તિથી પ્રભાવના વિષે વારંવાર વિચાર આવ્યા કરે છે. અને આપણા વિચારનું એક અંશ પણ ફલ પ્રાપ્ત થાય અથવા તે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય તો આ પંચમકાલમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બંધ થઈ જાય છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી, અને તે વાટે થવા યોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે. જેથી સંભવિત થવા યોગ્ય છે અથવા એવો જે માર્ગ છે, તે હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે; અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને લક્ષ્યગત નહીં થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે, નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવ જો અજ્ઞાન પરિણામી હોય તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ અથવા એવા એ લોકસંબંધી માર્ગ તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મુકો તોપણ સંસાર છે. તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વછંદ-પરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય

છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિ પ્રમાણે કર્યા કરે છે, તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિ પ્રમાણે તો કલ્યાણ થવા યોગ્ય લાગતું નથી.

માટે તમે એમ ત્યાં જાણવો કે તમે કોઈ કલ્યાણનાં કારણ નજીક થવાના ઉપાયની હચ્છા કરતા હો તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો; અને નહીં તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે અમે જેમ વર્તિયે છેયે તેમ કલ્યાણ છે, માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે તેજ માત્ર અકલ્યાણ છે એમ જાણતા હો તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તવું છે તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપ જોગ હોય ત્યારે ત્યારે લેને તે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. આજ્ઞા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી, અને એમ જો કલ્યાણ થતું હોય તો તેનું ફઠ સંસારાર્થ છે; કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કર્યો છે. માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આવવો હશે ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે છે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે સહજ, કોઈ જાતનાં માનની હચ્છા વગર, સ્વાર્થની હચ્છા વગર, તમારામાં ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાની હચ્છા વગર મને જે કંઈ ચિત્તમાં લાગે છે, તે જણાવું છું.

કલ્યાણ જે જાટે થાય છે તે જાટનાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે વધી અસંગપણવાળી ક્રિયા હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની હચ્છા ન હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનવસ્તુ ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય, તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છેયે. એમ ન હોય છો તે જોમનો સંભવ થતો નથી. અત્ર તો લોકસંજ્ઞા, ઓષસંજ્ઞા, માનાર્થ, પૂજાર્થ, પદના મહત્વાર્થ, શ્રાવકાદિનાં પોતાપણાર્થે કે એવાં બીજાં કારણથી જપતપાદિ વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે, તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે, માટે જો તમે કંઈ હચ્છા કરતા હો તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છેયે તે અસંગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે.

અસંગપણું મુઠકે આત્માર્થ શિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં, સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિત્તાદિ પ્રસંગ શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે રાખવો નહીં, શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષજ્ઞાલાને ફેરવવા નહીં. દીક્ષા છે તો તારું કલ્યાણ થશે એવાં વાક્ય તીર્થંકરદેવ કહેતા નહોતા. તેનો હેતુ એક પ પણ હવો કે એમ કહેવું પ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને શીક્ષા આપવી છે તે કલ્યાણ નથી. જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે છ છ પ્રસંગ શીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છેયે તે માત્ર શિષ્યાર્થ છે, આત્માર્થે ત્રધી. પુસ્તક છે તે જ્ઞાનવાં આસન્નવાને અર્થે સર્વ પ્રકારનાં પોતાનાં મમત્વભાવ રહિત રસાત્મક તો જ આત્માર્થ છે, નહીં તો મહાન્ પ્રતિબંધ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

જા શેત્ર આપણું છે અને તે શેત્ર જાલકવા અત્તુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે શેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થંકરદેવ હો એમ કહે છે કે દ્રવ્યથી, શેત્રથી, કાલથી, અને ભાવથી

૫ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય તો તે તીર્થંકર દેવના માર્ગમાં નહીં, પણ સંસારના માર્ગમાં છે.

૩૫૬.

મુંબઈ. કાગળ છુદ ૭ ગુદ. ૧૯૪૯.

આત્માને વિમાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિ ક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો ૫ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે, અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાપ્તે આ જગતને વિષે દેખાય છે, માટે અમને વારંવાર સમીપમાં છેયે એમ સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો. આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ્ય છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાલ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે. અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુલ્લભ છે. જીવ અનંતકાલથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને જાણું છું, અમુકને નથી જાણતો એમ નથી, એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, ૫ બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે, અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.

૩૫૭.

મુંબઈ. કાગળ છુદ ૧૪, ૧૯૪૯.

(૧)

જેને વિષે પરમાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુસમ થાય તે કાલને તીર્થંકર-દેવે દુસમ કહ્યો છે, અને આ કાલને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાલને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે. મુમુક્ષુપણું, સરલપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગઆદિ સાધનો આ કાલને વિષે પરમ દુલ્લભ જાણી પૂર્વના પુરુષોએ આ કાલને હુંડાઅવસર્પિણી કાલ કહ્યો છે; અને તે વાત પણ સ્પષ્ટ છે. પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો કશિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો બીજા અમુક કાલમાં સુગમ હતો. પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાલમાં દુલ્લભ જ દેખાય છે; તો પછી આ કાલને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાલમાં જીવ પામે તોપણ ધન્ય છે. કાલ સંબંધી તીર્થંકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે આવો ઉદય અમને વર્તે છે, અને તે સમાધિરૂપે વેદવા યોગ્ય છે. આત્મસ્વરૂપ.

મુંબઈ. કાગળ ચુદ ૧૧, ૧૯૪૯.

(૨)

મળિરત્નમાળા તથા યોગકલ્પદ્રુમ વાંચવા આ જોડે મોકલ્યાં છે. જે કંઈ વાંધેલાં કર્મ છે, તે મોગલ્યા વિના નિરુપાયતા છે. ચિંતા રહિત પરિણામે જે કંઈ ઉદય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનિઓનો ઉપદેશ છે.

૩૫૮.

મુંબઈ. વૈશ્વવ્રત ૧, ૧૯૪૯.

ૐ

(૧)

સમતા, રમતા, ઝરખતા, જ્ઞાયકતા, સુખમાસ;
વેદકતા, વૈતન્યતા, એ સઘ જીવ વિલાસ.

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફલમાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચલ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગ બોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે યોગાદિક અનેક સાધનોનો બઠવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

(૨)

આ જગત્ને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે, તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાનસુધી જન્મમરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યાં કરે છે, એવો અનંતકાલ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંતકોટી જીવનાં પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે. વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાલમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણેકાલને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે; એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે.

એવી જીવસમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે; તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે. એક પારમાર્થિક અને એક વ્યવહારિક; અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે, કે આ જીવને સ્વરી મુમુક્ષુતા આવી નથી, એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરુષના દર્શનપ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ તે છે.

‘આત્મા’ નામનો કોઈ પદાર્થ નથી, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે. આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજાં દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે. આત્મા દેહ સ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજાં દર્શનનો છે. આત્મા અણુ છે, આત્મા સર્વવ્યાપક છે,

આત્મા શૂન્ય છે, આત્મા સાકાર છે, આત્મા પ્રકાશરૂપ છે, આત્મા સ્વતંત્ર નથી, આત્મા કર્તા નથી, આત્મા કર્તા છે મોક્તા નથી, આત્મા કર્તા નથી મોક્તા છે, આત્મા કર્તા નથી મોક્તા નથી, આત્મા જડ છે, આત્મા કૃત્રિમ છે, એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી. તે તે ઉપર જણાવ્યાં એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ईશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે, એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યા દર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહીં ત્યાંસુધી આ જીવ હેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી, અને તે અસત્સંગાદિ ટઢવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવા યોગ્ય છે.

પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે-તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે, તે આત્મા અને વીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રી તીર્થંકરાદિ સર્વપ્રકારની ભ્રાંતિ રહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પળ અણુના આહાર પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અણાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાળીધર્મે એમ કહ્યું છે.

એવો જે અનંતપ્રકારે વિચારીને પળ જાણવા યોગ્ય ચૈતન્યઘન જીવ તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરુષથી જાણી જીવ વિચારી, સત્કારીને પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ વક્તવ્ય અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્ય-પણે જે છે તે અહીં અવક્તવ્ય જ છે. વક્તવ્ય પળે જે જીવ ધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવ ધર્મ છે, અને તેજ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે (આ) દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાયે આત્માપણું પળ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લેવો છે.

(૩)

સમતા, રમતા, ઝરઘતા, હાયકતા સુખ ભાસ;
વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગત્માં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે. જે પ્રકારે નિરાવાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે. જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે. અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ

અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તેજ આત્મા છે. તે આત્મા સમતા નામનાં લક્ષણે યુક્ત છે. વર્તમાન સમયે જે અસંસ્કૃત્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, વશ, સંસ્કૃત્ય, અસંસ્કૃત્ય, અનંત સમયે હતી, વર્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તેજ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે, કોઈ પણ કાળે તેનું અસંસ્કૃત્ય પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.

પશુ, પક્ષિ, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુરતાંવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે રમતા રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે. જેના વિચ્છિન્નપણા વિના આશું જગત્ શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.

કોઈ પણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઈ પણ પદાર્થને પોતાનાં અવિચ્છિન્નપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી. પ્રથમ પોતાનું વિચ્છિન્નપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અરૂપ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય તો જ તે થઈ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. તેને ગૌણ કરીને ઘટલે તેના વિના કોઈ કંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી, માત્ર તેજ મુલ્ય હોય તો જ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો જે પ્રગટ ઊર્ધ્વતા ધર્મ તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.

પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં, અને તે જીવ નામના પદાર્થ શિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ તીર્થંકરે જીવ કહ્યો છે.

શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગસંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ માટે તીર્થંકરે જીવનું કહ્યું છે, અને વ્યવહારદૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છું એવું જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિચ્છિન્ન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે. તે જેનેથી ભાસે છે, તે જીવ નામના પદાર્થ શિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.

આ મોહું છે, આ મીઠું છે, આ સ્વાદું છે, આ સ્વારૂં છે, હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરૂં છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટજ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન,

અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પળ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું—અનંત અદ્વંત કોટી સ્ત્રેજસ્વી દીપક, મણિ, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી અર્થાત્ તે સર્વ પોતે પોતાને જાણવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી. જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થ જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થ પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે. અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચ્છા એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાઢતાં પ્રગટ દેખાય છે.

એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરિફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે, જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

૩૫૯.

મુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ ગુરુ. ૧૯૪૯.

ૐ

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે. ચારે બાજુથી ઉપાધિનો મીડો છે. કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જાણતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છુટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય; છૂટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ સંભવ દેખાય છે, અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે; પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબંધ કરી હશે.

૩૬૦.

મુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૨. ૧૯૪૯.

(૧)

આરંભ, પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોમાં જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવા યોગ્ય છે.

(૨)

હાલ તે તરફ થયેલા શ્રાવકો વગેરેના સમાગમ સંબંધીની વિગત વાંચી છે. તે પ્રસંગમાં રુચિ કે અરુચિ જીવને ઉદય આવી નહીં, તે શ્રેયવાહું કારણ જાણી, તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. અને તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ ઓછો પડે તેમ તેની અનુકંપા ઇચ્છી રહેવું યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ સત્સંગના જોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે.

૩૬૧.

મુંબઈ. ચૈત્ર શુદ્ધ ૩ રવિ. ૧૯૪૯.

ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી, જોદમા જિનતણી ચરણસેવા;

ધારપર નાચતા દેશ બાજીગરા, સેવના ધારપર રહે ન દેવા.

(આનંદધન—અનંતજિનસુવન)

એવું માર્ગનું અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું ! તે વિચારવા યોગ્ય છે.

૩૬૨.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૯ રવિ. ૧૯૪૯.

સંસારસંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય તો તે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છે, પણ પ્રાપ્તિ એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પકાલમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી, એમ જાણી જે કંઈ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનારા જોગ બને છે, તે ઉપકાર કારણ જાણી સુખે રહેવા યોગ્ય છે.

૩૬૩.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧૧ રવિ. ૧૯૪૯.

સંસારીપણે વસતાં કયિ સ્થિતિએ વર્તિયે તો સારું, એમ કદાપિ માસે તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે. કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનનાં કારણથી જે ન થતું હોય તેનું કારણ ઉદય જણાય છે.

જઠમાં સ્વાભાવિક શીતલપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને ભજતું દેખાય છે, તે તાપનો યોગ મધ્યેથી તેજ જઠ શીતલ જણાય છે. વચ્ચે શીતલપણાથી રહિત તે જઠ જણાયું છે, તે તાપના યોગથી છે. એમ પ્રવૃત્તિ જોગ અમને છે. પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદ્યા શિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

૩૬૪.

સુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧૧, ૧૯૪૯.

જે મુ. અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા ઇચ્છે છે, તેમનો જો આત્મા ન દુઝાય તેમ હોય તો જણાવશો કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી. કદાપિ અત્ર સત્સંગની ઇચ્છાથી આવવું વિચાર્યું હોય તો તે જોગ બનવો ઘણો વિકટ છે, કારણકે અમારું ત્યાં જવું આવવું બને એમ સંભવતું નથી. પ્રવૃત્તિનાં બઢવાનું કારણોની તેમને પ્રાપ્તિ થાય એવું અત્રે છે, એમ જાણી જો બીજો વિચાર કરવો તેમને સુગમ હોય તો કરવો યોગ્ય છે. હાલ તમને ત્યાં શી દશા વર્તે છે? સમાગમ જોગ વિશેષપણે ત્યાં સત્સંગનો કરવો યોગ્ય છે. આત્મસ્થિત.

૩૬૫.

સુંબઈ. વૈશાખ વદ ૬ રવિ. ૧૯૪૯.

(૧) પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી. કેવલ તે વિષે નકાર કહ્યો છે. તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે.

એ આદિ જે અનુભવ વાર્તા તે જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ દુસમ કાલને વિષે અત્યંત વિકટ છે.

(૨) જે ચિંતાના ઉપદ્રવે તમે મુંઝાઓ છો, તે ચિંતા ઉપદ્રવ કોઈ શત્રુ નથી. પ્રેમ ભક્તિએ નમસ્કાર.

જ્યાં ઉપાય નહીં ત્યાં શ્વેદ કરવો યોગ્ય નથી.

ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તેમાં સમતા ઘટે છે. અને તેના ઉપાયનો કંઈ વિચાર સૂજે તે કર્યા રહેવું ઘટલો માત્ર આપણો ઉપાય છે.

સંસારના પ્રસંગોમાં કંઈ જ્યાંસુધી આપણને અનુકૂળ એવું થયા કરે છે ત્યાંસુધી તે સંસારનું સ્વરૂપ વિચારી ત્યાગ જોગ છે એવું પ્રાપ્ત હૃદયમાં આવવું દુલ્ભ છે. તે સંસારમાં જ્યારે ઘણા ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોની પ્રાપ્તિ થાય છે તો વસ્તુ પળ જીવને પ્રથમ તે ન ગમતો થઈ પછી વૈરાગ્ય આવે છે; પછી આત્મસાધનની કંઈ સૂઝ પડે છે. અને પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણના વચન પ્રમાણે મુમુક્ષુ જીવને તે તે પ્રસંગો સુખદાયક માનવા ઘટે છે કે જે પ્રસંગને કારણે આત્મસાધન સૂઝે છે.

અમુક વસ્તુસુધી અનુકૂળપ્રસંગીસંસારમાં કદાપિ સત્સંગનો જોગ થયો હોય તોપણ આ કાઠમાં તે વડે વૈરાગ્યનું યથાસ્થિત વેદન થવું દુલ્ભ છે; પણ ત્યારપછી પ્રતિકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈ કોઈ પ્રસંગ બન્યા કર્યા હોય તો તેને વિચારે, તેને વિમાસણે સત્સંગ હિતકારક થઈ આવે છે એવું જાણી જે કંઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગની પ્રાપ્તિ થાય તે આત્મસાધનનાં કારણરૂપે માની સમાધિ રાખી ઉજાગર રહેવું. કલ્પિત ભાવમાં કોઈ રીતે ભૂલ્યા જેવું નથી.

શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે હે પૂજ્ય ! માહન, શ્રમણ, ભિક્ષુ અને નિર્ગ્રંથ એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે તે અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતા, અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા.

નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતાં એક “આત્મવાદપ્રાપ્ત” * એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા. ટીકાકાર શિલાંકાચાર્ય તે આત્મવાદપ્રાપ્ત શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે “ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચ વિકાશનું ભાજન, પોતાનાં કરેલાં કર્મોનો મોક્ષ, વ્યવસ્થા કરી દ્રવ્ય પર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર.”

સર્વે પરમાર્થનાં સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાઠમાં તેનું દુલ્ભપણું છે; અને આવા વિષમકાઠમાં તેનું અત્યંત દુલ્ભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.

* શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર. ૧ શુ. સ્કં. ૧૬. અધ્યયન. ૫. ગાથા. ‘આયવાયપત્તે,’=આત્મવાદપ્રાપ્ત આત્મન ઉપયોગ-લક્ષણસ્ય જીવસ્યાસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકસ્ય સંકોચવિકાશભાજઃ સ્વકૃતફલભુજઃ પ્રત્યેકસાધારણતયા વ્યવસ્થિતસ્ય દ્રવ્યપર્યાયતયા નિત્યાનિત્યાનંતધર્માત્મકસ્ય વા વાદ આત્મવાદસ્તં પ્રાપ્ત આત્મવાદપ્રાપ્તઃ સમ્યગ્ યથાવસ્થિતાત્મ સ્વતત્ત્વવેવીત્યર્થઃ

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. ડનાં પાણીને વિષે જેમ અમ્મિપ્પાનો મુલ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પળ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પળ ઇચ્છે છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં ઇવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે. ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને તથાપિ જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રુચિ રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે, પળ તે વચ્ચે અત્ર વચ્ચે નિયમિત નથી.

કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવાં ઘટે છે. તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે, અને ઇ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. મઠ, વિશ્લેષ અને અજ્ઞાન ઇ અનાદિ જીવના ત્રણ દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનની પ્રાપ્તિ થયે તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. તે અજ્ઞાનની સંતતિ બઢવાન હોવાથી તેનો રોષ થવાને અર્થે અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે મઠ અને વિશ્લેષ મટાડવાં ઘટે છે. સરલપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પ પરિગ્રહ ઇ આદિ મઠ મટવાનાં સાધન છે. જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિશ્લેષ મટવાનું સાધન છે.

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો નિરખવાં, સંભારવાં અને વિચારવાં યોગ્ય છે. વઢી તે સમાગમના અંતરાયમાં, પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે. કારણકે ઇકતો સમાગમનું બઢ નથી, અને બીજી અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો ઇવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે. ધરનું, જ્ઞાતિનું કે બીજાં તેવાં કામોનું કારણ પચ્ચે ઉદાસીનભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી પ્રવર્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુલ્યકરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી; અને ઇમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં. લોકસંજ્ઞા, ઓધસંજ્ઞા અને અસત્સંગ ઇ કારણો છે; જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના નિઃસત્ત્વ ઇવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, ઇમ માન્યા વિના નિઃસત્ત્વ ઇવા અસત્સાલ્લ અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુલ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યાવિના જીવને જીવનાં સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુલ્ભ છે, અત્યંત દુલ્ભ છે. જ્ઞાની પુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં ઇવાં વચનો પળ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બઢવાન થતાં નથી.

હવે ઇવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે, ઇવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે. તે આત્મરૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી છૂટી શકાય ઇવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્મામાં જીવને પોતાનાં મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી.

અમારા સમાગમનો હાલ અંતરાય જાણી નિરાશતાને પ્રાપ્ત થવાય છે, તથાપિ તેમ કરવા વિષે ઈશ્વરેચ્છા જાણી સમાગમની કામના રાખી જેટલો પરસ્પર મુસુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ બને તેટલો કરવો, જેટલું બને તેટલું પ્રવૃત્તિમાંથી વિરક્તપણું રાખવું, સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અસ્વા, કબીર આદિ) જીવોનાં વચનો અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવા વિષે છે એવા ગ્રંથનો પરિચય રાખવો અને એ સૌ સાધનમાં મુખ્ય સાધન એવા શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો.

અમારા સમાગમનો અંતરાય જાણી ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નહીં, પરસ્પર મુસુક્ષુ-ભાઈઓનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય નહીં, નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યૂન થવા દેવો યોગ્ય નહીં, કામના પૂર્વક પ્રવૃત્તિ યોગ નહીં; એમ વિચારી જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિનાં ઉદાસીનપણાને આરાધવાં.

જે પ્રવૃત્તિ અત્ર ઉદયમાં છે, તે બીજે દ્વારેથી ચાલ્યા જતાં પળ ન છોડી શકાય એવી છે, વેદવાયોગ્ય છે. માટે તેને અનુસરીએ છીએ; તથાપિ અવ્યાબાધ સ્થિતિને વિષે જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે.

આજે આ આઠમું પત્રું લખીએ છીએ, તે સૌ તમ સર્વે જિજ્ઞાસુભાઈઓને બારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે. ચિત્ત એવા ઉદયવાલું ક્યારે ક વર્તે છે. આજે તેવો અનુક્રમે ઉદય થવાથી તે ઉદયપ્રમાણે લલ્પું છે. અમે સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વેને એ રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અમે અરૂપારંભને, અરૂપ પરિગ્રહને વ્યવહારમાં બેઠાં પ્રારબ્ધ-નિવૃત્તિરૂપે ઇચ્છીએ છીએ, તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી. અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત વસ્તુ લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી.

૩૬૯.

સુંબઈ. જેટ શુદ્ધ ૧૫ મોમ. ૧૯૪૯.

જીવ તું શીઘ્ર શોચના ધરે? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે;

જીવ તું શીઘ્ર શોચના ધરે? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.

પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિ જોગવાલા થઈ ગયા છે, એવું જે લોક કથન છે તે સાચું છે કે સ્વોદું, એમ આપનું પ્રશ્ન છે, અને સાચું સંભવે છે એમ આપનો અભિપ્રાય છે. સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી એ વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે.

કેટલાક માર્ગાનુસારીપુરુષો અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિ જોગ હોય છે. ઘણું કરી તેમનાં ચિત્તનાં અત્યંત સરલપણાથી અથવા સિદ્ધિ જોગાદિને અજ્ઞાનજોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે.

સમ્યક્દષ્ટિપુરુષો કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે, તેવા જ્ઞાનીપુરુષોને વિષે કશિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને કશિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે તેને તે સ્ફુરણા વિષે માયે ઇચ્છા

થતી નથી. અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો થાય છે; અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે. પ્રાયે પાંચમે છઠ્ઠે ગુણ-ઠાણે પળ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પળ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો પ્રથમ ગુણઠાણને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે.

સાતમે ગુણઠાણે, આઠમે ગુણઠાણે, નવમે, દશમે ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે. અગિયારમે ગુણઠાણે સિદ્ધિ જોગનો લોભ સંભવતો જાણી પ્રથમ ગુણઠાણે સ્થિતિ હોવી સંભવે છે.

બાકી જેટલાં સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનક છે, અને જ્યાંસુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાંસુધી તે એકે જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.

જે સમ્યક્જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિ જોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષના કરેલા સંભવતા નથી, સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિ જોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાની-પુરુષને વિષે તે જોગ કહ્યો જતો નથી.

માર્ગાનુસારી કે સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરુષનાં અત્યંત સરલ પરિણામથી તેમનાં વચનાનુસાર કેટલીક વાર બને છે. અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેનાં તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી તે સિદ્ધિજોગ અલ્પકાળ ફળે છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે, અન્ય પ્રકારે નહીં.

જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ અત્રે જે કરીએ છેયે તેવાં અને તે આદિ બીજાં ઘણા પ્રકારનાં ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે. કે જે કારણે આત્માનું ऐश्वर्य વિશેષ સ્ફુરિત થઈ મનાદિ જોગમાં સિદ્ધિનાં સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. ક્વચિત્ એમ પણ જાણીએ છેયે કે કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિ જોગ પરિણામી કર્યા હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બઢવાન હોય છે. અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અમે જે આ લખ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.

અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાનયોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય એમ જણાય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે ક્યારે પણ સાધવાનો આશીર્વાદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું જણાતું નથી. આત્માનાં વિશુદ્ધપણાના કારણે જો કંઈ તેવું ऐश्वર્ય હોય તો તેનું નહીં હોવાપણું કહી શકાતું નથી. તે ऐश्वર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે. તથાપિ આ પત્ર લખતી વખતે એ ऐश्वર્યની સ્મૃતિ થઈ છે, નહીં તો ઘણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમાં નથી; તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા ત્રિષેની ઇચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહીં, એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે.

તમે અમે કંઈ દુઃખી નથી. જે દુઃખ છે તે રામના ચૌદ વર્ષનાં દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી, પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી, અને ગજસુકુમારનાં ધ્યાનની એક પલ નથી,

તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જણાવું સંભવતું નથી. તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો અને સાચવી રહો.

૩૭૦. મુંબઈ. પ્રથમ અઠાડ વદ ૩ રવિ. ૧૯૪૨.

ગઈ સાલના માર્ગશીર્ષ માસમાં અત્રે આવું થયું, ત્યારથી ઉત્તરોત્તર ઉપાધિયોગ વિશેષાકાર થતો આવ્યો છે, અને ઘણું કરી તે ઉપાધિયોગ વિશેષ પ્રકારે કરી ઉપયોગથી વેદવો પડ્યો છે.

આ કાઠ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિકે દુસમ કહ્યો છે, તેમ વિશેષ કરી પ્રયોગે અનાર્યપણા યોગ્ય થયેલાં એવાં આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાઠ બઢવાનપણે વર્તે છે. લોકોની આત્મપ્રત્યય યોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હુણાઈ જવા યોગ્ય થઈ છે, એવા સર્વ પ્રકારના દુસમ યોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવું અત્યંત સુલભ છે. અને પરમાર્થનું અવિસરવું અત્યંત અત્યંત દુહ્મ છે. આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં આવા ક્ષેત્રનું દુસમપણું ઇટલી વિશેષતા છે. અને આનંદઘનજીના કાઠ કરતાં વર્તમાનકાઠ વિશેષ દુસમ પરિણામી વર્તે છે; તેમાં જો કોઈ આત્મપ્રત્યયિપુરુષને વચવા યોગ્ય ઉપાય હોય તો એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સત્સંગનું ઉપાસવું એ જ જણાય છે.

પ્રાયે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાઠાદિ ગઠકાં શ્વાતો શ્વાતો સંસાર સમુદ્રે માંડ તરવા દે છે, તથાપિ સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે; અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઈ સત્સંગરૂપ જઠની તૃષ્ણા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુઃખ લાગ્યા કરે છે.

એમ છતાં પણ આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્વેષ પરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી; એવો જે સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોનો અભિપ્રાય તે તે વ્યવહારપ્રાયે સમતાપણે કરાવે છે, આત્મા તેને વિષે જાણે કંઈ ઠરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે.

આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તિ છે. તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે, એમ પણ વિચારતાં લાગતું નથી. પૂર્વો-પાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે શાંત થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યયિ કહેવા યોગ્ય છે.

મનમાં અમને એમ રહ્યા કરે છે કે અલ્પ કાઠમાં આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યંતર નિર્મથતા પ્રાપ્ત થાય તો વધારે યોગ્ય છે, તથાપિ તે વાત અલ્પ કાઠમાં બને એવું સૂજતું નથી, અને જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી.

બીજો બધો વ્યવહાર વર્તમાનમાં જ મુકી દીધો હોય તો તે બને એવું છે. બે ત્રણ ઉદય વ્યવહાર એવા છે કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય એવા છે, અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાઠની સ્થિતિમાંથી અલ્પ કાઠમાં વેદી શકાય નહીં એવા છે; અને તે કારણે કરી મૂર્ખની પેઠે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ.

કોઈ દ્રવ્યમાં, કોઈ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાઠમાં, કોઈ ભાષામાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય

દેશ્વાતો નથી. કેવલ સર્વ પ્રકારનું તેમાંથી અપ્રતિબંધપણું જ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર, અને નિવૃત્તિ કાલને, સત્સંગને અને આત્મ વિચારને વિષે અમને પ્રતિબંધ રુચિ રહે છે.

તે જોગ કોઈ પ્રકારે પણ જેમ બને તેમ થોડા કાલમાં થાય તેજ ચિંતનામાં અહો રાત્ર વર્તિયે છેયે.

૩૭૧.

મુંબઈ. પ્રથમ અઠ્ઠાઈ વદ ૪ સોમ. ૧૯૪૯.

ૐ

સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો તે પુરુષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી. અથવા જ્ઞાનીપુરુષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બલ પરિક્ષીણપણાને મજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસાર સંબંધી બલ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઈ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાનીપુરુષને જોયા નથી, એમ તમે જાણો.

જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે માસ્યા વિના રહે નહીં. સ્વરેશ્વર પૃથ્વીનો વિકાર ધનાદિ સંપત્તિ માસ્યા વિના રહે નહીં.

જ્ઞાનીપુરુષ શિવાય તેનો આત્મા વીજે ક્યાંય ક્ષણવાર સ્થાયિ થવાને વિષે ઇચ્છે નહીં.

એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો માર્ગાનુસારી પુરુષને બોધતા હતા. જે જાણીને, સાંભળીને તે સરલ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા. પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા, વર્તતા હતા.

સર્વથી સ્મરણ જોગ વાતતો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પ દોષને વિષે પણ અત્યંત ક્લેશ, દોષના વિલયમા અત્યંત વીર્યને સ્ફુરવું એ વાતો સત્સંગમાં અલંકાર એક શરણાગત પણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ-કાલ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિભાવને મજ જો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.

૩૭૨.

મુંબઈ. પ્રથમ અઠ્ઠાઈ વદ ૧૩ મોમ. ૧૯૪૯.

અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતાનાં કારણમાં વિષમતા નથી. સત્સંગનાકામી જનને આ ક્ષેત્ર વિષમ જેવું છે. કોઈ કોઈ ઉપાધિ જોગનો અનુક્રમ અમને પણ રહ્યા કરે છે. એ બે કારણ તરફથી વિસ્મૃતિ કરતાં પણ જે ઘરમાં રહેવાનું છે તેની કેટલીક પ્રતિકૂળતા છે, તો હાલ તમ સૌ માર્દનો વિચાર કેઈ મુલતવવા યોગ્ય (જેવું) છે.

૩૭૩.

મુંબઈ. પ્રથમ અઠ્ઠાઈ વદ ૧૪ મુધ. ૧૯૪૯.

ઘણું કરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે તેમ તેમ વિશેષ

આશાના બઠથી જીવવું થાય છે. એક માત્ર ઝ્યાં આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ થાય છે, ત્યાં સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જીવનાં સ્વરૂપથી જીવાય છે. જે કોઈ પળ મનુષ્ય ઇચ્છે છે તે મવિષ્માં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે; અને એ પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનું જીવવું છે; અને તે કલ્પના ઘણું કરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે. જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પળ ન હોય તો તેની દુઃસ્વકારક મયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોવી સંભવે છે.

સર્વ પ્રકારની આશા, તેમાં પળ આત્મા શિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશામાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે કહો ?

૩૭૪.

સુંબઈ. બીજા અશાહ શુદ્ધ ૬ શુદ્ધ. ૧૯૪૯.

રાસ્યું કંઈ રહેતું નથી અને મુક્ત્યું કંઈ જતું નથી, એવો પરમાર્થ વિચારી કોઈપ્રત્યે દીનતા મજવી કે વિશેષતા દાખવવી એ યોગ્ય નથી. સમાગમમાં દીનપણે આવવું નહીં.

૩૭૫.

સુંબઈ. બીજા અશાહ નદ ૬. ૧૯૪૯.

શ્રીકૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી. જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તેજ સમયે ન હોય એવો કંઈ નિયમ નથી. સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થવા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે. ઘણું કરી એવી કોઈ પળ ક્રિયા તે જીવની હોતી નથી કે જેથી પરમાર્થને વિષે આંતિ થાય; અને ઝ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે આંતિ થાય નહીં ત્યાંસુધી બીજી ક્રિયાથી સમ્યક્ત્વને બાધ થાય નહીં. સર્પને આ જગત્ના લોકો પૂજે છે તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્ય બુદ્ધિથી પૂજતા નથી, પળ મયથી પૂજે છે; માવથી પૂજતા નથી; અને ઈષ્ટદેવને લોકો અત્યંત માવે પૂજે છે. એમ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ તે સસારને મજતો દેસાય છે, તે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેસાય છે. વાસ્તવ્યપણે માવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહીં. પૂર્વ કર્મના ઉદયરૂપ મયથી ઘટે છે. જેટલે અંશે માવ પ્રતિબંધ ન હોય તેટલે અંશે જ સમ્યક્દષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે.

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યક્ત્વ શિવાય ગયાં સંભવે નહીં; એમ જે કહેવાય છે તે યથાર્થ છે. સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહ વિના એવાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય નહીં કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય. જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય તેને કોઈ પ્રસંગે પળ અનંતાનુબંધી ચતુષ્કર્માથી કોઈ પળ ઉદય થવા સંભવે છે. અને ઝ્યાંસુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમાં હોય ત્યાંસુધી અવશ્ય પરમાર્થ માર્ગવાળો જીવ તે ન હોય. પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ એ છે કે અપરમાર્થને મજતાં જીવ વધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુઃખે. દુઃખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પળ સંભવે છે. પળ સંસાર સુખની પ્રાપ્તિમાં પળ કાયરપણું, તે સુખનું અળગમવાપણું, નીરસપણું પરમાર્થમાર્ગી પુરુષને હોય છે.

તેનું નીરસપણું જીવને પરમાર્થ જ્ઞાને અથવા પરમાર્થ જ્ઞાનીપુરુષનાં નિશ્ચયે થવું સંભવે છે; બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપરમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર જાણી પછી તે પ્રત્યે તીવ્ર એવો ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ કોણ કરે ? કે ક્યાંથી થાય ? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દૃષ્ટિમાંથી ગયું તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત ક્લેશ થતો નથી. સંસારને વિષે આંતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થ જ્ઞાને આંતિ જ ભાસે છે. અને જેને આંતિ ભાસી છે તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે ? એવી મહાત્મ્ય દૃષ્ટિ પરમાર્થ જ્ઞાનીપુરુષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે. કોઈ જ્ઞાનનાં આવરણને કારણે જીવને વ્યવહેદક જ્ઞાન થાય નહીં તથાપિ સામાન્ય એવું જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષની શ્રદ્ધારૂપે થાય છે. વડનાં બીજની પેટે પરમાર્થ વડનું બીજ એ છે.

તોત્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરુષ કે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ હોય નહીં. જે સંસાર અર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, આંતિગત પરિણામે અસદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મને મજે છે તે જીવને ઘણું કરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થાય છે. કારણ કે બીજી સંસારની ક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવા વાળી નથી. માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ મજ્યા કરે, તે પરમાર્થ જ્ઞાની એવા પુરુષપ્રત્યે, દેવપ્રત્યે, ધર્મપ્રત્યે નિરાદર છે એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્ગુરુ, દેવ, ધર્મપ્રત્યે અસતગુરુવાદિકના આગ્રહથી, માઠા બોધથી. આસાનના, ઉપેક્ષા પ્રવર્તે એવો સંભવ છે. તેમ જ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહીં થતી હોતાં છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થ પ્રત્યે ઉપેક્ષક રહે છે. એ જ અનંત ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

૩૭૬.

મુંબઈ બીજા અશાઢ વદ ૧૦ સોમ. ૧૯૪૯.

શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્પ્રકારે અહિયાસવાયોગ્ય છે. ઘણી વાર શારીરિક વેદનાનું બઠ્ઠા વિશેષ વર્તેતું હોય છે, ત્યારે ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્પ્રકાર રૂઢા જીવને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અમેદ્ય, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં, વિચારતાં કેટલીક રીતે તે સમ્યક્પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે. મોટા પુરુષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ. તથા પરિસહના પ્રસંગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી તે વિષે તેમનો રહેલો અસ્ખંડ નિશ્ચય તે ફરિફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવા યોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્પરિણામ ફળીમૂત થાય છે. અને વેદના વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે ફરી તે વેદના કોઈ કર્મોનું કારણ થતી નથી. વ્યાધિ રહિત શરીર હોય તેવા સમયમાં જીવે જો તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું જાણી તેનું અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી તે પ્રત્યેથી મોહ મમત્વાદિ ત્યાગ્યાં હોય તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય તો કંઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિશ્ચલ એવું ઘણું કરી કર્મબંધન થતું નથી; અને મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિ કાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગની

વિચારણા વર્તવું, એ રૂઢો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે ઓછું કરવું એ મહા દુષ્કર વાત છે તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે વેલેમોડે ફઠીભૂત થાય છે.

જ્યાંસુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ત્યાંસુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે. એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહનાં મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છા નહીં, પણ તે દેહે કરી જ્ઞાનીપુરુષના માર્ગનું આરાધન થઈ શકે છે એવો કોઈ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે અને તેવી જ બુદ્ધિએ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્તવામાં બાધ નથી. જે કંઈ તે મમતા છે તે અપરિણામિક મમતા છે એટલે પરિણામે સમતાસ્વરૂપ છે; પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાંસારિક સાધનમાં પ્રધાન ભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એવા આર્તઘ્યાને કોઈ પ્રકારે પણ તે દેહમાં બુદ્ધિ ન કરવી એવી જ્ઞાનીપુરુષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી આત્મકલ્યાણનો તેવા પ્રસંગે લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીનાં શરણમાં બુદ્ધિ રાખી નિર્ભયપણાને, નિઃસ્વેદપણાને ભજવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કહી છે અને અમે પણ એજ કહીએ છીએ. કોઈ પણ કારણે આ સંસારમાં ક્લેશિત થવા યોગ્ય નથી. અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ ક્લેશનું, મોહનું, અને માઠી ગતિનું કારણ છે. સદ્વિચાર, અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનું કારણ છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ જણાય છે.

૩૭૭.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૪ મોમ. ૧૯૪૯.

કોઈ સામાન્ય મુમુક્ષુ જીવ થાય છે, તેને પણ આ સંસારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવા પ્રત્યયિનું વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યયી કે ઘણી મંદતા વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઈ પૂર્વે પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનું રક્ષા કરે, પણ તે કેવું રક્ષા કરે છે? કે જેને સાસ સંસારસુખની ઇચ્છાવાળા હોય તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય, એવું રક્ષા કરે છે. જો કે એ વાતનો સ્વેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા જ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો સ્વેદ ઉત્પન્ન થાય છે તે એ કે સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રક્ષા કરે છે, અને પરમ રુચિ છે જેને વિષે એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્તા તે કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વિના ક્વચિત્ ત્યાગ જેવાં રાખવાં પડે છે. આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝવતું નથી, પણ આત્મવાર્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે. સંસારના જ્ઞાલ જોઈ ચિંતા ભજશે નહીં. ચિંતામાં સમતા રહે તો તે આત્મચિંતન જેવી છે.

૩૭૮.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૫. ૧૯૪૯.

(૧) જવાહીરી લોકોનું એમ માનવું છે કે એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માળેક (પ્રત્યક્ષ) એવ રહિત હોય તો તેની કરોડો રૂપૈયા કીમત ગણીએ તોપણ તે ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંસુનું ઠરવું અને મનની ઇચ્છા ને કલ્પિત માન્યતા શિવાય બીજું કંઈ નથી, તથાપિ એક આંસુના ઠરવાની એમાં મોટી સુબીને માટે અને દુલ્લભ

પ્રાસિને કારણે જીવો તેનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય કહે છે ! અને અનાદિ દુલ્લભ, જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે એવું જે સત્સંગરૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ રુચિ નથી, તે આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે !

(૨) અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે ત્યારે સત્જ્ઞાન સમજાય છે. તે પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલ બોધને ઘણા પ્રકારના અંતરાય રક્ષા હોય છે.

૩૭૯.

મુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૫ તિથિ. ૧૯૪૯.

ઘણું કરીને આત્મામાં એમ જ રક્ષા કરે છે કે જ્યાંસુધી આ વેપાર પ્રસંગે કામકાજ કરવું રક્ષા કરે ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિપ્રસંગે અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઈ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપારપ્રસંગે રહેતાં છતાં જેનો ભક્તિભાવ રક્ષા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પળ એવા પ્રકારમાં કરવો યોગ્ય છે, કે જ્યાં આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રક્ષા કરે છે તે પ્રકારને બાધ ન થાય.

જિને કહેલાં મેરૂ ઘગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વીયાદિ સંબંધે સમાગમપ્રસંગમાં વાતચિત્ત કરશો.

અમારૂં મન ઘણું ઉદાસ રહે છે અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે તે ઉદાસપણું સાવ ગુસ્ત જેવું કરી ન સ્વમી શકાય એવા વેપારાદિપ્રસંગમાં ઉપાધિજોગ વેદવા પડે છે. જો કે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

૩૮૦.

મુંબઈ. શ્રાવણ વદ ૫. ૧૯૪૯.

ગઈ શાલનાં માગશર શુદ્ધ ૬ઠે અત્રે આવવાનું થયું હતું, ત્યારથી આજ દિવસપર્યંતમાં ઘણા પ્રકારનો ઉપાધિજોગ વેદવાનું બન્યું છે, અને જો ભગવત્કૃપા ન હોય તો આ કાલને વિષે તેવા ઉપાધિ જોગમાં માથું ઘડ ઉપર રહેવું કઠણ થાય એમ થતાં થતાં ઘણીવાર જોયું છે ; અને આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરુષને અને આ સંસારને મઠતી પાળ આવે નહીં એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે.

જ્ઞાનીપુરુષ પળ અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતાં વર્તતાં કચિત્ પળ મંદ પરિણામ પામી જાય એવી આ સંસારની રચના છે. આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિશેષ પરિણામપ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે. અમે તો તે ઉપાધિજોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ. અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને મુખમાં મધ્યમા વાચાણ પ્રમુનું નામ રાખી માંડ કંઈ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ. સમ્યક્ત્વને વિષે અર્થાત્ બોધને વિષે પ્રાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી, પણ બોધનાં વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને તેથી ઘણીવાર આત્મા આકુલવ્યાકુલપણાને પામી ત્યાગને મજતો હવો તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિમે સમ પરિણામે, અદીનપણે, અવ્યાકુલપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ છે અને તે જ મજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઈ સ્થિરતા રહેતી આવી છે. પટલે આકુલાદિ ભાવની વિશેષ ઝુંસવળ થતી સમાપ્ત થતી હતી.

આલો દિવસ નિવૃત્તિના યોગે કાઠ નહીં જાય ત્યાંહુથી સુખ રહે વહીં, ઇવી અમારી સ્થિતિ છે. “આત્મા” “આત્મા”, તેનો વિચાર, જ્ઞાનીપુરુષની સ્મૃતિ, તેનાં મહાત્મ્યની કથા વાર્તા, તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ, તેમનાં અનઅવકાશ આત્મચારિત્રપ્રત્યે મોહ એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે, અને તે કાઠ મજીએ છે.

પૂર્વ કાઠમાં જે જે જ્ઞાનીપુરુષના પ્રસંગે વ્યતીત થયા છે તે કાઠ ધન્ય છે, તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે, તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાલ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાનીપુરુષની વાણી અથવા જ્ઞાનીનાં શ્લોકો કે માર્ગાનુસારી જ્ઞાનીપુરુષનાં સિદ્ધાંત તેની અપૂર્વતાને પ્રણામ અતિ ભક્તિ કરીએ છીએ.

અલંડ આત્મધુનના એકતાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજી મજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે; અને બીજી બાજુથી આવાં ક્ષેત્ર, આવા લોકપ્રવાહ, આવા ઉપાધિજોગ અને બીજા બીજા તેવા તેવા પ્રકાર જોઈ વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ઈશ્વરેચ્છા!

૩૮૧.

પેટલાદ. માધરવા શુદ્ધ ૧. ૧૯૪૯.

ૐ

૧. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.
૨. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તેવા પૂર્ણ જ્ઞાનીનું ઓઠલાળ જીવને થયું હોય ત્યારે તેવા જ્ઞાનિઓનો સત્સંગ કરવો અને સત્સંગ થાય તે પૂર્ણ પુણ્યોદય સમજવો. તે સત્સંગમાં તેવાં પરમજ્ઞાનીએ ઉપદેશો શિક્ષાબોધ ગ્રહણ કરવો એટલે જેથી કદાગ્રહ, મતમતાંતર, વિશ્વાસઘાત અને અસત્વચન એ આદિનો તિરસ્કાર થાય,—અર્થાત્ તેને ગ્રહણ કરવાં નહીં. મતનો આગ્રહ મુકી દેવો. આત્માનો ધર્મ આત્મામાં છે. આત્મત્વ પ્રાપ્તપુરુષનો બોધેલો ધર્મ આત્મતામાર્ગરૂપ હોય છે. બાકીના માર્ગના મતમાં પડવું નહીં.

૩. આટલું થતાં છતાં જો જીવથી સત્સંગ થયા પછી કદાગ્રહ, મતમતાંતરાદિ દોષ ન મુકી શકાતો હોય તો પછી તેણે છુટવાની આશા કરવી નહીં. અમે પોતે કોઈને આદેશવાત એટલે આમ કરવું એમ કહેતા નથી. વારંવાર પુછો તોપણ તે સ્મૃતિમાં હોય છે. અમારા સંગમાં આવેલા કોઈ જીવોને હજુસુધી અમે એમ જણાવ્યું નથી કે આમ વર્તો, કે આમ કરો. માત્ર શિક્ષા બોધ તરિકે જણાવ્યું હશે.

૪. અમારો ઉદય એવો છે કે એવી ઉપદેશ વાત કરતાં વાણી પાછી ઝેંચાઈ જાય છે. સાધારણ પ્રશ્ન પુછે તો તેમાં વાણી પ્રકાશ કરે છે; અને ઉપદેશ વાતમાં તો વાણી પાછી ઝેંચાઈ જાય છે, તેથી અમે એમ જાણીએ છીએ કે હજુ તેવો ઉદય નથી.

૫. પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનિઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહીં. એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે

નહીં; પરંતુ હાલમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની વિરાજમાન હોય તે જ દોષને જળાવી કઢાવી શકે. જેમ દૂરના ક્ષીરસમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કઢશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.

૬. જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી જીવનું કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં. જીવનું કલ્યાણ થવું તો જ્ઞાની-પુરુષના લક્ષમાં હોય છે અને તે પરમ સત્સંગે કરી સમજી શકાય છે. માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મુકી દેવા.

૭. જીવે મુલ્યમાં મુલ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સંગ થયો હોય તો સત્સંગમાં સાંમળેલ શિક્ષા બોધ પરિણામ પામી સહેજે જીવમાં ઉત્પન્ન થયેલ કદામહાદિ દોષો તો છુટી જવા જોઈએ કે જેથી સત્સંગનું અવર્ણવાદપણું બોલવાનો પ્રસંગ બીજા જીવોને આવે નહીં.

૮. જ્ઞાનીપુરુષે કહેવું બાકી નથી રાહ્યું; પણ જીવે કરવું બાકી રાહ્યું છે. એવો યોગાનુ-યોગ કોઈક જ વેળા ઉદયમાં આવે છે. તેવી વાંછાઈ રહિત મહાત્માની મક્તિ તો કેવલ કલ્યાણ-કારક જ નિવડે છે. પણ કોઈ વેળા તેવી વાંછા મહાત્માપ્રત્યે થઈ અને તેવી પ્રવૃત્તિ થઈ ચુકી, તોપણ તે જ વાંછા જો અસત્પુરુષમાં કરી હોય અને જે ફલ થાય છે, તે કરતાં આનું ફલ જુદું થવાનો સંભવ છે. સત્પુરુષ પ્રત્યે તેવા કાઠમાં જો નિઃશંકપણું રહ્યું હોય તો કાઠે કરીને તેમની પાસેથી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે છે. એક પ્રકારે અમને પોતાને એ માટે બહુ શોચ રહેતો હતો; પણ તેનું કલ્યાણ વિચારીને શોચ વિસરણ કર્યો છે.

૯. મન, વચન, કાયાના જોગમાંથી જેને કેવલીસ્વરૂપ ભાવ થતાં અહંભાવ મટી ગયો છે, એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ, તેના પરમ ઉપશમરૂપ ચરણારવિંદ તેને નમસ્કાર કરી, વારંવાર તેને ચિંતવી, તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિની તમે ઇચ્છા કર્યા કરો એવો ઉપદેશ કરી આ પત્ર પુરો કરું છું.

વિપરીત કાઠમાં એકાકી હોવાથી ઉદાસ !!!

૩૮૨.

સંમાત. માદરવા. ૧૯૪૯.

ૐ

અનાદિકાઠથી વિપર્યય બુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરુષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવથી જ્ઞાની-પુરુષ પ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે. બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરુષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય તો કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે તે ચેષ્ટા અવિકલ્પ-પણાને મજે છે. અથવા જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટાનું કોઈ અગમ્યપણું જ એવું છે કે અધુરી અવસ્થા, કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી, માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરુષ-પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે.

જ્ઞાનીપુરુષ બધી રીતે અજ્ઞાનીપુરુષથી ચેષ્ટાપણે સરસા હોય નહીં, અને જો હોય તો પછી જ્ઞાની નથી એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરુષમાં કોઈ એવાં વિલક્ષણ કારણોનો મેદ છે, કે જેથી જ્ઞાનીનું અજ્ઞાનીનું એકપણ કોઈ પ્રકારે થાય નહીં. અજ્ઞાની છતાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય તે તે વિલક્ષણપણાદ્વારા નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરુષનું જે વિલક્ષણપણું છે તેનો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવા યોગ્ય છે. અને જો તેવાં વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી કશિત્તુ જે જે જ્ઞાનીપુરુષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત હોય છે; તેમ નહીં તો જ્ઞાનીપુરુષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે.

પ્રત્યેક જીવ, ઇટલે જ્ઞાની અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરસા જ હોય તો પછી જ્ઞાની અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે; પણ તેમ હોવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષને વિષે અવશ્ય વિલક્ષણપણું હોવા યોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે, જેનું કંઈક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવા યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુ જીવને તેમની ઇટલે જ્ઞાની અજ્ઞાની પુરુષની દશાદ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે. એક તો મૂઝદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.

૩૮૩.

ઝુંબઈ. આદ્રપદ. ૧૯૪૯.

અજ્ઞાન દશા વર્તતી હોય અને તે દશાને જ્ઞાન દશા જીવે અમાદિ કારણથી માની લીધી હોય ત્યારે તેવા તેવા દેહને દુઃખ થવાના પ્રસંગોમાં અથવા તેવાં બીજાં કારણોમાં જીવ દેહની શાતાને મજવાની ઇચ્છા કરે છે અને તેમ વર્તવાનું કરે છે. સાચી જ્ઞાનદશા હોય તો તેને દેહને દુઃખ પ્રાપ્તિનાં કારણો વિષે વિષમતા થતી નથી અને તે દુઃખને ટાળવાં ઇટલી બધી વીવટ પણ હોતી નથી.

૩૮૪.

ઝુંબઈ. આદરવા વદ ,,, ૧૯૪૯.

જેવી દૃષ્ટિ આ આત્માપ્રત્યે છે, તેવી દૃષ્ટિ જગત્ના સર્વ આત્માને વિષે છે. જેવો સ્નેહ આ આત્માપ્રત્યે છે તેવો સ્નેહ સર્વ આત્માપ્રત્યે વર્તે છે. જેવી આ આત્માની સહજાનંદ સ્થિતિ ઇચ્છીએ છે, તેવી જ સર્વ આત્માપ્રત્યે ઇચ્છીએ છે. જે જે આ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છે, તે તે સર્વ આત્મા માટે ઇચ્છીએ છે. જેવો આ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છે, તેવો જ સર્વ દેહપ્રત્યે ભાવ રાખીએ છે. જેવો સર્વ દેહપ્રત્યે વર્તવાનો પ્રકાર રાખીએ છે, તેવો જ આ દેહપ્રત્યે પ્રકાર વર્તે છે. આ દેહમાં વિશેષ બુદ્ધિ અને બીજા દેહપ્રત્યે વિષમ બુદ્ધિ ધણું કરી વ્યારેય થઈ શકતી નથી. જે ક્રિયાદિનો સ્વપણે સંબંધ ગણાય છે, તે ક્રિયાદિપ્રત્યે જે કંઈ સ્નેહાદિક છે, અથવા સમતા છે, તેવાં જ પ્રાયે સર્વ પ્રત્યે વર્તે છે. આત્મારૂપપણાનાં કાર્યે માત્ર પ્રવર્તન હોવાથી જગત્ના સર્વ પદાર્થપ્રત્યે જેમ ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેમ સ્વપણે ગણાતા ક્રિયાદિ પદાર્થોપ્રત્યે વર્તે છે.

પ્રારબ્ધ પ્રબંધે ક્રિયાદિપ્રત્યે જે કંઈ ઉદય હોય તેથી વિશેષ વર્તના ઘણું કરીને આત્માથી થતી નથી. કદાપિ કરુણાથી કંઈ તેવી વિશેષ વર્તના થતી હોય તો તેવી તે જ ક્ષણે તેવા ઉદયપ્રતિબદ્ધ આત્માઓપ્રત્યે વર્તે છે, અથવા સર્વ જગત્પ્રત્યે વર્તે છે. કોઈપ્રત્યે કંઈ વિશેષ કરવું નહીં, કે ન્યૂન કરવું નહીં; અને કરવું તો તેવું એકધારાનું વર્તન સર્વ જગત્પ્રત્યે કરવું એવું જ્ઞાન આત્માને ઘણા કાઠ થયાં દૃઢ છે; નિશ્ચયસ્વરૂપ છે. કોઈ સ્થળે ન્યૂનપણું વિશેષપણું, કે કંઈ તેવી સમ વિષમ ચેષ્ટાએ વર્તવું દેખાતું હોય તો જરૂર તે આત્મસ્થિતિએ આત્મબુદ્ધિએ થતું નથી, એમ લાગે છે. પૂર્વ પ્રબંધી પ્રારબ્ધના યોગે કંઈ તેવું ઉદયભાવપણે થતું હોય તો તેને વિષે પણ સમતા છે. કોઈપ્રત્યે ઓછાપણું અધિકપણું કંઈ પણ આત્માને રુચતું નથી, ત્યાં પછી બીજી અવસ્થાનો વિકલ્પ હોવા યોગ્ય નથી.

સૌથી અભિન્ન ભાવના છે; જેટલી યોગ્યતા જેની વર્તે છે, તે પ્રત્યે તેટલી અભિન્ન ભાવની સ્ફુર્તિ થાય છે, ક્વચિત્ કરુણા બુદ્ધિથી વિશેષ સ્ફુર્તિ થાય છે. પણ વિષમપણાથી કે વિષય પરિગ્રહાદિ કારણ પ્રત્યયથી તે પ્રત્યે વર્તવાનો કંઈ આત્મામાં સંકલ્પ જણાતો નથી. અવિકલ્પ-રૂપ સ્થિતિ છે. અમારે કંઈ અમારું નથી, કે બીજાનું નથી કે બીજું નથી. જેમ છે તેમ છે. જેમ સ્થિતિ આત્માની છે, તેવી સ્થિતિ છે. સર્વ પ્રકારની વર્તના નિષ્કપટપણાથી ઉદયની છે. સમવિષમતા નથી. સહજાનંદ સ્થિતિ છે. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં અન્ય પદાર્થમાં આસક્ત બુદ્ધિ ઘટે નહીં, હોય નહીં.

૩૮૫.

મુંબઈ આશો સુદ ૧ ઓગ. ૧૯૪૯.

“જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે અભિન્ન બુદ્ધિ થાય, એ કલ્યાણનો મોટો નિશ્ચય છે,” એવો સર્વ મહાત્મા પુરુષોનો અભિપ્રાય જણાય છે. તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ હાલ વર્તે છે, તે બેય જ્ઞાની-પુરુષપ્રત્યે જેમ અભિન્નતા વિશેષ નિર્મલપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત્ કરો. તે યોગ્ય છે; અને પરસ્પરમાં ઘટલે તેઓ અને તમ વચ્ચે નિર્મલ હેતુ વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં बाध નથી, પણ તે હેતુ જાત્યંતર થવું યોગ્ય છે. જેવું સ્ત્રી પુરુષને કામાદિ કારણે હેતુ હોય છે, તેવું હેતુ નહીં, પણ જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિ રાગ છે એવું બેય એક ગુરુપ્રત્યેનું શિષ્યપણું જોઈ અને નિરંતરનો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી માર્ગે જેવી બુદ્ધિએ, તેવે હેતુ વર્તાય તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યેનો મિત્રભાવ સાવ ટાલવા યોગ્ય છે.

૩૮૬.

મુંબઈ. આશો સુદ ૫ જાનિ. ૧૯૪૯.

આત્માને સમાધિ થવા માટે, આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે સુધારસ કે જે મુશ્કેલી વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે; માટે કોઈ રીતે તેને બીજજ્ઞાન કહો તો હરકત નથી; માત્ર ઘટલો મેદ છે કે તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરુષ, કે જે તેથી આગળ છે, આત્મા છે, એમ જાણનાર હોવા જોઈએ.

દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતું નથી, એમ જાણનારને કંઈ કર્તવ્ય કહી શકાય નહીં, પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે, સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્ય-દ્રવ્યપ્રત્યે કેવળ સદાસ ચર્ચે, કૃતકૃત્ય થયે કંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી. એમ ઘટે છે, અને એમ જ છે.

૩૮૭.

સુંબઈ. આશો સુદ ૯ સુષ. ૧૯૪૯.

(૧)

સુહા કાગઝમાં સુધારસ પરત્વે પ્રાપ્ત સ્પષ્ટ લક્ષ્ય હતું, તે ચાહીને લક્ષ્ય હતું. એમ લક્ષવાથી વિપરિણામ આવવાનું છે નહીં એમ જાણીને લક્ષ્ય હતું. કંઈ કંઈ તે વાતના ચર્ચક જીવને જો તે વાત વાંચવામાં આવે તો કેવળ તેથી નિર્ધાર થઈ જાય એમ બને નહીં, પણ એમ બને કે જે પુરુષે આ વાક્યો લખ્યાં છે તે પુરુષ કોઈ અપૂર્વ માર્ગનો જ્ઞાતા છે, અને આ વાતનું નિરાકરણ તે પ્રત્યેથી થવાનો મુખ્ય સંભવ છે એમ જાણી તેની તે પ્રત્યે કંઈ પણ ભાવના થાય. કદાપિ એમ ધારીએ કે તેને કંઈ કંઈ સંજ્ઞા તે વિષેની થઈ હોય, અને આ સ્પષ્ટ લક્ષણ વાંચવાથી તેને વિશેષ સંજ્ઞા થઈ પોતાની મેળે તે નિર્ધારમાં આવી જાય, પણ તે નિર્ધાર એમ થતો નથી. યથાર્થ તેનાં સ્થળનું જાણવું તેનાથી થઈ શકે નહીં, અને તે કારણથી જીવને વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ થાય કે આ વાત કોઈ પ્રકારે જાણવામાં આવે તો સારું. તો તે પ્રકારે પણ જે પુરુષે લક્ષ્ય છે તે પ્રત્યે તેને ભાવનાની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે છે.

ત્રીજો પ્રકાર એમ સમજવા યોગ્ય છે કે સત્પુરુષની વાળી સ્પષ્ટપણે લખાઈ હોય તોપણ તેનો પરમાર્થ સત્પુરુષનો સત્સંગ જેને આજ્ઞાકિત પણ થયો નથી, તેને સમજાવો દુલ્ભ થાય છે, એમ તે વાંચનારને સ્પષ્ટ જાણવાનું ક્યારેય પણ થાય. જો કે અમે તો અતિ સ્પષ્ટ લક્ષ્ય ન હોતું તોપણ તેમને એવો કંઈ સંભવ થાય છે. પણ અમે તો એમ ધારીએ છીએ કે અતિ સ્પષ્ટ લક્ષ્ય હોય, તોપણ ઘણું કરી સમજાતું નથી, અથવા વિપરીત સમજાય છે, અને પરિણામે પાછો તેને વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થઈ સન્માર્ગને વિષે ભાવના થવાનો સંભવ થાય છે. એ પાત્રમાં અમે ઇચ્છાપૂર્વક સ્પષ્ટ લક્ષ્ય હતું.

સહેજ સ્વભાવે પણ ન ધારેલું ઘણું કરી પરમાર્થ પરત્વે લખાતું નથી, અથવા બોલાતું નથી, કે જે અપરમાર્થરૂપ પરિણામને પામે.

(૨)

ત્રીજો અમારો આશય તે જ્ઞાન વિષે લક્ષવાનો વિશેષપણે અત્ર લખ્યો છે. (૧.) જે જ્ઞાનીપુરુષે સ્પષ્ટ એવો આત્મા *કોઈ અપૂર્વ લક્ષણો, ગુણો અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે, અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનું થયું છે તે જ્ઞાનીપુરુષે જો તે સુધારસ સંબંધી જ્ઞાન આપ્યું હોય તો તેનું પરિણામ પરમાર્થ પરમાર્થસ્વરૂપ છે. (૨.) અને જે પુરુષ તે સુધારસને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો તે વ્યવહાર પરમાર્થસ્વરૂપ છે. (૩.) તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ પરમાર્થસ્વરૂપ ઇષ્ટ જ્ઞાનીએ ન આપ્યું હોય, પણ તે જ્ઞાનીપુરુષે સન્માર્ગ સન્મુક્ષ આકર્ષે એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવને રુચ્યો હોય તેનું જ્ઞાન તે પરમાર્થ વ્યવહારસ્વરૂપ છે. (૪.) અને તે શિવાય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર સામાન્ય પ્રકારે માર્ગાનુસારી જેવી ઉપદેશ વાત કરે, તે શ્રદ્ધા, તે વ્યવહાર વ્યવહાર-સ્વરૂપ છે. સુગમપણે સમજવા એમ ચાર પ્રકાર થાય છે.

પરમાર્થ પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિકટ મોક્ષનો ઉપાય છે. પરમાર્થ વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર પરંપર-સંબંધે મોક્ષનો ઉપાય છે. વ્યવહાર પરમાર્થસ્વરૂપ તે ઘણા કાળે કોઈ પ્રકારે પણ મોક્ષનાં સાધનનાં

કારણભૂત થવાનો ઉપાય છે. વ્યવહાર વ્યવહારસ્વરૂપનું ફલ આત્મપ્રત્યયિ નથી સંભવતું. આ વાત હજુ કોઈ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું; ઇટલે વિશેષપણે સમજાશે; પણ આટલી સંક્ષેપતાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુંઝાશે નહીં.

લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે, તેને ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે, કે જેથી આત્મ પ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે, અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે. લક્ષણથી, ગુણથી અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું નથી એવા મુમુક્ષુને જ્ઞાનીપુરુષે બતાવેલું જો આ જ્ઞાન હોય તો તેને અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે. મુક્તરસ અને તેનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે એમ તમે નિશ્ચયપણે નિર્ધારજો. જ્ઞાનીપુરુષનો તે પછીનો જે માર્ગ તે ન દુમાય એવો તમને પ્રસંગ થયો છે તેથી તેવો નિશ્ચય રાખવા જણાવ્યું છે. તે પછીનો માર્ગ જો દુમાતો હોય અને તેને વિષે કોઈને અપૂર્વ કારણરૂપે નિશ્ચય થયો હોય તો તે કોઈ પ્રકારે પાછો નિશ્ચય ફેરવ્યે જ ઉપાય રૂપ થાય છે, એવો અમારા આત્મામાં લક્ષ રહે છે.

એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ રોધનથી તેને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી, અને એક જ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક શ્વાસોચ્છ્વાસનો રોધ કરે છે, તો તેને તે કારણથી જે સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે. શ્વાસોચ્છ્વાસની સ્થિરતા થવી એ એક પ્રકારે ઘણી કઠણ વાત છે. તેનો સુગમ ઉપાય મુક્તરસ એકતાર કરવાથી થાય છે; માટે તે વિશેષ સ્થિરતાનું સાધન છે. પણ તે સુધારસસ્થિરતા અજ્ઞાનપણે ફલીભૂત થતી નથી, ઇટલે કલ્યાણ-રૂપ થતી નથી, તેમ તે બીજજ્ઞાનનું ધ્યાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્યાણરૂપ થતું નથી ઇટલો વિશેષ નિશ્ચય અમને માસ્યા કરે છે. જેણે વેદનપણે આત્મા જાણ્યો છે તે જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે, અને આત્મા પ્રગટવાનો અત્યંત સુગમ ઉપાય થાય છે.

એક બીજી અપૂર્વ વાત પણ આ સ્થળે લખવાનું સૂજે છે. આત્મા છે તે ચંદન વૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુઓ વિશેષપણે રહી હોય તે તે વસ્તુ તેની સુગંધનો (!) વિશેષ બોધ કરે છે. જે વૃક્ષ ચંદનથી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં ચંદનની ગંધ વિશેષપણે સ્ફુરે છે, જેમ જેમ આગેનાં વૃક્ષ હોય તેમ તેમ સુગંધ મંદ પરિણામને મજે છે; અને અમુક મર્યાદા પછી અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું વન આવે છે, અર્થાત્ ચંદન પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી, તેમ આ આત્મા વિભાવપરિણામને મજે છે, ત્યાંસુધી તેને ચંદન વૃક્ષ કહીએ છીએ અને સૌથી તેને અમુક અમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની છાંયા(!)રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનું ધ્યાન જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ થવાથી આત્મા પ્રગટે છે.

પવન કરતાં પણ સુધારસ છે, તેમાં આત્મા વિશેષ સમીપપણે વર્તે છે, માટે તે આત્માની વિશેષ છાંયા સુગંધ (!) નો ધ્યાન કરવા યોગ્ય ઉપાય છે. આ પણ વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે.

૩૮૮.

ૐ

મુંબઈ. આગસ્ટ ૩૧. ૧૯૪૯.

મુંઝવણના વસ્તુમાં ઘણું કરી ચિત્ત મુંઝવણ ટાળવાની ઉતાવળમાં યોગ્ય થાય છે કે નહીં એની વસ્તુ સહેજ સાવચેતી મુમુક્ષુજનને પણ ઓછી થઈ જાય છે; પણ વાત યોગ્ય તો એમ છે

કે તેવા પ્રસંગમાં કંઈ થોડો વચ્ચે ગમે તેમ કરી કામ કાજમાં મૌન જેવો, નિર્વિકલ્પ જેવો કરી નાખવો. મુંઝવણ બહુ લાંબા કાઠની સ્થિતિની સમજીબેસવા યોગ્ય નથી. અને ધીરજ વગર જો તે વેદવામાં આવે છે, તો તે અલ્પ કાઠની હોય તો કોઈ વાર વિશેષ કાઠની પણ થઈ આવે છે, માટે ईश्वरेच्छा અને “યથાયોગ્ય” સમજી મૌનપણું મજવું યોગ છે. મૌનપણાનો અર્થ એમ કરવો કે અંતરને વિષે વિકલ્પ, ઉતાપ કર્યા ન કરવો.

૩૮૯.

સુંબઈ. આશો વદ. ૧૯૪૯.

ૐ

આતમ ભાવના ભાવતાં, જીવ લહે કેવલ જ્ઞાનરે.

૩૯૦.

સુંબઈ. આશો વદ ૧૩ રવિ. ૧૯૪૯.

આપનાં બે પત્ર સમયસારના કવિત સહિત પહોંચ્યાં છે. નિરાકાર સાકાર ચેતના વિષેનું કવિત સુખરસ સંબંધમાં કંઈ સંબંધ કરી શકાય તેવા અર્થ વાલું નથી; જે હવે પછી જણાવશું.

“શુદ્ધતા વિચારે ધ્યાવે, શુદ્ધતામેં કેલિ કરે;

શુદ્ધતામેં સ્થિર રહે, અમૃતધારા વરસે.”

એ કવિતમાં સુધારસનું જે મહાત્મ્ય કહ્યું છે, તે કેવલ એક વિસ્રસા (સર્વ પ્રકારનાં અન્ય પરિણામથી રહિત અસંસ્ક્રાત પ્રદેશી આત્મદ્રવ્ય) પરિણામે સ્વરૂપસ્થ એવા, અમૃતરૂપ એવા આત્માનું વર્ણન છે. તેનો પરમાર્થ યથાર્થ હૃદયગત રાસ્યો છે, જે અનુક્રમે સમજાશે.

૩૯૧.

સુંબઈ. આશ્વિન. ૧૯૪૯.

જે અબુદ્દા મહાભાગા વીરા અસમત્તદંસિણો ।

અસુદ્ધં તેસિ પરકંતં સફલં હોઈ સવ્વસો ॥ ૧ ॥

જેય બુદ્ધા મહાભાગા વીરા સમ્મત્તદંસિણો ।

સુદ્ધં તેસિ પરકંતં અફલં હોઈ સવ્વસો ॥ ૨ ॥ *

ઉપર જ્યાં ‘સફલ’ છે ત્યાં ‘અફલ’ ઠીક લાગે છે અને ‘અફલ’ છે ત્યાં ‘સફલ’ ઠીક લાગે છે, માટે તેમાં લખિત દોષ છે કે બરાબર છે? તેનું સમાધાન કે લખિત દોષ નથી; સફલ છે ત્યાં સફલ અને અફલ છે ત્યાં અફલ બંને બરાબર છે.

મિથ્યા દૃષ્ટિની ક્રિયા સફલ છે, ફલે કરિને સહિત છે, અર્થાત્ તેને પુણ્ય પાપ ફળનું બેસવાપણું છે; સમ્યગ્દૃષ્ટિની ક્રિયા અફલ છે, ફલ રહિત છે, તેને ફલ બેસવાપણું નથી, અર્થાત્ નિર્જરા છે. એકની (મિથ્યા દૃષ્ટિની) ક્રિયાનું સંસારહેતુક સફલપણું અને બીજાની (સમ્યગ્દૃષ્ટિની) ક્રિયાનું સંસારહેતુક અફલપણું એમ પરમાર્થ સમજવા યોગ્ય છે.

૩૯૨.

સુંબઈ. આશ્વિન. ૧૯૪૯.

ૐ

(૧) સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનિની ચરણસેવના વિના અનંતકાલ સુધી પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પળ છે.

અમે અને તમે હાલ પ્રત્યક્ષપણે તો વિયોગમાં રહ્યા કરિયે છીએ. એ પણ પૂર્વ નિબંધનનો કોઈ મોટો પ્રતિબંધ ઉદયમાં હોવાનું સંભવ્ય કારણ છે.

(૨) જે અવસરે જે પ્રાપ્ત થાય તેને વિષે સંતોષમાં રહેવું એવો હે! રામ! સત્પુરુષોનો કહેલો સનાતન ધર્મ છે એમ વસિષ્ઠ કહેતા હતા.

(૩) જે ईશ્વરેચ્છા હશે તે થશે. માત્ર મનુષ્યને પ્રયત્ન કરવાનું સરજેલું છે. અને તેથી જ પોતાના પ્રારબ્ધમાં હોય તે મળી રહેશે. માટે મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા નહીં. નિષ્કામ યૌ.

૩૯૩.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૧ શુક્ર. ૧૯૫૦.

“માથે રાજા વર્તે છે” એટલા વાક્યના રૂપોહ (વિચાર)થી ગર્ભશ્રીમંત એવા શ્રી શાહીમદ્ર તે કાઠથી સ્ત્રીઆદિ પરિચયને ત્યાગવારૂપ પ્રારંભ ભજતા હતા.

“નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી અનુક્રમે બત્રીશ સ્ત્રીઓને ત્યાગવા ઇચ્છે છે, એવો બત્રીશ દિવસ સુધીનો કાઠ પારધીનો મરુસો શ્રી શાહીમદ્ર કરે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે” એમ શ્રી ધનાભદ્રથી સ્વામાવિક વૈરાગ્ય વચન ઉદ્ભવ થતાં હતાં.

“તમે એમ કહો છો તે જો કે મને માન્ય છે, તથાપિ તે પ્રકારે આપ પણ ત્યાગવાને દુહ્ખ છો” એવાં સહજ વચન તે ધનાભદ્રપ્રત્યે શાહીમદ્રની બહેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કહેતી હવી. જે સાંભળી કોઈ પ્રકારના ચિત્ત ક્લેશ પરિણમ્યા વગર તે શ્રી ધનાભદ્ર તે જ સમયે ત્યાગને ભજતા હતા, અને શ્રી શાહીમદ્રપ્રત્યે કહેતા હતા કે તમે શા વિચારે કાઠના વિશ્વાસને ભજો છો? તે શ્રવણ કરી, જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે એવા તે શ્રી શાહીમદ્ર અને ધનાભદ્ર “જાણે કોઈ દિવસે કંઈ પોતાનું કંઈ નથી” એવા પ્રકારથી ગૃહાદિ ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા હતા.

આવા સત્પુરુષનાં વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ જીવ ઘણા વર્ષના આગ્રહે કાઠનો વિશ્વાસ કરે છે, તે કિયાં બઠે કરતો હશે? તે વિચારી જોવા યોગ્ય છે.

૩૯૪.

મુંબઈ. માગશર શુદ્ધ ૩. ૧૯૫૦.

વાણીનું સંયમન શ્રેયરૂપ છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્તે છે કે કેવલ તેનું સંયમન રાસ્ટ્રે પ્રસંગમાં આવતા જીવોને ક્લેશનો હેતુ થાય, માટે બહુ કરી સપ્રયોજન શિવાયમાં સંયમન રાસ્ટ્રવું થાય તો તેનું પરિણામ કોઈ પ્રકારે શ્રેયરૂપ થવું સંભવે છે.

જીવનું મૂઢપણું ફરિફરી, ક્ષણેક્ષણે, પ્રસંગે પ્રસંગે વિચારવામાં જો સચેતપણું ન રાસ્ટ્રવામાં આવ્યું તો આવો જોગ બન્યો તે પણ વૃથા છે.

૩૯૫.

મુંબઈ. પોષ વદ ૧૪ રવિ. ૧૯૫૦.

હાલ વિશેષપણે કરી લેખવાનું થતું નથી, તેમાં ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણું વિશેષ કારણરૂપે છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપમાં કંઈ પ્રવર્તન થતું સંક્ષેપ પામે, ન્યૂન થાય તે સંક્ષેપપણું અત્રે લક્ષ્યું છે.)

અમે એમ વેણું છે કે જ્યાં કંઈ પણ પ્રમત્ત દશા હોય છે ત્યાં જમદ્વ પ્રત્યયિ કામનો

આત્માને વિષે અવકાશ ઘટે છે. જ્યાં કેવલ અપ્રમત્તા વર્તે છે ત્યાં આત્મા શિવાય બીજા કોઈ પળ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહીં. જો કે તીર્થંકરાદિક સંપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી કોઈ જાતની દેહક્રિયા સહિત દેસાવાનું બન્યું છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી ક્રિયા કોઈ તે જ્ઞાન પછી હોઈ શકે નહીં; અને તો જ ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઘટે એવો અસંદેહ જ્ઞાનીપુરુષોનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે. જ્વરાદિ રોગમાં કંઈ સ્નેહ જેમ ચિત્તને નથી થતો તેમ આ ભાવોને વિષે પળ વર્તે છે, લગભગ સ્પષ્ટ વર્તે છે. અને તેવા પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

૩૯૬.

મોહમયિ. માહવદ્ ૪ શુક. ૧૯૫૦.

ૐ

તમારાં પત્રો પોચ્યાં છે. તે સાથે પ્રશ્નોની ટીપ ઉતારીને બીડી તે પોચી છે.

તે પ્રશ્નોમાં જે વિચાર જણાવ્યા છે, તે પ્રથમ વિચારમૂલિકામાં વિચારવા જેવા છે. જે પુરુષે તે ગ્રંથ કર્યો છે, તેણે વેદાંતાદિ શાસ્ત્રના અમુક ગ્રંથના અવલોકન ઉપરથી તે પ્રશ્નો લખ્યાં છે. અત્યંત આશ્ચર્યયોગ્ય વાર્તા એમાં લખી નથી; એ પ્રશ્નો તથા તે જાતિના વિચાર ઘણા વસ્તુ પહેલાં વિચાર્યા હતા અને એવા વિચારની વિચારણા કરવા વિષે તમને તથા...ને જણાવ્યું હતું. તેમ જ બીજા તેવા મુમુક્ષુને એવા વિચારના અવલોકન વિષે કહ્યું હતું, અથવા કહ્યાનું થઈ આવે છે કે વિચારોની વિચારણા ઉપરથી અનુક્રમે સદ્અસદ્નો પુરો વિવેક થઈ શકે.

હાલ સાત આઠ દિવસ થયાં શારીરિક સ્થિતિ જ્વરગ્રસ્ત હતી, હમણાં બે દિવસ થયાં ઠીક છે.

કવિતા બીડી તે પોચી છે. તેમાં આલપિકા તરીકેના મેદમાં તમારું નામ બતાવ્યું છે અને કવિતા કરવામાં જે કંઈ વિચક્ષણતા જોઈએ તે બતાવવાનો વિચાર રાખ્યો છે. કવિતા ઠીક છે.

કવિતા કવિતાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી, સંસારાર્થે આરાધનાયોગ્ય નથી. ભગવદ્ભજનાર્થે, આત્મકલ્યાણાર્થે જો તેનું પ્રયોજન થાય તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશ્મતાનું ફલ છે. જે વિદ્યાર્થી ઉપશ્મ ગુણ પ્રગટ્યો નહીં, વિવેક આવ્યો નહીં કે સમાધિ થઈ નહીં તે વિદ્યાને વિષે રૂઢા જીવે આગ્રહ કરવા યોગ્ય નથી.

હાલ હવે ઘણું કરી મોતીની સ્ત્રીદી બંધ રાખી છે. વિલાયતમાં છે તેનો અનુક્રમે વેચવાનો વિચાર રાખ્યો છે. જો આ પ્રસંગ ન હોત તો તે પ્રસંગમાં ઉદ્ભવ થતી જંજાલ અને તેનું ઉપશ્માવનું થાત નહીં. હવે તે સ્વસંવેદ્યરૂપે અનુભવમાં આવેલ છે. તે પળ એક પ્રકારનું પ્રારબ્ધ-નિવર્તનરૂપ છે.

૩૯૭.

મોહમયિ. માહવદ્ ૧ શુક. ૧૯૫૦.

અત્રેના ઉપાધિપ્રસંગમાં કંઈક વિશેષ સહનતાથી વર્તવું પડે એવી મોસમ હોવાથી આત્માનેવિષે ગુણનું વિશેષ સ્પષ્ટપણું વર્તે છે. ઘણું કરીને હવેથી જો બને તો નિયમિતપણે કંઈ સત્સંગ વાર્તા લખશો.

૩૯૮.

મુંબઈ. પાગળ શુદ્ધ ૪ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

(૧)

બારંબાર કંટાળી જઈએ છૈયે, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગથી ઉપાધિથી દૂર થઈ શકાતું નથી.

(૨)

હાલ દોઢથી બે માસ થયાં ઉપાધિના પ્રસંગમાં વિશેષ વિશેષ કરી સંસારનું સ્વરૂપ વેદાયું છે. એવા જો કે પૂર્વે ઘણા પ્રસંગ વેદ્યા છે, તથાપિ જ્ઞાને કરી ઘણું કરી વેદ્યા નથી. આ દેહ અને તે પ્રથમનો * બોધવીજહેતુવાલો દેહ તેમાં થયેલું વેદન તે મોક્ષકાર્યે ઉપયોગી છે.

૩૯૯.

મુંબઈ. પાગળ શુદ્ધ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૦.

પ્રમાદને તીર્થંકર દેવ કર્મ કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી બીજું ઇટલે અકર્મરૂપ એવું આત્મ-સ્વરૂપ કહે છે. તેવા ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ છે; (કહ્યું છે.) (સૂયગડાંગ-સૂત્ર-વીર્ય અધ્યયન.) †

જે કુઠ્ઠને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સહવાસમાં જીવ વસ્યો છે, ત્યાં અજ્ઞાની એવો આ જીવ મમતા કરે છે. અને તેમાં નિમગ્ન રહ્યા કરે છે. (સૂયગડાંગ-પ્રથમાધ્યયન.) ‡

જે જ્ઞાનીપુરુષો ભૂતકાળનેવિષે થઈ ગયા છે, અને જે જ્ઞાનીપુરુષો ભાવિકાળનેવિષે થશે તે સર્વ પુરુષો “શાંતિ” (બધા વિભાવ પરિણામથી થાકવું, નિવૃત્ત થવું તે)ને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે, અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિવાળાં છે, તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે, તેમ સર્વ પ્રકારના કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે “શાંતિ” ને જ્ઞાનીપુરુષે કહ્યો છે. (સૂયગડાંગ)

૪૦૦.

મુંબઈ. પાગળ શુદ્ધ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

(૧)

બુધવારે એક પત્ર લખીશું, નહીં તો રવિવારે સવિગત પત્ર લખીશું એમ જણાવ્યું હતું, તે જણાવતી વસતે ચિત્તમાં એમ હતું કે તમ મુમુક્ષુઓને કંઈ § નિયમજેવું સ્વસ્થપણું થવું ઘટે છે,

* જુઓ આક ૩૩૭ (૨) મ. કિ.

† પમાયં કમ્મમાહંસુ, અપ્પમાયં તહાવરં ।

તદ્ભાવાદેસઝવાલિ, બાલં પંઢિયમેવવા ॥ સ. ક. ૧ શ્રુ. ૮ અ. ૩જી ગાથા.

‡ જેસ્સિ કુલે સમુપ્પન્ને, જેહિં વા સંવસે નરે ।

મમાદં હપ્પદં બાલે, અણે અણેહિં મુછિણ ॥ સ. ક. ૧ શ્રુ. ૧ અ. ૪થી ગાથા.

§ જુઓ આક ૪૧૭. મ. કિ.

અને તે વિષે કંઈ લક્ષવાનું સૂઝે તો લક્ષવું એમ આવ્યું હતું. લક્ષવાનું કરતાં એમ થયું કે જે કંઈ લક્ષવામાં આવે છે તે સત્સંગ પ્રસંગમાં વિસ્તારથી કહેવા યોગ્ય છે, અને તે કંઈ ફલરૂપ થવા યોગ્ય છે.

(૨)

આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત થતાં નથી, અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ હચ્છા નથી; જ્ઞાની શિવાય બીજાં જીવને પણ એવાં કેટલાંક કર્મ છે કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય, અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે કે જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાંની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્ સંસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પ્રારબ્ધ જૂડું પડે છે.

એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. જેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરુષ કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ છતાં જ્ઞાનદશા હતી. જેમ ગૃહાવસ્થામાં શ્રી તીર્થંકર. એ પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે. કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે કે જે જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશનો હેતુ થાય, અને તે માટે થઈ જ્ઞાનીપુરુષો ઘણું કરી જડમૌનદશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે; તથાપિ પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઈને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે તો પછી તે જ્ઞાનીપુરુષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ તેને અંદેશનો હેતુ થતો નથી.

૪૦૧.

સુંબઈ. ફાગણ વદ ૧૦ જાનિ. ૧૯૫૦.

શ્રી શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ વાંચવા, વિચારવામાં હાલ કંઈ અડચણ નથી. જ્યાં કોઈ અંદેશનો હેતુ હોય ત્યાં વિચારવું, અથવા સમાધાન પૂછાવવાયોગ્ય હોય તો પૂછવામાં પ્રતિબંધ નથી.

સુદર્શન શેઠ પુરુષ ધર્મમાં હતા, તથાપિ રાણીના સમાગમમાં તે અવિકલ્પ હતા. અત્યંત આત્મ-બળે કામ ઉપશમાવવાથી કામેન્દ્રિયને વિષે અજાગૃતપણું જ સંભવે છે. અને તે વચ્ચે રાણીએ કદાપિ તેની દેહનો પરિચય કરવા હચ્છા કરી હોત તોપણ કામની જાગૃતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહીં; એમ અમને લાગે છે.

૪૦૨.

સુંબઈ. ફાગણ વદ ૧૧ રબિ. ૧૯૫૦.

શિક્ષાપત્ર ગ્રંથમાં મુખ્ય મક્તિનું પ્રયોજન છે. મક્તિના આધારરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનું તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે. તેમાં ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્ પ્રકારે છે, જે વિચારી મુમુક્ષુ જીવે સ્વગુણ કરવા યોગ્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણાદિનો પ્રસંગ એમાં જે જે આવે છે તે ક્ષતિ સંદેહનો હેતુ થાય એવો છે. તથાપિ તેમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાપેર ગણી ઉપેક્ષિત રહેવાયોગ્ય છે. કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાંચવા વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે.

૪૦૩.

મુંબઈ. ફાગણ વદ ૧૧ રતિ. ૧૯૫૦.

ઉપાધિ મટાડવાના બે પ્રકારથી પુરુષાર્થ થઈ શકે, એક તો કોઈ પણ વ્યાપારાદિ કાર્યથી; બીજો પ્રકાર વિદ્યા મંત્રાદિ સાધનથી; જો કે એ બન્નેમાં અંતરાય ત્રુટવાનો સંભવ પ્રથમ જીવને હોવો જોઈએ. પ્રથમ દર્શાવેલો પ્રકાર કોઈરીતે બને તો કરવામાં અમને હાલ પ્રતિબંધ નથી, પણ બીજા પ્રકારને વિષે તો કેવળ ઉદાસીનતા જ છે; અને એ પ્રકાર સ્મરણમાં આવવાથી પણ ચિત્તમાં સ્વેદ થઈ આવે છે; એવી તે પ્રકાર પ્રત્યે નિરિચ્છા છે.

જેટલી આકુળતા છે તેટલો માર્ગનો વિરોધ છે, એમ જ્ઞાની પુરુષો કહી ગયા છે.

૪૦૪.

મુંબઈ. ફાગણ ૧૯૫૦.

ૐ

તીર્થંકર વારંવાર નીચે કહ્યો છે, તે ઉપદેશ કરતા હતા:—

હે જીવ ! તમે બુદ્ધો, સમ્યક્ પ્રકારે બુદ્ધો. મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુલ્લભ છે, અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુલ્લભ છે એમ સમજો. આશ્વો લોક ઇકાંત દુઃખે કરી બેઠે છે, એમ જાણો. અને સર્વ જીવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે તેનો વિચાર કરો. (સૂયગડાંગ-અધ્યયન ૭ મું. ૧૨.)

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી સત્સંગને ગવેષવો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઈ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે. એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે, અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે. (દ્વાદશાંગીનું સહંગ સૂત્ર).

પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે ગાથા સૂયગડાંગમાં નીચે પ્રમાણે છે.

સંચુસ્મહા જંતવો માણુસત્તં, દદૃમયં બાલિસેણં અલંબો,
એગંતદુરુલ્લે જરિએવ લોએ, સકમ્મણા વિપરિયાસુ વિંતિ.

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુક્તપણે વર્તતા હોઈએ તોપણ સત્સંગને વિષે રહેલી શક્તિ તે અમને મટવી દુલ્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે. ઘણું કરી કોઈ વાતનો સ્વેદ અમારા આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો સ્વેદ અહોરાત્રમાં ઘણું કરી વર્ત્યા કરે છે. સર્વ મૂમિકાઓ, સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચિતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યાં જેવાં, સાવ પરનાં, ઉદાસીન જેવાં, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે. મ્મત્ર

જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો કે માર્ગાનુસારી પુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ માસે છે. એમ હોવાથી અમારું મન ઘણું કરી અપ્રતિબદ્ધપણું મજતું મજતું તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબદ્ધપણું પામે છે.

૪૦૫.

મુંબઈ. ફાગણ ૧૯૫૦.

ૐ

મુમુક્ષુજીવને આ કાઠને વિષે સંસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાઠથી અમ્યાસેલો એવો આ સંસાર સ્પષ્ટ વિચારવાનો વસ્તુ પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષે હોય છે, એ વાત નિશ્ચય કરવા યોગ્ય છે.

પ્રતિકૂળ પ્રસંગ જો સમતાએ વેદવામાં આવે તો જીવને નિર્વાણ સમીપનું સાધન છે.

વ્યવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ તે અનુકૂળ માસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ માસે છે; અને જ્ઞાનીપુરુષોએ તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે. વિચારવાનને શોક ઘટે નહીં એમ શ્રી તીર્થેશ્વર કહેતા હતા.

૪૦૬.

મુંબઈ. વિ. સં. ૧૯૫૦ ફાગુન.

(૧)

અનન્ય શરણના આપનાર એવા શ્રી સદ્ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર.

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે તે છ પદને સમ્યગ્દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે.

પ્રથમ પદ:—આત્મા છે. જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટઆદિ હોવાનું પ્રમાણ છે; તેમ સ્વપરપ્રકાશક એવી ચૈતન્ય-સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનું પ્રમાણ છે.

બીજું પદ:—આત્મા નિત્ય છે. ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાલવર્તિ છે. આત્મા ત્રિકાલવર્તિ છે. ઘટપટઆદિ સંયોગે કરી પદાર્થ છે. આત્મા સ્વભાવે કરીને પદાર્થ છે, કેમકે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ સંયોગો અનુભવયોગ્ય થતા નથી. કોઈ પણ સંયોગી દ્રવ્યથી ચેતન-સત્તા પ્રગટ થવાયોગ્ય નથી, માટે અનુત્પન્ન છે. અસંયોગી હોવાથી અવિનાશી છે, કેમકે જેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય, તેનો કોઈને વિષે લય પણ હોય નહીં.

ત્રીજું પદ:—આત્મા કર્તા છે. સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસંપન્ન છે. કંઈને કંઈ પરિણામક્રિયાસહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે. આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે. ક્રિયાસંપન્ન છે, માટે કર્તા છે. તે કર્તાપણું ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યું છે; પરમાર્થથી સ્વભાવ-પરિણતિએ નિજસ્વરૂપનો કર્તા છે. અનુપચરિત(અનુભવમાં આવવાયોગ્ય વિશેષ

સંબંધસહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા દ્રવ્ય કર્મનો કર્તા છે. ઉપચારથી ઘર, નગર આદિનો કર્તા છે.

ચોથું પદ:—આત્મા ભોક્તા છે. જે જે કંઈ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઈ પળ કરવામાં આવે તેનું ફળ મોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ સ્વાધાથી વિષનું ફળ; સાકર સ્વાધાથી સાકરનું ફળ; અમિસ્પર્શથી અમિસ્પર્શનું ફળ; હીમને સ્પર્શ કરવાથી હીમસ્પર્શનું જેમ ફળ થયાવિના રહેતું નથી, તેમ કષાયાદિ કે અકષાયાદિ જે કંઈ પળ પરિણામે આત્મા પ્રવર્તે તેનું ફળ પળ થવાયોગ્ય જ છે, અને તે થાય છે. તે ક્રિયાનો આત્મા કર્તા હોવાથી ભોક્તા છે.

પાંચમું પદ:—મોક્ષપદ છે. જે અનુપચરિત વ્યવહારથી જીવને કર્મનું કર્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, કર્તાપણું હોવાથી ભોક્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, તે કર્મનું ટલવાપણું પળ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પળ તેના અનભ્યાસથી તેના, અપરિચયથી, તેને ઉપશમ કરવાથી તેનું મંદપણું દેખાય છે, તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે; ક્ષીણ થઈ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઈ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ તે રૂપ મોક્ષપદ છે.

છઠું પદ:—તે મોક્ષનો ઉપાય છે. જો કદી કર્મબંધમાત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઈ કાળે સંભવે નહીં; પળ કર્મબંધથી વિપરીત સ્વભાવવાળાં એવાં જ્ઞાન, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે. જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે, ઉપશમ પામે છે, ક્ષીણ થાય છે. માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે.

શ્રી જ્ઞાનીપુરુષોષ સમ્યગ્દર્શનના મુખ્ય નિવાસમૂત કક્ષાં એવાં આ છ પદ અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવ્યાં છે. સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમાં તે સપ્રમાણ થવાયોગ્ય છે, પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવાયોગ્ય છે, તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઈ તેના આત્મામાં વિવેક થવાયોગ્ય છે. આ છ પદ અત્યંત સંદેહરહિત છે, એમ પરમપુરુષે નિરૂપણ કર્યું છે. આ છ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કક્ષો છે. અનાદિ સ્વપ્નદશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહંભાવ, મમત્વ-ભાવ તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાનીપુરુષોષ દેશના પ્રકાશી છે. તે સ્વપ્નદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજમાત્રમાં તે જાગૃત થઈ સમ્યગ્-દર્શનને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થઈ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે. કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા માવને વિષે તેને હર્ષ, શોક સંયોગ ઉત્પન્ન ન થાય. તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણું, સંપૂર્ણપણું, અવિનાશીપણું, અત્યંત આનંદપણું, અંતરરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે. સર્વ વિભાવ પર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી પેક્ષ્યતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનું મિત્રપણું જ છે,

ए स्पष्ट, प्रत्यक्ष, अत्यंत प्रत्यक्ष, अपरोक्ष तेने अनुभव थाय છે. વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સંયોગને વિષે તેને દૃષ્ટાનિદ્રપણુ પ્રાપ્ત થયું નથી. જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ વાધારહિત સંપૂર્ણ મહાત્મ્યનું ઠેકાણું એવું નિઃસ્વરૂપ જાણી, વેદી તે કૃતાર્થ થાય છે. જે જે પુરુષોને એ છ પદ સમમાણ એવાં પરમ પુરુષનાં વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સર્વ સ્વરૂપને પામ્યા છે; આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સર્વસંગથી રહિત થયા છે, થાય છે, અને માવિકાલમાં પણ તેમ જ થશે.

જે સત્પુરુષોએ જન્મ, જરા, મરણનો નાશ કરવાવાળો, સ્વસ્વરૂપમાં સહજઅવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, તે સત્પુરુષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર છે. તેની નિષ્કારણ કરુણાને નિત્ય-પ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે. એવા સર્વ સત્પુરુષો, તેનાં ચરણારવિંદ સદાય હૃદયને વિષે સ્થાપન રહો !

જે છ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ જેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાલ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરુષના ગુણની વ્યાख्या કરવાને અશક્તિ છે, કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઈ શકે એવો પરમાત્મભાવ તે જાણે કંઈ પણ ઇચ્છ્યાવિના માત્ર નિષ્કારણ કરુણાશીલતાથી આપ્યો, એમ છતાં પણ જેણે અન્ય જીવને વિષે આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે, એમ કદી જોયું નથી, એવા જે સત્પુરુષ તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરિફરી નમસ્કાર હો !

જે સત્પુરુષોએ સદ્ગુણની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે કહી છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુણ આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વછંદ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરુષોને ફરિફરી ત્રિકાલ નમસ્કાર હો !

જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી, પણ જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવલજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, એમ શ્રદ્ધાપણે કેવલજ્ઞાન થયું છે, વિચારદશાએ કેવલજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવલજ્ઞાન થયું છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવલજ્ઞાન વર્ષે છે, તે કેવલજ્ઞાન સર્વ અવ્યાધાધ સુલ્ભનું પ્રગટ કરનાર, જેના યોગે સહજમાત્રમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો, તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !!

(૨)

સમ્યક્દર્શનસ્વરૂપ એવાં નીચે લખ્યાં શ્રી જિનનાં ઉપદેશોનાં છ પદ આત્માર્થી જીવે અતિશય ફરી વિચારવાં ઘટે છે.

આત્મા છે, કેમકે પ્રમાણે કરી તેનું પ્રસિદ્ધપણું છે; એ અસ્તિપદ.

આત્મા નિત્ય છે; એ નિત્યપદ.

આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈ સંમલનું નથી, તેમ તેનો વિનાશ સંમલનો નથી.

આત્મા કર્મનો કર્તા છે; એ કર્તા પદ.

આત્મા કર્મનો મોક્ષ છે.

તે આત્માની મુક્તિ થઈ શકે છે.

મોક્ષ થઈ શકે એવા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે.

૪૦૭.

મુંબઈ. વૈશ્વ શુદ્ધ. ૧૯૫૦.

ૐ

અત્રે હાલ કંઈક બાહ્યઉપાધિ ઓછી થતી છે. તમારા પત્રમાં પ્રશ્નો છે તેનું સમાધાન નિચે લેખ્યાથી વિચારશો.

પૂર્વકર્મ બે પ્રકારનાં છે. અથવા જીવથી જે જે કર્મ કરાય છે તે બે પ્રકારથી કરાય છે. એક પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે, કે જે પ્રકારે કાઝાદિ તેની સ્થિતિ છે તે જ પ્રકારે તે ભોગવી શકાય. બીજો પ્રકાર એવો છે કે જ્ઞાનથી, વિચારથી કેટલાંક કર્મ નિવૃત્ત થાય. જ્ઞાન થવા છતાં પણ જે પ્રકારનાં કર્મ અવશ્ય ભોગવવાં યોગ્ય છે તે પ્રથમ પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે; અને જે જ્ઞાનથી ટળી શકે છે તે બીજા પ્રકારનાં કર્મ કહ્યાં છે.

કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાં છતાં દેહનું રહેવું થાય છે, તે દેહનું રહેવું એ કેવલજ્ઞાનીની ઇચ્છાથી નથી, પણ પ્રારબ્ધથી છે. એટલું સંપૂર્ણ જ્ઞાનબલ છતાં પણ તે દેહસ્થિતિ વેદ્યા શિવાય કેવલજ્ઞાનીથી પણ છુટી શકાય નહીં એવી સ્થિતિ છે. જો કે તેવા પ્રકારથી છુટવાવિષે કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ ઇચ્છા કરે નહીં; તથાપિ અત્રે કહેવાનું એમ છે, કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ તે કર્મ ભોગવવાં યોગ્ય છે; તેમ જ અંતરાયાદિ અમુક કર્મની વ્યવસ્થા એવી છે, કે તે જ્ઞાનીપુરુષને પણ ભોગવવાં યોગ્ય છે; અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરુષ પણ તે કર્મ ભોગવ્યાં વિના નિવૃત્ત કરી શકે નહીં. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ એવાં છે, કે તે અફલ હોય નહીં; માત્ર તેની નિવૃત્તિના પ્રકારમાં ફેર છે.

એક, જે પ્રકારે સ્થિતિ બગેરે બાંધ્યું છે, તે જ પ્રકારે ભોગવવાં યોગ્ય હોય છે, બીજાં જીવનાં જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં હોય છે. જ્ઞાનાદિ પુરુષાર્થધર્મે નિવૃત્ત થાય એવાં કર્મની નિવૃત્તિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ કરે છે; પણ ભોગવવાં યોગ્ય કર્મને જ્ઞાનીપુરુષ સિદ્ધિઆદિ પ્રયત્ને કરી નિવૃત્ત કરવાની ઇચ્છા કરે નહીં એ સંમતિ છે.

કર્મને યથાયોગ્યપણે ભોગવવાં વિષે જ્ઞાનીપુરુષને સંકોચ હોતો નથી. કોઈ અજ્ઞાનદશા છતાં પોતાવિષે જ્ઞાનદશા સમજનાર જીવ કદાપિ ભોગવવાં યોગ્ય કર્મ ભોગવવાવિષે ન ઇચ્છે તોપણ ભોગવ્યે જ છુટકો થાય એવી નીતિ છે. જીવનું કરેલું જો વગરભોગવ્યે અફલ જનું હોય તો પછી બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા ક્યાંથી હોઈ શકે!

લેણાદિ કર્મ હોય તે મોગવા વિષે અમને નિરિચ્છા થતી નથી. જો નિરિચ્છા થતી હોય, તો ચિત્તમાં શ્વેદ થાય કે જીવને દેહાભિમાન છે તેથી ઉપાર્જિત કર્મ મોગવતાં શ્વેદ થાય છે, અને તેથી નિરિચ્છા થાય છે.

મંત્રાદિથી, સિદ્ધિથી અને બીજાં તેવાં અમુક કારણોથી અમુક ચમત્કાર થઈ શકવા અસંભવિત નથી. તથાપિ ઉપર જેમ અને જણાવ્યાં તેમ મોગવાં યોગ્ય એવાં નિકાચિત્કર્મ તે તેમાંના કોઈ પ્રકારે મટી શકે નહીં; અમુક શિથિલ કર્મની કવિત્ નિવૃત્તિ થાય છે. પણ તે કંઈ ઉપાર્જિત કરનારે વેદ્યાવિના નિવૃત્ત થાય છે એમ નહીં; આકારફેરથી તે કર્મનું વેદવું થાય છે.

કોઈ એક એવું શિથિલકર્મ છે, કે જેમાં અમુક વસ્તુ ચિત્તની સ્થિરતા રહે તો તે નિવૃત્ત થાય. તેવું કર્મ તે મંત્રાદિમાં સ્થિરતાના યોગે નિવૃત્ત થાય એ સંભવિત છે. અથવા કોઈ પાસે કોઈ પૂર્વભાગનો કોઈ એવો બંધ છે, કે જે માત્ર તેની થોડી કૃપાથી ફળીમૂત થઈ આવે; એ પણ એક સિદ્ધિ જેવું છે. તેમ અમુક મંત્રાદિના પ્રયત્નમાં હોય અને અમુક પૂર્વાતરાય જુટવાનો પ્રસંગ સમીપવર્તી હોય, તોપણ કાર્યસિદ્ધિ મંત્રાદિથી થઈ ગણાય. પણ એ વાતમાં કંઈ સહેજ પણ ચિત્ત થવાનું કારણ નથી. નિષ્ફલ વાર્તા છે. આત્માને કલ્યાણ સંબંધનો એમાં કોઈ મુખ્ય પ્રસંગ નથી. મુખ્ય પ્રસંગ, વિસ્મૃતિનો હેતુ એવી કથા થાય છે; માટે તે પ્રકારના વિચારનો કે શોધનો નિર્ધાર લેવાની ઇચ્છા કરવા કરતાં ત્યાગીદેવી સારી છે; અને તે ત્યાગ્યે સહેજે નિર્ધાર થાય છે.

આત્મામાં વિશેષ આકુલતા ન થાય તેમ રાક્ષસો. જે અવાયોગ્ય હશે તે થઈ રહેશે, અને આકુલતા કરતાં પણ જે અવાયોગ્ય હશે તે થશે, તેની સાથે આત્મા પણ અપરાધી થશે.

૪૦૮.

મુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧૧ મોમ. ૧૯૫૦.

જે કારણ વિષે લલ્યું હતું, તે કારણના વિચારમાં હજુ ચિત્ત છે; અને તે વિચાર હજુસુધી ચિત્ત સમાધાનરૂપ ઘટલે પુરો થઈ શક્યો ન હોવાથી તમને પણ લલવાનું થયું નથી. વળી કોઈ પ્રમાદદોષ જેવો કંઈ પ્રસંગદોષ વર્તે છે કે જેને લીધે કંઈ પણ પરમાર્થવાત લલવા સંબંધમાં ચિત્ત મુંઝાઈ લલતાં સાવ અટકવું થાય છે. તેમ જ જે કાર્ય પ્રવૃત્તિ છે, તે કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થ પ્રસંગમાં ઉદાસીન બલ અવાયોગ્ય જાણે મારાથી થતું નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષ વિચારમાં પડી જઈ પણ લલવું અટકી જાય છે અને ઘણું કરી ઉપર જે વિચારનું સમાધાન થયું નથી એમ લલ્યું છે તે તે જ કારણ છે.

જો કોઈ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો વ્યવસાય ન કરવો. સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે.

મને એમ લાગે છે કે જીવને મૂળપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય તો નિત્ય પ્રત્યે તેનું સંસાર બલ ધટ્યા કરે. સંસારમાં ધનાદિ સંપત્તિ ઘટે કે નહીં તે અનિયત છે, પણ સંસારપ્રત્યે જે જીવની ભાવના તે મોઢી પટ્ટા કરે; અમુકમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય. આ કાલમાં

પ્રવાત ઘણું કરી જોવામાં આવતી નથી. કોઈ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમાં મુનિ વગેરે જોઈ વિચાર થાય છે કે આવા સંગે કરી જીવની ઊર્જવદશા થવી ઘટે નહીં; પણ અધઃદશા થવી ઘટે. વઠી સત્સંગનો કંઈ પ્રસંગ થયો છે એવા જીવની વ્યવસ્થા પણ કાઠદોષથી પલટતાં વાર નથી લાગતી. એવું પ્રગટ જોઈને ચિત્તમાં સ્વેદ થાય છે; અને મારાં ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે મને કોઈ પણ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી, અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર, અત્યંત જરૂર આ જીવનો કોઈ પ્રમાદ છે. નહીં તો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે ક્ષેત્ર તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય? અથવા એમ નહીં તો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય. તોપણ તે પ્રવૃત્તિ હવે જો કોઈ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું મજે એમ થવા યોગ્ય છે, નહીં તો જરૂર જીવનો કોઈ પણ પ્રકારે દોષ છે. વધારે લક્ષવાનું થઈ શકતું નથી, એટલે ચિત્તમાં સ્વેદ થાય છે, નહીં તો પ્રગટ પણે કોઈ મુમુક્ષુને આ જીવના દોષ પણ જેટલા બને તેટલા પ્રકારે વિદિત કરી જીવનો તેટલો તો સ્વેદ ટાલવો, અને તે વિદિત દોષની પરિ-સમાપ્તિ માટે તેનો સંગરૂપ ઉપકાર ઇચ્છવો.

વારંવાર મને મારા દોષ માટે એમ લાગે છે કે જે દોષનું બઠ પરમાર્થથી જોતાં મેં કશું છે, પણ ઘીજા આધુનિક જીવોના દોષ આગળ મારા દોષનું અત્યંત અસ્પષ્ટપણું લાગે છે; જો કે એમ માનવાની કંઈ બુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વમાથે એમ કંઈ લાગે છે. છતાં કોઈ વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી અમારા આત્મામાં લામ્યા કરીશું. તમને અને તમારા સંગમાં વર્તતા કોઈ પણ મુમુક્ષુને કંઈ પણ વિચારવા જોગ જરૂર આ વાત લાગે છે.

(૨)

પ્ર ત્યાગી નથી, અત્યાગી પણ નથી. પ્ર રાગી પણ નથી, વીતરાગી પણ નથી.

પોતાનો ક્રમ નિશ્ચલ કરો. તેની ચો વાજુ નિવૃત્ત ભૂમિકા રાલો.

આ દર્શન થાય છે, તે કાં વૃથા જાય છે? એનો વિચાર પુનઃ પુનઃ વિચારતાં મૂર્છા આવે છે.

સંતજનોએ પોતાનો ક્રમ મુક્યો છે તે પરમ અસમાધિને પામ્યા છે.

સંતપણું અતિ અતિ દુલ્લભ છે. આવ્યા પછી સંત મલવા દુલ્લભ છે. સંતપણાની જિજ્ઞાસાવાળા અનેક છે. પરંતુ સંતપણું દુલ્લભ તે દુલ્લભ જ છે.

(૩)

ક્ષયોપશમી જ્ઞાન વિકલ્પ થતાં શી વાર?

(૪)

જો આ જીવે તે વિમાવી પરિણામ ક્ષીણ ન કર્યાં તો આજ મવને વિષે તે પ્રત્યક્ષ દુઃસ્વ વેદશે.

૪૦૨.

મુંબઈ. ચૈત્ર વદ ૧૨. ૧૯૫૦.

જે મુમુક્ષુજીવ ગૃહસ્થ વ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અલંક નીતિનું મૂલ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઈએ. નહીં તો ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે.

દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવું તેનું નામ નીતિ છે. એ નીતિ મુકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય સ્વરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે. અને તે જ જીવને સત્પુરુષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે; અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

દેશ, કાલ, સંગ આદિનો વિપરીત યોગ ઘણું કરીને તમને વર્તે છે. માટે વારંવાર, પહેપહે તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે. તમારી પેઠે જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાखે છે અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે, તેને પ્રથમ મૂમિકામાં એ નીતિ પરમ આધાર છે. જે જીવ સત્પુરુષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે, તેને વિષે ઉપર જે કહી નીતિ તેનું બઢવાનપણું ન હોય અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્તા કરે તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરુષને બંધવા બરોબર છે. જો કે સત્પુરુષ તો નિરાકાંક્ષી છે એટલે તેને છેતરાવાપણું કંઈ છે નહીં, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્તતા જીવ તે અપરાધયોગ્ય થાય છે.

આ વાતપર વારંવાર તમારે તથા તમારા સમાગમને ઇચ્છતા હોય તે મુમુક્ષુઓએ લક્ષ કર્ચવ્ય છે. કઠળ વાત છે માટે ન બને, એ કલ્પના મુમુક્ષુને અહિતકારી છે અને છોડી દેવી યોગ્ય છે.

૪૧૦.

મુંબઈ. વૈશાખ શુદ્ધ ૧૪ શુક્રવાર. ૧૯૫૦.

ઉપદેશની આકાંક્ષા રહ્યા કરે છે, તેવી આકાંક્ષા મુમુક્ષુ જીવને હિતકારી છે, જામતિનો વિશેષ હેતુ છે. જેમ જેમ જીવમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આશ્રય મક્તિનું બઢ વધે છે, તેમ તેમ સત્પુરુષનાં વચનનું અપૂર્વ અને અદ્ભુતસ્વરૂપ ભાસે છે; અને બંધનિવૃત્તિના ઉપાયો સહજમાં સિદ્ધ થાય છે. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના ચરણારવિંદનો યોગ કેટલાક સમયસુધી રહે તો પછી વિયોગમાં પણ ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને આશ્રય મક્તિની ધારા બઢવાન રહે છે; નહિં તો માઠા દેશ, કાલ, સંગાદિના યોગથી સામાન્ય વૃત્તિના જીવો ત્યાગ વૈરાગ્યાદિનાં બઢમાં વધી શકતાં નથી, અથવા મંદ પડી જાય છે, કે સર્વથા નાશ કરી દે છે.

૪૧૧.

મુંબઈ. વૈશાખ શુદ્ધ ૧ રવિ. ૧૯૫૦.

યોગવાસિષ્ઠ વાંચવામાં હરકત નથી. આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહજેવું ક્ષણે ક્ષણે માસ્યા કરે એ મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે. યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે ગ્રંથ તે કારણનાં પોષણ છે, તે વિચારવામાં હરકત નથી. મૂઢવાત તો એ છે કે જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતાં પણ જે તેનું અત્યંત શિથિલપણું છે, ઢીલાપણું છે તે ટાલતાં તેને અત્યંત વસનું લાગે છે, અને ગમે તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાલવા યોગ્ય છે.

૪૧૨.

મુંબઈ. વૈશાખ શુદ્ધ ૯ રવિ. ૧૯૫૦.

જે વ્યવસાયે કરી જીવને માવનિદ્રાનું ઘટવું ન થાય તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય તો તે ફરિફરી પાછા હઠીને, મોઢું મયંકર હિંસાવાહું દુષ્ટ કામ જ આ કર્યા કરું છું એવું ફરિફરી વિચારીને અને જીવમાં ઢીલાપણાથી જ ઘણું કરી મને આ પ્રતિબંધ છે એમ

ફરિફરી નિશ્ચય કરીને જેટલો બને તેટલો વ્યવસાય સંક્ષેપ કરતાં જઈ પ્રવર્તવું થાય, તો બોધનું ફલ્યું થવું સંભવે છે.

૪૧૩.

કુર્બાઈ. વૈશાખ કૃત્તિક ૧ રવિ. ૧૯૫૦.

અત્રે ઉપાધિરૂપ વ્યવહાર વર્તે છે. ઘણું કરી આત્મસમાધિની સ્થિતિ રહે છે. તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિબંધથી છૂટવાનું વારંવાર સ્મૃતિમાં આવ્યા કરે છે. તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ થતાંસુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ સ્થિતિ રહે છે.

યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથની વાંચના થતી હોય તો તે હિતકારી છે. જિનાગમમાં પ્રત્યેક આત્મા માની પરિણામમાં અનંત આત્મા કહ્યા છે અને વેદાંતમાં પ્રત્યેક કહેવામાં આવી, સર્વત્ર ચેતનસત્તા દેશ્વાય છે તે એક જ આત્માની છે અને આત્મા એક જ છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે; તે વેદ વાત મુમુક્ષુપુરુષે જરૂર કરી વિચારવા જેવી છે, અને યથાપ્રયત્ને તે વિચારી, નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે, એ વાત નિઃસંદેહ છે. તથાપિ જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બલ દૃઢપણે જીવમાં આવ્યું ન હોય, ત્યાંસુધી તે વિચારથી ચિત્તનું સમાધાન થવાને બદલે ચંચલપણું થાય છે અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી તથા ચિત્ત વિક્ષેપ પામી યથાર્થપણે પછી વૈરાગ્ય ઉપશમને ધારણ કરી શકવું નથી; માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યું છે તે સમજવા આ જીવમાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને સત્સંગનું બલ હાલ તો વધારવું ઘટે છે, એમ જીવમાં વિચારી વૈરાગ્યાદિ બલ વધવાનાં સાધન આરાધવાને નિત્યપ્રતિ વિશેષ પુરુષાર્થ યોગ્ય છે.

વિચારની ઉત્પત્તિ થવા પછી વર્દ્ધમાનસ્વામી જેવા મહાત્માપુરુષે ફરિફરી વિચાર્યું કે આ જીવનું અનાદિ કાલથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનંતવાર જન્મવું મરવું થયાં છતાં, હજુ તે જન્મ મરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવાં? અને એવી કયિ મૂલ આ જીવની રક્ષા કરી છે કે. જે મૂલનું આટલાંસુધી પરિણમવું થયું છે? આ પ્રકારે ફરિફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્દ્ધમાનપરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે મૂલ ભગવાને દીઠી છે તે જિનાગમમાં ઠામ ઠામ કહી છે; કે જે મૂલ જાણીને તેથી રહિત મુમુક્ષુ જીવ થાય. જીવની મૂલ જોતાં તો અનંતવિશેષ લાગે છે; પણ સર્વ મૂલની બીજમૂલ મૂલ તે જીવે પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે મૂલનો વિચાર કર્યાથી સર્વે મૂલનો વિચાર થાય છે; અને જે મૂલના મટવાથી સર્વે મૂલ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની મૂલનો વિચાર કરી તે મૂલથી છૂટવા ઇચ્છે, તોપણ તે કર્તવ્ય છે, અને તેવી અનેક મૂલથી છૂટવાની ઇચ્છા મૂલ મૂલથી છૂટવાનું સહેજે કારણ થાય છે.

શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે તે જ્ઞાન બે પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે. એક પ્રકાર ઉપદેશનો અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો છે. જન્મ મરણાદિ ક્લેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રુચિ કરવી હોય નહીં; માત, પિતા સ્વજનાદિક સર્વનો સ્વાર્થરૂપ સંબંધ છતાં આ જીવ તે જાઝનો આશ્રય કર્યો કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્યક્ષરીતે ત્રિવિધતાપરૂપ આ સંસાર જાણતાં છતાં મૂલ્ય એવો જીવ તેમાં જ વિશ્રાંતિ ઇચ્છે છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને

સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે, એ આદિ જે શિક્ષા છે તે ઉપદેશજ્ઞાન છે. આત્માનું હોવાપણું, નિત્ય-પણું, એકપણું અથવા અનેકપણું, બંધાદિ માવ, મોક્ષ, આત્માની સર્વપ્રકારની અવસ્થા, પદાર્થ અને તેની અવસ્થા એ આદિને દૃષ્ટાંતાદિથી કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યાં હોય છે, તે સિદ્ધાંત જ્ઞાન છે.

વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન પ્રથમ તો ઉપદેશ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કરવું પડે છે; કારણ કે સિદ્ધાંતજ્ઞાન જિનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર મેદ પામતું જોવામાં આવે છે; અને તે પ્રકાર જોઈ મુમુક્ષુજીવ અંદેશા શંકા પામે છે; અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એવું ઘણું કરીને બનવા યોગ્ય જ છે, કારણ કે સિદ્ધાંતજ્ઞાન તો જીવના કોઈ અત્યંત ઉજ્જ્વલ ક્ષયોપશમે અને સદ્ગુણના વચનની આરાધનાએ ઉદ્ભવે છે. સિદ્ધાંતજ્ઞાનનું કારણ ઉપદેશજ્ઞાન છે. સદ્ગુણી કે સત્શાસ્ત્રી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાનનું દૃઢ થવું પડે છે કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફલ વૈરાગ્ય અને ઉપશમ છે. વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું ઘટ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મલ-પણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં સિદ્ધાંતજ્ઞાન થવાનું કારણ થાય છે. જો જીવમાં અસંગદશા આવે તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે; અને તે અસંગદશાનો હેતુ વૈરાગ્ય, ઉપશમ છે; જે ફરિફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે, વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસંશયપણે યોગવાસિષ્ઠાદિ વૈરાગ્ય ઉપશમના હેતુ એવા સદ્ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે. અમારી પાસે આવવામાં કોઈ કોઈ રીતે તમારી સાથેના પરિચયી શ્રી.....નું મન અટકતું હતું; અને તેમ અટકવું થવું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે અમારા વિષે અંદેશો સહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારબ્ધવશાત્ અમને ઉદયમાં વર્તે છે; અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ઘણુંકરી ધર્મસંબંધી સંગમાં અમે લૌકિક, લોકોત્તર પ્રકારે મઠવાપણું કર્યું નથી કે જેથી લોકોને આ વ્યવહારનો અમારો પ્રસંગ વિચારવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા શ્રી.....ને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્તા કરી હોય તેમાં માત્ર પરમાર્થ શિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી.

વિષમ અને ભયંકર આ સંસારનું સ્વરૂપ જોઈ તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો, જે બોધવડે જીવમાં શાંતિ આવી, સમાધિદશા થઈ તે બોધ આ જગતમાં કોઈ અનંત પુણ્યજોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મહાત્માપુરુષો ફરિફરી કહી ગયા છે. આ દુષમ કાઢને વિષે અંધકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણ પ્રાપ્ત થયા જેવું થયું છે, તે કાઢમાં અમને દેહજોગ બન્યો, તેથી કોઈ રીતે રોષ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે રોષ પણ સમાધાન રાહ્યા કર્યો છે; પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વસ્તુ કોઈ મુમુક્ષુપ્રત્યે વસ્તુ લોક માર્ગનો પ્રતિકાર ફરિફરી કહેવાનું થાય છે; જે જોગમાંનો જોગ તમારા અને શ્રી.....સંબંધમાં સહેજે બન્યો છે; પણ તેથી તમે અમારું કહેવું માન્ય કરો એવા આગ્રહ માટે કંઈ પણ નથી કહેવાનું થતું; માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે કે થાય છે, ઇટલો લક્ષ રહે તો સંગનું ફલ કોઈ રીતે થવું સંભવે છે.

જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષપ્રત્યે લક્ષ કરી બીજા જીવપ્રત્યે નિર્દોષદૃષ્ટિ રાખી વર્તવું અને વૈરાગ્યોપશમનું જેમ આરાધન થાય તેમ કરવું એ પ્રથમ સ્મરણવાયોગ્ય વાત છે.

(૨)

એક ચૈતન્યમાં આ સર્વ શી રીતે પડે છે ?

૪૧૪.

મુંબઈ. વૈશાખ વદ ૭ રવિ. ૧૯૫૨.

ઘણુંકરીને જિનાગમમાં સર્વવિરતિ એવા સાધુને પત્રસમાચારાદિ લેખવાની આજ્ઞા નથી, અને જો તેમ સર્વવિરતિ શૂનિકામાં રહી કરવા ઇચ્છે, તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય. આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રઉદ્દેશ છે, અને તે ધોરીમાર્ગ તો યથાયોગ્ય લાગે છે; તથાપિ જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધ વાઢી જણાય છે અને તેવો અવિરોધ રહેવા પત્રસમાચારાદિ લેખવાની આજ્ઞા કોઈ પ્રકારથી જિનાગમમાં છે, તે તમારા ચિત્તનું સમાધાન થવા માટે સંક્ષેપ અત્રે લેખું છું.

જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે તે આજ્ઞા, સર્વ પ્રાણી અર્થાત્ આત્માના કલ્યાણને અર્થે જેની કંઈ ઇચ્છા છે તે સર્વેને, તે કલ્યાણનું જેમ ઉત્પન્ન થવું થાય અને જેમ વર્દમાન થવું થાય, તથા તે કલ્યાણ જેમ રક્ષાય તેમ તે આજ્ઞાઓ કરી છે. એક આજ્ઞા એવી જિનાગમમાં કહી હોય કે તે આજ્ઞા અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને સંયોગે ન પઢી શકતાં આત્માને બાધકારી થાતી હોય, તો ત્યાં તે આજ્ઞા ગૌણ કરી, નિષેધીને બીજી આજ્ઞા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

સર્વ વિરતિ કરી છે એવા મુનિને સર્વ વિરતિ કરતી વસ્તુના પ્રસંગમાં “સર્વાઈ પાણાઈવાયં પચ્ચસ્વામિ, સર્વાઈ મુસાવાયં પચ્ચસ્વામિ, સર્વાઈ અદત્તાદાણાઈ પચ્ચસ્વામિ, સર્વાઈ મેહુણાઈ પચ્ચસ્વામિ, સર્વાઈ પરિગ્ગહાઈ પચ્ચસ્વામિ”, આ ઉદ્દેશનાં વચનો ઉચ્ચારવાનાં કહ્યાં છે; અર્થાત્ સર્વ ‘પ્રાણાતિપાતથી હું નિવૃત્તું છું,’ ‘સર્વપ્રકારના મૃષાવાદથી હું નિવૃત્તું છું,’ ‘સર્વ પ્રકારના અદત્તાદાનથી હું નિવૃત્તું છું,’ ‘સર્વ પ્રકારના મૈથુનથી નિવૃત્તું છું,’ અને ‘સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહથી નિવૃત્તું છું.’ (સર્વ પ્રકારના રાત્રિભોજનથી તથા બીજાં તેવાં તેવાં કારણોથી નિવૃત્તું છું, એમ તે સાથે ઘણાં ત્યાગનાં કારણો જાણવાં.) એમ જે વચનો કહ્યાં છે તે ‘સર્વવિરતિની શૂનિકાનાં લક્ષણે કહ્યાં છે, તથાપિ તે પાંચ મહાવ્રતમાં ચાર મહાવ્રત મૈથુનત્યાગ શિવાયમાં ભગવાને પાછી બીજી આજ્ઞા કરી છે, કે જે આજ્ઞા પ્રત્યક્ષ તો મહાવ્રતને બાધકારી લાગે, પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોતાં તો રક્ષણકારી છે,

‘સર્વપ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તું છું,’ એવાં પચ્ચસ્વાણ છતાં નદી ઉતરવા જેવા પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રસંગની આજ્ઞા કરવી પડી છે; જે આજ્ઞા લોકસમુદાયને વિશેષ સમાગમે કરી સાધુ આરાધશે તો પંચમહાવ્રત નિર્મૂલ થવાનો વસ્તુ આવશે એવું જાણી, નદીનું ઉતરવું ભગવાને કહ્યું છે. તે, પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રત્યક્ષ છતાં પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાના અમૂલ્ય હેતુરૂપ હોવાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિરૂપ છે, કારણ કે પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાનો હેતુ એવું જે કારણ તે પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિનો પણ હેતુ જ છે. પ્રાણાતિપાત છતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ એમ નદીના ઉતરવાની આજ્ઞા થાય છે, તથાપિ ‘સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તું છું’ એ વાક્યને તે કારણથી એકવાર આંચકો આવે છે; જે આંચકો ફરીથી વિચાર કરતાં તો તેની વિશેષ દૃઢતા માટે જણાય છે, તેમ જ બીજાં વ્રતો માટે છે. ‘પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરું છું’ એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકનો સંબંધ જોવામાં આવે છે; તે અંગીકાર કરવામાં આવે છે. તે પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિનાં કારણને કોઈ પ્રકારે રક્ષણરૂપ હોવાથી કહ્યાં છે; અને તેથી પરિણામે અપરિગ્રહરૂપ હોય છે. મૂર્છારહિતપણે નિત્ય

આત્મદશા વધવાને માટે પુસ્તકનો અંગીકાર કહ્યો છે. શરીરસંઘયનું આ કાઠનું હીનપણું देखी, चित्तस्थिति प्रथम समाधान रहेवा अर्थे वस्त्रपात्रादिनું ग्रहण कहुं છે; અર્થાત્ આત્મહિત દીઠું તો પરિગ્રહ રાખવાનું કહ્યું છે. પ્રાણાતિપાત ક્રિયાપ્રવર્તન કહ્યું છે; પણ ભાવનો આકાર ફેર છે. પરિગ્રહબુદ્ધિથી કે પ્રાણાતિપાતબુદ્ધિથી ઇમાનું કંઈ પણ કરવાનું ક્યારે પણ ભગવાને કહ્યું નથી. પાંચ મહાવ્રત, સર્વથા નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને જ્યાં બોધ્યાં ત્યાં પણ બીજા જીવનાં હિતાર્થે કહ્યાં છે; અને તેમાં તેના ત્યાગ જેવો દેસાવ દેનાર ઇવો અપવાદ પણ આત્મહિતાર્થે કહ્યો છે; અર્થાત્ એક પરિણામ હોવાથી ત્યાગ કહેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરાવી છે.

મૈથુનત્યાગમાં જે અપવાદ નથી તેનો હેતુ ઇવો છે કે રાગદ્વેષવિના તેનો મંગ થઈ શકે નહીં; અને રાગદ્વેષ છે તે આત્માને અહિતકારી છે; જેથી તેમાં કોઈ અપવાદ ભગવાને કહ્યો નથી. નદીનું ઉતરવું રાગદ્વેષવિના પણ થઈ શકે; પુસ્તકાદિકનું ગ્રહણ પણ તેમ થઈ શકે; પણ મૈથુનસેવન તેમ ન થઈ શકે; માટે ભગવાને અનપવાદ એ વ્રત કહ્યું છે; અને બીજામાં અપવાદ આત્મહિતાર્થે કહ્યા છે. આમ હોવાથી જિનાગમ જેમ જીવનું, સંયમનું રક્ષણ થાય તેમ કહેવાને અર્થે છે.

પત્ર લખવાનું કે સમાચારાદિ કહેવાનું જે નિષિદ્ધ કર્યું છે, તે પણ એજ હેતુએ છે. લોક-સમાગમ વધે, પ્રીતિ અપ્રીતિનાં કારણો વધે, સ્ત્રિયાદિના પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, સંયમ ઢીલો થાય, તે તે પ્રકારનો પરિગ્રહ વિનાકારણે અંગીકૃત થાય, એવાં સાચિપાતી અનંત કારણો देखी पत्रादिनो निषेध कर्णો છે, તથાપિ તે પણ અપવાદસહિત છે. અનાર્થ ભૂમિમાં વિચરવાની વૃહત્કલ્પમાં ના કહી છે અને ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે; પણ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના હેતુએ ત્યાં વિચરવાની પણ હા કહી છે; તેજ અર્થ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, કોઈ જ્ઞાનીપુરુષનું દૂર રહેવું થતું હોય, તેમનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ હોય, અને પત્રસમાચાર શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય તો પછી આત્મહિત શિવાય બીજા સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી તેવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાએ કે કોઈ મુમુક્ષુ સત્સંગીની સામાન્ય આજ્ઞાએ તેમ કરવાનો જિનાગમથી નિષેધ થતો નથી એમ જણાય છે, કારણ કે પત્રસમાચાર લખવાથી આત્મહિત નાશ પામતું હતું ત્યાંજ તે ના સમજાવી છે. જ્યાં આત્મહિત પત્રસમાચાર નહીં હોવાથી નાશ પામતું હોય, ત્યાં પત્રસમાચારનો નિષેધ હોય એમ જિનાગમથી બને કે કેમ? તે હવે વિચારવાયોગ્ય છે.

એ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંરક્ષણાર્થે પત્રસમાચારાદિ વ્યવહાર પણ સ્વીકારવાનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ તે કોઈક કાઠ અર્થે, કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્મા-પુરુષોની આજ્ઞાથી કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઈક પાત્રને અર્થે છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે. નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં પત્રસમાચારાદિ વ્યવહાર ઘટે નહીં; જ્ઞાનીપુરુષપ્રત્યે તેની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘટે છે, તથાપિ બીજા લૌકિક જીવનાં કારણોમાં તો સાવ નિષેધ સમજાય છે. વઢી કાઠ ઇવો આવ્યો છે કે, જેમાં આમ કહેવાથી પણ

વિષમ પરિણમ આવે. લોકમ્મર્મમાં વર્તતા એક સાધુ આદિના મનમાં આ વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરનાર માત્રમાન થાય તે સંભવિત છે; તેમ આ માર્ગ સમજાવવાથી પણ અનુક્રમે વગર કારણે પત્રસમાચારાદિ ચાલુ થાય કે જેથી વગર કારણે સાધારણ દ્રવ્યત્યાગ પણ હણાય.

એવું જાણી એ વ્યવહાર ઘણુંકરી શ્રી.....થી પણ કરવો નહીં, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ વ્યવસાય વધવા સંભવ છે. તમને સર્વ પચ્ચક્ષાણ હોય તો પછી પત્ર ન લખવાનાં જે પચ્ચક્ષાણ સાધુએ આપ્યાં છે તે અપાય નહીં. તથાપિ આપ્યાં તોપણ હરકત ગણવી નહીં; તે પચ્ચક્ષાણ પણ જ્ઞાનીપુરુષની વાણીથી રૂપાંતર થયાં હોત તો હરકત નહોતી, પણ સાધારણપણે રૂપાંતર થયાં છે તે ઘટારત નથી થયું. મૂઠ સ્વાભાવિક પચ્ચક્ષાણનો અત્રે વ્યાખ્યાઅવસર નથી. લોક પચ્ચક્ષાણની વાતનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં બંદે નહીં; એવો હમણા તો દૃઢ વિચાર જ સસ્તો. મુળ પ્રગટવાના સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે તે પચ્ચક્ષાણ જ્ઞાનીપુરુષની વાણીથી કે મુમુક્ષુજીવના પ્રસંગથી સહજ આકારફેર થવા દર્દ રસ્તાપર લાવવાં, કારણ કે વગર કારણે લોકોમાં અંદેશો થવા દેવાની વાર્તા યોગ્ય નથી. બીજા પામર જીવને વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ઘણા હેતુ ધારી બનતાંસુધી પત્રાદિ વ્યવહાર ઓછો કરવો એ જ યોગ્ય છે. અમપ્રત્યે ક્યારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો હોય તો તે પત્ર શ્રી.....જેવા કોઈ સત્સંગીને બંચાવીને મોકલવો, કે જેથી જ્ઞાનચર્ચા શિવાય એમાં કાંઈ બીજી વાર્તા નથી એવું તેમનું સાક્ષીપણું તે તમારા આત્માને બીજા પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કરતાં અટકાવવાને સંભવિત થાય. મારા વિચાર પ્રમાણે એવા પ્રકારમાં શ્રી.....વિરોધ નહીં સમજે; કદાપિ તેમને તેમ લાગતું હોય તો કોઈ પ્રસંગમાં તેમનો તે અંદેશો અમે નિવૃત્ત કરીશું, તથાપિ તમારે ઘણુંકરી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નહીં તે લક્ષ, ચુકશો નહીં.

ઘણુંકરી શબ્દનો અર્થ માત્ર હિતકારી પ્રસંગે પત્રનું કારણ કહ્યું છે તેને બાધ ન થાય તે છે. વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાથી તે જ્ઞાનચર્ચારૂપ હશે તોપણ લોકવ્યવહારમાં ઘણા અંદેશાનો હેતુ થશે. માત્ર જે પ્રમાણે પ્રસંગે પ્રસંગે આત્મહિતાર્થ હોય તે વિચારવું અને વિમાસવું યોગ્ય છે. અમપ્રત્યે કોઈ જ્ઞાનપ્રશ્નને પત્ર લખવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે શ્રી.....ને પૂછીને લખવો કે જેથી તમને ગુણ ઉત્પન્ન થવામાં બાધ ઓછો થાય.

તમે શ્રી.....ને પત્ર લખ્યા વિષેમાં ચર્ચા થઈ તે જો કે ઘટારત થયું નથી, તમને કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તો તે લેવું, પણ કોઈ જ્ઞાનવાર્તા લખવાને બદલે લખાવવામાં તમારે અહચળ કરવી ન જોઈએ, એમ સાથે યથાયોગ્ય નિર્મલ અંતઃકરણથી જણાવવું યોગ્ય છે, કે જે વાત માત્ર જીવના હિતને અર્થે કરવા માટે છે. પર્યુષણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે; જેમાં આત્મહિતજેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઈ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢીને અનુસરી વર્તવાનું રાખશે, તોપણ હરકત નથી, પૃથક્કે તમને પત્ર લખાવવામાં અહચળ નહીં એવું અને લોકોને અંદેશો નહીં થાય.

અમને ઉપમાનું કંઈ સફળપણું નથી; માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી.

૪૧૫.

ડુંબડી. વૈભાવ વદ ... ૧૯૫૦.

સુસ્તથી મુનિશ્રી...નો કાગળ એક પ્રથમ હતો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં એક કાગળ અહીંથી લખ્યો હતો. ત્યાર પછી પાંચ છ દિવસ પહેલાં તેમનો એક કાગળ હતો, જેમાં તમારાપ્રત્યે પત્રાદિ લખવાનું થયું, તેના સંબંધમાં થયેલી લોકચર્ચા વિષેની કેટલીક વિગત હતી. તે કાગળનો ઉત્તર પણ અત્રેથી લખ્યો છે. તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે.

પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ મહાવૃત્ત છે તે સર્વ ત્યાગનાં છે, અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવર્તવું, સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદથી નિવર્તવું, એ પ્રમાણે પાંચ મહાવૃત્ત સાધુને હોય છે. અને એ આજ્ઞાએ વર્તે ત્યારે તે મુનિના સંપ્રદાયમાં વર્તે છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. એ પ્રકારે પંચ મહાવૃત્ત ઉપદેશ્યાં છતાં જેમાં પ્રાણાતિપાતનું કારણ છે, એવાં નદીનાં ઉત્તરવાં વગેરે ક્રિયાની આજ્ઞા પણ જિને કહી છે. તે એવા અર્થે કે નદી ઉતરવાથી જે બંધ જીવને થશે, તે કરતાં એક ક્ષેત્રે નિવાસથી બઢવાન્ બંધ થશે, અને પરંપરાએ પંચ મહાવૃત્તની હાનિનો પ્રસંગ આવશે એવું દેહી તેવો દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત જેમાં છે એવી નદી ઉતરવાની આજ્ઞા શ્રી જિને કહી છે. તેમજ બહુ પુસ્તક લખવાથી સર્વપરિગ્રહવિરમણ વૃત્ત રહી શકે નહીં; તથાપિ દેહના શાતાર્થનો ત્યાગ કરાવી આત્માર્થ સાધવા દેહ સાધનરૂપ ગણી તેનાંથી પૂરી મૂર્છા ટઢતાં સુધી વહનો નિસ્પૃહ સંબંધ જિને ઉપદેશ્યો છે; એટલે સર્વ ત્યાગમાં પ્રાણાતિપાત તથા પરિગ્રહનું સર્વ પ્રકારે અંગીકૃત કરવું ના છતાં એ પ્રકારે જિને અંગીકૃત કરવાની આજ્ઞા કરી છે. તે સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોતાં વિષમ જણાય, તથાપિ જિને તો સમ જ કહેલું છે. વેય વાત જીવના કલ્યાણ અર્થે કહેલ છે. જેમ સામાન્ય જીવનું કલ્યાણ થાય તેમ વિચારીને કહ્યું છે. એજ પ્રકારે મૈથુન ત્યાગવૃત્ત છતાં તેમાં અપવાદ કહ્યો નથી, કારણ કે મૈથુનનું આરાધવું રાગદ્વેષ વિના થઈ શકે નહીં એવું જિનનું અભિમત છે. એટલે રાગદ્વેષ અપરમાર્થરૂપ જાણી મૈથુન ત્યાગ અનપવાદે આરાધવું કહ્યું છે. તેમજ બૃહત્કલ્પ સૂત્રમાં સાધુએ વિચરવાની મૂમિકાનું પ્રમાણ કહ્યું છે, ત્યાં ચારે દિશામાં અમુક નગર સુધીની મર્યાદા કહી છે, તથાપિ તે ઉપરાંત જે અનાર્થ ક્ષેત્ર છે તેમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમની વૃદ્ધિને અર્થે વિચરવાનો અપવાદ કહ્યો છે. કારણકે આર્ય મૂમિમાં કોઈ યોગવશાત્ જ્ઞાનીપુરુષનું સમીપ વિચરવું ન હોય અને પ્રારબ્ધયોગે અનાર્થ મૂમિમાં વિચરવું જ્ઞાનીપુરુષનું હોય તો ત્યાં જવું, તેમાં ભગવાને બતાવેલી આજ્ઞા ભંગ થતી નથી.

તે જ પ્રકારે પત્ર સમાચારાદિનો જો સાધુ પ્રસંગ રાખે તો પ્રતિબંધ બધે એમ હોવાથી ભગવાને ના કહી છે, પણ તે ના જ્ઞાનીપુરુષના કોઈ તેવા પત્ર સમાચારમાં અપવાદરૂપે લાગે છે. કારણકે

જ્ઞાનીપ્રત્યે નિષ્કામપણે જ્ઞાનારાધનાર્થે પત્ર સમાચાર વ્યવહાર છે. એમાં અન્ય કંઈ સંસારાર્થ હેતુ નથી, ડહાલો સંસારાર્થ મટવાનો હેતુ છે. અને સંસાર મટાડવો ઇટલો જ પરમાર્થ છે. જેથી જ્ઞાની-પુરુષની અનુજ્ઞાએ કે કોઈ સત્સંગી જનની અનુજ્ઞાએ પત્ર સમાચારનું કારણ થાય તો તે સંયમ વિરુદ્ધ જ છે એમ કહી શકાય નહીં, તથાપિ તમને સાધુએ પચ્ચલાણ આપ્યાં હતાં તે મંગ થવાનો દોષ તમારાપ્રત્યે આરોપવા યોગ્ય થાય છે. પચ્ચલાણનું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવાનું નથી, પણ તમે તેમને પ્રગટ વિશ્વાસ આપ્યો તે મંગ કરવાનો હેતુ શો છે ! જો તે પચ્ચલાણ લેવા વિષેમાં તમને યથાયોગ્ય ચિત્ત નહોતું તો તે તમારે લેવાં ઘટે નહીં, અને જો કોઈ લોક દાવથી તેમ થયું તો તેનો મંગ કરવો ઘટે નહીં, અને મંગનું જે પરિણામ છે તે અમંગથી વિશેષ આત્મ હિતકારી હોય તોપણ સ્વેચ્છાથી મંગ કરવું ઘટે નહીં ; કારણ કે જીવ રાગ દ્વેષ કે અજ્ઞાનથી સહેજે અપરાધી થાય છે ; તેનો વિચારેલો હિતાહિત વિચાર ઘણીવાર વિપર્યય હોય છે. આમ હોવાથી તમે જે પ્રકારે મંગ તે પચ્ચલાણ કર્યું છે તે અપરાધયોગ્ય છે, અને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કોઈ રીતે ઘટે છે. પણ કોઈ જાતની સંસાર બુદ્ધિથી આ કાર્ય થયું નથી, અને સંસાર કાર્યના પ્રસંગથી પત્ર સમાચારની મારી ઇચ્છા નથી, આ જે કંઈ પત્રાદિ લખવાનું થયું છે તે માત્ર કંઈ જીવના કલ્યાણની વાત વિષેમાં છે, અને તે જો કરવામાં ન આવ્યું હોત તો એક પ્રકારે કલ્યાણરૂપ હતું, પણ બીજા પ્રકારે ચિત્તની વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન થઈ અંતર ક્લેશવાહ્યું થતું હતું ઇટલે જેમાં કંઈ સંસારાર્થ નથી, કોઈ જાતની બીજી વાંચ્છા નથી, માત્ર જીવના હિતનો પ્રસંગ છે એમ ગણી લખવાનું થયું છે. મહારાજે પચ્ચલાણ આપેલ તે પણ મારા હિતને અર્થે હતાં કે કોઈ સંસારી પ્રયોજનમાં ઇથી હું ન પડી જાઉં ; અને તે માટે તેમનો ઉપકાર હતો, પણ મેં સંસારી પ્રયોજનથી એ કાર્ય કર્યું નથી ; તમારા સંઘાડાના પ્રતિબંધને તોડવા એ કાર્ય નથી ; તોપણ એક પ્રકારે મારી મૂલ છે તો તે અલ્પ સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત આપી ક્ષમા કરવી ઘટે છે. પર્યુષણાદિ પર્વમાં શ્રાવકે શ્રાવકના નામથી સાધુ પત્ર લખાવે છે, તે પ્રકાર શિવાય બીજા પ્રકારે હવે વર્તવામાં ન આવે અને જ્ઞાનચર્ચા લખાય તો પણ અડચણ નથી, એ વગેરે ભાવ લખેલ છે. તમે પણ તે તથા આ પત્ર વિચારી જેમ ક્લેશ ન ઉત્પન્ન થાય તેમ કરશો. કોઈ પણ પ્રકારે સહન કરવું એ સારું છે, એમ નહીં બને તો સહેજ કારણમાં મોટું વિપરિત ક્લેશરૂપ પરિણામ આવે. બનતાંસુધી પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ ન બને તો ન કરવું, નહીં તો પછી અલ્પ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં બાધ નથી. તેઓ વગર પ્રાયશ્ચિત્તે કદાપિ તે વાત જતી કરે તેવું હોય તોપણ તમારે ઇટલે સાધુ...એ ચિત્તમાં એ વાતનો પશ્ચાત્તાપ ઇટલો તો કરવો ઘટે છે કે આમ પણ કરવું ઘટતું નહોતું. હવે પછીમાં.....સાધુ જેવાની સમક્ષતાથી શ્રાવક ત્યાંથી અમુક લખનાર હોય અને પત્ર લખાવે તો અડચણ નહીં ઇટલી વ્યવસ્થા તે સંપ્રદાયમાં ચાલ્યા કરે છે તેથી ઘણું કરી લોકો વિરોધ કરશે નહીં, અને તેમાં પણ વિરોધ જેવું લાગતું હોય તો હાલ તે વાત માટે પણ ધીરજ ગ્રહણ કરવી હિતકારી છે. લોકસમુદાયમાં ક્લેશ ઉત્પન્ન ન થાય, એ લક્ષ્ય ચુકવા યોગ્ય હાલ નથી. કારણ કે તેવું કોઈ બઠવાન પ્રયોજન નથી.

શ્રી.....નો કાગલ વાંચી સત્ત્વ હર્ષ થયો છે. જિજ્ઞાસાનું બલ જેમ વધે તેમ પ્રયત્ન કરવું એ પ્રથમ ભૂમિ છે. વૈરાગ્ય અને ઉપશમના હેતુ એવા યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથો વાંચવામાં અડચણ નથી. અનાથદાસજીનો કરેલો વિચારમાળા ગ્રંથ સદીક અવલોકવા યોગ્ય છે. અમારું ચિત્ત નિત્ય સત્સંગને ઇચ્છે છે, તથાપિ પ્રારબ્ધયોગ સ્થિતિ છે. તમારા સમાગમી भाईઓથી જેટલું બને તેટલું સદ્ગ્રંથોનું અવલોકન થાય તે અપ્રમાદે કરવા યોગ્ય છે. અને એક બીજાનો નિયમિત પરિચય કરાય તેટલો લક્ષ રાખવા યોગ્ય છે.

પ્રમાદ એ સર્વ કર્મનો હેતુ છે.

૪૧૬.

મુંબઈ. વૈશાખ. ૧૯૫૦.

મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતાં હમણા વિશેષ વર્ત્યા કરે છે. અને એજ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઇચ્છવામાં આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે અને એમ જણાય છે કે કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવા યોગ્ય છે, કે જેના વેદનથી ફરી તેનો ઉત્પત્તિ યોગ મટશે, નિવૃત્ત થશે. કદાપિ બલવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે આત્મા આત્માપણે વિભ્રાસા પરિણામ જેવો પરિણમી શકે નહીં, એમ લાગે છે. માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી, એ કોઈ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

કોઈ પ્રગટ કારણને અવલંબી, વિચારી પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યગ્-દૃષ્ટિપણે પણ ઓઠાયાય તો તેનું મહત્ત્વ ફલ છે. અને તેમ ન હોય તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઈ આત્માસંબંધી ફલ નથી એમ અનુભવમાં આવે છે.

પ્રત્યક્ષ સર્વજ્ઞ પુરુષને પણ કોઈ કારણે, વિચારે, અવલંબને સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્વરૂપણે પણ ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રત્યયિ ફલ નથી. પરમાર્થથી તેની સેવા, અસેવાથી જીવને કંઈ જાતિ- ()-મેદ થતો નથી. માટે તે કંઈ સફળ કારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષે સ્વીકારી નથી એમ જણાય છે.

ધર્મનાં પ્રત્યક્ષ વર્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે આ કાલ તે વિષમ કે દુષમ અથવા કલિયુગ છે. કાલચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુસમ કાલ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમ કાલ કોઈક જ વસ્તુ આવે છે. સ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે, કે અસંયતીપૂજા નામે આશ્ચર્યવાળો હુંડ-ધીટ એવો આ પંચમકાલ અનંતકાલે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરા-દિકે ગળ્યો છે, એ વાત અમને બહુકરી અનુભવમાં આવે છે, સાક્ષાત્ એમ જાણે માસે છે.

કાલ એવો છે. ક્ષેત્ર ઘણુંકરી અનાર્ય જેવું છે. ત્યાં સ્થિતિ છે. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાલાદિ કારણથી સરલ છતાં લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને માવના આલંબનવિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું મજાય તેમ મજે છે, બીજો શો ઉપાય ?

नित्यनियम.*

* श्रीमत्परमगुरुभ्योनमः

सवारमां उठी हर्षापथिकी प्रतिक्रमी रात्रि दिवस जे कई अदार पापस्थानकमां प्रवृत्ति थई होय, सम्यग्ज्ञान दर्शन चारित्र्य संबंधी तथा पंचपरमपदसंबंधी जे कई अपराध थयो होय, कोई पण जीव प्रति किंचित् मात्र पण अपराध कर्यो होय, ते जाणतां अजाणतां थयो होय ते सर्व क्षमाबवा, तेने निंदवा, विशेष निंदवा, आत्माभांथी ते अपराध विसर्जन करी निःशक्य थवुं. (रात्रिए शयन करती वखते पण ए ज प्रमाणे करवुं.)

श्री सत्पुरुषनां दर्शन करी चार घडी माटे सर्व सावध व्यापारथी निवर्ति एक आसन पर स्थिति करवी. ते समयमां “परमगुरु” ए शब्दनी पांच माळाओ गणी सत्शास्त्रनुं अध्ययन करवुं. त्यार पछी एक घडी कायोत्सर्ग करी श्री सत्पुरुषोनां वचनोनुं ते कायोत्सर्गमां रटण करी सद्वृत्तिनुं अनुसंधान करवुं. त्यार पछी अरधी घडीमां भक्तिनी वृत्ति उजमाळ करनारां एवां पदो (आज्ञानुसार) उच्चारवां. अरधी घडीमां “परमगुरु” शब्दनुं कायोत्सर्गरूपे रटण करवुं, अने “सर्वशदेव” ए नामनी पांच माळा गणवी.

[हाल अध्ययन करवां योग्य शास्त्रोः—वैराग्य शतक, इंद्रियपराजयशतक, शांतसुधारस, अध्यात्म-कल्पद्रुम, योगदृष्टिसमुच्चय, नवतत्त्व, मूलपद्धती कर्मग्रंथ, धर्मबिंदु, आत्मानुशासन, भावनाबोध, मोक्षमार्गप्रकाश, मोक्षमाळा, उपमितिभवप्रपंच, अध्यात्मसार, श्री आनंदधनजी चोविशीमांथी निचेनां स्तवनोः—१, ३, ५, ७, ८, ९, १०, १३, १५, १६, १७, १९, २२.]

सातव्यसन (जुगडं, मांस, मदिरा, वेश्यागमन, शिकार, चोरी, परस्त्री) नो त्याग.

जूबो, आमिषं, मदिरा, दारि; आहेटेंक, चोरी, परनारी;

एहि सप्तव्यसन दुःखदाई; दुरित मूळ दुर्गति के जाई (माता.)

रात्रि भोजननो त्याग. अमुक सिवाय सर्व वनस्पतीनो त्याग. अमुक तिथिए अत्याग वनस्पतीनो पण प्रतिबंध. अमुक रसनो त्याग. अन्नसत्त्वर्चनो त्याग. परिग्रह परिमाण. [शरीरमां विशेष रोगादि उपद्रवथी, बेमानपणाथी, राजा अथवा देवादिना बळात्कारथी अत्रे विदित करेल नियममां प्रवर्धवा अशक्त थवाय तो ते माटे पश्चात्तापनुं स्थानक समजवुं. स्वेच्छाए करीने ते नियममां न्यूनाधिकता कई पण करवानी प्रतिज्ञा. सत्पुरुषनी आज्ञाए ते नियममां फेरफार करवाथी नियम भंग नहीं.]

* अंक ४०० (१) मां जे नियम जणावेल छे ते, “श्रीमद्” ना उपदेशानुसंगी शीछी श्रीचंभातना मुमुक्षुभाईए योजेल.

શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ એમ કહ્યું છે કે જેને વિપર્યાસ મટી દેહાદિને વિષે થયેલી આત્મ-
બુદ્ધિ, અને આત્મભાવને વિષે થયેલી દેહબુદ્ધિ તે મટી છે, એટલે આત્માપરિણામી થયો છે,
તેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધ વ્યવસાય છે, ત્યાંસુધી જાગૃતિમાં રહેવું યોગ્ય છે. કેમકે
અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વિપર્યાસ મળ્યો હેતુ ત્યાં પણ અમે જાણ્યો છે. ચાર ઘનઘાતી કર્મ
જ્યાં છિન્ન થયાં છે, એવા સહજ સ્વરૂપ પરમાત્માને વિષે તો સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ જાગૃતિરૂપ
તુર્યાવસ્થા છે, એટલે ત્યાં અનાદિ વિપર્યાસ નિર્બીજપણાને પ્રાપ્ત થવાથી કોઈ પણ પ્રકારે ઉદ્ભવ
થઈ શકે જ નહીં, તથાપિ તેથી ન્યૂન એવાં વિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા જ્ઞાનીને તો કાર્ય
કાર્ય અને ક્ષણે ક્ષણે આત્મજાગૃતિ યોગ્ય છે. પ્રમાદ વશે ચૌદપૂર્વ અંશેન્યૂન જાણ્યા છે એવા
જ્ઞાનીપુરુષને પણ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થયું છે, માટે જેની વ્યવહારને વિષે અનાશક્તબુદ્ધિ થઈ
છે, તેવા પુરુષે પણ જો તેવા ઉદયનું પ્રારબ્ધ હોય તો તેની ક્ષણે ક્ષણે નિવૃત્તિ ચિંતવવી, અને
નિજભાવની જાગૃતિ રાખવી.

આ પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષને મહાજ્ઞાની એવા શ્રી તીર્થંકરાદિકે ભલામણ દીધી છે, તો પછી જેને
માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં પણ હજુ પ્રવેશ થયો નથી, એવા જીવને તો આ સર્વ વ્યવસાયથી વિશેષ
વિશેષ નિવૃત્ત ભાવ રાખવો અને વિચાર જાગૃતિ રાખવી યોગ્ય છે, એમ જણાવવા જેવું પણ રહેતું
નથી, કેમકે તે તો સમજણમાં સહેજે આવી શકે એવું છે.

બોધ બે પ્રકારથી જ્ઞાનીપુરુષોએ કર્યો છે. એક તો સિદ્ધાંતબોધ, અને બીજો તે
સિદ્ધાંતબોધ થવાને કારણમૂલ એવો ઉપદેશબોધ. જો ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં
સ્થિતિમાન થયો ન હોય તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે મળે, પણ પરિણામ
થઈ શકે નહીં. સિદ્ધાંતબોધ એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ
કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે જે પ્રકારથી વાણીદ્વારા જણાવાય તેમ જણાવ્યો
છે, એવો જે બોધ છે તે સિદ્ધાંતબોધ છે. પણ પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અંતરાયરૂપ
તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે
વિપર્યાસપણે પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે; તે વિપર્યાસ બુદ્ધિનું બઠ ઘટવા યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ
જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધન કહ્યાં છે, અને એવાં જે જે
સાધનો જીવને સંસાર મય દૃઢ કરાવે છે તે તે સાધનો સંબંધી જે ઉપદેશ કહ્યો છે તે
ઉપદેશબોધ છે.

આ ટેકાણે એવો મેદ ઉત્પન્ન થાય કે ઉપદેશબોધ કરતાં સિદ્ધાંતબોધનું મુખ્યપણું જણાય
છે, કેમકે ઉપદેશબોધ પણ તેને જ અર્થ છે, તો પછી સિદ્ધાંતબોધનું જ પ્રથમથી અવગાહન
કર્યું હોય તો જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ છે. આ પ્રકારે જો વિચાર ઉદ્ભવે તો તે
વિપરીત છે. કેમકે સિદ્ધાંતબોધનો જન્મ ઉપદેશબોધથી થાય છે. જેને વૈરાગ્ય ઉપશમ

સંબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું વર્ત્યા કરે છે, અને જ્યાંસુધી બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાંસુધી સિદ્ધાંતનું વિચારવું પણ વિપર્યાસપણે થયું જ સંભવે છે. કેમકે ચક્ષુને વિષે જેટલી જ્ઞાંત્રપ છે, તેટલો જ્ઞાંત્રો પદાર્થ તે દેખે છે, અને જો અત્યંત બઢવાન પઢઢ હોય તો તેને સમૂલ્લગો પદાર્થ દેખાતો નથી, તેમ જેને ચક્ષુનું યથાવત્ સંપૂર્ણ તેજ છે તે પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે. તેમ જે જીવને વિષે ગાઢ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે, તેને તો કોઈ રીતે સિદ્ધાંતબોધ વિચારમાં આવી શકે નહીં; જેની વિપર્યાસબુદ્ધિ મંદ થઈ છે તેને તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય; અને જેણે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને વિશેષપણે સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય.

ગૃહકુટુંબ પરિગૃહાદિભાવનેવિષે જે અહંતા મમતા છે અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગદ્વેષ કષાય છે તેજ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે. અને અહંતા મમતા તથા કષાય જ્યાં વૈરાગ્ય ઉપશમ ઉદ્ભવે છે ત્યાં મંદ પડે છે, અનુક્રમે નાશ પામવા યોગ્ય થાય છે. ગૃહકુટુંબાદિભાવનેવિષે અનાશક્ત બુદ્ધિ થવી તે વૈરાગ્ય છે. અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાય ક્લેશ તેનું મંદ થવું તે ઉપશમ છે. ઇટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસબુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી સદ્બુદ્ધિ કરે છે, અને તે સદ્બુદ્ધિ જીવાજીવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેવી જણાય છે, એવા સિદ્ધાંતની વિચારણા કરવા યોગ્ય થાય છે, કેમકે ચક્ષુને પટલાદિ અંતરાય મટવાથી જેમ પદાર્થ યથાવત્ દેખે છે, તેમ અહંતાદિ પટલનું મંદપણું થવાથી જીવને જ્ઞાનીપુરુષે કહેલા એવા સિદ્ધાંતભાવ, આત્મભાવ વિચાર ચક્ષુષ દેખાય છે. જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બઢવાન છે, ત્યાં વિવેક બઢવાનપણે હોય છે. વૈરાગ્ય ઉપશમ બઢવાન ન હોય ત્યાં વિવેક બઢવાન હોય નહીં અથવા યથાવત્ વિવેક હોય નહીં. સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવલજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહિનીય કર્મના ક્ષયાંતર પ્રગટે છે, અને તે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ સમજી શકાશે.

વઢી જ્ઞાનીપુરુષોની વિશેષ શિસ્વામણ વૈરાગ્ય ઉપશમ પ્રતિબોધતી જોવામાં આવે છે. જિનના આગમપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ જણાઈ શકશે. સિદ્ધાંતબોધ ઇટલે જીવાજીવ પદાર્થનું વિશેષપણે કથન તે આગમમાં જેટલું કર્યું છે, તે કરતાં વિશેષપણે વિશેષપણે વૈરાગ્ય અને ઉપશમને કથન કર્યું છે, કેમકે તેની સિદ્ધિ થયા પછી વિચારની નિર્મલતા સહેજે થશે, અને વિચારની નિર્મલતા સિદ્ધાંતરૂપ કથનને સહેજે કે ઓછા પરિશ્રમે અંગીકાર કરી શકે છે, ઇટલે તેની પણ સહેજે સિદ્ધિ થશે; અને તેમ જ થતું હોવાથી ઠામઠામ એ જ અધિકારનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. જો જીવને આરંભ પરિગૃહનું પ્રવર્તન વિશેષ રહેતું હોય તો વૈરાગ્ય અને ઉપશમ હોય તો તે પણ ચાલ્યા જવા સંભવે છે, કેમકે આરંભ પરિગૃહ તે અવૈરાગ્ય અને અનુપશમનાં મૂલ છે, વૈરાગ્ય અને ઉપશમના કાઢ છે.

શ્રી ઠાળાંગ સૂત્રમાં આ આરંભ અને પરિગૃહનું બઢ જણાવી પછી તેથી નિવૃત્તવું યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ થવા આ ભાવે દ્વિભંગી કહી છે.

૧. જીવને મતિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય ત્યાંસુધી.
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય ત્યાંસુધી.
૩. જીવને અવધિજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય ત્યાંસુધી.
૪. જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય ત્યાંસુધી.
૫. જીવને કેવલજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય ત્યાંસુધી.

એમ કહી દર્શનાદિના મેદ જણાવી સત્તરવાર તેને તે વાત જણાવી છે કે તે આવરણો ત્યાંસુધી હોય કે જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગૃહ હોય. આવું આરંભપરિગૃહનું બલ જણાવી ફરી અર્થાપત્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યાંજ કથન કર્યું છે.

૧. જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગૃહથી નિવૃત્ત્યે.
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગૃહથી નિવૃત્ત્યે.
૩. જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગૃહથી નિવૃત્ત્યે.
૪. જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગૃહથી નિવૃત્ત્યે.
૫. જીવને કેવલજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગૃહથી નિવૃત્ત્યે.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી આરંભપરિગૃહની નિવૃત્તિનું ફલ જ્યાં છેવટે કેવલજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી લીધું છે. અને પ્રવૃત્તિનું ફલ કેવલજ્ઞાનસુધીનાં આવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બલવાનપણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરિફરીને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચન એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે. તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મુંઢ થયેલો એવો જીવ પ્રતિબુદ્ધતો નથી ; અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાંવિના અથવા નિવૃત્તિનું પ્રયત્ન કર્યાંવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શક્યો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહીં.

૪૧૯.

મુંબઈ. જેઠ શુદ્ધ ૧૪ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

(૧)

ચિત્તમાં ઉપાધિના પ્રસંગ માટે વારંવાર સ્વેદ થાય છે ; જે આવો ઉદય જો આ દેહમાં ઘણા રસરહિત સુધી વર્ત્યા કરે તો સમાધિ દશાએ જે લક્ષ છે તે લક્ષ એમને એમ અપ્રધાનપણે રાખવો પડે, અને જેમાં અત્યંત અપ્રમાદયોગ ઘટે છે, તેમાં પ્રમાદયોગ જેવું થાય.

કદાપિ તેમ નહીં તોપણ આ સંસારને વિષે કોઈ પ્રકાર રુચિયોગ જણાતો નથી. પ્રત્યક્ષ રસરહિત એવું સ્વરૂપ દેખાય છે. તેને વિષે જરૂર સદ્ વિચારવાનું જીવને અલ્પ પણ રુચિ થાય નહીં એવો નિશ્ચય વર્તે છે. વારંવાર સંસાર મયરૂપ લાગે છે. મયરૂપ લાગવાનો બીજો કોઈ હેતુ

જળાતો નથી, માત્ર એમાં શુદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ અપ્રધાન રાક્ષી વર્તવું થાય છે તેથી મોટો ત્રાસ વર્તે છે. અને નિત્ય છુટવાનો લક્ષ્ય રહે છે; તથાપિ હજુ તો અંતરાય સંભવે છે, અને પ્રતિબંધ પળ રચાં કરે છે. તેમ જ તેને અનુસરતા બીજા અનેક વિકલ્પથી સ્વારા લાગેલા આ સંસારને વિષે પરાણે સ્થિતિ છે.

(૨)

આત્મપરિણામની વિશેષ સ્થિરતા થવા વાળી અને કાયાનો સંયમ સડપયોગપણે કરવો ઘટે છે.

૪૨૦.

મોહમયિ. અજ્ઞાત શુદ્ધ ૬ રવિ. ૧૯૫૦.

(૧)

જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદાં છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાંસુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે. શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીરનીરની પેટે સંબંધ કહ્યો છે. તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેસાય છે. છતાં પરમાર્થે તે જૂદાં છે, પદાર્થપણે ભિન્ન છે, અભિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જૂદાં પડે છે; તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબંધ છે. કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે. અને જીવ ઇન્દ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્ય-પણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના જીવ કાયાનું જે સ્પષ્ટ જૂદાપણું છે, તે જીવને માત્રામાં આવતું નથી; તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણું છે. જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે. હવે ત્યાં એમ પ્રશ્ન કર્યું છે કે જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ્યાં છે તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે? તે પછી થવું ન જોઈએ એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે; તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છે.

સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વસ્તુસુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને મજે છે, તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલા એવા વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે. જ્ઞાનયોગનો કોઈ હેતુ થયો તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે, અને તેથી ઉત્પન્ન થનારું એવું ભાવિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેટે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમાં છે; જે આયુષ્કર્મના નાશથી નાશ પામે છે. મેદ ઇટલો છે કે જ્ઞાનીપુરુષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી, અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી, બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેનાં જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ, જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેટે હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુષ્ પૂર્ણસુધી અવિષમ માવે વેદવું થાય છે; પણ તે વેદના વેદતાં જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જો થાય છે તો તે જીવને તેવું સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે. વઢી તે કર્મ જ્ઞાનને આકરણ કરનારું નથી; અન્યાબાધપણને આકરણરૂપ છે; અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ

અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા અવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે. તથાપિ સંબંધપણે જોતાં તેનું અવ્યાબાધપણું વેદનીયકર્મથી અમુક માવે રોકાયેલ છે. જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહીં હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સંબંધ આવરણ છે, સાક્ષાત્ આવરણ નથી.

વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમ માવ થવો તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે; પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી, પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફલ છે. વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે; તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે; ઇટલે જીવ ને કાયા જૂદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ તે જ્ઞાની પુરુષનો અવાધ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે. વિષમ-માવ છે તે જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમાં દેહબુદ્ધિ અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાની પુરુષનો વેદના ઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદવારૂપ છે. નવાંકર્મનો હેતુ નથી.

બીજું પ્રશ્ન પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ટેકાણે સરખું છે, સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે, ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ છે કે કેમ? એ પ્રકારનું છે. પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવા-યોગ્ય છે. વ્યાપકપણે પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

સિદ્ધ અને સંસારી જીવો એ સમ સત્તાવાનસ્વરૂપે છે એ નિશ્ચય, જ્ઞાની પુરુષોએ કર્યો છે તે યથાર્થ છે. તથાપિ મેદ ઇટલો છે કે સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે, સંસારી જીવને વિષે તે સત્તા સત્તાપણે છે. જેમ દીવાને વિષે અગ્નિ પ્રગટ છે અને ચક્રમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે તે પ્રકારે. દીવાને વિષે અને ચક્રમકને વિષે જે અગ્નિ છે તે અગ્નિપણે સમ છે, વ્યક્તિ(પ્રગટતા) અને શક્તિ(સત્તામાં)પણે મેદ છે, પણ વસ્તુની જાતિપણે મેદ નથી, તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે તે જ સૌ સંસારી જીવને વિષે છે. મેદ માત્ર પ્રગટ-અપ્રગટપણાંનો છે. જેને તે ચેતન સત્તા પ્રગટી નથી એવા સંસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાનો હેતુ પ્રગટ સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવંતનું સ્વરૂપ તે વિચારવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે; કેમકે તેથી આત્મા નિજસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે; કે જે કર્તવ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ જેવું આત્મસ્વરૂપ છે એવું વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનું વર્તમાનમાં અપ્રગટપણું છે તેનો અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ ઘટે છે. એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ જણાતો નથી.

આત્મસ્વરૂપમાં જગત્ નથી, એવી વેદાંતે વાત કહી છે અથવા એમ ઘટે છે, પણ બાહ્ય જગત્ નથી એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે માનવો યોગ્ય ગણાય.

એમ એ ત્રણ પ્રશ્નોનું સંક્ષેપ સમાધાન લખ્યું છે, તે વિશેષ કરી વિચારશો. વિશેષ કંઈ સમાધાન જાણવા ઇચ્છા થાય તે લખશો.

જેમ વૈરાગ્ય ઉપશમનું વર્ધમાનપણું થાય તેમ હાલતો કર્તવ્ય છે.

(૨)

જૈન જેને સર્વપ્રકાશતા કહે છે, તેને વેદાંત સર્વ વ્યાપકતા કહે છે.

૪૨૧.

સુંબઈ. અશાઢ શુદ્ધ ૧ રવિ. ૧૯૫૦.

બંધવૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ, સતત અભ્યાસ કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે તે વૃત્તિઓનું ઉપશમનું અથવા નિવૃત્તનું કેવા પ્રકારથી થાય? કારણવિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી. તો આ જીવે તે વૃત્તિઓનાં ઉપશમન કે નિવર્તનનો કોઈ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે. ઘણીવાર પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું તથા નિવર્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કંઈ સાધન કર્યું નથી. અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કંઈ ટેકાણું કરતો નથી, અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કંઈ રમ દેખાતો નથી; તેમ કડવાસ લાગનાં છતાં તે કડવાસ ઉપર પગ દર્દે આ જીવ ઉપશમન નિવર્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટપરિણામી જીવે વિચારવા-યોગ્ય છે; વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઈ રીતે નથી.

પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે તે પ્રકાર કેવલ નીરસ અને નિંદ્વા-યોગ્ય છે. જરા ય જીવ જો વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે કોઈને વિષે પુત્રપણું ભાવી આ જીવે માટું કર્યામાં મળા રાખી નથી, અને કોઈને વિષે પિતાપણું મારીને પણ તેમ જ કર્યું છે, અને કોઈ હજુસુધી તો પિતાપુત્ર થઈ શક્યા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે આનો આ પુત્ર અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતાં આ વાત કોઈ પણ કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો. તે ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ સૌ જીવની મૂઢતા છે. અને તે મૂઢતા કોઈ પણ પ્રકારે સત્સંગીની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે બંનેને ભ્રમણનો હેતુ છે, અત્યંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાની-પુરુષ પણ એમ વર્તે તો જ્ઞાન ઉપર પગ મુકવા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાનનિદ્રાનો તે હેતુ છે. એ પ્રકારને વિચારે બંનેને સીધો ભાવ કર્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે.

જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમ સંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો તેજ જીવને હિતકારી છે.

૪૨૨.

મોહમયિ. અશાઢ શુદ્ધ ૧ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

(૧)

જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યું છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી, એ વાત અંદેશરહિત લાગે છે. જો એમ થયું હોય તો જીવને સંસાર પરિભ્રમણ હોય નહીં. જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા છે તે ભવમાં જવાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે. કારણ જેને આત્માર્થ શિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી અને આત્માર્થપણ સાધી પ્રારબ્ધવશાત્ જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે. અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે

કંઈ આત્માર્થ જાણ્યો નથી, ઉલટો આત્માર્થ વિસરણપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. તે પોતાની કલ્પના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય, અને ઉલટું આત્માર્થ સાધું છું એવું દુષ્ટ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે. જે વાત સ્વપ્ને પળ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર અમસ્થી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કાર જેવી ગણે તો તેથી કલ્યાણ ન થઈ શકે. તેમ આ જીવ પૂર્વકાળથી અંધ ચાલ્યો આવતાં છતાં પોતાની કલ્પના આત્માર્થ માને તો તેમાં સફળપણું ન હોય એ સાવ સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે.

ઘટલે એમ તો જણાય છે કે જીવના પૂર્વકાળનાં વધાં માટાં સાધન, કલ્પિત સાધન મટવાં અપૂર્વજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી, અને તે અપૂર્વ વિચારવિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી, અને તે અપૂર્વ વિચાર અપૂર્વ પુરુષનાં આરાધનવિના બીજા ક્યા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમ જ સિદ્ધાંત થાય છે:—જ્ઞાની પુરુષની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધપદનો સર્વ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. અને એ વાત જ્યારે જીવથી મનાય છે, ત્યારથી જ બીજા દોષનું ઉપશમનું નિવૃત્તનું શરૂ થાય છે.

શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે વ્યાख्या કહી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો વ્યવસાયી કહ્યો છે અને અનાદિ કાળથી અનંત કર્મનો બંધ કરતો આવ્યો છે, એમ કહ્યું છે. તે વાત તો યથાર્થ છે. પણ ત્યાં આપને એક પ્રશ્ન થયું કે તો તેવાં અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું બઢવાન સાધન ગમે તેવું હોય તે પણ અનંત કાળને પ્રયોજને પણ તે પાર પડે નહીં. જો કે કેવળ એમ હોય તો તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે. તથાપિ જિને પ્રવાહથી જીવને અનંત કર્મનો કર્તા કહ્યો છે, અનંત કાળથી કર્મનો કર્તા તે ચાલ્યો આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે સમયે અનંતકાળ ભોગવવાં પડે એવાં કર્મ તે આગામિકાળ માટે ઉપાર્જન કરે છે એમ કહ્યું નથી. કોઈ જીવ આશ્રયી એ વાત દૂર રાખી, વિચારવા જતાં એમ કહ્યું છે કે સર્વ કર્મનું મૂલ્ય એવું જે અજ્ઞાન મોહ પરિણામ તે હજુ જીવમાં એવું ને એવું ચાલ્યું આવે છે કે જે પરિણામથી અનંતકાળ તેને ભ્રમણ થયું છે. અને જે પરિણામ વર્ત્યા કરે તો હજુ પણ એમ ને એમ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થાય. અમિના એક તળાવને વિષે આલો લોક સઠગાવી શકાય ઘટલો પૈશ્વર્ય ગુણ છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે તેવો તેવો તેવો ગુણ ફલવાન થાય છે. તેમ અજ્ઞાન પરિણામને વિષે અનાદિ કાળથી જીવનું રસહવું થયું છે. તેમ હજુ અનંત કાળ પણ ચૌદે રાજ લોકમાં પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જન્મમરણ તે પરિણામથી હજુ સંભવે, તથાપિ જેમ તળાવનો અમિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મ પરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીય કર્મનું બંધન થાય તો સીતેર કોઢાકોડીનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે, તેનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય તો પછી જીવનો મોક્ષ ન થાય. એ બંધ હજુ નિવૃત્ત ન થયો હોય પણ હ્રમભગ નિવૃત્તવા આવ્યો હોય ત્યાં વસતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીય કર્મ કે જેની કાળ સ્થિતિ ઉપર કહી છે, તેવાં એક વસતે ઘણાં બાંધે એમ ન બને.

અનુક્રમે હજુ તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તે જ સ્થિતિનું બાંધે, તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાંધે; પછી બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છટું એમ સૌ એક મોહનીય કર્મનાં સંબંધમાં તે જ સ્થિતિનું બાંધ્યા કરે એમ બને નહીં. કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી. મોહનીય કર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે, તેમ આયુષ્ કર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે એક જીવ એક દેહમાં વર્તેતાં તે દેહનું જેટલું આયુષ્ય છે તેટલાના ત્રણ ભાગમાંના બે ભાગ વ્યતીત થયે આવતાં ભવનું આયુષ્ જીવ બાંધે, તે પ્રથમ બાંધે નહીં, અને એક ભવમાં આગામિક કાલના બે ભવનું આયુષ્ બાંધે નહીં, એવી સ્થિતિ છે. અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાન ભાવથી કર્મ સંબંધ ચાલ્યો આવે છે. તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ગમે તેટલી વિટંબનારૂપ છતાં, અનંત દુઃખ ભવનો હેતુ છતાં પણ જેમાં જેમાં જીવ તેથી નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતાં સાવ અવકાશ છે. આ પ્રકાર જિને ઘણો સૂક્ષ્મપણે કહ્યો છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે. જેમાં જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબંધ કહ્યો છે. આ વાર્તા સંક્ષેપમાં આપને લખી છે. તે ફરિફરી વિચારવાથી કેટલુંક સમાધાન થશે, અને ક્રમે કરી કે સમાગમે કરી તેનું સાવ સમાધાન થશે.

સત્સંગ છે તે કામ બાઢવાનો બઢવાન ઉપાય છે. સર્વ જ્ઞાનીપુરુષે કામનું જીતવું તે અત્યંત દુષ્કર કહ્યું છે. તે સાવ સિદ્ધ છે; અને જેમ જેમ જ્ઞાનીનાં વચનનું અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કંઈક કંઈક કરી પાછો હઠતાં અનુક્રમે જીવનું વીર્ય બઢવાન થઈ કામનું સામર્થ્ય જીવથી નાશ કરાય છે; કામનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચન સાંભળી જીવે જાણ્યું નથી. અને જો જાણ્યું હોત તો તેને વિષે સાવ નીરસતા થઈ હોત.

(૨)

નમો જિણાણં જિવભવાણં.

જેની પ્રત્યક્ષ દશા જ બોધરૂપ છે, તે મહત્પુરુષને ધન્ય છે.

જે મતભેદે આ જીવ ગ્રહાયો છે તે જ મતભેદ જ તેના સ્વરૂપને મુલ્ય આવરણ છે.

વીતરાગ પુરુષના સમાગમવિના, ઉપાસનાવિના, આ જીવને મુમુક્ષુતા કેમ ઉત્પન્ન થાય? સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યાંથી થાય? સમ્યગ્દર્શન ક્યાંથી થાય? સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાંથી થાય? કેમકે એ ત્રણે વસ્તુ અન્ય સ્થાનકે હોતી નથી.

હે મુમુક્ષુ! વીતરાગ પુરુષના અભાવ જેવો વર્તમાનકાલ વર્તે છે.

વીતરાગ પદ વારંવાર વિચાર કરવા યોગ્ય છે, ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

૪૨૩.

મોહમયિ. અષાઢ શુદ્ધ ૧૫ મોમ. ૧૯૫૦.

ૐ

પ્રશ્ન :—મગવાને ચૌદ રાજ લોકમાં કાજલના કુંપાની પેરે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ મર્યા છે એમ કહ્યું છે, કે જે જીવ વાઢ્યા બઢે નહીં, છેદ્યા છેદાય નહીં, માર્યા મરે નહીં એવા કહ્યા છે. તે જીવને ઔદારિક શરીર નહીં હોય તેથી તેને અગ્નિઆદિ વ્યાઘાત નહીં થતો હોય? જો ઔદારિક શરીર હોય તો તે શરીર અગ્નિઆદિ વ્યાઘાત કેમ ન પામે? એ પ્રકારનું પ્રશ્ન બાંધ્યું છે.

ઉત્તર :-વિચારને અર્થે સંક્ષેપમાં તેનું અત્રે સમાધાન લખ્યું છે કે એક દેહ ત્યાગી બીજો દેહ ધારણ કરતી વસ્તુને કોઈ જીવ જ્યારે વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્યાપ્તપણે માત્ર તેને તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે, બાકી સર્વ સ્થિતિમાં એટલે સકર્મ સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરનો સંભવ શ્રી જિને કહ્યો છે, કાર્મણ, તૈજસ્ અને ઔદારિક કે વૈક્રિય એ બેમાંનું કોઈ એક. ફક્ત વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ તૈજસ્ એ બે શરીર હોય છે; અથવા અપર્યાપ્ત સ્થિતિ જીવની જ્યાંસુધી છે, ત્યાંસુધીમાં તેને કાર્મણ, તૈજસ્ શરીરથી નિર્વાહ હોઈ શકે, પણ પર્યાપ્ત સ્થિતિમાં તેને ત્રીજાં શરીરનો નિયમિત સંભવ છે. પર્યાપ્ત સ્થિતિનું લક્ષણ એ છે કે આહારાદિનું ગ્રહણ કરવા-રૂપ બરાબર સામર્થ્ય અને એ આહારાદિનું કંઈ પણ ગ્રહણ છે તે ત્રીજા શરીરનો પ્રારંભ છે, અર્થાત્ તે જ ત્રીજું શરીર શરૂ થયું, એમ સમજવા યોગ્ય છે. ભગવાને જે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય કહ્યા છે, તે અગ્નિઆદિકથી વ્યાઘાત નથી પામતા તે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય હોવાથી તેને ત્રણ શરીર છે; પણ તેને જે ત્રીજું ઔદારિક શરીર છે તે એટલા સૂક્ષ્મ અવગાહનનું છે કે તેને શસ્ત્રાદિક સ્પર્શ ન થઈ શકે. અગ્નિઆદિકનું જે મહત્ત્વ છે અને એકેન્દ્રિય શરીરનું જે સૂક્ષ્મત્વ છે તે એવા પ્રકારનાં છે કે જેને એક બીજાનો સંબંધ ન થઈ શકે. અર્થાત્ સાધારણ સંબંધ થાય એમ કહીએ તોપણ અગ્નિ, શસ્ત્રાદિને વિષે જે અવકાશ છે, તે અવકાશમાંથી તે એકેન્દ્રિય જીવોનું સુગમપણે ગમનાગમન થઈ શકે તેમ હોવાથી તે જીવોનો નાશ થઈ શકે કે તેને વ્યાઘાત થાય તેવો અગ્નિ, શસ્ત્રાદિકનો સંબંધ તેને થતો નથી. જો તે જીવોની અવગાહના મહત્ત્વવાળી હોય અથવા અગ્નિઆદિકનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય કે જે તે એકેન્દ્રિય જીવ જેવું સૂક્ષ્મપણું ગણાય, તો તે એકેન્દ્રિય જીવને વ્યાઘાત કરવાને વિષે સંભવિત ગણાય. પણ તેમ નથી. અહીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે, અને અગ્નિ શસ્ત્રાદિનું મહત્ત્વ છે, તેથી વ્યાઘાત યોગ્ય સંબંધ થતો નથી, એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યું છે એમ નથી, સ્વભાવે કરી તે વિપરિણામ પામી અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે જીવોનાં પૂર્વકર્મ પરિણામ પામી ઔદારિક શરીરનો નાશ કરે છે. કંઈ તે શરીર બીજાથી જ નાશ પમાડ્યું હોય તો જ પામે એવો પણ નિયમ નથી.

અત્રે હાલમાં વ્યાપાર સંબંધી પ્રયોજન રહે છે. તેથી તરતમાં થોડા વસ્ત્ર માટે પણ નીકળી શકાવું દુલ્લભ છે. કારણ કે પ્રસંગ એવો છે કે જેમાં મારાં વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય પ્રસંગના લોકો ગણે છે. તેમનું મન ન દુમાઈ શકે, અથવા તેમના કામને અત્રેથી મારા દૂર થવાથી કોઈ બઢવાન હાનિ ન થઈ શકે એવો વ્યવસાય થાય તો તેમ કરી થોડો વસ્ત્ર આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ લેવાનું ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી આવવાનું થાય એ સંભવિત હોવાથી તે તરફ આવવાનું ચિત્ત થવું મુશ્કેલ છે. લોકોના પરિચયમાં, આવા પ્રસંગ રહ્યા છતાં, ધર્મ પ્રસંગે આવવું થાય તે વિશેષ અંદેશા યોગ્ય જાણી જેમ બને તેમ તે પરિચયથી ધર્મ પ્રસંગને નામે દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે.

બૈરાગ્ય ઉપશમનું બઢ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ-સત્સાક્ષનો પરિચય કરવો એ જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્તન યોગ્ય છે.

૪૨૪.

સુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૧ રવિ. ૧૯૫૦.

ૐ

યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથો વાંચવા-વિચારવામાં બીજી અહચ્ચળ નથી. અમે આગળ લખ્યું હતું કે ઉપદેશ ગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવને ગુણ પ્રગટે છે. ઘણું કરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે. સિદ્ધાંત જ્ઞાન સત્પુરુષથી જાણવા યોગ્ય જાણીને જીવમાં સરલતા નિર-હંતાદિ ગુણો ઉદ્ભવ થવાને અર્થે યોગવાસિષ્ઠ, ઉત્તરાધ્યયન, સૂત્રકૃતાંગાદિ વિચારવામાં અહચ્ચળ નથી એટલી સ્મૃતિ રાખજો.

વેદાંત અને જિન સિદ્ધાંત એ બેમાં કેટલાક પ્રકારે ભેદ છે.

વેદાંત એક બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વ સ્થિતિ કહે છે. જિનાગમમાં તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે. સમયસાર વાંચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બ્રહ્મની માન્યતા રૂપ સિદ્ધાંત થઈ જાય છે. સિદ્ધાંતનો વિચાર ઘણા સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બઠ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તવ્ય છે. જો એમ નથી કરવામાં આવતું તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જઈ વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે. એક બ્રહ્મસ્વરૂપ વિચારવામાં અહચ્ચળ નથી, અથવા અનેક આત્મા વિચારવામાં અહચ્ચળ નથી, માત્ર તમને અથવા કોઈ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનું જાણવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અને તે જાણવાનાં સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય ઉપશમ વર્ધમાન પરિણામી થયે એક આત્મા છે કે અનેક આત્મા છે એ આદિ પ્રકાર વિચારવા યોગ્ય છે.

૪૨૫.

સુંબઈ. શ્રાવણ શુદ્ધ ૧૪ ૧૯૫૦.

નિઃસારપણું અત્યંતપણે જાણ્યા છતાં, વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મવીર્યને કંઈપણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતાં તે વ્યવસાય કરીએ છીએ. આત્માથી સ્વમવા યોગ્ય નહીં તે સ્વમીએ છીએ, એજ વિનંતિ.

૪૨૬.

જેમ આત્મબલ અપ્રમાદી થાય તેમ સત્સંગ-સદ્વાંચનાનો પ્રસંગ નિત્યપ્રત્યે કરવા યોગ્ય છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અવશ્ય એમ કર્તવ્ય નથી.

૪૨૭.

સુંબઈ. શ્રાવણ વદ ૧. ૧૯૫૦.

પાળી સ્વભાવે શીતલ છતાં કોઈ વાસણમાં નાંખી નીચે અગ્નિ સલ્ગતો રાસ્યો હોય તો તેની નિરીચ્છા હોય છતાં તે પાળી ઉષ્ણપણું મજે છે, તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતલ એવા પુરુષ પ્રત્યે ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે, એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે.

વર્ધમાનસ્વામીએ ગૃહવાસમાં પણ આ સર્વ વ્યવસાય અસાર છે, કર્તવ્યરૂપ નથી, એમ જાણ્યું હતું. તેમ છતાં તે ગૃહવાસને ત્યાગી મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી હતી. તે મુનિપણામાં પણ આત્મબલે સમર્થ છતાં તે બલ કરતાં પણ અત્યંત વધતા બલની જરૂર છે, એમ જાણી મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું સાઢાબાર વર્ષ લગભગ મજ્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો પ્રાયે થઈ શકે નહીં.

જે વર્ધમાનસ્વામી ગૃહવાસમાં છતાં અમોગી જેવા હતા, અવ્યવસાયી જેવા હતા, નિસ્પૃહ હતા અને સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા હતા, આત્માકાર પરિણામી હતા તે વર્ધમાનસ્વામી સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણું જાણીને, નીરસ જાણીને પણ દૂર પ્રવર્ત્યા તે વ્યવસાય, બીજા જીવે, કરી કયા પ્રકારથી સમાધિ રાખવી વિચારી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. તે વિચારીને ફરિફરી તે ચર્યા કાર્યે કાર્યે, પ્રવર્તેને પ્રવર્તેને સ્મૃતિમાં લાવી વ્યવસાયના પ્રસંગમાં વર્તેતી એવી રુચિ વિલય કરવા યોગ્ય છે. જો એમ ન કરવામાં આવે તો એમ ઘણુંકરીને લાગે છે કે હજુ આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુ-પદને વિષે થઈ નથી, અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે. પણ કલ્યાણ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી. કારણ કે બેય જીવનાં સરસાં પરિણામ હોય અને એક બંધાય, બીજાને અવંધતા થાય એમ ત્રિકાલમાં બનવા યોગ્ય નથી.

૪૨૮.

શ્રીમાન્ મહાવીરસ્વામી જેવાએ અપ્રસિદ્ધ પદ રાખી ગૃહવાસરૂપ વેંઘો; ગૃહવાસથી નિવૃત્ત થયે પણ સાડાબાર (વરસ) જેવા દીર્ઘ કાલ સુધી મૌન આચર્યું. નિદ્રા તજી વિષમ પરિણે સજ્ઞા એનો હેતુ શો? અને આ જીવ આમ વર્તે છે તથા આમ કહે છે તેનો હેતુ શો?

જે પુરુષ સદ્ગુણની ઉપાસના વિના નિજ કલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરે તે માત્ર પોતાના સ્વછંદના ઉદયને વેદે છે, એમ વિચારવું ઘટે છે.

જે જીવ સત્પુરુષના ગુણનો વિચાર ન કરે, અને પોતાની કલ્પનાના આશ્રયે વર્તે તે જીવ સહજમાત્રમાં ભવવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે અમર થવા માટે ક્ષેર પીએ છે.

૪૨૯.

મુંબઈ. આવળ વદ ૭ ગુરુવાર. ૧૯૫૦.

તમે અને બીજા મુમુક્ષુજનનાં ચિત્તસંબંધી દશા જાણી છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ અપ્રતિબદ્ધપણાને પ્રધાન માર્ગ કહ્યો છે, અને સર્વથી અપ્રતિબદ્ધ દશાને વિષે લક્ષ રાખી પ્રવૃત્તિ છે, તોપણ સત્સંગાદિને વિષે હજી અમને પણ પ્રતિબદ્ધ બુદ્ધિ રાખવાનું ચિત્ત રહે છે. હાલ અમારા સમાગમનો અપ્રસંગ છે એમ જાણી તમ સર્વે માર્ગોએ જે પ્રકારે જીવને શાંત, દાંતપણું ઉદ્ભવ થાય તે પ્રકારે વાંચનાદિ સમાગમ કરવો ઘટે છે. તે વાત બલ્લવાન કરવા યોગ્ય છે.

૪૩૦.

મુંબઈ. આ. વદ ૯ શનિ. ૧૯૫૦.

જીવમાં જેમ ત્યાગ વૈરાગ્ય અને ઉપશમ ગુણ પ્રગટે, ઉદય પામે તે પ્રકાર લક્ષમાં રાખવાના સ્વરૂપ લેવા તે પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે.

એ ગુણો જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહીં ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિશેષ વિચાર જીવથી યથાર્થપણે થવો કઠણ છે. આત્મા રૂપી છે, અરૂપી છે એ આદિ વિકલ્પ તે *પ્રથમમાં જે વિચારાય છે તે કલ્પના જેવા છે. જીવ કંઈક પણ ગુણ પામીને જો શીતલ થાય તો પછી

* ઉપર જણાવ્યું તેમ વૈરાગ્ય ઉપશમ ગુણ પ્રગટ થયા પ્રથમ. મ. કિ.

તેને વિશેષ વિચાર કર્તવ્ય છે. આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘણું-કરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે. જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન શમાવવા યોગ્ય છે.

૪૩૧.

(૧) પ્રસંગના ચારે બાજુના પ્રારબ્ધવશાત્ દબાળથી કેટલાંક વ્યવસાયી કાર્ય થઈ આવે છે; પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાયલાં રહ્યાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારનાં પત્રાદિ લખવા વગેરેનું બની શકતું નથી. જેથી વધારે નથી લખાયું તે માટે બંને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છો.

(૨) અત્યારે એકે પરિણામ મળી અનુસરણ નથી.

૪૩૨.

મુંબઈ. આ. વ. ૩, ગુરુવાર. ૧૯૫૦.

જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે, તે તમે અમને લખી જણાવો છે. અને તેની સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે. તેથી કોઈ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોના સમાધાન લક્ષ્ય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યાં કરતાં છતાં ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી. પણ લક્ષ્યામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે. અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અરૂપ માત્ર છાંયા જેવો પ્રવેશ કરી શકે છે. જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક એક કાગળ લખતાં દશદશ પાંચ પાંચ વસ્તુ બબે ચચાર લીટી લખી તે કાગળ અધુરા મુકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધ બલ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે સ્વેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે. એવી જ કોઈ આત્મદક્ષાની સ્થિતિ હાલ વર્ષે છે. ઘણુંકરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ વોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;—એમ જણાતું નથી.

જે મુસ્તરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે સમયસાર ગ્રંથના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે તેમ જ છે એમ સર્વત્ર છે એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે સમયસાર ગ્રંથ હિન્દી ભાષામાં કરતાં કેટલાક કવિત સવૈયા વગેરેની તેના જેવી જ વાત કહી છે; અને તે કોઈરીતે બીજજ્ઞાનને લગતી જણાય છે. તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. સમયસાર બનારસીદાસે કર્યો છે, તેમાં તે શબ્દો ઝ્યાં ઝ્યાં આવ્યા છે ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે એમ જણાતું નથી, પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યું છે એમ લાગે છે. જો કે એ વાત કંઈક આગલ ગયે મઠતી આવી શકે એમ છે. ઇટલે તમે જે બીજજ્ઞાનમાં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગલ બધતી વાત અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ સમયસાર ગ્રંથની તેમની રચના પરથી જણાય છે. મૂળ સમયસારમાં ઇટલી બધી સ્પષ્ટ વાર્તા બીજજ્ઞાન વિષે કહી નથી જણાતી, અને

બનારસીદાસે તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માને વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે કે કોઈ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય, વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે બનારસીદાસે લક્ષણાદિ મેદથી જીવનો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે, અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે. અને તે અવ્યક્ત લક્ષથી તે બીજજ્ઞાન તેમણે ગાયું છે. અવ્યક્તલક્ષનો અર્થ અત્રે એવો છે કે ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મલ ધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે, તે નિર્મલ-ધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે પટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાંયા ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગલ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે મંથ કરતાં તેમની પ્રાપ્ત રહી છે.

શ્રી હુંગરના અંતરમાં જે સ્વેદ રહે છે તે કોઈ રીતે યોગ્ય છે, અને તે સ્વેદ ઘણુંકરીને તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે. તેમ જ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુજીવોને એ પ્રકારનો સ્વેદ રહે છે. એ રીતે જાણવામાં છતાં, અને તમ સૌનો એ સ્વેદ દૂર કરાય તો સારું એમ મનમાં રહેતાં છતાં પ્રારબ્ધ વેદીએ છેલ્લે. વઢી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બઢવાન સ્વેદ છે. જે સ્વેદ દિવસમાં પ્રાપ્ત ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે. અને ઘણું કરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે સ્વેદ વિષે લલ્લું નથી, કે જણાવ્યું નથી. અમને તેમ જણાવવાનું પણ યોગ્ય લાગતું ન હોતું, પણ હાલ શ્રી હુંગરે જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને હુંગરને જે સ્વેદ રહે છે, તેથી તે પ્રકાર વિષે અમને અસંખ્યાત ગુણ વિશિષ્ટ સ્વેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે. કારણ કે જે જે પ્રસંગે તે વાત આત્મ પ્રદેશમાં સ્મરણ થાય છે તે તે પ્રસંગે વધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ જાય છે; અને જીવનો નિત્ય સ્વભાવ હોવાથી જીવ આવો સ્વેદ રાખતાં છતાં જીવે છે એવા પ્રકારના સ્વેદ મુખી પ્રાપ્ત થાય છે. વઢી પરિણામાંંતર થઈ થોડા અવકાશે પણ તેની વાત પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે. અને તેવીને તેવી દશા થઈ આવે છે. તથાપિ આત્માપર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવો જ ઘટે છે, એમ જાણી ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી હુંગરનાં કે તમારાં ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તે યોગ્ય નથી. એ પ્રકારે જો રહેતું હોય તો ઘણુંકરી તેમ નથી એમ અમને લાગે છે. નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજુ બઢવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે, એમ જાણી જે પ્રકારની તમારી હૃદ્ધા પ્રભાવના હેતુમાં છે તે હેતુને ઢીલમાં નાલવાનું થાય

છે. અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્ત્તાતું નથી તે વિષે જે બઢવાન કારણો અવરોધક છે તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી, કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા દેવાયોગ્ય છે.

જે બઢવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે તેમાં અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી. તેમ જ અવ્યક્તપણે ઇટલે નહીં જાણવામાં છતાં સહેજે જીવથી થયા કરતો હોય એવો પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી, તથાપિ કોઈ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેલ્લતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી; કારણકે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્નુસ્થ છે.

લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનમંગ થવાનો પ્રસંગ આવે તો તે માનમંગપણું સહન ન થઈ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી. કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું કરી ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ શકે એમ છે.

શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બઢવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવલ તે વિષયોનો ક્ષાયકભાવ છે એમ જો કે કહેવા પ્રસંગ નથી, તથાપિ તેમાં વિરસપણું બહુપણે માસી રહ્યું છે. ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદ રુચિ જન્મતિ હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે. અને તે મંદ રુચિ વેદતાં પણ આત્મા સ્વેદમાં જ રહે છે. ઇટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બઢવાન કારણરૂપ નથી.

મીઝા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે, તે કરતાં કોઈ રીતે વિચાર દશાદિનું બઢવાનપણું પણ હશે. એમ લાગે છે કે તેવા પ્રભાવક પુરુષો આજે જણાતા નથી; અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામ જેવી પ્રભાવના પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં સાંભળવામાં આવે છે. તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે અમને કંઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતું નથી.

૪૩૩.

મુંબઈ. આ. સુ. ૩ રવિ. ૧૯૫૦.

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓલ્લખાણ થયે તથાપ્રકારે અનંતાનુંબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોહાં પડવાનો પ્રકાર બનવાયોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓલ્લખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોહા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવામળી ચિત્ત વઢી આવે છે; વિકથાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રત્યે બઢવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બઢવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે.

અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જે આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યારપછી નથી રહેતો, અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોઠો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે. અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુષ્ક્રમ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેનાં વચનને વિષે, તે વચનનાં આશયને વિષે પ્રીતિ-મક્તિ થાય નહીં ત્યાંસુધી આત્મવિચાર પળ જીવમાં ઉદય આવવાયોગ્ય નથી, અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું સ્વરેસ્વરું તે જીવને માસ્યું છે, એમ પળ કહેવું કઠળ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યારસુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં-લક્ષવગરનાં બાળની પેઠે હતાં, પળ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોક પ્રસંગમાં જે નિષ્ફળ-નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને, દૃઢ પરિણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે. અને તે તે પ્રકાર ભાવી જીવને દૃઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એજ વઠ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે તેમાં અંતરાય કરનાર,

“હું જાણું છું એ મારું અભિમાન,

કુલધર્મને અને કરતા આવ્યા છેયે તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોક ભય,
સત્પુરુષની ભક્ત્યાદિને વિષે પળ લૌકિક ભાવ,

અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધ-વાપણું,” એ આદિ પ્રકાર છે તે જ અનંતાનુંબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકારે વિશેષપણે સમજવાયોગ્ય છે. તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરતી “ના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે ત્યાં ત્યાં તથા પ્રકારના અભિમાન-પણે વર્ત્યો છે. જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા શિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજીસુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વ સંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તિ આવે છે, એ જ એને લોક આત્માની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે.

કબીર સાહેબનાં બે પદ અને ચારિત્રસાગરનું એક પદ નિર્ભયપણાંથી તેમણે કહ્યાં છે તે લક્ષ્યાં તે વાંચ્યાં છે. શ્રી ચારિત્રસાગરનાં તેવાં કેટલાંક પદો પ્રથમ પળ વાંચવામાં આવ્યાં છે. તેવી નિર્ભય બાળી મુમુક્ષુજીવને ઘણુંકરી ધર્મ પુરુષાર્થમાં બઢવાન કરે છે. અમારાથી તેવાં

પદ કે કાવ્યો રચેલાં જોવાની જે તમારી ઇચ્છા છે, તે હાલ તો ઉપશમાવવા યોગ્ય છે. કેમકે તેવાં પદ વાંચવા-વિચારવામાં કે કરવામાં ઉપયોગનો હાલ વિશેષ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, છાંયા જેવો પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

૪૩૫.

(૧)

તમારાં વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને જે વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય છે તે વિશેષ જિજ્ઞાસા અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે.

અનેક જીવોની અજ્ઞાન દશા જોઈ, વઢી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છૈયે અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી માવનાએ કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાન માર્ગે પામતાં જોઈ તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે, અને કોઈપણ પ્રકારે આ મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઈ આવે છે. અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમ ને એમ રહ્યા કરે છે, તથાપિ તે થવાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમયપર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે. એવો પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે, કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય મહાત્મ્યને મજે એમ થવા દેવાયોગ્ય નથી; અને હજુ કંઈક તેવો મય રાખવો યોગ્ય લાગે છે. બેય પ્રકારને હાલતો ઘણુંકરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે. તથાપિ બહુ સમીપમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સંભવ જણાતો નહીં હોવાથી બનતાંમુખી તમને ભૂલ્યું કે કશું નથી. તમારી ઇચ્છા થવાથી વર્તમાન જે સ્થિતિ છે તે એ સંબંધમાં સંક્ષેપે લક્ષી છે. અને તેથી તમને કોઈપણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી, કેમકે અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી, પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અસ્પષ્ટતામાં મટાડવા મળી છે. ઇટલે તે ઉદયની કાઠસ્થિતિ કોઈપણ પ્રકારે વધારે બઢવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય તો તે ઘટાડવા વિષે વર્તે છે. બાહ્ય મહાત્મ્યની ઇચ્છા આત્માને ઘણા વસ્તુ થયાં નહીં જેવી જ થઈ ગઈ છે. ઇટલે બુદ્ધિ બાહ્ય મહાત્મ્ય ઘણુંકરી ઇચ્છતી જણાતી નથી, એમ છે, તથાપિ બાહ્ય મહાત્મ્યથી જીવ સહેજે પણ પરિણામ મેદ ન પામે એવી, સ્વાસ્થામાં કંઈક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે; અને તેથી જે કંઈ મય રહે છે તે રહે છે, જે મયથી તરતમાં મુક્તપણું થશે એમ જણાય છે.

(૨)

પ્રશ્ન:—સોનાના ઘાટ જુદા જુદા છે; પણ તે ઘાટનો જો ઢાઢ પાડવામાં આવે તો તે બધા ઘાટ મટી જઈ એક સોનું જ અવશેષ રહે છે અર્થાત્ સૌ ઘાટ જુદાં જુદાં દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સૌ ઘાટની જાતિનું સજાતિયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે. એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત લક્ષી આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાનાં સિદ્ધાંત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે તે સંબંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવવા યોગ્ય આ પ્રકારે છે.

ઉત્તર:—સોનું ઉપચારિક દ્રવ્ય છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, અને અનંત પરમાણુંના સમુદાય-પણે તે વર્તે છે ત્યારે ચક્ષુગોચર થાય છે. જુદા જુદા તેના જે ઘાટ બની શકે છે, તે સર્વે સંયોગ-

માવી છે, અને પાછા મેઝા કરી શકાય છે તે તે જ કારણથી છે. પણ સોનાનું મૂલ્ય સ્વરૂપ જોઈએ તો અનંત પરમાણુ સમુદાય છે. જે પ્રત્યેક પ્રત્યેક પરમાણુઓ છે તે સૌ પોતપોતાનાં સ્વરૂપમાં જ રહ્યાં છે. કોઈપણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તજી દઈ બીજાં પરમાણુપણે કોઈપણ રીતે પરિણમવા યોગ્ય નથી, માત્ર તેઓ એક જાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી તે સ્પર્શના સમ-વિષમયોગે તેમનું મળવું થઈ શકે છે, પણ તે મળવું કંઈ એવું નથી કે જેમાં કોઈપણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તજ્યું હોય. કરોડો પ્રકારે તે અનંત પરમાણુરૂપ સોનાના ઘાટોને એક રસપણે ફેરો, તોપણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાનાં જ સ્વરૂપમાં રહે છે; પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાઠ, ભાવ-ત્વજતાં નથી, કેમકે તેવું બનવાનો કોઈપણ રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી.

તે સોનાનાં અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અહચ્ચ નથી, પણ તેથી કંઈ કોઈપણ જીવે કોઈપણ બીજા જીવની સાથે કેવલ એકત્વપણે મઠી જવાપણું કંઈ છે એમ છે જ નહીં. સૌ નિજ ભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્તિ શકે. જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ છે તે પોતાપણું ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમાં મઠી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે, એમ બનવાનો શો હેતુ છે? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાઠ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે. અને મુક્તાવસ્થામાં પાછાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાઠ, ભાવનો ત્યાગ કરે તો પછી તેને પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું? તેને શો અનુભવ રહ્યો? અને પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઈ કે પોતાનાં સ્વરૂપથી મુક્તિ થઈ? એ પ્રકાર વિચારવા યોગ્ય છે. એ આદિપ્રકારે કેવલ એકપણું જિને નિષેધ્યું છે.

૪૩૬.

સર્વસંગ મહાશ્રવરૂપ તીર્થકરે કહ્યો છે, તે સત્ય છે.

આવી મિશ્રગુણસ્થાનક જેવી સ્થિતિ ક્યાંસુધી રાખવી? જે વાત ચિત્તમાં નહીં તે કરવી અને જે ચિત્તમાં છે તેમાં ઉદાસ રહેવું એવો વ્યવહાર શી રીતે થઈ શકે?

વૈશ્યવેષે અને નિર્ગ્રંથમાવે વસતાં કોટી કોટી વિચાર થયા કરે છે.

વેષ અને તે વેષ સંબંધી વ્યવહાર જોઈ લોકદૃષ્ટિ તેવું માને એ સ્વરૂપ છે, અને નિર્ગ્રંથમાવે વર્તવું ચિત્ત તે વ્યવહારમાં યથાર્થ ન પ્રવર્તિ શકે એ પણ સત્ય છે; જે માટે એવા બે પ્રકારની એક સ્થિતિ કરી વર્તિ શકાતું નથી, કેમકે પ્રથમ પ્રકારે વર્તતાં નિર્ગ્રંથમાવથી ઉદાસ રહેવું પહે તો જ યથાર્થ વ્યવહાર સાચવી શકાય એમ છે, અને નિર્ગ્રંથમાવે વસીએ તો પછી તે વ્યવહાર ગમે તેવો થાય તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે; જો ઉપેક્ષા ન કરવામાં આવે તો નિર્ગ્રંથ-માવ હાનિ પામ્યાવિના રહે નહીં.

તે વ્યવહાર ત્યાગ્યાવિના અથવા અત્યંત અસ્પષ્ટ કર્યા વિના નિર્ગ્રંથતા યથાર્થ રહે નહીં, અને ઉદયરૂપ હોવાથી વ્યવહાર ત્યાગ્યો જતો નથી.

આ સર્વ વિભાવયોગ મટ્યાવિના અમારું ચિત્ત બીજા કોઈ ઉપાયે સંતોષ પામે એમ લાગતું નથી.

તે વિભાવયોગ બે પ્રકારે છે :—એક પૂર્વે નિષ્પન્ન કરેલો એવો ઉદયસ્વરૂપ, અને બીજો આત્મ-બુદ્ધિપ્રેરણા કરી રંજનપણે કરવામાં આવતો માત્રસ્વરૂપ.

આત્મભાવે વિભાવસંબંધી યોગ, તેની ઉપેક્ષા જ શ્રેયશ્રુત લાગે છે. નિત્ય તે વિચારવામાં આવે છે. તે વિભાવપણે વર્તેલો આત્મભાવ ઘણો પરિક્ષીણ કર્યો છે, અને હજી પણ તે જ પરિણતિ વર્તે છે.

તે સંપૂર્ણ વિભાવયોગ નિવૃત્ત કર્યા વિના ચિત્ત વિશ્રાંતિ પામે એમ જણાતું નથી, અને હાલ તો તે કારણે કરી વિશેષ ક્લેશ વેદન કરવો પડે છે, કેમકે ઉદય વિભાવ ક્રિયાનો છે. અને ઇચ્છા આત્મભાવમાં સ્થિતિ કરવાની છે.

તથાપિ એમ રહે છે કે ઉદયનું વિશેષ કાલસુધી વર્તેલું રહે તો આત્મભાવ વિશેષ ચંચલ પરિણામને પામશે; કેમકે આત્મભાવ વિશેષ સંધાન કરવાનો અવકાશ ઉદયની પ્રવૃત્તિને લીધે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે, અને તેથી તે આત્મભાવ કંઈ પણ અજાગૃતપણાને પામે.

જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થયો છે, તે આત્મભાવપર જો વિશેષ લક્ષ કરવામાં આવે તો અલ્પ-કાલમાં તેનું વિશેષ વર્ધમાનપણું થાય, અને વિશેષ જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય,—અને થોડા કાલમાં હિતકારી એવી ઉમ્મ આત્મદશા પ્રગટે; અને જો ઉદયની સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદયનો કાલ રહેવા દેવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો હવે આત્મશિથિલતા થવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે; કેમકે દીર્ઘ કાલનો આત્મભાવ હોવાથી અત્યારસુધી ઉદયબલ ગમે તેવું છતાં તે આત્મભાવ હણાયો નથી, તથાપિ કંઈક કંઈક તેની અજાગૃતાવસ્થા થવા દેવાનો વસ્તુ આવ્યો છે; એમ છતાં પણ હવે કેવલ ઉદયપર ધ્યાન આપવામાં આવશે તો શિથિલભાવ ઉત્પન્ન થશે.

જ્ઞાનીપુરુષો ઉદયવશ દેહાદિ ધર્મ નિવૃત્ત છે. એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરી હોય તો આત્મભાવ હણાવો ન જોઈએ; એ માટે તે વાત લક્ષ રાખી ઉદય વેદવો ઘટે છે, એમ વિચાર પણ હમણાં ઘટતો નથી, કેમકે જ્ઞાનનાં તારતમ્ય કરતાં ઉદયબલ વધતું જોવામાં આવે તો જરૂર ત્યાં જ્ઞાનીપ્રેરણા પણ જાગૃત દશા કરવી ઘટે, એમ શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યું છે.

અત્યંત દુષ્કર્મ કાલ છે તેને લીધે અને હતપુણ્ય લોકોએ ભરતક્ષેત્ર ઘેર્યું છે તેને લીધે પરમ સત્સંગ, સત્સંગ કે સરલ પરિણામી જીવોનો સમાગમ પણ દુલ્ભ છે, એમ જાણી જેમ અલ્પકાલમાં સાવધાન થવાય તેમ કરવું ઘટે છે.

૪૩૭.

મૌન દશા ધારણ કરવી !

વ્યવહારનો ઉદય એવો છે કે તે ધારણ કરેલી દશા લોકોને કષાયનું નિમિત્ત થાય. તેમ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ બને નહીં.

ત્યારે તે વ્યવહાર નિવૃત્ત કરવો !

તે પણ વિચારતાં બનવું કઠણ લાગે છે, કેમકે તેવી કંઈક સ્થિતિ વેદવાનું ચિત્ત રક્ષા કરે છે, પછી તે શિથિલતાથી, ઉદયથી કે પરેચ્છાથી કે સર્વજ્ઞ દૃષ્ટીથી. એમ છતાં પણ અલ્પકાલમાં આ વ્યવહારને સંક્ષેપ કરવા ચિત્ત છે.

તે વ્યવહાર કેવા પ્રકારે સંક્ષેપ થઈ શકશે ?

કેમકે તેનો વિસ્તાર વિશેષપણે જોવામાં આવે છે. વ્યાપારસ્વરૂપે, કુટુંબ પ્રતિબંધ, યુવાવસ્થા પ્રતિબંધ, દયાસ્વરૂપે, વિકારસ્વરૂપે, ઉદયસ્વરૂપે—એ આદિ કારણે તે વ્યવહાર વિસ્તારરૂપે જળાય છે.

હું એમ જાણું છું કે અનંતકાળથી અપ્રાપ્તવત્ એવું આત્મસ્વરૂપ કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શનસ્વરૂપે અંતર્મુહૂર્તમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો પછી વર્ષ છ માસ કાળમાં આટલો આ વ્યવહાર કેમ નિવૃત્ત નહીં થઈ શકે ? માત્ર જાગૃતિના ઉપયોગાંતરથી તેની સ્થિતિ છે, અને તે ઉપયોગનાં વળને નિત્ય વિચાર્યેથી અલ્પકાળમાં તે વ્યવહાર નિવૃત્ત થઈ શકવાયોગ્ય છે. તોપણ તેની કેવા પ્રકારે નિવૃત્તિ કરવી, એ હજી વિશેષપણે મારે વિચારવું ઘટે છે ; એમ માનું છું, કેમકે વીર્યને વિષે કંઈ પણ મંદ દશા વર્તે છે. તે મંદ દશાનો હેતુ શો ?

ઉદય વળે પ્રાપ્ત થયો એવો પરિચય માત્ર પરિચય, એમ કહેવામાં કંઈ બાધ છે ? તે પરિચયની વિશેષ વિશેષ અરુચિ રહે છે, તે છતાં તે પરિચય કરવો સ્થો છે. તે પરિચયનો દોષ કહી શકાય નહીં, પણ નિજદોષ કહી શકાય. અરુચિ હોવાથી ઇચ્છારૂપ દોષ નહીં કહેતાં ઉદયરૂપ દોષ કહ્યો છે.

૪૩૮.

ઘણો વિચાર કરી નીચેનું સમાધાન થાય છે.

एकांत द्रव्य, एकांत क्षेत्र, एकांत काल અને एकांत भावरूप संयम आराध्या विना चित्तजी शान्ति नहीं थाय एम लागे છે. એવો નિશ્ચય રહે છે.

તે યોગ હજી કંઈ દૂર સંભવે છે, કેમકે ઉદયનું વળ જોતાં તે નિવૃત્ત થતાં કંઈક વિશેષ કાળ જશે.

૪૩૯.

अवि, अप्पणो वि देहंमि नायरंति ममाइयं. (महात्मा पुरुष) પોતાના દેહને વિષે પણ મમત્વ આચરતા નથી.

૪૪૦.

કામ, માન અને ઉતાવળ એ ત્રણનો વિશેષ સંયમ કરવો ઘટે છે.

૪૪૧.

हे जीव! असारमूत लगता एवा आ व्यवसायभी हवे निवृत्त था, निवृत्त !

તે વ્યવસાય કરવાને વિષે ગમે તેટલો વલવાન પ્રારબ્ધોક્ષ દેસાતો હોય તોપણ તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

જો કે શ્રી સર્વજ્ઞે એમ કહ્યું છે કે ચૌદમે ગુણઠાણે વર્તતો એવો જીવ પણ પ્રારબ્ધ વેશ્યાવિના મુક્ત થઈ શકે નહીં, તોપણ તું તે ઉદયનો આશ્રયરૂપ હોવાથી નિજ દોષ જાણી તેને અત્યંત તીવ્રપણે વિચારી તેથી નિવૃત્ત થા, નિવૃત્ત !

કેવલ માત્ર પ્રારબ્ધ હોય, અને અન્ય કર્મ દશા વર્તતી ન હોય તો તે પ્રારબ્ધ સહેજે નિવૃત્ત થવા દેવાનું બને છે, એમ પરમ પુરુષે સ્વીકાર્યું છે, પણ તે કેવલ પ્રારબ્ધ ત્યારે કહી શકાય કે જ્યારે પ્રાણાંતપર્યંત નિષ્કામેદ દૃષ્ટિ ન થાય, અને તને સર્વ પ્રસંગમાં એમ બને છે એવું જ્યાંસુધી કેવલ નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી શ્રેય એ છે કે તેને વિષે ત્યાગબુદ્ધિ મળવી. આ વાત વિચારી હે જીવ! હવે તું અસ્પૃશ્યમાં નિવૃત્ત થા નિવૃત્ત!

૪૪૨.

હે જીવ, હવે તું સંગનિવૃત્તિરૂપ કાઢની પ્રતિજ્ઞા કર, પ્રતિજ્ઞા કર!

કેવલસંગનિવૃત્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનો વિશેષ અવકાશ જોવામાં આવે તો અંશસંગનિવૃત્તિરૂપ એવો આ વ્યવસાય તેને ત્યાગ!

જે જ્ઞાનદશામાં ત્યાગાત્યાગ કંઈ સંભવે નહીં તે જ્ઞાનદશાની સિદ્ધિ છે જેને વિષે એવો તું સર્વ-સંગત્યાગદશા અસ્પૃશ્ય વેદીશ તો સંપૂર્ણ જગત્પ્રસંગમાં વર્તે તોપણ તને બાધરૂપ ન થાય, એ પ્રકાર વર્તે છે તે પણ નિવૃત્તિ જ પ્રશસ્ત સર્વજ્ઞે કહી છે, કેમકે ઋષભાદિ સર્વ પરમપુરુષે છેવટે એમ જ કર્યું છે.

૪૪૩.

મુંબઈ. આ. શુ. ૧૦ રવિ. ૧૯૫૦.

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધવીજ આત્માનેવિષે પરિણમિત થવાથી અન્ય-ભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે. નિજપર ભાવ જેણે જાણ્યો છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પર ભાવનાં કાર્યનો જે કંઈ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં પ્રવર્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સંબંધ છૂટ્યા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઈ પ્રતિબંધ થતો નથી.

પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બલવાનપણું જ્યાં હોય નહીં ત્યાં પર ભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઈ આવવો પણ સંભવે છે; અને તેટલામાટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયપુરુષાર્થને વસ્ત્રાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અથવા પર ભાવનો પરિચય કરવાયોગ્ય નથી, કેમકે કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવાયોગ્ય છે.

જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોકે સામાન્ય પદે શ્રીજિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે, તોપણ તે પદ ચોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી, આગલ જતાં સંભવિત ગણ્યું છે, જેથી વિચારવાન જીવને તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે કે જેમ બને તેમ પર ભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું.

શું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રારબ્ધવશાત્ પર ભાવનો પરિચય બલવાનપણે ઉદયમાં હોય ત્યાં નિજપદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ છે, એમ ગણી નિત્ય નિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

અલ્પકાલમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી જીવે પરપરિચયથી નિવૃત્તિનું જ ઘટે છે. હઠવે હઠવે નિવૃત્તિ થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે સ્વરાજ નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્તવ્ય છે. અને તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય તો તેને વેદીને પળ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવા દેવાયોગ્ય નથી.

જ્ઞાનનું બઢવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી, અને તેની નિવૃત્તિ થયે પળ જ્ઞાનબઢે તે એકાંતબઢે વિહાર કરવાયોગ્ય છે, પળ તેથી જેની ઓછી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્તવ્ય છે; કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

જ્ઞાનીપુરુષ કે જેને એકાંતે વિચારતાં પળ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી તે પળ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરલ ઉપાય નથી.

આમ હોવાથી દિન દિનપ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણીવાર ક્ષણે ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે.

૪૪૪.

મુંબઈ. આ. વ. ૫ મુદ્ર ૧૯૫૦.

ૐ

યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે રૂઢા પુરુષોનાં વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિ પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે. જે જે પ્રકારે પોતાની આંતિ કલ્પાઈ છે, તે તે પ્રકારે તે આંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્તિ કરવું એ જ સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષકરી સ્થિર થવાનું છે, વિશેષ વિચારવાનું છે. અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુસ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કઢાં છે. અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા કે મતના આગ્રહ માટે સંપ્રદાય ચલાવા માટે કે પૂજા શ્લાઘાથી પામવા અર્થે કોઈ મહાપુરુષનો કંઈ ઉપદેશ છે નહીં, અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે. પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયો હોય એવો મહિમાયોગ્ય ગુણ, તેથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટવું નથી, પળ અલ્પ પળ નિજદોષ જોઈને ફરિફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવું ઘટે છે. અને વિના પ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે એ મહામળ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનમાં સર્વત્ર રહી છે; અને તે માવ આવવા માટે સત્સંગ, સદ્ગુરુ અને સત્સાક્ષાદિ સાધન કઢાં છે, જે અનન્ય નિમિત્ત છે.

તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પળ વંચનાબુદ્ધિ પ્રવર્તે તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાબુદ્ધિ ઘટલે સત્સંગ-સદ્ગુરુ આદિને વિષે સ્વરા આત્મભાવે મહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે મહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં, અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા લઘુતા વિચારી અમહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં; તે (મહાત્મ્યબુદ્ધિ આદિ)

સત્સંગ—સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં (૧) પણ બંચનાબુદ્ધિ છે. ત્યાં પણ જો જીવ લુપ્તતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ મવપરિભ્રમણથી મથ નથી પામતો એમ જ વિચારવાયોગ્ય છે. વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે.

૪૪૫.

મુંબઈ. આશો સુદ ૧૧ સુષ. ૧૯૫૦.

સ્વમેય જેને સંસારસુક્ષ્મની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારમૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ માસ્ટું છે એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોષ તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કહ્યો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય લૌકિક-ભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે, કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે. અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ, લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને, તેને સંક્ષેપીને આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.

આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બઢવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી, છતાં તે સત્સંગ પણ જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તોપણ જો વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય તો તે ફળ નિર્મૂલ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી; અને જ્ઞિ, પુત્ર, આરંભ, પરિભ્રમણ પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને? જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે. એમ નિશ્ચય કરી, પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે અને પરિણામે પરિણામે તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકલું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું, એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છત્રસ્થ મુનિચર્યાને દૃષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.

૪૪૬.

મુંબઈ. આશો સુદ ૧૧ સુષ. ૧૯૫૦.

(૧)

મગ્નવત્ મગ્નવત્નું સંભાળજે, પણ વધારે જીવ ધોતાપણું મુકજે ત્યારે. એવું જે મદ્રજનોનું ધ્વન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે.

(૨)

રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનનો આત્મતિક અભાવ કરી જે સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા તે સ્વરૂપ અમારું સ્મરણ, ધ્યાન અને પામવા યોગ્ય સ્થાન છે.

(૩)

સર્વજ્ઞવત્નું ધ્યાન કરો.

સત્પુરુષને નમસ્કાર.

આત્માર્થગુણગ્રાહી સત્સંગયોગ માઈ શ્રી મોહનલાલ પ્રત્યે-શ્રી હરવન. શ્રી મુંબઈથી લી. જીવન-મુક્તદશાઈચ્છક રાયચંદના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પહોંચે.

તમારા લખેલા પત્રમાં જે આત્માદિ વિષય પરત્વે પ્રશ્નો છે અને જે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવાની તમારા ચિત્તમાં વિશેષ આતુરતા છે તે બંને પ્રત્યે મારું અનુમોદન સહેજે સહેજે છે. પણ જેવામાં તમારું તે પત્ર મને મળ્યું તેવામાં તેના ઉત્તર લખી શકાય એવી મારી ચિત્તની સ્થિતિ ન હોતી અને ઘણુંકરી તેમ થવાનું કારણ પણ તે પ્રસંગમાં બાહ્યોપાધિપ્રત્યે વૈરાગ્ય વિશેષ પરિણામ પામ્યો હોવાથી તે પત્રના ઉત્તર લખવા જેવા કાર્યોમાં પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેવું ન હોતું. થોડો વસ્ત જવા દઈ કંઈ તેવા વૈરાગ્યમાંથી પણ અવકાશ લઈ તમારા પત્રનો ઉત્તર લખીશ એમ વિચાર્યું હતું, પણ પાછળથી તેમ પણ બનવું અશક્ય થયું. તમારા પત્રની પહોંચ પણ મેં લખી ન હોતી અને આવા પ્રકારે ઉત્તર લખી મોકલવા પરત્વે ઢીલ થઈ તેથી મારાં મનમાં પણ રોષ થયો હતો અને જેમાંનો અમુક ભાવ હજુસુધી રહે છે. જે પ્રસંગમાં વિશેષ કરી જે રોષ થયો તે પ્રસંગમાં એમ સાંમળવામાં આવ્યું કે તમે તરતમાં આ દેશમાં આવવાની ધારણા રાખો છો તેથી કંઈક ચિત્તમાં એમ આવ્યું કે તમને ઉત્તર લખવાની ઢીલ થઈ છે તે પણ તમારો સમાગમ થવાથી સામી લાભ-કારક થશે. કેમકે લેખદ્વારા કેટલાક ઉત્તર સમજાવવા વિકટ હતા. અને પત્ર તરતમાં તમને નહીં મળી શકવાથી તમારા ચિત્તમાં જે આતુરણું વર્ધમાન થયેલું તે ઉત્તર તરત સમજી શકવાને સમાગમમાં એક સારું કારણ ગણવાયોગ્ય હતું. હવે પ્રારબ્ધોદયે જ્યારે સમાગમ થાય ત્યારે કંઈપણ તેવી જ્ઞાનવાર્તા થવાનો પ્રસંગ થાય એવી આકાંક્ષા રાખી સંક્ષેપમાં તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને નિરંતર તત્સંબંધી વિચારરૂપ અભ્યાસની આવશ્યકતા છે તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે, તેથી કેટલાક સંદેહની નિવૃત્તિ વસ્તે થવી કઠણ પડશે, તોપણ મારા ચિત્તમાં એમ રહે છે કે મારા વચનપ્રતિ કંઈપણ વિશેષ વિશ્વાસ છે અને તેથી તમને ધીરજ રહી શકશે અને પ્રશ્નોનું યથાયોગ્ય સમાધાન થવાને અનુક્રમે કારણભૂત થશે એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે તેના સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું.

૧. પ્ર૦-(૧) આત્મા શું છે? (૨) તે કંઈ કરે છે? (૩) અને તેને કર્મ નડે છે કે નહીં?

૩૦-(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ અનિત્ય છે, ત્રિકાલ એકસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવા નથી. આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાલ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે, જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈપણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી. કેમકે જડના હજારો ગમે સંયોગો કરીએ તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય

છે. જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં તેવા ઘણા પદાર્થો મેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે, ને ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થો છે તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના પરિણામાંતર કરી સંયોગ કર્યો હોય અથવા થયા હોય તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય, અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે તે તેવા (ઘટપટ્ટાદિ, પૃથ્વી, જલ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપપણું એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તેના અભાવવાળું મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે. તે બંનેના અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજા તેવા સહસ્રગમે પ્રમાણો આત્માને નિત્ય પ્રતિપાદન કરી શકે છે, તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યે સહજ સ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવવામાં પણ આવે છે. જેથી સુખદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિવર્તનનાર, વિચારનાર, પ્રેરણાકરનાર એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે તે આત્મા મુખ્ય ચેતન(જ્ઞાન)લક્ષણવાળો છે. અને તે ભાવે(સ્થિતિ)કરી તે સર્વ કાલ રહી શકે એવો નિત્યપદાર્થ છે. એમ માનવામાં કંઈપણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વીકાર થયારૂપ ગુણ થાય છે.

આ પ્રશ્ન તથા તમારાં બીજાં કેટલાંક પ્રશ્નો એવાં છે કે જેમાં વિશેષ લક્ષવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે તેવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લક્ષવાનું બનવું હાલ કઠણ હોવાથી પ્રથમ ષટ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ તમને મોકલ્યો હતો કે જે વાંચવા, વિચારવાથી તમને કંઈપણ અંશે સમાધાન થાય અને આ પત્રમાં પણ કંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય એટલું બની શકે. કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવાયોગ્ય છે જે ફરિફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી સમાવેશ પામે એવી પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) જ્ઞાનદશામાં, પોતાના સ્વરૂપમાં યથાર્થ બોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન, દર્શન(યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજ સમાધિ પરિણામનો કર્તા છે, અજ્ઞાન દશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે. અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થનો નિમિત્તપણે કર્તા છે. અર્થાત્ ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થના મૂળદ્રવ્યનો તે કર્તા નથી પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે. એ જે પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન કર્મ કહે છે, વેદાંત પ્રાંતિ કહે છે તથા બીજા પણ તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટ્ટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી, માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનપરિણામનો જ કર્તા છે, એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

(૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મ પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વસ્તુનો યોગ પામી ફળરૂપ વૃક્ષ-પરિણામે પરિણમે છે અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે. જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે અને તેનું સહેજે વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. તેમ આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ જરા મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારમાં તમે વિશેષપણે વિચારશો

અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે હ્રસ્વશો કેમકે જે પ્રકારને સમજી તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. પ્ર૦—(૧) ईश्वर શું છે? (૨) તે જગત્કર્તા છે એ સ્વરૂ છે?

૩૦—(૧) અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છઈએ તે જીવનું સહજસ્વરૂપ પટ્ટલે કર્મ રહિતપણે માત્ર એક આત્મત્વપણે જે સ્વરૂપ છે તે ईश्वરપણું છે. જ્ઞાનાદિ ऐश्वર્ય જેને વિષે છે તે ईश्वર કહેવાયોગ્ય છે અને તે ईश्वરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી જ્યારે આત્મામણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે જ અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાથી ऐश्वર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે. અને તેથી વિશેષ ऐश्वર્યવાળો કોઈ પદાર્થ સમસ્ત પદાર્થો નિરસ્તતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી. જેથી ईश्वર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે, એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ईश्वર છે એમ નથી. એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે.

(૨) તે જગત્કર્તા નથી. અર્થાત્ પરમાણું આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવાયોગ્ય છે, તે કોઈપણ વસ્તુમાંથી બનવાયોગ્ય નથી. કદાપિ એમ ગણીએ કે તે ईश्वરમાંથી બન્યા છે તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી કેમકે ईश्वરને જો ચેતનપણે માનીએ તો તેથી પરમાણું, આકાશ વિગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી. જો ईश्वરને જડ સ્વીકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે, તેમ જ તેથી જીવરૂપ ચેતન પદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. જડ ચેતન ઉભયરૂપ ईश्वર ગણીએ તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું ईश्वર એવું બીજું નામ કહી સંતોષ રાસવા જેવું થાય છે. અને જગત્નું નામ ईश्वર રાખી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગત્ને જગત્ કહેવું એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણું આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ईश्वરને કર્માદિનાં ફલ આપનાર ગણીએ તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચાર પર શ્દ્દર્શનસમુચ્ચયમાં સારાં પ્રમાણો આપ્યાં છે.

૩. પ્ર૦—મોક્ષ શું છે?

૩૦—જે ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમાં. દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ થવી, મુક્તિ થવી તે મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તે સહજ વિચારતાં પ્રમાણભૂત લાગે છે.

૪. પ્ર૦—મોક્ષ મઠશે કે નહીં તે ચોકસ રીતે આ દેહમાં જ જાણી શકાય?

૩૦—એક દોરડીના ઘળા બંધથી હાથ બાંધવામાં આવ્યો હોય તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છોડવામાં આવે તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે અને તે દોરડી વઠ મુકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ પણ જણાય છે, અનુભવાય છે, તેમ જ અજ્ઞાનભાવના અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે, તે જેમ જેમ છુટે છે તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે. અને તેનું ઘણું જ અલ્પપણું જ્યારે થાય છે ત્યારે સહેજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશીનીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિ ભાવથી નિવૃત્તિ થઈ કેવળ આત્મભાવ આ જ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ

આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિક્ષપણું અનુભવમાં આવે છે, અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવાયોગ્ય છે.

૫. પ્ર૦—એમ બાંધવામાં આવ્યું કે માણસ દેહ છોડી કર્મ પ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે, પથરો પણ થાય, શ્વાદ પણ થાય, આ બરાબર છે?

૩૦—દેહ છોડી ઉપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે તેથી તે તિર્યચ્ પણ (જનાવર) થાય છે અને પૃથ્વીકાય ઇટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધારણ કરે. બાકીની બીજી ચાર હંદ્રિયો વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે. તથાપિ તે કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે એવું કાંઈ નથી. પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ જીવણે હોય છે. બીજી ચાર હંદ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત(અપ્રગટ)પણું હોવાથી પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ કહેવાયોગ્ય છે. અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે ફક્ત પથ્થરનું દલ્લ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેમાં સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી. અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર હંદ્રિયનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શેન્દ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વી આદિમાં જન્મે છે, પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી. જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે જીવને વેષધારીપણું છે, સ્વરૂપપણું નથી.

૬-૭. છઠા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે. સાતમા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું, કે કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી કાંઈ કર્મના કર્તા નથી. તેમાં આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે, અને તે પણ દુઃખ અને પાણીની પેટે છે. જેમ તે બંનેનો સંયોગ થતાં પણ દુઃખ તે દુઃખ છે અને પાણી તે પાણી છે તેમ એકેન્દ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું, જડપણું જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર્ તો જીવણે જ છે અને ત્યાં પણ તે આહાર ભયાદિ સંજ્ઞાપૂર્વક છે, જે અવ્યક્ત જેવી છે.

૮. પ્ર૦—(૧) આર્યધર્મ તે શું? (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું?

૩૦—(૧) આર્યધર્મની વ્યાख्या કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને આર્યધર્મ કહેવા હચ્છે છે, જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને આર્યધર્મ કહે એમ સાધારણ છે. તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય(ઉત્તમ)માર્ગ તેને આર્યધર્મ કહે છે, અને એમ જ યોગ્ય છે.

(૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે તેથી સહસ્ર-ગણા આશ્ચર્યવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે. અથવા તેથી હું એમ જાણું છું કે અરૂપ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં. એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશયેથી મામતાં અડચણ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેછા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ જ્યાં પહેલાં વેદ હતા એમ જણાય છે. તેમ તે ધર્મ પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે. તથાપિ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તે સંપૂર્ણ હોય કે સ્વ

હોય એમ કહી શકાય નહીં, અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહીં. બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વે ભાવ અનાદિ છે. માત્ર રૂપાંતર થાય છે કેવળ ઉત્પત્તિ કે કેવળ નાશ થતો નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી ત્યાં-પછી વિવાદ શેનો રહે? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બલ્લવાન, સત્ય અભિપ્રાય કોનો કહેવાયોગ્ય છે, તે વિચારવું એ અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

૯. પ્ર૦-(૧) વેદ કોણે કર્યા? તે અનાદિ છે? (૨) જો અનાદિ હોય તો અનાદિ ઇટલે શું?

૩૦-(૧) ઘણા કાલ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે.

(૨) પુસ્તકપણે કોઈપણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી. તેમાં કહેલા અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે. કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જુદા જુદા જીવો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે, અને એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. ક્રોધાદિભાવ પણ અનાદિ છે, અને ક્ષમાદિભાવ પણ અનાદિ છે. હિંસાદિ-ધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અહિંસાદિધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને હિનકારી શું છે?--ઇટલું વિચારવું કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો બેય છે, પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં કોઈનું બલ્લ હોય છે.

૧૦. પ્ર૦-ગીતા કોણે બનાવી? ઈશ્વરકૃત તો નથી? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો?

૩૦-ઉપર આવેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકવાયોગ્ય છે કે ઈશ્વરકૃતનો અર્થ જ્ઞાની (સંપૂર્ણજ્ઞાની) એવો કરવાથી તે ઈશ્વરકૃત થઈ શકે; પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પંટે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વીકાર્યે તેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહીં. કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે, અનાદિ નથી હોતું. ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે. જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે. તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બનવાયોગ્ય નથી, ને અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવાયોગ્ય નથી. સક્રિય ઇટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવાયોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણજ્ઞાની તે ઈશ્વર છે અને તેનાથી બોધાયલાં શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીશાસ્ત્રો છે એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૧. પ્ર૦-પશુ આદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે સ્વરૂં?

૩૦-પશુના વધથી, હોમથી કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે, તો પછી યજ્ઞમાં કરો કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિક્રિયા થાય છે તે કાંઈક પુણ્ય હેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદનયોગ્ય નથી.

૧૨. પ્ર૦-જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય સ્વરૂં કે?

૩૦-પુરાવો માગવામાં ન આવે અને ઉત્તમ છે એમ વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ, અનુત્તમ જણાય છે. જે

ધર્મસંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય અને નિજ સ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બલવાન હોય તે જ ઉત્તમ, અને તે જ બલવાન છે.

૧૩. પ્ર૦—સ્ત્રીસ્તિ ધર્મ વિષે આપ કાંઈ જાણો છો? જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો.

૩૦—સ્ત્રીસ્તિધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું. ભરતચંદ્રમાં મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે, વિચાર્યો છે તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે. તેમાં (સ્ત્રીસ્તિધર્મમાં) જીવનું સદા પરવશપણું કહ્યું છે, અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે. જીવના અનાદિસ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી, કર્મ બંધ વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે એમ થવાનો મને સંભવ નથી. સ્ત્રીસ્તિ ધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મતમેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પુછવાયોગ્ય લાગે તો પુછશો તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૪. પ્ર૦—તેઓ એમ કહે છે કે બાઈબલ ईश्वर પ્રેરિત છે. હસુ તે ईश्वરનો અવતાર, તેનો દીકરો છે, ને હતો.

૩૦—એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની રહ્યાં, પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ईश्वરપ્રેરિતપણા માટે ભૂલ્યું છે, તેમ જ બાઈબલના સંબંધમાં પણ ગણવાનું છે. જે જન્મ મરણથી મુક્ત થાય તે ईश्वર અવતાર છે તે બનવાયોગ્ય નથી, કેમકે રાગ-દ્વેષાદિ પરિણામ જન્મનો હેતુ છે તે જેને નથી એવો ईश्वર અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ईश्वરનો દીકરો છે ને હતો એ વાત પણ કોઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વચ્ચે બંધ બેસે, નહીં તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધા પામતી છે. મુક્ત એવા ईश्वરને દીકરો હોય એમ શી રીતે કહેવાય? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણું શી રીતે બંધ બેસે? એ વગેરે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. જે વિચારેથી મને એમ લાગે છે કે એ વાત યથાયોગ્ય નથી.

૧૫. પ્ર૦—જુના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાસ્યું છે તે બધું હસામાં સ્વરૂપ પડ્યું છે.

૩૦—સમાધાન—એમ હોય તો પણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમ જ એવું ભવિષ્ય હસુને ईશ્વરાવતાર કહેવામાં બઢવાન પ્રમાણ નથી. કેમકે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જાણવી સંભવે છે. અથવા મળે કોઈ જ્ઞાનથી તે વાત જાણી હોય પણ તેવા ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા, તે વાત જ્યાંસુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન આવે, ત્યાંસુધી એ ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે. તેમ બીજાં પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬. પ્ર૦—હસુસ્ત્રીસ્તના ચમત્કાર વિષે ભૂલ્યું છે.

૩૦—કેવલ કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય તે જ જીવ તે જ કાયામાં દાસલ કર્યો હોય અથવા બીજા જીવને તે જ કાયામાં દાસલ કર્યો હોય તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી. અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેવા કેટલાક ઇસુને હોય તો તેમાં તદ્દન સ્વોદું છે કે અસંભવિત છે, એમ કહેવાય નહીં. તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ऐश्वर्य આગળ અલ્પ છે. આત્માનું ऐश्वર્ય તેથી અનંત ગુણ મહત્ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પુછવા યોગ્ય છે.

૧૭. પ્ર૦—આગલ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં સ્વર પડે ? અથવા અગાઉ શું હતા તેની ?

૩૦—તેમ બની શકે. નિર્મલજ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદલાં વગેરેનાં ચિન્હોપરથી વર્ષાદનું અનુમાન થાય છે તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પૂર્વ કારણ કેવાં હોવાં જોઈએ તે પણ સમજી શકાય, થોડે અંશે વસ્તે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે તે પણ તેના સ્વરૂપ ઉપરથી જાણી શકાય અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે તેમ જ કેવો ભવ હતો તે પણ વિચારમાં સારીરીતે આવી શકવા યોગ્ય છે.

૧૮. પ્ર૦—પ્રશ્નનો ઉત્તર એટલે પડી શકે તો કોને ? તે ઉપર આવી ગયો છે.

૧૯. પ્ર૦—જે મોક્ષ પામેલાંનાં નામ આપો છો તે શા આધાર ઉપરથી ?

૩૦—આ પ્રશ્ન લાસ સંબોધીને પુછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થયો હોય તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય. અને ઘણું કરીને તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણ પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૨૦. પ્ર૦—બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ?

૩૦—તેનાં શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતોને આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતો છે તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોત તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરુદ્ધ પણ દેસાય છે. અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી.

સંપૂર્ણ જ્ઞાન જો ન હોય તો સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે. એટલે કેવલ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી. અને તેમના કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે તે શિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવાનું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે, અને તેમ છતાં કહીએ કે બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તો તે કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કાંઈ નથી.

૨૧. પ્ર૦—દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે ?

૩૦—કેવલ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવની સ્થિતિ થાય કે કેવલ આ દુનિયાનો નાશ થાય, તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઈ ભાવ રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઈ વર્ધમાન થાય, પણ તે એક ક્ષેત્રે વધે તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે એ આદિ

આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે તે પરથી અને ઘણા જ ડંઢા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આ જ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૨૨. પ્ર૦—આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે સરી?

૩૦—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંમઝી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે છે તેને તે ઉત્તર ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વે ભાવ અનાદિ છે, નીતિ, અનીતિ; તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે, અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે. અને સર્વે જીવ આશ્રી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એવું વચન કહી શકાતું નથી. કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

૨૩. પ્ર૦—દુનીઆનો પ્રલય છે ?

૩૦—પ્રલય એટલે જો કેવળ નાશ એવો અર્થ કરવામાં આવે તો તે વાત ઘટતી નથી કેમકે પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થોનું ઈશ્વરાદિને વિષે લીન-પણું તો કોઈના અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે, પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વે પદાર્થ, સર્વ જીવ એવાં સમ પરિણામ સ્ત્રી રીતે પામે કે એવો જોગ બને, અને જો તેવાં પરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું હોય અને વ્યક્તપણે સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે? દેહાદિ સંબંધ માનીએ તો એકેન્દ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે. અને તેમ માનતાં તો વિનાકારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય, અર્થાત્ ડુંગી ગતિના જીવને તેવાં પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે. એ આદિ ઘણા વિચાર ડૂઝે છે. સર્વજીવ આશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.

૨૪. પ્ર૦—અભળને ભક્તિથી મોક્ષ મળે સરો કે ?

૩૦—ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને અભળ કહ્યો હોય, તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે, એવું કંઈ છે નહીં. જીવ માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મલ થાય છે. નિર્મલ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આશુચ્છિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી. અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ત્યાં સર્વે ભાષાજ્ઞાન સમાય એમ કહેવાનું પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે તથા તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય, એવો કાંઈ નિયમ સંભવતો નથી.

૨૫. પ્ર૦—(૧) કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ સરી વાત છે? એમ હોય તો તે શું? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા કે તેના અંશ હતા? (૨) તેમને માનીને મોક્ષ સરો?

૩૦—(૧) બન્ને મહાત્માપુરુષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા. સર્વે આવરણ તેમને મઢ્યાં હોય તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો

અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવાં હજારો પ્રમાણ દૃષ્ટિમાં આવે છે. ईश्वરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ મોક્ષ બધા વ્યર્થ થાય, કેમકે ईश्वર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો અને અજ્ઞાનાદિનો જ કર્તા થાય તેને પછી અનેશ્વર્યપણું પ્રાપ્ત થાય ને ईश्वરપણું સોઈ બેસે. અર્થાત્ ઉલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ईश्वરને નુકશાન સ્વમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે તેમ જીવને ईश्वરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવાનો જોગ શી રીતે લાગે ! કેમકે તે જાતે તો કંઈ કર્તાહર્તા ઠરી શકે નહીં. એ આદિ વિરોધથી ईश्वરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પળ મારી બુદ્ધિ થતી નથી. તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા જોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય ? તે બન્ને અવ્યક્ત ईश्वર હતા એમ માનવામાં અડચણ નથી. તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ऐश्वर्य પ્રગટ્યું હતું કે કેમ તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે.

(૨) તેમને માનીને મોક્ષ સ્વરો કે ? એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને મર્વે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે તેને માનીને અને તેનું પરમાર્થ-સ્વરૂપ વિચારીને સ્વાત્માને વિષે પળ તેવી જ નિષ્ઠા થઈ તે જ મહાત્માના આત્માના આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવલ મોક્ષનો હેતુ નથી ; તેના સાધનનો હેતુ થાય છે, તે પળ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવાયોગ્ય નથી.

૨૬. પ્ર૦—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર તે કોણ હતા ?

૩૦—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય તો તે વાત બંધ બેસી શકે તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે. પળ પુણ્યોમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે એમ માનવા વિષે મારું વિશેષ વલણ નથી. કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થ રૂપક કહ્યાં હોય એમ પળ લાગે છે. તથાપિ આપણે પળ તેમનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો, અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપના સિદ્ધાંત કરવાની જંજાલમાં ન પડવું, એ મને ઠીક લાગે છે.

૨૭. પ્ર૦—મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે મારે તેને કરડવા દેવો કે મારી નાશવો ? તેને બીજી રીતે કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ.

૩૦—સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે. તથાપિ જો તમે દેહ અનિત્ય છે એમ જાણ્યું હોય તો પછી આ અસારમૂત દેહના રક્ષણાર્થે જેને દેહમાં પ્રીતિ રહી છે, એવા સર્પને તમારે મારવો કેમ જોગ્ય હોય ? જેણે આત્મહિત ઇચ્છ્યું તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ જોગ્ય છે. કદાપિ આત્મહિત ઇચ્છ્યું ન હોય તેણે કેમ કરવું ? તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિમાં પરિભ્રમણ કરવું. અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય. તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પળ ન હોય એ જ ઇચ્છા યોગ્ય છે.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું કરું છું. ષટ્દર્શનસમુચ્ચય વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો. આ પ્રશ્નોત્તરના મારા લખાણના સંકોચથી તમને સમજવું વિશેષ મુંઝવણવાળું થાય એવું

ક્યાંય પળ હોય તોપણ વિશેષતાથી વિચારશો અને કાંઈ પળ પત્ર દ્વારા પુછવા જેવું લાગે તે પુછશો તો ઘણું કરીને તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય તે વધારે યોગ્ય લાગે છે. લી૦ આત્મસ્વરૂપને વિષે નિત્ય નિઘ્નાના હેતુમૂલક એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર રાયચંદના પ્રણામ

૪૪૮.

સુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૧. ૧૯૫૧.

મતિ જ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો વિષે સમાધાન પત્રદ્વારાય થવું કઠણ છે. કેમકે તેને વિશેષ વાંચવાની કે ઉત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હમણા થઈ શકતી નથી.

મહાત્માના ચિત્તનું સ્થિરપણું પળ રહેવું જેમાં કઠણ છે એવા દુસમ કાલમાં તમ સૌપ્રત્યે અનુકંપા ઘટે છે એમ વિચારી લોકના આવેશે પ્રવૃત્તિ કરતાં તમે પ્રશ્નાદિ લખવારૂપ ચિત્તમાં અવકાશ આપ્યો એ મારા મનને સંતોષ થયો છે.

૪૪૯.

સુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૨ શુક્ર. ૧૯૫૧.

શ્રી સત્પુરુષને નમસ્કાર.

શ્રી સૂર્યપુરસ્થિત, વૈરાગ્ય ચિત્ત, સત્સંગ યોગ્ય શ્રી ૦ ૦ ૦ પ્રત્યે—શ્રી મોહમયી મૂમિથી જીવન્મુક્ત-દશાઈચ્છક શ્રી ૦ ૦ ૦ ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે તમારાં લખેલાં ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યાં છે.

આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ દૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી થતી. અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દૃઢાગ્રહ થયો છે; અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પળ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી પ્રમુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે હે નાથ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી. કેમકે સર્વસ્વ છંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે, અને સહજ ऐश्वर્ય છતાં પ્રયત્ન કર્યો છતે તે ऐश्वર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુપ્રત્યેનો શરણ ભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર. એવા ભાવના વિશ દોહરા કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય “હે પ્રમુ! હે પ્રમુ! શું કહું? દીનાનાથ દયાલ” છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે. તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણા-વૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યું તે અત્યારસુધી શ્રુતા થયાં ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે, તે પળ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થ વિશેષનો હેતુ છે.

યોગવાસિષ્ઠની વાંચના પુરી થઈ હોય તો થોડો વસ્ત્ર તેનો અવકાશ રાખી પટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર વિચારશો, પળ તે કુલસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત

કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુલ્યોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ?—એમ વિચારતાં દૃષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માનીરાણી જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને સદ્ગુરુઓએ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાલમાં થાય તેનાં સાધન વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે યોગવાસિષ્ઠ, ઉત્તરાધ્યયનાદિ વિચારવાયોગ્ય છે, તેમ જ પ્રત્યક્ષપુરુષનાં વચનનું નિરાધારપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે.

૪૫૦.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૩ શુક્ર. ૧૯૫૧.

શ્રીકૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. જે શ્રીકૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું, છપ્પનકોટિયાદવે સંપ્રહિતનું, પંચવિષયના આકર્ષિત કારણોના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું, તે શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે દેહ મુક્ત્યો ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવાયોગ્ય છે. અને તે વિચારી આ જીવને જરૂર આકુલપણાથી મુક્ત કરવાયોગ્ય છે. કુલનો સંહાર થયો છે, દ્વારિકાનો દાહ થયો છે, તે શોકે શોકવાન એકલા રાનમાં ભૂમિપર આધાર કરી સૂતા છે, ત્યાં જરાકુમારે બાળ માર્યું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગાહી છે તે શ્રીકૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

૪૫૧.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૪ ગુરુ. ૧૯૫૧.

બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુજીવને વર્તે છે; એક વિચારદશા, અને બીજી સ્થિતિપ્રજ્ઞદશા. સ્થિતિ-પ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પુરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે. તે સ્થિતિપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાલમાં કઠણ છે; કેમકે આત્મ પરિણામને વ્યાપારરૂપ યોગ આ કાલમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરુ-સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી, તેવા કાલમાં કૃષ્ણદાસ વિચારદશાને ઇચ્છે છે, એ વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે. અને તેવા જીવને મય, ચિંતા, પરામવાદિ ભાવમાં નિજ બુદ્ધિ કરવી ઘટે નહીં. તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું; અને નિર્ભય ચિત્ત રચાવવું ઘટે છે.

૪૫૨.

મુંબઈ. કાર્તિક શુદ્ધ ૭. ૧૯૫૧.

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.

મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ મય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે શિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તો પણ વિચારવાનનાં ચિત્તમાં સંસાર કારાગ્રહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત છે, મયાકુલ છે, રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફલથી બઢતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે; અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગ્રહરૂપ સંસાર મને મયનો હેતુ છે અને લોકનો પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી, એ જ એક મય વિચારવાને ઘટે છે.

મહાત્મા શ્રી તીર્થકરે નિર્ગ્રંથને પ્રાપ્ત પરિસહ સહન કરવાની ફરિફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિસહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં અજ્ઞાન પરિસહ, અને દર્શન પરિસહ એવા બે પરિસહ

પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઈ ઉદ્યયોગનું બઢવાનપણું હોય અને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયો છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાઢવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ-સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે, કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે?

ઁક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ સત્પુરુષનો યોગ થયો છે અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને ક્રમે કરી ટઢવા જ યોગ્ય છે, ઁમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુઢન્યાકુઢપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું, ઁ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિસહ કહ્યો છે. અત્ર ઁમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિસહનું સ્વરૂપ લઢ્યું છે. આ પરિસહનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ સત્પુરુષના યોગે, જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે ઁવો નિશ્ચય રાખી, યથા ઉદય જાણી ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થકરે કહ્યું છે, પળ તે ધીરજ ઁવા અર્થમાં કહી નથી કે સત્સંગ સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુ ઁ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે અને ઉદય છે. તે વાત પળ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.

શ્રી તીર્થકરાદિ ઁરિઁરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે, પળ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઁચ્છે છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં. ઁરિઁરી ઢોકિઢોકીને કહ્યું છે કે ઁક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પળ નથી. અને તે સમજવું પળ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વઢતે તે ગોપવે કે ન જળાવે, તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવાયોગ્ય છે? પળ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવાયોગ્ય ઁવું પોતાનું મૃત્યુ પળ જીવ જુ ઁ તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને પોતાનાં નહીં ઁવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપ્ને માને છે; અને ઁ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે; તે જ પુત્ર, તે જ પિતા. તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે. અને ઁ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ-સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે અને તે સાધન પળ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા શિવાય પ્રવર્ત્તાવે તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહી ઁ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વૃત્ત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી હૂઢ્યો ઁમાં કંઈ સંશય નથી.

૪૫૩.

કૃષ્ણદાસને ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઈને તમારાં સૌનાં મનમાં સ્વેદ રહે છે, તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે. જો બને તો યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથ ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વંચાવશો અથવા શ્રવણ કરાવશો; અને પ્રવૃત્તિ ક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મઢે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરશો. દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે

बोर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

काल नं० २८३ मेठगा

लेखक _____

शीर्षक क्रीम - राजचन्द्र

खण्ड _____ क्रम मूल्या २४६६